

Diverse interviews door sieth delhaas

Cynthia Berendsen: Ik zou dit werk tot mijn tachtigste willen doen... (2014).....	1
drs. Ursula P. Blom: Ik had de smaak van besturen te pakken ...! (2014).....	6
drs. Tonia Dabwe: Gecommitteerd zijn, dat is waar ik in geloof (2013).....	10
Etty Mulder: De Hildegard-hausse brengt ons geen stap verder (1998)	13
Kees van Roessel: We hebben alles gepacht in het leven (1997).....	17
Wim van Engelen: De kerk als toevluchtsoord moet gewoon blijven (1997).....	19
Jac. Vlaar: Mijn beide zoons moeten onder moeders rokken vandaan (1997)	21
Wies Klein Poelhuis-Dulfer: Nu een huisje zoeken, klein genoeg om oud te worden, past niet in ons vocabulaire (1997)	23
Mirjam Marée: Door de jaren heb ik een groei ervaren naar de diepste kern in mijzelf (1997)	25
Henny Houben-Sipman: Ik besef dat ik nog een kleiner stukje heb te gaan dan voorheen (1997)	27
Carla Aalberse: Wat nu blijft zijn de plekken van verstillings in mijn leven (1997).....	29
Annie Winkelmolen-Rambags: Achteraf zie je, dat je uit elk gat waar je indondert, rijker te voorschijn komt (1997)	31
Rentia Hendriks gaat haar eigen weg (1997).....	33
Zuster Alphonsa van de Goede Herder: Ze denken aan een baan te komen, maar verdwijnen in de prostitutie (1996).....	37
Diemut Meyer, een Duitse kijk op de vrouw- en geloofsbeweging (1995).....	41
Zuster Michel: Woede is mijn voornaamste drijfveer (1993)	46
Poolse kerk in de overgang (1993)	51
Dirk Jan Dullemond – lopen tegen het onheil (1992).....	56
Razzia's na kerktijd (1992)	59
Anneke Schilthuis-Stokvis: Ploegen op rotsen (1991).....	61
Irina Gruschewaja: Kun je dat leven noemen? (1991)	65
Woet Gianotten: Wat zijn jullie toch vreselijke kerels (1991)	72
Moslims zijn allemaal lieve pappa's en mamma's (1991)	76
Dorry de Beijer – Wat is een menswaardig leven? (1990).....	82
Sovjet-Russische vrouwen in de kerk (1992)	88
Biotechnologie: Uitdaging of bedreiging; de biotechnologie in de praktijk (1991).....	92
Introductie bij: Noem het voor mijn part god (1991)	98
Maurice Baas: Als ik nu al die shit om me heen zie, wil ik geen baan met sociale problemen (1991)	99
Gerrit Simmelink: En met mensen omgaan en praten, dat is het heerlijkste dat er is (1991)	103

Marleen van den Hout: Geloven in reïncarnatie is inzien, dat ik het niet allemaal voor niets doe (1991)	107
Huib de Vriend: Maar wat jij bedoelt, is toch precies wat in de bijbel bedoeld wordt? (1991)	111
Annemie Van Kerckhoven: Het komt vanuit jezelf en dat is liefde (1991)	115
Frits ter Kuile: Ik hoop dat ik radicaal zal worden zoals Franciscus (1991).....	120
Hermien Dekker: Wat interesseert het me wat Gandhi zegt, ik wil weten wat het jou doet (1991)	124
Mirjam Schneider: Ze zetten zich daarmee zo op afstand en dat is niet christelijk (1991) ...	129
Peter Stroes: Om mensen te helpen kun je ook humanist zijn of gewoon een goed mens ... (1991)	133
Estela da Veiga: Ik weet nu ook dat heel veel dingen van het christendom niet bij ons passen (1991)	137
Hans Vorstermans: Ja, inderdaad, de zin, de invulling van het leven is liefde (1991).....	141
Elly Teeuwen – Pelgrimage, symbool van de levensweg (1991)	146
Leontine Bijleveld: Dé 1990-maatregel bestaat niet (1990)	151
Sterven voor benzine? (1990).....	157
Philothea tussen leer en leven (1990).....	161
Een gesprek met Altagracia – Van alles hebben naar niets (1990)	166
Yael Oren – solidair met Palestijnse vrouwen (1990)	169
Als mannen over zichzelf zouden nadenken ... Als vrouwen zouden staken ... (1990)	174
Susan Mathai: Een meisje? Waardeloos (1989).....	178
Ineke Uyttenbogaardt: Kerk moet 180° om (1989).....	183
Riek Leiwakabessy: ‘Ik wil rechtvaardigheid voor onze mensen’ (1989).....	188
Ontmoeting met professor Mary Grey (1989)	192
De dubbele dictatuur in Polen: de vrouw slaaf van kerk en staat (1989)	198
Angélique Wegman over toeloop cursus theologie: ‘Vrouwen maken ook docenten weer enthousiast’ (1989)	204
Lenie Jansen, sociale dienst Haarlemmermeer: ‘Vrouwen moeten uit de bijstand, maar niet omdat ze geld kosten’ (1988)	206
Maria de Groot over haar omstreden proefschrift: Niet meer met boze mannen aan tafel (1988)	208
Brigalia Bam over vrouwen in de derde wereld: ook Europa is onderontwikkeld (1988)	214
De vrouwenpartij is een noodmaatregel (1988)	218
Zwart en feministisch, dat kan niet anders (1988).....	223
Ria Brouwers: Vrouwen zijn de gangmaaksters van de ontwikkeling (1988).....	225

Marian Papavoin over Catharina Halkes Fonds: Feminisme en theologie verdient voorkeursbeleid (1989)	227
Vrouwen beknelde in het geloof (1987)	229
Antoinette van Pinxteren over vrouwen in de kerk: Wanneer worden mannen eens onze bondgenoten? (1987).....	233
Ineke Uytenbogaardt: kerk staat voor de keus (1987)	238
De theologie van Marianna Katoppo (1987)	243
Mieke Bal: Inzicht krijgen in manipulatie, daar gaat het om (1987).....	248
Monica Wolffensperger en Nienke van Dijk: Vrouwensynode als eerste stap naar vrouwenkerk (1987)	252
Introductie bij 'Geloven in macht' (1987).....	257
Gijsje van den Akker: Er moet wat anders (1987).....	258
Mia de Vlieger: Lange geschiedenis van bewustwordingswerk (1987)	261
Fokkelien van Dijk-Hemmes: Zo kritisch mogelijk! (1987)	265
Maria de Groot: Het materiële gevecht om de macht (1987).....	269
Ineke van Keulen: Met dat christelijke superioriteitsbesef zijn vrouwen ook opgevoed (1987)	275
Lieve Troch: Basis — ik vind het een vies woord (1987)	279
Tea Rienksma: Door het gevoel van 'niet-zijn' heen (1987).....	285
Jenny Schneider-Van Egten: De ongelijktijdigheid van de ontwikkeling van vrouwen (1987)	289
Anneke Schilthuis-Stokvis: dat waarin je zelf gelooft, is nog niet altijd een gewonnen zaak (1987)	294
Nienke van Dijk: De keuze voor een bepaald soort werk: actief bezig zijn om invloed te krijgen op maatschappelijke ontwikkelingen (1987)	299
Dan nog... (1987).....	305
Vredescongres van vrouwen (1986).....	314
Zuid-Afrikaanse vrouwen in Nederland (1986)	318
Tine-Halkes-een-sigaartjes-rokende-kerkmoeder (1986).....	323
Kandidaat-raadslid Seçil Arda: Het was niet: hoepla een buitenlander op de lijst (1986)	327
Trees Lambregts-Brautigam: Niet bang zijn voor creativiteit, niet bang zijn voor de ander (1986)	333
Vrouwen en mannen, cultuur en toekomst (1985)	339
Het zaad van de man mag nooit verloren gaan (1985).....	346
Ze zien de doornen van de Islam, niet de bloesem (1985)	352
Ria Beckers: Er is echt een heleboel aan de gang! (1984)	358
Anneke Schilthuis: Kerk zijn in een nieuwe gemeenschap van vrouwen en mannen (1984) .	364

Nel Woltring: De kerk is een bijzonder slechte moeder (1983).....	368
Dorothee Sölle: Vrouwen moeten de menseneter verlaten (1982)	372
Tine Halkes: een moderne kerkmoeder (1982)	376
Theologe-schrijfster Maria de Groot: Ik ben totaal-weigeraarster (1982)	380
Mia Kappert-van Kooy: Kalkar gevaarlijke 'noaber' (1981)	384
Tini Jeurissen-Frints: wij kunnen onze kinderen eerlijk in de ogen kijken (1981).....	386
Wil Blezer-van de Walle kreeg primeur: speciaal pastoraat voor vrouwen (1981)	388
Betaalde belastingdienst zelf de schuld van principiële weigeraarster? (1981).....	391
Thea Rienksma van Kerk en Wereld: Feministische theologie pelt schillen van patriarchale samenleving (1981)	394

Cynthia Berendsen: Ik zou dit werk tot mijn tachtigste willen doen... (2014)

Sieth Delhaas tekst en foto's

VVAO-Magazine, december 2014

Ze heeft geen hbo- of academische opleiding, zoals de leden van de VVAO die onder die voorwaarden lid kunnen worden van onze vereniging. Toch zie ik haar als een hoogopgeleide vrouw.

Tijdens een dagtocht met haar en haar schaapskudde over de Rhedense hei raakte ik onder de indruk van haar kennis. Maar hoe moet ik die inschalen? Al klimmend tegen de heuvels op en voorzichtig afdalend via de smalle vee paadjes tussen de hei die nog paars is en hoog, ontdek ik hoe veelzijdig haar kennis is. Hij behelst niet alleen de voorwaarden om het welzijn van haar honderdtachtig schapen en lammeren zo goed mogelijk te dienen. Onder haar kennis valt ook de operationele aanpak van de begrazing van ruim 5.022 hectare

natuurgebied, onderdeel van het Nationaal Park Veluwezoom dat toebehoort aan Vereniging Natuurmonumenten. De leden van die organisatie verwachten dat de schoonheid en de kwaliteiten van dat gebied met zorg en deskundigheid in stand worden gehouden. De kennis en de daarbij behorende inzichten van deze herderin hangen echter ook, besef ik al luisterend en vragend, onverbrekkelijk samen met haar persoonlijke groei en haar levensfilosofieën die ze zich tijdens haar werk eigen maakt.

‘Ja, heerlijk, zo’n herdersbaantje’, knikt ze tegen de wandelaars die we onderweg tegenkomen. ‘Zeker als het mooi weer is.’ Hier gaat het over de zichtbare kant van haar werk. Zoals het publiek haar bezig ziet. Maar als het dagenlang regent? Als de vee paden glad en gevaarlijk en soms nauwelijks vindbaar zijn tussen de hoge en warrige heideplanten? Als de onvoorspelbaar heftige stormen en plensbuien van de afgelopen zomer door de veranderingen van het klimaat haar en haar kudde onverwacht overvallen? Hoe onverwacht ook, deze herder heeft tijdens haar veertienjarige praktijk veel geleerd van de natuur. Bijvoorbeeld, vertelt ze, hoe de kleur van de bomen verandert als er onweer komt. Tijd genoeg om haar kudde en zichzelf op een plek te brengen waar het tijdens de bui uit te houden is.

Hoe word je schaapsherderin?

Cynthia Berendsen, in 1975 geboren in Spankeren, opgegroeid in Rheden en nu wonend in Laag Soeren, kreeg op haar vijftienvijftigste de regie over haar kudde. Hoe word je schaapherderin?

In haar geval bij toeval. Als kind spelend in de nabijheid van bossen, geïnteresseerd in vooral de kleinste beestjes die beschermd moesten worden, koos ze voor de land- en tuinbouwschool. Daarna was er geen werk. Dan maar een opleiding dierkunde. Cynthia droomde van werken in een dierentuin, een kinderboerderij. Maar ook na de cursus was er geen werk. Ze ging in de bloemen en op zichzelf wonen. Met dat laatste deed ze de eerste stap richting haar kudde. Ze wilde een hond. Die werd geboren in een nest van de toen nog actieve Rhedense schaapherder Geert Reinders. Een Border Collie. Vanaf dat moment wist ze wat ze wilde.

Het belang van honden

'Als je als herder begint moet je twee eigen honden hebben. Vroeger had de herder een hond die bij de schaapskooi hoorde. Eigen honden zijn beter. Ik heb mijn eigen manier van werken. Ik eis andere dingen van mijn hond dan een collega. In dat geval wordt hij bestraft of geprezen doordat ik hem andere regels heb geleerd dan degene die mijn hond zou gebruiken. Daarom is de voorwaarde, ook als je als vrijwilliger wilt worden opgeleid voor onze kudde, dat je je eigen honden hebt.'

Die dag heeft ze vier van haar vijf honden bij zich. *Dutch*, haar eerste hond, is nu met pensioen. Af en toe komt hij nog mee. '*Dutch* kon in zijn eentje de hele kudde aan'. Ze vertelt dat ze eens terug moest naar de kooi omdat er rammen werden gebracht. Hoe maakte ze duidelijk aan haar schapshond dat hij op de kudde moest passen? 'Ja, je zegt dat iets van: zorg dat ze hier blijven.' Na een uur vond ze hond en kudde terug op dezelfde plek. 'Zoiets doe je natuurlijk maar één keer. Maar het kon niet anders. En ik wist wat ik aan *Dutch* had.'

Uit haar verhalen begrijp ik dat er voor het vak herder geen opleiding bestaat. Die kreeg ze van de laatste officiële schaapherder Reinders.

Het jargon van de bevelen waarnaar haar collies moeten luisteren, heeft een zeker patroon dat binnen het circuit van de Border Collie-bezitters is overgegaan van baasje op baasje. Maar Cynthia heeft voor haar honden een eigen systeem ontwikkeld. Haar bevelen geeft ze in het Engels. 'Die zijn korter en', voegt ze er met een slim lachje aan toe, 'die kan niemand verstaan.' Want haar ervaringen met het publiek zijn niet altijd positief. Onderweg ontmoeten we dat publiek. Bezoekers van het natuurgebied op een vee pad terwijl ze daar niet mogen zijn. Bezoekers die ons volgen met hun fototoestel of eigen hond. Dat publiek houdt zich van den domme en Cynthia houdt zich stil.

Border Collies zijn gefokt om nauw met hun bazen samen te werken. Voor Cynthia geldt het onderscheid tussen het karakter en de eigenschappen van iedere hond voor zich. *Lucy* ligt

kalm, ver beneden in het dal terwijl wij op de top van een heuvel onze boterham eten. Met haar liggen-op-zekere-afstand heeft zij alle honderdtachtig schapen onder controle. Ergens tegen de helling onder ons liggen de andere twee ver uit elkaar. We zien hun hijgen en trillen, ingehouden wachtend op een bevel om naar beneden te mogen stormen en zich met de kudde te bemoeien. Maar het bevel komt niet. Een uur lang niet. De vierde ligt tussen ons in en bedelt om aandacht.

Hoe doe je dat die training waar de honden, vier tegelijkertijd met staccato geuite bevelen tot op de halve meter zich inhouden, keren, door de knieën gaan of in een grote boog links of rechts de kudde omvangen en hen in die ene richting doen wenden waarheen de herder haar hebben wil?

‘Die training begint zodra de puppy’s na drie weken wat losser van hun moeder komen’, zegt Cynthia. ‘Het rammelen met voerbakjes, fluiten koppelen aan eten, spelend naar buiten gaan, zindelijk maken, verbieden met donkere stem. Komen, liggen, en als dat goed gaat ze sturen met het lichaam. Dan pas gaan ze de wei in met de schapen.’

Altijd loert gevaar

Toch, ondanks de zorgen van haar zelf, haar kundige collega Elly Jansen (52) en de vrijwilligers, worden er regelmatig schapen doodgebeten. Tijdens onze tocht maakt in haar hoofd het onopgeloste raadsel van die week toen een zwarte hond twee schapen doodbeet. Altijd loert gevaar. ‘Ik heb mensen lachend zien toekijken terwijl een hond een schaap doodbeet.’ Moeten er beperkingen komen voor de natuurgebieden? Cynthia denkt meer aan een stuk opvoeding van het publiek. Maar wie is dat

publiek? Sommigen halen zelf de bordjes weg waarop ‘verboden toegang vee pad’ staat. Ze haalt haar schouders op voor zulk gedrag. Niet uit onverschilligheid maar meer vanuit haar filosofie dat ze haar dieren steeds aardiger gaat vinden dan mensen.

Met schapen het landschap scheppen

Jaarlijks maakt ze een wandeling door het gebied met de ecooloog van Natuurmonumenten. Met hem bespreekt ze hoe de gevarieerde begroeiing van de totale oppervlakte het komend jaar begraasd zou moeten worden om het aan de ideale uitstraling te laten beantwoorden. Maar het gaat niet alleen om de uiterlijke kant van het landschap. Wat kan de begrazing toevoegen aan het verhogen van de waarde ervan? In die zin dat meer belangrijke kruiden, planten, struiken, bomen terugkeren of ondersteund worden in hun aanwezigheid en groei, zodat insecten, vogels, klein en groot wild het goed hebben in dat gebied?

Een ecooloog met een academische opleiding en een vrouw met ‘slechts’ diploma’s van de lagere landbouwschool en een dierkundecursus op zak? Gaan die gelijkwaardig met elkaar in overleg? Ze lacht ontspannen. ‘Ik heb nooit de indruk dat er niet naar mij wordt geluisterd. Ik ben me sterk bewust van alles wat ik zelf heb opgestoken van mijn praktijk gedurende die veertien jaar, maar ook wat ik via boeken en internet opzoek als ik iets zie wat ik niet kan verklaren.’

Ieder schaap een eigen identiteit

Ik denk aan mijn eerste tocht met de kudde toen ze me wees op een schaap dat aan een struik stond te likken. Er hing een waas van spinrag omheen. ‘In dat rag zit een soort antibioticum. Als ik een schaap dat regelmatig zie doen weet ik dat ze waarschijnlijk een ontsteking heeft en houd ik haar extra in de gaten.’

Dat is wat een buitenstaander, zoals ik me die dag steeds meer voel, ervaart: dat ze haar dieren stuk voor stuk kent. ‘Nee, ze hebben niet allemaal namen.

Sommige.’ Ze wijst naar Rina, één van de belhamels, ‘maar ik herken ze aan hun gedrag, hun houding, hun lopen.’

Wanneer we vanuit de hoogte op de grazende kudde kijken, wijst ze me een schaap. ‘Zie je die, daar....’, tot ik het juiste in het vizier heb. ‘Zie je dat ze met haar kop heel raar naar beneden loopt en dat ze niet graast?’ Ze moet scherpe ogen hebben. Als we weer beneden zijn zoekt ze het op in de omgeving waar het ongeveer liep. Ze zet het op haar ‘kont’ — daar moet je sterk voor zijn — en probeert de grote sliert kwijl die uit haar bek hangt weg te halen en haar keel schoon te maken. Het lukt.

Het oude Veluwse heideschaap in ere herstellen

Die week nog zal ze beginnen aan het sorteren van de ooien die gedekt mogen worden dit jaar. Vijf rammen uit één van vier andere kuddes staan al enkele dagen in een naburige wei waar ze een behoorlijk aantal van de door Cynthia uitgezochte ooien zullen dekken. Naast het belang van het onderhoud van het natuurgebied, speelt er nog iets mee in haar werk: het terugbrengen van het oude ras van het Veluwse heideschaap. Dit is door inteelt in het verleden zo goed als verdwenen. Sinds de jaren negentig streeft de Stichting ‘Het Veluwse heideschaap’ er naar om een vijftal kuddes van dit ras op de Veluwe terug te krijgen. Bij deze schapen geen driehoekige koppen en een korte staart zoals bij het Tesselse schaap, dat de Nederlandse weiden begraast. Het Veluwse heideschaap heeft een lange staart en een edel gebogen snuit.

Cynthia's sorteerwerk, welke ooi voor dekking in aanmerking komt hangt af van haar vacht: geen of niet te veel zwarte vlekken. Evenmin mag ze kenmerken hebben van een ander ras, maar ook haar leeftijd geldt, de kwaliteit van haar botten, de kromming van de snuit. Tussen de stichtingen die de negen Veluwe heideschaapkuddes momenteel beheren, zijn er strakke afspraken welke rammen welke kudde dat jaar bevruchten om opnieuw inteelt te voorkomen. De ooiën gaan twintig dagen bij de rammen in de wei, omdat een ooi om de zeventien tot twintig dagen brontig of hitsig is. De herders die dit dekkingsproces 'bewaken' zijn er na die periode dus vrijwel zeker van dat elke ooi is bevrucht. Na vijf maanden-min-vijf dagen werpt het ooi. In die lammertijd slapen de herders bij de kudde. Cynthia dus ook. Ze wisselen elkaar af. De twee beroepsherders, Cynthia en Elly en de drie vrijwilligers. In die tijd gaan de schapen niet de hei op. Die nachten moet de herder om de twee of drie uur opstaan om te zien hoe het schaap dat die nacht zal lammeren, er aan toe is.

In die lammertijd breekt er overdag ook een drukke tijd bij het hek van de schaapskooi. Bezoekers van het natuurgebied en leden van Natuurmonumenten weten dat er vanaf 1 februari lammetjes kunnen worden geadopteerd. Dat is een mogelijkheid voor kinderen en volwassenen om heel dicht bij de kudde te komen: te aaien, ze een fles geven, een zelf bedachte naam geven, een 'eigendoms'-bewijs in ontvangst nemen.

Loon naar werken?

Na een dag van 10 tot 17 uur met Cynthia onderweg, onder de indruk van alle zichtbare en bijna onopvallende contacten tussen haar, de kudde en de honden er omheen en vanuit mijn respect voor haar grote kennis, kan ik niet nalaten te vragen of haar inkomen voor de 32 uur die ze wekelijks in touw is, in overeenstemming is met al dat werk. Haar antwoord is duidelijk en ik heb er maar een half oor voor nodig: 'Als ik alleen zou wonen, zou ik het heel erg moeilijk hebben om rond te komen.' En met een gebaar naar de wijde om zich heen: 'Gelukkig zijn hier geen winkels zodat ik ook geen geld kan uitgeven.'

Desondanks: ze zou dit werk tot haar tachtigste willen doen. 'Als je maar sterk blijft. Je moet een schaap op z'n kont kunnen zetten, balen stro opstapelen, tractor rijden, het vuile werk kunnen doen want beesten worden ziek. Met je handen in maden en stront willen zitten. En soms 's nachts er op uit om een achtergebleven schaap te zoeken.'

drs. Ursula P. Blom: Ik had de smaak van besturen te pakken ...! (2014)

Sieth Delhaas

VVAO-Magazine, mei 2014

‘Ik had twee slimme zusjes boven me. Een tweeling. Enkele jaren ouder dan ik. Dat maakte dat ik als jongste van het begin af aan tegen een blok moest opboksen.’ Het is het antwoord van drs. Ursula P. Blom (* 1956) op mijn eerste vraag als ik haar in haar lichte werkkamer op de tweede etage van ARCADIS Nederland interview. Hoe is zij als vrouw – met in mijn achterhoofd de verhalen over het nog altijd bestaande glazen plafond – directeur van een van de marktgroepen geworden in dit omvangrijke internationale bedrijf?

Er was meer om tegenop te boksen waardoor, naar eigen zeggen, haar strijdbare karakter is te verklaren. Ze kon goed leren. Op het gymnasium, model Mammoetwet, koos ze wiskunde 1 en 2 in haar pakket, naast natuurkunde, aardrijkskunde en Grieks. Ze koos wiskunde juist om het moeilijke te pakken. De ontmoediging kwam van een docent. ‘Zou je dat nu wel gaan doen; wiskunde is niets voor meisjes.’ Voor haar een reden om het toch te doen. In de *Wiskunde Olympiade* haalde ze de tweede ronde ‘Kwam je daar, dan behoorde je al tot de besten’, aldus Blom.

Alert moest ze blijven. Begin jaren zeventig op de Universiteit Nijmegen ontmoette ze ook daar docenten die wiskunde niets voor meisjes vonden. Eén ervan weigerde zelfs met vrouwen te praten in de collegezaal. Voor hem was ze verspilde tijd. Daar ontmoette ze in haar richting ook weinig meisjes. Bovendien was het de tijd van de bezettingen. De strijd ging vooral tegen ouderwetse onderwijsmethodes. Daarnaast had het verzet in Nijmegen een sterk marxistische kant en ook daarin toonde ze haar onafhankelijkheid. Ze dacht dat de marxistische richting niet de juiste richting was voor de veranderingen.***

Hobbels zijn uitdagingen

In haar derde jaar vond ze wiskunde nog wel interessant, maar niet genoeg om er de hele week mee bezig te zijn. Als tweede studie koos ze culturele antropologie, dat ze op de middelbare school al interessant vond. Uiteindelijk gaf ze les in wiskunde en betaalde haar tweede studie met het daarmee verdiende salaris. Omdat Nijmegen les gaf in kwalitatieve antropologie, stapte ze over naar Leiden en koos voor de wiskundige kant van dit vak. ‘Ik ben iemand die, als ik een analyse moet maken, wil weten: doe ik een uitspraak over één persoon of over de helft van de mensen?’ Ze deed twee stages en leeronderzoeken: een statistisch onderzoek bij de Bond voor Plattelandsvrouwen, het tweede in Spanje gericht op de middenstand in kleine kernen. Haar eerste baan bij het Landbouw Economisch Instituut (LEI) sloot naadloos aan op beide.

Haar werk bij het LEI heeft haar, terugblikkend op haar diverse loopbanen, ook geholpen om alert te blijven. ‘Daar zaten boerenzoons en – dochters die bijna allemaal hadden gestudeerd in Wageningen. Een andere cultuur. En ik was ook nog vrouw. Op wetenschappelijke posities zaten bij het LEI nog nauwelijks vrouwen. Ik bedoel maar: ik had niet één, maar wel drie of

vier factoren die negatief voor me waren op die plek. Maar het heeft me wel geholpen om weer een sprong naar iets anders te maken.'

Ze bevestigt dat ze door haar brede studie en ervaringen stevig geworteld raakte. Een negatieve kant daarvan ziet ze in het gegeven dat ze zich op zo'n nieuwe plek steeds heel goed moest heroriënteren en nadenken over haar positie. Ze vertelt over de carrière van haar echtgenoot die ze op de middelbare school leerde kennen, maatje op de universiteit, ook wiskunde koos en wel die richting hield en veel sneller dan zij zijn specialisatie bereikte.

Kinderen

Tijdens haar LEI periode werd haar eerste kind geboren. Toen ze aan het eind van de jaren tachtig begon bij Rijkswaterstaat – 'een nog sterkere mannenwereld'- werden haar twee volgende kinderen geboren. 'Op de afdeling advies van verkeer en vervoer waar ik kwam, was er maar één vrouw op wetenschappelijk niveau.

Intussen is daar veel veranderd, bevestigt ze. Denkt dat dit komt doordat er in de periode 1982 tot 2007 een aantal vrouwelijke ministers op dat Ministerie hebben gezeten: Smit-Kroes, Maij-Weggen, Jorritsma, Netelenbos, Peijs en eerst als staatssecretaris en nu als minister Schultz van Haegen. De voorbeeld functie heeft gewerkt.

Zeven jaar bleef ze bij Waterstaat en daarna werd ze via een wervingsbureau bij een bestuurlijk adviesbureau gevraagd dat op zoek was naar inhoudelijk goede adviseurs. Achteraf bleek dat het bureau iemand zocht met voldoende ervaring die op korte termijn leiding kon gaan geven. Na anderhalve maand op haar nieuwe plek vroeg degene die haar had aangenomen: 'Waarom hebben ze nooit ontdekt dat jij goed leiding kunt geven? Hoe is het mogelijk dat je tot nu toe geen leiding hebt gegeven?' Ze was zich totaal niet van bewust geweest van die kwaliteit. Achteraf realiseert ze zich dat ze als kind al een baasje was die fietsend met haar moeder en zussen de leiding nam en bepaalde waar de tocht naartoe ging. Na twee maanden bleek, dat haar collega een sabbatical wilde nemen en haar op het oog had voor zijn bestuurlijke taak.

'Mijn jongste was toen één jaar, de andere kinderen 4 en 7 jaar. Ik was veertig. Ik wist niet of ik dit leuk vond. Ik kreeg veel verantwoordelijkheid' Het was, bleek al gauw, een bureau met een roerige organisatie waar de ene reorganisatie de andere opvolgde.'

Haar taken bestonden uit personeel aansturen, werk binnenhalen, projecten tot een goed einde brengen. Vijf jaar bleef ze er.

Daarom lopen wij een stuk achter bij de rest van de wereld

En de onrust over haar kinderen? 'Vanaf het begin al hadden mijn man en ik de afspraak dat ik toen de kinderen klein waren fulltime zou blijven werken en hij parttime. Uiteindelijk is dat geëindigd in elk vier dagen. Vanuit die ervaring kan ik bij sollicitaties tegen jonge vrouwen zeggen: je moet onderhandelen. Begin je te zeggen: dat is goed, blijf jij maar fulltime werken, dan wordt het aantal dagen voor jezelf steeds minder. Want kinderen zijn altijd lastig te combineren met werk. Voor mannen trouwens ook. Ik heb het bij mijn vriendinnen zien gebeuren. Heel ambitieuze vrouwen die kinderen kregen en, hop, de ambitie zakte in. Natuurlijk, je kinderen staan op de eerste plaats, ook bij mannen, al zeggen die het vaak niet hardop.' Zelfs in de opstelling van werkgevers ziet ze geen excuus voor vrouwen om minder te

gaan werken. ‘Ik ben ervan overtuigd dat het allemaal zit in de vooronderstelling van zowel mannen als vrouwen. Tegelijkertijd ben ik ervan overtuigd dat het een behoorlijk pittige combinatie is om als je gestudeerd hebt op hoog niveau te werken in de huidige maatschappij. Maar’, en dat met nadruk, ‘als je naar andere landen kijkt is dat wat wij fulltime noemen in bijvoorbeeld Amerikaanse ogen, parttime. Dus waar hebben we het over? Of je man er is, en wij hebben het altijd samen gedaan, hangt grotendeels af van je eigen instelling. Als jij als een kloek om dat gezin heen gaat zitten en je laat je man niet toe dan zit het in je eigen overtuiging. Daarom lopen wij een stuk achter bij de rest van de wereld.’

Vrouwen willen gevraagd worden

Elf jaar geleden, in de eerste crisis van 2003, werd ze, opnieuw door een wervingsbureau, door haar huidige werkgever gevraagd. ‘Ja, ik denk dat vrouwen het extra nodig hebben om te worden gevraagd voor een baan. Ik weet uit onderzoek wat vrouwen heel sterk hebben en herkende dat bij mezelf. Ik ben erg resultaat gericht. Je bent bezig met je team. Je wilt een goed project voor je klant neerzetten en afleveren. Je wilt een goede moeder zijn voor je kinderen. Je wilt een goede partner zijn voor je man en ook nog een goede dochter voor je ouders, want die vragen als ze ouder worden meer aandacht. Dan wil je ook nog een goede vriendin zijn voor je vriendinnen. In dit gebied ben je maar heel beperkt’ — ze zegt het met een lach — met jezelf bezig. Ik heb altijd ambitie gehad, maar je bent toch heel sterk bezig met wat op dat moment je aandacht vraagt. En: ik wil dit nu goed doen.’

Ze kende ARCADIS niet. Een ingenieursbureau en een beursgenoteerd bedrijf. De voormalige Heidemaatschappij. Ze maakt een schets op papier van hoe het in elkaar zit. De marktgroepen naast en onder haar, de schijven boven haar in Europa en wereldwijd. ‘En voor de duidelijkheid, ik ben wel directeur, maar van een marktgroep van 240 mensen, Tot 1 januari was ik hoofd van een adviesgroep van dertig mensen.’ Op wereldwijde schaal is dit lager of middenmanagement.

Politiek bestuurswerk

In de elf jaar dat ze bij Arcadis werkt is er een moment geweest dat besturen in haar functie niet in zicht kwam. Er werd juist ingekrompen vanwege de in 2003 ingezette crisis. Het besturen zou wel komen, beloofde men. Ook rond 2003, ze woonde nog in Rotterdam, werd Pim Fortuin vermoord. Ze vond dat ze maatschappelijk iets moest doen, werd lid van de Partij van de Arbeid. ‘Echt als een maatschappelijk tegenwicht tegen de tijdgeest.’ Ze werd na een verhuizing gevraagd zich verkiesbaar te stellen als Statenlid van de Provincie Utrecht. Daar hadden ze behoefte aan mensen die kennis van zaken hadden. Zelf dacht ze als onervaren politica dat het niet zou gebeuren, maar ze werd gekozen. Nu zeven jaar geleden. ‘Ik had de smaak van besturen te pakken. En ze zochten vrouwen.’

Hoe red je dat als vicevoorzitter van de fractie, voorzitter van de commissie Wonen, Maatschappij en Cultuur, als lid van de commissie Ruimte, Groen en Water?

‘Ik had dit tegenwicht nodig. En besturen in de provincie is heel anders dan in een bedrijf. Je bent deels volksvertegenwoordiger, maar je bent als vicevoorzitter van je fractie ook verantwoordelijk voor de orde in de vergadering. Je bent verantwoordelijk voor mensen. Ik ben geen gedeputeerde of wethouder. Maar het heeft wel degelijk elementen van leiderschap in zich. Je controleert. Je bent bezig kaders te maken. Je bent verantwoordelijk voor hoe de

provincie er bij ligt. Je bent helemaal aan de voorkant bezig met hoe het natuurbeleid verloopt.'

Op het moment dat ze de noodzaak van het politieke bestuurswerk voelde, was nog niet duidelijk wat er voor haar in het vat zat. Vier maanden naar haar start bij PS waren er bij Arcadis reorganisaties, bood men haar bestuurstaken aan. Eerst nog over een groep van dertig mensen. Ze zei ja en bleef in de politiek. Eind 2013 kwam het aanbod als directeur van een marktgroep met 240 mensen. Nu weet ze dat ze volgend jaar aan het einde van haar tweede termijn als provinciaal Statenlid mogelijk zal stoppen. 'Zelfs overweeg ik om eerder te stoppen om al mijn energie voor mijn nieuwe taak te gebruiken.'

drs. Tonia Dabwe: Gecommitteerd zijn, dat is waar ik in geloof (2013)

Nederlandse Tonia Dabwe: International African Woman of the Year 2013

Sieth Delhaas

VVAO-Magazine, augustus 2013

Op haar zeventiende raakte drs. Tonia Dabwe (*1975) haar moeder kwijt. Op haar vierendertigste richtte zij *Mineke Foundation* op. In mei 2013 werd zij door de Britse organisatie *Women4Africa* gekozen tot *International African Woman of the Year* omdat zij zich met haar stichting inzet voor de zelfredzaamheid van de bevolking van Dabwe Town (Liberia).¹

Haar inzet komt niet alleen voort uit het 'kwijt raken' van haar moeder na de aanval van Charles Taylor's rebellen op de bezittingen van de familie. Haar inzet wortelt vooral in wat haar ouders, Mineke Muilerman (*1931) en Dabwe Wiah (*1930) sinds 1968, twintig jaar voordat de burgeroorlog begon, tot stand hebben gebracht. Een school waar 500 kinderen uit Dabwetown en verre omgeving onderwijs kregen. Een huis, van waaruit haar ouders werkten om de bevolking te ondersteunen bij hun ontwikkeling tot een welvarende gemeenschap.

Tropische Landbouwschool

Vader Dabwe kreeg eind jaren vijftig met andere Liberiaanse jongeren de gelegenheid om in Nederland te studeren. Hij haalde daar, zoals Tonia het zakelijk uitdrukt, wat in Liberia niet voorhanden was: kennis over agrarische ontwikkelingen. Tijdens zijn studie aan de Tropische Landbouwschool in Deventer ontmoette hij Mineke, psychiatrisch verpleegkundige. Samen

¹ Aan de West-Afrikaanse kust ontstond vanaf 1820 een Afro-Amerikaanse immigranten gemeenschap gevormd door uit de Verenigde Staten teruggekeerde ex-slaven. In 1847 stichtten zij de Republiek Liberia, met een eigen grondwet gebaseerd op die van de VS. De eerste op het Afrikaanse continent. Het bestuur was aanvankelijk in handen van blanke Amerikanen.

Vanaf 1980 vonden een aantal staatsgrepen plaats. De Liberiaanse Burgeroorlog was een feit. Sinds 2006 is er een democratisch gekozen regering onder leiding van presidente Ellen Johnson-Sirleaf.

Liberia, tot de burgeroorlog een redelijk welvarend land, behoort als gevolg van vijftien jaar burgeroorlog nu tot de armste landen van de wereld. (Lees meer:

en.wikipedia.org/wiki/Liberia)

reisden zij na de afronding van Dabwe's studie naar Liberia, trouwden er en begonnen op een plek vijftien kilometer buiten de hoofdstad Monrovia hun plannen te realiseren.

De aanval in 1992 op het huis waar de Dabwes woonden was een ordinaire roofoverval van rebellen die uit waren op geld. Waar een blanke woont is geld. Dabwe Wiah werd onder valse beloften weggestuurd. Zijn vrouw en dochter werden meegenomen. Later wilde Tonia's moeder medicijnen halen waar haar dochter niet buiten kon. Dat is het laatste beeld dat Tonia van haar bewaart. Tonia ontkwam naar een internationaal ziekenhuis in de buurt, vanwaar ze weken daarna naar Ivoorkust werd gesmokkeld. Daar vond ze haar vader terug.

Het jarenlange zoeken van vader Dabwe, heeft het raadsel van de verdwijning van zijn vrouw niet opgehelderd. Hij keerde terug naar de restanten van zijn bezittingen. Hij probeerde de school op te bouwen. De oorlog verhevigde na 1993 tot 2004. Tonia vertrok in 1994 naar Nederland en begon aan de Deventer hogeschool een opleiding bedrijfseconomie.

Mineke Foundation

In 2009 zette Tonia haar jarenlange nadenken over dat wat haar ouders waren begonnen, wat hen als gezin was overkomen en over dat wat er was geworden van de bewoners van Dabwetown, om in *Mineke Foundation*. “De visie waarmee mijn ouders zijn begonnen is de kern van mijn stichting. Daarin zijn twee

lijnen. De school en het werk in de gemeenschap. De school is sinds 2011 gesloten. Alles wat wij nu aan de school verbeteren wordt onmiddellijk geroofd. Dat betekent pas op de plaats maken. In Dabwe Town werken we aan een mentaliteitsverandering onder de drieduizend bewoners van de gemeenschap. Die verandering is erop gericht dat de mensen gaan beseffen dat ze alleen zelf hun leven kunnen veranderen. Zij moeten de eerste stap doen. Dan zetten wij de tweede. Door de burgeroorlog hebben mensen alle moed verloren. Alle zelfvertrouwen. Die mentaliteitsverandering moet ook bewerkstelligen dat zij op gaan komen voor hun eigen bestaan. Hun eigen veiligheid ook. Dat veranderingsproces zal misschien wel decennia vergen.”

Deze poging tot verandering is praktisch in handen van drie Liberiaanse burgers die voordien werkten voor internationale organisaties als de VN. Zij zijn ingehuurd door de stichting en ontvangen daarvoor een salaris. Tonia: “Dit team is de basis van wat wij, als bestuur in Nederland, doen in Liberia. Wij hebben hen de opdracht gegeven om de manier van denken in ons dorp te veranderen. Ik heb een idee hoe ze dat moeten doen, alleen ik weet niet zeker of dat gaat werken. Als we dat wisten was er al lang geen ontwikkelingssamenwerking meer nodig. Ik geloof in het gesprek dat we met mensen aangaan; door vragen te stellen, door ze te bemoedigen, door ze een duw te geven als het nodig is. Er zijn ontelbare redenen waarom mensen in Dabwe Town, terecht of onterecht, aangeven waarom ze iets niet kunnen.”

Carla Commijs Fonds

Tonia is ervan doordrongen dat je niet kunt volstaan met mentale verandering alleen als er geen banen zijn in Liberia. Eén van de resultaten van de gesprekken van het team is dat zojuist zo'n veertig mensen twee praktijkopleidingen voor banketbakken en zeep maken hebben afgerond. Opleidingen van ruim een jaar, betaald uit het Carla Commijs Fonds van de VVAO. Het realiseren van die opleidingen is al een overwinning. Want door de decennialange burgeroorlog hebben zelfs de Liberiaanse vrouwen afgeleerd met elkaar samen te werken; zij hebben zich niet gemeld voor de opleiding. Tussen de dorpelingen onderling is er wantrouwen. En als extra obstakel is er de schrikbarende lage gemiddelde leeftijd van achttien jaar in Dabwe Town. De ouderen zijn dood, de kindsoldaten bleven in leven en hebben hun geweren nog lang niet ingeleverd.

“Het is een proces”, zegt Tonia volhardend. “En ik meet het succes ervan niet af aan het aantal projecten dat we draaien, maar aan het doorzettingsvermogen dat ik zie ontstaan bij de inwoners van Dabwe Town. Ik zie een jongen, die contact houdt met een van onze vrijwilligers die er vorig jaar was. Deze jongen maakt heel langzaam stapjes naar een plan voor zijn toekomst. Hij wil een rijbewijs halen, sparen voor een auto en taxichauffeur worden. Er is een kerngroep van vijftien jongeren waarvan wij geloven dat zij op z'n minst over het potentieel beschikken om verschil te kunnen maken. Of ze dat ook gaan doen?” Tonia formuleert nauwkeurig en voorzichtig waarmee ze de fragiliteit van de kansen verbeeldt.

Op de vraag hoe het voelt om als *International African Woman of the Year* als bron van inspiratie te worden gezien reageert Tonia: “Ik snap de vraag wel. Maar ik ervaar het niet zo. Ik doe mijn best met enorme worstelingen, frustraties en veel irritaties over hoe de dingen gaan. Juist omdat ik zelf in die cultuur ben opgegroeid. Ik heb dit wat wij doen niet verzonnen in een aantal uren achter mijn bureau. Het is veel simpeler: ik geloof dat als je zelf niet gecommitteerd bent aan iets, je er dan niet zoveel moeite voor doet. Gecommitteerd zijn, dat is waar ik in geloof. Die overtuiging doordrenkt alles wat ik doe. Dat zit ook in *Mineke Foundation*. Dat die overtuiging door anderen wordt gezien als een bron van inspiratie, dat kan ik nog niet zo goed bevatten. Voor mij is iemand als Nelson Mandela een inspiratie. Die man heeft zevenentwintig jaar in de gevangenis gezeten en is in staat te vergeven. Dat vind ik prachtig. Dan denk ik: als ik later groot ben dan hoop ik dat ik

dat ook kan.”

www.minekefoundation.org

Etty Mulder: De Hildegard-hausse brengt ons geen stap verder (1998)

Sieth Delhaas

de Bazuin, maart 1998

Inleiding

'Hoe kan men de genialiteit van haar persoon het minste onrecht doen? Dat vroeg professor Etty Mulder zich af in haar boek Hildegard, een vrouwelijk genie in de late middeleeuwen, dat ze in 1982 schreef over Hildegard van Bingen. 'Er mag een gereede twijfel bestaan', stelt zij, 'of de figuur door de toenemende belangstelling inderdaad dichter bij ons is gebracht'. Waar komt al die aandacht voor de twaalfde-eeuwse abdis vandaan?

Alomvattend

Ze is hoogleraar musicologie in Nijmegen, mediëvist, buitenkerkelijk opgevoed en niet-gelovend. Etty Mulder (51) raakte vanuit haar studie betrokken bij "de esthetiek die gebonden is aan de liturgie en aan de kerk". Zo is zij gefascineerd geraakt door het "alomvattende van Hildegard van Bingen, een mens met zoveel talenten".

"Hildegard van Bingen voldoet aan een behoefte aan vrouwelijke identificatie. Dat is iets anders dan gewoon een voorbeeld zoeken in de geschiedenis en je daaraan conformeren. Hildegard zou dat zelf *restitutio* noemen, een soort herstel van de vrouwelijke component in de cultuur. Ik denk dat er cultuurhistorisch gezien een ontwikkeling gaande is waarbij via allerlei processen het vrouwelijke aspect zichtbaar wordt. Ook in onze cultuur. De figuur van Hildegard maakt enorme identificatiebehoeften los. Juist omdat ze zo duidelijk is: de zelfstandigheid van haar persoon; de integratie van haar wereldbeeld en de grote samenhang die ze voorstaat tussen mens en kosmos. Ze is een wonderlijke persoonlijkheid in vergelijking met andere mystici, vrouwen en mannen.

Het humanistische en vrouwelijk samenbindende voorziet in een behoefte. Wat ons nu aantrekt is haar manier om de wereld om ons heen niet analytisch maar alomvattend te benaderen. Ik denk dat die behoefte in onze cultuur heel diep geworteld is. Het is een behoefte aan herstel van de menselijke waarde, van een vorm van menselijkheid waarin het vrouwelijke recht wordt gedaan. Dat is een behoefte die groeit niet zozeer vanuit aanwijsbare personen, maar uit autonome stromen binnen de cultuur zelf."

Beheersing natuur

Na een periode van tweeduizend jaar mannelijke culturele dominantie, die verstorend heeft gewerkt, zouden nu heel andere beelden kunnen gaan leven. Etty Mulder gebruikt het beeld van een boom die naar de zon toegroeit. Sommige takken vallen af, nieuwe komen aan het licht.

Met name na het tijdvak waarin Hildegard leefde (1098-1179), is er een cultuur van tegenstellingen in plaats van verbondenheid gegroeid.

“Door de beheersing van de natuur, vooral in het Westen, is de verbinding tussen mens en kosmos verbroken en dat eist nu zijn tol. De mens komt een beetje terug van de waan dat hij alles in de hand kan houden. Hildegard is in deze tijd dus een ideaal voorbeeld. Ze is vrouw, een hoogstaand denker en eigenlijk alleen vergelijkbaar met iemand als Goethe in de achttiende eeuw. Wat wij nu alfa- en bètawetenschappen noemen, overstijgt zij. Zij overstijgt het scheidende, de tegenstelling die zo typerend is voor de westerse cultuur. Het bijzondere aan haar mystiek is dat deze niet extatisch is. Ze is volstrekt duidelijk. Je wordt niet meegezogen in esoterische of erotische versmeltingen met goddelijke personen.”

Nieuwe spiritualiteit

Behalve de autonome ontwikkeling van de cultuur ziet Mulder tegelijkertijd een modebeweging. “De mode van het alternatieve leven en de behoefte — dit laatste is niet helemaal af te doen als mode — aan een nieuwe spiritualiteit. Sommigen combineren de aandacht voor Hildegard met zenboeddhisme of met het katholieke geloof. Dat kan kennelijk. Anderen die avallig zijn geworden of niet meer bij een kerk horen, richten zich ineens met overmatige toewijding op zo’n ‘heilige’. Je krijgt dan een herhaling van het voorafgaande, een adoratie van een persoon die dat, in het geval van Hildegard, verdient. Maar ze was ook een gewoon mens.

Hildegard behoort niet tot de categorie van mensen die op dergelijke wijze denken. Ze past ook niet in de categorie van mensen die de lege, stille plek in het leven en in zichzelf zoeken. In haar behoefte aan activiteit en handelend optreden is zij eigenlijk heel westers. Ze wil de werkelijkheid veranderen, zich bemoeien met de gang van zaken op het meest wereldse niveau. Wel zegt zij dat haar inspiratie een goddelijke inspiratie is. Je kunt ook zeggen: hoe zou ze zich anders moeten excuseren voor wat ze allemaal doet? Bovendien bestond er in de twaalfde eeuw in het Westen geen alternatief voor de christelijke doctrine.”

Aandacht voor geschiedenis

De culturele ontwikkeling is het fenomeen Hildegard in elk geval gunstig gezind. Toch blijft Mulder zich er over verbazen dat zij niet eerder de volle aandacht heeft gekregen.

“We leven in een tijd dat mensen nauwelijks nog verschil zien tussen hun eigen beleving en dat wat in vroegere eeuwen gebeurde. Het is allemaal hetzelfde. Ik vind de annexatie van zo’n persoon als steun en identificatie voor allerlei voedsel, geneesmiddelen en alternatieve leefgewoonten, en zelfs als onze eerste vrouwelijke componist, gevaarlijk voor ons omgaan met de geschiedenis. Dat betreurt ik. Er is gewoon ook een geschiedenis van de Middeleeuwen die bestudeerd moet worden. Het onderzoek naar Hildegard is nog maar net begonnen. Voordat je alles *archetypisch*, *oosters of mandela* gaat noemen, voordat — het klinkt

misschien denigrerend – Jan, Piet en Klaas er iets over gaan beweren, moet het eerst door mediëvisten, kunsthistorici, theologen en muziekwetenschappers worden bestudeerd. Er zijn groepen die de miniaturen van Hildegard gebruiken bij meditatieoefeningen. Dat mag iedereen zelf weten. Alleen kan ik me vanuit wetenschappelijk en creatief standpunt daaraan niet conformeren. Ik vind de beleving van die mensen legitiem, maar verder reikt het absoluut niet en zo komen we met Hildegard geen stap verder.”

Muziek

De herleving van de middeleeuwse muziek speelt in de Hildegard-hausse bepaald een rol. “Ja, vooral de manier waarop de muziek wordt opgenomen, de sfeer waarin wij worden gebracht. De aandacht loopt parallel met die voor het Gregoriaans. Terwijl die muziek sterk gebonden is aan een bepaalde tijd van de dag of aan de dag in liturgische jaar dat zij hoort te klinken, staan de gezangen nu door elkaar heen op cd. En mensen luisteren ernaar ‘s avonds bij de borrel, of als ze moe zijn of willen relaxen. Dat is een vorm van decadentie. Als musicologe vind ik dit wel heel erg ver gaan.

Maar je zou ook kunnen zeggen: er is tenminste nog een kern behouden gebleven van het besef dat er méér is. Die muziek sacraliseert een beetje de grauwe wereld en daar hebben mensen behoefte aan.”

Hildegard van Bingen (1098-1179)

Dit jaar is het 900 jaar geleden dat Hildegard van Bingen werd geboren te Bermesheim bij de Disibodenberg (Duitsland). Als achtjarig meisje werd zij opgenomen in het klooster Disibodenberg en opgevoed door de kluizenares Jutta, die veertien jaar was toen Hildegard met een leeftijdgenote bij Jutta kwam wonen. Gaandeweg kwamen er meer vrouwen.

De zusters leefden volgens de regel van Benedictus. Hildegard was abdis van dit klooster sinds de dood van Jutta in 1136. Tussen 1147 en 1150 stichtte zij een eigen klooster en in 1165 een dochterklooster in Eibingen bij Rüdesheim.

Zij heeft een uitvoerige correspondentie gevoerd met koningen, vorsten en bisschoppen, wat uitzonderlijk was voor een vrouw in haar tijd. Met haar visioenen en omschrijvingen daarvan heeft ze voor het eerst in de Europese geschiedenis de vrouwelijke seksualiteit belicht vanuit het standpunt van een vrouw.

Behalve mystica was zij actief als arts, dichteres en componiste. Haar muziek is uitgebracht op verschillende cd's. Onder de titel 'Hildegard van Bingen' verschenen recent in het Nederlands boeken over haar van Ingrid Riedel (over Hildegard als 'profetes van kosmische wijsheid'), van Josef Quadflieg en Renate Fuhrmann (een boek voor kinderen), van Mieke de Jong (een 'klein leerboek') en een bundel onder

redactie van Jan Hoving met bijdragen van onder anderen de theologe Kitty Bouwman en de criminoloog Herman Bianchi. In 'De Ariadnedraad van een monnik' (Kok) doet benedictijn Henri Boelaars verslag van een halve eeuw meditatieve omgang met Hildegard van Bingen.

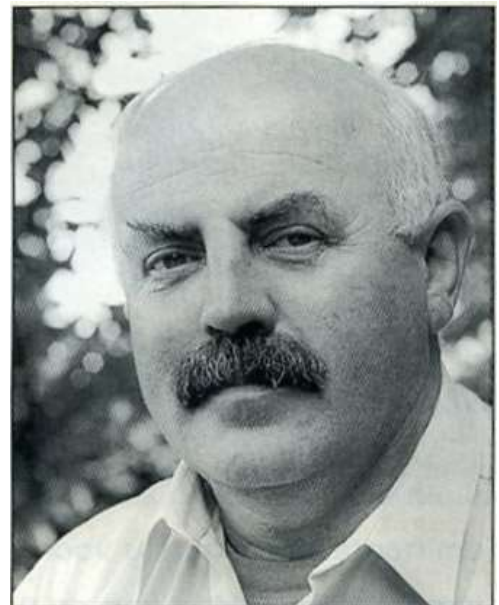
Kees van Roessel: We hebben alles gepacht in het leven (1997)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 17 oktober 1997

In deze eerste aflevering Kees van Roessel (50), vader van drie zonen en biologische boer.

"Tien jaar geleden besloot ik biologisch te gaan boeren. Ik vond, en vind nog, dat de Nederlandse landbouw zich te eenzijdig ontwikkelde. Puur gericht op kwantiteit. De landbouw moet kwalitatief breed zijn om te kunnen blijven voortbestaan. Ik heb toen een duidelijke keuze gemaakt om de cyclus van het steeds maar opvoeren van prestaties te doorbreken. Bovendien vond ik dat in die keuze een grote uitdaging ligt. Van mijn collega's en de burgerij heb ik steeds meer support gekregen. Mijn collega's stonden er aanvankelijk afwijzend tegenover, want het was toch, hoe moet ik het noemen, een ommekeer van het gangbare denken. Nu krijg ik opmerkingen waarin ze laten horen dat ik waarschijnlijk op de goede weg zit. Hun zich afzetten slaat om in waardering. Economisch gaat het goed. Ik heb net als in de oude manier van boeren investeringen gedaan en het bedrijf vergroot.

Andere waarden

Het is niet alleen een praktijkomslag, maar het gaat ook om andere waarden. In de lezingen die ik houd zeg ik het zo: we hebben alles gepacht in het leven. We worden geboren en we kiezen een beroep. Als boer kun je dertig jaar met de grond bezig zijn en dan is het op. Daarna draag je hem over aan een van je eigen kinderen of een andere boer. Het goed rentmeesterschap moet dan zijn, dat je de grond beter overgeeft dan dat je hem gekregen hebt. Je moet die grond dus niet zo belasten dat de volgende generatie er moeite mee heeft. Aan ons vak zit toch ook een ethische kant van hoe je omgaat met grond, water en lucht.

Ik heb me nogal bezig gehouden met allerlei bestuurs- en adviesfuncties; bij de bank, binnen de biologische landbouw en zestien jaar gemeenteraad. Op mijn achtentwintigste was ik al voorzitter van het jeugd- en jongerenwerk. Ik was er steeds vroeg bij. Toen was het: jij bent een jonge vent, jij moet dat maar gaan doen.

Op een gegeven moment kwam het keerpunt en zei men tegen mij: 'Weet jij nog een jongere?' Ik denk: 'Ja, verhip, ik ben zelf ook ouder aan het worden. Er moet iemand komen die mij opvolgt.' Dat is een gewaarwording die ik heel direct heb beleefd. Ik geef anderen die een visie hebben best de ruimte, maar op dat moment voel je: ik ben niet meer de jongeling van tweeëndertig jaar geleden die zich alles kon permitteren.

Opvolger

De kinderen die je op de wereld hebt gezet zijn zichzelf aan het vormen. Je hebt ze in een bepaalde richting mee geholpen en daar begin je los van te komen. Ze zijn in het stadium waar ik vijftientig jaar geleden was: waar wil ik naar toe en hoe kan ik in deze samenleving een positie verwerven en me handhaven?

Mijn tweede zoon toont interesse voor het bedrijf, maar de vanzelfsprekendheid waarmee dat vroeger gebeurde is er niet meer. Dat verwacht ik ook niet van de kinderen. Ik heb gezegd: ga studeren, oriënteer je goed op wat je wilt. Ga na je opleiding nog een paar jaar elders werken, eventueel naar het buitenland, zodat je een beetje weet hoe de maatschappij in elkaar zit en kies dan.

Heb ik geen opvolger, dan kom ik een keer aan de vraag hoe lang ik nog door wil gaan. Is het mijn enige doel om tot in de zestig die boerderij te beheren? Nee, dat vind ik niet. Ik vind het interessant om te gaan reizen. Vanaf mijn achttiende ben ik jaarlijks op vakantie geweest. Als ik op mijn 57e nog geen opvolger heb, ga ik ruimte creëren voor andere dingen.

Al met al heb ik me behoorlijk ingezet. 't Is een 24-uursbedrijf. Wij hebben het efficiënt met onze tijd om moeten gaan. Mijn vrouw en ik hebben altijd samengewerkt. Ze doet wat hand- en spandiensten en de administratie. Ze heeft geen vaste taak in het bedrijf. Wij gaan veel met elkaar om. Als het bij vrienden over onze relaties gaat, zeg ik dat het bij ons net iets anders ligt. Wij zijn vaak beschikbaar voor elkaar. Als ik iets heb of zij, zoeken wij elkaar op. Zo kun je veel met elkaar bespreken. Ja, ik persoonlijk, maar ik denk dat ik ook voor Leonie spreek, heb er nog steeds lol in dat we 26 jaar geleden voor elkaar gekozen hebben.

Geen blindganger

Het mijn en dijn staat bij mij heel hoog in waarde. Je neemt niet iets van een ander of verrijkt je niet ten koste van hem. Ook de omgang met mensen is voor mij belangrijk. Ik probeer ieder mens in zijn eigen waarde te erkennen. Ik denk dat dat wel aardig lukt. Op onze zilveren bruiloft varieerden de vrienden en kennissen van een directeur van een grote fabriek tot mensen die in hun vrije tijd op de boerderij komen helpen. Die mochten daar allemaal zijn. Ze hebben ieder op hun manier bijgedragen aan ons leven.

Ik probeer ook klaar te staan voor anderen. Gevoel voor waarden heb ik met de moedermelk mee gekregen en met het geloof. Ik ben praktiserend katholiek maar ik ben geen blindganger. Ik hecht aan traditionele waarden ten opzicht van de moderne tijd en daar discussieer ik over. Ook met mijn kinderen. Mensen richten zich toch op iets dat richting geeft: een voetballer, een popster of sekten.

De kerk heeft voor mij nog genoeg richtinggevende handvatten. Maar de samenleving verandert en de kerk moet zich maatschappelijk aanpassen. Anderzijds bestaan bepaalde waarden al eeuwen en die moeten blijven. Misschien moet je ze wel anders interpreteren. De kerk moet de zaken meer vanuit een sociale kant bekijken. Ons moeder zij altijd: 'Voor de sterken hoef je niet te zorgen, die zorgen voor zichzelf.'"

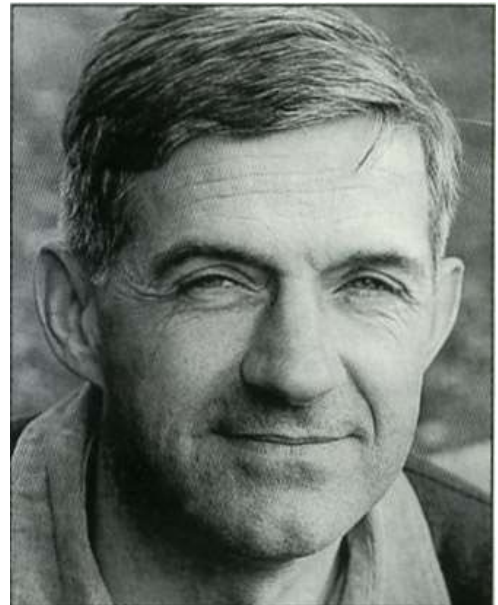
Wim van Engelen: De kerk als toevluchtsoord moet gewoon blijven (1997)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 31 oktober 1997

In deze tweede aflevering Wim van Engelen (48), gehuwd, twee dochters, serviceanalist bij een communicatiebedrijf en lid parochiebestuur.

"Vier jaar geleden had ik als oudste zoon de zorg voor mijn vader van 83 op me genomen. Die man verpieterde helemaal. Hij vereenzaamde en vervuilde. Eigenlijk had hij alleen nog contact met de juffrouw van de supermarkt. Ik had de indruk dat hij 's nachts niet eens naar bed ging; gewoon in zijn stoel bleef zitten. Ik heb geprobeerd wijkverpleging in huis te krijgen, maar hij was heer en meester in zijn woning. Doordat hij open benen kreeg kwam hij in het ziekenhuis. Daarna moest hij naar een bejaardenhuis want hij kon niet meer terug naar zijn huis. Ik voelde heel sterk: dit gaat mij ook een keer gebeuren. Die 'oude dag' grijnsde me ineens aan. Een paar jaar daarvoor leek het me onmogelijk dat de midlifecrisis mij ooit zou overkomen.

Ik ben er ruim twee jaar mee bezig geweest. Ik geloofde niet meer in mezelf en was mijn zelfrespect kwijt. Als je jong bent, heb je verwachtingen. Maar wat komt daarvan terecht? Je realiseert je ineens dat je leven al een heel stuk voorbij is. Dat was een schok. Ik heb mijn hele leven een beetje op mijn tenen gelopen. Dat is begonnen toen mijn moeder per se wilde dat ik naar de Mulo ging. Dat was eigenlijk te hoog gegrepen. In die tijd viel ik van dat randje. Ik dacht: wat heb ik er van gebakken? Nu kan ik zeggen: ik heb er natuurlijk wél wat van gebakken. Toen niet.

Verantwoordelijkheidsgevoel

In het verleden heb ik mezelf voortdurend voorbij gelopen. Vooral in de activiteiten voor 'Den Bosch tegen apartheid' heb ik achter allerlei mensen aangezet en geprobeerd ze te activeren. Ik had een veel te groot verantwoordelijkheidsgevoel. Dat was gewoon niet normaal. Tenminste, dat vind ik nu. Uit de gesprekken die ik met het bedrijfsmaatschappelijk werk had, bleek dat ik als kind met de problemen tussen mijn ouders ben opgezadeld. De relatie tussen hen was niet helemaal jofel. Ik was een soort referentie voor mijn moeder en ik kreeg een enorm verantwoordelijkheidsgevoel voor hen. Ik kies nu bewuster. Zo ben ik laatst naar een avond over uitgeprocedeerde vluchtelingen geweest. Van tevoren had ik voor mezelf uitgemaakt: ik ga er alleen kijken. Niet vrijblijvend, maar precies voor mezelf bepalend wat ik wel en niet zou doen. Dat kon ik vroeger absoluut niet.

De relatie met mijn dochters verandert. De oudste is een jaar geleden het huis uitgegaan en heel zelfstandig geworden. Dat gaat perfect. Over de jongste heb ik deze zomer vlak voor haar eindexamen erg ingezet. Ik heb ooit eens op de MTS een vak in de zomervakantie moeten overdoen en ik wilde niet dat dat mijn kinderen gebeurde. Ik verwachtte dat zij dezelfde handicaps had als ik, maar ze heeft meer kwaliteiten dan ik dacht.

Partners

Doordat de kinderen het huis verlaten ben je als partners meer op elkaar aangewezen. Je relatie komt in een andere fase. Er is een fase voordat je getrouwd bent: toen we trouwden was er een ander begin, daarna kwamen de kinderen en nu gaan we ons opnieuw oriënteren op elkaar. Je kunt nu allerlei dingen doen zonder met de kinderen rekening te houden.

De laatste jaren is Ria opnieuw gaan werken. Dat vind ik leuk. Vroeger hebben we geprobeerd de meiden samen op te voeden, maar het soort werk dat ik deed stond dat helemaal niet toe.

Bepaalde dingen zijn heilig voor me. Ik ben lid van het parochiebestuur van de San Salvator in 's-Hertogenbosch. Eens heb ik tegen mezelf gezegd: al ben ik de laatste die de kerk uitgaat, ze zullen me eruit moeten schoppen. Dat heeft niks te maken met wat me vanuit de catechismus en dergelijke is aangepreft. Het komt ook met die vluchtelingen weer naar voren. In de oude pastorie, nog geen tien meter van de kerk, is een huisvesting voor asielzoekers. De kerk als toevluchtsoord. Dat plekkie moet er gewoon blijven. Ik heb er een soort zorg over. Wat er omheen gebeurt, dat gedoe met die bisschoppen, interesseert me niet zo veel, maar de kerk moet blijven staan.

Als het om racisme gaat: onze samenleving is er van doordrenkt. Als je goed luistert naar mensen hoor je tussen de regels door het racisme. Ik heb er een neus voor gekregen en ik vind dat je dat niet kunt maken. Nee, dat heeft niet met mijn geloof te maken. Je kunt al mens eenvoudig niet zeggen dat een ander mens minder is dan jij. Dat gevoel hebben mijn ouders mij gegeven. Mensen geven dat aan elkaar door. Ik op mijn beurt aan mijn kinderen.

Eigenlijk vind ik ouder worden interessant. Vroeger verwachtte ik het steeds van de toekomst. Maar de toekomst bleef de toekomst. Nu ben ik erachter gekomen dat je ook wat dingen in het heden moet doen.”

Jac. Vlaar: Mijn beide zoons moeten onder moeders rokken vandaan (1997)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 14 november 1997

In deze derde aflevering Jac. Vlaar (50), gehuwd, drie kinderen, pastoraal werker, actief in het mannenpastoraat, sinds vandaag voorzitter van de Federatie Verenigingen van Pastoraal-Werkenden Nederland.

"Het stond me niet tegen om vijftig te worden.

Tegelijkertijd weet ik dat ik geen honderd kansen meer krijg. Van de dingen die ik graag wil in mijn leven moet ik zo stillletjes aan werk gaan maken. Misschien zal ik in mijn werk nog een keer een sprong maken, maar dan heb je het wel gehad. Het stadspastoraat is gericht op mensen die het in de kerken niet vinden en bezig willen zijn met de vragen van zin en onzin van het leven. Dat pastoraat hangt samen met het mannenpastoraat en mijn eigen zoeken en vinden.

Op deze plek komen voor het merendeel vrouwen, maar hoe spreek je mannen aan? Mannen hebben andere behoeften en beelden. Ik neem niet alleen aan de buitenkant waar dat vrouwen zeer uitdrukkelijk aanwezig zijn overal, dominant soms, maar ik voel het zelf ook zo. Prima, maar ik vind het jammer als niet ook mannen samen bezig zijn. Zo hebben wij dat mannenwerk een beetje gepusht. Het denken in verschillen in seksen in het pastoraat is al een hele verandering.

Ik ben luier geworden al ben ik best nog energiek. De drang om dingen te doen is er niet meer zo sterk. Ik zie ook mijn kinderen achter me aan komen en die zijn heel toekomstgericht bezig. De scheidslijn komt meer in zicht; dat je moet doorschuiven als generatie; dat je de eerste generatie bent en ook die wijsheid hebt. Ik kan meer in het moment van hier en nu zijn.

Relatie met de kinderen

De relatie met de kinderen verandert met sprongen omdat de oudste nu naar de universiteit is gegaan en de jongste naar het voortgezet onderwijs. Het is ook een tijd om ze op een andere manier aan te spreken. Ze helpen me daar een handje bij door eens tegen me te zeggen: 'niet zo zeuren', of 'ik regel het zelf wel'.

Ik heb sterk gehangen aan de betekenis van de relatie met mijn partner en misschien heb ik haar daarin gezien als de wederhelft die in mijn leven participeert, een deel daarvan is. Nu zeg ik meer: ik heb mijn leven en jij het jouwe. Dat raakt elkaar een heel stuk, maar straks kom ik tussen zes plankjes en dan heb ik mijn verantwoordelijkheid en jij de jouwe.

Aan die verandering in denken heeft de mannenbeweging zeker meegewerkt, vooral voor het nemen van verantwoordelijkheid. Vroeger kon ik wel eens dingen laten omdat er voor werd gezorgd. Nu wil ik er zelf meer bij zijn. Ook voor de gewone dagelijkse dingen waar aandacht en zorg voor nodig is. Neem de kinderen. Enerzijds is het luiheid om te zeggen: daar zorgt zij wel voor. Anderzijds vind ik het jammer dat ik daar dan niet bij betrokken ben. Ik wil in elk geval met mijn beide zoons extra optrekken. Die moeten, zo noem ik het maar, onder moeders rokken vandaan. Die hebben een andere identificatie nodig anders hebben ze geen zin om man te worden en blijven ze eeuwig jongen. Een identificatiefiguur kan een jongen alleen vinden bij een man. Je wordt geboren uit een vrouw, gevoed door een vrouw en dan denk ik: waar komt het moment dat je je eigenheid als man vindt? Rond dat op kamers gaan en studeren van de oudste en wat daar voor geregeld moet worden zeg ik: hier ben ik. Het heeft ook iets van een stukje van de taak opeisen. Het gaat om de plek die je pakt, waar je voor gaat staan.

Tot je recht komen

In de, voor mij belangrijke, waarde eraan mee te willen werken dat mensen een beetje tot hun recht komen, zit ook mijn eigen verlangen een beetje tot mijn recht te kunnen komen. Naarmate je ouder wordt, zie je dat waar je dacht goede dingen te doen je ook schade aanricht, vuile handen maakt. Als ik spreek over het werken met mannen hangen daar ook waarden mee samen dat je de oren gewassen krijgt door vrouwen die een vinger op de zere plek leggen.

Het geloof zingt op alle mogelijke manieren mee. Ik ben wel af van het idee dat er voor iedereen een harmonische situatie kan ontstaan; van een heilig geloof dat alles goed zal komen. De diepe overtuiging heb ik nog wel, maar het is minder vanzelfsprekend. Ik weet ook dat het voor bepaalde mensen niet zo is, althans niet zichtbaar. God is niet altijd meer vanzelfsprekend in mijn leven aanwezig. Het is meer dat je op momenten zelf deelt in het heilige. Wat ons wordt aangereikt in zo'n Celestijnse Belofte is niet gering. Daarin proef ik, zonder die grote woorden er op te plakken, dat er iets is van raken aan het heilige en dat het heilige in jezelf aangeraakt wordt.

Voor de toekomst hoop ik wat aan mezelf te kunnen schaven, aan dingen waar ik nog last van heb en die ik op z'n plek wil krijgen, waar ik rust bij wil vinden in mezelf. Mijn kinderen moeten voorlopig op me kunnen rekenen. Bij opa worden kan ik me een heleboel voorstellen.”

Wies Klein Poelhuis-Dulfer: Nu een huisje zoeken, klein genoeg om oud te worden, past niet in ons vocabulaire (1997)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 2 mei 1997

Wies Klein Poelhuis-Dulfer (50), socioloog, gehuwd, drie kinderen

”Vijftig jaar betekent voor mij een grens voor de arbeidsmarkt. Je hebt geen schijn van kans meer wanneer je gaat solliciteren. Niet dat ik het al eerder geprobeerd heb, maar na ruim vijftientig jaar wil ik nu de arbeidsmarkt op, want ik heb net mijn sociologiestudie afgerond.

Vóór mijn huwelijk heb ik tweeënhalfjaar voor de klas gestaan en wilde ik pedagogiek studeren, maar er kwamen snel kinderen. Daarna ben ik twee periodes met mijn man naar Afrika geweest waar hij als oogarts heeft gewerkt en ik – onbetaald – onderwijs heb gegeven. Toen we in 1982 terugkwamen, had het gezin tijd nodig om te acclimatiseren en weer in te burgeren. Zeker de kinderen hadden begeleiding nodig in een voor hen vreemde samenleving.

Vrijwilligerswerk

Wel heb ik altijd vrijwilligerswerk gedaan, ook vóór de Afrika periode. Wanneer mijn echtgenoot Wim thuiskwam, was ik weg.

Na onze terugkeer heb ik opnieuw allerlei vrijwilligerswerk opgepakt, vooral op het gebied van de zending en Derde-Wereld-problematiek. Dit heeft mij gestimuleerd om sociologie als studie te kiezen. Nu, na tien jaar studie, waarnaast ik allerlei vrijwilligerswerk heb gedaan en mijn gezin heb verzorgd, wil ik zo’n laatste periode in mijn leven op de arbeidsmarkt gaan kijken of er nog iets voor mij te doen valt. Ook omdat ik ervaren heb dat vrijwilligerswerk prima is, maar dat het ondergewaardeerd wordt.

Bovendien wil ik, nu ik mijn studie heb afgesloten, met daarnaast alle ervaring en kennis die ik in mijn leven heb opgedaan, ontzettend graag iets nieuws beginnen. Doorslaggevend daarbij is wel dat ik werk vind dat bij mij past. Ik wil er veel plezier in hebben, maar ik moet er ook de zin van inzien. Dat hangt samen met mijn ervaring in Afrika waar ik me ervan bewust geworden ben hoe vrouwen wereldwijd aan de onderkant van de samenleving zitten. Ik wil me dus ontzettend graag inzetten voor juist die vrouwen. Als ik op het politieke vlak – waarop ik ook actief ben – een belangrijke stem zou kunnen hebben, waardoor vrouwen meer kansen krijgen, dan zou dat ook een mogelijkheid zijn.

Ik moet mijn keuzes goed afwegen omdat ik een echtgenoot heb die over twee jaar, als onze jongste zijn studieplek heeft gevonden, opnieuw in een ontwikkelingsland wil gaan werken. Daardoor voel ik mij in mijn keuzes beperkt. Opnieuw word ik belemmerd in mijn vrije wil.

Toekomst

Mijn hele leven heb ik me gericht op de familie en hebben zij carte blanche gehad. Nu kom ik zelf aan de beurt en nu komt er een kink in de kabel. Ik heb het er ook niet voor over om mijn relatie stuk te maken door niet mee te gaan. Want achterblijven is voor onze relatie niet goed. Die is me ook te dierbaar. Ik heb altijd veel steun gehad van mijn echtgenoot; ik kan goed met hem praten en hij kan goed relativeren. Dat zou ik erg missen.

Aan de andere kant geven die plannen voor de toekomst ook een zekere spanning aan het leven. We weten helemaal niet hoe de toekomst eruit ziet. Ergens een huisje zoeken dat klein genoeg is om oud te worden past niet in ons vocabulaire. Ik heb dat steeds weer iets nieuws ondernemen wel moeten leren, want van huis uit ben ik dat niet gewend. Ik vind het heerlijk niet vastgeroest te zitten. Het boeiende daarvan is om steeds nieuwe mensen te ontmoeten van heel verschillende culturen.

Mijn verhouding tot de kerk, waarbij ik altijd intensief betrokken ben geweest, is de laatste jaren veranderd. De oorzaak ligt met name in de houding van de Europese kerken ten aanzien van de minderheden in ex-Joegoslavië. Daardoor is voor mij de waarde van het instituut veranderd. Niet de waarde van mijn geloof omdat ik het belang daarvan in mijn leven heb ervaren. Belangrijk op deze leeftijd is ook dat je dingen zoekt waar je energie van krijgt. Als je geen uitdaging hebt en niet de juiste mensen ontmoet die deze energie weten op te wekken, dan krijgt vermoeidheid eerder een kans en voel je je minder fit. Fysieke vermoeidheid, vaak leeftijdsafhankelijk, wil ik geen invloed laten hebben op de idealen die ik nog met me meedraag.”

Mirjam Marée: Door de jaren heb ik een groei ervaren naar de diepste kern in mijzelf (1997)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 18 april 1997

Mirjam Maree (52), laatste ingetredene en jongste lid van de congregatie van de Kleine Zusters van de H. Joseph (Heerlen), werkt als vrijwilligster in de dagopvang bij oudere geestelijk gehandicapten

"Dat je zelf veel meer initiatieven gaat nemen en dat je ook op geestelijk gebied bewuster wordt van alles, dat zijn de veranderingen. Vroeger liet je je zo geweldig door je werk in beslag nemen. Werken, altijd maar werken. Dat stuk is weg doordat ik lichamelijk en geestelijk keihard op m'n grenzen ben gebotst. Eigenlijk ben ik daar mijn hele religieuze leven mee bezig geweest.

Ik ben op mijn veertiende begonnen in de zwakzinnigenzorg en ik heb gewerkt als een paard. Ik deed het graag. Op mijn eenentwintigste ben ik ingetreden en doorgegaan in de zwakzinnigenzorg, maar op een gegeven moment dacht ik: is dit het nou? Ik las over armoede en ik was toch religieus? Ik moest echt wat aan armoede doen, want Jezus deed het toch ook?

Dus ik naar de missie. Je zit vol idealen en je wilt van alles. Ik hing daar ook mijn religieus-zijn aan op.

Vier jaar in Irian Jaya. Toen kreeg ik malaria en ik moest naar Nederland terug. Het duurde nogal lang voordat ik opgeknapt was en dan kwam er telkens weer iemand met: 'Moet je nog niet gaan werken?' Oh, ik werd er gek van. Ik ben uitzendbureaus gaan aflopen. Uiteindelijk kwam ik weer in de zwakzinnigenzorg. Heerlijk.

Na een maand weer malaria. En dan heb je voor de maatschappij afgedaan. Afgekeurd. Ik ben naar een psycholoog gegaan, want ik vond dat ik naakt stond. Ik had niks meer om op te hangen. Het religieuze leven was alleen maar werken; daarin was je wat en ineens was ik nu niks meer. Na een ontzettende strijd en allerlei vrijwilligersbaantjes kwam er toch wat rust in me.

Kijk naar de vogels

Bij een 25-jarig jubileum van je professie is het bij ons de gewoonte dat je een getuigenis maakt. Daarin kwam ik uit bij wat voor mij in dit leven waardevol is. En dat is wat ik gaandeweg heb mogen ontdekken in mijn leven: te groeien naar jezelf bij de vraag: wie ben ik? Die vrijheid is een waarde voor me. En de heelheid in mezelf en naar buiten. En ook het

Evangelie sprak me aan: Wees niet bezorgd, kijk naar de vogels. Ik vond dat ik ook zo mocht zijn: onbezorgd en vrij.

Ik wil niet zeggen dat ik dit nou allemaal heb, helemaal niet. Maar door de jaren heen heb ik wel mogen ervaren dat het een groei is naar de diepste kern in mezelf. Daar word ik aangesproken in mijn diepste verlangen. Daar is God bij betrokken. Maar hij is niet altijd voelbaar, hoor, soms is Hij ver weg, maar ik weet dat Hij mijn leven in handen houdt. Dat is mijn geloof en daaruit leef ik. Maar ik heb wel mensen nodig. Mijn medezusters heb ik echt nodig, mijn familie en vrienden. Zonder hen kom ik er niet. Door mensen kun je ook tastbaar een stukje God ervaren. Bij dat 25-jarig jubileum heb ik ook mijn geloften hernieuwd. Ik heb gezegd dat ik met dankbaarheid op die vijftientwintig jaar kan terugkijken en 'vol vertrouwen' wil verder gaan, maar, heb ik gezegd, in een open houding. Ik wil 'best open staan' voor hetgeen om me heen is en, gevoelig voor de oproep van Jezus, delend in het leven staan, maar wel met mijn grenzen en mijn mogelijkheden. Ik kan dat hogere niet aan. Dan wordt het weer presteren en prestige. Ik wil daarvan af. Ik heb het moeten leren en dat is een o zo harde leerschool geweest. Je gaat kapot aan dingen die je moet.

Andere krachten

De relatie met mijn medezusters is ook gegroeid. Ik ga gemakkelijker met ze om. Ik heb aan ze geleden. Zij ook aan mij. Net zo hard. Oh jé, ik heb mensen pijn gedaan! Want denk erom, het ging niet van een leien dakje. Dat zijn dingen waar ik spijt van heb. In die zin, dat ik ze ook niet had willen missen. De verhouding is er dieper, rijker door geworden.

Ouder worden vind ik eigenlijk heel fijn. Ik ben een beetje wijzer geworden, ja, dat vind ik wel.

En het lijntje gaat ook naar boven. Er komen andere krachten. Mijn mensen, die geestelijk gehandicapten, daar krijg ik zoveel van terug: warmte en hartelijkheid. Daar had ik vroeger geen oog voor. Je dacht steeds dat jij het allemaal moest doen, maar zij geven veel meer dan jij hun kunt geven. Ik heb ook meer geduld gekregen. Ik word minder hard en ik word eerlijker. Vroeger vond je het nodig je stand hoog te houden. Door het ouder worden gaat dat weg. Oude mensen zijn mild. Dat is ook een toekomstperspectief.

Goh, datje eens zo'n mens kan worden. Je hebt er van die mooie mensen bij. Die stralen wat uit.

Ik ben de jongste van de congregatie, dus ik moet het licht uitdoen zeggen ze altijd. Dat is nog maar de vraag. Ik denk: als het iets goeds is, dan gaat het wel door. En mag het misschien in een andere vorm? Dat kan toch niet meer op deze manier?"

Henny Houben-Sipman: Ik besef dat ik nog een kleiner stukje heb te gaan dan voorheen (1997)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 4 april 1997

Henny Houben-Sipman (50) gehuwd, drie zoons, is sinds 1990 burgemeester van de gemeente Eersel

”Door de gemeentelijke herindeling van Noord-Brabant ben ik sinds 1 januari opnieuw tot burgemeester van de gemeente Eersel benoemd, die nu uitgebreid is met de dorpen Vessem, Knegsel en Wintelre. Ik moest solliciteren, zoals alle burgemeesters in Brabant. Pas half december was mijn herbenoeming zeker. Bij zo’n verandering speelt je leeftijd zeker een rol. Vanuit die nieuwe situatie zou ik tot ongeveer 2009 hier kunnen blijven, maar zover reken ik niet vooruit

Op deze leeftijd begin je meer over de dingen na te denken. Toen je jonger was, deed je de dingen gewoon, rolde je van het één in het ander. Nu wik en weeg je meer, maar je bent ook wijzer geworden, je kent meer invalshoeken

Doordat de kinderen nu studeren, valt het accent in de relatie met hen op de weekends, maar ze blijven je hulp nodig hebben. Maar wat ik vroeger kon regelen omdat ik het allemaal zo leuk vond – samen op vakantie, gezamenlijk eten – lukt niet altijd meer. Door mijn baan is de verhouding met de kinderen niet veranderd. Ze rekenen erop dat je er bent en als ik er niet ben dan heb ik het nodige georganiseerd. Ze bellen me op en ik ben ook altijd voor ze bereikbaar

Die generatie mannen

Mijn echtgenoot heeft me altijd gestimuleerd in mijn werk. Hij heeft zelf een zeer drukke baan. ‘s Morgens vroeg de deur uit, ‘s avonds vaak vergaderingen, vaak op reis. Dat is niet veranderd toen ik ging werken. Hij vindt dat je alles kunt organiseren. Dat kun je die generatie mannen niet kwalijk nemen, maar met alleen organiseren ben je er niet. Het gaat ook om de sfeer, de zorg. Die neem je ook mee naar je werk. En dat doen die mannen niet.

Natuurlijk levert dat ergernis op en zijn er momenten dat ik dat onredelijk vind. Dat zijn de momenten dat je moe bent. Dan blijkt duidelijk dat vrouwen dubbele taken hebben. Maar je kunt het die mannen moeilijk uitleggen, dat bedoel ik met dat je het ze niet kwalijk kunt nemen.

Wel hoop ik dat mijn kinderen, die vanaf het begin geleerd hebben dat zowel hun vader als hun moeder buitenshuis bezig zijn, in hun relatie beter en vanaf het begin afspraken maken. Dat ze meer samen doen en het niet op z'n beloop laten zoals onze generatie

Ik heb een hulp die het huis schoonhoudt, maar ik kook zelf, doe de boodschappen. Ik houd er in mijn agenda rekening mee dat ik op een gegeven moment opstap en naar de winkel snel. Maar ook dat kun je niet maar 'even' doen, want in de winkel herkennen mensen je en maken een praatje, dus het duurt langer. Het lijken 'allemaal kleine dingetjes', maar je bent echt van de 'ochtend tot de avond' met mensen bezig. Maar ik vind ik het enig.

Rustpunten

Ik heb meer behoefte gekregen aan rustpunten, aan momenten van bezinning, omdat ik besef dat ik nog een kleiner stukje dan voorheen heb te gaan. Daar praat ik wel met mijn man over, maar hij heeft dat niet zo. Ik vind dat we bij het ouder worden moeten nadenken over wat we nog met dat andere willen

Dat heeft te maken met hoe ik tot nu toe geleefd heb. Moet ik aan mijn leven een wending geven, als ik het tot nu toe niet goed heb gedaan? Ik ben steeds zo dicht bij huis gebleven, ook al heb ik altijd in de politiek gezeten, vijf jaar als lid van de Eerste Kamer. Ik ben toch redelijk 'egoïstisch' bezig geweest en er zijn in de wereld nog zoveel meer dingen. Ben ik bezig geweest voor die groepen die het 't hardst nodig hebben? Dat zijn toch vragen die zich aandienen

Het geloof speelt hierin zeker een rol. Naastenliefde, gebaseerd op het Evangelie, is voor mij het richtsnoer dat ik bewust en onbewust heb gehanteerd. Ik ben altijd praktiserend katholiek gebleven. Ik worstel met de vragen van deze tijd en mijn verantwoordelijkheid daarin. Met name omdat ik deze dingen niet meer goed overgebracht krijg op mijn kinderen

Van veel dingen voel ik me op deze leeftijd bevrijd. Beperkingen, bijvoorbeeld omdat de kinderen klein waren, zijn opgeheven. Ik wil in de toekomst, omdat we daarvoor nu weinig tijd hebben, proberen meer met mijn echtgenoot samen te doen. Ik wil meer tijd inruimen voor sociale dingen zoals mijn moeder vaker bezoeken, tijd maken voor de kinderen die het leuk vinden als je wat meer interesse toont in hun leefwereld.

En ik wil nog wat van de wereld zien. In deze baan is dat moeilijk, want als burgemeester kan ik niet langer dan een weekje weg."

Carla Aalberse: Wat nu blijft zijn de plekken van verstilling in mijn leven (1997)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 21 maart 1997

Carla Aalberse (49) werkt als praktijkassistente in een gezondheidscentrum, speelt met grote passie cello.

"Er is een fase in mijn leven aangebroken waarin een dynamisch bestaan van de laatste vijftien jaar tot rust is gekomen. Eind jaren zeventig ben ik vanuit de Randstad naar Brabant gegaan en heb van een oude boerderij een aangename woning gemaakt. Ik heb daar een biologische moestuin aangelegd, fruit geoogst en ik hield er dieren. Omdat ik via mijn vroegere werk als creatief therapeute een oud weefgetouw kon krijgen, begon ik tapijten te weven voor mijn huis.

Ik leerde weven en verven en ben tenslotte een eigen onderneming begonnen voor de verkoop van kleden en kleding en het geven van cursussen. Daar ergens is een breuk ontstaan in mijn levensverwachting. Ik had een opbouwende tijd achter me van bijna tien jaar, maar een mensenleven bestaat helaas niet alleen uit opbouwen.

Achteraf gezien heeft de omslag in mijn leven ook te maken met de ziekte van mijn moeder. Ik was haar echt aan het kwijtraken, het contact ging moeizamer en toen de boodschap kwam van de ziekte van Alzheimer, is die als een bom bij me ingeslagen. Ik wilde het niet geloven. Ik werd depressief, apathisch en lichamelijk ziek. Maar accepteren deed ik de situatie niet want ik had toch zo'n gelukkig leven! Ik mocht van mijzelf niet ongelukkig zijn. Mijn creativiteit liet me in de steek, maar ik hield me groot voor de buitenwereld.

Los laten

Door zijn werk kon mijn partner alleen in de weekends bij me zijn en in die periode heb ik mij door hem niet gesteund gevoeld. In een therapie, waarin ik alles heb doorgewerkt en geploeterd, werd me duidelijk dat ik weg moest en elders moest kijken hoe mijn pad verder zou gaan. Ik koos voor Den Haag, de veilige plek van mijn jeugd. Die tijd is intens treurig geweest; dat je van een mooi groot huis buiten op een zolderkamertje terecht komt! Gelukkig had ik de financiële ruimte om even te freewheelen en daarna heb ik werk gekregen in dit gezondheidscentrum.

In zo'n radicaal andere situatie was het voor mij het moeilijkste om het creatieve, waar mijn hart naar uitging, los te moeten laten en te moeten kiezen voor een vertrouwd instituut met patiënten. Het was een vorm van veiligheid waardoor mijn bestaan overzichtelijker werd.

Daarin past ook de woning, een etage nu, waar je de huur van weet. Allemaal nodig om mijn rust terug te vinden.

Cello

Ik werk parttime en heb daarnaast tijd om dingen te ontwikkelen die me werkelijk bezighouden. Dat is onder andere me regelmatig helemaal terugtrekken in mezelf om mijn ervaringen te verwerken. Iets nieuws is dat ik cello studeer. Het is een waanzinnig moeilijk instrument, maar het is een uitdaging waar ik rust bij vind. Vanuit die studie ben ik in een nieuw circuit van vrienden terechtgekomen. Ik denk dat het ondernemende wel terug zal komen, maar wat blijft zijn de plekken van verstillings die in mijn leven zijn gekomen en waar ik gelukkig mee ben. Je kunt het iets religieus noemen.

Mijn moeder is intussen overleden en met haar had ik een intense band door de muziek. Als ik het zo zwaar had, die nachten in Brabant, heb ik veel naar muziek geluisterd. Ik had, het is moeilijk onder woorden te brengen, een vorm van communicatie met componisten; ik vroeg hen mij te steunen.

Hun prachtige muziek raakte me diep in mijn ziel. En ik heb het idee, sinds mijn moeder is overleden, dat wij elkaar door die muziek, ergens in de ruimte, kunnen bereiken. Mijn spiritualiteit is vooral verbonden met de kunst: beeldende kunst en muziek.

De ervaring van ouder worden vind ik soms wel prettig. Het hoeft niet meer zo ontzettend rap allemaal. Lichamelijk ben ik vitaal en ik hoop dat ik voor mezelf kan blijven zorgen. Van sommige dingen baal ik wel. Bijvoorbeeld bij het cello spelen. Als ik jonger was geweest had ik veel gemakkelijker leren spelen.

Genieten doe ik van mensen om me heen, van de vriendinnen die ik hier in Den Haag heb leren kennen en de gemeenschappelijke dingen die we doen

Voor de toekomst heb ik plannen om met mijn broer en schoonzus, die al jaren in Frankrijk wonen, daar een deel van een huis te kopen. Misschien kan ik daar mijn weefgetouw en piano neerzetten. Ik ben een dromer van nieuwe wegen, die ik altijd weer wil gaan bewandelen. Eén van de heel prettige dingen van alleen leven is, dat ik mijn bestaan kan inrichten zoals ik dat zelf wil en met mensen met wie ik dat graag wil. En als je alleen bent, ben je ontvankelijker voor nieuwe impulsen waar je dan ook gemakkelijker op in kunt gaan.”

Annie Winkelmolen-Rambags: Achteraf zie je, dat je uit elk gat waar je indondert, rijker te voorschijn komt (1997)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 7 maart 1997

Annie Winkelmolen-Rambags (50) te Helden, gehuwd, drie dochters, is penningmeester van het Katholiek Vrouwengilde en werkt als onbetaald contactpersoon van de Praktische Thuishulp

”Na een levendige tijd van een gezin met opgroeiende kinderen gaat op een bepaald moment ook de laatste dochter de deur uit. Eerst geniet je ervan dat je met niemand meer rekening hoeft te houden, maar je wordt ook met jezelf geconfronteerd.

Ik bedacht dat ik misschien nog dertig jaar te gaan had en wat doe je dan met die tijd? Opnieuw gaan werken is voor mij uitgesloten. Vóór mijn huwelijk in 1969 heb ik in de verpleging gewerkt. In die tijd was het nog gebruikelijk dat je stopte met je baan.

Toen mijn eerste dochter tien maanden was, kreeg ik de ziekte van Besnier Boeck, een goedaardige vorm van de ziekte van Hodgkin. Met een hoge dosis Prednison en veel rust herstelde ik, maar met zo’n verleden kom je als verpleegkundige niet meer aan de bak. Toch heb ik iedere keer als ik een ziekenhuis binnenkom nog steeds het gevoel: hier wil ik meteen weer aan de slag.

Geestelijke zorg

Ik wil wel met iets zinvol bezig zijn. Stervensbegeleiding heeft me in de verpleging ook al erg geboeid. Met een aantal mensen heb ik een kennis verzorgd die aan kanker leed, en dat heeft me veel voldoening gegeven. Enkele maanden geleden heb ik me als vrijwilligster bij de Praktische Thuishulp aangemeld om mensen in hun terminale fase bij te staan, maar daar is hier weinig vraag naar.

Nu doe ik de intakegesprekken met de vrijwilligsters en de aanvragers. Dat is echt boeiend, want er komen tijdens die gesprekken heel wat problemen naar boven. Voor mij ligt dit werk toch meer op geestelijk dan op praktisch vlak.

Ook buiten dit werk kom ik vaak met mensen in contact die hun problemen met mij bespreken. Hoe het komt weet ik niet. Nee, pastorale begeleiding zou ik het niet durven noemen, maar het gaat wel in de richting van geestelijke zorg. Ik zou in de toekomst nog wel een cursus pastorale vorming willen volgen. Mijn geloof is veel rijker geworden door de preken

van een jonge priester die hier anderhalf jaar heeft gewerkt, en door de gesprekken die ik met hem heb gehad. Alsof het een nieuwe voedingsbodem heeft gekregen. Daardoor heb ik ook de stap naar een gespreksgroep gemaakt.

Eigenlijk vind ik het een heel fijne leeftijd. Ik zou niet terug willen naar m'n vijftiengste. Je bent nu veel zelfbewuster; je zelfvertrouwen is in de loop der jaren enorm gegroeid. Door je ervaringen en door na te denken kun je een duidelijker standpunt innemen. Daar hoeft niemand meer aan te tomen.

Geen kans het over te doen

Natuurlijk zijn er dingen in je leven die je graag anders had willen doen, maar gelukkig krijg je de kans niet om het over te doen. Als je terugkijkt op momenten waar je spijt van hebt, denk je achteraf ook dat je uit elk gat waar je indondert, rijker tevoorschijn komt. Dat geldt zeker voor die periode toen ik zo ziek was en ik in het ziekenhuis acht dagen heb liggen wachten of de uitslag 'kwaadaardig' of 'goedaardig' zou zijn. Dan gaat er zoveel door je heen. Dan leer je wat bidden is, op een heel speciale manier. Je bidt en smeekt om kracht en een goede afloop. Ik heb die week heel veel geleerd. Aan de ene kant schud je al heel jong een groot stuk van je jeugd af, aan de andere kant komt er iets bij dat voor de rest van je leven heel belangrijk is.

Toen de kinderen klein waren, werkte mijn man in Helden en dat heb ik altijd heel positief gevonden. Ik ervaar het ook als positief dat hij sinds een jaar of zeven wat meer van huis is. Dat klinkt misschien onaardig, maar zo bedoel ik het niet; het geeft mij heel veel vrijheid. De band met de kinderen wordt steeds hechter, eerlijker en waardevoller. Ik hecht veel aan openheid en eerlijkheid. Ja, ik vind dit een heel waardevolle periode.

Een minpunt van het ouder worden vind ik dat je problemen met je gezondheid krijgt. Door de fikse dosis Prednison die ik heb moeten slikken, hik ik nu tegen het probleem van de botontkalking aan. Door een lezing via het Katholiek Vrouwengilde ben ik aan de weet gekomen dat het slikken van Prednison de wervels aantast. Ik kan dat met hormonen nog een tijd stabiliseren, maar niet verbeteren.

Anderzijds verwacht ik dat er nog een boeiende tijd in mijn leven komt. Ik wil veel voor mijn medemens beteken, vooral op het begeleidende, christelijke vlak. Dat kost me wel energie, maar je krijgt er veel voor terug. Het is fijn om te doen."

Rentia Hendrixx gaat haar eigen weg (1997)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 13 juni 1997

Rentia Hendrixx (1944) uit Etten-Leur, boerendochter, landbouwhuishoud- en biologielerares, theologe, ondernemster, vrijwilligster-in-eigen-winkel en moeder van een dochter en twee zonen ontvangt vandaag de De Stem-Prijs 1997 van het gelijknamige Brabantse dagblad. De prijs bestaat uit een bedrag van tienduizend gulden en een plastiek die bisschop Muskens haar zal overhandigen. Het geld is bestemd voor de drie projecten voor weduwen die zij heeft opgezet in Kenia en Zuid-Afrika.

”In 1987 raakte ik met Fons Geerts, een Mill Hill-pater die in Kenia werkte, in gesprek over mijn theologiestudie. Wat leuk dat je gaat afstuderen, zei hij, en dat dat kan in Nederland. Waar hij op doelde was dat ik dat als weduwe met drie opgroeiende kinderen kon doen. In Kenya worden vrouwen na de dood van haar man met haar hele bezit, met alles wat zij samen hebben opgebouwd, eigendom van de oudste zwager. Dat leek me verschrikkelijk. Als iets me raakt als onrecht dan begint het bij mij te roeren. Ik had mijn opleiding en een weduwepensioen en voelde me vrij mijn eigen weg te gaan.

Toen heb ik voorgesteld om mijn scriptie te verkopen en de opbrengst ter beschikking te stellen aan weduwen in het gebied waar hij werkte. Mijn voorwaarde was dat het geld voor honderd procent ten goede zou komen aan de vrouwen. Een Keniaanse medewerkster van Geerts’ bisdom heeft het plan uitgewerkt. Weduwen kunnen nu een startbedrag krijgen voor een eigen bedrijfje.

Het leuke is dat de vrouwen zelf hebben voorgesteld het geld te lenen en het, als ze kunnen, terug te storten in de gezamenlijke pot. Op die manier zijn al meer dan vijftig vrouwen onafhankelijk geworden.”

Boerenkind

In Nederland heeft Rentia Hendrixx naam gemaakt als agrarisch theologe. Hoewel ze haar agrarische afkomst praktisch had afgezworen, kwam ze daar door haar afstudeeronderwerp helemaal in terug.

“Op de MMS was ik tussen Bredase meisjes het enige boerenkind en er werd op me neergekeken. Maar mijn vader stimuleerde mij en hij heeft al zijn acht kinderen laten studeren. Tegelijkertijd moesten we hard meewerken. Dat gevoel van minder zijn als boerenkind is heel lang gebleven.”

Na een opleiding landbouwhuishoudkunde bij de zusters Ursulinen in Posterholt werd ze in de provincie Utrecht gevraagd in een functie voor streekverbetering. Twee jaar lang gaf zij

cursussen voor vrouwenorganisaties over voeding, huishoudelijke apparatuur, over diepvriezen en een goede gastvrouw-zijn. De stof vond ze saai, maar de verhalen van de vrouwen interessant.

Ze liep vast. Achteraf gezien wijt ze dat aan de moeilijke overgang van het platteland naar een kamertje midden in Utrecht. Ze zegde haar baan op en hoe wel ze een uitkering volgens de WW kon krijgen – “dat hoorden wij niet aan te vragen” – stalde ze haar spullen bij haar ouders en ging als invalster aan het werk op de landbouw- huishoudscholen die de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond (NCB) toen overal had in Brabant.

In die periode leerde ze Piet Krijnen kennen bij het katholieke jeugdwerk waarin ze beiden als vrijwilliger actief waren.

“Hij was vloerenveger bij een grootwinkelbedrijf. Vlak voor zijn wijding had hij de priesteropleiding verlaten. Dat was in die tijd nog een schande en met zijn opleiding kon hij nergens werk krijgen, zelfs niet in het onderwijs. Na een avondstudie sociale academie kreeg hij werk als personeelsfunctionaris.”

Ze trouwden en maakten voor die tijd vooruitstrevende afspraken over zorg en arbeid binnen- en buitenshuis.

Vervelende vragen

“Wij hadden onze eigen ideeën maar je praatte er niet over met anderen want die vonden dat vreemd. Piet heeft met datgene wat hij op het seminarie heeft geleerd nooit uit de voeten gekund. Dat heb ik achteraf wel begrepen. Hij zei altijd: ik ben aan de kerk en aan de maatschappij kapot gegaan.’ Dat snapte ik toen niet.”

Haar man raakte overspannen door een schokkende gebeurtenis op zijn werk en zei uitdrukkelijk dat hij dood wilde. “Hij had totaal geen gevoel meer. Dode ogen. Het heeft mij ontzettend geraakt dat iemand zo kan kijken. Hij was dood van binnen. Ik zei wel eens dat ik hem de rust die hij zocht best gunde. Maar wat moesten ik en de kinderen dan? Dan zei hij: ‘ik weet dat ik die kinderen graag wou en ik weet dat ik van jou gehouden heb, maar Rentia snap het dan: ik voel niks meer. Ik voel alleen maar een geestelijke pijn die erger is dan alle lichamelijke pijn.’ Ik wist ten slotte dat ik hem los moest laten.”

Tijdens haar studie had ze geleerd dat een schokkende gebeurtenis een lithiumtekort in de hersencellen kan veroorzaken. Ze vroeg de behandelende psychiater dat te onderzoeken. Het resultaat was dat deze de behandeling stopte omdat zij zulke vervelende vragen stelde. Een half jaar later, in mei 1981, maakte haar man een eind aan zijn leven.

“Ik bleef achter met talloze vragen.”

Vloeken, schreeuwen, kwaadheid op haar man, de kerk, de medische wereld, stoppen met werken en een moedeloos jaar thuis op de bank veranderden in een zoektocht naar antwoorden. Antwoorden op vragen die verhuuld of openlijk op verwijtende en beschuldigende manier werden gesteld; ook in condoleancebrieven. Vragen van mensen die hetzelfde was overkomen.

“Een pastor-exegeet vroeg ik wat de bijbel over suicide zegt, want ik kende de hele Bijbel niet. Hij antwoordde, dat de bijbel er niet over sprak. Iemand stuurde me inschrijfpapieren voor de pas gestarte studie Theologie en Samenleving aan de Katholieke Theologische Universiteit (KTU) in Utrecht. In die studie hoopte ik antwoord te vinden op mijn vragen. Antwoorden kreeg ik niet, maar ik leerde er methoden om de juiste vragen te stellen. Door de

bevrijdingstheologie van de Latijns-Amerikaanse theoloog Gutiérrez leerde ik te beginnen bij de ervaring van mensen en niet bij de theorie. Bij mijn eigen ervaring dus. Dat was een bevrijding voor mij, die met katholieke dogma's is opgevoed.”

Praktijk en theorie

Af en toe hield ze nog lezingen voor vrouwenorganisaties. Van deelneemster aan cursussen over rouwverwerking na suicide werd ze zelf cursusleidster. “Daardoor heb ik steeds praktijk en theorie kunnen combineren. Door een tip van de priester-politicus Herman Verbeek, die me vertelde dat er nog niemand vanuit de theologie aan agrarische vrouwen had gedacht, besloot ik vanuit hun ervaringen mijn afstudeerscriptie te maken.

Zij zagen dat hun arbeid in de agrarische sector niet zichtbaar was. Dat sloot aan bij wat de feministisch theologe Mary Daly over de onzichtbaarheid van vrouwen zegt. Die link heb ik gelegd. Mijn scriptie werd met twintig tegelijk verkocht. Boerinnen waren bezig hun arbeid in de politiek zichtbaar te maken en de argumenten vonden ze in mijn scriptie. Zo kreeg ik het geld voor mijn Kenya-project bij elkaar.

Langzamerhand werd ik overal gevraagd om lezingen en cursussen te houden, dus ik kreeg het steeds drukker.

Mijn freelance-werk heb ik in 1991 samengebracht in een eigen onderneming: het Theologisch Maatschappelijk Bureau *Thema*. Daar heb ik van pastores heel wat zure opmerkingen over gekregen in de trant van: ‘Ga je een eigen kerkje beginnen?’

Door de contacten met de boerinnen en de boerengezinnen en de problemen die daar spelen ben ik weer helemaal teruggekomen op mijn oorspronkelijke basis: de agrarische wereld.

In 1993 werd ik gevraagd als sociaal-pastoraal werkster bij de NCB. In feite kon ik doorgaan met wat ik zelf had opgebouwd. Ik bleef mijn werk op mijn eigen manier doen, dus uitgaan van de verhalen die ik aan de keukentafels op de boerenbedrijven hoorde.

In ons pastorale team drong ik erop aan dat die verhalen meegenomen werden in het beleid van de NCB. Ik vond dat het bestuur moest weten wat er door het beleid met de boeren en hun gezinnen gebeurde. Ik zag dat die problemen een structurele achtergrond hadden. Aan die keukentafels kon ik in praktijk brengen wat ik in mijn theologische studie had geleerd: ik stelde de boeren en boerinnen vragen waarop zij hun eigen antwoorden konden zoeken. En dan kwamen ze er achter dat de agrarische crisis geen persoonlijke maar een maatschappelijke is.”

Na een half jaar beseftte Hendrikx dat de verschillende theologische visies binnen het werk niet vruchtbaar konden zijn en gaf ze haar baan bij de NCB op.

“Voortdurende conflicten over het agrarisch beleid dat gericht was op grootschaligheid kon ik niet rijmen met mijn visie: kiezen voor de zwakkere boeren.”

Haar eigen bureau

Haar eigen bureau zet ze voort zoals ze het begonnen is. Het werk is uitgebreid met pastorale gesprekken. Agrariërs weten nu de weg naar haar huis te vinden. Haar vrije tijd steekt ze in een winkeltje dat ze in haar garage is gestart. Ze verkoopt er oude spullen om de benodigde jaarlijkse drieduizend gulden bijeen te brengen voor de Keniaanse projecten. Vrouwen uit West-Brabant helpen haar.

“Mijn tuin was al eerder belangrijk voor me geworden. Ik heb die 1200 vierkante meter zelf omgespit, bomen gerooid en de tuin van een speelveld voor mijn kinderen veranderd in een lusthof. Het wroeten in de grond maakte mij weer heel. Daar zitten een heleboel tranen en vloeken in.

Ik werk niet met chemische middelen en alles wordt gerecycled, Niets wordt er weggegooid. Vogels en insecten hebben het er naar hun zin. De Open Tuin-dagen, die ik in juni en juli organiseer zijn een verademing voor de mensen die hier komen. De opbrengst ervan gaat ook in de pot voor de projecten in Kenya. In mijn winkeltje en in de tuin komen gesprekken tot stand met mensen die met problemen zitten of meer willen weten over de vrouwen in Kenya. In mijn tuin krijg ik ideeën, of vind er rust als ik niet weet hoe ik verder moet.

Ik besef dat mijn studie, mijn werk, mijn biologische tuin en het Kenya-project op een zeer vruchtbare manier bij elkaar heb kunnen brengen.”

www.kenyaproject.nl

Zuster Alphonsa van de Goede Herder: Ze denken aan een baan te komen, maar verdwijnen in de prostitutie (1996)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 30 augustus 1996

Inleiding

‘Voorkomen’ is het wachtwoord van de zusters van de Goede Herder. Daarom startten zij met een project in Thailand om kinderen en vrouwen te helpen een eigen inkomen te verdienen.

De meisjes verdwijnen dan in de prostitutie en de jongens worden vermoord voor hun organen”, zegt zuster Alphonsa.

Van leiding geven in meisjesinternaten via opvang van slachtoffers van vrouwenhandel naar textielproductie in Thailand, is voor zuster Alphonsa Donders (63) geen vreemde weg. Zij is overste van de Nederlandse provincie van de ‘Zusters van de Goede Herder’. Deze van oorsprong Franse congregatie vestigde zich in 1860 ook in Nederland. Vanaf het begin hebben de zusters zich hoofdzakelijk beziggehouden met de zorg voor meisjes en vrouwen die dreigden in ‘het leven’ terecht te komen. Zuster Alphonsa maakte de overstap van de kinderbescherming naar de Goede Herder.

“Prostitutie is de makkelijkste weg voor meisjes en vrouwen uit arme gezinnen om geld te verdienen. Ik heb in de jaren zestig gewerkt met jeugd die in clans bijeenkwam: groepen jongeren met een leider. De jongens gingen stelen en de meisjes prostitueerden zich. Door de kinderbescherming werden ze dan opgepikt en in internaten geplaatst. Helaas moest er altijd eerst iets ernstigs gebeuren voordat deze instantie kon ingrijpen.”

Zuster Alphonsa is van de 69 in Nederland resterende Goede Herder-zusters, met een gemiddelde leeftijd van 78 jaar, de laatstingetredene.

“Toen ik in 1963 binnenkwam zat ik op een cursus van de kinderbescherming. Daar leerde ik veel broeders en zusters kennen die je de ene week nog aansprak met zuster of broeder en de volgende week met mevrouw of mijnheer. ‘Je bent niet goed wijs’, was hun reactie, ‘wij zijn er uitgegaan en jij gaat erin’.”

Na de middelbare school en enkele jaren gymnasium koos ze voor de kinderbescherming omdat ze vond dat de jeugd steun nodig had in hun eigen ideeën. Na korte tijd werd haar duidelijk dat alleen werken met en voor de meisjes niet voldoende was. Ze beseftte dat er meer was en wilde vorm geven aan dat besef:

“Het verschil als je dit werk vanuit een kloostergemeenschap doet, is dat je niet alleen samen werkt maar ook samen ‘s ochtends en ‘s avonds neerknielt en een zegen over dat werk vraagt; dat je ook tegenover elkaar uitspreekt dat je werk doet waarin barmhartigheid nodig is, zoals je zelf ook die barmhartigheid nodig hebt. Je probeert je iets eigen te maken van de Goede Herder en dat door te geven.”

Maatschappelijke ontwikkelingen en veroudering binnen de congregatie leidden in de jaren zeventig tot de uitverkoop van scholen, internaten en kloosters. De laatste medeverantwoordelijkheid in het bestuur van het internaat in Almelo werd in 1995 aan leken overgedragen.

Maar dat betekende niet dat er een einde kwam aan het vertrouwde werk. Drie jaar geleden zijn de zusters begonnen met de opvang van vrouwen en meisjes die tegenwoordig via vrouwenhandel uit alle windstreken naar Nederland worden gelokt. De voor de zusters te groot geworden huizen doen nu vaak dienst om de meestal illegaal in Nederland verblijvende vrouwen een schuilplaats te bieden totdat de handelaars zijn opgepakt. In samenwerking met de *Stichting tegen Vrouwenhandel* en de *Werkgroep Religieuzen tegen Vrouwenhandel* wordt naar een geschikte oplossing gezocht. Daarbij speelt het feit dat de congregatie een wereldwijde organisatie is een grote rol.

“Via onze zusters in het betreffende land kunnen we de mogelijkheid van terugkeer van vrouwen naar haar geboortegrond onderzoeken. We moeten voorzichtig te werk gaan. Daarom is de samenwerking met andere organisaties zo belangrijk en daarom timmeren wij niet graag aan de weg. Toch weten vrouwen die aan hun handelaren zijn ontsnapt ons te vinden. Laatst belde een vrouw uit Amsterdam die onze naam in het telefoonboek had opgezocht.”

Voorkomen is het wachtwoord in de strategie van de zusters, dat ze overnamen van haar Franse stichteres, de heilige Maria Euphrasia Pelletier. In Europa brachten zij dat vooral in praktijk door hun pupillen een eigen inkomen te laten verdienen met het opzetten van wasserijen, borduurkamers en naaikamers. Zuster Alphonsa heeft zelf nog meegemaakt dat de internaatsmeisjes een deel van de tijd werkten en een deel studeerden.

Die traditie hebben de zusters voortgezet in het noorden van Thailand, waar vanouds Ierse zusters hun missiepost hadden. Samen met drie Ierse werken er nu twintig Thaise zusters. Vijfentwintig jaar geleden heeft zuster Mary Hayden (76) werk opgezet om meisjes en vrouwen in dit gebied - meest vluchtelingen uit Burma, Vietnam, Korea en China - een eigen inkomen te laten verdienen. Met de wereldwijd toenemende vrouwenhandel neemt de noodzaak daarvan van dag tot dag toe. De vrouwen en meisjes, te beginnen met elf- en twaalfjarigen, verbouwen, oogsten en verwerken katoen. Intussen bestrijkt de invloed van het klooster elf dorpen en vorig jaar hebben de zusters met de opbrengst van de textielproductie ruim zevenhonderd kinderen kunnen opvangen.

Het volgende plan is om de opleidingsmogelijkheden uit te breiden. Er zijn te weinig leerkrachten om de kinderen die toe zijn aan het voortgezet onderwijs, geschikte leerstof te kunnen aanbieden. Daarom proberen de zusters de kinderen al op die jeugdige leeftijd mee te laten werken. Want juist dan, als het spaarzame onderwijs is uitgebuit en de toekomst uitzichtloos lijkt, blijken zij een geschikte prooi voor de ronselaars.

Alphonsa: “Als zuster Mary wordt getipt dat de ronselaars in aantocht zijn, gaat ze met een stel zusters in haar jeep de dorpen af. Ze besteden werk uit aan vrouwen en meisjes die nog niet bij hun project betrokken zijn en geven hen een loonvoorschot. Als de volgende dag de ronselaars arriveren hoeven de ouders hun kinderen niet te verkopen. Ze denken dat ze baantjes krijgen in de stad, maar de meisjes verdwijnen in de prostitutie en de jongens worden vermoord om hun organen. Regelmatig worden er vanuit het klooster berichten daarover de dorpen in gestuurd, een niet eenvoudig karwei vanwege de talloze dialecten die in het gebied worden gesproken. Thailand behoort economisch niet meer tot de Derde Wereldlanden, maar in die streek zijn de mensen rechteloos. Niemand bekommert zich om hen.

Moeders die in de prostitutie werken, komen na een paar jaar terug: afgedankt en ondervoed. Vaak hebben ze dan haar kinderen al verkocht. Zuster Mary eist van de moeders die bij haar komen werken, dat ze haar kinderen naar school sturen. En dat wordt ook gecontroleerd.”

Een jaar geleden bezocht zuster Mary haar vriendin Joke Kok in Woudenberg. Enkele tientallen jaren woonde zij met haar man, die op de Nederlandse ambassade werkte, in Thailand. Zij raakte betrokken bij het lot van de kinderen en het werk van zuster Mary. Zij zorgde ervoor, ook na terugkeer in Nederland, dat de textielproducten in Nederland, de Verenigde Staten en Nieuw-Zeeland worden verkocht.

Tijdens het bezoek van zuster Mary kwamen Joke Kok en zuster Alphonsa met elkaar in contact en zij richtten de *Stichting Vriendenkring* op, die het werk in Thailand moet ondersteunen door de doorverkoop van de producten. De opbrengsten zijn verheugend. Per jaar kunnen er enkele tienduizenden guldens worden overgemaakt.

“Door het werk van en de publiciteit vanuit die vriendenkring zijn we in contact gekomen met vier jonge mensen die dit jaar hun pedagogische opleiding hebben afgesloten en uitgezonden willen worden naar dat gebied om onze zusters te ondersteunen. Deze en andere organisatiekosten kunnen wij als Nederlandse zusters dragen door het kapitaal te gebruiken dat onze vroegere bezittingen hebben opgebracht. Op die manier willen wij de giften van de mensen zuiver houden. Zij moeten weten dat hun geld helemaal ten goede komt aan het werk in Thailand. Eigenlijk betekent deze betrokkenheid voor ons een nieuwe manier om onze eigen missies elders financieel en daadwerkelijk te ondersteunen. En als je daar anderen bij betreft, zoals de vriendenkring of de jonge mensen die daar les gaan geven, wat doet het er dan toe of dat mensen zijn met of zonder sluier? We hebben gemerkt dat die jongelui er een stuk van hun leven aan willen wijden. Jonge mensen hebben idealen. Maar hier zijn vaak zoveel regels en wetjes dat ze aan die idealen niet kunnen werken.”

De volgende stap is op zoek te gaan naar mannen, misschien in broedercongregaties, die zich verantwoordelijk willen stellen voor de jongens in de dorpen. De zusters zien het als een slechte ontwikkeling voor de toekomst van de dorpen als de meisjes blijven en de jongens verdwijnen. De knowhow om jongens in een vak te scholen, hebben de zusters niet in huis.

Alphonsa: “Natuurlijk hebben we erover gesproken om mensen van daar hier een opleiding te laten volgen. Maar de verleiding om daarna niet meer terug te gaan is zo groot. Ze zijn dan verloren voor dat gebied.

Waar wij aan werken is dat - als straks de Ierse zusters te oud of gestorven zijn - de Thaise zusters het werk alleen kunnen voortzetten; en dat ze weten dat er een achterban in Europa is die hen steunt. Wij hebben altijd een vriendenkring gehad. Maar de vriendenkring van nu weet, dat we in de toekomst steeds vaker een beroep op hen zullen doen, ook voor de tijd dat wij er niet meer zullen zijn.”

Diemut Meyer, een Duitse kijk op de vrouw- en geloofbeweging (1995)

Sieth Delhaas

Mara, tijdschrift voor feminisme en theologie, maart 1995

Voor buitenlandse theologen is de Nederlandse vrouw- en geloofbeweging een opmerkelijk verschijnsel. De Duitse *Diemut Meyer* deed als afsluiting van haar predikantsopleiding een onderzoek naar deze beweging. Ze ging op zoek naar 'elementen van alternatieve kerkconcepten', zoals de titel van haar scriptie luidt. Nieuwsgierig geworden naar dit buitenlands perspectief nodigde Mara haar uit voor een gesprek.

Diemut Meyer heeft niet alleen van over de grens naar de Nederlandse beweging gekeken. Gedurende haar vicariaat – een tweeënhalf jaar durende predikantsopleiding van de Evangelische Kirche – heeft ze, onder leiding van theologe en vormingswerkster Martina Heinrichs, een periode op Kerk en Wereld te Driebergen gewerkt aan de voorbereidingen van de Europese Vrouwensynode (EWS). Enkele jaren daarvoor deed ze aan de Nijmeegse universiteit een onderzoek naar Anna Maria van Schurman.

Tijdens de periode in Driebergen schreef ze haar scriptie *Elementen van alternatieve kerkconcepten – een exemplarische studie van de oecumenische vrouw- en geloofbeweging in Nederland*. Haar examencommissie, het bestuur van de Berlijnse kerk, keurde deze titel af en bedong een andere naam. Het werd: 'Ekklesiologische Konsequenzen aus dem Beispiel der ökumenischen Frauenbewegung in den Niederlanden'.

Een gesprek over ervaringen in Nederland en Duitsland.

Je spreekt in je scriptie vaak over de vrouw- en geloofbeweging als een netwerk. Je zegt dat de beweging steeds meer gaat in de richting van 'Vernetzung' en eigenlijk 'nicht selbstverständlich besteht'. Heb jij zelf vragen bij het netwerk als organisatievorm?

Ik heb geprobeerd de voor- en nadelen ervan aan te geven. In een netwerk gaat het om het nut dat groepen of personen van elkaar hebben. Tijdens de tweede Vrouwensynode zijn bijvoorbeeld het netwerk *Verkeerd Verbonden* – een verband van lesbische vrouwen in de kerken -, en de Werkgroep *kerkvrouwen/bijstandsvrouwen* een tijdelijke coalitie aangegaan. Als verschillende groepen samen eenzelfde doel hebben, kunnen ze tijdelijk tamelijk gericht samenwerken. Dat is een voordeel. Aan de andere kant is het toch een nadeel dat het netwerk verzwakt als een contact uit een netwerk stapt. Dat kan de continuïteit van het werk schaden of in gevaar brengen.

Past het beeld van een netwerk binnen feministisch-theologische begrippen?

Ja, ik vind dat terug in het leerlingschap van gelijken, dat ervan uitgaat dat vrouwen tot subject gehoord worden, dat alle vrouwen hun stem mogen inbrengen. Dat begrip correleert met het netwerk als een organisatievorm dat idealiter rekening houdt met machtsverhoudingen tussen vrouwen. Uitgangspunt is immers dat er geen centraal bureau of steunpunt is, maar dat je als kleine feministische basisgemeente steeds opnieuw met elkaar in gesprek moet gaan, zoals dat in het oer-christendom gebeurde. Daar heb je ook van die basisgemeenten gehad. In zoverre is het netwerk wel een begrip dat op een theologisch concept terug te voeren is.

In hoeverre niet?

De gemeenten in het oer-christendom hebben het *Rijk van God* op heel korte termijn voor ogen gehad. Het vrouwennetwerk is niet op die korte termijn gericht. Als de vrouw- en geloofbeweging een stevige beweging wil zijn, een beweging die zich ook naar buiten toe kan presenteren, dan moet je je wel afvragen wie dat gaat doen en hoe men dat wil aanpakken.

Ik denk bijvoorbeeld aan externe presentatie tegenover de kerken en tegenover de financiële bronnen. Wie is aanspreekbaar? Wie bepaalt hoe de beweging zich opstelt?

Dat stuk van de vrouw- en geloofbeweging vind ik een zwakte. Ik heb tijdens mijn onderzoek ook geen enkele plek gevonden waar de discussie over verborgen hiërarchie aan de orde was. Ook niet over de hiërarchie tussen vrouwen die betaalde banen hebben binnen de beweging of namens de kerken, en vrouwen die onbetaald werk doen of op persoonlijke noemer bij de beweging zijn betrokken.

Als ik eerlijk ben dan heb ik moeten constateren dat het netwerk vrouw-kerk-beleid dat heel veel coördineerde, bezig was af te brokkelen. Ik begreep dat er problemen waren over de voortgang van de beweging.

Je stelt in je scriptie dat de vrouw- en geloofbeweging meer bezig is met maatschappijkritiek dan de Duitse kerkelijke vrouwenbeweging. Nu is dat moeilijk met elkaar te vergelijken omdat het om twee heel verschillende bewegingen gaat. Kun je dat toelichten?

Ik vind dat de seculiere vrouwenbeweging in Nederland en de vrouw-en-geloofbeweging elkaar in thema's meer beïnvloeden dan in Duitsland. Die bewering heb ik vooral opgehangen aan de discussie over abortus. Ook de seculiere beweging in Duitsland discussieert over dat thema, terwijl de Duitse kerkelijke vrouwen daar heel voorzichtig mee zijn en er weinig duidelijke uitspraken over hebben gedaan. In Nederland zie je dat het thema incest door de seculiere vrouwenbeweging is opgepakt, dat de vrouw-en-geloofbeweging daar ook mee bezig is en dat het bediscussieerd wordt in kerkelijke kringen.

Nu zijn dit thema's die verbonden zijn met seksualiteit en het vrouwelijk lichaam, maar als jij spreekt over cultuurkritiek waarop de vrouw- en geloofbeweging zou zijn gebaseerd (je citeert Halkes), dan komen er heel andere onderwerpen ter sprake. Armoede bijvoorbeeld, vrede, arbeid, en economische zelfstandigheid, die moet

leiden tot een menselijker samenleving. In hoeverre heb je die thema's teruggevonden binnen de vrouw- en geloofbeweging?

Die heb ik zeker teruggevonden binnen al die verschillende werkgroepen, maar in de scripties die ik heb gelezen ging het er vooral om de kerken uit te dagen tot een stellingname over thema's als bijstandsvrouwen en armoede.

Ik heb zelden theoretische concepten gevonden over arbeid van vrouwen en over de vraag hoe vrouwen economisch onafhankelijk kunnen zijn. Voor mij als Duitse was het toch heel interessant om een netwerk als *Verkeerd Verbonden* tegen te komen. Thema's als godsdienst en incest en zwarte theologie. Thema's die bij ons in de kerken zelden op tafel komen. In die zin vond ik, vergeleken met de Duitse kerkelijke vrouwenbeweging, de vrouw- en-geloofbeweging zeker niet achterlopen bij de seculiere vrouwenbeweging.

Uit de titel die het bestuur van de Berlijnse Kerk voor je scriptie heeft bedongen, zou je kunnen afleiden dat die kerk uit jouw onderzoek gelijk consequenties voor de gevestigde kerken wil trekken.

Ja, dat vind ik juist heel interessant. Ik wilde proberen over verschillende kerkconcepten te schrijven en zij wilden meteen de consequenties voor de Duitse kerk weten. En daar ging het helemaal niet om. De inhoud van de scriptie beantwoordt echter toch aan mijn eigen titel. Daarop heb ik bij de beoordeling negatief commentaar gekregen en dat zal zeker het cijfer beïnvloeden, maar ik wilde dit nu eenmaal doen.

Ik denk dat het er ook mee te maken heeft dat voor hen – het bestuur van de Berlijnse kerk - er maar één kerkconcept bestaat. Nadenken over alternatieven is te veel voor ze geweest. Ze beschouwden het als kritiek op het bestaande kerkconcept.

Ik beoogde met mijn onderzoek helemaal geen vergelijking met het bestaande concept, maar ik wilde alle aandacht schenken aan de beweging. De vrouw-en-geloofbeweging in Nederland, zoals ik die heb leren kennen, is iets unieks. In Duitsland is de situatie heel anders en ik wilde kijken in hoeverre met dit Nederlands concept iets binnen de Duitse structuur te doen is.

In november begin ik als Frauenreferentin in Witten/Ruhrgebied, waar ik de verantwoordelijkheid krijg over het vrouwenvormingswerk van ongeveer zeventig gemeenten. Het werk wordt niet als feministisch benoemd, maar hoewel de Evangelische Kerk mijn honorarium betaalt, heb ik behalve het officiële sollicitatiegesprek ook met een groep vrouwen een vergelijkbaar gesprek gehad. Tegen hen heb ik duidelijk gezegd dat ik ook feministisch theologe ben en dat vonden zij wel leuk.

Dat weten de mannen die mij aangenomen hebben officieel niet. Daarom hoop ik dat ik in samenwerking met die vrouwen wat PR-werk kan doen voor de Europese Vrouwensynode, die in juli 1996 in Oostenrijk wordt gehouden. Bovendien hoop ik, dat ik door de contacten die ik met Kerk en Wereld heb gelegd, meer aan uitwisseling kan gaan doen tussen Nederlandse en Duitse vrouwen.

In Duitsland is feministische theologie niet geïntegreerd in de theologische opleidingen. In hoeverre heb je je bij het schrijven van je scriptie belemmerd gevoeld ten opzichte van je beoordelingscommissie?

Ik heb de scriptie in Nederland geschreven en daardoor voelde ik me in zo'n andere sfeer dat ik al die belemmeringen van me af heb geschud. Het gevolg was wel dat ik van mijn professor, die ook lid van die beoordelingscommissie is, te horen kreeg dat mijn scriptie niet bijbels genoeg is, te weinig gebaseerd op christelijke grondslagen en dat ik emotioneel te veel bij het onderwerp was betrokken.

In het beoordelingsverslag schreef hij dat hij er moeite mee had dat ik predikante zou worden. Hij was tamelijk agressief. Ik denk dat hij zich er aan geërgerd heeft dat er geen mannen in mijn scriptie voorkomen. Ik heb geschreven over de vrouw- en-geloofbeweging die zich binnen en buiten de kerk gaat definiëren. Die man ziet de oecumene uitsluitend als een gemeenschap van mannen en vrouwen binnen de kerken.

Je hebt in Nederland gewerkt aan de voorbereiding van de European Women's Synod (EWS) en je zit namens Duitsland nu ook in de voorbereidingsgroep. Als ik kijk naar de kerken in Oost-Europa dan zijn die, na de val van het socialisme, bezig voortdurend conservatiever te worden.

In jouw scriptie noem je een rijtje thema's die in de EWS aan de orde moeten komen. Zal dat geen grote botsing tussen Oost- en West-Europese vrouwen veroorzaken?

Inderdaad. Een vriendin van mij heeft bijvoorbeeld haar vicariaat gedaan in de Tsjechische kerk, die bezig is heel nationalistisch te worden. Je mag daar absoluut niets doen met feministische theologie. Botsingen zullen er zeker komen omdat er uit alle landen zowel feministisch als traditioneel denkende vrouwen zullen komen. Een voorbeeld daarvan is wat er gebeurde op de Duitse vrouwensynode in april jongstleden. De twee groepen hebben een ander bewustzijn. De traditionele vrouwen hadden in feite niet door wat een vrouwensynode betekende; dat moest ter plekke nog worden uitgelegd. Daarom konden de resoluties en aanbevelingen uiteindelijk niet erg scherp worden gesteld.

Ook op de EWS zullen er compromissen moeten worden gesloten vanwege de tegengestelde meningen van vrouwen. In de voorbereidingsgroep voel ik duidelijk de grote verschillen tussen Oost- en West-Europese vrouwen. Maar ik denk wel dat vrouwen, na het wegvallen van de socialistische regimes en de veranderingen die daardoor in Europa ontstaan, met elkaar moeten gaan praten. Het zijn immers juist vrouwen die door de veranderingen tussen de wielen dreigen te raken. We moeten uitgaan van de solidariteit van vrouwen en solidariteit kan alleen ontstaan als vrouwen bereid zijn elkaars traditie te leren kennen.

Dat zal niet gemakkelijk zijn, maar er kunnen zeker coalities ontstaan. Als westerse vrouwen zullen we moeten leren stil te staan bij en te luisteren naar Oost-Europese vrouwen en hun ervaringen. Dat kan betekenen dat het proces heel langzaam zal gaan.

Daarom denk ik, dat de EWS geen revolutionaire vooruitgang zal brengen. Dat heeft de synode in Duitsland ook niet opgeleverd. In Nederland was dat wel zo, maar daar is ook een veel radicalere beweging. Een extra risico is dat alleen westerse landen ervaringen hebben met vrouwensynodes: Duitsland dit jaar, Oostenrijk vorig jaar en Zwitserland en waarschijnlijk België volgend jaar. Nederland heeft er al twee gehad.

Merk je in de voorbereidingsgroep van de EWS dat men zich bewust is van deze gevaren?

Dat weet ik niet. Als ik eerlijk ben dan wordt de ontwikkeling door de westerse landen bepaald. De Oost-Europese vrouwen, voor zover ze vertegenwoordigd zijn, zwijgen. Ik wil niet al bij voorbaat een oordeel uitspreken, maar ik denk dat de eerste EWS toch in het teken zal staan van de West-Europese vrouwen.

Aan de andere kant moeten we ook niet bang zijn fouten te maken; dat zijn ook ervaringen waarvan je kunt leren. In Duitsland was de synode opgezet door vrouwen uit het voormalig Oost- en West-Duitsland, maar met een duidelijk overwicht van westelijke vrouwen. De Oost-Duitsen zijn misschien nog *eingeschüchtert*, maar hebben zeker niet gezwegen. De tijd die er nog rest tot juli 1996 zullen we heel goed moeten gebruiken om over deze problemen na te denken en ze te bespreken.

Zuster Michel: Woede is mijn voornaamste drijfveer (1993)

Religieuzen strijden met haar eigen wapens tegen vrouwenhandel

Sieth Delhaas

de Bazuin, 21 mei 1993

Inleiding

Zuster Michel nam twee jaar geleden het initiatief om iets te doen tegen vrouwenhandel. Sindsdien is er een wereldwijd netwerk van religieuzen die hun contacten en invloed optimaal benutten.

Zuster Michel over haar drijfveren en over de drie wegen waarlangs zij en haar medezusters werken en over de gevaren van dit werk. Een gevecht van lange adem tegen de moderne slavernij.

Zuster Michel (65), veertig jaar religieuze en oud-lerares Nederlands en godsdienster over haar werk:

“Ik wist dat die nood bestond, maar ik had geen tijd om me ermee te bemoeien omdat ik in Haarlem in een tehuis voor zwerfkinderen werkte. Daarna en na een sabbatsjaar ben ik naar de Stichting tegen Vrouwenhandel gestapt en heb gezegd: ‘Hier ben ik. Ik doe mee.’ We hebben gebrainstormd wat we met onze ouder wordende zusters zouden kunnen doen. We zijn intussen allemaal een beetje bejaard, maar we hebben een groot netwerk over de hele wereld. Dat is onze kracht. Dat willen we tot en met uitbuiten.

Met enkele zusters hebben we de werkgroep *Religieuzen tegen Vrouwenhandel* opgericht. Zij zijn afkomstig uit de congregaties aangesloten bij de *SNVR*, de Samenwerking Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen. Toen we hierover eens vergaderden en onze plannen voorbereidden, hadden we binnen tien minuten de hele wereld verdeeld. De één riep: ik neem India, de ander: ik Indonesië en geef me er Thailand ook maar bij. Schitterend! Voor het stel waarmee we werken geldt dat onderdrukte vrouwen, zeker uit arme landen - want armoede is de oorzaak van dit kwaad - geholpen moeten worden. Deze zusters staan open voor de realiteit van de moderne slavernij.”

Voordat de plannen gerealiseerd konden worden, is er intensief aan bewustwording gewerkt.

“We hebben bij geen enkele religieuze weerstand ervaren. Ze waren zich er absoluut niet van bewust dat er ook in Nederland vrouwen worden verhandeld. Net zo min als heel veel Nederlanders dat weten. Ze waren geschokt. Kijk, het is al erg als je je geld moet verdienen in de prostitutie, maar dat je met geweld gedwongen wordt dat te doen, is helemaal verschrikkelijk.”

Unaniem zijn de zusters van mening dat armoede de oorzaak is.

“Dat armoedeprobleem kunnen wij niet aanpakken”, zegt zuster Michel. “Hoewel, je kunt heel wat veranderen met je koopgedrag. We hebben daarom voor drie wegen gekozen: via een

foldercampagne vrouwen waarschuwen tegen mooie beloften over banen in het rijke westen; vrouwenopvang en begeleiding.”

Die folders liggen er nu in praktisch alle Europese talen en het Indonesisch. Ze worden verspreid via het wereldwijde netwerk dat de religieuzen samen vormen.

“In feite is het helemaal niet zó moeilijk wat we doen. Als er weer eens een bataljon Indonesische zusters in Nederland arriveert bijvoorbeeld, zijn wij er als de kippen bij om ze te vertellen wat er in hun land gebeurt. Sommige zusters hebben islamitische familieleden en die kanalen gebruiken ze dan weer om te waarschuwen en die handel openbaar te maken, zodat voorkomen wordt dat vrouwen blindelings in de val lopen.

In Oost-Europa ligt het moeilijker. Daar hebben we tot nu toe alleen ingang via de salesiaanse zusters van Don Bosco. Wij begrijpen dat zusters daar voor deze zaken minder oog hebben. Maar in hun Generaal Kapittel in Rome hebben ze vastgelegd te zullen opkomen voor vrouwen en speciaal voor die vrouwen die in moeilijke omstandigheden verkeren. Op dat punt spreken we hen aan. Er zijn brieven met folders onderweg naar deze zusters waarin hen gevraagd wordt te helpen. Binnenkort vertrekken we naar Tsjechië waar twee van die groepen wonen om met hen daarover te spreken. Daarnaast proberen we ook andere, niet-religieuze vrouwengroepen te benaderen.

In Afrika en Latijns-Amerika ligt het weer eenvoudig. Door het missiewerk dat vele zusters daar hebben gedaan kennen ze alle ins en outs in die gebieden. In Latijns-Amerika, waar we ook de Spaanstalige folders kunnen gebruiken, werken zusters toch al jaren onder de allerarmsten. We verspreiden de folders via scholen en jeugdgroepen. We proberen kinderen al vanaf hun tiende, elfde jaar te bereiken. En via de kerken gaat het daar ook gemakkelijk. Twee zusters van de werkgroep hebben daar gewoond en nu we met dit werk bezig zijn, herinneren ze zich vaak dat er destijds vrouwen naar Europa vertrokken waarvan ze nooit meer iets hoorden. Onlangs zijn ze een half jaar terug geweest en laten de bewoners daar via filmbeelden zien wat er met die vrouwen in Europa gebeurt.

Zo ontving ik een brief uit Suriname van waaruit vrouwen voor een in het vooruitzicht gesteld huwelijk naar Nederland zijn afgereisd. Ze hebben nooit meer iets van ze vernomen. Je kunt er donder op zeggen dat die in de prostitutie terecht zijn gekomen. Ze worden met zoveel prachtige praatjes hierheen gehaald. Je moet maar in de armoede zitten. Die pakken toch alles aan. Het gaat niet alleen om oosterse danseressen. Vaak paaieren ze ze met een baan in de zorgsector of de horeca. Ze worden keurig netjes ontvangen. Het vliegveld Zaventem bij Brussel bijvoorbeeld verlaten ze via een aparte uitgang. Daar hoeven ze ook geen paspoort te laten zien. Dat wordt ze trouwens meteen al afgepakt. En dan moeten ze een arbeidscontract ondertekenen, dat in werkelijkheid een schuldbekentenis is voor bedragen die kunnen oplopen tot vijftigduizend gulden voor de reis, kleding en papieren. Er wordt hen wijs gemaakt dat de politie hier net zo corrupt is als in hun eigen land en dat ze daar niet naar toe

hoeven te gaan. Die heren zijn dan niet meer zo voorkomend als toen ze de vrouwen in hun land oppikten.

De Oost-Europese vrouwen worden daarna dikwijls meteen verkracht waarvan foto's worden genomen met de bedreiging erbij, dat als ze weglopen die aan hun familie worden toegestuurd. De vrouwen krijgen nooit geld in handen, terwijl ze vaak naar het buitenland gaan om hun familie en kinderen financieel te helpen. Soms weten ze niet eens in welk land ze zitten. Regelmatig worden ze naar een ander land verhuisd als hun driemaandelijkse toeristenvergunning is afgelopen. Ze moeten veel harder werken dan de hier geregistreerde prostituees en wat erger is, ze moeten alles doen wat de klant van hen vraagt, ook zonder condoomgebruik. Als ze Aids of een geslachtsziekte krijgen, worden ze afgeschreven. Waar ze dan blijven? De moorden zijn ook niet mis. En dan zijn er nog zoveel vrouwen analfabeet. We hopen ooit eens een folder in stripvorm uit te kunnen brengen om ook die vrouwen te bereiken. Maar een goede striptekenares hebben we nog niet gevonden.”

De zusters hebben meer ijzers in het vuur. Ze oefenen politieke druk uit. Een mooi voorbeeld is het proces van Lisa Mamac, een Filippijnse vrouw die hier op een Friese boerderij heeft gezeten.

“Op de Filippijnen heeft ze het proces tegen de handelaar verloren. Zij kwam daar te staan als de slechte vrouw en hij als de goede handelaar die vrij gesproken werd op morele gronden. Wij hebben daarna als Nederlandse religieuzen een schrijfactie gehouden in de richting van de toenmalige president Cory Aquino. Duizenden handtekeningen zijn er naar de Filippijnen gegaan en het resultaat is dat het proces heropend kan worden. Dat is de kracht van het netwerk alleen al in Nederland. Je schrijft één brief, je geeft hem door aan een bepaald adres en drie dagen later ligt die bij alle religieuzen in Nederland en er wordt gereageerd op een manier die hartverwarmend is. Dat zeg ik ook tegen de groepen in het land waar ik voor spreekbeurten word uitgenodigd: mensen, één handtekening kan zo ontzettend veel betekenen.”

De politiek in Nederland wordt evenmin vergeten. Gesprekken worden gearrangeerd met Europarlementariërs en Kamerleden.

Hun deskundigheid en jargon hebben Michel en haar medestrijdsters ontleend aan een boek van de journalist Chris de Stoop *Ze zijn zo lief, meneer*. Daaruit kan ze heel wat vertellen waarvan ministers en parlementariërs nog nooit hebben gehoord over wat er in het veld van vrouwenhandel gaande is. Minister Ernst Hirsch Ballin is zo onder de indruk dat religieuzen zich hiermee bezighouden, dat hij tijdens een ontmoeting liet weten graag met de werkgroep in contact te willen blijven.

“In het boek van De Stoop staat met naam en toenaam een gynaecoloog aan een Nederlandse universiteit vermeld die ‘hulp’ voor de bordelen regelt. En is het niet vreemd, dat soms als de politie een overval in een bordeel plant, alle vrouwen plotseling verdwenen zijn? Ra, ra, hoe kan dat? Dit soort grapjes gebeuren ook in Nederland.

In België zijn ze goed bezig naar aanleiding van het boek van De Stoop. In Zaventem is een grensbewaker opgepakt en in Gent drie handelaren. *Paula D'Hondt*, de Belgische koninklijk commissaris voor de minderheden, heeft kort geleden op de televisie onder couvert enkele namen van vooraanstaande Belgen, die bij de vrouwenhandel betrokken zijn, aan de voorzitter van de parlementaire onderzoekscommissie over vrouwenhandel overhandigd.

Ze zei: ‘Op het Ministerie van Buitenlandse Zaken zijn de handelaren hartelijker welkom dan ik. Zij worden met alle egards behandeld, terwijl ik moet bidden en smeken om binnen te komen.’

Een mooi resultaat behaalden we twee jaar geleden na een interview in het Algemeen Dagblad. Het was een goed interview, maar op de pagina er tegenover ontdekten we onder de contactadvertenties er zeven die met vrouwenhandel te maken hadden. Ik heb ze met een brief aan de krant opgestuurd en gezegd dat dit echt niet kon. De advertentieafdeling antwoordde dat zij die advertenties niet van de andere kon onderscheiden. Ik heb ze gezegd hen daarmee graag te willen helpen en sindsdien zijn ze eruit.”

In Latijns-Amerika probeert de werkgroep met behulp van een film die Cecil Brand, een vroegere medewerkster van de zedenpolitie in Den Haag, momenteel maakt, terugkomprojecten te organiseren.

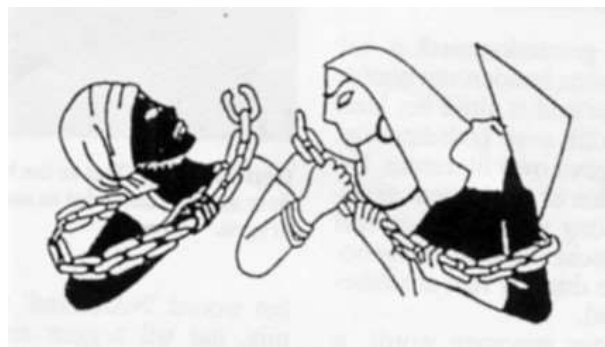
“Na een inval in een bordeel moeten de vrouwen vanuit Europa terug naar het land van herkomst. Door hun familie en omgeving worden ze meestal niet meer geaccepteerd. Vaak hebben ze door het gedwongen ondertekende contract ook nog een grote schuld. In Zuid-Amerika werkt een Spaanse congregatie, de Adoratrices, die ontzettend veel voor prostituées doen en via hen proberen we die terugkom-projecten te realiseren, zodat deze vrouwen een eigen bescheiden inkomen kunnen verwerven. Daarvoor gaan we bij de politiek en de missie geld werven.”

Intussen komen er steeds meer vrouwen naar Nederland. Vooral na de veranderde politieke situatie in Oost-Europa lijkt het hek van de dam.

“Ik zeg wel eens, als ik weer zo’n zaal met vrouwen voor me zie die me hebben uitgenodigd voor een spreekbeurt: ik wou dat ik nu eens een zaal met mannen voor me had. Vrouwen bezoeken geen prostituées. En de Nederlandse mannen, de doorsnee bezoekers, blijven in dit hele verhaal onzichtbaar. Daarom zeg ik tegen die vrouwen: spreek je man er op aan, je zoons en je kleinzons en laat hen weten ten koste van hoeveel leed zij hun pleziertjes hebben.”

Wat drijft zuster Michel op deze leeftijd zich in zo’n lang niet ongevaarlijke wereld te begeven?

“Ik weet niet of het gevaarlijk is. Voor die handelaren zijn we maar peanuts. Maar woede om wat deze vrouwen wordt aangedaan, is mijn voornaamste drijfveer. En woede is bij mij altijd creatief. Daarnaast is de tekst uit Mattheüs 25, 32 belangrijk: ‘Wat je aan de minste der mijnen hebt gedaan, dat heb je aan mij gedaan.’ Het gaat erom wat je doet en niet om vrome praat. Ook het beeld van Thomas die Christus herkende aan de wonden spreekt me aan. Aan de wonden in de maatschappij kunnen wij Christus herkennen. Maar het belangrijkste is voor mij het beeld van het brandende braambos. Juist in de verwarring van de doorns die pijn doen, is Gods liefde aanwezig. Gods liefde met de verdrukten. Dat is waarin ik telkens weer de kracht vind om door te gaan: de vlam die niet verteert maar warmte geeft.”

Het adres van de Werkgroep 'Religieuzen tegen Vrouwenhandel' is: Postbus 104, 2120 AC Bennebroek. Het Postbanknummer is 420557.

Het boek van Chris de Stoop 'Ze zijn zo lief, meneer' is verschenen bij Uitgeverij Kritak te Leuven. In Nederland wordt het boek verspreid door Uitgeverij Meulenhoff te Amsterdam.

Poolse kerk in de overgang (1993)

Een gesprek met de jonge Poolse feministisch theologe Elzbieta Adamiak over haar kerk

Sieth Delhaas

de Bazuin, 17 september 1993

Inleiding

Wie met Polen in gesprek raakt over de situatie in hun land stuit snel op de mededeling dat Polen ongeveer honderdvijftig jaar, vanaf 1772 tot 1918, niet heeft bestaan. Het was toen opgedeeld tussen Rusland, Oostenrijk en Pruisen. De katholieke kerk in Polen heeft bij de totstandkoming en de integratie van de nieuwe staat in 1918 een grote rol gespeeld. Die rol bepaalt haar betekenis en de verwachtingen van de bevolking tot op de dag van vandaag.

Elzbieta Adamiak (29) uit Poznan werkte van februari tot eind augustus 1993 in Nederland aan haar proefschrift in het kader van een uitwisselingsprogramma tussen de theologische faculteiten van Lublin en Nijmegen. Het thema van haar dissertatie is 'Maria in de feministische theologie bij Catharina Halkes'. Hoewel er tot voor enkele jaren nauwelijks leken theologen waren in Polen, hoopt zij toch binnen het kerkelijk veld aan het werk te kunnen.

Wat betekent het politieke verleden van de kerk volgens Elzbieta voor de toekomst voor de van gelovigen en kerk?

"De opstanden die de Polen in de tijd dat het land was opgedeeld hebben veroorzaakt, hadden voor een groot deel te maken met hun godsdienst. Rusland was voornamelijk orthodox en Pruisen protestants. De katholieke Polen hadden dus nauwelijks meer de mogelijkheid om hun godsdienst binnen hun nieuwe vaderland uit te oefenen. In Oostenrijk lag het anders, omdat zij daar een grote autonomie hadden. In deze omstandigheden bleek de katholieke kerk een bindende factor bij de pogingen om als natie weer één geheel te worden. De bisschoppen van toen hebben daar ongetwijfeld een rol in gespeeld. Op 11 november 1918 werd Polen opnieuw een zelfstandige republiek."

In de opstanden om de zelfstandigheid te heroveren, speelde de plaats Tsjestochowa een grote rol. Deze ligt op een punt waar de drie grenzen van het opgedeelde Polen elkaar raakten. In de nabijheid lag een klooster van een mannenorde waar zich een Oosterse ikoon van een zwarte madonna bevond. De legende wil dat deze ikoon geschilderd is door Sint Lucas. Tsjestochowa kreeg ook eerder al een bijzondere betekenis, toen Zweden in de zeventiende eeuw bijna heel Polen ingenomen had. Bij Tsjestochowa werden de bezetters

tegengehouden en van daaruit begon toen de opstand tegen Zweden. Aan die gebeurtenis ontleen de Polen hun verering voor de Zwarte Madonna en hun vaste vertrouwen op haar steun bij verzet tegen onderdrukking. Sindsdien wordt zij wel de Koningin van de Polen genoemd. Deze Madonna speelde ook tijdens de stakingen in de jaren tachtig een rol.

Vervolg

Tijdens het communistische regime was de kerk sterk verbonden met het volk. Hoe heeft de kerk zich tegenover dat regime opgesteld?

Adamiak: “De kerk heeft de mensen hoop gegeven in die zin dat de kerk de enige macht van belang was tegenover de communistische macht. De verhouding tussen kerk en staat heeft tijdens en sinds de Tweede Wereldoorlog een ontwikkeling doorgemaakt. Polen is door de Russen bevrijd en zo onder Russische invloed geraakt. Aanvankelijk stelden de communistische machthebbers zich gematigd op tegenover de kerk. Ik denk omdat ze bang waren voor haar macht. Maar later werd de kerk hevig vervolgd en werden enkele bisschoppen gevangen gezet.

Vervolgens hervond de kerk een zeker tegenwicht vanuit een houding van: we laten ons niet helemaal uitwissen. Vanaf het begin van de tachtiger jaren heeft ze sterk partij gekozen voor de protesterende arbeiders. Priesters werden door de arbeiders gevraagd om tijdens de stakingen missen op te dragen. Toen van december 1981 tot halverwege 1983 de staat van beleg gold, heeft de kerk vooral een bemiddelende rol gespeeld tussen gevangen gezette aanhangers van de arbeidersbeweging ‘Solidariteit’ en het regime. Hun familie werd door haar tijdens hun afwezigheid zowel financieel als sociaal ondersteund. Bovendien kregen kritische kunstenaars in die tijd gelegenheid hun uitvoeringen en exposities in de kerken te houden.”

Het feit dat aan het eind van de zeventiger jaren een Poolse paus gekozen werd, heeft grote invloed gehad op deze politieke stellingname van de kerk tegenover het communisme.

“Daardoor vooral kwam internationaal gezien de macht weer in balans”, aldus Adamiak.

Teruggang betrokkenheid

In 1989 is het regeringssysteem op vreedzame wijze veranderd. Sinds die tijd zijn de betrekkingen tussen het volk en de kerk wel enigszins veranderd.

Adamiak: “De meeste mensen beschouwen zichzelf nog steeds als kerkelijk, maar hoewel de kerken nog vol zijn, is er een teruggang in kerkbezoek. De kerk is, en nu spreek ik over de kerk als instituut en als hiërarchie, niet meer zo betrokken op de mensen. Ik vermoed dat dit komt omdat zij haar taak als vertegenwoordiger van een volk dat voor 99 procent katholiek is, als een vanzelfsprekendheid en dus van bovenaf opvat. Dat is vooral gebleken uit de enorme druk die de kerk heeft uitgeoefend op de politiek bij de herinvoering van het godsdienstonderwijs en bij de abortuswetgeving.

De communisten hebben in de jaren vijftig per decreet het godsdienstonderwijs afgeschaft. Op precies dezelfde manier heeft de kerk dit in 1990 weer ingevoerd. Het was een onverstandige zet, Net voor het begin van het nieuwe schooljaar

Hoewel het gros van de Polen katholiek is, was het voor hen toch een onverteerbare maatregel. Ze zijn niet tegen godsdienstonderwijs, maar tegen het feit dat het op school moet gebeuren. Ze zijn gewend dat dit al veertig jaar in de kerk wordt gegeven.

De politiek verzette zich er tegen omdat er grote sommen geld mee gemoeid zijn. De burgers verzetten zich niet openlijk, maar er werd onderling wel hevig over gediscussieerd. Ook tussen ouders en jongeren, want de godsdienstlessen zaten in het rooster tot aan het eindexamen, dus tot ongeveer achttien jaar. Uiteindelijk is het geen verplichting geworden, maar de manier waarop je er aan kunt onttrekken, kan in een overwegend katholiek land toch problemen opleveren. Mensen die niet aan de godsdienstlessen willen deelnemen moeten een verklaring uitschrijven.”

Het aantal deelnemers aan de godsdienstlessen is echter niet verminderd. “Dat kun je”, zegt Elzbieta Adamiak, “naar twee kanten uitleggen: of men durft zich er niet aan te onttrekken omdat men bang is dat het consequenties heeft voor een verdere opleiding, of de mensen durven kritiek op de kerk nog niet aan.

Aan de andere kant wordt het geloof toch zo belangrijk gevonden dat de oudere generatie het wil blijven doorgeven aan de jongeren. Er moet in samenwerking met de politiek dus nog een oplossing voor de structuur van het godsdienstonderwijs worden gevonden.”

Abortuskwestie

Wat de abortuskwestie betreft, heeft de kerk in 1989 direct al ingegrepen. Aanvankelijk stonden de mensen van ‘Solidariteit’ achter de kerk en zij samen tegenover de communisten. De politieke discussie moest herhaaldelijk worden afgebroken voor nieuwe verkiezingen.

Adamiak: “Tenslotte is het in de jaren die volgden uitgelopen op een uiterst scherpe tegenstelling waarop door de burgers met demonstraties werd gereageerd. Door deze discussie hebben de feministen zich voor het eerst in Polen geprofileerd, maar het gaat hier om vrouwen die zeer kerkvijandig zijn.

Tussen deze onverzoenlijke uitersten groeide een groot middenveld waarin allerlei groepen verschillende posities gingen innemen. De tegenstanders van de bestaande situatie wilden abortus helemaal afschaffen en pleitten zelfs voor gevangenisstraf voor vrouwen die zich lieten aborteren. Als dat was doorgegaan, hadden we de strengste abortuswet van Europa gekregen. De voorstanders wilden de toestand laten zoals ze was, dus abortus absoluut vrij.

Daarbij moet gezegd worden dat door het ontbreken van voorbehoedsmiddelen in Polen in het verleden en de bevolkingspolitiek gericht op niet meer dan twee kinderen per gezin, abortus in feite als een soort ‘voorbehoedsmiddel’ gebruikt moest worden.”

Vorig jaar is bij wet vastgesteld dat abortus alleen toegestaan wordt als het leven van de moeder of het kind in gevaar is of bij verkrachting. Dus sociale of financiële gronden gelden niet?

Adamiak: “Door deze ontwikkelingen is de kerk als instituut geslotener geworden. Sommigen in de kerk vinden dat we ons meer op kerkelijke zaken en minder op de politiek moeten concentreren. Veel leken, die in de jaren tachtig belangrijk werk deden binnen de kerk, zijn nu bij de politiek betrokken. Daardoor zijn de belangen anders komen te liggen en zijn er meer spanningen ontstaan die ook binnen de kerk van invloed zijn.”

Leken in de katholieke kerk

Een andere belangrijke discussie die nu pas op gang komt, is die over de plaats van de leken in de kerk. Een vraagstuk dat er al ligt vanaf het Tweede Vaticaans Concilie, maar waar door het politieke verleden nog niet eerder de gelegenheid voor was.

Adamiak: “Ik denk dat wij er nu pas aan toe zijn om over de inhoud van de kerk, dus als organisatie te spreken en evenzo over de inhoud van ons geloof.”

Wat wil jij met feministische theologie doen in een kerk die zo vrouw – en ook lekenonvriendelijk is?

“Toen ik met dit onderzoek begon heb ik daar helemaal niet bij stilgestaan. Ik ben aan dit thema begonnen op advies van mijn promotor, die prof. Catharina Halkes enkele jaren geleden over *Maria* heeft horen spreken. Zo heb ik contact gezocht met de opvolgster van professor Halkes, Hedwig Meyer-Wilmes, en zij heeft ervoor gezorgd dat ik dit onderzoek hier kon doen.

Intussen ben ik zover dat ik wil proberen dit onderwerp op de één of andere manier zowel maatschappelijk als binnenkerkelijk ter discussie te stellen. Ik hoop dat ik mensen daarmee aan het denken zet. Maar ik ga het niet tot elke prijs verbinden aan mijn toekomstige werk. Ik hoop een plek te krijgen binnen de systematische theologie en hoop er van daaruit aan verder te werken. Als dat niet lukt is er misschien werk in alternatieve groepen die zich ook in Polen beginnen te vormen.”

Hoe ziet je droom over de kerk in Polen in de nabije toekomst eruit?

“Dat is heel moeilijk. Ik hoop dat allerlei groepen zich zullen profileren en dat die mensen voldoende moed hebben om datgene uit te spreken wat voor hen belangrijk is; wat ze in de kerk veranderd willen zien. Ik hoop ook dat hun stem luid genoeg is om gehoord te worden, dat ze die dingen niet alleen maar thuis tegen elkaar zeggen. En dat datgene wat ze te zeggen hebben ook door de kerkleiding serieus wordt genomen.

De werkelijkheid van nu is dat de mensen die wat tegen de kerk hebben eruit gaan. En omgekeerd: als de mensen kritiek uiten, wordt dit door de kerkmannen gezien als onterechte kritiek. Daardoor raken de meningen steeds verder uiteen. Nu zijn er nog veel jongeren in de kerk die de andere kant van de kerk, de politiek betrokken kant, nog hebben meegemaakt. Zoals ik zelf. Mijn zorg is echter dat de jongeren van nu deze ervaring met de kerk niet

hebben. Integendeel, zij zien een gesloten en weinig op mensen betrokken kerk, die hen afschrikt.

Daarbij speelt ook de ervaring uit mijn jeugd een rol, toen het godsdienstonderwijs nog door de kerk werd gegeven, waardoor ik bij allerlei activiteiten van de kerk betrokken raakte en goede ervaringen heb opgedaan.

Uitgaand van mijn eigen ervaring zou je kunnen stellen dat de band tussen jongeren en de kerk nog verder zal afbrokkelen, als het godsdienstonderwijs aan de scholen zal blijven verbonden.”

Dirk Jan Dullemond — lopen tegen het onheil (1992)

European Peace Pelgrimage

Sieth Delhaas

Bijeen, februari 1992

Inleiding

Het protest tegen de vele vieringen van het vijfhonderdjarig jubileum van de ‘ontdekking’ van Amerika wordt vooral op Latijns Amerika gericht. Ongeveer dertig mensen uit Europa en Azië willen dit protest vorm geven in de Verenigde Staten van Noord- Amerika. Onder de naam ‘European Peace Pelgrimage (EPP) 1992’ starten ze op 16 februari een voettocht van acht maanden van de Noord-Amerikaanse oostkust naar de Nevadawoestijn, het thuisland van het Western Shoshonevolk. Daar willen ze op 12 oktober, de dag waarop Columbus in 1492 het continent bereikte, een vredesdemonstratie houden samen met Noord-Amerikaanse burgers. Ze hopen er voor de hele wereld een algemeen verbod op kernproeven af te kondigen. Eén van hen is de man op deze foto, Dirk Jan Dullemond (33) uit Waalre.

Kernproeven

‘Het is toch onvoorstelbaar wat er in de wereld gebeurt met kernwapens en kernenergie’, zegt Dirk Jan. ‘Het klinkt misschien vreemd, maar ik heb daar vroeger nooit zo over nagedacht. In het handboek van Greenpeace staan talloze voorbeelden van zogenaamde ongelukjes, met vervuild natrium, plutonium of uranium dat in het water terecht komt of weglekt in de grond. Als het al in de publiciteit komt, heet het steeds dat het niet echt kwaad kan voor de volksgezondheid. Toch lijden daar mensen onder, van wie haast niets bekend is. In de VS heb je bijvoorbeeld de atoomveteranen. Zij zijn nucleair besmet omdat ze tijdens proefexplosies in de Nevadawoestijn als soldaten in de loopgraven moesten zitten en vervolgens naar de plek van de ontploffing werden gebracht om te testen of de troepen al dan niet bestand waren tegen de gevolgen van atoomexplosies. Onvoorstelbaar toch hoe met mensen wordt geëxperimenteerd! En de VS gaan daar nog steeds mee door.’

Dirk Jan vertelt me over Bunkerville, een dorpje in de buurt van het proefstation, Test Site. Er wonen 39 mensen, van wie er 37 aan kanker lijden. Klachten worden afgedaan met de opmerking dat dit hoge aantal kankerpatiënten een statistische toevalligheid moet zijn die niets te maken heeft met de atoomproeven. Hij vindt, nu hij dit allemaal te weten is

gekomen, dat hij deze ontwikkelingen niet kan laten doorgaan. Daarom heeft hij besloten om negen maanden van zijn leven te lopen tegen dit onheil.

Sabbatjaar

Dirk Jan Dullemond werd op weg gezet door een berichtje over European Peace Pilgrimage (EPP '92) in het tijdschrift 'Franciscaanse Samenwerking'.

'Ik was juist bezig me te bezinnen over mijn toekomst. Het vloog me allemaal wat aan, ik wilde iets anders met mijn leven. De afstand van mijn baan tot het maatschappelijk nut was me te groot. Twaalf jaar al ontwerp ik chips en maak ik computerprogramma's, onder meer voor toepassingen in de gezondheidszorg. Ik vroeg me steeds meer af of het wel zin heeft dure investeringen voor te bereiden voor nieuwe apparatuur in de gezondheidszorg, terwijl met heel simpele middelen de kwaliteit van het leven voor iedereen verbeterd kan worden. Als ik naar Zuid-Amerika kijk, weet ik dat daar ziekenhuizen zijn met dure scanners terwijl er op de stoep mensen creperen van de honger. Daarover was ik aan de praat geraakt met mijn vriendin Judith. We dachten aan een halve baan voor ons beiden. We speelden met het idee van een sabbatjaar.'

Dirk Jan zocht de initiatiefnemers op: Hans Horeman en Frits ter Kuile die zelf in 1987 van Pauline Esteves, een Shoshone-vrouw, de verschrikkingen hoorde die door de maandelijkse kernproeven over haar volk worden uitgestort. Van hen kreeg hij lectuur te lezen over kernwapens.

Comfortabel

Inmiddels is Dirk Jan overtuigd dat hij als Nederlander mee verantwoordelijk is voor wat in de VS gebeurt.

'In 't Harde en Volkel liggen ook kernwapens. Wij denken dat we daarmee een aantal verworvenheden van het Westen kunnen redden. Ik ben gaan inzien dat we daar niets mee redden. Het enige wat je met kernwapens kunt, is wat Samson deed in het bijbelverhaal: mét je vijanden ook jezelf vernietigen. Dit inzicht geeft me ontzag voor mensen die bezig zijn met vrede en rechtvaardigheid. Die mensen weten zat ze willen en ze hebben er heel wat voor over. Ik van mijn kant heb het vrij gemakkelijk door met de pelgrimage mee te lopen. Ik ben niet arm en na die negen maanden vind ik wel weer een baan. Voor de meeste andere pelgrims gaat het om een bewuste keuze: zelfs slecht of helemaal niet betaald zijn ze de hele tijd bezig met vredeswerk.'

Collega's

'Toen ik vorig jaar mijn plannen aan mijn collega's vertelde, schoten ze onmiddellijk in de verdediging zonder dat ik hun had gevraagd om mee te doen. Alleen door mijn mededeling leken ze zich al aangevallen te voelen. Van lieverlede raakten we toch aan de praat. Ze kregen respect voor de mensen die deze pelgrimage ondernemen. Zelf wil ik nu ook geen stap

terug zetten. Een mens krijgt in zijn leven al zo zelden een kans om aan wezenlijke zaken toe te komen.'

Dirk Jan geeft toe dat hij vooral meeloopt om beter zicht te krijgen op zijn eigen toekomst. Tegelijkertijd wil hij zijn ervaringen met mensen in de VS delen. Noord-Amerikanen, die wij in Nederland eenzijdig kennen en meestal geen plaats gunnen in ons protest. Vergeten zijn we de indrukwekkende beweging voor gelijke burgerrechten van Martin Luther King. Vergeten de beweging tegen de oorlog in Vietnam of de massale vrouwenbeweging. Het symbolische jaar 500 is misschien het goede ogenblik om elkaar terug te vinden.'

Zijn tocht geldt uiteraard ook de inheemse volkeren van Amerika. Hun economische, culturele en religieuze belangen worden nog altijd ondergeschikt gemaakt aan die van de VS.

'Het is toch niet te geloven dat de VS een sterrenwacht bouwen op uitgerekend die bergtop die voor de inheemse mensen heilig is. Of een Test Site installeren in de Yucca Mountains die vele heilige plekken tellen. Het Western Shoshonevolk heeft lang geleden een deel van zijn grond aan de VS te leen gegeven. Iedereen begrijpt dat een plek die inmiddels nucleair zo besmet en vervuild is, niet teruggegeven kan worden.'

Noord-Zuidvraagstuk

De Nederlandse delegatie van de EPP '92 wil het beruchte opgeheven vingertje thuislaten. Zij weet zich deel van dezelfde levensinstelling van de niet-inheemse bewoners van het Amerikaanse continent. Al tijdens de voorbereiding heeft ze ondervonden dat ze op bijval mag rekenen van inheemse groepen, gelijkgezinde Noord-Amerikanen, hun kerken en vredesbewegingen die zich door EPP '92 ondersteund voelen in hun strijd tegen de kernproeven en voor de landrechten van de inheemse volkeren.

Door zijn aanwezigheid ziet Dirk Jan ook een mogelijkheid om al die vele al dan niet christelijke basisbewegingen van Noord-, Midden- en Zuid-Amerika te ondersteunen en samen met hen het Noord-Zuidvraagstuk aan de orde te stellen. Bij dat Noorden denkt hij niet alleen aan het kapitaal en het bedrijfsleven van de VS, maar evengoed aan die van Europa, die zich op een koloniale manier blijven gedragen. 'Als door onze onderneming naast mijzelf ook een aantal mensen in het Noorden over hun houding ten aanzien van het Zuiden gaat nadenken, dan is voor mij de EPP '92 geslaagd.'

Een minuut na een ondergrondse kernproefexplosie in de Nevadawoestijn

Voor meer informatie of steun: Vrienden EPP '92, Sniederslaan 14, 5616 GE Eindhoven. Giro 5912420

Razzia's na kerktijd (1992)

Maria del Rosario zet zich in voor de boeren van Guatemala

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 25 juli 1992

Inleiding

Indiaanse vrouwen hebben geen schijn van kans om een sociaal leven op te bouwen in Guatemala. Columbus bracht vijfhonderd jaar geleden het begrip macho in het land, waardoor het Maya-geloof van de Indianen werd verboden. Waar voorheen priesters, goden en de schepper nog vrouwelijk konden zijn, werden vanaf dat moment vrouwen uit het openbare leven weggedrukt.

Maria del Rosario (26) leeft in Guatemala en zet zich in voor boeren en boerinnen. Ze is lid van het Comité voor boereneenheid (CUC) in Guatemala, dat strijdt voor grond, een rechtvaardig loon op plantages en zich verzet tegen gedwongen rekrutering van jonge boeren door het leger.

Maria: 'Vrouwen moeten deelnemen aan het economisch systeem en dat systeem diepgaand veranderen, alleen dan kan er iets veranderen in het denken van de man. Vanuit de Mayacultuur worden wij in onze ideeën gesteund.'

Met de komst van de Spanjaarden werden vrouwen zowel in religieus als in economisch opzicht afhankelijk. Op het platteland hebben vrouwen bijna geen toegang meer tot betaald werk en als ze al werk hebben is hun loon veel lager dan dat van mannen. Vrouwen trekken daarom met kinderen naar grote exportplantages om daar tegen een hongerloon te werken. Hun taak is zwaarder dan dat van mannen, en slechter betaald. Als ze 's avonds terugkeren van de plantages wacht de zorg voor het gezin.

Seksueel misbruikt

De vrouwen hebben het moeilijk. Niet alleen op het platteland, maar ook in de stad. Duizenden van deze vrouwen gaan dagelijks op zoek naar werk. Als ze werk vinden, vaak als dienstmeisje, worden ze slecht behandeld, ontvangen ze weinig salaris en worden ze seksueel misbruikt door vaders en zonen van het huis. Dienstmeisjes worden vaak aan zonen 'gegeven' om hun eerste seksuele ervaring op te doen.

Indiaanse vrouwen kunnen vaak geen werk krijgen omdat ze de traditionele Indiaanse kleding dragen. Worden ze wel aangenomen, dan worden ze gedwongen moderne kleren aan te trekken.

Kleding is ook een probleem bij de scholing van kinderen.

Maria del Rosario: 'Veel Indiaanse kinderen gaan niet naar school omdat ze daar een uniform moeten dragen. Dat vervreemdt van hun cultuur. Bovendien kost de school teveel geld. Het uniform moet de ouder betalen en vaak moeten kinderen ook hun eigen stoelen en schriften meebrengen.'

Er zijn nog veel bejaarde priesters en priesteressen in de Maya-religie. Zij komen samen met vele jongeren om zich opnieuw te verdiepen in de eigen godsdienst en zich te verzetten tegen het christendom. 'Het is niet noodzakelijk om het christendom af te wijzen', zegt Del Rosario, 'beide godsdiensten zijn heel goed te combineren. De Mayagodsdienst is steeds latent aanwezig gebleven binnen het christendom. Maar het was moeilijk ons geloof te praktiseren.'

Vermoord

De feministische strijd heeft in Guatemala nog niet echt wortel geschoten. Toch zijn vrouwen steeds vaker te vinden in organisaties, waaraan ze actief deelnemen. Sinds kort hebben de vrouwen een eigen organisatie die vecht voor de specifieke rechten van de vrouw. De organisatie wil dat vrouwen op beleidsplaatsen terecht komen, zodat er gewerkt kan worden aan gelijke lonen voor mannen en vrouwen en dat in de strijd om eigen grond ook vrouwen recht hebben op een eigen stuk. In 1977 gaf een Indiaanse vrouw leiding aan de strijd van mannen en vrouwen voor recht op eigen grond. Een onderwijzeres pleitte uit naam van duizenden mannen en vrouwen voor betere salarissen in het onderwijs. Beide vrouwen werden door het leger vermoord.

Het leger is in Guatemala overal aanwezig. Zogenaamd om de inwoners te beschermen maar in feite om hun eigen mensen te controleren. Vrouwen verzetten zich tegen de dienstplicht van hun zonen en mannen.

Als de kerken op zondag uitgaan, worden er razzia's onder de Indiaanse jongens gehouden. Ze worden gedwongen mee te gaan. Het leger hersenspoelt de jongens, waardoor ze zelfs familieleden aangeven.

Maria: 'Grootgrondbezitters zijn meestal van Spaanse afkomst. Ze nemen op allerlei terreinen in de samenleving belangrijke plaatsen in om zo hun eigen belangen te dienen. Het is een hoopvolle ontwikkeling dat de Indianen zich in de jaren tachtig hebben verenigd in hun verzet. De repressie van de machthebbers is de laatste jaren iets minder geworden.

Vanuit alle Indiaanse organisaties vragen wij aan de regeringen van Latijns-Amerika en andere landen van de wereld om aandacht voor onze problemen. We eisen grond voor iedereen, we willen toegelaten worden tot de wetenschap, technologie en natuurwetenschappen. Niet op de manier van de heersende cultuur waardoor de natuur wordt vernietigd. Wij willen dat de vruchten van wetenschap en techniek ten goede komen aan de Indiaanse volken die er nu niet van kunnen profiteren.

Verder willen wij dat er een eind komt aan de gedwongen sterilisatie van de Indiaanse vrouwen. Dat is een fascistische daad, die in feite gericht is tegen het voortbestaan van de Indiaanse bevolking. Wij willen dat Europa en de Verenigde Staten zich bezinnen over de vijfhonderd jaar sinds Columbus, waardoor recht wordt gedaan aan de geschiedenis.'

Annekee Schilthuis-Stokvis: Ploegen op rotsen (1991)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 12 oktober 1991

Inleiding

De papieren van de vrouw in de kerk stonden er slecht voor toen Annekee Schilthuis-Stokvis in 1979 bij de sectie *De vrouw in de kerk en samenleving* kwam:

‘Er was niets, dus het hele veld moest verkend en beschreven worden. De kerken namen altijd een paternalistische houding aan: wat moeten wij voor vrouwen doen? Op die vraag zeiden wij: luisteren naar vrouwen. Wij, dat waren de leden van de sectie van de Raad van kerken. Er moet plaats zijn voor vrouwen in de kerk en haar stem moet gehoord worden. Dat betekent dat de kerk moet veranderen. De kerken moesten vrouwen gaan benoemen in de sectie. Dat was voor ons een risico, want wie zouden zij benoemen? Onze lijn was progressiviteit, feminisme, een luis in de pels van de kerk zijn.

Alles liep parallel met het ontstaan van feministische theologie in Nederland. Je kunt ervoor kiezen om de gemiddelde stem van de doorsnee vrouwen in de vrouwenverenigingen te vertegenwoordigen, maar wij als sectie kozen voor een kritische kijk op de kerk. Volgens onze opdracht van de Wereldraad moesten wij laten zien dat de kerken een gemeenschap zijn waar vrouwen en mannen gelijke verantwoordelijkheid dragen.’

Heeft de sectie niet het onheil over zichzelf afgeroepen door te kiezen voor feministische theologie, terwijl de kerk nog nauwelijks toe was aan bevrijdingstheologie?

‘Het is maar wat je onheil noemt. De Raad van kerken was daar wel aan toe. De Raad stond open voor mensenrechten, er werd gesproken over Zuid-Afrika en racisme. In de Raad van kerken worden dingen aan de orde gesteld die zowel maatschappelijk als theologisch vernieuwend zijn. Daar is dat gemakkelijker dan in de afzonderlijke synodes of de bisschoppenvergadering. Wat wij op tafel legden, moest aan de orde komen. En het is er aan de orde gekomen, alleen nog niet zo dat je het gevoel hebt dat iedereen het toejuicht en begrijpt.

Een voorbeeld van de beginjaren is het boekje *Blikopener*, met gedachten van vrouwen over huwelijk, relaties en pastoraat. Nu eens niet een onderzoek van theologen die het allemaal weten. De vraag was wat de kerken ermee zouden doen. Dat was in het begin weinig, want er

waren geen instituten voor. Nu heeft de vrouwenbeweging meer vorm gekregen. Er is een netwerk op allerlei niveaus ontstaan dat in 1987 de Vrouwensynode heeft georganiseerd. Er is een vorm van zeggenschap gekomen waarin de vrouwenbeweging met aanbevelingen of stellingen benoemt wat belangrijk is. Dat is een prima middel gebleken. De sectie kan op haar stoel in de raad nu zeggen: dat moet volgens de vrouwen aan de orde komen.'

Is die gestructureerde vrouwenbeweging de geluidsversterker van de sectie geworden? Of heeft de vrouwenbeweging het werk van de sectie overgenomen?

'Er zijn groepen in het hele land ontstaan. In de vormingscentra, vooral binnen Kerk en Wereld, gebeurde veel. Ik deed mee. De vrouwenbeweging werd zichtbaar, ook in de kerk.'

Is die beweging van vrouwen nog wel een beweging van de kerk, of staat zij op zichzelf met hier en daar raakvlakken met de kerk?

'Wat ze met de kerk gemeen heeft, is de religie, haar wortels in de bijbel, maar zij is een vrije beweging. Toen ik met dit werk begon, hoopte ik dat dit zou ontstaan. Het is veel leuker en natuurlijker. Het is oecumenisch en open, creatief en levendig. We zijn samen met een groot bewustwordingsproces bezig en het is meegenomen als de kerken daar ook nog van profiteren. Wij vrouwen leven en denken minder in structuren.'

Tegelijkertijd bleef u pleiten bij de kerken. Hoe ging dat?

'Je bent bezig met twee dingen. De beweging neemt andere structuren aan dan de kerk. Ik moest de kerken raad geven hoe zij zichzelf zo konden veranderen dat vrouwen belangrijk werden in de kerk. De kerken emanciperen en dat is moeilijk. Intussen zie je de vrouwenbeweging sterker worden en nu vraag ik me af of de integratie nog mogelijk is. De vrij sterk gestructureerde vrouwenbeweging kan nu onafhankelijk van de kerken bestaan. Materieel niet, want ze heeft financiën en functionarissen nodig, maar geestelijk wel. De kerken doen zichzelf tekort als ze niet veranderen.'

Hoe hebt u het ondergaan dat de kerken zich weinig veranderen?

'Voor mij is het zinloos door te gaan. Dat zeg ik ronduit. Ik kan dit niet meer. Sommigen hebben gezegd: wat jij doet, is ploegen op rotsen. Zo heb ik het gevoeld. Het is geen teleurstelling, maar meer de constatering: als er geen verandering komt, moet ik daar niet meer zitten. Ik heb een enorme afkeer van die structuraliteit gekregen, van dat patriarchale. Voor mij is dat het meest zichtbaar geworden bij de voordracht van Riet Bons-Storm. We gingen met een stel vrouwen naar de benoemingscommissie TWO om haar benoeming te bepleiten. Daar zat een aantal heren zo'n beetje achterover geleund. We werden bij de gratie Gods binnengelaten.

Wij wilden met onze argumenten verduidelijken dat er nu eindelijk eens een vrouwelijke hoogleraar moest komen als ondersteuning van de vrouwenbeweging. We hebben Tine Halkes gehad en dat is het dan. Waarom zouden de protestantse kerken ook niet een vrouw benoemen? Op die ontmoeting ben ik afgeknapt. Je bent jaren bezig om in de kerken te pleiten en ze zeggen ja, inderdaad, het is allemaal prachtig, maar zodra er zich een kans voordoet, maken ze het niet waar.

De voorzitter van de commissie vroeg: wie van jullie voert het woord, want we hebben weinig tijd. Dat is dan de kerk. Achteraf zeiden ze dat we waardig het woord hadden gevoerd, maar ik ben geschrokken van de sfeer en de structuur die daar op je af komen. De sfeer van een groot mannengezelschap rondom een ovale tafel en in dat gezelschap zat één jonge vrouw,

een studente, omdat er vanuit die kring ook iemand moest zijn. Het was een vrouw die in dat gezelschap niets te zeggen had. Er hoeft geen woord gesproken te worden je hoeft alleen maar te kijken en je ziet hoe de zaak in elkaar zit; de manier van praten en de stijl, ja de macht die daar zichtbaar wordt, de ondoordringbaarheid, de belachelijkheid ook. Je voelt jezelf zo belachelijk dat je daar iedere keer weer voor de vrouwenzaak zit te pleiten. Voor mij is het vanzelfsprekend dat ik als vrouw over kerk en maatschappij meedenk, maar in de kerk moet je doen alsof je iets uitzonderlijks bent, daar moet je je zaak bepleiten.

De Kerkendag van het Conciliair Proces is voor mij ook een breekpunt geweest. Ik zat in de stuurgroep omdat het thema machtsongelijkheid tussen vrouwen en mannen door vrouwen als extra aan het CP was toegevoegd. Voor de Kerkendag hebben we een goed programma gemaakt over machtsongelijkheid. Niet op een rancuneuze, maar op een creatieve manier waarop ook de dingen die al door vrouwen waren gedaan naar voren kwamen. Op die dag is er een 'commitment' aangenomen met een piepklein regeltje eraan toegevoegd, dat de kerken nu toch eens bezig zouden gaan met de maatschappelijke positie van vrouwen.

Ons programma was één van zes hoofdprogramma's op die dag en aan het eind van die dag moest ik bij het persbureau constateren dat er van het programma in onze tent, waar duizend mensen waren geweest, niet eens een persbericht was gemaakt. Het was weer hetzelfde: ach, het is niet zo belangrijk wat de vrouwen zeggen en doen. Daar word je zo moe van. Ik voel me leeggezogen.'

Heeft de ontwikkeling van de vrouwenbeweging aan uw verwachting beantwoord?

'Daar moet ik een dubbel antwoord op geven. Ja, meer dan dat. Ik realiseer me nu hoe goed ik het vind en hoeveel voldoening het mij in die tien jaar heeft gegeven. Er is een eigensoortige structuur ontstaan die overeenkomt met onze denktrant waar gelijkwaardigheid en beweeglijkheid is en waar ongelijktijdigheid vorm krijgt.

Ik heb altijd gezocht naar een vorm waarin beweeglijkheid, dynamiek en gevarieerdheid vorm konden krijgen en dat is niet gemakkelijk. In die vorm is er een mogelijkheid voor elke vrouw om mee te doen. Je hoeft je niet aan te sluiten bij een leer, je hoeft geen dogma's te onderschrijven, je hoeft je niet per se met alle problemen bezig te houden.

Ik denk wel dat het belangrijk is dat we niet alleen onze eigen belangen behartigen, maar ook op andere terreinen onze mening vormen en daarbij moeten we niet zachtzinnig zijn. We willen toch zoeken naar een andere vorm van leven, naar andere waarden en normen. Daarbij denk ik aan de zorg voor elkaar. Niet het economische, het geld verdienen of de positie in de maatschappij zijn de dingen waardoor je meetelt, maar de menselijkheid en de liefdevolle aandacht: dat wat we feminine waarden noemen. Het is belangrijk dat we daar trouw aan blijven. Het is pas goed als we iets kunnen veranderen in het perspectief van een humane maatschappij. Wat humaan is, zullen we telkens moeten bedenken. Dat is de functie van het christelijk geloof, telkens terugkeren naar waar je begonnen bent. Waar zijn we mee bezig en is het werkelijk in overeenstemming met de weg van Christus?'

Uw antwoord was tweeledig: waarin zegt u nee?

'Dat nee is misschien persoonlijk. Als studiesecretaris stond ik in het midden van de kerk en de vrouwenbeweging. Ik had behoefte aan een denkgroep, een vrouwenbureau. Ik heb een tijd gewacht op die ondersteuning, maar het was niet vol te houden. Ik vind dat de vrouwenbeweging te lang heeft gearzeld. Maar misschien vergis ik me en is nog teveel in een kleine bovenlaag uitgedacht. Dat heeft te maken met de onervarenheid en het gebrek aan

zelfvertrouwen van vrouwen. Zoals het nu is, vind ik het okay. Ik hoop dat de nieuwe studiesecretaris kan steunen op de structuur van vrouw-kerk-beleid.'

U zegt: ik ben leeggezogen. Betekent dat u ook afstand neemt van de vrouwenbeweging?

'Ja, ik ben leeg en dat wil zeggen dat ik voorlopig niet actief zal zijn in de vrouwenbeweging. Dat heb ik nu nodig. Ik wil op een vrije manier nadenken over wat er in onze cultuur gebeurt. Meewerken aan de vrouwenbeweging vond ik belangrijk, maar na al die jaren heb ik het gevoel dat het mijn blik heeft vernauwd. Nu wil ik er buiten gaan staan en kijken wat het geheel is.

Ik ben moe, maar ook tevreden. Nu ik er los van sta, zeg ik: dat waren twaalf jaren en wat zijn twaalf jaren op al die eeuwen? Ik wil mijn leven niet vereenzelvigen met het doel. Ik vind het een zaak van geloof dat mijn ziel en zaligheid niet samenhangen met het bereiken van het doel.'

Irina Gruschewaja: Kun je dat leven noemen? (1991)

Per jaar worden de gevolgen erger

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 14 september 1991

Inleiding

In het huis aan de Starowilenskaja in Minsk waar de stichting *Kinderen van Tsjernobyl* haar onderkomen heeft, is het een komen en gaan. Irina Gruschewaja, medeoprichtster van de stichting, blijft ogenschijnlijk kalm. Onvermoeibaar legt ze uit wat haar stichting beoogt. Haar baan als docente germanistiek aan de universiteit heeft ze gehalveerd om dit werk te blijven doen. Ze vertelt met een soort vrolijk cynisme over de manier waarop de overheid is omgegaan met de catastrofe die de Sovjet-Unie op 26 april 1986 trof.

‘Tsjernobyl heeft ons leven in twee stukken gedeeld. Het leven erna is leven met de gevolgen van dit ongeluk en we zullen ons steeds meer moeten inspannen om de verschrikkelijke uitwerkingen daarvan niet te vergeten. Catastrofes ontwikkelen zich doorgaans als een cirkel. Hoe verder men van het middelpunt vandaan komt, des te kleiner worden de gevolgen. Bij de ramp die ons heeft getroffen is het juist andersom: hoe verder men er in de tijd vandaan komt, des te duidelijker worden de gevolgen zichtbaar.

Bij ons was er aanvankelijk niets te merken, maar met het jaar worden de gevolgen erger en we denken er maar liever niet aan wat ons over tien jaar te wachten staat.’

Geleefd in onwetendheid

Wit-Rusland is in 1986 ernstig getroffen door Tsjernobyl. Zeventig procent van de totale radioactieve neerslag is op zijn gebied terecht gekomen. Tien procent kwam neer in de Oekraïne en twintig procent in Rusland.

‘Drieënhalf jaar lang heeft de wereld, en wij evenmin, niet geweten in welke gevaarlijke situatie wij leefden. Daarom noemen wij wat nu bij ons gebeurt het tweede Tsjernobyl, maar het tweede Tsjernobyl werd met opzet door mensen gecreëerd. Als het eerste al een barbarij was door het systeem van

onverantwoordelijkheid waarin wij leven, het tweede was dat zeker omdat het willens en wetens werd georganiseerd. Pas één jaar geleden, op 25 juni 1990, heeft de regering van onze republiek tijdens een zitting van de Opperste Sovjet in het openbaar voor dit gebied de noodtoestand afgekondigd.'

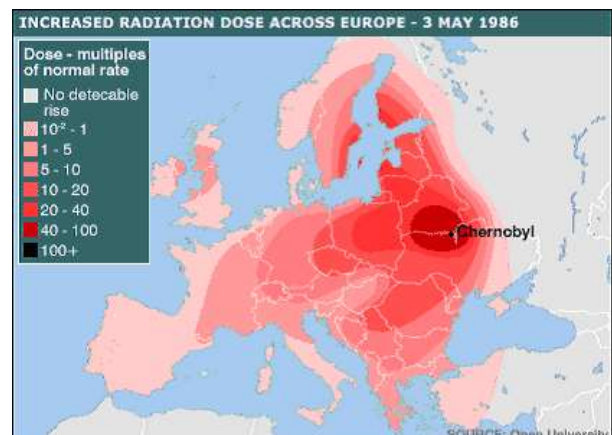
Irina Gruschewaja laat een kaart zien waarop de besmette gebieden zijn aangegeven en die al in juli 1989 verscheen; echter niet als kaart van besmette gebieden, maar als overzicht waar wel of niet paddenstoelen (!) mochten worden verzameld. Ze zegt: 'Je kunt het geloven of niet, maar wij hebben drie jaar lang in onwetendheid geleefd welke ramp ons heeft getroffen. Laat staan dat we wisten welke gevolgen de ramp voor ons heeft. Men heeft alles verzwegen of gebagatelliseerd. Men heeft ons ervan overtuigd dat het allemaal niet gevaarlijk was en de wetenschappers uit Moskou, die eigenlijk geen wetenschappers maar politici van de atoomlobby zijn, hebben dat goed gedaan. Deze wetenschappers hebben zelfs een papier opgesteld dat mensen in zeventig jaar – langer mogen we kennelijk niet leven – 35 rem radioactiviteit mogen opnemen voordat het gevaarlijk wordt. Toen hebben ze de radioactieve besmetting gemeten en uitgerekend dat de mensen die in de besmette gebieden leven niet in gevaar verkeren. Je mag in die gebieden leven, weliswaar met een aantal beperkingen, maar dat zijn volgens die wetenschappers slechts futiliteiten.'

Gruschewaja somt de voorwaarden op. Niets eten – ook nu nog niet – uit de eigen tuin. Niet in de rivier zwemmen. De koeienmelk weggooien of inleveren waarna ze vermengd wordt met minder besmette melk. Ze zegt: 'Kun je dat leven noemen? Nu weten we dat er op 26 mei 1986, dus een maand na de ramp, een geheime verordening naar alle artsen en alle gezondheidsdiensten is uitgegaan. Dat document is in ons bezit en het is een jaar geleden gepubliceerd omdat de gegevens uitlekten. Er wordt opdracht in gegeven om alle gegevens die met de omvang van de besmetting te maken hebben, geheim te houden; alle gegevens die te maken hebben met het vermoedelijke aantal zieken als gevolg van Tsjernobyl niet openbaar te maken; artsen mogen ziekten niet in verband brengen met radioactiviteit. We weten ook wiens naam onder die verordening staat en heel veel mensen zijn nadien afgezet, maar als de perestrojka er niet zou zijn geweest, dan zou de hele wereld, en wij evengoed, nu nog niet geweten hebben, wat er toen is gebeurd.'

Akelig veel radioactiviteit

Irina Gruschewaja vervolgt: 'Onze kinderen werden steeds vaker ziek en in de besmette gebieden nemen de ziekten elk jaar nog toe. Het zijn heel gewone ziekten, zoals van de nieren, de bloedvaten, de tonsillen, angina, allerlei allergieën, bronchitis en astma, en dat is het bewijs voor deze wetenschappers dat die ziekten niets met Tsjernobyl te maken hebben. Ook de verminderde immuniteit van onze kinderen mogen wij van hen niet met radioactiviteit in verband brengen.

Voor ons staat dat verband wel vast. De kleinste huidschram heeft wel drie of vier weken nodig om te genezen. Onze kinderen zijn voortdurend moe, hebben heel vaak om

onverklaarbare reden een bloedneus. Niemand praatte er over, niemand protesteerde omdat de mensen eenvoudig niets wisten.

Deze wetenschappers hebben niet uitgerekend hoeveel radioactiviteit de mensen die in de nu als niet-besmet verklaarde gebieden wonen, tijdens de eerste dagen na de ramp hebben opgelopen. Dat was akelig veel, omdat er vooral in die eerste dagen veel radioactief jodium vrij kwam. Daardoor kregen kinderen en volwassenen een jodiumstoot. In het betrokken gebied Belorusland, komt jodium nauwelijks voor en de schildklier heeft het daardoor altijd moeilijk. Toen het jodium in de atmosfeer verscheen slurpte de schildklier dat heel gulzig op en daarom hebben we sindsdien ook een drastische verhoging van ziekten aan de schildklier. Men had dat pas na zeven jaar verwacht, maar vier jaar na de ramp zijn deze ziekten al vertwintigvoudigd. Alle kinderen in de besmette gebieden van onze republiek lijden aan schildkliervergroting en vorig jaar kwamen de eerste kankergevallen aan het licht. Schildklierkanker is zeldzaam.

Een Duitse professor heeft me verteld dat ze deze soort kanker moeilijk kunnen onderzoeken omdat er geen patiënten te vinden zijn. En bij kinderen komt die ziekte helemaal niet voor. Vorig jaar hadden wij al 47 gevallen. Twee kinderen zijn intussen overleden en de eerste drie maanden van dit jaar zijn er al 12 mensen met schildklierkanker in behandeling genomen. We weten eigenlijk niet hoe we hen behandelen moeten, terwijl de artsen zeggen dat deze vorm van kanker zeer kwaadaardig en moeilijk te genezen is. Niemand kan toch ontkennen dat dit allemaal met de verhoogde radioactiviteit te maken heeft, maar desondanks beweren de wetenschappers, ook bij ons in het Instituut voor straalgeneeskunde, dat het nog steeds niet bewezen is dat radioactiviteit zulke verschrikkelijke gevolgen heeft.'

Hoe de generaties na ons ter wereld zullen komen, kunnen we slechts vermoeden, zegt Irina, die zelf twee kinderen heeft, bitter. 'Nu al zijn de veranderingen in de dieren- en plantenwereld merkbaar. Ik kom regelmatig in de besmette gebieden en ik heb berken gezien die er niet als slanke berken, maar als gedrochten uitzien met vele takken en heel vreemde bladeren. Voor de eiken en de andere planten geldt hetzelfde. Gigantisme is er overal. In onze eigen tuin zijn de kleine planten en de bomen zo snel groot en dik geworden dat ik me er achteraf over verbaas dat ik niet onmiddellijk een verband heb gelegd. Een boom groeit doorgaans langzaam, maar als ik nu in mijn tuin kom, lijkt het of ik in een oeroud bos loop, zo groot en reusachtig zijn de bomen in Minsk drie jaar geworden.

In onze stad was radioactiviteit na de ramp duizendmaal hoger dan de natuurlijke radioactiviteit die in de atmosfeer voorkomt. En in die periode, toen niemand het nog wist, gingen de mensen bij hun vrienden en familie op bezoek die in de besmette zones woonden. Het was een mooie zonnige zomer en men dacht: die 30-kilometerzone is aangegeven en wat daarbuiten ligt is niet zo besmet en gevaarlijk. En nu komen juist die mensen bij ons en vertellen waar ze nadien geweest zijn, ze begrijpen het niet, want de overheid had toch gezegd dat die gebieden niet gevaarlijk zijn en nu lijden hun kinderen toch aan die

verschijnselen. Er zijn families die elke zomer van '86 tot '89 – want ook in '89 wisten we nog niet hoe groot het gevaar was – naar de besmette gebieden met vakantie zijn gegaan.

Niet de belangen van onze kinderen

In maart van dit jaar was ik met een Duitse televisieploeg in de streek vlakbij de reactor, net even buiten de dertig kilometerzone. We bleven er enkele dagen en de Duitsers kregen allemaal een bloedneus, voelden zich ellendig en ze hadden een metaalsmaak in hun mond. Natuurlijk kun je daar allerlei oorzaken voor aanvoeren, zoals de normale milieuvervuiling die bij ons ook heel hoog is. Maar als we een verband leggen met radioactiviteit worden we uitgescholden voor paniekzaaiers, zelfs nu nog. Ik begrijp dat niet. Het gaat in de eerste plaats om de politiek en niet om mensenlevens. Allerlei belangen staan op het spel, maar niet het belang van onze kinderen. In feite is dat de oorzaak waarom wij onze stichting hebben opgericht, we willen iets ondernemen en deze muur van zwijgen doorbreken. In 1989 is ons Initiatief Kinderen van Tsjernobyl ontstaan in het kader van de Belo-Russische Volksfront-beweging.'

Irina wijst op de wit-rode vlag aan de muur van haar kamer: 'Dat is niet de vlag van Belorusland, maar de historische vlag van het Belarussische volk. Heel lang is die vlag verboden geweest. Vorig jaar ging je nog achter de tralies als je die vlag toonde, maar sinds vorig jaar mogen we dit symbool voeren. We hebben als initiatiefgroep een heel stuk strijd achter ons. Ik zal één voorbeeld noemen hoe moeilijk het is om actie te voeren tegen de gevolgen van Tsjernobyl.

In september 1989 hebben we een protestmars georganiseerd om de aandacht van de regering te vestigen op de gevolgen van het ongeluk. Het regende dat het goot, maar we hadden hier in de Leninprospekt, in het centrum van Minsk, een demonstratie van negen kilometer waaraan 40.000 mensen deelnamen. Wij wilden dat er eindelijk iets gebeurde. De regering heeft natuurlijk niets gedaan, maar mijn man die voorzitter is van ons initiatief en sinds kort parlamentslid voor de oppositie, is door de rechtbank voor het organiseren van die mars veroordeeld. We konden niet eens een advocaat nemen. Tsjernobyl heeft gewerkt als een katalysator voor onze democratische beweging. Tsjernobyl heeft ons eraan herinnerd dat wij als burgers ook actief moeten zijn. Vele jaren zijn alle initiatieven onderdrukt. Jarenlang mochten de mensen niets beginnen zonder een vergunning. Alles moesten we vragen. Onze eerste expeditie naar de besmette zone werd tegengehouden. Men vroeg ons: wie heeft jullie toestemming gegeven? Wie geeft jullie het recht om in die zone te komen, met de mensen te praten en informaties in te winnen? En wij zeiden: dat hebben we zelf gedaan; wij hebben het ons voorgenomen en we gaan ermee door. Zulke initiatieven tegen de algemene politiek werden tot nog toe bestraft, maar het zal moeilijk zijn ze te blijven bestraffen.

De mensen die met ons samenwerken in de stichting, zijn in een jaar tijds heel andere mensen geworden. Ze hebben een andere mentaliteit gekregen. Ze hebben doorgekregen dat er iets van hun inzet afhangt. Ze merken dat ze iets kunnen bereiken. Natuurlijk, veel mensen leven nog in een soort verdoving en durven hun mond niet open te doen. Ze leven nog steeds in de hoop dat er iemand – de staat – komt en zegt: dat geef ik jullie. In februari was ik in Bichov,

vlak bij Mochilov, centrum van een besmette zone. In Mochilov werd indertijd de radioactieve wolk die richting Moskou ging, kunstmatig van richting veranderd.

De mensen daar weten eenvoudig niet wat er naar beneden is gekomen. Ze vertelden dat er allerlei gele vlekken waren die ze niet weg konden krijgen, maar niemand heeft zijn mond opengedaan. Die mensen zijn aan een langzame dood uitgeleverd en dat geldt ook voor al die mensen die in de plaatsen daaromheen wonen. Tweeënhalf miljoen mensen leven in de besmette gebieden en onder hen zijn 800.000 kinderen. De mensen in Bichov durfden de vitaminepreparaten die ik voor hen meegebracht had, niet aan te nemen. Ze zeiden: wie geeft ons het recht deze vitaminen te verdelen? We zeiden: niemand, maar wij geven jullie het recht ze te verdelen, geeft ze aan jullie burens, geef ze aan de schoolkinderen. Jullie weten zelf wel wie ze nodig hebben. Maar nee, ze durfden ze niet aan te nemen omdat ze altijd onderdrukt zijn door de autoriteiten. Dat is tekenend voor het feit hoe de mensen levenslang zijn geïntimideerd en hoe moeilijk het is om in ons land maar de kleinste verandering aan te brengen. Ik heb zelf ook nooit gedacht dat ik dit durfde. Op de universiteit durfde ik niet eens naar de rector te gaan als ik iets nodig had en nu ga ik naar de minister, spreek met de minister in Rheinland Pfalz, in Schleswig Holstein en in Nordrhein Westfalen. Je kunt het brutaliteit noemen, maar als je weet dat zoveel mensen afhankelijk van je zijn en je kunt wat voor ze doen dan moet je het ook doen. Dat principe is nieuw in ons land en ik zeg het vaak met enige bitterheid tegen de mensen die met ons samenwerken: eigenlijk zijn wij ook kinderen van Tsjernobyl.

Hoewel we er niet op uit zijn, zijn we als stichting politiek bezig omdat we het bewustzijn van de mensen willen veranderen. We willen de mensen laten zien dat ze zichzelf moeten helpen en dat ze daartoe ook in staat zijn. De hulp komt niet van iemand anders. Het moet het werk van onze eigen handen zijn. Ik denk dat helpen alleen zelfs a-moraal is, juist omdat bij deze mensen een mentaliteit van aannemen ontwikkeld is.

Op het ogenblik is Minsk niet besmet en sommige andere gebieden evenmin. Maar wat eten onze mensen? De land- bouwproductie is niet stil gelegd, hoewel enkele wetenschappers van de Academie van Belorussia tijdens de eerste dagen na de ramp al gezegd hebben dat de mensen en het vee geëvacueerd moesten worden. De agrarische bedrijven moesten gesloten worden, maar dat is niet gebeurd.

Integendeel, er werden record-oogsten gehaald in het zwaar radioactief besmette gebied en de levensmiddelen belandden gewoon in de schappen van de winkels. Er zijn wel allerlei andere maatregelen getroffen: men heeft de huizen schoon gemaakt, de straten zijn schoon gespoeld, er is veel geasfalteerd zoals de tuinen van de scholen, men heeft de kinderen in de scholen opgesloten zodat ze niet buiten op de

besmette speelplaatsen zouden komen. Vier jaar lang mochten de kinderen niet buiten bepaalde afgesloten ruimten komen, ze mochten niet naar het bos of in de vrije natuur, ze mochten alleen op geasfalteerde grond spelen, die vaak tot vijfmaal per dag werd schoon gespoten. Ze werden per bus naar school en naar huis gebracht. Pas in 1990 kwam er een beschikking dat de kinderen zich weer onbeperkt overal mochten ophouden omdat men tot

het inzicht was gekomen dat vrijheidsbeperking de kinderen onoverkomelijke schade zou berokkenen.

Een reden voor de wetenschappers in het buitenland die de atoomlobby vertegenwoordigen, spot Irina, 'om te zeggen: nou ja, jullie kinderen zijn ziek omdat ze zulke slechte voeding krijgen en omdat ze opgesloten zitten. Maar de vraag waarom ze in die ruimtes zitten wordt niet gesteld.'

Kindervakanties in buitenland

Van de tweeënhalf miljoen inwoners die Belorusland telt zou een derde moeten verhuizen naar een veiliger gebied. Dat gaat niet van vandaag op morgen en Irina benadrukt dat er al vier jaar verspeeld zijn. 'Niemand doet iets. De staat heeft een aanzet gemaakt, maar het gaat heel stuntelig, omdat de mensen vaak zelf niet willen. In de zwaar besmette gebieden krijgen de mensen vaak aanzienlijke bedragen smartengeld, wat voor hen tegelijkertijd een soort blijfpremie is. Omdat de meesten menen dat het allemaal wel meevalt met de besmetting, denken velen zich met die regeringspremie een kapitaaltje te kunnen vergaren, waarmee ze later naar een aangenamer gebied kunnen wegtrekken. Wij noemen zulke premies kunnen besteden of om een massale verhuizing naar het noorden in gang te zetten. Het Noorden van Wit-Rusland is zeer dun bevolkt, veel dorpen zijn ontvolkt omdat de mensen er in de loop van de tijd zijn weggetrokken, maar de infrastructuur is nog voorhanden.'

Intussen is de Stichting Kinderen van Tsjernobyl zelf met de verwerkelijking van deze plannen begonnen. Met financiële hulp uit vele Europese landen — Nederland is er niet bij — en Japan worden er vakanties van drie tot vier weken voor kinderen in het buitenland georganiseerd. Vier weken is een geschikte periode om de bleke en lusteloze kinderen wat kleur en wat levensvreugde terug te geven. Net niet lang genoeg om hen al te veel heimwee te bezorgen, maar wel voldoende lang om hen indrukken op te laten doen die belangrijk zijn voor de rest van hun leven. De stichting ziet er streng op toe dat degenen die de kinderen in de dorpen uitzoeken, niet de kinderen van de partijbonzen voor laten gaan. Juist de kinderen uit de zwakke sociale milieus worden uitgezocht. Vaak niet gemakkelijk voor de ontvangende gastouders omdat ze wel eens stelen of niet gehoorzamen, maar van essentieel belang voor de kinderen en later het gezin waarin ze terugkeren. Vanaf juni vorig jaar, toen begonnen werd met de kindervakanties, heeft de stichting tienduizend kinderen naar het buitenland kunnen sturen. Irina: 'De kinderen zijn boodschappers die in het buitenland vertellen over ons leed en ongeluk. De mensen gaan erover nadenken hoe dat is ontstaan en dan zullen ze aan hun eigen atoomenergie gaan denken waarmee zo ook maar doorgaan. De kinderen hebben in Gorleben en Bitliss meegedaan aan acties tegen atoomenergie. Wij verwachten veel van deze vakanties. De kinderen stellen vragen als ze thuis zijn. Waarom kunnen eenvoudige mensen daar wel zo leven en wij hier niet? Waar ligt dat aan? Wie is daarvoor verantwoordelijk? Wat moet ik doen, want ik wil zoals de mensen daar leven.'

Er vanuit gaand dat de Russen moeten leren zichzelf te helpen, wordt er deze herfst, 100 kilometer ten noorden van Minsk, met geld van vrienden uit Duitsland in een oude kolchoze een fabriek voor babyvoeding gestart. Er wordt volkorengraan, dat op ecologische wijze is verbouwd, verwerkt tot een mengsel met fruit en groenten, dat bedoeld is voor kinderen tot twee jaar. Het is een poging om de kinderen die al zwaar besmet zijn niet ook nog eens met zwaar besmet voedsel te belasten.

Eveneens in het noorden is de stichting een project gestart waar lemen huizen worden gebouwd om een begin te maken met de verhuizing van mensen die het besmette gebied willen verlaten. Een filmploeg filmt de bouw en Irina hoopt door de vertoning van die film de mensen over te halen hun oude woongebieden te verlaten. Ze weet dat dat niet eenvoudig zal zijn.

Irina Gruschewaja spreekt binnenkort in Nederland. Informatie: Kerk en Wereld (Martina Heinrichs) Tel.: 03438-12241.

Woet Gianotten: Wat zijn jullie toch vreselijke kerels (1991)

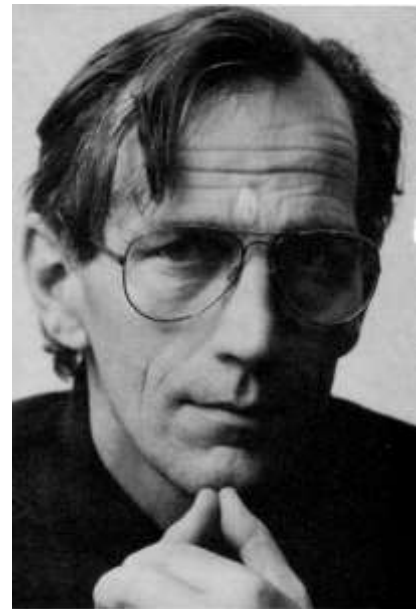
Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 15 juni 1991

‘Door het aan de kaak stellen van seksueel geweld blijven vrouwen te vaak bezig met de negatieve kant van de seksualiteit.’

Inleiding

Dankzij de seksuoloog Woet Gianotten komt op het *Xe Wereldcongres over Seksuologie*, dat volgende week in ons land wordt gehouden, ook het onderwerp ‘seksualiteit en godsdienst’ aan de orde. De organisatoren van het onderdeel ‘seks en godsdienst’ vinden dat het noodzakelijk is dat aan deze combinatie uitgebreid aandacht wordt besteed. De laatste tien jaren komen er seksuele problemen en uitwassen in de openbaarheid, waarbij het steeds duidelijker wordt dat therapeuten niet of nauwelijks overweg kunnen met de religieuze kant die daarbij een rol speelt. Aan de andere kant kunnen pastores niet langer ontkennen dat de problemen waarmee hun geloofsgenoten bij hen komen eveneens, meer dan ze dachten, te maken hebben met seksuele angsten of excessen. Therapeuten en pastores doen hun werk vanuit verschillende invalshoeken en het is de vraag of de hulpvragers door dit verschil in benadering verder komen.

Vroeger viel het wóórd seksualiteit niet eens

Uit eigen ervaring is Woet Gianotten van de noodzaak van de koppeling ‘seks en religie’ overtuigd geraakt. Stammend uit een traditioneel rooms-katholiek gezin en geschoold bij de paters koos hij voor een carrière als tropenarts in de missie. Juist op die plek werd hij geconfronteerd met het tekort van de kerk. In de missie raakte hij van zijn geloof af. Hij zegt: ‘Voor mij was dat logisch, voor anderen pijnlijk. Mijn interesse voor de seksuologie stamt uit die tijd, omdat ik in de tropen in het groot werd geconfronteerd met problemen als anticonceptie en abortus, onderwerpen waar ik me in verdiepte. Ongetwijfeld had deze belangstelling met mijn eigen seksuele gevoelens te maken en met de manier waarop ik daarmee tot dan toe was omgegaan. De kerk had me zo sterk beïnvloed, dat ik niet goed kon luisteren naar mensen die bij me kwamen met een seksueel probleem dat z’n oorzaak vond in de leer van de rooms-katholieke kerk. Ik keek dan weg of wilde het niet horen.

Toen ik in 1976 terugkeerde uit de tropen was er in de Nederlandse maatschappij veel veranderd. In de jaren daarna werd het me steeds duidelijker hoeveel mensen kampten met seksuele problemen vanuit hun religieuze achtergrond. Tegelijk ontdekte ik dat ik daar steeds

meer oog voor kreeg en erover kon praten zonder kwaad te worden. Maar ik miste daarbij pastorale vaardigheden. Ik kan heel ver komen met m'n psychologische bagage en ik weet welke opmerkingen ik in de gereformeerde en welke ik in de katholieke hoek moet plaatsen, maar ik ben geen theoloog. Ik stuurde mensen dus op basis van hun kerkelijke achtergrond naar een gereformeerd Riagg of een pastor, maar daar wist men weer weinig van seksualiteit.'

Godsdienstige achtergronden

Op de bureaus van de Rutgersstichting, waar Gianotten naast zijn werk in het Rotterdamse Dijkzigtziekenhuis en de Stimezokliniek in Eindhoven werkt, heeft hij vaak te maken met incest en andere vormen van seksueel misbruik, waarbij godsdienstige achtergronden in het spel zijn. Na het uitkomen van het boek *Godsdienst en incest* van Imbens en Jonker in 1985 hebben Gianotten en z'n medewerkers met medewerking van de PSVG (protestantse stichting voor voorlichting en vorming omtrent relaties en seksualiteit) pogingen gedaan voorlichting te geven in 'zware' protestantse gemeenten. Zelf kreeg hij opvallend vaak te maken met seksueel misbruik van jongens en mannen in kerkelijke milieus.

'Dat komt nu langzaam naar buiten met veel angst en veel voorzichtigheid. Het is een thema waar beslist iets mee gedaan moet worden. En denk eens aan aids, aan mensen die seropositief zijn, wat doen pastorale opleidingen daaraan?'

Waarom merkt u dat er op de theologische opleidingen te weinig aandacht aan seksualiteit en godsdienst wordt gegeven?

'Ik zie de fouten van mijn collega's en mezelf, hoeveel hiaten er nog in onze kennis zitten. Als ik zie hoe gemakkelijk ik nu praat over seksueel geweld, hoe ik vragen durf te stellen als me dat zinnig lijkt, dan zie ik hoe ongelooflijk veel we hebben gewonnen vergeleken bij de tijd dat ik in opleiding was. Toen viel het woord seksualiteit niet eens, want daar mocht je niet over praten. Als ik nu kijk naar de pastorale opleidingen en ik hoor van cliënten dat ze in de kou staan in hun kerk, dan zijn die opleidingen daar kennelijk nog onvoldoende op ingespeeld.'

Tussen 'verzwijgen' en het 'normloze prediken' gaapt een groot gat. Welke weg wijst u?

'Als ik mijn studenten vertel over mijn eigen eerste twintig jaar en m'n seksuele normen in die tijd, dan reageren ze onthutst. Ze denken dat ik over de achttiende eeuw vertel. Ze kunnen zich niet voorstellen dat mensen van wie zij les krijgen, zo'n opvoeding hebben gehad en zo'n ontwikkeling hebben doorgemaakt. Iemand die uit een liberaal NVSH-milieu komt en seksuoloog wordt, heeft er geen idee van wat het wil zeggen uit een traditioneel godsdienstig milieu te komen.

Het moeilijke is een evenwicht te vinden tussen het morele, het amorele en het immorele. Het grote probleem is dat de kerk naar iemand die niet kerks is, vaak kijkt als een immoreel iemand in plaats van als een amoreel iemand. Dat geeft veel verwarring. Je hebt zelfs in het humanisme en onder seksuologen verschillen daarin.

Het valt me op hoe bang sommigen al zijn voor seksuologen en het woord seksuologie. Men denkt, als je daarmee in contact komt, dan moet iedereen met iedereen naar bed; al die seksuologen zijn eigenlijk smeerlappen. Die ideeën bemoeilijken de gesprekken.'

Is dat de erfenis van de seksuele revolutie, waarvan de aanhangers meestal ook fundamentalisten waren?

‘Natuurlijk waren dat fundamentalisten, maar wat ze wilden was de begrijpelijke reactie op een langdurige Victoriaanse traditionele moraal. Die revolutie heeft voordelen, maar ook vele nadelige gevolgen opgeleverd. Er zijn als het ware taboes verschoven.’

Als u spreekt over een religieuze moraal kun je dan stellen dat die moraal iets met het evangelie te maken heeft?

‘Ik las laatst een verhaal van de Duitse theologe Uta Ranke-Heinemann. Zij zei: 99,5 procent van wat de kerk zegt heeft niets met godsdienst te maken, maar alles met kortzichtigheid, machtsstructuren en paternalisme. De Amerikaan Raymond J. Lawrence heeft een boek geschreven, waarin hij laat zien hoe het christendom de erotiek en de seksualiteit heeft vergiftigd in een proces van tweeduizend jaar. Dat begon al met de oud-joodse visies op het lijfelijke. De kerk heeft die via de Griekse en Romeinse traditie voortgezet. Het Victorianisme, de gereformeerde traditie van twintig jaar geleden en de huidige paus zijn daar extreme uitwassen van. Momenteel stijgt in de rooms-katholieke kerk de waanzin ten top, de afstand tot de werkelijkheid wordt steeds groter. Ik vind dat beangstigend. De kerk gaat volkomen voorbij aan het probleem van de overbevolking. En dat zelfs seropositieve mensen van de paus geen condooms mogen gebruiken, vind ik misdadig.

Bij het gros van de godsdiensten is het altijd zo geweest — zeker in de rooms-katholieke kerk — dat het instituut er baat bij had en nog heeft een grote seksuele restrictie te verkondigen. Ik weet dat sommige pastores zover weg zitten van een pragmatische oplossing als iemand met seksuele moeilijkheden bij hen komt, dat ze spreken in termen als ‘de bezetting van het lichaam door Christus’. Wat moet ik met zo’n term bij een vrouw of man die homofiel is? Zo groot is het verschil dan tussen mijn vakgenoten en pastores. Ik denk dat wij te vaak te pragmatisch zijn, maar dat zij te ver van de realiteit af staan.’

Verschuilen pastores zich voor hun cliënten in theologische taal om het seksuele probleem te ontlopen?

‘Zeker, maar ik kan dat moeilijk tegen hen zeggen. Het is belangrijk dat ze daar zelf met betrokkenen over leren praten. Vluchten in theologische taal is niet zo veel anders dan wat de therapeut doet met iets dat moeilijk voor hem is. Omgaan met seksueel geweld vond ik vroeger hartstikke moeilijk. Dan zei ik: ja, dat is heel lastig geweest voor u, maar ik ging er niet echt op in. Ik zei dat het beter was daar niet verder over te praten, maar te kijken hoe het verder moest.’

Waarom wilde u niet over seksueel geweld praten?

‘Dat was beangstigend. Als ik vind dat seksualiteit iets moois en romantisch moet zijn dan is het helemaal niet leuk dat er mensen zijn die het op zo’n grove manier gebruiken. Dat

verstoort mijn beeld, dus ik wil er niet over horen. Als ik hoor dat mannen pubermeisjes of vrouwen van hun fiets sleuren en verkrachten dan wil ik daar niet van horen, want dan moet ik eraan denken dat het ook mijn vrouw of dochter kan overkomen. Dus trek ik het gordijn dicht.

Als ik vind dat het leven mooi en plezierig is dan wil ik geen kinderlijkjes zien, geen honger in Afrika, ik wil niets weten van incest en verkrachting en lees ik liever leuke spannende verhalen.'

Eenzijds is de tendens dat pastores meer moeten aanraken, troosten, maar tegelijkertijd hoor je dat ze soms daarin te ver gaan.

'Aan onze medische studenten geven we colleges over de grenzen van troost en bezorgdheid. Een hulpverleningsrelatie is in haar aard een machtsrelatie, zeker als een mannelijke hulpverlener een vrouwelijke cliënt voor zich heeft. Die relatie kan van beide kanten geërotiseerd worden. Dat kan ook in een pastorale hulpverleningsrelatie, waar de vrouw de ander helemaal naar de ogen kan kijken want de pastor heeft immers macht, wat weer erotiserend werkt. Bovendien is de pastor een vervanging van God, wat ook weer een vorm van erotisering in zich kan hebben. Anderzijds kunnen de kwetsbaarheid en de hulpeloosheid van de vrouw ook voor de man erotiserend werken, zeker als ze een stuk jonger dan hij is. Ik denk dat er in pastorale opleidingen nooit aan erotiek en grensoverschrijding aandacht wordt geschonken, zoals dat trouwens ook nauwelijks in soortgelijke opleidingen gebeurt.'

Zal, als de emancipatie van de vrouw doorzet, de machtsongelijkheid met mannen verminderen en daarmee het aantal grensoverschrijdingen?

'Het zal nog lang duren voordat vrouwen niet meer geprogrammeerd zijn om op te kijken naar de macht van een ander en vice versa. De verhoudingen in de natuur hebben lang als voorbeeld gegolden. Intussen doet de feministische theologie veel goeds, hoewel men daar ook veel in theorieën blijft steken. Door het aan de kaak stellen van seksueel geweld blijven vrouwen te vaak bezig met de negatieve kant van de seksualiteit. Het is niet goed om alleen met het slachtoffer-zijn bezig te blijven. Als je praat over incest en feministische theologie zou de stap daarna kunnen zijn: hoe kunnen wij als vrouwen een positieve seksualiteit ontwikkelen en wat kunnen we daarmee doen? Dan kan het best zijn dat ze tegen de mannen zeggen: we hebben jullie niet meer nodig. Maar ze moeten niet blijven steken in: wat zijn jullie toch een vreselijke kerels. Het is belangrijk dat je elkaar duidelijk kunt maken hoe de dingen fout gelopen zijn, maar je moet tegelijkertijd ruimte maken hoe je verder kunt.'

Volgende week zijn er naast het congres drie avonden voor een breder publiek. Sprekers zijn Lilian Rubin, Shere Hite, Anja Meulenbelt, Herman Musaph en Walter Vandereycken. Inlichtingen: KBSR, tel. 030 – 964249.

Moslims zijn allemaal lieve pappa's en mamma's (1991)

Anneke Jos Mouthaan, een jodin die zich verbonden voelt met de vredesbeweging in Israël

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 16 februari 1991

Inleiding

Tussen haar activiteiten om een Golfoorlog te voorkomen door, kreeg ze in december op de dag van de rechten van de mens, de Clara Meijer-Wichmann-penning van de Liga voor de rechten van de mens vanwege haar inzet voor de vrede. Nu, terwijl de oorlog woedt, heeft Anneke Jos Mouthaan een Nederlands steuncomité voor de Israëlische vredesbeweging opgericht.

‘Wil je eraan meewerken dat Palestijnen en Israëli's een vreedzame toekomst tegemoet gaan, dan moet je de Israëlische vredesbeweging en mensenrechtenorganisaties steunen. In de euforie die nu weer in ons land over Israël heerst, blijkt eens te meer dat Israël een speciaal plekje in de harten van de Nederlanders heeft. Maar in de Israëlische vredesbeweging wordt gezegd dat het zo niet langer kan. Er moet met de Palestijnen gepraat worden. En er moet een dialoog op gang komen, evenals een twee-statenoplossing.

Waar ik aan wil vasthouden is dat ik de joden help in de vredesbeweging en dat ik via die lijn mensen indirect met het joods-Palestijnse vraagstuk confronteer. Ik wil daarmee laten zien dat er in Israël ook stromingen zijn die vinden dat het anders moet. Op 15 januari, de dag dat het VN-ultimatum afliep, vertrok ik uit Israël. De dag ervoor had ik een bijeenkomst bijgewoond, georganiseerd door professoren van de Universiteit van Tel Aviv. Ze hadden handtekeningen verzameld onder een brief aan de regering om onmiddellijk een vredesinitiatief te nemen en daarmee te proberen een oorlog te voorkomen. Ze zeiden, als wij dat initiatief nemen, dan nemen we de wind uit de zeilen van Saddam Hoessein; Israël heeft de sleutel in handen van een diplomatiek politieke oplossing zonder oorlog, waarvan het resultaat niet alleen de veiligheidsbelangen van Israël dient, maar die van de hele regio. Inmiddels hebben driehonderd Israëli's, onder wie zestig hoogleraren, het appel getekend. Centraal in een vredesregeling zou moeten staan dat er een zone komt vrij van massavernietigingswapens.

Verder zijn vredesonderhandelingen met Jordanië, Syrië, Irak en Libanon nodig, en onderhandelingen tussen Israël en de Palestijnen. De houding van veel Nederlanders vind ik opmerkelijk. We moeten Israël helpen met plakband, wordt gezegd. Maar veel mensen, ook in de kerk, zijn selectief verontwaardigd. Men is verontwaardigd over de bommen die op Israël

worden gegooid, maar men is dat niet over de tweeduizend bombardementen per dag op de Iraakse steden.

Ik heb een oorlogsverleden

Ik heb zelf de Jodenvervolging tijdens de tweede wereldoorlog niet van dichtbij meegemaakt. Ik ben in 1930 in Indonesië geboren. Mijn vader had Indonesisch bloed en mijn moeder was jodin, maar ik heb geen joodse opvoeding gehad. Haat tegen de Duitsers heb ik wel gekend, want in 1945 kwamen we erachter dat onze hele familie weg was. Ik kende die, want voor de oorlog hadden we anderhalf jaar in Amsterdam gewoond.

Ik heb dus een oorlogsverleden, maar een ander dan de meesten die hier de oorlog hadden meegemaakt. Eigenlijk kon je er met niemand over praten, want zij hadden alles meegemaakt en mijn verhaal bestond gewoon niet. In 1973 ben ik ernstig ziek geworden, maar ik leidde iedereen om de tuin over de ware oorzaak. Ik denk dat ik er ook niet over kon praten. Tot ik in 1979 in contact kwam met dr. Bastiaans. Hij prikte met behulp van lsd het ballonnetje door. Wij woonden in Palembang en zijn met achterlating van alles voor de Jappen naar Bandung gevlucht, waar we de capitulatie meemaakten. De Jappen stopten deze Nederlanders aanvankelijk in kampen om hen zogenaamd tegen de Indonesiërs te beschermen. Na een half jaar zei mijn moeder, die een echte Amsterdamse jodin was en met wie ik in een vrouwenkamp zat: ik laat me niet vrijwillig opsluiten. We zijn het kamp uit gegaan en samen ondergedoken. Toen mijn moeder na een tijdje hoorde dat de archieven in Bandung waren verbrand, heeft ze zich met een middeltje bruin gemaakt, is naar de burgerlijke stand gestapt en heeft gezegd dat ze een halfbloed was. Als beide ouders gemengd bloed hadden, dan hoefde je niet in het kamp. Ze werd geloofd en daarna woonden wij met andere Indische mensen in een groot huis. Eigenlijk was dat een vorm van sociale verdediging, denk ik nu. In dat huis woonden ook mijn broer en mijn pleegbroer. De pleegbroer was in het verzet geweest en zat eigenlijk bij ons ondergedoken. Na een tijdje werd mijn moeder door de Japanse 'Gestapo' opgeroepen, want die had ontdekt dat ze geld naar het mannenkamp stuurde waar mijn vader zat.

Op dezelfde dag dat mijn moeder weg was gegaan en vervolgens voor een jaar de gevangenis in, werd ons huis omsingeld. Het was hen om de twee jongens te doen. Ze zijn drie uur verhoord door Japanners en Indonesiërs die met de Jappen samenwerkten, en ik stond met de andere Indisch-Hollandse mensen bij elkaar. Ik hoorde die jongens schreeuwen. Zij zijn ook de gevangenis in gegaan. Daarna ging ik de rol van mijn moeder spelen en de zorg voor geld en eten voor haar en de jongens overnemen. Naar hen kon ik elke dag toe, want ze waren zo gemarteld en geslagen dat ze in het ziekenhuis terecht waren gekomen. Ik zat voortdurend in angst, de doodstraf te krijgen. Ontzettend bang was ik ook voor mishandeling, waar je dagelijks van hoorde. Ik ben lang lid geweest van Amnesty International, maar dat krantje kon ik niet in huis verdragen, want alle streken die nu met gevangenen worden uitgehaald kende ik toen als kind van veertien al. Uiteindelijk kwam iedereen er zeer vermagerd maar gezond

uit. Na de oorlog leefden we in een soort niemandsland. Daarna kwamen de Engelse troepen en daarna de Nederlanders. Er werd veel gevochten en geschoten. Mijn broers pikten allerlei spullen van Indonesiërs die op de vlucht waren. Ik was dan altijd ontzettend kwaad. Zij zeiden dan: die rot Indonesiërs, weet je wel hoe ze ons hebben gemarteld? Ik zei: die mensen die nu vluchten zijn toch ook arme stakkers? Vandaag of morgen worden jullie gepakt en ga je er aan. Ik weet nog precies waar ik stond toen ik dat zei; de volgende dag kwamen ze niet meer thuis. Ze waren samen met een Ambonese jongen een kampong in gegaan om een radio te jatten. Een radio, moet je je voorstellen...

We hebben lang in onzekerheid verkeerdt, maar we konden het wel raden. Er kwamen heel wat verminkte lijken de rivier af drijven. Jaren later hoorden we van een Nederlander die hen tegengekomen was, dat mijn broers waren gepakt en letterlijk is mootjes zijn gehakt. En op de markt werd mensenvlees verkocht. Misschien is dat met hen ook gebeurd.'

Joodse grootouders

Mouthaan: 'In diezelfde tijd, oktober, november 1945 hoorden wij wat er met mijn joodse grootouders en mijn familie in Europa was gebeurd. Toch heb ik de Indonesiërs nooit gehaat. Ik kende hun frustraties na driehonderd jaar kolonialisme. Hoewel ik toen toch niet echt goed op de hoogte was.

Zelf ben ik ook lang een koloniaal geweest, want naderhand, toen ik getrouwd was, ben ik naar Indonesië teruggegaan en mijn twee kinderen zijn daar ook geboren. We hadden bedienden en hoewel we met hen een kameraadschappelijke verhouding hadden, bleven ze toch bedienden. En over racisme gesproken, weet je dat ik nooit verliefd werd op een 'Indische' jongen? Dat zat er gewoon in. Dat vind ik nu belachelijk. Ik viel op blonde jongetjes. Als je over die dingen gaat nadenken, kom je tot de conclusie dat geweld niets oplost. Kijk maar naar die Indonesiërs, die hebben er toch ook weer een zooitje van gemaakt.

Ik weet niet of het mijn verleden is en de verschillende culturen die in ons gezin samen kwamen, maar als ik contact heb met Palestijnen is er nauwelijks afstand voor mij. Niet alle mensen die ik ontmoet zijn islamitisch en het nadeel is natuurlijk dat je in het Engels met elkaar moet praten, maar het ongelooflijke van Palestijnen vind ik dat ze hun waardigheid behouden. **Ik heb** Palestijnen gesproken die in de gevangenis hebben gezeten en toch de joden niet haten. Er zijn er veel die dat wel doen, maar de mensen met wie ik contact had, zetten zich niet af tegen de joden. Op het moment dat je je afzet tegen een ander verlies je een stuk waardigheid. Vergeet niet dat die Palestijnen een overlevingssyndroom hebben.

Eerst hebben ze onder de Turken geleefd, toen onder de Engelsen en nu hebben ze de Israëli's. Daarmee hebben ze een manier van overleven aangeleerd, maar ze zijn niet verwrongen van haat. Ik heb sinds 1988 contact met Israëliische vrouwen en ik heb een Israëliische vriend die in Tel Aviv woont. Hij wilde niet mee naar Holland. Ik wilde ook blijven, maar hij heeft dagenlang op me ingeprept dat ik weg moest: je spreekt de taal niet en je bent straks een blok aan mijn been als er wat ernstigs gebeurt. Ik

was ervan overtuigd dat de oorlog zou uitbreken. Ik had dus het gevoel dat ik het zinkende schip verliet en ik zit nu voortdurend in spanning, maar ik ben niet nerveus. Ik heb er alles aan gedaan om hem daar weg te krijgen. Maar hij zit daar ook om nog van alles te doen. Hij is een man die vijftien jaar geleden zijn baan heeft opgezegd om zich volledig aan de vredesbeweging te wijden. Hij is heel principieel. Hij is al vanaf zijn zestiende vegetariër en leeft van wat de groenteboer weggooit. Hij heeft een inkomentje van 300 gulden in de maand. Natuurlijk lopen die vredesactiviteiten in Israël gevaar, maar dat was al eerder zo. Een Hollandse vrouw die ten noorden van Haifa in een kibboets woont, vertelde me dat toen er onlangs een paar Israëli's door Palestijnen waren doodgestoken – dat staat overigens niet in verhouding tot het aantal Palestijnen dat wordt gedood – een van de kibboetsleden tegen haar Israëlische man zei: 'Nou, we maken eerst de Arabieren allemaal af en dan komt dat soort als jouw vrouw aan de beurt'.

De vredesactivisten leven onder grote spanning, want ze worden ook door hun eigen volksgenoten bedreigd. Dat heb ik zelf meegemaakt. Als ik in Israël ben, demonstreer ik altijd mee met de Vrouwen-in-het-zwart in Tel Aviv of Jeruzalem. Dan roepen ze: 'Ze moeten jou doodschieten, jullie willen zeker weer hoereren met Arafat of de Palestijnen', of: 'Ga terug naar het aanrecht', en automobilisten proberen over onze voeten te rijden. Tegenwoordig hebben we politiebescherming.

Het Israëlische probleem

In Jeruzalem zijn ze achter een aantal telefoonnummers en adressen van vredesactivisten gekomen. Die mensen zijn bedreigd, er zijn ziekenauto's gestuurd met de boodschap dat hun kind een ongeluk heeft gehad. Maar ook hier in Amsterdam heeft het Palestinacomité een bedreiging gekregen, ingesproken op het antwoordapparaat. Ik hoorde aan het accent dat het een Israëli was. We moeten niet onderschatten wat er in

Nederland nu gaande is. Het gevaar bestaat dat de Arabieren en de islam als het grote kwaad worden gezien. Niet alle Arabieren zijn echter islamieten. Er zijn veel mensen die niet gelovig zijn en er zijn veel christenen onder de Arabieren. Dat anti- sfeertje werd al gekweekt voordat Saddam Koeweit binnenviel. Het hangt samen met het feit dat wij mensen een zondebok nodig hebben. Het communisme is weggefallen en nu komt de islam er voor in de plaats.

Het Palestinacomité krijgt niet genoeg Nederlanders mee, die geïnteresseerd zijn in het probleem van de Palestijnen, doordat er een joods volk was dat door de Duitsers vergast is. Het Palestijnse volk kon daar echter niets aan doen. Toen een joodse advocate onlangs een bezoek bracht aan Nederland zei ze: 'Ik begrijp jullie Nederlanders niet. Jullie hebben altijd zo achter de Israëli's gestaan en hun geholpen, waarom helpen jullie nu de Israëli's niet die in de vredesbeweging zitten?' Vandaar dat ik nu het steuncomité heb opgericht. Kijk, ik heb me nooit bemoeid met het Israëlische probleem. Mijn moeder heeft zich er ook nooit mee bemoeid; wel geld gegeven voor Israël, maar er nooit heen gegaan. Ik denk achteraf, ook uit angst. Ze zou het emotioneel niet hebben aangekund. Ik was ook nooit in Israël geweest. Toen

ik tweeënhalfjaar geleden hier in Nederland mijn vriend leerde kennen, ben ik op mijn eentje, terwijl hij nog hier was, naar Israël gegaan. Ik wilde ervaren wat er waar was van zijn verhalen. Ik ben daar toen een maand geweest en ben al gauw via vrienden van hem in de vredesbeweging terechtgekomen. Het was wel een confrontatie. Weet je, wij zijn zo afgeknapt van onze familie. We gingen in 1936 terug naar Indonesië en in 1946 kwamen we weer naar Holland en dan is er ineens niemand meer. Mijn moeder zei altijd: de joden moeten assimileren, dat is de enige manier waarop het probleem wordt opgelost. Zij trouwde dus met een niet-jood, maar uiteindelijk ging het toch niet. Ze kwam uit een heel andere cultuur dan mijn vader en dat heeft ongelooflijk gebotst. Ze beweerde ook dat ze nooit gediscrimineerd was om haar jood-zijn, maar ze woonde in Holland in een joodse wijk en ging daar op school, dus die discriminatie kon je van je lijf houden, maar ik heb zelfs in Indonesië, lang na de oorlog toen ik al getrouwd was, over mij als die rot-jodin horen spreken. Nou ja, kijk eens naar de voetballers, die jonge jongetjes die ze voor rot-jood uitschelden, die moeten dat toch ook van thuis hebben, dat verzin je toch niet?

Door de Nederlandse vredesbeweging, waar ik sinds 1981 mee bezig ben, heb ik oog gekregen voor minderheidsgroeperingen. Het feit dat mensen onderdrukt worden om kleur, ras, sekse of geloof, nou, daar moet je voor opkomen. Niet met de illusie dat je veel kunt veranderen, maar wel vanuit het bewustzijn dat je een verantwoordelijkheid hebt. Wat je kunt doen moet je ook doen. Ik vind het heel goed dat de rabbijnen hier contact hebben gehad met de moslims. Als je elkaar kent heb je minder angst. Als feministe kan ik het er natuurlijk niet mee eens zijn dat de vrouwen binnen de islam voor de wet worden gediscrimineerd, want de vrouw is daarin maar de helft van de man waard, maar ik denk dat ook dat een kwestie van tijd is. Maar moslims zijn allemaal heel gewone mensen, lieve mamma's en pappa's die druk met hun kinderen bezig zijn, die proberen zoveel mogelijk van het leven te maken. Terwijl het leven zoals in de Gazastrook echt van treurnis aan elkaar hangt.'

Je moet de straat op

Sinds de oorlog uitgebroken is, is in de bezette gebieden de avondklok ingesteld. In de praktijk is het echter een vierentwintig uren uitgaansverbod. De vrouwen mogen dan twee uur per dag boodschappen doen, maar aangezien er nauwelijks aanvoer van levensmiddelen is, dreigt er regelmatige hongersnood. Daarnaast is bekend dat er slechts voor een vijfde deel van de Palestijnen verouderde gasmaskers beschikbaar zijn gesteld. Bovendien worden ze niet door sirenes gewaarschuwd als er een aanval op Israël is.

Ik weet niets af van Vietnam, want toen was ik nog een huisvrouw die probeerde haar hoofd boven water te houden, maar ik weet wel hoe op den duur door die Vietnamdemonstraties de publieke opinie veranderde. Dat is ook wat ik nu tegen iedereen zeg: ja moet de straat op, je bent het gewoon verplicht. Mijn vriendin moest bij de vredesdemonstratie laatst in Amsterdam op haar kleinkinderen passen maar ik vond dat ze dat eigenlijk niet kon maken.

We moesten Lubbers toch laten weten dat we het niet eens zijn met deze oorlog?

Je kunt op dit moment twee soorten mensen onderscheiden: de ene gaat hamsteren en de andere heeft niet door wat er aan de hand is. Ik vrees dat we een zwarte eeuw tegemoet gaan, want verstoring op allerlei terrein, ook tussen mensen, is dermate dat dat in tientallen jaren niet meer goed te krijgen is. En dan hoor je mijnheer Van Eekelen vertellen dat hij in dat gebied een leger vanuit Europa wil stationeren om de zaak te herordenen. Hoe is het mogelijk dat mensen met zo'n koloniale denkwijze op zo'n post zitten? De Amerikanen willen in dat gebied een basis hebben. Het zou kunnen dat ze Israël als basis toch te wankel vinden. Kijk, Baker en Bush waren vorig jaar heel kwaad op Shamir toen hij niet inging op het plan van Baker, terwijl het gedonder met de Palestijnen maar voortduurde. De Amerikanen hebben in het Midden-Oosten nu een steunpunt gecreëerd. Ik heb het idee dat ze Saddam Hoessein erin hebben laten lopen. Je kunt het niet bewijzen, maar een Amerikaanse dienstweigeraar vertelde op de televisie dat hij in het voorjaar van 1990 een woestijntraining kreeg. Hij snapte niet waar dat voor nodig was, hij was gelegerd in Duitsland, het communisme was voorbij, de dienstdtijd verkort, er zou een troepenvermindering komen, en toen ineens die woestijntraining. Er is een theorie daarover heb ik een artikel in *Le Monde* gelezen dat de oorlog lang tevoren is vorgekookt. Toen de Amerikanen vonden dat Saddam te veel macht kreeg, hebben ze hem erin laten lopen. De Amerikaanse ambassadrice is vooraf geconsulteerd door Saddam Hoessein over een aantal geschilpunten met Koeweit. Ze heeft toen gezegd: wij zullen ons er niet mee bemoeien. En toen moet Saddam hebben gedacht, dan pakken we toch heel Koeweit. Het verbazingwekkende is dat ik binnen het *Comité Anti Golf Oorlog* met jongeren samenwerk die of politicoloog zijn of journalist, die het ook gelijk zo duidelijk doorzagen, evenals de mensen van *Vrouwen voor Vrede* in Amsterdam. Het zijn vooral vrouwen, die niet zo enthousiast zijn van al die toys-for-the-boys. Anderen in de vredesbeweging hebben het niet door, want Saddam moet maar eens worden aangepakt. Ach, vier jaar geleden demonstreerde ik ook al tegen Saddam Hoessein omdat hij de Koerden uitroeide, maar toen luisterde er niemand.'

Dorry de Beijer — Wat is een menswaardig leven? (1990)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 24 november 1990

Inleiding

Voortplantingstechnieken zijn een uitdaging om een feministische visie te ontwikkelen op wat een menswaardig bestaan nu eigenlijk is. Dorry de Beijer wil met haar boek *En de vrouw die kiest een kind*, een pad uitzetten.

In de serie ‘Op reis..., feministisch theologische verkenningen’, verschijnt eind deze maand het tweede deel. De moraaltheologe Dorry de Beijer heeft haar doctoraalscriptie uitgebreid. Met dit materiaal wil ze vrouwen helpen over de ingewikkelde voortplantingstechnieken na te denken en zich daarover een mening te vormen.

Kan het anders? Hoe zou de voortplanting in onze samenleving gereguleerd moeten worden en wat is de rol van de technologie daarbij vanuit de visie van feministen?

Nieuwe vragen

De Beijer: ‘Nieuwe vormen van voortplantingstechnologie — en ik beperk me tot de bevruchtungs- en selectietechnieken — stellen ons voor nieuwe vragen. Zijn vrouwen niet al te vanzelfsprekend op sommige punten met die techniek meegegaan? In onze samenleving wordt grote waarde gehecht aan gezondheid en lichamelijke gaafheid. In hoeverre is dat voor feministen die zelf recht van lijf en leden zijn nog steeds vanzelfsprekend? In hoeverre verstaan zij zichzelf slechts als consumenten van technologie en komen zij dus niet verder dan te pleiten voor autonomie, het zelf maken van keuzes? Ik denk dat vrouwen tegelijkertijd moeten proberen meer greep te krijgen op de voortplantingstechnologie als geheel.’

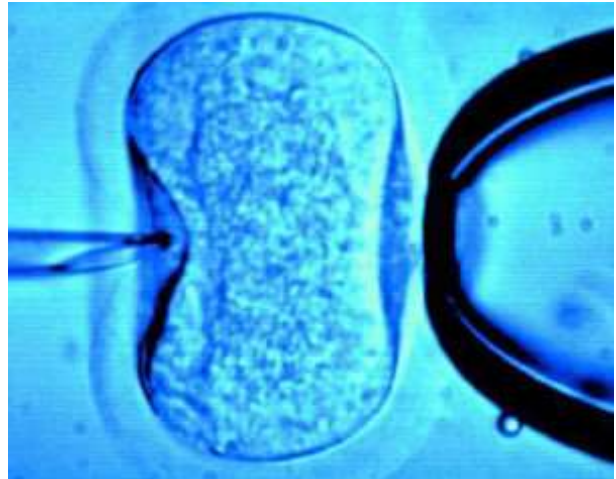
Waarom heeft u als moraaltheologe voor deze ingewikkelde problematiek gekozen?

‘In Nijmegen bestudeerden we nieuwe vormen van ouderschap. In die periode lazen we over een nieuwe bevruchtingstechniek, de *in vitro fertilisatie* (IVF). De berichten daarover waren zo positief dat ze mij verdacht voorkwamen. Ik proefde opnieuw een vooruitgangsoptimisme dat de hele techniek kenmerkt. Als theologe heb ik daartegen al bezwaar, maar vanuit de ervaringen van vrouwen met deze technieken nam mijn argwaan nog toe. Maar ik had ook mijn vragen bij de eerste reacties van vrouwen zelf. In de internationale pers werd nogal afwijzend gereageerd op een manier die tekort deed aan de problemen waar vrouwen zelf voor komen te staan. Ik was verbaasd dat er zo’n massale afwijzing was van de technologie als zodanig. Ik vond dat vooral het verdriet dat vrouwen ervaren in een ongewenste

kinderloosheid volkomen genegeerd werd. Voorbij gegaan werd ook aan de ingewikkelde dilemma's waar vrouwen voor komen te staan bij prenatale diagnostiek en selectieve abortus. Speciaal denk ik ook aan de problemen van gehandicapte vrouwen die tot op zekere hoogte baat kunnen vinden bij medische technologie. Tegelijkertijd deel ik met andere feministen de verontrusting over de toenemende technologische en medische beheersing van de voortplanting en heb ik het idee dat IVF daarin een nieuwe fase heeft ingeluid.'

Vrouwen hebben ook een achterstand in de medische en technische wereld. U roept vrouwen op zich een mening te vormen over voortplantingstechnieken. Zijn vrouwen niet kansloos om daar greep op te krijgen?

'Alle burgers hebben op dit punt een achterstand. Tegelijkertijd zijn het vrouwen die deze techniek het meest aan den lijve ervaren. Vrouwen zijn ook nog steeds door de historisch gegroeide arbeidsdeling in onze samenleving degenen die de technologie niet produceren. Het is belangrijk dat vrouwen zowel als technici of natuurwetenschappers, maar ook als politici en artsen zich steeds meer in die bolwerken begeven waar tot nu toe mannen de dienst uitmaakten. Als ze dat niet doen en alleen consumenten blijven, worden ze voor keuzes geplaatst, of ze willen of niet, waarvan het nog maar de vraag is of zij dat soort keuzes willen maken. De keuzes die de technologie ons in het algemeen voorlegt zijn bijna altijd in overeenstemming met de maatschappelijk heersende waarden en worden bijna altijd als de juiste ervaren; de keus bijvoorbeeld die de techniek vrouwen voorlegt om toch moeder te worden of om een 'gezond' kind te krijgen.'

U ziet dat er een discussie op gang komt in de maatschappij over de doelen waaraan het geld in de gezondheidszorg wordt besteed. Tegelijkertijd wordt er bezuinigd op voorzieningen voor bejaarden en gehandicapten. Toch is er wel geld voor voortplantingstechnieken.

'Dat is een merkwaardig verschijnsel in onze samenleving. Daarmee raak je aan de vraag naar de rechtvaardige verdeling van de middelen in de gezondheidszorg. Veel mensen vinden het ongerijmd dat er aan de ene kant veel geld wordt uitgegeven aan technische ontwikkelingen die slechts voor een kleine groep resultaat opleveren — IVF is niet succesvol — terwijl er aan de andere kant een beleid wordt gevoerd waarin er nog steeds veel te weinig geld is voor echt goede zorgvoorzieningen waardoor mensen met een handicap bijvoorbeeld zelfstandig kunnen leven. Regeringsbeleid bepaalt mede het beeld dat een samenleving heeft van wat het betekent om te leven met een handicap, soms ben ik bang dat er een tendens op gang komt dat er mensen geboren moeten worden die nuttig zijn voor de samenleving, met name in economische zin en daar horen lichamelijke gaafheid en geestelijke 'volwaardigheid' bij.'

Waarom houdt u zich als theologe hiermee bezig?

'Theologen kunnen bij uitstek bezig zijn met de vraag wat *gelukt* mens-zijn is. Het visioen van gelukt mens-zijn is niet per definitie een christelijk voorrecht. Elk mens heeft zo'n visioen.

Juist daarom is het een taak van theologen om utopieën die achter of in de technologie aanwezig zijn aan het licht te brengen. Technologen ontkennen vaak dat ze utopieën hebben, maar ze zijn vaak verborgen aanwezig. Theologen moeten proberen er achter te komen welk mensbeeld en eventueel zelfs welk godsbeeld daar achter schuil gaat. Ik denk ook dat het een taak van theologen is, van feministische theologen ook, die in een christelijke traditie willen staan, om die mensbeelden te evalueren en daarover een waardering uit te spreken; niet alleen te analyseren maar ook te zeggen: dit is wel of niet conform wat in de christelijke traditie als het meest waardevolle wordt vastgehouden. Ik vind het opvallend dat ook in de spontane reacties op de nieuwe technologische ontwikkelingen theologische vragen worden gesteld; bijvoorbeeld de titel van het VPRO TV programma *'Beter dan God'*. God met een hoofdletter nog wel. Wie had dat gedacht van een geseculariseerde programmamaker.

Veel mensen hebben het gevoel dat de mens een grens overschrijdt; hoogmoedig of overmoedig wordt.

Blijkbaar ervaren veel mensen dat wij de grenzen van ons eigen mens-zijn overschrijden en daarmee op een terrein komen dat niet voor ons is weggelegd. Dit is echter moeilijk aan de orde te stellen in een samenleving waarin God niet meer aanwezig is. Ik denk dat het opnieuw een taak is voor theologen, niet om zomaar in die nieuwe ruimte met een nieuwe God te komen, maar om opnieuw de vraag te stellen, de klassieke vraag dus: waartoe zijn wij op aarde? Eén van de dingen die ik aan het eind van mijn boek noem is dat we misschien als feministische theologes opnieuw zouden moeten nadenken over het mens-zijn als medeschepster van God, dus datgene waarin wij op God gelijken, en het mens-zijn als verschillend-zijn van God. Daarmee zou ik de aandacht willen vragen voor de eindigheid van het mens-zijn en voor de maat die daarmee ook gegeven is aan technologische ontwikkelingen.

Als het gaat om de analyse en de evaluatie van het mensbeeld dat achter technologie schuil gaat, dan denk ik dat het een specifieke taak is voor feministische theologes om te onderzoeken in hoeverre dat mensbeeld toch niet weer eenzijdig wordt; wat als universeel mensbeeld wordt gepresenteerd, is toch weer een patriarchale vertekening. Mijn conclusie is dat het een tamelijk gemankeerd mensbeeld is dat sterk westers is en uitgaat van de individuele autonomie van het zelfgenoegzame individu.

Het begrip dat voor feministische theologie zo belangrijk is, dat van de relationaliteit en van de verbondenheid van alles en iedereen, is het technologisch mensbeeld vreemd. Bovendien gaat het om een mannelijk mens die geen vrouw nodig heeft die hem baart en draagt. Dat is een ontkenning van een van de gestalten van het vrouw-zijn. De nadruk komt te liggen op de foetus en diens kwaliteit en niet op de zich ontwikkelende relatie tussen moeder en kind en eventuele morele aspecten daarvan. Het feit dat het fundamentele mensbeeld dat van het individuele autonome individu is, het westerse individu, houdt opnieuw een ontkenning in van het relationele aspect, dus van het feit dat in dat liberale mensbeeld geen plaats is voor ouders en kinderen. Het moederschap wordt in dat mensbeeld sterk gereduceerd tot een passieve voedingsbodem voor de kwalitatieve foetus. Ik denk dus dat feministische theologie op zoek moet naar een ander verbeelding van het moederschap. Alleen al het feit dat er gefantaseerd, of misschien al wel gewerkt wordt aan kunstmatige baarmoeders is heel symbolisch, dat mannen daar überhaupt op komen!

Wat is feministische ethiek anders dan ethiek in het algemeen?

‘Ethiek is voor mij systematische reflectie op het handelen van mensen en de door mensen geproduceerde instellingen vanuit de invalshoeken van goed en kwaad, menswaardig, mensenwaardig.

Feministische ethiek doet dat ook. Wij denken dus niet alleen na over het handelen van vrouwen of over vrouwen alleen. Wij denken ook niet alleen na hoe het handelen van mannen vrouwen onrecht aandoet ; dat doen we ook en dat is een van de belangrijkste dingen. Het leuke van feministische ethiek is dat wij over alles nadenken vanuit een feministische visie op de werkelijkheid. Wij brengen daarin niet alleen de positie van vrouwen naar voren of de gevolgen van bepaalde ontwikkelingen voor vrouwen, maar ook de inbreng die vrouwen zelf ontwikkelen op alle mogelijke thematieken. Zij maakt ook altijd een analyse van de machtsverhoudingen. In de voortplantingstechnologieën bijvoorbeeld stelt zij de vraag of daarin de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen worden weerspiegeld en wat de gevolgen van die technologie voor vrouwen zijn. Daarnaast heeft ze vanuit de inbreng van vrouwen belangrijke zaken te melden over wat waardevol of rechtvaardig is voor iedereen.

Wat feministische ethiek eigenlijk doet is dat ze vanuit een concrete keuze, die je wat mij betreft ook eenzijdig mag noemen, voor een bepaalde groep die nog steeds aan de verkeerde kant van de machtsverhoudingen zit, een visie ontwikkelt op datgene wat alle mensen aangaat. Met andere woorden; vanuit een bepaalde particulariteit uitspraken doet over de universaliteit. Het gaat niet alleen over gerechtigheid voor vrouwen, maar over gerechtigheid voor alle mensen en de schepping. Vaak wordt nog gedacht dat deze ethiek zich beperkt tot vrouwen thema's of het vrouwenboekje.’

Als u zegt dat vrouwen over alles wat te melden hebben en u constateert tegelijk dat vrouwen weinig invloed hebben op beleid en bestuur, is dit dan niet een wat utopische voorstelling van zaken?

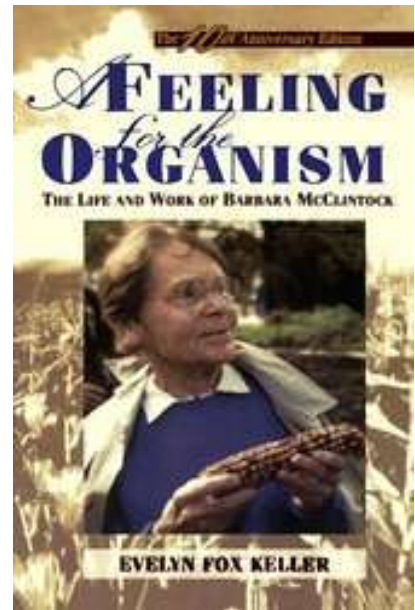
‘Misschien is het pretentius, maar dat mag ook wel. Ik vind dat de invloed van vrouwen begint toe te nemen ondanks alle tegenwerking die ze nog steeds ondervinden. De enige manier om invloed te krijgen is om visies te ontwikkelen zodat we niet steeds terugverwezen worden naar het vrouwenhoekje, en door te laten zien dat we werkelijk essentiële zaken te melden hebben, bijvoorbeeld over hoe wij als mensen met onze natuurlijke omgeving zouden moeten omgaan. De analyses die feministes en feministische theologes maken over de samenhang tussen uitbuiting van milieu en de uitbuiting van vrouwen wordt nog steeds veel te weinig opgenomen door de reguliere ethiek. Ik zie wel mogelijkheden en het is ook belangrijk om te bedenken dat ook de gangbare ethiek geen massief blok is en dat daarbinnen ook mannen en vrouwen zijn die dezelfde vragen stellen over de grote invloed van de technologie op de samenleving, de toename van de medische macht en de invloed van de technologie op de voortplanting. Er moeten contacten en gesprekken komen met elkaar en dat zal er heel pittig aan toe gaan.’

U stelt dat feministes merkwaardig stil zijn gebleven als het om voortplantingstechnologieën gaat. Heeft dat met het ontbreken van een visie te maken? Rondom de abortus is toch een hele beweging geweest?

‘In het begin is het stil geweest en nu is het weer stil. Ik heb een analyse van de discussie in Nederland gemaakt die vooral door witte vrouwen tussen 1985 en 1988 is gevoerd. Nu lijkt het

openbare debat stil te liggen terwijl het interessant wordt en er elementen zijn aangedragen waardoor juist een visie verwoord kan worden.'

Feministen zijn te veel blijven staan bij de vraag in hoeverre de nieuwe vormen van de voortplantingstechniek de keuzevrijheid zouden bevorderen dan wel beperken. Ze zijn dus ook blijven steken bij het handhaven en waarborgen van de individuele autonomie van individuele vrouwen. Wat ik al enkele jaren probeer te zeggen is dat die keuzevrijheid een fundamenteel goed is maar niet het hoogste goed. Als de strijd er alleen maar om gaat die keuzevrijheid te realiseren, laten we het geheel van de ontwikkelingen lopen en daardoor zullen de negatieve gevolgen voor vrouwen des te scherper zijn. De nadruk op de individuele autonomie zal zich tegen alle vrouwen keren. Dit kan alleen overwonnen worden door het ontwikkelen van een visie op de thematiek zelf. Je kunt niet volstaan met afwijzing, al heeft die technologie nog zoveel onrecht en ellende gebracht. Gelukkig heeft het feministische debat wel tot een zekere mate van herbezinning geleid, bijvoorbeeld wat Tine Halkes doet in haar boek En alles zal worden herschapen en het werk van Evelyn Fox-Keller en andere feministische natuurwetenschappers.'

U schrijft dat de visie van het medeschepster zijn van God een perspectief geeft om het achterliggende mensbeeld in de cultuur van de technologie te toetsen: in hoeverre kan de technologie voor allen een leven helpen scheppen dat met recht menswaardig genoemd kan worden. Wilt u daarmee de technologie in dienst stellen van een menswaardig leven?

'Ja, en dan gaat het om de vraag wat een menswaardig leven is. Dat is een relativering van de huidige tendens, die ook in een deel van de vrouwenbeweging aanwezig is, om het individuele verlangen voorop te stellen. Dat kan inhouden dat voor bepaalde groepen vrouwen grenzen worden gesteld aan hun verlangen ten gunste van andere groepen vrouwen hier in Nederland of zelfs in de derde wereld. Dan gaat het om vrouwen die een kwetsbaarder maatschappelijke positie hebben dan andere vrouwen. Verschillen tussen vrouwen onderling is op dit moment een belangrijk discussiepunt in de vrouwenbeweging.

Wat ik het meest dringend vind is wat maatschappelijke positie kwetsbaarder zijn dan vrouwen en mannen die bij gebleken onvruchtbaarheid geen kinderen kunnen krijgen. Zij zijn in principe gezond en zij hebben andere mogelijkheden om hun leven zinvol in te vullen, terwijl dat voor mensen met een handicap veel moeilijker is. Heleen Dupuis zegt en waar ik het mee eens ben, dat mensen met ernstige handicaps in zowel hun lichamelijke bestaan als in hun Dat zijn objectief vaststelbare criteria. Als je als samenleving de vraag stelt hoe we de technologie menswaardig willen inzetten, zullen we keuzes moeten maken en overeenstemming moeten bereiken over de vraag welke groepen maatschappelijk gezien zwakker zijn en daarom meer aandacht verdienen. Dat ligt in het verlengde van een feministisch ethische benadering die uitgaat van een voorkeursoptie voor mensen die het meest kwetsbaar zijn. En dan heb ik het nog niet eens over de mondiale verhoudingen.

Ik zou graag willen dat de technologie ingezet wordt om machtsverschillen op te heffen. Wat nu gebeurt is dat de technologie mensen en groepen selecteert in wie 'normaal' zijn, dus het ware mens-zijn vertegenwoordigen, en wie niet. Dat noem ik de macht van de norm van de technologie. Dat is een sluipende macht die je niet zomaar door wetten kunt tegenwerken. Die tegen te gaan vereist een openbare maatschappelijke discussie over wie mensen zijn en wie niet. Wij zeggen zo gemakkelijk: natuurlijk, iedereen is mens. Maar in de praktijk blijkt dat de samenleving daar niet naar handelt. Technologieën werken door middel van die normering juist een versterking van de bestaande verschillen in de hand, want ze reproduceren ze. Wij leven in het Westen in een democratische samenleving waarin iedereen gelijk is, heet het, maar tegelijkertijd wordt er op allerlei manieren subtiel onderscheid gemaakt in wie het ware mens-zijn letterlijk en figuurlijk meer belichaamt dan de ander. Dat moeten feministen ter discussie stellen, ook in eigen kring.

Dorry de Beijer: En de vrouw die kiest een kind. Uitgave Gooi en Sticht. Prijs f 28,50

Sovjet-Russische vrouwen in de kerk (1992)

Een ontmoeting

Sieth Delhaas

Vrouw en Woord, mei 1992

Inleiding

Vorig jaar juni kreeg ik via de Duitse tak van EFEC-women (Oecumenisch Forum van Europese Christen Vrouwen) de gelegenheid mee te gaan met een soort verzoeningsreis naar Belo (Wit)-Rusland. Vanwege het interessante programma besloot ik meteen om mee te gaan. Ik wilde zien wat er daar voor onze vrouw- en geloofbeweging te doen staat, in het kader van 'het gemeenschappelijk huis Europa'. Omdat ik er was vóór de coup in de Sovjet-Unie en de bekering tot een ander economisch systeem, spreek ik in dit artikel nog in Sovjettermen.

De kerk

Over twee ontmoetingen met 'de kerk' tijdens de negen dagen durende reis, wil ik hier iets vertellen.

Om iets te begrijpen van de kerkleiding en de vrouwen in de Russisch-orthodoxe kerk, moet men allereerst iets weten over de geschiedenis van die kerk en het land.

Ruslands niet-westerse ontwikkeling is een gevolg van de kerstening vanuit Byzantium. Rusland heeft derhalve de beschavingsinvloeden gemist van de Latijns christelijke universiteiten, en intellectuele stromingen als humanisme en Renaissance. In het Byzantijnse rijk werd niet in Kerklatijn, maar in de volkstaal het geloof overgedragen. Ook de strijd die de rooms-katholieke kerk in het Westen eeuwenlang gevoerd heeft met wereldlijke machten kent men niet.

De Russisch-orthodoxe kerk was nooit een wereldlijke macht. Russische schrijvers uit de vorige eeuw die in hun werk uitspraken doen over westerse opvattingen over religie, hebben het onwereldse karakter van de orthodoxe kerk en het geloof sterk benadrukt. Zij noemen het een voordeel dat hun godsdienst de individualistische, juridische en materialistische inslag mist die zij typerend vinden voor het westerse christendom. Het orthodoxe geloof kent geen scholastieke scherpstijperij, gelovigen gaan niet gebukt onder uitverkiezing en voelen zich evenmin uitgedaagd door de vrije wil.

Het orthodoxe geloof is een nederige en eenvoudige godsdienst waarin liefde, ascese en de goddelijke genade centraal staan. Deze godsdienst bevordert geen geestelijk klimaat waarin een menstype gedijt dat de wereld wil onderzoeken.

Toen Tsaar Peter de Grote (rond het begin van de 18e eeuw) contact zocht met het westen, verzette de Russisch-orthodoxe kerk zich tegen de oprukkende westerse beschaving. Zij wilde liever alles laten zoals het was. Afkeer van vreemdelingen speelde hierbij ook een rol.

Nieuwe aanwas

Op zondag brengt ons gezelschap een bezoek aan de grote kathedraal van Minsk. Daarna zal er in samenwerking met het Duitse gezelschap een oecumenische openluchtdienst worden gehouden voor de kathedraal.

Omdat de kathedraal overladen vol is en de deuren wijd open staan, geef ik de voorkeur aan een bankje buiten in de zon. Daardoor wordt mijn aandacht getrokken door een zijdeur waar voortdurend mensen naar binnen gaan. Ik ga op verkenning.

De trap leidt naar een ruimte onder de grond, een soort voorportaal naar twee kapelletjes ter grootte van een flinke huiskamer. Het is er afgeladen vol met volwassenen, maar vooral kinderen en baby's in feestelijke kledij. Er is juist een wisseling van de wacht: mensen stromen uit de ene deur, en via de andere deur dringen zich weer nieuwe mensen naar binnen. Ik glijp mee, hoewel – begrijp ik later – de toegang alleen voor dopelingen en ouders is. Familie en grootouders blijven buiten.

In het midden is een groot doopvont. De gelovigen scharen zich er omheen. Grotere kinderen en volwassen dopelingen moeten schoenen en kousen uittrekken. Daarna volgt ongeveer een uur lang een serie rituelen waarvan ik de betekenis, door de taalbarrière, slechts kan raden. Gaandeweg stijgt mijn verbazing: ik vrees dat hier mensen komen om zichzelf of hun kinderen te laten dopen, die net zoveel van deze rituelen en hun betekenis begrijpen als ik!

Na de feitelijke doopplechtigheid komen er een aantal mannen uit het voorportaal. Ze nemen kinderen van vrouwen over en trekken achter de pope aan in processie, achter het altaar langs, de kring rond. Als de kleine stoet ontbonden is worden er opnieuw kinderen uitgewisseld. Vrouwen komen met hen naar voren en scharen zich rondom het bekken. Het bloed stijgt me naar de wangen, tot mij dringt door dat de mannen in de processie jongetjes droegen en achter het altaar mogen. De vrouwen en meisjes mogen niet verder dan het doopvont! Zij krijgen op een andere manier de bevestiging van hun doop.

Na afloop stroomt opnieuw de kapel vol. Terwijl ik mee naar buiten loop vraag ik mij af hoe het mogelijk is dat vrouwen die in het socialistisch systeem wettelijk gelijkberechtigd zijn, zich in de kerk opnieuw laten beledigen. Waarom willen deze Sovjetburgers, nu hen wat vrijheid wordt gegund door het politieke systeem, zo graag dit systeem inruilen voor het godsdienstige?

Vrouwen in de kerk

Op woensdagavond wordt onze groep, van zestien vrouwen, ontvangen in het kerkelijk centrum dat in 1985 gebouwd werd in opdracht van de bisschop van Minsk. De pracht van het gebouw staat in vreemde tegenstelling tot de armoede en troosteloosheid van de gebouwen en huizen, waar ik tot nu toe binnen ben geweest. De ontvangst bij de bisschop is hartelijk, de uitleg over de kerk is uitgebreid aan de hand van een landkaart. Dan volgt de ontmoeting met

ongeveer twintig vrouwen die zichzelf aan ons voorstellen. We weten inmiddels dat vrouwen geen theologie kunnen studeren en dus geen priester kunnen worden. Vrouwen worden, binnen een kerkelijke opleiding, vooral geschoold tot kerkcantor, onderwijzeres aan zondagsscholen en catechete. Emplooi is er voldoende want alleen al in Belorusland zijn er 611 gemeenten.

Tamara heeft de leiding over het kantoor van de bisschop, een opleiding aan de koördirigentenschool. Olga is filmregisseuse en heeft juist een film gemaakt over een Belo-Russische heilige. Irina geeft leiding aan een diocees en is verpleegkundige. Valentina werkt als boekhouder in een broodfabriek. Galina is journaliste bij de Belo-Russische televisie en heeft een documentaire over de kerk gemaakt. Een andere Galina is kunstenares en journaliste. Salina is verkoopster in de boekhandel van de kanselarij en verdient haar brood als biologe aan de Staatsuniversiteit. Larissa geeft muziekles aan kinderen van de kerk, sinds een jaar mogen er, na een onderbreking van zeventig jaar, weer zondagsschoollessen worden gegeven. Daarnaast werkt ze in het Museum voor Oude Russische Kunst.

Behalve Tamara spreekt niemand van deze goed opgeleide vrouwen Duits of Engels. In de pauze geef ik haar een stapel van een Engelse versie van 'Blikopener – vrouwen spreken zich uit over huwelijk, relaties en pastoraat', een boekje dat in 1982 in opdracht van de werkgroep *De Vrouw in Kerk en Samenleving* van de Raad van Kerken in Nederland werd geschreven. Anneke Stokvis heeft daarvan een Engelse vertaling laten maken, ter gelegenheid van een Wereldraadbijeenkomst.

Een vrouwengroep uit Den Bosch heeft het financieel mogelijk gemaakt een flink aantal kopieën te maken. Het leek ons een goede mogelijkheid het gedachtegoed van Nederlandse vrouwen aan Russische vrouwen over te dragen. Als ik iets over 'Blikopener' vertel willen de meeste Russische vrouwen wel een of meerdere nummers meenemen. Al kunnen ze zelf geen Engels, de meesten hebben wel een vriendin die deze taal beheerst. De Duitse vrouwen stellen zich voor. Alles bij elkaar is het indrukwekkend waarmee zowel de Russische als Duitse vrouwen in kerk en samenleving bezig zijn. Maar weer valt het op dat er, zowel in de ene als in de andere groep, geen vrouwen zijn die zitting hebben in organen waar beleid wordt gemaakt en besluiten worden genomen.

Deemoed

Tamara excuseert haar landgenoten dat zij theologisch niet zo goed geschoold zijn als de Duitse vrouwen. Hun probleem is dat er onvoldoende opleidingen zijn. De meisjes kunnen alleen in Moskou of Leningrad studeren en voor elke beschikbare plaats melden zich acht meisjes. 'Het verlangen van vrouwen om aan kerkelijke arbeid deel te nemen is hier zeker niet minder dan bij u', zegt Tamara. Een Duitse vrouw vraagt waarom vrouwen zoveel kerkenwerk doen. Na enig overleg met haar medegelovigen antwoordt zij: 'Kerkenwerk is voor ons geen arbeid, het heeft te maken met gehoorzaamheid. Het is een opdracht en een opgave die met veel deemoed wordt uitgevoerd. Vooral de religieuzen zien die gehoorzaamheid als haar opdracht. Maar ook in de wereld kun je die bijzondere manier van deemoed uitoefenen door bezig te zijn met liefdadigheidswerk. Deze gehoorzaamheid is onze theologie. Onze levenservaring is groot. Door onze deemoed en gehoorzaamheid zijn er in deze tijd ook grotere mogelijkheden voor onze theologie. Als wij zeggen dat wij al dit kerkenwerk vrijwillig doen, dan is dat uit deemoed.'

Ik was blij dat Martina Heinrichs, vormingswerkster op Kerk en Wereld, mijn reisgenote was. Alle overweldigende ervaringen konden wij met elkaar uitwisselen. Eén ding staat voor ons vast: we zullen ons inspannen om vanuit onze beweging contacten te leggen met vrouwen in Minsk. De vraag daarbij is echter of we kerkelijke vrouwen zullen zoeken, of politiek-georganiseerde vrouwen die intussen geleerd hebben dat deemoed en gehoorzaamheid vrouwen slechts windeieren leggen.

Een uitgebreider verslag van deze verzoeningsreis hoopt de auteur binnenkort te kunnen aanbieden. Bij het samenstellen van dit blad was nog niet duidelijk bij welke uitgever de publicatie gerealiseerd zal worden.

Delhaas, Sieth, 'Tsoungestin in Minsk. Europese vrouwen tussen Oost en West' (A'dam '93)

Biotechnologie: Uitdaging of bedreiging; de biotechnologie in de praktijk (1991)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 6 juli 1991

Inleiding

'Het besluit van de Tweede Kamer vorige maand om het gebruik van een menselijk identiek gen toe te staan om mastitis bij koeien te voorkomen, is een duidelijke grensoverschrijding van wat toelaatbaar is op het gebied van genenmanipulatie. Dat zegt Nelly Koolen-Theuws, boerin te Bergeijk, lid van de landelijke agrarische commissie van de Katholieke Plattelandsvrouwen Nederland (KPN) en actief in een plaatselijke politieke partij.

In 1988 is in Nederland de publieke discussie over de toepassing van genetische manipulatie met dieren op gang gekomen. Het is ook onderwerp van gesprek in het parlement, maar de discussie is daar nog niet afgerond.

De lijn wordt steeds vager

Ruim dertig jaar is Nelly Kooien boerin op een bedrijf in Oost-Brabant.

Begin 1978 was ze als afgevaardigde van haar KPN-commissie aanwezig op een bijeenkomst van de rijksuniversiteit in Utrecht onder het thema 'Honger hoeft niet'. Daar hoorde ze voor het eerst het verhaal over de Coca Colafabrieken die hun suikerproductie terugtrokken uit de Filippijnen omdat ze aspartaam, een niet dik makend vervangend zoetmiddel voor hun cola, hadden ontdekt.

Kooien: 'Dat lijkt dan ver van je bed, maar dat is het niet. Als boerin weet je dat die agrariërs hebben geïnvesteerd in hun plantages. Toen zag ik dat zulke ontwikkelingen op veel meer terreinen mogelijk zijn en in feite bij ons ook al aan de gang zijn. Als de consument in Nederland koffiemelk koopt dan is het enige wat hij verlangt dat de koffie wit wordt, dat het smaakt en dat het niet te veel kost, maar vraagt zij zich nog af of er melk in zit? De lijn tussen koe en melk wordt voor de consument steeds vager.

Na mijn verslag in de KPN-commissie vond men daar dat we met die wetenschap iets moesten doen. De Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond was er nog niet mee bezig, maar het onderwerp sprak ons vooral aan, omdat wij in de KPN ook met gezondheidszorg bezig zijn en als vrouwen misschien meer verweven zijn met het doorgeven van leven dan mannen.'

Nelly Kooien (53), die als oudste van een gezin met dertien kinderen na zes klassen lagere school en twee jaar voortgezette opleiding van school werd gehaald om thuis te helpen, maar

door haar leergierigheid toch nog zo'n dertig diploma's wist te behalen, had zich op de 'Honger hoeft niet'-bijeenkomst grondig voorbereid.

De van tevoren te bestuderen bundel vond ze moeilijk. Woorden als additieven, pesticiden en herbiciden moest ze met behulp van woordenboeken en haar kinderen leren kennen. Gelukkig woonde er in de buurt een biologielerares bij wie ze twee dagen van 's morgens vroeg tot laat in de avond heeft gezeten. Die verduidelijkte haar niet alleen de inhoud van de stof, maar legde ook uit wat er achter de biotechnologie steekt.

Kooien: 'Ze maakte me duidelijk dat rijst van zo'n samenstelling kan worden gemaakt dat de sprinkhanen die er van vreten dood gaan. Er zijn rijstsoorten die tegen droogte of te veel regen zijn opgewassen, want dat zou goed zijn voor de voedselvoorziening in de derde wereld. Ze liet me zien dat dat in de praktijk niet gebeurt, want de mensen die bij die technologie betrokken zijn, verwachten in de derde wereld geen koopkrachtige vraag, dus worden de ontwikkelingskosten niet terugverdiend. Naar zulke rijstplanten zullen ze zeker geen onderzoek doen. Ik was dus al goed wakker voordat ik naar die bijeenkomst ging.

Biotechnologie nog maar net uit te spreken

Sindsdien zijn de vervuiling van voedsel en de onderlinge uitwisselbaarheid voor me gaan leven. Ik legde de relatie tussen wat ik daar hoorde en wat ik vanuit mijn eigen ervaring als boerin dagelijks meemaak. Aan de onderzoekskant is men al heel ver. Terwijl wij het woord biotechnologie nog niet konden uitspreken, hadden zij bij wijze van spreken de geest al in de fles, en wat als die er uit ontsnapt?

Van de biologielerares had ik geleerd dat er een wezenlijk verschil is tussen wetenschappelijk onderzoek en de toepassing van die techniek. Als men buiten op het veld met gemanipuleerde planten gaat werken moet je maar afwachten wat er gebeurt, of een bacterie zich niet uitzaait. Hetzelfde geldt voor veranderde dieren. Kan een gaap (combinatie van geit en schaap) z'n specifieke eigenschappen overbrengen op andere dieren of alleen op soortgenoten en wat komt daar dan weer uit? Er schijnen in de laboratoria nu al schapen te zijn waarvan je de wol kunt plukken.'

Toen in 1986 de overheid de superheffing op melk afkondigde, moest het bedrijf van Koolen-Theuws terug van 100 naar 80 koeien. Het gezin hield land over en omdat de grond in Oost-Brabant duur is moest er iets gebeuren. Nu verbouwt het bedrijf erwten voor de conservenfabriek La Corbeille uit België. Als de consument een blik van die naam koopt, weet ze wat ze koopt: extra of fijn. Dat betekent dat La Corbeille op zijn beurt voor die kwaliteit een contract afsluit met de boer, die op die manier net als de verkoper en de mensen die in de fabriek aan de lopende band staan, in dienst zijn van de fabriek.

Kooien: 'Wij krijgen het zaad dat zij uitgezocht hebben. Of ze dat gemanipuleerd hebben of niet, weet je niet, maar alleen dat zaad kun je nemen en de erwten die daar uit komen kun je aan hen kwijt, want iemand anders wil die niet. Elke fabriek heeft haar eigen maat. Zij zeggen wat de prijzen zijn, zij zeggen wanneer je moet zaaien zodat hun organisatiepatroon gesmeerd loopt en alles op elkaar aansluit. Mensen van buitenaf kijken tegen de boer aan als iemand die zelf uitmaakt wanneer hij zaait, bemest en beregent en doet wat hij denkt dat nodig is, maar dat geldt allang niet meer. Hier in de buurt zeker niet. Er zijn contracten met giganten als Nestlé, Hak en Mac Caen, die aardappelen verwerkt tot frites. Allemaal willen ze een uniform product.

Met die ontwikkeling worden boeren bovendien tegen elkaar uitgespeeld. Vroeger hielp je elkaar als veeboeren en nu ga je elkaar steeds meer als concurrenten zien door die contracten met de industrieën. De industrieën gaan zelf op zoek naar boeren. Vroeger was er een telersvereniging die de contracten beoordeelde. Dat was een beveiliging voor de boer. Die vereniging kon bij zo'n gigant invloed uitoefenen. Dat werkt niet meer.

Voorlichting aan collega's

'Ik probeer bij mijn voorlichtingsbijeenkomsten over biotechnologie aan de collega's duidelijk te maken hoe het systeem werkt. Vorig jaar waren de aardappels geweldig duur en wij hadden een contract van zestien en een halve cent per kilo. Je kunt dan niet zeggen: ik ga naar een ander want daar kan ik een kwartje meer krijgen. Je moet leveren en voor een lage prijs, want daar was je zelf bij. Soms proberen boeren nog wel eens de koppen bij elkaar te steken, maar dat werkt niet echt .

De chef van La Corbeille was onlangs hier en we vroegen of we een paar hectaren meer mochten inzaaien, maar dat kon niet. Bij nieuwe teelt kom je er niet eens meer tussen. Maar dat gebeurt niet alleen bij melkveehouders die land over hebben, ook bij de akkerbouwers die aan het graan niet meer kunnen verdienen en een alternatief zoeken. Je ziet een verdringing van elkaar van akkerbouwers en melkveehouders door de invloed van de industrieën.'

Hebben boere

n zich in hun coöperaties door de industrieën uit elkaar laten spelen?

'Niet helemaal. Er zijn op allerlei gebieden coöperaties: voor de afzet van melk, de veecentrale voor vlees en de suikerunie. Zulke sterke coöperaties zijn er nog en die worden steeds sterker. Het probleem is dat ze het belang van de boer kunnen dienen, maar ook tegen het belang van de boer kunnen ingaan. Bij de ontwikkeling van Campina is dat duidelijk. Vroeger waren er verscheidene zuivelcoöperaties. Na tal van fusies is heel Zuid-Nederland nu Campina. Boeren hebben geen alternatief meer om hun melk af te leveren. Op de ledenvergadering werden besluiten genomen over de kwantumtoeslag en dan vindt men qua aantal stemmen en leden dat vooral de kleinere melkveehouders de coöperatie groot gemaakt hebben en dat er daarom nooit veel onderscheid kan zijn in de uitbetalingsprijs; wie meer levert krijgt dus niet méér per liter. De groten waren het er niet mee eens. Maar de kleinere boeren kregen hun zin en de grotere bedrijven probeerden hun melk in België te leveren. Ze werden echter door Campina teruggefloten; ze hadden leveringsplicht. Tegelijkertijd neemt Campina wel de vrijheid om zelf melk uit België te halen. Diezelfde ontwikkelingen zie je ook bij de vleescentrale. Er wordt een productiestraat aangelegd en de kwaliteit van het product wordt bewaakt. Er zijn regels, hoe het vlees in de winkel moet worden aangeleverd, en als je je er niet aan houdt, kun je je product niet kwijt.

Wat ik ook bedenkelijk vind, is dat bestuurders van coöperaties en andere landbouworganisaties ook in de politiek zitten. Er is teveel een verstrengeling van belangen. Je kunt op een ledenvergadering wel een aanmerking maken of jouw belang als boer nog wel

gediend wordt, maar zo'n opmerking heeft weinig effect. De bestuurders leggen het zo uit, dat het in hun straatje van pas komt. Voor mij is een coöperatie een verlengstuk van een bedrijf. Dat zou betekenen dat een zuivel- coöperatie overal naar wegen zoekt om een hogere prijs voor de melk te krijgen. Dat betekent dat je geen vervangingsproduct maakt voor melk, want daardoor doe je je leden tekort.'

Is uw angst dat met de invloed van de industrie op de landbouw de boeren ook hun zeggenschap over hun vee kwijt raken? Dat u straks een schaap moet houden waarvan je de wol kunt plukken?

'Nu vinden sommigen ineens dat er in plaats van schapen en geiten een scheit moet komen of een kaap of zoiets. Hebben wij het recht om van iets wat al zo lang bestaat te zeggen: dat hoeven wij niet meer, we hebben iets beters?

Een schaap waarvan je de wol kunt plukken, hoeft je niet te scheren. Dat scheelt tijd. Het telt dus niet wat ethisch belangrijk is, maar wat het oplevert. Het betekent nogal wat als een bedrijf als Embrytec in staat is 750.000 identieke klonen per jaar te leveren, waardoor je een uniforme veestapel krijgt met dezelfde gevoeligheid voor ziekten.

Willen wij als leden dat risico wel? Het is toch eigenlijk te gek dat de Rabobank met risicodragend kapitaal, dus met ons geld, in Embrytec zit. De Rabobank heeft ons niet gevraagd of wij dat wel goed vinden. Als KPN hebben we daar een brief over geschreven. Waar kom je uit met de toestemming om het menselijk identiek gen te gebruiken om mastitis tegen te gaan, zoals nu is gebeurd? Het lijkt een voordeel. Mastitis brengt een enorme schade toe aan de melkopbrengst en koeien kunnen er zelfs van dood gaan. Maar wat als koeien geen mastitis meer krijgen? Denkt u dat we dan tevreden zijn? Dan gaat het onderzoek verder en dat komt er ook weer door. Er zijn te veel mensen die er belang bij hebben. De financiële belanghebbers van Mon Santo, de producent van het BST-hormoon waardoor koeien meer melk geven, zitten in de Amerikaanse regering en Mon Santo heeft al een fabriek in Sandiz in Oostenrijk gebouwd om de productie op grote schaal voor Europa te beginnen. En nu laat de Amerikaanse regering Europa weten bezorgd te zijn over haar twijfelachtige houding om BST toe te laten. Als Monsanto dat doet is het begrijpelijk, maar waarom moet de Amerikaanse regering zich daarmee bemoeien? Als het de concurrentie zou bevorderen tussen Amerika en Europa zouden ze juist moeten zeggen: jullie moeten in Europa géén BST gaan gebruiken. Welke belangen heeft de Amerikaanse politiek om daar wel voor te pleiten?'

Inmenging

'Ik had tijdens een van mijn voorlichtingsavonden over biotechnologie gezegd dat ik niet wist of BST wel voor de boeren was uitgevonden. Dat is gepubliceerd en toen heeft een hoge piet van Mon Santo eerst een brief geschreven aan de KPN dat BST zo goed was voor het milieu want je kon hetzelfde quotum met minder koeien vol melken en je had minder mest. Die brief is in onze commissie besproken, maar ik beschikte over gegevens van een uitgelekt rapport waarin onderzoek is gedaan naar de reacties van koeien op de BST-injectie. Koeien worden er stressgevoelig van, want ze reageren op BST met een verhoogde temperatuur, uiergebreken, grotere organen. De koeien zijn sneller opgebrand. Bovendien is het niet meer nodig om fokprogramma's op te zetten want de koeien die het best op BST reageren zijn dan de beste, daar halen ze de genen uit en zo'n koe wordt het standaarddier.

Die hoge piet is bij mij thuis geweest en ik heb hem mijn bezwaren verteld. Bovendien vind ik het heel onplezierig voor de boer of de boerin, dat je een gezonde koe regelmatig een injectie moet geven. Hij vond dat niet zo, want die injectie kon je gewoon aan het voerhek geven. Nou, dan komen die koeien heus niet meer aan het voerhek als ze je met zo'n spuit zien aankomen. Een boer vindt het vervelend om een koe te spuiten, omdat een koe het pijnlijk vindt en daardoor krijg je weer meer moeite om die koe te benaderen. Je schept een soort vijandigheid tussen de boer en zijn vee. Normaal klets je een beetje tegen je koeien, maar op deze manier worden koeien materiaal voor je. Dan is het ook nog maar de vraag of de boer er financieel beter van wordt want dat hangt af van wat de melkprijzen doen en wat BST kost. Voor ons hoeft je die BST niet uit te vinden, maar wel voor de producent ervan.

De man van Mon Santo kwam hier op het bedrijf om mij de les te lezen en dat ik op moest houden met mijn voorlichting. Naderhand heeft hij nog eens opgebeld omdat hij kwaad was dat iemand anders wist van zijn bezoek bij mij. Ik had het aan iemand uit Wageningen verteld en die heeft het verhaal in de krant gezet. Van boeren kreeg ik veel positieve reacties.'

Waarom trek je het land door om overal lezingen te houden over biotechnologie?

'Omdat boeren zelf er nog nauwelijks over hebben nagedacht en om de mensen de gevolgen te laten zien van waar ze mee bezig zijn. Agrariërs zouden veel meer invloed op deze ontwikkelingen kunnen uitoefenen bij hun organisaties.

Ik leg uit wat er gebeurt bij embryotransplantatie. Een koe waarvan je weet dat ze veel melk geeft, veel vet heeft of een andere belangrijke economische eigenschap, behandel je met hormonen. Er komen dan meer eitjes. Die bevrucht je met het sperma van een stier die eveneens goede eigenschappen heeft. Na acht dagen ga je de bevruchte eitjes inplanten in de ontvangmoeders, die géén interessante eigenschappen hebben. In plaats van één kalfje van één goede koe kun je nu 25 kalveren per jaar krijgen.

Geen boer zal zeggen dat hij daarmee zijn koeien misbruikt. Maar wat gebeurt er als je daar zestig tot zeventig jaar mee gewerkt hebt, het heeft goed gewerkt en je ziet geen enkel nadeel voor koeien? Dan is het een kleine stap om deze techniek ook op mensen toe te passen.

Welke verschillen liggen er tussen embryotransplantatie bij dieren en bij de mens? Wie geeft de grens aan? Wie geeft de voorwaarden aan waarop die eitjes onder de microscoop worden beoordeeld? Op welke afwijking wordt geselecteerd?

In India worden al meisjesembryo's geaborteerd omdat de ouders liever een jongen hebben. Het opstapje naar de mens is er dus al en dat komt doordat wij er met de dieren al ervaring mee hebben en het hebben geaccepteerd. We zijn over onze bezwaren heen gestapt. Maar het is niet alleen een zaak van de boeren. Het is ook de zaak van mensen die geen kinderen kunnen krijgen en vragen om die technieken. En van de consument, die vraagt om een uniform voedingsproduct. Als je mager varkensvlees vraagt, wordt er in feite ook gemanipuleerd met leven. En wat zijn de gevolgen voor de derde wereld en het milieu?'

In het boekje 'Oogst uit het lab' van enkele Wageningse onderzoekers lees ik dat ze zich er zorgen over maken dat zo weinig mensen zoveel gaan bepalen. Wat moet er gebeuren als het zo snel gaat dat het publiek nauwelijks weet wat er gaande is? 'Er moeten afspraken komen. Mensen die belangen hebben in allerlei organisaties, wetenschap en politiek kunnen niet alléén bepalen welke ontwikkelingen worden gestimuleerd en welke afgeremd. Je zou van tevoren afspraken moeten maken over wat bijvoorbeeld afwijkingen zijn en niet telkens de grens opschuiven. De overheid kan daarbij sturen. Biotechnologisch onderzoek is duur en de overheid geeft er hoge subsidies aan. Ik denk dat ze ook voorwaarden aan dat onderzoek zou kunnen verbinden.

Aanmelden zou moeten want het meeste onderzoek is nog steeds geheim. Er moeten eisen worden gesteld aan toelating. Niet alleen geleerden mogen dat uitmaken maar ook mensen die gespecialiseerd zijn in derdewereldproblemen, het milieu, vrouwenbelangen, de kerken, jongerengroepen en agrarische standsorganisaties. Wetenschappelijk onderzoek kun je niet verbieden, maar de resultaten zouden moeten worden aangemeld bij de overheid. En die heel breed samengestelde toetsingscommissie moet bepalen of verder mag worden gegaan met onderzoek. Sommige ontwikkelingen zijn zo ingrijpend dat er een brede maatschappelijke discussie moet komen.

Leven is zo uniek

Bij de KPN hebben we daarmee een goed begin gemaakt. Ze heeft de mogelijkheid haar mening kenbaar te maken. De KNBTB had als centraal discussie-thema dit jaar: 'Biotechnologie, een uitdaging of een bedreiging?' Daarop hebben wij gereageerd, evenals op de notitie 'Zinvol leven' van het CDA en op een kamerstuk over kunstmatige inseminatie. Dat zijn ze niet gewend van een vrouwenorganisatie. Met het Agrarisch Jongerencontact zijn we naar de minister geweest om hem te vragen een toetsingscommissie in te stellen en te verhinderen dat er octrooien op leven komen.

Leven is zo uniek dat je daar geen octrooi op kunt geven. Maar in Brussel schijnen er al zo'n 5000 octrooiaanvragen te liggen.'

H. Verhoog e.a.: Het maakbare dier. Uitgave Nederlandse organisatie voor technologisch aspectenonderzoek, Den Haag.

Vincent Lucassen: Oogst uit het lab. Biotechnologie en voedselproductie. Uitgave Van Arkel.

Introductie bij: Noem het voor mijn part god (1991)

Publiciste Sieth Delhaas schrijft dit seizoen een serie interviews over zingeving.

Uitgangsvraag daarbij is: Waarin gelooft die generatie die niet meer vanzelfsprekend in de kerk is opgevoed. Wat bezielt haar en hoe werkt dit door in haar levensstijl. In hun eigen woorden laat zij de geïnterviewden hierover vertellen. De titel van de serie ‘Noem het voor mijn part god’, maakt duidelijk dat het niet eenvoudig is nieuwe manieren te vinden om geloven en zingeving ter sprake te laten komen.

Maurice Baas: Als ik nu al die shit om me heen zie, wil ik geen baan met sociale problemen (1991)

Sieth Delhaas

De Bazuin, 1 november 1991

Maurice Baas, 17 jaar, 4^e klas MAVO, speelt drums, houdt van Funkmuziek, blues en housemuziek en kijkt graag televisie.

“Misschien is het door de verhuizing naar een andere plaats gekomen dat ik anders tegen de dingen ben gaan aankijken. Ik had in Breda vrienden met wie ik over dingen praatte die belangrijk zijn. Hier is het toch anders. Misschien omdat ze hier minder kritisch lezen of televisiekijken. Als je hier vraagt: ‘Heb je gekeken naar de VPRO?’, dan zeggen ze: ‘Welnee joh!’ Ze zijn meer RTL-4 gericht. In Breda was het toch meer: ‘Dat was lachen hè, gisteravond bij de VPRO’, en dat soort dingen. In Jiskefet en bij Van Kooten en De Bie bijvoorbeeld steken ze de draak met soms schokkende onderwerpen waaraan andere omroepen niet durven te beginnen omdat ze bang zijn dat de kijkcijfers teruglopen.

De grote omroepen zijn meer op de massa gericht met spelletjes en series. Niet dat ik daar iets op tegen heb, ik kijk ook graag naar dit soort dingen, maar de VPRO is toch wat meer, hoe moet je dat noemen, socialer. Het lijkt wel of die lui hier op school zulke programma’s niet snappen. Misschien is het een andere opvoeding, andere normen. Als je niet naar hun programma’s hebt gekeken, dan tel je niet mee. Niet dat ik het gevoel heb dat ik niet meetel. Daarmee hoeven ze bij mij niet aan te komen. Ik draag ook al geen merkkleren en geen dure Nikes. Ook al zou je ze hebben, het is toch maar een modeverschijnsel en over een jaar zijn er weer andere schoenen.

Misschien is het omdat je je bewust wordt van andere dingen: politiek en omgaan met andere mensen. Hun tv-programma’s geven de sfeer van de maatschappij niet weer. Als het voor jou alleen maar consumeren is en als het journaal komt dat gauw afzetten of als er een nieuws-achtergrondprogramma komt meteen naar een ander net overschakelen omdat je het niet interesseert wat er in de wereld gebeurt, ja, dan moet je het zelf maar weten, maar je zit later met de gebakken peren.

We hebben het er laatst bij maatschappijleer over gehad wie er vaak kranten leest en dan zie je dat er wel gelezen wordt, maar het zijn meestal de actiescènes, de rouwadvertenties, de sportpagina’s en de strips. En als je ziet dat er in het dorp waar ik nu woon tachtig procent van de inwoners de *Telegraaf* leest, dan denk ik toch wel: Jeetje, wat bezielt die mensen? Ik zeg niet dat die krant slecht is, maar er staan alleen maar grote gebeurtenissen in; eigenlijk kleine gebeurtenissen waarvan ze grote gebeurtenissen maken. Ik lees best veel kranten en

daarmee leg je een basis voor een gesprek. Ik vind het belangrijk om mee te praten over dingen die gebeuren. Het hoeven niet eens dingen uit deze tijd te zijn.

Ik heb gekeken naar het VPRO-programma *Eldorado* over de jaren zestig waarvan je ziet hoe de mensen veranderen. Dat is een progressieve tijd geweest, lijkt me. Als je zulke dingen weet - het klinkt misschien een beetje conservatief -, dan kun je leren van de gebeurtenissen uit de geschiedenis. Ik ben in voor hervormingen, maar je moet naar het verleden kijken. 'De geschiedenis is de toekomst', heb ik weleens iemand horen zeggen. Dat vind ik een heel goede opmerking. Het begrip *Jaren Zestig* kent iedereen die een beetje de kranten leest. Het radicale van die jaren was dat het oubollige werd afgebroken. Vóór die tijd kon echt niet alles.

Veel is daarna wel veranderd, maar nog niet voldoende. Als jij een punk over straat ziet lopen, dan denk je nog steeds: jeetje, wat ziet die eruit. Of als twee vrouwen hand in hand lopen, zeggen de mensen dat ze er niets op tegen hebben en vinden ze het apart, maar het moet niet in hun eigen omgeving gebeuren want dan is het: oh god, niet mijn kind. Voor die tijd was het helemaal taboe, maar toch zijn dat soort dingen niet echt veranderd. Discriminatie is wel minder geworden, maar toch hoor je dat er bij banen nog steeds gediscrimineerd wordt. Vrijheid van abortus is hier ook beter geworden en dan is natuurlijk de discussie over incest heel sterk naar voren gekomen. Dat kon dertig jaar geleden helemaal niet.

Mijn moeder is als kind jarenlang door haar zwager misbruikt en dat heeft mijn leven heel sterk beïnvloed. Mijn moeder is twee keer getrouwd geweest. Uit het eerste huwelijk is mijn halfbroer geboren. Dat huwelijk is naar de knoppen gegaan en misschien is dat wel door die incest gekomen. Ik zeg niet dat het zo is, maar het kan. Als die incest dus nooit had plaatsgevonden, was ik misschien nooit geboren. Ja, dat zou toch kunnen! Mijn moeder is hertrouwd en daaruit ben ik geboren. Dat huwelijk is ook kapotgegaan. Ik weet niet aan wie het lag, maar misschien kwam het toch door die incest. Dan had ik nu misschien een vader gehad en misschien een heel ander leven.

Ik kom nog dagelijks met mijn moeders incestverleden in aanraking. Zij vecht hard voor de erkenning dat zij is misbruikt. Ze komt voor de televisie en de radio, ze kijkt naar programma's daarover, krijgt bladen toegestuurd, knipt artikelen uit en ik neem telefoontjes aan die daarmee te maken hebben. Je wordt daardoor toch, ik wil niet zeggen in een hoek gedrukt, maar je komt er zonder dat je het wilt mee in contact, je wordt gedwongen erover na te denken.

Incest is heel verschrikkelijk. Een ander zou misschien denken: ik wil er niks mee te maken hebben, laat maar zitten want het is jaren geleden gebeurd, maar als je ermee te maken krijgt, zoals ik, dan wordt er toch eigenlijk een situatie gevormd buiten jou om waar je niet onderuit kunt. Ik heb er begrip voor en het is heel rot wat er gebeurd is en ik praat het absoluut niet goed, maar het heeft mijn leven wel zo beïnvloed dat ik er zelf niets tegen in kon brengen. Misschien is het juist ook wel goed dat het mijn leven beïnvloedt; ik weet het niet. Ik ervaar het positief en negatief. Misschien had ik anders een vader gehad, maar nu kan ik erover vertellen in klassengesprekken en dan wordt er nog meer bekendheid aan gegeven. Praten over incest is al bijna geen taboe meer, tenminste niet in moderne gezinnen. Wel in de dorpen of in gezinnen waar ze zich afzetten tegen de buitenwereld in achterafprovincies zoals Drenthe en Limburg en in streng katholieke of protestantse gezinnen, terwijl incest juist gebeurt in die strenge gezinnen waarvan niemand het denkt.

Het is gewoon bewezen dat de meeste massamoordenaars keurige huisvaders zijn. Laatst is er in een hotel waar ik werk een jas gejat. Je kunt er maar via één deur die in de gaten wordt gehouden naar binnen, er komen alleen maar keurige mensen eten en toch heeft iemand die jas gejat. Ik sprak iemand die ook in een restaurant werkt en die vertelde van een keurig echtpaar van een jaar of zeventig: niets op aan te merken, keurig betaald, bedankt en toen ze vertrokken waren bleek dat er asbakken en tafelzilver was verdwenen. Dat zijn dan zogenaamd géén asociale mensen. Wat er bij mijn moeder is gebeurd deed een – wat men dacht – keurige man, een perfecte echtgenoot, een perfecte vader met een goeie baan, een mooie auto, kon vier keer per jaar met vakantie: en toch doet hij dat. Dat bedoel ik met keurige gezinnen. Maar in die tijd was iedereen katholiek of protestant, ja toch! Als ik er nu over praat doorbreek ik een taboe, nu nog, en dat vind ik ‘positief’ aan mijn ervaring. Dus negatief dat ik dan misschien een ander leven had gehad.

Ik voel me anders dan andere jongens omdat ik misschien ontwikkelder ben in de dingen waarover in het algemeen niet gesproken wordt. Ik denk dat ik er al vanaf mijn twaalfde jaar met mijn moeder over praat. Misschien beheerste het toen minder opvallend mijn leven, maar ik ben me er wel steeds meer van bewust geworden hoe belangrijk die gebeurtenis met mijn moeder in mijn leven is geworden. Ik ben waarschijnlijk anders opgevoed omdat er een bepaalde wending in mijn leven is gekomen. Als ik naar films keek waarin liefdesscènes voorkwamen, films gericht op wat jonger publiek, zeg maar seks, dan ging mijn moeder gewoon even de kamer uit omdat ze er niet naar kon kijken. Voor de jeugd is dat anders. Seks is toch een onderdeel van je opvoeding waarmee je dagelijks te maken hebt, waar je over praat, niet per se over gemeenschap of zo, gewoon allerlei uitroepen. Hoe vaak hoor je het woordje kut niet. Elke dag op school! Als mijn moeder dat hoort zegt ze: moet dat nou! Niet alleen mijn moeder, maar ook andere volwassenen. Ik heb er niet zo’n last van omdat ik het dagelijks hoor. Dat woord betekent voor mij net zoveel als ‘jeetje’. Voor mij is het geen scheldwoord. Dat zijn toch wel dingen die invloed hebben op mijn dagelijks leven

Mijn ene leven is de school en het andere de rest van de maatschappij. Ik ga echt geen gesprekken voeren met mijn klasgenoten als ze niet weten waarover ik het heb. Als een leraar een klassengesprek begint over politiek dan wordt het gewoon niet serieus genomen en wordt er alleen maar gegeicheld. Mijn maatschappijleraar is nu overspannen en dat is misschien wel heel typerend.

Ik zit in de derde klas en ben vorig jaar blijven zitten, dus de anderen komen net uit de tweede en die hebben niet in de gaten hoe belangrijk de derde is. Als je in de vierde komt moet je veel leren voor het examen en dan heb je geen tijd meer om die basis aan je leven te geven door over maatschappelijke dingen te praten in de les. Dat heb ik vorig jaar ook niet in de gaten gehad. Ik had in Breda een heel goeie leraar die ook VPRO-fan was en in de les liet hij allerlei cynische teksten horen en videofilms zien over maatschappelijke onderwerpen. Dat is gewoon leuk omdat hij niet zo afstandelijk was.

De leraren hier geven gewoon les en dat is het dan. Er wordt niet ingegaan op alledaagse dingen. Over de Golfoorlog is bijvoorbeeld bijna niet gepraat. Dat vind ik heel slecht. Je hoeft niet alles uit boekjes te halen en je kunt ook best je eigen interpretatie geven over wat er nu gebeurt. Dat vind ik belangrijk, maar het moet wel objectief gebeuren. Ik heb een economieleraar die er gewoon voor uitkomt dat hij voor de VVD is. Dat vind ik slecht. Als economieleraar heb je met geld te maken en met sociale omstandigheden. Als hij zegt: verhoging van de uitkeringen vind ik onzin want ze krijgen al genoeg en dan lachen, dan hoort

dat niet. En als je daarop in wilt gaan dan snijdt hij een ander onderwerp aan. Nee, op school vertellen we niet aan elkaar wie er thuis van een uitkering leven; dat begrijp ik best want ik vertel het ook niet, maar het raakt me wel. Het is gewoon oneerlijk voor die mensen die van een uitkering moeten leven.

Ik wil mijn toekomst niet laten bepalen door de gebeurtenissen met mijn moeder. Ik wil geen sociaal werker worden. Ik wil de top bereiken. Hierna ga ik naar de MEAO en daarna iets doen in reclame of muziek. Als maatschappelijk werker bereik je de top niet. Het is echt heel belangrijk dat ze er zijn, maar ik hoef het niet te worden. Vroeger wel, toen wilde ik verpleegkundige worden of iets met sociale contacten. Ik hoef niet per se miljonair te worden maar ik wil genoeg geld verdienen om er goed van te kunnen leven. Als ik nu al die shit om me heen zie dan wil ik geen baan met sociale problemen. Die heb ik genoeg gehad. Daar kom ik gewoon voor uit!”

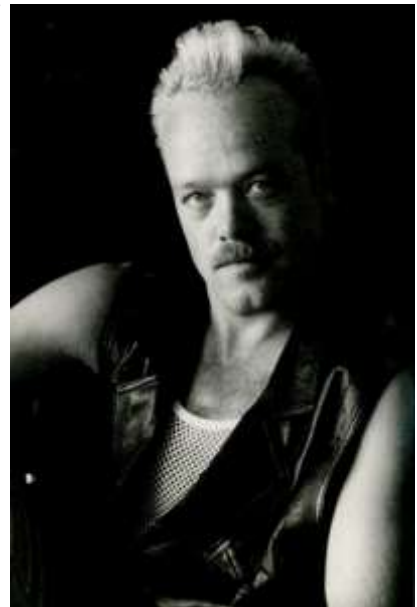
Gerrit Simmelink: En met mensen omgaan en praten, dat is het heerlijkste dat er is (1991)

Sieth Delhaas

De Bazuin, 20 september 1991

Gerrit Simmelink, 26 jaar, vrachtwagenaflader, woont in Winterswijk.

“Het belangrijkste is dat ik voor mijzelf mijn homoseksualiteit heb leren accepteren en er mee om kan gaan. Ontdekt had ik het al lang. In mijn jeugd jaren had ik alleen maar vrienden, daar begon het al mee, maar ik werd wakker geschud toen ik zestien jaar was door wat ik las en hoorde. Ik zag een programma op de televisie en dan realiseer je je pas dat jij dat ook bent en mijn eerste reactie was: Gedverdamme zeg, ik ben ook zo! Dat zal toch niet, dat kan toch niet! Ik heb geprobeerd er voor weg te vluchten maar dat lukt niet. Toen kwam ik in een gat te zitten. De buitenwereld wil je niet, je trekt je terug en je wordt een eenling en dan begint het gevecht om het voor jezelf te accepteren. Ik heb wel vijf jaar in een heel overspannen tijd geleefd. Als kind was ik al heel verlegen en toen ik naar de technische school ging heb ik me expres heel rebels opgesteld om te overleven. Ik was heel stil over persoonlijke dingen en over wat er in me omging. Met die homoseksualiteit ging het net zo. Ik probeerde het te verwerken. Je loopt te piekeren en te piekeren. Je praat er met niemand over. Je bent bang om er met iemand over te praten en je draait helemaal door. Ik werd er gek van. Ik kreeg vreselijke hyperventilatieaanvallen en op een keer kwam ik bij in het ziekenhuis. Daar wilden ze me vasthouden, maar ik ben vertrokken want ik wist zelf wel waar het van kwam. Dat heeft bij mij de doorslag gegeven. Zo verder leven kon ik niet. Zo mag je niet leven; het is niet gezond en je houdt jezelf en je omgeving voor de gek en dat is voor mij liegen en dat wil ik niet. Met die ervaring ben ik aan de gang gegaan.

Ik ging me heel provocerend gedragen. Ik wilde dat de mensen het van me af lieten. Dan krijg je misschien rotreacties en schreeuwen ze je na, maar de mensen die om mij geven en die zich met mij bemoeien, die zouden à la minute zien: dat is een flikker. Ik ging me heel verwijfd gedragen, ik kleepte me heel apart met vreemde kapsels en vaak maakte ik mezelf op zodat je al vanuit de verte kon zien: daar komt Gerrit aan. Dat is hier in het dorp helemaal taboe, dus meteen was het al gebeurd en kwam er een enorm geklets van. Natuurlijk discrimineer je in feite jezelf, maar je creëert een wereldje van mensen die er wel open voor staan. Dat was mijn uitgangspunt en dat had ik nodig. Ik daagde mensen uit omdat ik mensen nodig had om mee te praten.

Dan kom je weer een paar stappen verder en merk je voor jezelf dat dat het ook niet is. Dan ga je serieuzer en dieper nadenken. Wat wil je voor jezelf? Accepteer het nou toch! En: hoe kun je het op een fatsoenlijke manier naar buiten brengen en toch gewoon meedraaien in de maatschappij? Dat was een ingewikkelde opgave want ik werd een paar keer ontslagen omdat

ik homoseksuel was. Ik werkte in de bloemenbranche en ik kon volgens mijn werkgevers niet langer in hun zaak werken omdat ik niet in de werksfeer paste. Een paar keer hebben ze er zelfs mijn ouders over opgebeld: weet je wel dat je zoon homo is? Daar zou ik maar eens wat aan doen! Mijn ouders wisten het wel maar ze zaten er nog erg mee in de problemen en dan kregen ze ook nog zulke telefoontjes. Toen heb ik moeite gedaan om een uitkering te krijgen om de tijd tot de militaire dienst te overbruggen. Eigenlijk wilde ik daar ook niet in en ik probeerde me te laten afkeuren, wat niet lukte want ik was gewoon gezond. In dienst kreeg ik het moeilijk. In het begin, toen ik nog wat te doen had, ging het wel, maar daarna kwam de verveling. Met mijn problemen ben ik naar een geestelijk raadsman gegaan, want naar de dominee wilde ik niet omdat ik intussen een aversie tegen de kerk had gekregen. Maar die geestelijke bijstand stelt niks voor; het is wat meepraterij en in feite sta je er alleen voor.

Ik moet niks meer van geloof hebben. Ik had aan onze dominee gevraagd om twee avonden op catechisatie aan homoseksualiteit te besteden, hoewel ik er helemaal niet zeker van was dat me dat verder zou helpen. Nou, de dominee vond het heel moeilijk want zijn voorganger had het al vaak aangesneden en die had er nogal wat moeilijkheden mee gekregen en het bleef een taboe. Goed, het ging toch door en dan kom je op catechisatie aan de praet en dan komt er op een gegeven moment een reactie van één van die jongens: Ach, die gore vieze flikkers moet ik niet in de kerk hebben. Ik moet er niet aan denken dat er eentje naast me zit. Toen stond ik met een heilige kop op: Gadverdamme, hier zit er één naast je. Weet je wel wat je zegt? Nou, een heel heftige discussie, maar het werd er niks anders van. De dominee zei later wel dat hij het knap vond van me, maar dat we er volgens hem ook niks mee opgeschoten waren. Ik kon niks met mijn homoseksualiteit in de kerk. Ik miste er mijn soortgenoten, hoewel ik wist dat ze er waren. Ik heb het zelfs zo erg meegemaakt dat een gemeentelid en ook een ouderling voor in de kerk met me te liepen sjansen en die dan voor het grote publiek botweg zeiden: Nee, die hoeven we niet in de kerk. En ik wist dat ze van twee walletjes aten. Ik walgde ervan, verschrikkelijk. Later ben ik bij een jeugdbeweging terecht gekomen en met de voorganger kon ik heel goed opschieten. We hadden hele gesprekken, ik bleef na om een pilsje te drinken en ik vertelde veel over mezelf. Hij was gewoon een uitlaatklep voor mij in die tijd. Maar er kwam niks terug van zijn kant, terwijl ik het gevoel had dat hij ook homoseksuel was. Ik zag het aan hem, maar ik heb hem ook met een vriend samen gezien waar het vanaf droop. En dan krijg je weer dat gevoel van: dat is niet eerlijk voor je medemens en ik vond het heel wrang. Ik heb hem opgebeld en gezegd dat ik wilde kappen met die beweging. Behalve dat hij zich niet eerlijk tegenover mij gedroeg had ik ook moeite met de lui van mijn leeftijd in die groep. Allemaal lief en aardig, maar niet een golfengte hebben om er heel intensief over door te kunnen praten. Ik had vertrouwen nodig, een stuk openheid. Ik wilde een volwassen reactie van een volwassen mens hebben. Die voorganger van veertig jaar was in leeftijd dan wel volwassen, maar geestelijk niet. Ik heb toch nog een avond met hem gepraat maar hij ontkende en schoof alles op zijn moeilijke jeugd en daarna is het contact verwaterd. Als ik hem tegen kom is het alleen nog: hallo ...! En na een jaar krijg je dan te horen dat hij samenwoont met een vriend!

Ik heb dan wel een rot weg gehad, maar nu kan ik er open in zijn. Als ik wil kan ik op het dak gaan staan schreeuwen dat ik een flikker ben. Voor mijn gevoel hoef ik me niet in te houden. En als ik eens een moeilijke reactie krijg, dan staat die tegenover zoveel toffe reacties dat die ene me niet interesseert. Je doet dan wel je best om zo iemand tot andere gedachten te brengen, dan kan ik soms kwaad worden en schelden, maar tien minuten later zit ik een pilsje met 'm te drinken. Dan is het gezegd, okay, die weet waar hij aan toe is. Ik ben blij dat ik in

een stadium ben gekomen dat ik lekker in mijn lijf zit. Het leven is mooi en het is elke dag weer mooi om wakker te worden. Ik ga fluitend aan mijn werk en ik kom fluitend weer terug en ik ben er nu tevreden mee dat ik homoseksueel ben. Mijn omgeving, mijn vrienden en de buurt kunnen er mee uit de voeten en die acceptatie heb ik helemaal zelf veroverd. Het is soms heel erg geweest. Ik heb heel veel ruzie gehad met een gozer die het maar niks vond dat er flikkers in zijn kroeg en aan zijn stamtafel kwamen. En als we nu binnenkomen dan is het hallo en allerlei grappen, maar het heeft heel wat zweet en woorden gekost. Op straat scholden ze me ook wel na en dan draaide ik me om en riep: Pas op, anders verkracht ik je. Nou, lik op stuk en dan deinzen ze terug. Ik ben een tijdje uit Winterswijk weg geweest en sinds ik terug ben kennen ze me niet anders dan met een vriend. Als ik nu met hem op straat loop en ik heb zin om een knuffel te geven, dan geef ik een knuffel, als ik 'm een klap op z'n kont wil geven, dan geef ik 'm een klap op z'n kont. Het moet niet te overdreven worden, maar dat moet kunnen. In het begin reageren de mensen erop met: Oh, wat gebeurt er nou? Als je er zelf op een spontane manier mee omgaat en het met z'n tweeën op een spontane manier uitdraagt dan krijg je op den duur alleen maar goeie reacties. Zolang je met je zelfacceptatie zit, zit je met het probleem: hoe breng ik het naar buiten. Je doet heel geforceerd en dan krijg je ook geen goeie reacties terug, maar als je over dat stadium heen bent en je hebt genoeg nagedacht en je bent voor jezelf okay, dan straalt je dat ook uit. De meesten van mijn vrienden zijn geen homoseksueel. Ik wil niet altijd over homoseksualiteit praten en alleen maar in dat wereldje zitten. Ik vind mensen boeiend en ik wil graag gesprekken met ze aanknopen en dat moet kunnen zonder er iets mee te hebben. Als ik zo'n weekend uitga in mijn eigen omgeving dan heb ik meer voldoening dan dat ik een heel weekend in een homokroeg zit, want dan gaat het meestal alleen om de seks die ze spannend vinden, maar ze vergeten om zich heen te kijken.

We hebben hier in het dorp een homosoos die nu behoorlijk in de problemen zit. Ik wil er eigenlijk niet meer in meedraaien en vind dat anderen het nu maar eens moeten trekken, maar die soos mag niet dicht omdat hij veel te hard nodig is. Meestal beginnen mensen ermee als ze in een *coming-out* zitten. Ze zijn er dan een tijd heel intensief mee bezig, zitten in de werkgroep en als ze dan zelf wat makkelijker met hun homoseksualiteit omgaan, gaan ze zich met andere zaken bezighouden of verhuizen. Er is hier sowieso al weinig werk en voor hogeschoolden al helemaal niet, dus er vertrekken veel mensen uit Winterswijk. En dan denk ik: ja Gerrit, je moet er weer aan geloven. Ik heb al vijf jaar meegedraaid en ik zie dat de meesten zich toch niet progressief durven opstellen en laten zien: hier zijn we en we zetten een flink stuk in de krant. Waar moet iemand die zin heeft om uit te gaan, zien wat er loos is? Wat ze durven is niet meer dan zo'n klein berichtje in een vergeethoekje, maar dat is niet de puntjes-op-de-i-zetten. In deze omgeving is het zo ongelooflijk belangrijk dat mensen tussen hun soortgenoten kunnen zitten om zich veilig te voelen, hun gevoelens bloot te kunnen leggen, of gewoon maar een babbeltje te kunnen maken. Zo'n soos mag gewoon niet dicht gaan. Als je daar zit dan ben je de sociale man, want in principe houd ik die hele club samen en dat vind ik niet gemakkelijk. Ik kan best met mensen omgaan, maar soms is het even te veel en dan moet ik zelf weer bij iemand terecht kunnen om stoom af te blazen. Nu heb ik een relatie, maar voor die tijd had ik dat niet en was het heel moeilijk. Je krijgt de verschrikkelijkste dingen te horen van vooral getrouwde mannen en hoe zij in de problemen zitten. Ik heb er eentje gehad die wou zichzelf ophangen en daarvan gaan mijn haren rechtop staan. Verschrikkelijk! Maar ja, het is ook een heerlijk gevoel als het goed gaat. Die man zie ik

nu op straat lopen en dan roepen we wat tegen elkaar en dat zijn dan de heerlijke dingen van de soos. Dan denk ik: Hij komt er ook, al is hij er nog niet helemaal.

Ik weet niet hoe mijn toekomst eruitziet. Ik hoop dat ik een relatie houd en dat ik daar ooit eens mee kan gaan samenwonen. Ik heb net een eigen flat en ik hoop dat ik vast werk krijg. Als ik mezelf maar kan onderhouden en een beetje kan sparen voor iets extra's, dan ben ik tevreden en geniet ik ervan.

En met mensen omgaan en praten: dat is het heerlijkste wat er is.”

Marleen van den Hout: Geloven in reïncarnatie is inzien, dat ik het niet allemaal voor niets doe (1991)

Sieth Delhaas

De Bazuin, 9 augustus 1991

Marleen van den Hout, 28 jaar, woont in Dronten, drs. sociale geografie.

“De grootste gebeurtenis die recent betekenis aan mijn leven heeft gegeven, was de ontmoeting met een paranormaal begaafd iemand. Hij heeft me inzicht gegeven in zaken waarvan ik altijd voelde dat ze aanwezig waren maar die ik nooit onder woorden kon brengen of kon concretiseren. Hij heeft me meer dan ik zelf tevoren ooit kon, laten zien dat er meer is tussen hemel en aarde. Dat lijkt een cliché maar dat inzicht heeft voor mij nu echter wel waarde. Het is de goddelijke kracht die tastbaarder voor mij is geworden. Ik denk dan aan de zielen van overledenen en nog niet geïncarneerde mensen of alle energie die door leven wordt uitgestraald en die invloed heeft op mijn zijn.

Vroeger geloofde ik meer in het unieke van elke mens. Daarin zag ik de goddelijke kracht die in mensen huist. Dat gaf me kracht want ik moest het hier rooien met de middelen die ik heb maar daarbij kon ik het woord God niet zo uitspreken. Nu is eraan toegevoegd dat ik wel degelijk God boven mij of in mij – dat maakt niet uit – kan erkennen en dat ook als zodanig durf te benoemen. Daardoor kijk ik volledig anders tegen de wereld en mezelf aan en daardoor worden mijn drijfveren om te handelen heel anders. Voordien ging ik af op wat mij door mijn ouders en opvoeding was geleerd, natuurlijk met mijn eigen impulsen van wat ik leuk vond of juist niet. Nu kijk ik veel purder en wend ik veel sterker mijn eigen krachtbron aan.

Ik was heel carrièregericht en dacht dat een plaats in het bedrijfsleven echt iets voor mij was. Ik geloof nog dat ik dat heel goed kan, maar ik ambieer het niet meer. Voor die concurrentie en hardheid ben ik te gevoelig en daardoor bouwde ik voor mezelf een harnas op. Ik kon niet meer bij mijn eigen bron komen. Dat harnas kun je, als je dat vijf dagen lang acht uur moet dragen, niet zomaar afleggen. Toch dacht ik dat ik me er in kon trainen.

Na mijn studie werkte ik eerst in een groot transportbedrijf in het buitenland waar ik de kranten moest naspitten op informatie die van belang zou kunnen zijn. Daarbij zat ik op een grote zaal met tien of twaalf bureaus waar ik me ontzettend eenzaam voelde. Ik kan goed alleen zijn, maar als ik bij anderen ben waarmee ik geen werkelijk contact heb, benadrukt dat juist de eenzaamheid. Ik ben daar na drie maanden weggegaan. Daarna heb ik op een eenmansbureau, eveneens in het buitenland, gewerkt en dat beviel me een stuk beter. Maar ook daar dacht ik al: wil ik dit spel van het zakenleven, het vriendelijk zijn tegen potentiële

klanten terwijl je ze eigenlijk niets te zeggen hebt, wel meespelen. Maar ik was er nog niet aan toe om er een antwoord op te geven. Door die ontmoeting lukte me dat wel.

De aanleiding tot die ontmoeting was dat mijn relatie niet goed ging. Deze paranormaal begaafde man heeft mijn vriend Aart en mij inzicht gegeven hoe met name datgene wat onze opvoeding aan positieve en negatieve dingen bij ons heeft achtergelaten, in onze relatie een rol speelde. Hij zag dat via de etherische wereld en onze aura's. Dat waren voor mij niet zulke vreemde begrippen want in de scriptie die ik voor mijn studie over planologie moest maken, heb ik ook een paranormale zienswijze proberen te verwerken.

Eigenlijk woelen deze dingen al heel lang in mij. In je aura kan zo iemand zien wat jij in je leven of in een vorig leven hebt meegemaakt. Alles wat van betekenis is voor je leven, daar waar je dingen niet verwerkt hebt, is voor hem zichtbaar in je aura. Dat kunnen gebeurtenissen zijn of traumatische ervaringen, je stemmingen, je emoties en al die kleuren en lijnen van je leven. Hij heeft de mogelijkheid je daarin inzicht te geven en zodra je voor inzicht open staat, is al bijna een verandering bereikt.

Wat je zelf moet doen is dat inzicht integreren in je persoon. Ik heb dat als een openbaring en als een schrik ervaren, maar ook als iets wat ik met beide handen heb aangegrepen. Het is niet gemakkelijk want het is een gevecht tegen dat wat je achtentwintig jaar lang hebt gedaan, zoals je geprogrammeerd bent en om dat vervolgens anders te gaan zien. Dat kunnen schuldgevoelens zijn waarvan ik ging zien dat er op mijn gevoel was gespeeld omdat een ander niet verantwoordelijk wilde zijn voor eigen gevoelens, gevoelens die ik makkelijk op me nam omdat ik mezelf misschien niet helemaal waard achtte er te zijn. Om dat te compenseren ga je wat voor anderen doen.

Zelfkritiek is ook zo'n inzicht. Ik had ontzettend veel kritiek op mezelf zodat ik niet meer kon zien wat ik wel goed deed en waar mijn kwaliteiten lagen. Ik ging mijn opgekropte boosheid zien over dingen die er in het verleden waren gebeurd en waarvan ik zelfs de aanleiding niet meer kon vinden. Die kwam naar boven naarmate ik steeds meer opruimde in mezelf. Beginnend bij onze relatie werden onze verkeerde programmeringen en mechanismen doorbroken en kregen we toegang tot elkaar als een veel puurder persoon.

Dat gaf enorm veel kracht. Als je de liefde voor elkaar echt kunt voelen is dat op zichzelf al iets goddelijks. Daardoor kon ik ook dingen loslaten die betrekking hadden op mijn werk en die niet goed voor me waren. Ik heb mezelf de ruimte gegeven om te leren genieten van vrije tijd en af te leren dat ik zo nodig iets moet betekenen in de zakenwereld. Ik wilde eerste leren mijn dagen vreugdevol door te komen zonder werk en ik vertrouwde erop dat er zich dan wel iets zou voordoen waarmee ik verder wil. Pas na een maand of vier kon ik volop genieten van het thuis zijn zonder dat ik aanwijsbare bezigheden buitenshuis had.

Nu heb ik het er nog wel eens moeilijk mee, maar het idee dat je pas wat bent als je meedoet in de maatschappelijk economische wereld is ook moeilijk af te leren. Ja, zelfs ondanks het feit dat ik mijn universitaire studie had afgemaakt. Die opvattingen zijn zo diep geworteld in onze cultuur. Ik ben in de gelukkige omstandigheid dat ik niet buitenshuis hoeft te werken, maar als dat niet het geval zou zijn dan zou ik dat werk toch in een andere vorm gieten, meer in een semioverheidsinstelling of in de gezondheidszorg, daar waar ik mijn liefde en zorg kwijt kan, waar ik eerlijk en minder ambitieus hoeft te zijn.

In plaats van op het buitenshuis werken richt ik me op dit moment op de dans. Vanaf mijn zesde jaar heb ik een paar jaar balletlessen gevolgd waarmee ik door een verhuizing moest

stoppen. Tijdens mijn studie heb ik geprobeerd jazzballet te doen. Dat kon niet meer dan een paar uur per week zijn. Veel te weinig vond ik dat en daardoor was het heel frustrerend voor mij want het greep me zo aan dat ik het niet meer kon loslaten. Uit zelfbescherming heb ik het helemaal laten schieten. Ik ging zelfs niet meer naar balletvoorstellingen want als ik er vandaan kwam wilde ik zelf altijd dansen. Ik was te gefocust op mijn studie die ik moest halen om meer tijd voor dansen te willen nemen.

In de maanden die ik nu thuis ben, ben ik weer met ballet begonnen. Eerst drie avonden in de week, maar dat was al gauw te weinig. Ik deed gelijk met de gevorderden mee en dat zette me aan het denken: enerzijds leuk, anderzijds wat afschuwelijk dat ik dat niet eerder heb gedaan. Die gedachte moest ik gauw laten vallen want die kan alleen maar blokkeren. Na enkele maanden ben ik gaan zoeken naar dansmogelijkheden voor overdag en dat is uitgelopen op een dansopleiding van vier jaar die ik het komend seizoen ga volgen.

Ook al zijn mijn ouders katholiek toch ben ik zeer calvinistisch opgevoed: streng zijn voor jezelf. De katholieke kerk vind ik een zeer Bourgondische gemeenschap, gemoedelijk, na de kerk een lekker biertje en naar de kerk gaan is ook sociaal. Iets wat ik er in verafschuwde is de straf, het biechten als je iets verkeerd hebt gedaan. Ik heb niet meer gebiecht maar de nasleep ervan heb ik wel meegemaakt, de moraal die er nog steeds is.

Echte kracht heb ik er maar voor een heel klein deel gevonden. Ik moest communie doen en het vormsel en ik heb op een christelijke school gezeten, maar op het laatst ben ik het allemaal als een toneelspel gaan zien en als iets fascinerends omdat veel mensen er steun aan ontleenden en er trouw aan bleven waardoor je denkt dat er wel iets moet zijn.

Wat de kerk betreft ben ik heel vrij opgevoed. Ik kan me niet meer herinneren dat wij thuis zondags regelmatig naar de kerk gingen behalve met Kerst en Pasen en dan gingen we meer om de sfeer dan om het geloof. Misschien was het bij mijn ouders anders maar dat hebben ze in elk geval niet aan ons overgedragen. Ik voelde geen houvast in die kerk en ik ben meer de humanistische kant opgegaan. Ik denk dat die keus de voorbode was van wat ik nu ontdekt heb. Op dit moment heb ik geen kerk nodig.

Daarvan getuigde ook onze huwelijksdienst dit voorjaar. Wij wilden wel religieus trouwen na die verlichtende ervaring met elkaar, maar wij konden geen kerk vinden waarbij onze ideeën aansloten. Toch wilden we een gewijd persoon laten voorgaan in de huwelijksdienst. Dat lijkt misschien tegenstrijdig omdat je dan de structuur weer zoekt maar het gaf ons een zekere bevestiging en erkenning dat het niet heidens is wat we doen. We hebben de zegen en een aantal gebeden in onze dienst opgenomen en een alternatief voor de standaard huwelijksbelofte. Het vragen van: beloof je dat-en-dat heeft voor ons geen inhoud; natuurlijk is die intentie er. In de plaats daarvan hebben wij een verklaring uitgesproken dat we in dat verbond elkaar liefhebben, elkaar als individu respecteren en elkaar de kans geven om te groeien. Dat zijn elementen die niet in een kerk passen maar voor ons zijn ze essentieel voor het geloof.

Ik denk dat we het best leuk zouden vinden om een geloofsgemeenschap te vinden waarin wij ons thuis voelen omdat het fijn is deze dingen met anderen te delen en daardoor met die anderen een bijzondere band te krijgen, maar op dit moment zijn we zelf nog te veel bezig met ontdekken en groeien.

We lezen vaak 'Dagelijks Woord' een maandelijkse uitgave van Unity Nederland met een tekst en uitleg en de 'Navolging' van Thomas à Kempis. Ik vind het nu wel een handicap dat ik

weinig geloofskennis heb meegekregen. In de bijbel staat zoveel kennis, wijsheid en inzicht dat ik het heel jammer vind dat ik daarmee niet ben opgegroeid. Ik moet nu nog helemaal beginnen met te ontdekken wat er staat. Een uitdrukking als 'oog om oog en tand om tand' heb ik altijd verstaan als: ik een vinger eraf, jij ook een vinger eraf, terwijl het vanuit de visie die ik nu heb is: wat jij een ander aandoet zal jou door je eigen toedoen waarschijnlijk ook aangedaan worden. Als je zelf iemand een slechte gebeurtenis aandoet trek je die gebeurtenis aan door de energie die je uitstraalt en toelaat. Dat kan in dit leven of in een volgend leven zijn.

Als we het hebben over de zin van het leven dan is reïncarnatie voor mij de crux. Jarenlang heb ik getobd met heel negatieve gevoelens over het leven, gedroomd van dood gaan en over zelfmoord; daar was ik ook heel veel mee bezig. Ik vond het leven één grote strijd en altijd dacht ik: waar doe ik het voor? Ik weet het niet. Totdat het begrip reïncarnatie met een dergelijke betekenis eraan vast zijn intrede in mijn leven deed. Ik had er wel van gehoord maar het was iets van het Oosten of iets van alternatievelingen. Toen pas ben ik de zin van het leven gaan zien.

Geloven in reïncarnatie is inzien dat ik het hier niet meer allemaal voor niets doe. Alles wat ik hier bereik, mijn problemen die ik te boven kom, wat ik meemaak, mijn wijsheden die ik opdoe, die kan ik meenemen naar een volgend leven. Ik zie dat elke ziel zich in de loop van de tijd evolueert totdat zij steeds dichterbij de goddelijke energie komt.

Ik denk dat je op een gegeven moment op aarde niet meer verder kunt leren en dat er dan andere taken voor je zijn weggelegd. Dat kan het vanuit gene zijde begeleiden van mensen op aarde zijn, proberen ze sturing te geven, ze waar nodig te beschermen – ik voel mezelf ook heel erg beschermd. Ja, bezig zijn met de aarde. Het kan ook zijn dat we door te evolueren op een heel andere planeet terecht komen. Het kan zijn dat de mensen daar kristallen kronen dragen en over kristallen paden lopen omdat de goddelijke straling er veel sterker doorheen komt. Shirley MacLaine, een Amerikaanse actrice, danseres en schrijfster geeft er in haar boek 'Dansen in het licht' een mooie beschrijving van. Ik kan me voorstellen dat je in die evolutie zulke dingen ook weer tegenkomt en uiteindelijk zie ik weer een versmelting met de goddelijke energie waarin je ook weer scheppend bent. Het kan goed zijn dat wij als plant of dier of zelfs op een heel andere planeet begonnen zijn en dat wij in elk leven dat wij aangaan een levensles krijgen die bijdraagt aan de groei van onze ziel zodat, mocht die ziel ooit weer incarneren op aarde, zij dan een werkelijke navolging van Christus kan zijn. Doordat ik weet dat ik doorga en dat ik alles wat ik nu doe opnieuw zal mogen gebruiken, ja, dan zeg ik: daarvoor wil ik vechten. Het is een hele strijd, maar het is een heel mooie strijd. Iets wat je naar een hoger doel kan leiden.”

Huib de Vriend: Maar wat jij bedoelt, is toch precies wat in de bijbel bedoeld wordt? (1991)

Sieth Delhaas

De Bazuin, 28 juni 1991

Huib de Vriend, 33 jaar, studeerde aan de Landbouwwuniversiteit te Wageningen, is sinds vijf jaar als vrijwilliger werkzaam bij de Sectie Biotechnologie en Voedselproductie van het Studium Generale van de LU, werkt sinds mei 1991 in deeltijd als beleidsmedewerker bij de Stichting Consument en Biotechnologie, een samenwerkingsverband van de Consumentenbond en Konsumenten Kontakt te Den Haag, is medeauteur van het boek 'Oogst uit het lab', leeft in een woongroep te Wageningen.

“Tijdens mijn studie landinrichting en planologie kreeg ik veel te maken met ideale procedures zoals die uitgedacht worden door planologen en hoe die in de praktijk moeten werken. Toen ik echter in contact kwam met een groep jonge boeren in Noord-Holland met wie ik in een project moest samenwerken, ontdekte ik dat die ideale procedures niet kloppen. Wat onderzoekers hebben bedacht is niet het belangrijkste en ik ontdekte dat wat onderzoekers hebben bedacht over juistheid en waarheid heel goed weerlegd kan worden. Dat heeft te maken met hoe je naar de dingen kijkt en hoe je met mensen omgaat.

Er zijn twee dingen bij mij van belang geworden: Allereerst de omgang met mensen, waarover ik heel sterk ben gaan nadenken – en dan vooral hoe onderzoekers en institutionele organisaties zoals overheidsinstanties, omgaan met mensen en wat ik daar verkeerd in vind en hoe ik dat zelf anders zou willen doen; en ten tweede hoe het zit met

de waarheden en juistheden zoals die vanuit de wetenschapswereld worden verondersteld en op welke manier je tegen die dingen kunt aan kijken. Wat zijn de consequenties daarvan. Die gedachten hebben tijdens mijn studie sterk doorgewerkt en die houden me nog steeds bezig. Ik wil proberen mensen serieus te nemen en proberen als mensen iets zeggen hun achterliggende motieven te begrijpen, daarover in discussie te gaan en met de resultaten daarvan iets te doen. Ik vind het belangrijk dat mensen de kans krijgen om met datgene wat ze denken, wat voortkomt uit hun eigen leefwereld, een verbinding te leggen; omdat vervolgens ook aan andere mensen te kunnen doorgeven zodat ze er samen iets mee kunnen doen. Op die manier zouden mensen zelf meer vorm kunnen geven aan hun leefwereld.

Je opleiding is ontzettend dominant. Als je VWO en later de universiteit doet, dan wen je aan een bepaalde manier van kijken. Kom je met de praktijk in aanraking dan komt het beeld dat je je met behulp van die wetenschappelijke kennis hebt gevormd weer op z'n kop te staan. Ik kom wel uit een boerenomgeving maar tijdens je puberteit ga je je natuurlijk afzetten tegen thuis en je ouders en sta je veel meer open voor watje elders leert.

Toen ik vierentwintig was, heb ik een jaar vrijwel niet gestudeerd omdat ik vreselijk ging twijfelen of ik wel verder moest gaan met op deze manier kennis op te nemen. Dat is niet zo'n onbekend verschijnsel, het is een manier van bezinning. Voordat ik naar Wageningen ging, had ik enkele maanden natuurkunde in Delft gestudeerd omdat ik nucleaire fysica wilde doen vanuit mijn antikernenergie denken. Ik meende dat als ik er maar genoeg van wist, ik binnen de kernenergiebeweging wel met goede argumenten kon komen. Ik vind dat nog steeds waardevol maar het past niet bij mij om zo bezig te zijn. In Delft zag ik mensen heel fanatiek bezig die aan een relatieve leek die ik als eerstejaars toch was, niet eens konden uitleggen waarmee ze bezig waren. Toen heb ik voor Wageningen gekozen. Natuurwetenschappen spreken me nog steeds aan, ook de bio-nucleaire wetenschappen waar de gentechologie uit voortkomt zijn razend interessant, maar ik houd me nu vooral met de grondslagen ervan bezig.

In de zeventiger en tachtiger jaren zijn er in de natuurwetenschappen belangrijke ontdekkingen gedaan waardoor er naast de ordetheorieën ook chaostheorieën zijn ontwikkeld. Chaos zou nu weleens minstens zo belangrijk kunnen zijn als de veronderstelde orde-theorieën. In die chaostheorie is er ook plaats voor de onderzoeker zelf.

Ik ben steeds meer met het democratiseringsvraagstuk gaan doen om mogelijkheden te ontwerpen hoe mensen een democratische controle kunnen krijgen over hun omgeving en dat niet alles zomaar over hen heen gaat. Hoe kun je mensen zelf daar ook voor interesseren. Na mijn studie was ik op de landinrichting uitgekeken en heb ik me in de biotechnologie verdiept. Vijf jaar geleden was dat een goed moment want die technologie was heel nieuw en het lag toch sterk in het verlengde van mijn denken over democratisering. Ik ben met twee medestudenten gaan werken op het Studium Generale van de Universiteit en samen hebben we naast allerlei ander voorlichtingsmateriaal het boekje 'Oogst uit het lab' geschreven.

We wisten dat er op het gebied van die technologie van alles stond te gebeuren en Piet Schenkelaar, Vincent Lucassen en ik vonden dat wij er op die manier voor moesten zorgen dat mensen binnen organisaties dit allemaal te weten kwamen en erover zouden gaan nadenken. Mensen moeten ervan weten want het gaat alsmaar door en de ontwikkeling van die technologie is ontzettend moeilijk bij te sturen als ze in gang is gezet.

Ook vanuit mijn persoonlijke visie vind ik dat alles niet zomaar door moet gaan. De bedreiging voor mij is dat de mens in het algemeen steeds verder af komt te staan van zijn oorsprong. Waar kom je als mens vandaan? Wie ben je? Als je aan het voedsel van de mens gaat sleutelen en rommelen dan vervreemdt de mens op den duur van zichzelf en van zijn omgeving. Die vervreemding zie je nu al sterk en dat heeft de samenleving er niet echt prettiger op gemaakt.

Ik heb gelezen dat er in Amerika steeds meer een soort graasgedrag ontstaat. De consument houdt zich steeds minder aan bepaalde 'maaltijden' en neemt steeds meer hapjes tussendoor die vlug klaar te maken zijn en die qua samenstelling door de levensmiddelenfabrikant worden voorgekauwd. Alles wat je aan voedingsmiddelen nodig hebt zit er in en daar hoeft je dan zelf niet meer over na te denken. Die ontwikkeling heeft verstrekken gevolgen voor de sociale contacten tussen mensen. Eten heeft een belangrijke sociale functie: Rustig met elkaar aan tafel zitten, informatie uitwisselen, bij elkaar informeren hoe je het die dag hebt gehad en wat je morgen gaat doen. Als je niet meer weet wat het is om een maaltijd te bereiden en samen te eten, dan ben je al vervreemd van je omgeving.

Ook die bereidingskant is belangrijk en helaas is het nog meestal zo dat vrouwen die bereidingskant voor hun rekening moeten nemen. Het is een heel belangrijke functie, niet alleen dat je dat voor jezelf doet maar ook voor anderen. Je legt er een stuk zorg in voor anderen en ook dat hoort bij het mens-zijn. Al die aspecten verdwijnen bij het gebruik van kant-en-klaar maaltijden waar de fabrikanten ons aan willen hebben. Omgang van mensen met elkaar en met de natuur is volgens mij essentieel voor het bestaan.

In mijn opvoeding heb ik geleerd dat het belangrijk is om met andere mensen rekening te houden. Ik maak me zorgen als ik om me heen kijk hoe mensen met elkaar omgaan. Nu kan het gebeuren dat een Turk in het openbaar vervoer wordt neergeslagen en dat geen omstander een vinger uitsteekt. Dit soort ontwikkelingen vind ik afschuwelijk. Ik ben zelf ook een product van deze samenleving en ik merk dat ik soms gedwongen word op een manier met mensen om te gaan die ik eigenlijk niet wil. Ik heb dat sterk als ik contact heb met mensen uit het bedrijfsleven die een belang proberen te behartigen vanuit een machtspositie, waarbij ze kapitaal en vaak ook het beleid achter zich hebben. Als je tegen dat beleid wilt knokken dan moet je soms middelen gebruiken die je liever niet gebruikt. Laatst had ik contact met een belangenvereniging van een fabrikantengroep die diergeneesmiddelen levert. Zeg maar een lobbyclub. Onder die geneesmiddelen valt ook BST, een groeihormoon voor koeien. Die club vindt dat Nederland niet zo moeilijk moet doen om dat hormoon te verbieden. Ik maak hen duidelijk wat de consument wil en ze proberen mij dan te overreden omdat ze je zien als een opinion-leader, iemand die wel eens belangrijk kan zijn om consumenten of belangenorganisaties over te halen. Als ik 'ja' zeg, dan gaan anderen ook wel 'ja' zeggen. Ik wil op zich best met die mensen praten, maar ze stellen zich eenzijdig op en ze luisteren niet echt naar de argumenten die ik aandraag. Op dat moment wordt het duidelijk dat je twee aan elkaar tegengestelde belangen vertegenwoordigt. Als zij dan op een bepaald moment zeggen: zo komen we niet verder, dan stel ik me ook hard op zeg: maar ik hoef toch niet verder te komen, jullie willen dat toch. Dan is voor mij de kous af. Dat is niet mijn manier van met mensen omgaan en daardoor leef je soms in twee werelden, maar dat moet dan maar. Het is heel belangrijk te begrijpen waarom mensen leven zoals ze leven en op welke gronden ze hun keuzes maken.

De overheid en het bedrijfsleven maken zich behoorlijk druk over de acceptatie van biotechnologie. Het bedrijfsleven denkt dat als het de mensen voorlicht, zij beter weten waarom het gaat en dat men dan wel inziet dat het allemaal wel meevalt, dat het bedrijfsleven alles wel goed afweegt en dat de mensen het dan wel zullen accepteren. De overheid heeft meer de houding van: het is belangrijk dat mensen op grond van informatie kunnen aangeven wat ze wel of niet wensen. Ik denk dat er nog een stuk bijkomt, namelijk het scheppen van kaders waardoor datgene wat mensen of organisaties als hun wensen te kennen geven, ook vertaald wordt in beleid. We moeten naar een situatie toe waarin er al in een heel vroegtijdig stadium nagedacht wordt over de doelen en de middelen, of die goed zijn, of er een alternatief is en of er middelen zijn die misschien veel effectiever zijn.

Hier in Wageningen worden miljoenen gespenseerd aan biotechnologisch onderzoek terwijl er ook een vakgroep voor alternatieve landbouw is die ergens achteraf in een paar oude barakken onderzoek doet. De belangstelling voor dat onderzoek is wel groeiende maar te langzaam. Zij moeten werken vanuit een achterstandspositie. Ik weet dat ik een ideale situatie schets, maar je moet proberen om vanuit al die verschillende belangen van tevoren na te denken waar we met z'n allen naar toe willen en wat we willen, in plaats van de

ontwikkelingen maar te laten komen en af te wachten of je dat wel of niet wilt binnen onze mensenmaatschappij. Als het resultaat er eenmaal is wordt het wel gekocht en wordt er mee gewerkt. Terwijl het misschien allerlei negatieve bijeffecten heeft die pas later blijken.

Mensen zouden zich veel meer als onderdeel van de natuur moeten beschouwen en dan vooral vanuit de gedachte dat de mens in staat is om na te denken en vandaaruit moet handelen. Als je discussies aangaat met mensen met een christelijke achtergrond dan hoor je steeds twee dingen die naar voren worden gebracht:

- *rentmeesterschap, datgene wat God geschapen heeft zoveel mogelijk beheren en niet beheersen;*
- *de talenten en het gebruik daarvan.*

Er zijn talloze mensen die vinden dat ze hun talenten mogen gebruiken om in te grijpen in de natuur als we het maar op een verantwoorde manier doen. Er zijn mensen die vinden dat je de natuur zoveel mogelijk mag gebruiken en anderen die vinden dat je de natuur niet mag beheersen. Dat zijn belangrijke nuances, het is maar net hoe je het ziet. Zowel talenten als rentmeesterschap stellen mensen boven de natuur. Ik ken de bijbelverhalen van de zondagsschool, we hoefden niet naar de kerk en verder heeft dat allemaal nooit zo'n indruk op me gemaakt. Ik ben er pas veel later over gaan nadenken en ik stond er toen al los van. Als ik nu om me heen kijk en mensen over dit soort dingen hoor praten vind ik wel dat je met hun zienswijze rekening moet houden, maar ik zie het niet als een positief gegeven om met de natuur om te gaan. Ik weet nooit of het samenhangt met de christelijke moraal of dat het gewoon samenhangt met de hebzuchtigheid van mensen; het steeds meer willen hebben of het hebzuchtig worden gemaakt. Als ik mensen vanuit de christelijke hoek daarover hoor, dan merk ik dat er heel veel variatie in hun standpunten zit. Ik ben dan geneigd niet een discussie over die bijbelteksten aan te gaan maar te proberen om mensen bij zichzelf te rade te laten gaan en te zeggen: kijk om je heen. Die bijbelteksten kunnen best een steuntje in je rug zijn en ik respecteer ook dat mensen die discussie in die context willen plaatsen, maar uiteindelijk komt het op jezelf aan. Dat blijkt ook gewoon en dat is belangrijk voor mij. Ik heb daar weleens een discussie met mijn moeder over en dan zegt ze: maar wat jij bedoelt is toch precies wat er in de bijbel mee bedoeld wordt! Nou ja, dat kan best zijn, maar ik heb er geen behoefte aan dat te benoemen.”

Annemie Van Kerckhoven: Het komt vanuit jezelf en dat is liefde (1991)

Sieth Delhaas

de Bazuin 17 mei 1991

Annemie Van Kerckhoven, 39 jaar, volgde de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Antwerpen, is sinds 1975 beeldend kunstenaar in deze stad, werkte van 1980 tot 1988 samen met Danny Devos binnen 'Club Moral', een kunstenaarsinitiatief, gericht op extreme uitingen.

“Ik ben in mijn jeugd heel erg bepaald bij de kracht van vrouwen, maar tegelijkertijd ook bij het feit dat mannen- en vrouwenwerelden enorm van elkaar gescheiden zijn. Ik heb me als kind, me bewust van die kracht van vrouwen, hevig aangetrokken gevoeld tot de mannenwereld. Mijn drang naar vrijheid dreef me in de richting van die wereld omdat ik zag dat die meer vrijheid en kans op ontwikkeling bood. Mijn moeder en grootmoeder waren voorbeelden voor me, maar tegelijkertijd ook beelden van een beperkte vrouwenwereld.

Ik heb een heel ingewikkelde jeugd gehad want ik had twee moeders, mijn grootmoeder en mijn moeder en twee vaders, mijn vader en mijn oom, die bij ons woonde. Mijn grootvader was een heel stille man die hard werkte maar niets zei. Het ingewikkelde was ook dat ik op een bepaalde manier slachtoffer was tussen die twee vrouwen. Als wij als kinderen – ik was de oudste – naar onze grootmoeder gingen dan vroeg zij me uit: wat heeft ze over me gezegd, en mijn moeder deed dat andersom ook. Dat zijn dus heel negatieve dingen uit die vrouwenwereld; opstokerig en intrigerend en in die mannenwereld kwam ik dat niet tegen. Die twee vrouwen waren concurrenten van elkaar om mijn vader, om de kinderen, het bedrijf, om alles.

Ik beleefde die verhouding als een voortdurende bedreiging. Mijn grootmoeder had in Antwerpen een fantastische zaak opgebouwd, waar banketten en recepties werden georganiseerd. Als de koning naar Antwerpen kwam dan werden daar de lunches en diners besteld. Mijn vader is in die wereld opgegroeid en hoewel hij kunstenaar was, want hij schreef gedichten en tekende, heeft hij dat laten schieten voor de zaak omdat hij niet tegen de wilskracht van mijn grootmoeder op kon. Mijn ouders waren in dat grote huis altijd aan het werk. Ze hadden vijf kinderen, maar de wereld bij hen was: de kinderen boven bij de kinderjuffrouw en beneden wordt er gewerkt. Dus apart.

Ik ben als een overgevoelig mens geboren en ik heb van dat leven – werken, werken, werken – veel last gehad. Ik heb altijd de indruk gehad dat werken het belangrijkste is in het leven en dat wij kinderen een last waren. Dat werd ook zo gezegd. De vakanties, alle vrije dagen en weekenden waren we bij onze grootouders die vijftien kilometer buiten Antwerpen in een groot kasteel een hotel-restaurant dreven. Toen ik een jaar of elf was hebben mijn ouders een villa gekocht, maar daar voelde ik me niet goed thuis. Ik leefde dus in drie gescheiden

werelden. Vijf jaar geleden moest mijn vader met die zaak stoppen. Het huis waarin zich zijn hele leven had afgespeeld moest worden verkocht, maar hij kon van dat huis niet scheiden en hij is gestorven toen ze bezig waren het te verkopen. Wat me sindsdien bezighoudt is dat van dit alles niets overschiet, ook niets van wat mijn grootmoeder heeft opgebouwd. Het was uitgegroeid tot een enorme onderneming met heel veel goodwill, maar de dingen op zichzelf waren niets waard. De kern van mijn vader, wat hij had kunnen worden, is ook weg. Ik vraag me dus nog altijd af wat de zin van zijn leven is geweest. Pas een week voordat hij gestorven is, heb ik daarover met hem kunnen praten. Ik zei: maar dat hele huis, die zaak dat heeft toch een zin aan je leven gegeven? Hij heeft heel hard gewerkt en ik veronderstel dat hij er ook plezier aan heeft gehad. Hij zei: mijn leven houdt nu op, dat is voorbij.

Nadien heb ik een heel andere motivatie voor mijn werk moeten zoeken. Toen ontdekte ik ook dat ik alles wat ik maakte eigenlijk voor hem maakte. Ook de betrekkelijkheid van alles ben ik na het overlijden van mijn vader meer gaan zien. Toch voel ik me bevoorrecht dat ik dit allemaal heb meegemaakt. De wereld van die zaak daar midden in die stad is een beeld op zich, een paradigma voor mezelf. Tot mijn vijfendertigste ging ik er één of twee dagen in de week heen om in dat huis en die sfeer te zijn. Het was een wereld waar mijn ouders zelden buiten kwamen, ‘de wereld’ kwam naar hen toe.

Iets in de achtergronden van mijn jeugd heeft me waarschijnlijk zo gemaakt dat ik mijn leven heb opgebouwd zonder kinderen. Aan de andere kant was er ook de nieuwsgierigheid naar de eenheid tussen man en vrouw en de harmonie die daaruit voortkomt, een toekomst. Meestal zijn dat kinderen, maar in mijn geval zijn het creatieve dingen die andere mensen kunnen helpen. Het geestelijke is voor mij heel belangrijk en ik weet niet of dat een gevolg is van mijn jeugd in die bossen en het opgegroeid zijn tussen oudere mensen. Het hoogtepunt van vele vakanties was als de bakker of de postbode langs kwam.

Lesbische vrouwen hebben mij aan het eind van de zeventiger jaren aangespoord vol te houden en actief te blijven in de kunst. ‘Annemie’, zeiden ze, ‘je moet volhouden, want wij hebben je nodig’. De kunstgeschiedenis is er het bewijs van dat het nodig is dat vrouwen zich vastbijten in de kunst. Als vrouw, als creatief persoon heb je in de kunst enorm veel tegenwerking. Je moet veel beter zijn dan de man en ik heb geleerd dat ik juist als vrouw heel belangrijk werk kan maken. Het is voor mij onmogelijk mij te laten leiden door de gangbare kunstconcepten. Ik gebruik alles wat er rondom me gebeurt, zowel tekst, woorden van mensen, filosofie en wetenschap. Al die dingen zijn voor mij plastisch materiaal. Eigenlijk had ik liever een opleiding tot schilder willen volgen, maar ik vond die opleiding te eenzijdig en ik had al zo lang moeten vechten om naar de academie te kunnen gaan. Ik heb toen gekozen voor verschillende disciplines van grafische vormgeving en nu zijn die relaties met elkaar geïntegreerd. Uiteindelijk, en dat dateert van vorig jaar, noem ik mezelf toch schilderes.

Zo’n vijftien jaar ben ik heel expliciet bezig geweest werken te maken over wat ik gelezen had en die ik achteraf in relatie bracht met bepaalde nieuwe theorieën over filosofie en wetenschap. Heel tegendraads. Maar ik werd zo goed in het interrelateren van al die disciplines dat de mensen op den duur alleen naar de inhoud keken en de vorm op de koop toe namen.

Jarenlang heb ik samen met Danny in het kunstenaarscollectief ‘Club Moral’ gewerkt. De maatschappij is echter zo ingesteld dat als een vrouw en een man samen iets doen zij zich richt naar de man. Men denkt dat van de man de creatieve kracht komt. Daarom ben ik met

‘Club Moral’ gestopt. Ik was toen 35 jaar en ik vond dat ik het nu echt helemaal alleen moest gaan doen. Samen hebben we als afsluiting van die periode een reis van vijf weken naar Australië gemaakt. We hebben de Uluru bezocht, voor de Aboriginals het heilig middelpunt van Australië. Het is een monoliet van acht kilometer omtrek, de grootste ter wereld en ook in de Europese cultuur waren monolieten de eerste voorwerpen die als kunstwerk bewonderd werden. Ik heb tijdens die reis ook de relativiteit van tijd gevoeld. Het heeft me geshockeerd dat je in zo’n korte tijd naar de andere kant van de werldebol kunt. Hier was het lente en daar herfst. Als kunstenaar vond ik dat een belangrijke ervaring om aan den lijve mee te maken. Sederdien leef ik anders, tijdlozer. Op de terugweg zijn we gestopt in Singapore, een stad met zeven godsdiensten. Met een bus hebben we ‘de godsdienstige tour’ gemaakt die je in alle kerken en tempels brengt. Het heeft me aangegrepen dat al die religies in één stad kunnen samenleven en voor mij was dat een zinnebeeld. Op dat moment heb ik een synthese kunnen maken van alle godsdiensten van de wereld en dat was fantastisch.

Bij het bestuderen van al die godsdiensten heb ik wel gevoeld dat ze allemaal heel mannelijk zijn gericht. Na onze terugkomst ben ik me meer gaan toeleggen op de intrinsieke waarden van beelden. Op een iconententoonstelling werd ik geboeid door een kruis, een heel eenvoudig kruis en ik wist toen ineens wat een kruis betekent; het is een zonnewiel, de tijd zonder richting met de nadruk op zelf. De mens heeft de kracht en de drang in zichzelf om zich met anderen te verenigen en die beide maken deel uit van de Liefde. Dat kruis bracht mij weer terug bij de periode dat Danny en ik in ons werk veel met de dood en de duistere dingen bezig waren. Je komt dan ook bij het fascisme terecht en dus bij de Swastika. Ik vroeg me af waarom de fascistten dat teken gebruikten. Die Swastika zegt alles over de verhouding van de mens met zichzelf en de kosmos.

Ik denk dat voordat Christus op aarde was de mens of met God bezig was of met zichzelf, maar er was altijd een ongelooflijk dilemma in de mens. Misschien waren de mensen er zich niet van bewust dat de mens en God compleet verschillende dingen waren en de machten die rond de mens aanwezig waren: de natuur, de oppermachten, de mens zelf als wezen dat in staat is tot jaloezie en doodslag. Christus heeft met zijn komst de richtingen weg genomen en hij heeft gezegd dat de kern van alle dingen de mens zelf is. Het komt vanuit jezelf en dat is de liefde. Toen mijn vader overleed wist ik ook ineens hoe alles in elkaar zat, dat de liefde, en dat klinkt misschien melodramatisch, sterker is dan de dood.

Ik wist tegelijkertijd wat eeuwig leven was. Dat is wat je bij andere mensen teweegbrengt. De liefde die mijn vader bij zijn sterven bij ons voelbaar heeft gemaakt is eeuwig leven; als je genoeg liefde in je omgeving hebt ontketend. Hij sprak niets uit, hij heeft nooit iets uitgesproken, het was een heel eenzijdige beleving voor mij, maar toch zag ik dat heel helder. Toen heb ik gesnapt waar het geloof over gaat. Bij het kruis is het precies zo: je moet geen richtingen zoeken, maar vanuit jezelf de liefde geven; dus: doe niet aan een ander wat ge ook niet wilt dat u geschiedt. De mens moet niet teveel van anderen verwachten, maar de mens moet het zelf doen. Christus heeft het ook zelf gedaan, heel bewust. God is voor mij datgene wat er is en er altijd geweest is en er altijd zal zijn, waarvan wij ook een deel zijn, maar waarop je je niet al te veel moet concentreren. Je moet er naartoe, je daarvan bewust zijn, maar je moet er ook niet te veel van verwachten.

Met mijn reis naar Australië wilde ik ook mijn kijk op de wereld verruimen. Een kunstenaar mag niet enkel gebonden zijn aan de invloedssferen waarin hij is grootgebracht. Australië, verder kun je niet gaan. Ik zie het nu als mijn taak de herwaardering van het innerlijk van de

vrouw uit te beelden. Dat klinkt heel zwaarwichtig en ik weet niet of het me zal lukken maar het is een feit dat het vrouwelijke enorm inferieur is in onze cultuur. Ik maak zelf geen onderscheid tussen mannen en vrouwen, maar het vrouwelijk en het mannelijk element zijn enorm uit elkaar getrokken en ik wil proberen die twee met elkaar te verzoenen. Dat lukt me alleen door een overdrijving van het vrouwelijk element en te laten zien hoe vrouwen in elkaar zitten.

Ik wil laten zien dat haar capaciteit ligt in het samenbrengen van een veelheid van mogelijkheden. Onze westerse wereld zit in elkaar zoals de man die gemaakt heeft: gericht op specialisatie. De man richt zich op één ding, diept dat uit, met verwaarlozing van wat daaromheen zit. Daarbij schept hij bergen afval, niet alleen op materieel, maar ook op esthetisch en moreel gebied. Misschien worden er wel goede dingen gepresteerd, maar het gaat ten koste van zoveel andere dingen waar psychologen, praatgroepen en gevangenen voor nodig zijn om de schade te herstellen. Om die tegenstelling tussen mannen en vrouwen met elkaar te verzoenen, maak ik vaak gebruik van beelden van naakte vrouwen. Ik heb het altijd intrigerend gevonden waarom naakte vrouwen zo'n onderwerp van studie zijn geweest. Op de kunstacademie wordt zo'n vier tot zes uur naaktstudie gegeven en daarnaast bestaan er nog allerlei bladen met blote vrouwen voor mannen. Daarin zit toch, hoe je het wendt of keert, een soort aanbidding, een veresthetiseren van vrouwen. Pornografie is natuurlijk anders.

Ik denk dat het naakte lichaam van een vrouw kunstenaars een enorme vrijheid! geeft. Het is een object dat hen toelaat hun theorieën en hun overtuigingen, ook hun esthetische, over de wereld en hun eigen ontwikkeling in beeld te brengen. Ik denk dat het vrouwelijk lichaam voor hen een soort metafoor is voor de wereld. Voor mij geldt hetzelfde. Ik vind een vrouwenlichaam prachtig. Ik vervorm en esthetiseer en overaccentueer borsten en dijen. Dat zie je ook in die oude beeldjes van vijfduizend voor Christus. De eerste kunstwerken door mensen gemaakt waren immers afbeeldingen van de vruchtbaarheid van vrouwen. Het boek van Elisabeth Badinter '*De één is de ander*', over de ontwikkeling van de verhouding tussen mannen en vrouwen was een openbaring voor me.

Ik heb veel over dat onderwerp gelezen en een tijd heeft het me sterk beïnvloed. Nu ben ik bezig met figuren die contact maken met elkaar, of een figuur die contact maakt met haar omgeving. Ik heb iconen gemaakt van naakte vrouwen die hun vrouwelijkheid aanbieden, een soort piëta's. Soms wordt dat als blasfemisch uitgelegd, maar dat is de bedoeling niet. Ik heb drie van die stukken gemaakt en die heb ik altaren genoemd. Ze zijn samengesteld uit een horizontaal en een verticaal stuk, een man en een vrouw in strijd gewikkeld en twee vrouwen, gerelateerd aan maan, zon en aarde. Het heeft ook te maken met de aanvaarding van mezelf. Die drie grote stukken hebben de mensen enorm aangesproken. Zoiets hadden ze nog nooit gezien. Toch komen die gedachten dat een vrouw altijd inferieur is aan een man nog vaak terug.

Men verwijt mij ook dat ik te theoretisch bezig ben, dat die theorieën achter mijn werk te belangrijk zijn en dat ik me dan niet voldoende in mijn werk kan uitdrukken. Maar ze kunnen het gewoon van een vrouw niet aanvaarden dat ze cerebraal ook kan functioneren, vooral omdat ik het op een manier doe die onconventioneel is. Ik schrijf veel op en heb mijn theorieën gebundeld, maar de alles overkoepelende theorie heb ik nog niet. Ik zie kunst als contact, het is een overdracht van iets. Ik maak iets mee, ik maak een reis in de plaats van

andere mensen die er de tijd niet voor kunnen nemen, een reis door de geschiedenis van de mensheid en die belevenis draag ik over.”

Frits ter Kuile: Ik hoop dat ik radicaal zal worden zoals Franciscus (1991)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 22 maart 1991

Frits ter Kuile, 28 jaar, met vele vaste woon- en verblijfplaatsen. Opleiding VWO, Landbouwwuniversiteit Wageningen, Vredeskamp Woensdrecht, 14 maanden gevangenis onder andere wegens totaalweigeren.

“In mijn schooljaren plakte ik VVD-stickers op mijn agenda en zette ik het familiewapen bovenaan mijn proefwerkblaadjes, met een windbuks joeg ik kamperende hippies van ons landgoed in de Achterhoek en zondags hing ik bordjes met *Verboden toegang* op de paden tegen de wandelaars, dus ik was een vrij bezitterig type: ik ben een Ter Kuile en het plebs moet van het terrein af. In de vierde klas gymnasium bleef ik zitten en kreeg tijd voor andere dingen. Ik kwam in kraakpanden en ontdekte dat mensen ook anders leefden dan ik thuis in Amsterdam gewend was in ons huis met twee badkamers, twee auto's en een grote boerderij. Ik kwam met andere gedachten in aanraking zoals de anarchistische denkwijzen. Godsdienst en de bijbel associeerde ik met EO, NCRV en Jehova's getuigen, dus een vrij glibberig geheel, waartegen ik veel aversie had. In die tijd kwam ik ook in contact met de muziek van Bob Marley, reggaemuziek uit Jamaica. Hij zingt over de exodus van zwarte mensen, van Gods volk uit het kapitalistische Babylon en over ‘Yah love protect us’ en ‘Stand up for your right’. Die teksten hebben mij heel sterk beïnvloed. Toen ik hoorde dat rasta's, de liefhebbers van deze muziek, regelmatig in de bijbel lazen, dacht ik: jeetje, als rasta's dat doen, moet ik er toch ook maar eens een kijkje in nemen. Ik ontdekte dat het het meest revolutionaire boek is, waarbij de werken van Bakunin en andere anarchistenvan verbleken.

Dus sindsdien heeft de bijbel voor mij veel kracht. Ja, intussen zegt iedereen dat je je school moet afmaken, carrière maken en voor je pensioenpremie moet gaan zorgen en dat doe je dan maar, hoewel je in je hart voelt dat het anders moet. Ik durfde die zekerheid die allerlei instituties bieden niet los te laten. Op de Landbouwwuniversiteit in Wageningen studeerde ik genetische manipulatie om planten te veredelen. Daar heb ik besloten om niet verder te gaan. Met plantenveredeling buit je de aarde nog meer uit, een bezigheid die rijken nog rijker en armen nog armer maakt. Toen ben ik in het vredeskampje in Woensdrecht gaan wonen. Maar ook een boekje van Franciscus gaf me een zet in de goede richting. Zijn radicaliteit, zijn armoede en die keischerpe keuze om niet met geld te leven, sprak me aan en je realiseert je hoe weinig radicaal je zelf bent. Ik heb altijd wel wat geld bij me. Ik vertrouw erop als ik bijvoorbeeld vanaf Stuttgart omhoog lift en in het Ruhrgebied vast kom te zitten, dan kan ik dat laatste stukje met de trein gaan. Voor een kwartje kun je opbellen, dus met geld kun je

een heel eind uit de moeilijkheden komen. In de eerste plaats ligt mijn vertrouwen in de Mammon en dat verstoort mijn vertrouwen op God. Franciscus had dat vrij goed door, vandaar zijn afwijzing om geld ook aan te raken. Als je lift of bedelt ben je afhankelijk en doe je een beroep op de goedheid van mensen. Met geld kun je graaien, kopen en pakken. Natuurlijk zit je in die structuren. Je kunt gaan lopen en niet meer met tweehonderd kilometer per uur over het asfalt razen, maar als iemand toch naar Stuttgart rijdt en ik kan instappen dan heb ik er niet zo'n moeite mee, wel dat ik vaak zwijg over het snelle rijden. Ik denk dan: nou, het schiet aardig op, terwijl ik zou moeten zeggen: negentig kilometer per uur is beter voor het milieu dan tweehonderd.

Zo'n gevangenis is ook een hele leerschool. De mensen in de vredes- en milieubeweging waarin ik werk, zijn meestal net als ik uit de witte middenklasse die het zich kunnen permitteren om over de dingen na te denken. In de gevangenis woon je samen met mensen uit de onderste klasse, uit de tehuizen, uit de gezinnen waarvan pa en ma alcoholisch zijn en ook al niet konden lezen en schrijven, veel buitenlanders en tweede generatie buitenlanders, mensen die structureel in onze samenleving in de verdomhoek zitten. Ze maken zich veel zorgen om hun familie, de huur, de baas of hun hond en worden tegelijkertijd achter de deur keihard met zichzelf geconfronteerd. De sfeer is er nogal macho, dus iedereen vertelt grote verhalen maar niemand luistert. Alleen al een keer luisteren, een oor zijn, brengt licht in hun duisternis. Ik probeer brieven te schrijven voor buitenlanders en te kijken waar ze onrechtvaardig behandeld worden. Bovendien ben ik meestal in een goed humeur en dat straalt je uit, dat breekt de tredmolen en de somberheid. Er wordt daar alleen gesproken over dope, auto's, gokkasten, inbreken, vrouwen en voetballen. Je kunt dat doorbreken door over andere dingen te praten, bijvoorbeeld de vraag stellen: waarom ben je op deze aarde, of vraagtekens zetten bij manieren van handelen, waardoor je een levendige discussie krijgt en mensen gaan nadenken. Natuurlijk, het is dweilen met de kraan open, maar toch, het geeft vreugde om te doen.

Ik zit daar regelmatig omdat ik het met veel dingen niet eens ben. De Nederlandse luchtmacht doet bijvoorbeeld laagvlieg oefeningen boven het land van de Indianen in Noord-Amerika met supersonische knallen en oefenbombardementen. Hun kuddes kariboes slaan daarvan op hol tot ze er dood bij neervallen en krijgen spontane abortussen en de Indiaanse kinderen worden er psychotisch van. Zo wordt hun hele cultuur en hun leven verwoest. Dat is genocide. De Innu zelf, vrouwen, mannen en kinderen, blokkeren regelmatig de landingsbaan van Goosebay in Labrador en worden dan gearresteerd. Op de dag dat zij voor de rechter moesten komen, hebben wij in Leeuwarden, Volkel en Woensdrecht de boel geblokkeerd. Ik zat op de landingsbaan in Woensdrecht terwijl er net een F27 wilde opstijgen en een F16 testvluchten deed. Aanvankelijk zaten we er met z'n vijven, maar al spoedig was de hele landingsbaan dicht met een dozijn busjes, bewaking, soldaten en marechaussee en toen was de blokkade volkomen. Iedereen kreeg een dagvaarding behalve ik. Toen de anderen in het gerechtsgebouw in Breda zaten, ben ik met een vriendin op het dak geklommen en hebben we spandoeken opgehangen en op het gerechtsgebouw heb ik een tekst van Van Randwijk geschilderd: *waar recht onrecht wordt, wordt verzet plicht*. Dat is heiligschennis van hun tempel en bij een ander proces heb ik er een tekst naar Jesaja opgezet: '... want de waarheid struikelt en gerechtigheid vindt geen ingang.' Voor dat alles kreeg ik zes weken onvoorwaardelijk. Misschien geven ze je wel zo'n straf omdat je geen berouw toont. Meestal zeg ik tegen de rechter of de officier: 'als u mij vervolgt en veroordeelt dan stelt u zich naar mijn mening gelijk met uw collegae in het Derde Rijk en uw collegae onder Stalin of Mao,

want Auschwitz, de Gulag Archipel en Zuid-Afrika zijn allemaal legaal, dat u dronken automobilisten veroordeelt, nou à la, het is niet mijn stijl, maar als u de Nederlandse Staat beschermt in haar geweld tegen de Innu, dan staat u naar mijn mening aan de verkeerde kant.'

Dat wordt je niet altijd in dank afgenomen. Af en toe doe ik een actie van burgerlijke ongehoorzaamheid – in Amerika noemen ze dat *Divine Obedience*, goddelijke gehoorzaamheid – waardoor je de confrontatie met de Staat en het structurele onrecht aangaat en weer even kunt samenwonen met de armen in de gevangenis. Mijn levensonderhoud is enerzijds een vertrouwen op 'wie goed doet, goed ontmoet' en 'maak je niet druk om brood of kleren, maar maak je druk om gerechtigheid'. Ik merk dat het zo ook gaat. Maar de andere, de bourgeoiskant is, dat mijn moeder volledig achter me staat en ook een enorme steun is. Ik kan niet zoals Jezus zeggen 'volg mij', zolang ik dat vangnet van mijn moeder onder me heb. Ik zeg wel tegen anderen: laat alles los en ik weet dat het werkt, maar hoeveel recht van spreken heb ik zolang ik dat vangnet nog heb?

Het is nog een verre droom, hoor, maar stel dat ik en dat iedereen een grote zak met duiten en bankbiljetten bij de koningin zou inleveren, dus aan Caesar zou teruggeven wat Caesar toekomt, dan denk ik dat dat de samenleving zeer ten goede zou komen. Koningen en heersers brengen geld in omloop om daarmee een krachtig middel te hebben om te verdelen en te heersen. Als wij dat middel teruggeven aan Caesar, kunnen we daarna veel beter aan God geven wat God toekomt. Je zet je gemakkelijker in voor elkaar en je bent niet meer zo gemakkelijk te corrumperen. Voor geld doen mensen alles en als het geld er niet meer is, wordt het vergaren van grote rijkdommen een stuk moeilijker, dan moet je met elkaar samenwerken voor brood of een huis. Je kunt niet meer zeggen: ik betaal je honderdduizend gulden en zet maar een huis voor me neer. Je hebt minder tijd om te graaien, omdat je veel meer tijd nodig hebt om te verzamelen, om te leven zoals de vogels ook hun graantjes bij elkaar zoeken en God hen voedt. Op die manier moeten wij werken. Soms realiseer ik me wel dat Franciscus, Gandhi en Martin Luther King ook uit rijke families kwamen en dat Mozes opgroeide aan het hof van de Farao. Toch denk ik dat als wij allemaal een stuk simpelderderder... zouden leven, wij een riant stuk tijd over zouden hebben. De armelui moeten nu twaalf uur per dag beulen voor de overbodige luxe van alle rijken. Als je allemaal simpel zou leven, hoef je maar een paar uur per dag te werken voor je basisbehoeften, de rest van de tijd kun je besteden aan het helpen van gehandicapte mensen of zieken en aan het vergaren van wijsheid en inzicht. Als je ziet hoeveel arbeiders volkomen idiote dingen maken zoals krultangen, faxen, vliegtuigen en nog zoveel meer dingen die we eigenlijk niet nodig hebben en die alleen maar schadelijk zijn voor het milieu, besef je dat je met al die arbeidsuren iets beters kunt doen.

Ik hoop dat ik radicaal zal worden in de zin van Franciscus. Het is een voorbeeldfunctie en een oefening voor mezelf. Ik heb net in de gevangenis een jonge Algerijn leren kennen. Na zijn invrijheidstelling was hij om de een of andere reden bang om naar Frankrijk terug te gaan en zocht hij contact met mij. Ja, wat moet je dan doen, want hij doet toch een beroep op mijn privileges. Het was net in die koude vorstperiode en ik heb honderd huizen waar ik welkom ben als witte-middenklasser-met-een-goede-reputatie, maar een zakkenroller-met-een-slecht-gebit heeft het een stuk moeilijker. Hij vraagt om een slaapzak, nou geef je die dan of niet? Armoë is een heel sterk middel om mensen tot bezinning te brengen, om mensen aan te raken. Die droom van: als we allemaal teruggeven aan Caesar wat van Caesar is, de macht van

het geld breken, zou dat een grote stap voorwaarts zijn. Wij helpen de wereld steeds sneller en efficiënter om zeep. Ik kan nog zo veel doen, maar het gaat grandioos mis. Toch wil ik niet bij de pakken neerzitten, maar doen alsof alles van mij afhangt. Ik zie de zaak kapotgaan, maar de belofte van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde geeft me toch hoop.

Ja, dat idee van die nieuwe hemel en die nieuwe aarde komt uit het christendom. Er is een liedje '*wir erwarten einen neuen Himmel, wir erwarten eine neue Erde*'. Ik heb dat een paar keer gezongen en dan is het zo. Gewoon het feit dat Jezus heeft gezegd: 'ik kom terug om de schapen van de bokken te scheiden'. Hoe dat er dan uit ziet, weet ik niet, want ik heb nog nooit een schaap ontmoet. Ik denk dat iedereen een bok is, maar in elk geval heeft Jezus dat gezegd en dat idee vind je bij Mohammed terug, de joden wachten op de Messias en de Hopi-Indianen dragen ook zo'n belofte met zich mee. Natuurlijk is het volkomen irrationeel om te verwachten, dat op een planeet in een oneindig groot heelal, waar natuurkundige wetten gelden en wij de bomen met zure regen kapot maken, opeens weer een paradijs zal ontstaan. Ja, en toch die prachtige belofte.

Nee, ik leef niet helemaal bij het toeval. In mijn agenda liggen tot januari 1993 al een aantal zaken redelijk vast. Wel allemaal als God het wil. Ik ontmoette in 1987 de Indiaanse Pauline Esteves, een Western Shoshone. Op hun land in de staat Nevada testen de Verenigde Staten en Engeland maandelijks hun kernbommen. Zij vertelde wat daar gebeurt en hoe haar volk kapot wordt gemaakt. Nu ben ik hoofdzakelijk bezig met het voorbereiden en organiseren van een *Pelgrimstocht* in 1992. De Amerikaanse regering wil vijf eeuwen beschaving groots vieren bij de Columbusherdenking. Wij willen dan vanaf een onderzeebootbasis aan de oostkust van de VS naar de Nevadawoestijn lopen, dus in negen maanden praktisch het hele continent door, om een vraagteken te stellen bij die vijfhonderd jaren beschaving en ons uitspreken voor een algeheel testverbod. Het is natuurlijk toeval dat je zo'n Indiaanse ontmoet maar nu werk ik heel gericht aan die campagne zodat zoveel mogelijk mensen uit vele landen aan de *European Peace Pilgrimage* in 1992 mee kunnen doen."

Hermien Dekker: Wat interesseert het me wat Gandhi zegt, ik wil weten wat het jou doet (1991)

Sieth Delhaas

De Bazuin, 22 februari 1991

Hermien Dekker, 28 jaar, voorzitter van de FNV-jongeren, volgt de voortgezette opleiding van één dag per week Vrouw en Management in Groningen, woont in Houten.

“Voor mij is heel bepalend geweest mijn tijd op de Sociale Academie in Kampen waar ik rechtstreeks van huis uit kwam met wat ik van thuis had meegekregen. Daar moest ik langzamerhand mijn eigen ideeën gaan ontwikkelen. Vooral het meedoen in de groep ‘Vrouw en godsbeelden’ is voor mij bevrijdend geweest. Voor het eerst had ik – in plaats van overal tegen aan te trappen – ruimte en kon ik open naar iets kijken: wat vind ik van de beelden die ik van thuis heb meegekregen die met geloven of de bijbel hebben te maken, wat zeggen die mij? Dat heeft erg veel indruk op mij gemaakt. Een belangrijke rol daarbij heeft het boek ‘De kleur paars’ van Alice Walker gespeeld. Dat bestaat uit brieven van Miss Celie en hoe zij daarin op een gegeven moment haar eigen godsbeeld doorbroken ziet. Dat godsbeeld was een mooie grijze man of een vingertje dat wijst watje wel of niet mag.

Wat er zo duidelijk werd beschreven is: god is in feite niets; het kan een boom zijn, het kan ook ikzelf zijn of het kan een boek zijn, vooral dingen die je aanspreken. Dat dat kon was voor mij zo bevrijdend! Die ontdekking is bepalend geweest om me echt los te maken en mijn eigen weg te kunnen gaan. Toch ben ik er daarna nog jaren mee bezig geweest.

Ik heb me nu met Kerst pas uit de kerk laten uitschrijven. Ik ben opgegroeid in een christelijk-gereformeerde kerk, dus een vrij zware en ben daar altijd lid van gebleven. Ik bleef maar wat hangen, was vaak thuis bij mijn ouders en dacht: ik zie het wel. Het werd voor mij wel steeds duidelijker dat als ik me over zou laten schrijven, ik er toch niets meer mee zou doen. Toch was het een stap die ik niet erg durfde zetten met het idee: dan valt alles weg. Dus het heeft wel een hele tijd geduurd. Voordat ik op mijn negentiende naar de Sociale Academie ging had ik al belijdenis gedaan en was heel actief in de kerk. Ik had langs de huizen geëvangeliiseerd en weet ik niet allemaal. Maar ik was toch ook steeds met de andere kant bezig. Ik heb eens op onze jeugdvereniging het thema feministische theologie behandeld zonder dat ik wist wat het was, maar het trok me aan en ik wou aan die anderen ook eens de andere kant laten zien. Ik had ook mijn vragen bij waar zij binnen die jeugdvereniging mee bezig waren. Ik stemde bijvoorbeeld bewust EVP terwijl zij RPF stemden. Hoe het allemaal in elkaar zat wist ik ook niet, maar in elk geval was ik er mee bezig.

Op de academie kwam ik mensen tegen die met dezelfde vragen bezig waren, dus ik hoefde me niet meer alleen te verzetten en mijn eigen weg te zoeken, maar ik werd gestimuleerd door contacten met anderen. Ja, thuis heb ik heel veel discussies gehad. Geen breuk. Mijn ouders hebben geprobeerd met me te blijven praten en dat heeft ook tot conflicten geleid. Ik zat er ook meer in een positie van me afzetten. Pas later konden we meer naar elkaar luisteren. Ze verwachtten niet van me dat ik in de christelijk gereformeerde kerk bleef, maar wel in een kerk. Ik was bijvoorbeeld wel actief in het studentenpastoraat in Kampen.

Voordat ik me heb laten uitschrijven heb ik eerst met onze predikant die ik al heel lang kende, gecorrespondeerd en later een afsluitend gesprek gehad. Daardoor heb ik de dingen voor mezelf weer eens goed op een rijtje gezet en werd het me ook steeds duidelijker dat als ik me zou laten overschrijven ik met een kerklidmaatschap in mijn eigen woonplaats niets meer zou doen. Dat gesprek is wonderbaarlijk goed geweest en ik heb nu zelf ook het gevoel dat ik het heb afgerond. Hoewel ik mezelf daarna toch op vage gevoelens betrapte van: oh god, nou hoor ik nergens meer bij. Ik denk dat ik ook op een gegeven moment de sprong kon nemen doordat ik door mijn contacten met 'De Weijst' merkte dat er andere plekken waren – 'De Weijst' is interreligieus – die me boeiden. Daar zit een bepaalde inspiratie voor me en ik merk dat ik door mijn drukke baan te weinig aan zulke dingen toekom, dat ik een stuk bezinning en meditatie mis.

Ik merk dat ik heel dubbel in die baan zit. Ik ben sinds maart 1990 voorzitter van de FNV Jongeren en dat is een baan van zo'n vijftig uur per week. Die baan heeft voor mij veel te maken met het feit dat ik als vrouw een stuk carrière wil maken en op die plekken wil zien te komen waar nu voornamelijk mannen zitten. Ik wil mijn invloed daar gebruiken om zaken te veranderen om met name, zoals het zo mooi heet, de zwakkeren in de samenleving, in dit geval jongeren die op sociaal zwakke plekken zitten of zelfs ondergesneeuwd worden, om daar een goede belangenbehartigingsorganisatie voor te hebben en je te laten horen naar de politiek toe. Zeker in de vakbeweging gebeurt dit vooral door mannen waardoor het soort problematiek en de thema's die mannen interessant vinden, daarin domineren. Dus ik vind het een belangrijke zaak dat er meer vrouwen komen, ook voor het gezicht naar buiten.

Ik ben in feite het gezicht naar buiten voor mijn club. Maar ik merk het laatste jaar dat ik daarmee met mezelf in een dilemma zit. Ik vind mijn baan heel belangrijk, maar je krijgt weer zo'n nieuwe arbeidsmoraal. Ik zou minder willen werken en ik werk veertig of vijftig uur voor mijn baan, dus ik kom amper aan mezelf toe. De vraag is: wil ik dat wel? Mannen hebben eeuwenlang carrière gemaakt voor van alles en nog wat en kwamen meestal verder nergens aan toe, gaan vrouwen dat nu ook doen? Ik kom er veel te weinig toe om met spiritualiteit, bezinning of met levensvragen bezig te zijn. Met zo'n weekend in 'De Weijst' dat ik net weer achter me heb laad ik me op.

Die ervaring van dat godsbeeld, de ontdekking dat god niet alles van tevoren voor mij heeft bepaald, heeft me tot het besef gebracht dat ik zelf de keuzes moet maken. Dat heeft aan de ene kant de richting bepaald naar mijn werk nu, dus carrière willen maken en hogerop willen, invloed willen hebben in de maatschappij, maar daarnaast ook naar de meer bezinnende dingen en dat heeft me in 'De Weijst' aangetrokken.

Na de Sociale Academie kreeg ik een baan voor een half jaar in Zuid-Limburg. Ik had een vriend en die wilde in 'de Weijst' gaan wonen. 'De Weijst' is een leefgemeenschap in Handel in Oost-Brabant, gebaseerd op de ideeën van Mahatma Ghandi van geweldloosheid, zelfvoorziening en soberheid. Wat voor mijn vriend en later ook voor mij belangrijk was, was

dat hij alle ideeën die hij had over samenleven daar dacht te vinden en zo de structuur waarop onze samenleving in elkaar zit – individualisme, geld verdienen, alles voor jezelf hebben – te doorbreken. Je hebt natuurlijk wel meer gemeenschappen waar geprobeerd wordt om vanuit die ideeën te leven, maar waarin vaak het politiek naar buiten treden ontbreekt, zodat ze kans lopen een zelfgenoegzaam eilandje te worden.

In mijn leven is er, ontdek ik nu steeds meer, ook een lijn van zoeken naar evenwicht. Nu is het nog te veel het werk, hollen en chaos en blij dat het weekend is om uit te puffen. In feite vind ik het te belachelijk om de hele week, te hollen naar je vakantie of het weekend toe, waarom doe ik niet elke dag alles in evenwicht? Na die tijdelijke baan was het voor mij ook een makkelijke keuze om in ‘De Weijst’ te gaan wonen en eens voor mezelf na te denken hoe ik mijn leven zinvol wilde gaan invullen. Ik had een uitkering en het doel was om in de buurt een baan voor twintig uur per week te vinden, maar dat lukte niet zo snel.

Ik heb daar toen ruim een half jaar gewoond, maar het benauwde me verschrikkelijk zodat ik blij was als ik eens een weekend weg kon. Ik vond het er te dogmatisch. Als er bijvoorbeeld een discussie was en ik vroeg: wat vind jij er nu van? Dan werd er gezegd: ‘ja, Ghandi zegt’. ‘Ja, wat interesseert mij nou wat Ghandi zegt’, kwam ik dan, ‘ik wil weten wat het jou doet.’ Te veel regels ook: geen koffie drinken, geen alcohol drinken, hoewel dat in de weekends met feesten wel gebeurde, maar ik wilde het moment zelf bepalen. Ik merkte ook dat ik langzaam mijn eigenheid begon kwijt te raken. Er was te weinig ruimte voor de dingen die ik belangrijk vond en de dingen die mij bezighielden. Doordat ik de weekenden thuis of bij vrienden kwam, merkte ik dat het niet meer met elkaar klopte. Er kwam een kloof met mijn relaties buiten ‘De Weijst’.

Ik was in die zomer van 1987 bij het tienjarig bestaan van de vrouw- en geloofbeweging en ik deed daar mee aan een workshop bibliodrama. Ik had op de Sociale Academie ook veel met creatief spel gedaan en nu had ik constant in mijn hoofd: mag dit wel en wat zouden ze op ‘De Weijst’ ervan vinden. En toen dacht ik: wat gebeurt er nou met mij? Toen kreeg ik door dat het niet goed voor me was waar ik mee bezig was; de levenswijze vind ik belangrijk, maar het wordt me opgelegd en het komt niet meer vanuit mezelf. Ik liet me bepalen door wat zij dachten. Toen heb ik met mijn vriend besloten om daar weg te gaan. Ik kon daar ook niet de discussie aangaan over vrouwenstrijd. Dan werd gezegd: maar wij leven hier toch anders, dat speelt hier toch niet. Maar ik merkte aan mezelf dat onderdrukking natuurlijk daar wel speelde. Daar kon ik niet over praten en ik merkte dat ik steeds meer alles buitenshuis ging zoeken.

Toen ben ik samen met mijn vriend naar Dokkum verhuisd en heb toen vrij snel die baan bij de jongerenorganisatie van de FNV gevonden. Een jaar later ben ik alleen gaan wonen en die eerste twee jaar heb ik me heel erg op mijn werk gestort. En dit jaar zoek ik toch weer een plek als ‘De Weijst’ op. Ik zou er niet meer willen wonen maar ik haal er wel bepaalde waarden die ik nog steeds belangrijk vind maar waarvoor ik nu geen tijd heb. Ik ontmoet er andere mensen die op zoek zijn naar bepaalde manieren van leven en wonen, bezig zijn met levensvragen. Ik heb er mensen van alle leeftijdsfasen in de loop der jaren leren kennen, want het wisselt steeds. Ik vind er ook een stuk verbondenheid en vriendschap vanuit dezelfde soort vragen waarmee ik bezig ben, dus niet alleen bezig zijn met uiterlijke dingen maar proberen eerst naar jezelf te kijken en vandaaruit een stap verder te komen en daar ook weer anderen te ontmoeten en daar je dagelijkse bezigheden door te laten beïnvloeden.

Een stuk verdieping van je leven. Dat is heel waardevol. En ja, ook de eenvoud waarmee je met elkaar bezig bent. Alle schijn en mooie kleren vallen weg. In mijn dagelijks leven en zeker in mijn tegenwoordige functie heb ik er zeker een handje van de mooie meid uit te hangen, vooraan staan en ad rem zijn en overal de beste te zijn. Dat valt daar in een keer weg. Het doet me toch wel heel goed dat ik mensen leer kennen en er mee optrek vanuit een heel andere basis. Daardoor merk ik dat die twee kanten van dat carrière maken en die behoefte aan bezinning met elkaar botsen en dat ik er ook steeds meer moeite mee heb. Ook door het feit dat ik vorig jaar overspannen ben geweest. Het lukt me nog niet om mijn leven zo in te richten dat de ene manier van leven logisch uit de andere voortvloeit.

Ik ben in deze functie door de vereniging voor drie jaar gekozen. Ik vind het nog niet zo logisch dat ik daarna binnen de vakbeweging doorstroom. Ik weet het gewoon niet. Ik heb alle kanten in me. Carrière maken en die baan geven me weer power en ik kom er wel mee verder, gewoon door me te profileren. Ik zou in zo'n leefgemeenschap niet zo'n achtergrondfunctie in de keuken moeten hebben, daar moet ik niet aan denken, maar ik denk dat ik na een aantal jaren toch wat meer evenwicht in mijn leven moet brengen. Sowieso in tijd, minder uren maken. Hoewel, ik begin er nu wel meer vrede mee te krijgen dat ik zelfs als ik 35 of 40 ben en ik wil dan nog een hele andere kant op, ik dat nog even goed kan.

Het hoeft niet allemaal nu te gebeuren. Dat begin ik wel langzaam te leren. De voorbeelden die ik heb zijn vrouwen zoals Karin Adelmund die zich ook voor honderd procent aan haar werk wijdt, terwijl zij een gezin heeft en ik vraag me af hoe ze dat in godsnaam voor elkaar krijgt. De vrouwen die ik in 'De Weijst' tegenkom, zijn over het algemeen vrouwen die een gezin hebben, vrijwillig met allerlei dingen bezig zijn, maar niet echt met een betaalde carrière bezig zijn. Ik ben wel met een dubbele moraal grootgebracht met de gedachte van trouwen en kinderen krijgen en daarnaast mijn vader die een eigen bedrijf had en heel druk in de zaak was en mij ook ziet als een dochter die carrière maakt en dat heel leuk vindt. Misschien heb ik daarom ook die twee kanten in me.

Er is op het ogenblik een tendens onder jonge vrouwen van: geen kinderen, carrière maken en je daar volledig aan geven omdat je het als vrouw anders wilt hebben en dit soort banen, zoals in de vakbonden en in de politiek, wilt doorbreken. Het gaat dan om banen van vijftig tot zestig uur. Parttime werken lukt je daarin niet. De vrouwen die nu bij de vakbeweging instromen doen dat voor een groot deel fulltime, ze zijn allemaal rond de dertig. Hen zou ik eens bij elkaar willen halen om samen een netwerk op te bouwen om die cultuur te doorbreken. Een vriendin van mij is net bij de Industriebond aangenomen voor zeventig uur per week. Op dat soort posities willen ze meer dan de helft vrouwen hebben. Je kunt ook parttime werken en dan maak je vijftig uur per week. Zij wil heel graag die baan, ze wil die verantwoordelijkheid ook en ze wil bestuurder zijn, maar ze wil dat niet voor zeventig uur. Nu gaat ze dat werk doen ook om die cultuur van binnenuit te doorbreken. Maar je staat heel zwak want het gaat om een gedurende eeuwen opgebouwde mannetraditie.

Eigenlijk is mijn ideaal om samen met een aantal mensen te leven op het platteland en in feite is de belangrijkste drijfveer daarbij het verlangen om met die mensen samen ons leven inhoud te geven en maar zien wat daar dan gezamenlijk uitkomt, maar meer dan alleen samen eten en samen een wasmachine hebben. Je hebt bijvoorbeeld woongroepen met allemaal verschillende ideeën, maar je moet volgens mij samen ook een basis hebben vanuit een idee zoals dat in 'De Weijst' gebeurt, laten zien dat het anders kan, meer soberheid, een gemeenschap waarin je ook de ander tegenkomt en daar mee verder wilt. Ik weet dat ik dat

nu niet zou kunnen vanwege mijn werk. Maar ik zou er altijd bij willen blijven werken. Die carrière wil ik niet opgeven. Dan heb ik ook het idee dat ik me teveel uit de maatschappij terugtrek en dan te geïsoleerd ga leven. En ik weet juist dat ik door in die maatschappij te leven ook weer die prikkels krijg om verder te gaan. En ook omdat ik het leuk vind om uit te gaan en lol te hebben.

Mijn vriend Theo – met wie ik op ‘De Weijst’ woonde – en ik hebben in het laatste jaar op de Sociale Academie een relatie gekregen. Hij was bezig met het weigeren van militaire dienst en later ging langzamerhand het idee postvatten van totaal weigeren. Ik ben bij dat gedachteproces sterk betrokken geweest en om die ideeën van Theo, die nu in de gevangenis in Vught zit, breder te maken, hebben we met een stel vrienden een steungroep opgericht om de motieven die daar achter zitten naar buiten te brengen door middel van acties, discussies en een nieuwsbrief.

Het leuke van deze steungroep is dat die door de jaren gegroeid is. We zijn al in 1987 begonnen; er zijn mensen vanuit de kritische landbouw- of milieubeweging bij gekomen, mijn vriendin en ik meer vanuit de feministische ideeën, weer anderen zijn bij de Derde Wereldbeweging betrokken. Antimilitarisme is dan wat ons bindt. We hebben zijn proces mee voorbereid en we hebben buiten uitgebeeld wat binnen in de rechtbank gebeurde in de vorm van straattheater. Nu Theo in de gevangenis zit is het de bedoeling via de nieuwsbrief een aantal zaken openbaar te maken die in de bajes gebeuren, bijvoorbeeld over zijn isolatie en afzondering na zijn werkweigering. Als ik het dan heb over evenwicht en inspiratie dan neemt die steungroep daarin ook een belangrijke plaats in omdat ik daar heel concreet met een aantal politieke zaken bezig ben die ik belangrijk vind, maar aan de andere kant ook dat ik dat met mensen doe met wie ik iets heb.

In Woensdrecht heb ik ook wel met acties meegedaan maar daar voelde ik me soms nog meer bedreigd door mijn medeactivisten dan door de Mobiele Eenheid. Zonder daarover te oordelen merkte ik daar in Woensdrecht toch heel erg sterk dat het vaak een buitenkant is van leuzen schreeuwen, grof zijn en met stenen gooien en ontzettend nieuw-links-machogedrag – als vrouw kom je er al sowieso niet tussen – van mensen die weinig naar zichzelf kijken en, wat ik ook merk binnen de kraakbeweging, zulke dingen politiek belangrijk vinden maar in hun eigen leven niet omzetten; zich lam zuipen, roken en blowen. En als je voorstelt eerst maar eens naar jezelf te kijken hoe je bezig bent en dan pas naar buiten te treden, dan ben je al gauw een softie. Ik wil van het leven meer maken dan er nu van gemaakt wordt. Dat is toch een bepaalde drijfveer voor mij. Daar wil ik concreet handen en voeten aan geven.”

Mirjam Schneider: Ze zetten zich daarmee zo op afstand en dat is niet christelijk (1991)

Sieth Delhaas

De Bazuin, 18 januari 1991

Mirjam Schneider, 33 jaar, maatschappelijk werkster HBO, werkt sinds een jaar te Rotterdam als groepsleidster in een opvangcentrum voor verslaafde vrouwen, die meestal ook prostituee zijn. Zij woont in Utrecht. Binnenkort zou zij een kind willen krijgen; ze is van plan in de nabije toekomst in een woongroep te gaan leven om samen met anderen haar kind te kunnen opvoeden.

“Achteraf gezien is mijn groot worden, mijn opvoeding in ons gezin heel belangrijk geweest en dat bepaalt ook nu nog de keuzes die ik maak en de manier waarop ik leef. Nog steeds is er een constante discussie met mijn ouders en mijn zusjes. Op discussie werd vooral de nadruk gelegd in de opvoeding. In eerste instantie werd niet alles afgekeurd, maar als er bepaalde vragen waren over dingen die ik deed of van plan was, werden die vragen aan mij gesteld en werd ik regelmatig met mijn neus op de feiten gedrukt: je kunt dit nu wel doen, maar wat zijn daar de consequenties van, wil je die aanvaarden? In je pubertijd is dat niet altijd even leuk want je hebt de neiging gewoon te doen wat erin je hoofd opkomt. Het is niet zo dat alles in harmonie is gegaan, integendeel. Ik ben een nogal vervelend kind geweest, maar op een gegeven moment, ik weet niet waar dat vandaan kwam, kreeg ik toch het gevoel dat mijn ouders heel goed bezig waren. Mijn vader is dominee en mijn moeder deed maatschappelijkwerkdachtige dingen en daardoor zijn wij altijd geconfronteerd met wat er met mensen gebeurt. Van daaruit heb ik later de keus gemaakt dat ik me ook met mensen wilde gaan bemoeien. Niet in de zin van: ik zal dat weleens voor mensen gaan doen. Dat helpt gewoon niet, maar wel om met mensen te werken die de minste kansen hebben gehad. We doen ook steeds meer dingen samen. Dat geldt vooral voor mijn moeder die met vrouwen met een incest-verleden werkt. We praten daar veel over omdat ik in mijn werk ook vrouwen met dat verleden tegenkom.

In de loop van de tijd heb ik steeds meer gekozen voor vrouwen die steeds verder in de marge van de samenleving zijn terechtgekomen. Het ging eerst om vrouwen in een buurthuis met een VOS-cursus (Vrouwen Oriënteren zich op de Samenleving); ik was toen negentien. Daarna om de opvang van mishandelde vrouwen en nog later in Frankrijk, om dakloze vrouwen. En nu om verslaafde prostituees. Hierna is er eigenlijk niets meer. Vanaf hier kan ik alleen nog met vrouwen gaan werken die eruit willen komen, die terug willen naar het ‘normale’ leven. Als ik dan met deze mensen werk, vind ik tegelijkertijd dat anderen, vooral zogenaamde christelijke mensen, zich moeten realiseren dat je in een samenleving woont met heel veel verschillende mensen. Ik ben in een christelijk gezin opgegroeid, ik spreek hun taal en daarom kan ik ze dat

in hun eigen taal vertellen. Ik wil die link houden tussen mijn werk en die christelijke mensen. Om die reden ben ik bijvoorbeeld in juni vorig jaar met een delegatie Nederlandse vrouwen meegegaan naar York in Engeland waar het Europese Forum van Christenvrouwen zijn vierjaarlijkse bijeenkomst hield. Ik heb daar samen met een zwarte vriendin een workshop over racisme geleid. Het werk dat ik doe is heel belangrijk voor de vrouwen met wie ik dat doe, maar het is ook belangrijk voor die vrouwen die er te weinig vanaf weten, die zich niet realiseren dat dit soort dingen gebeuren.

Ze zouden weleens te maken kunnen krijgen met vrouwen die in de prostitutie zitten. Vrouwen die daarin werken leiden een dubbelleven. Als jij tegen je buurvrouw tekeer gaat: prostituees zijn vuile-vieze-gore-rotwijven dan zou het weleens kunnen zijn dat die buurvrouw een prostituee is. Je ziet het niet aan mensen. Ik hoor vaak als ik op de markt loop roepen: vuile rot hoer! Dan denk ik: dat is hartstikke kwetsend voor mensen. Je weet niet wie er naast je loopt, misschien is het er wel eentje en waarom zou je hem/haar minder maken dan zo iemand zich al voelt? Vooral voor christelijke vrouwen, of die zichzelf christelijk noemen met alle zogenaamde openheid naar anderen toe is het goed zich te realiseren wat je doet als je ineens tegenover iemand komt te staan die in de prostitutie zit en hoe je dan reageert en waarom vrouwen daarin terecht komen. Vrouwen reageren vaak van: oh, maar dat overkomt mij niet, precies zo wordt er over mishandelde vrouwen gepraat, alsof die andere vrouwen daarvoor gekozen hebben. Ze zetten zich daarmee zo op afstand en dat is absoluut niet christelijk, vind ik.

Op den duur wil ik in een therapeutisch opvangcentrum gaan werken. Waar ik nu werk krijgen vrouwen geen therapie. Ze hoeven niet af te kicken, maar ze komen er alleen voor een rustperiode die voor de één een paar uur duurt en voor de ander weken. Ze staan altijd onder druk. Die dope moet er komen want anders kun je niet verder leven dan ben je doodziek. De meeste vrouwen – en dan gaat het om vrouwen tussen de achttien en vijfenvijftig jaar – zijn van de verslaving in de prostitutie terecht gekomen. Dat is een vicieuze cirkel. Ze hebben de prostitutie nodig om hun verslaving te onderhouden en de dope om te vergeten dat ze zich prostitueren. Ze gebruiken soms voor vierhonderd gulden dope per dag en een klant levert vijftig gulden op. Ik krijg vrouwen binnen die dagen aan een stuk slapen omdat ze doorlopend bezig zijn: prostitueren en gebruiken. Als je cocaïne gebruikt krijg je heel veel energie, je kunt de hele wereld aan.

Als ik in een therapeutische gemeenschap ga werken kan ik meer met die vrouwen, omdat ze meer gemotiveerd zijn andere dingen te gaan zien. Dan gaat het er niet zo zeer om wat ik ze te vertellen heb, maar om ze te ondersteunen dingen zelf uit te vinden om uit die verslaving te komen. Eén van de moeilijkste punten daarbij is dat alle redenen waarom je verslaafd bent geraakt terugkomen en alles wat je daarna hebt meegemaakt. Dat is het meest afschuwelijke.

Het lekkere van verslaafd zijn is dat als je een shotje hebt genomen je niks voelt. Een heleboel vrouwen zijn seksueel misbruikt door hun vader of opa en op het moment dat ze stoppen met dope komen die herinneringen en frustraties naar boven. Ik wil ze helpen die te verwerken, hen ondersteunen bij het vinden van een nieuwe invulling van hun leven. Ik besef goed dat het leven aan die vrouwen maar weinig te bieden heeft.

Meestal zijn ze al zo'n tien tot vijftien jaar verslaafd als ze aangeven dat ze willen stoppen. Ze hebben geen opleiding vaak, wel een strafblad, maar er zijn projecten waar ex-verslaafden naar toe kunnen om een opleiding te volgen. Ik besteed hier mijn eigen leven aan omdat ik vind dat op het moment dat vrouwen aangeven: nu wil ik het anders hebben, er

mogelijkheden moeten zijn dat het anders kan. Eind vorig jaar was er een kerstreceptie voor ex-verslaafden. Dat zijn mensen die de afgelopen vijftien jaar geholpen zijn door de 'Bulldog' en die zijn al een paar jaar clean. Er waren er niet zoveel, een stuk of tien, het rendement is niet zo hoog, maar dat zijn wel de mensen voor wie je het doet.

Af en toe ben ik er ook knap doodziek van. Als ik een hoop energie in iemand gestoken heb en dat gaat mis, knap ik af. Dan praat ik vooral met mijn moeder, mijn zusjes en mijn vriendinnen om weer nieuwe energie op te doen. Aan discussies over andere dingen heb ik ook veel. Dan gaat het vaak over dingen waarmee ik ook vanuit mijn christelijke achtergrond bezig ben, met manieren van geloven, de vragen die je daarbij hebt, de figuur van Jezus, daaraan ontleen ik inspiratie om ook over andere dingen te blijven door denken en er mee door te blijven gaan. Goeie discussies over allerlei onderwerpen geven energie. Daar haal ik mijn uithoudingsvermogen vandaan.

Als ik naar de kerk ga, zeker niet regelmatig, dan ga ik meestal bij mijn vader. Ik vind dat hij wat te zeggen heeft en we hebben er altijd over kunnen praten. Eén van de voordelen van domineesdochter zijn, is dat mijn vader vroeger in zijn preken ook veel voorbeelden uit onze opvoeding stopte, de manier waarop je daarmee om zou kunnen gaan. Op zondagen na de preek praatten we daarover en dat heeft doorgewerkt. Je kon het ook met hem oneens zijn. Ik ga niet op een traditionele manier met geloof om, maar ik praat er wel veel over. Wat ik weet is dat vrouwen vaak door de houding van de kerk slachtoffer zijn geworden wat betreft incest, prostitutie, misbruik en mishandeling. Op het moment dat jouw vader je misbruikt en hij is ouderling in de kerk en je gaat naar de dominee en die zegt: bekijk het maar want het is zo'n keurige christelijke man, dan word je in de kou gezet. Dan blijft er vrouwen weinig anders over dan drugs te gaan gebruiken, vluchten, uit de kerk stappen.

Vanuit het christendom zou je andere keuzes moeten maken. Dat is één van de dingen die ik bij mijn ouders heb gezien: vanuit christen-zijn kun je eigenlijk alleen maar de keus maken om links te zijn, socialistisch te zijn, een open houding naar anderen te hebben, proberen dingen eerlijk te verdelen. Dat zie ik als een christelijke houding. Die heb ik ook wel en ik probeer die dingen in mijn leven te brengen. Ik ben wat dat betreft ontzettend streng voor mezelf, elke keer nagaan: wat heb ik en wat doe ik ermee. Ik ben nooit erg materialistisch geweest.

Tot mijn vierentwintigste heb ik op school gezeten. Toen had ik ook geen cent te besteden en daarna heb ik veel vrijwilligerswerk gedaan. Aan de ene kant was dat een keus, aan de andere kant had ik geen mogelijkheden omdat ik geen werkervaring had. Sinds een jaar heb ik voor het eerst een baan. Ik vind het heerlijk omdat dat voor mij een beetje luxe betekent. Ik hoef nu minder lang te denken of ik een boek wil kopen of een boekenkast, maar ik vind het ook heel prettig omdat ik nu ook financiële mogelijkheden heb om voor anderen wat te doen.

Daar hoef je niet per se christelijk of socialistisch voor te zijn. Maar in beide zit dat je als mensen gelijkwaardig bent. Ik vind christendom en kapitalisme gewoon niet te verenigen. Ook al zijn christendom en socialisme failliete ideeën in deze tijd – en ook bijvoorbeeld het vegetariër zijn vergeleken bij een aantal jaren geleden – dan is dat voor mij geen reden om te zeggen: daar doe ik dan ook maar niet meer aan mee. Ik geloof nog steeds in die basisideeën.

Er leven mensen om mij heen, van die mensen probeer ik te houden. Dat heeft voor mij een aantal consequenties, onder andere tot nu toe kies ik voor mensen die echt in de stront zitten, door ze te ondersteunen om eruit te komen, of om het dragelijk te houden.”

Peter Stroes: Om mensen te helpen kun je ook humanist zijn of gewoon een goed mens ... (1991)

Sieth Delhaas

De Bazuin, 14 december 1990

Peter Stroes, 24 jaar, studeerde na het VWO aan de HTS fijnmechanische techniek, en aan de Universiteit 'Nijenrode' de kop-opleiding bedrijfskunde, is nu sales representative in de automatiseringsbranche, woont samen met zijn vriendin, is een fervent zeesurfer, squasht twee avonden per week en woont in Maarssenbroek.

“Het soort verhalen waaraan ik een deel van mijn levenswijze ontleen zijn verhalen en gebeurtenissen van recente tijd. Het gaat om mensen die op internationaal niveau iets voor de wereld betekenen zoals Martin Luther King, Mandela en Gorbatsjov. Hen volg ik in de media en daaruit probeer ik mijn eigen conclusies te trekken. Ik zeg uitdrukkelijk dat het soort verhalen waarmee ik in de kerk en op de christelijke school ben grootgebracht voor mij relatief weinig waarde hebben. Binnen ons gezin, ik kom uit een gezin waarvan mijn ouders gereformeerd zijn opgevoed, is er een bepaalde vorm aan gegeven en een bepaalde houding ten aanzien van de wereld. Natuurlijk heeft dat invloed gehad, maar ik hecht veel meer waarde aan wat ik momenteel waarneem aan interessante gebeurtenissen, of wat ik daarover heb kunnen lezen. Ik denk dat het bij mij duidelijk als kind al zo was, ja, en dan praten we over de eerste twaalf jaar van mijn leven, met bijbellezen, het bidden en het naar de kerk gaan, dat het voor mij veel meer een moeten was dan dat ik zei: tjonge, wat interesseert mij dat enorm en wat boeit me dat. Er zit voor mij heel weinig beleving in. Ik heb altijd al mijn vraagtekens gezet bij wat gepreekt werd of, laat ik het zo zeggen, dat dat überhaupt aan je leven invulling kon geven. Het heeft eigenlijk nooit een rol in mijn leven gespeeld behalve dan de nadelige effecten dat je op zondagochtend niet kon voetballen en dan eerst naar de kerk moest. Het heeft geen diepe inwerking gehad waarvan ik nu nog veel profijt heb of waardoor ik nu veel problemen heb.

In mijn ouderlijk huis bestond en bestaat er vrij veel aandacht voor wereldpolitiek. Dat krijg je mee en dat is bij mij steeds sterker geworden naarmate je er meer over leest en er meer van gaat begrijpen. Het is nog sterker geworden omdat je een bepaald niveau hebt bereikt door je opleiding zodat je die politiek kunt begrijpen, vertalen en er een mening over kunt vormen. Ik vind het bijzonder boeiend om de gebeurtenissen te kunnen volgen en te interpreteren. De ontwikkelingen waarvan ik denk dat ze echt de goeie kant uitgaan zijn zaken die mij in elk geval sturen en waar ik belang aan hecht.

Dat hele Oostblok-verhaal vind ik een goed voorbeeld. Je leert erover op school, over communisme, kapitalisme, allerlei politieke stromingen en dan ga je er een mening over vormen: zie ik nou dit of dat zitten. Op een gegeven moment is het niet zo moeilijk meer om te constateren dat er in het Oostblok een heleboel fout is gegaan ondanks allerlei beweringen van de officiële kant. Het hele Oostblok-verhaal staat min of meer voor grauw, grijs, koud, kil. Je denkt na over die politieke verhoudingen daar en dan kom je toch tot de conclusie dat ze op een bepaalde manier fout bezig zijn. Aan de andere kant merk je natuurlijk dat er in de Westerse wereld ook dingen fout gaan. Engeland en de Verenigde Staten — één van de rijkste landen — hebben enorm veel daklozen, mensen die van armoede van de straat moeten eten terwijl er elders veel geld beschikbaar is. Daar trek je je conclusies uit. Die zijn voor mij belangrijk om mijn levenshouding gestalte te geven.

Zo ben ik tot de ontdekking gekomen dat er twee heel belangrijke zaken zijn om het leven voor iedereen prettig te maken en waardoor de wereld er een stuk beter uit zou zien; dat is respect hebben voor anderen ook al hebben die een andere kleur of zienswijze, of een andere godsdienst. Luisteren naar iemands ideeën al zijn die totaal anders dan die van jou. Als hij daar een bepaalde argumentatie aan geeft, als hij daarin gelooft, dan vind ik dat je daar respect voor moet hebben. Het tweede punt is, en dat lijkt misschien een beetje in tegenstelling met het voorgaande, dat je bereidheid moet hebben om compromissen te sluiten om nader tot elkaar te kunnen komen en normaal met elkaar om te kunnen gaan. Het gebeurt veel te veel, dat zie je in allerlei stromingen, dat de één de ander iets probeert op te leggen. Vaak omdat er weinig respect voor de ander bestaat. Radicale stromingen zijn denk ik heel zinvol op het moment dat je een samenleving hebt die bol staat van de compromissen en dan sluit men vaak een compromis om het compromis zelf. Dan komt er een waas over de samenleving, de politiek slaapt in. Ik denk dat radicale stromingen of idealisten heel nuttig zijn om de zaak levend te houden en dingen aan de kaak te stellen: de samenleving moet wakker blijven, maar tegelijkertijd denk ik dat dat soort mensen zo radicaal in hun standpunten is dat enerzijds het respect voor de ander verloren gaat en dat zij absoluut ook niet bereid zijn om compromissen te sluiten. Ze hebben alleen maar de functie van dingen aankaarten, maar het is in mijn ogen heel onverstandig ze te veel macht te geven.

Je ziet dat ook in het instituut van de christelijke kerk. Dat heeft vanaf het verleden zo'n invulling aan de godsdienst dat het er kwalijk mee gesteld is. Er is in het algemeen geen respect voor andere stromingen of andersdenkenden zelfs niet binnen de eigen kerk. Ik denk dat dat tot de grootste problemen heeft geleid die de geschiedenis kent. Ik denk dat de meeste en hevigste oorlogen nog steeds worden uitgevochten vanuit de overtuiging dat je een bepaalde god moet aanbidden. Je ziet het probleem met de extremisten in het Verre Oosten, in het verleden bij het christendom dat die zogenaamde domme Afrikanen gingen bekeren, maar tot op vandaag hoor ik de paus niet anders verklaren. Je hebt nog een aantal van die heel streng gereformeerde stromingen waarvan de opvattingen naar mijn mening nog Middeleeuwen zijn, waar mijn generatie geen enkel begrip voor kan opbrengen en daardoor ook massaal wegloopt uit de kerken. Hoe meer er wegelopen hoe meer ze schijnen vast te houden aan hun zienswijzen en hoe harder ze proberen die erin te rammen, maar ik denk, dat ze zich moeten realiseren dat ze het daarmee niet redden. De reactie van de bisschoppen op de Acht Mei Beweging is daar een heel duidelijk voorbeeld van; de mensen gaan nadenken en de kerk zal altijd proberen dat tegen te houden en niet alleen de christelijke kerk. Ongeacht de verhalen over het helpen van de mensheid, arme mensen te eten geven, probeert de kerk mensen tegen te houden om na te denken. Om mensen te helpen kun je ook humanist zijn, of gewoon

een goed mens of je kunt er organisaties voor in het leven roepen. Uiteraard zijn er binnen de kerk kritische mensen die proberen de zaak om te vormen, maar het is de vraag of je dat per se via de kerk moet doen, want de kerk houdt dat alleen maar tegen.

Als het mensen slecht gaat is het altijd een combinatie van sociaal-culturele, politieke en economische aspecten. Er zitten teveel mensen in deze wereld op een eilandje en dat geldt ook voor veel radicale stromingen. Daar bedoel ik ook de econoom mee die alles bekijkt aan de hand van cijfertjes en sommetjes, maar ook de socioloog die kijkt naar veranderingen van groepen en daarbij uit het oog verliest wat de lange termijn moet zijn. Ze hebben vaak vanuit hun achtergrond geen respect voor anderen en dat weerhoudt mensen ervan om met elkaar compromissen te sluiten. Om het op langere termijn goed te krijgen, zul je op korte termijn offers moeten brengen. Dat speelt nu heel duidelijk in het Oostblok. Mensen gaan het daar in de komende jaren slecht krijgen, maar ik denk dat dat noodzakelijk is om er op langere

Ook al ben ik, geïnteresseerd in de wereldpolitiek, ik denk dat het vooralsnog niet mogelijk is dat ik daar een groter stempel op zou kunnen drukken. Toch ben je binnen je eigen kring op heel bescheiden manier bezig om je eigen ideeën, waarvan je denkt dat ze wellicht ook voor anderen goed zouden kunnen zijn, uit te dragen. Op het moment dat je echt veranderingen wilt gaan doorvoeren moet je veel meer macht hebben. In de kring waarin je verkeert, je werkkring, je huiselijke of je familiekring, gewoon tegenover iedereen met wie je omgaat moet je een positieve instelling hebben, iemand zijn waarop ze kunnen bouwen, die betrouwbaar en stabiel is.

Ik geloof in mensen. Als iedereen zegt: Gadverdamme wat is dat voor een hufter, dan heb ik nog altijd zoiets van: laat mij hem eerst nog maar eens wat beter leren kennen. Ik doe bijna nooit uitspraken, zowel positief als negatief, over mensen. Dat straalt je ook uit naar je omgeving en dat heeft alles te maken met die twee punten: respect voor een ander en het compromis. Iedereen heeft zijn waarde zolang hij er maar over heeft nagedacht, of zij, uiteraard. Mijn houding is: oordeel maar niet te haastig, denk erover na voordat je iets zegt. Je zult me ook nooit gauw opgewonden zien. Dat past niet bij de idealen waarin ik geloof.

Wat daar in het Oostblok is gebeurd trek ik me ontzettend aan. Allereerst heb ik naar de euforie zitten kijken bij de Berlijnse Muur die naar beneden ging, bijna met tranen in mijn ogen en een brok in mijn keel. Dan zie je later zo'n DDR-ambassadeur van Nederland die teruggaat naar Berlijn met zes maanden salaris en vervolgens op een flatje van de WW mag leven. Dat doet me wel degelijk iets. Maar ik ben geen figuur om van mijn bank op te springen en iets impulsiefs te doen. Dan analyseer ik en ga ik ervan uit dat het heel weinig zin heeft om je er kwaad over te maken. Je kunt hooguit meevoelen, misschien wat geld op een rekening storten, maar aan de feitelijke situatie kun je weinig doen.

Kijk elk individueel geval is natuurlijk heel triest, maar feit is dat een hele groep landen uit het slop getrokken moet worden. Dat vind ik vaak de fout van mensen die heel impulsief handelen, want het sturen van eten is geen oplossing. Dat neemt de oorzaak niet weg. Het neemt het gevolg een beetje weg, maar de klap komt er, onherroepelijk. Dan is mijn houding: probeer de klap zoveel mogelijk te verzachten, maar richt je aandacht op de oorzaak.

Ik denk met mensen als Gorbatsjov, dat je gezamenlijk, met inspanningen van de hele wereld en vooral van het Westen, de oorzaak beter weg kunt nemen. Ja, op korte termijn is dat heel droevig, maar ook noodzakelijk; dat zal de toekomst leren. Maar het is zeker zo dat het voor de mensen die daar nu zitten heel moeilijk is en dat ze het totaal oneens kunnen zijn met de

dingen die er gebeuren. Het is vanaf deze stoel vrij gemakkelijk om te zeggen dat het op de langere termijn beter is om zo te doen. Dat realiseer ik me wel, maar het is niet echt zo dat je dat voelt. Pijn, verdriet, onzekerheid, ellende, wrijving zet ik makkelijk uit mijn hoofd, misschien wel te gemakkelijk, hoor. Dat weet ik niet. Ik heb wel een houding van: ik moet zelf wel boven water blijven, ik kan er zelf niet te veel door aangetast worden want dat betekent dat je op dat moment als steun of toeverlaat voor anderen bent weggevallen. Je moet zorgen dat je zelf overeind blijft. Als je teveel bij het lot van anderen betrokken raakt dan kom je zelf onherroepelijk in de problemen. Het is misschien fijn voor die mensen dat je zo diep met ze meeleeft, maar het helpt ze niet. Nou ja, goed, dat is ook iets wat in je karakter zit. Ik vind het heel erg, maar ik word er in elk geval niet voor langere tijd depressief of boos van.

Mensen als Mandela, Martin Luther King en Gorbatsjov zijn ook niet blind of doof (geweest) voor compromissen. Mandela en Gorbatsjov staat duidelijk voor ogen: het verbeteren van de situatie van een heel volk. Ik geloof dat je in bepaalde situaties, zoals wanneer mensen vanuit een eiland-denken handelen, geweld zou moeten gebruiken om dat eiland-denken te kunnen doorbreken of ze van dat eiland af te slaan. In het geval van Zuid-Afrika vind ik dat een heel goed voorbeeld. Mandela heeft het geprobeerd met praten en praten, maar op het moment dat je opponent pertinent weigert om iets aan de bestaande situatie te doen, weigert om compromissen te sluiten of maar enigszins respect te tonen voor datgene waarmee je bezig bent, of voor je volk, dan blijft er niet veel over dan geweld. Dat is voor mij heel duidelijk.

Gorbatsjov is voor mij een heel duidelijk voorbeeld. Hij heeft een bepaald doel voor ogen. Er is altijd wel iemand die beweert dat het doel waar jij naar streeft niet goed is. Gorbatsjov heeft het heel moeilijk in eigen kring en in zijn eigen land, toch ben ik voor een groot deel overtuigd van zijn gelijk en van zijn goede wil. Dat betekent dat hij om zijn streven door te zetten en te realiseren soms heel hard op moet treden, bijvoorbeeld tegen de verschillende deelrepublieken om extremen de kop in te drukken. Het is heel spijtig dat het altijd met geweld moet maar ik kan me heel goed voorstellen dat hij op een gegeven moment geen andere uitweg ziet. Ik besef heel goed dat als daar iemand anders had gezeten met wie ik het totaal niet eens zou zijn geweest, ik hem direct voor massamoordenaar zou hebben uitgemaakt – degene die overwint is een held, degene die verliest is een moordenaar. Zo gaat dat.

Hoezeer ik ook in grote lijnen geïnteresseerd ben, in strategieën geloof, toch ben ik iemand die bij de dag leeft, waarschijnlijk ook omdat ik toch een vrij riant positie heb waarbij je zeker bent van werk, van geld, van een huis. Dat maakt het makkelijker en je wordt er makkelijker door. Wat voor mij als een paal boven water staat is dat ik mijn capaciteiten, hoe groot of hoe beperkt ook, wil benutten. Die positieve levenshouding die ik heb, straal je toch uit en dat levert veel op, denk ik.”

Estela da Veiga: Ik weet nu ook dat heel veel dingen van het christendom niet bij ons passen (1991)

Sieth Delhaas

De Bazuin, 23 november 1990

Estela da Veiga, 22 jaar, was zes jaar een illegaal migrantenkind in Nederland

“Als ik van huis uit, en ook mijn ouders, niet zo echt gelovig was geweest, dan zat ik nu niet hier. Ik was zeven jaar toen ik met mijn moeder en mijn zusjes vanuit Kaapverdië naar Nederland kwam. Omdat je hier illegaal zit voel je je niet geaccepteerd. Niet omdat je zwart bent, maar omdat je hier officieel niet mag zijn. Als kind voel je dat heel scherp want je leeft voortdurend in angst. Dat heeft tot mijn dertiende geduurd. Als we thuis weer een oproep kregen van de vreemdelingenpolitie zat ik te bidden tot mijn moeder terugkwam. Mijn vader was zeeman bij een Duitse rederij. Hij kwam eens in het jaar huis en hij kon ons niet helpen. Mijn moeder werkte, hoewel ze illegaal was, bij een schoonmaakbedrijf.

Toen kwam er een wet die bepaalde dat als je zoveel jaren bij een baas had gewerkt je een verblijfsvergunning kon aanvragen. Die mensen van het schoonmaakbedrijf leefden erg met ons mee en zij hebben toen een brief geschreven om een verblijfsvergunning voor ons aan te vragen. Er was ook een andere vrouw die ons met van alles hielp en zij zorgde erdoor dat ik samen met haar dochter naar school kon. Maar ik kon niet overal aan meedoen. Je omgeving maakte je bang: je kunt maar beter binnen blijven want anders word je opgepakt; je kunt maar beter niet met schoolreisjes meegaan.

In het huis van mijn oma waar we eerst woonden en die wel een verblijfsvergunning had, moest ik gebukt lopen zodat de overburen me niet zagen en we moesten altijd zachtjes doen zodat de burens ons niet hoorden. Later heeft mijn opa voor ons een huis gekocht omdat wij zonder verblijfsvergunning ook nooit een huurhuis konden krijgen. Mijn moeder heeft altijd vast geloofd dat het goed zou komen. We waren niet zielig want we hadden vertrouwen en voelden dat God achter ons stond.

Daardoor denk ik ook dat ik veel dingen anders beleef. Ik ben al jong over het geloof gaan nadenken. In Nederland heb ik nooit buiten of met poppen gespeeld. Ik heb hele stukken van het kind-zijn overgeslagen. Dat ga ik nu beseffen. Mijn werk dat ik nu bij migrantenzorg doe is daarvan ook een gevolg.

Eerst werkte ik bij een grote krant als administratief medewerkster. Maar ik had het gevoel dat ik daar niets deed. Het was er wel fijn en ik had een vaste baan en verdiende goed, maar ik dacht: ik moet iets voor mensen doen. Ik hoorde veel over mensen die problemen hadden.

Ik heb er met de pastor van onze Kaapverdiaanse parochie over gesproken en ik kon in onze parochie de administratie gaan doen.

Maar ook dat was niet wat ik wilde. Van een religieuze die voor onze parochie werkte hoorde ik in de teamvergadering de verhalen uit de wijk. Toen wist ik dat ik maatschappelijk werkster wilde worden. Nu studeer ik naast mijn werk bij migrantenzorg aan de Sociale Academie. Iedereen verklaarde me voor gek dat ik mijn baan bij die krant opgaf. Thuis konden ze het ook niet begrijpen. Zij hebben mijn dure particuliere opleiding voor receptioniste betaald waarvoor ze hard moesten werken, maar ik moest ook hard werken om op de Sociale Academie te komen, want mijn diploma's waren niet goed genoeg.

Bidden zoals mijn ouders doen kan ik niet meer. In de Mariamaanden mei en oktober komt mijn vader elke dag het rozenhoedje bidden in de kerk. Mijn ouders zijn lid van het Maria Legioen. Sinds mijn vader aan de wal is, is hij, net als vroeger in Kaapverdië, heel actief in de kerk. In Nederland heeft hij het Maria Legioen voor de Portugees sprekenden opgezet. Het Maria Legioen heeft een handboek waarin de voorschriften staan voor de wekelijkse bijeenkomsten van het Legioen. Als ik aan mijn ouders laat merken dat ik me daarin niet thuis voel, dan ben ik in hun ogen geen goede katholiek. Maar ik kan niet geloven dat je door honderd keer hetzelfde te zeggen bevrijd raakt. Dat bidden gaat in het Portugees en als je iemand vraagt wat je dan precies bidt dan is er niemand die je dat duidelijk uitlegt. Dat wil ik niet. Als je bidt moet je iets zeggen tegen God waar je zelf mee zit. Toch vind ik niet dat je dat van die ouderen weg kunt schuiven. Zij hebben daar steun aan want ze hebben het hier in Nederland toch al zo moeilijk.

Ik denk dat ik precies wil weten waarom ik iets doe, terwijl je in het katholieke geloof op heel veel vragen nooit antwoord krijgt. Toch heb ik er heel bewust voor gekozen om elke zondag naar de kerk te gaan. Als ik een keer niet ga, voel ik dat ik veel gemist heb. Ik wil mijn geloof niet scheiden van mijn leven. Steeds wil ik weten waarom ik iets doe en er iets van maken zonder allerlei schijnheilige dingen anders ben ik niet eerlijk tegenover mezelf.

Ik heb me aangesloten bij een groep zwarte feministische theologes. Ik voel, als ik op mijn werk ben of op het jongerenkoor of de Sociale Academie, dat ik daar steun aan heb. Ik ben door die groep gaan nadenken over dingen waarbij ik eerder nooit heb stil gestaan. Ik zie nu ook meer wat er om me heen gebeurt. De vrouwen in die groep hebben me geleerd om trots te zijn op mijn zwarte vrouw-zijn.

Ik begin mezelf te accepteren hoewel ik er soms nog zwak in ben. Op het jongerenkoor vinden ze me nu te hard en te radicaal geworden. Ik ben Estela niet meer en ze vinden dat ik iedereen dwars zit. Je gaat anders denken. Zij willen een mooi koor hebben en de problemen weg schuiven. Je hebt bij ons bijvoorbeeld donkere en wat lichtere mensen en er zijn mensen van verschillende eilanden. Onderling geeft dat discriminatie of je lichter bent of donkerder of van welk eiland je komt. Ik kom dan voor mezelf op want ik ben blij met mijn kleur maar de anderen zijn nog bang. Zelf voel ik ook wel dat ik veranderd ben. Ik kan kwaad worden om dingen waarover ik een paar jaar geleden niet eens nadacht. Als er nu zo'n showprogramma is op de televisie over hulp aan Derde Wereldlanden dan kijk ik veel kritischer. Vroeger dacht ik: oh, goed, die gaan geld inzamelen voor zwarte mensen. Heel mijn familie zat ernaar te kijken. Leuk zo! Nu kijk ik of de gasten in zo'n programma geen theorie verkondigen. Hoe kan een wit mens praten over wat zwarte mensen meemaken? Je moet eerst dat vel hebben wil je daarover kunnen praten.

Een Kaapverdiaan behoort tot één van die volken die niets weten over hun eigen cultuur. Ze weten niets over hun Afrikaanse achtergrond en hoe minder Afrikaans ze zijn hoe beter ze het zelf vinden. Maar hoe meer Portugees hoe mooier het is. Als ik met mijn Afrikaanse hoofddoek om naar mijn werk ga, praten de Kaapverdianen over mij want thuis in Kaapverdië lopen de mensen nog met een hoofddoek. Van die mensen moet je ook je haar steil maken. Eigenlijk gaat het erom dat je zoveel mogelijk op een Europeaan lijkt. Als je je kroeshaar laat zien denken ze: ze heeft geen geld of ze is niet ontwikkeld. Er zit zoveel aan je uiterlijk vast. Kroeshaar is gewoon een gespreksonderwerp. Hier onder zit mijn kroeshaar. Dat bovenste haar heb ik gestraightend. Relaxen noemen ze het ook wel. Je maakt je haar dan glad met crème. Zo word je opgevoed.

Als je een jaar of vijftien bent wordt het tijd dat je je haar steil gaat maken. Ik doe het nu nog en ik weet waarom ik het doe. Ik weet ook dat ik bezig ben daarmee iets van mezelf weg te halen terwijl ik daar juist naar op zoek ben, maar ik sta nog niet zo sterk wat mijn haren betreft. Ik voel me nog niet sterk genoeg om tegen die druk van buitenaf in te gaan want er zit ook nog een stukje in mij dat me zegt: als je je haar straightent krijg je een beter model en dan word je voor normaal aangezien. Ik ben bezig met dat proces maar ik voel me daarin nog niet zo sterk als met mijn trots over mijn kleur.

We zijn grootgebracht met een witte God. Daarom komen veel jonge mensen niet meer in de kerk. Je hebt een beeld van een witte Jezus en je gaat ervan uit dat Jezus er zo uit ziet. Het is echt moeilijk om te zeggen: Jezus is zwart. Ik dwing mezelf om te denken dat hij zwart is, maar het is moeilijk om dat gewoon te vinden. In onze kerk hangt een 'Laatste Avondmaal' met allemaal negers als Jezus en zijn leerlingen. In de meimaand hangen we in onze kerk een poster op waarop een zwarte Maria met een zwart Jezuskind staat afgebeeld. Door die dingen te overdenken en daarnaar op zoek te gaan wil ik mezelf dwingen die witte Jezus uit mezelf te halen en die zwarte ervoor in de plaats te zetten. Soms twijfel ik wat het beste is. Heel veel mensen in onze kerk hebben nog moeite met die zwarte afbeelding.

Het is heel belangrijk voor mij om mijn Afrikaanse eigenheid te vinden en ik ben ook op zoek – maar misschien mag ik dat niet hardop zeggen – naar de religie van de Afrikanen. Ik weet nu ook dat heel veel dingen van het christendom niet bij ons passen. Niet dat ik van geloof ga veranderen maar ik ben nieuwsgierig waarom bepaalde dingen door de Kaapverdianen worden gedaan. Als Kaapverdianen zijn we allemaal katholiek maar heel veel van hen hebben daarnaast een ander geloof wat ze bijgeloof noemen.

Mijn oma is in twee geloven gedoopt, in het christelijke en in het verboden geloof Tabanka. Ze durft daarover niet te praten omdat de missionaris haar dat verboden heeft. Ik heb onlangs met de dirigent van ons jongerenkoor, een Nederlandse jongen, een man geïnterviewd die vroeger een belangrijke functie had in Tabanka. Hij sprak heel voorzichtig omdat hij wist dat ik katholiek ben, maar ik zei dat hij vrijuit kon spreken. Toen ik daarna thuis kwam vroeg ik mijn moeder naar dat geloof, maar nee, daar moest ik niet over praten want dat hoort niet. Als je katholiek bent moet je je daaraan houden want je kunt geen twee heren dienen. En al dat gedans dat erbij komt! Toen vertelde ze me wel dat haar moeder ook in Tabanka is gedoopt. Maar ze wilde er verder niet over praten.

Als er iemand sterft bidden onze mensen het rozenhoedje, maar daarnaast worden er ook dingen gedaan die te maken hebben met de oude religie en die de paters niet kennen. Na de zevende dag wordt bijvoorbeeld heel vaak achter elkaar de naam van de overledene genoemd. Er wordt ook een soort mat op de grond uitgespreid als er iemand gestorven is en op

de zevende dag wordt die opgerold en aan de kant gezet terwijl er een soort gebed wordt uitgesproken. De Kaapverdianen zijn ook veel met geesten bezig maar dat gebeurt allemaal stiekem. Het katholieke geloof is een ons opgelegd geloof. Die Tabanka-man met wie ik gesproken heb is voor Kaapverdiaanse begrippen een heiden omdat hij niet naar de katholieke kerk gaat. Toen ik als kind nog in Kaapverdië woonde heb ik al over die zogenaamde heidenen gehoord. Als we van onze stad Praia naar het dorp gingen waar mijn oma woonde, zag je op een bepaalde plek hoog in de bergen allemaal witte huizen. Dat was een heel aparte wereld. Dat voelde je als kind al. De mensen noemden de bewoners de rabelados. Binnenkort wil ik een Kaapverdiaanse jongen ontmoeten die in Duitsland studeert en een onderzoek doet naar die rabelados. Het schijnt dat ze een heel andere religie hebben en dat zij op een Afrikaanse manier leven. Ik ben vast van plan daar meer over te weten te komen. Misschien vind ik bij die mensen waar ik juist naar op zoek ben. Zij zijn de sterken die het oude geloof hebben vastgehouden. Zij hadden maling aan wat de missionarissen zeiden. Voor mij is dat allemaal heel spannend. Wat ik daarover hoor zou ik willen toevoegen aan het katholieke geloof. Ik denk ook dat het erbij past. Je ruilt niet het ene in voor het andere maar ik denk dat je de elementen die je belangrijk vindt kunt toevoegen.

Ik ben katholiek, dat weet ik, maar het gaat mij erom dat ik mezelf kan zijn, dat ik me op mijn eigen manier kan uiten en dat ik op mijn eigen manier mijn geloof kan beleven. Ik denk dat het Afrikaanse geloof voor ons logischer is. Dat gaat over het leven zelf en het praat niet over theorieën. Dat past niet bij zwarte mensen. Als ik een lied zing wil ik er ook iets creatiefs mee doen.

Ik vind mijn leven door al die dingen rijker geworden en belangrijker ook. Je bent ergens mee bezig dat echt van jezelf is. Je weet waarvoor je leeft. Ik kan daardoor ook beter mijn ouders helpen. Mijn moeder is met veel dingen bezig. Zij was een zelfstandige vrouw geworden toen mijn vader voorgoed aan de wal kwam wonen want ze heeft altijd voor zichzelf moeten knokken en is heel sterk geworden. Nu gaat ze naar school om de Nederlandse taal te leren en ze is bezig autorijlessen te nemen. Ze wil iemand zijn. Andere Kaapverdiaanse mannen zeggen dan gauw dat de vrouw bij ons thuis de baas is.

Ik voel dat ik andere mensen kan helpen. Zelf heb ik al veel dingen verwerkt die ik dan via mijn eigen woorden en op mijn eigen manier op anderen overbreng. Mensen praten met mij over heel persoonlijke dingen hoewel ik nog heel jong ben. Ik denk dat dat komt omdat ik het geloof niet zie als iets wat in de lucht vliegt, maar omdat het voor mij te maken heeft met mijn leven als Estela, een zwarte Afrikaanse vrouw die hier in Rotterdam leeft.”

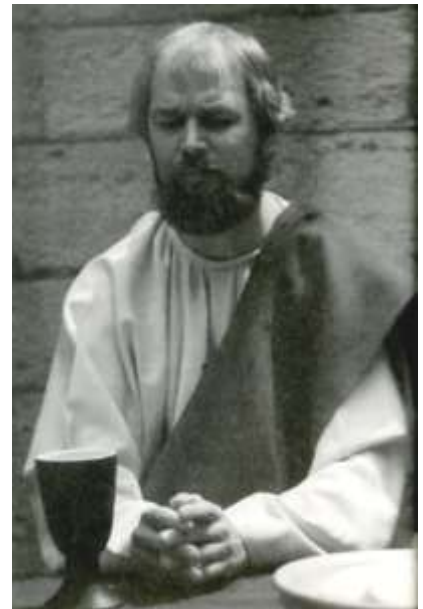
Hans Vorstermans: Ja, inderdaad, de zin, de invulling van het leven is liefde (1991)

Sieth Delhaas

De Bazuin, 26 oktober 1990

Hans Vorstermans, 33 jaar, trad dit jaar op als Prins Carnaval in Sevenum en als Jezus in de Passiespelen in Tegelen

“Ja, wat doet het je? Het leeft wel. Onderling zijn we daar bij de Passiespelen de laatste weken heel veel mee bezig. Je weet dat het over enkele weken is afgelopen. Dan is het net of er iets naar voren komt, het is af en toe heel moeilijk onder woorden te brengen. Het is wel frappant dat er heel veel jongeren meedoen. Alleen, op hun eigen manier. Ik denk dat het veel te maken heeft met vroeger. Het was allemaal te vanzelfsprekend. Je kreeg godsdienstles. Verhalen, verhalen, totdat de afstand zo groot werd dat er tegenwerking kwam. En wat gingen de scholen doen? Die lieten de godsdienstlessen vervallen. Men had het ook in een vernieuwde vorm kunnen brengen. Daardoor weten de jongeren van nu bepaalde begrippen niet meer over de kerk. Die zijn op een te grote afstand gezet. In mijn generatie ging het vervallen.

Later ga je toch bepaalde waarden aan het leven hechten en je gaat erover nadenken. Met die dingen zijn jongeren heel veel bezig. En dan komt het geloof toch wel. Want ze zeggen allemaal: ik geloof wel ergens in. Maar wat en hoe? Dat is allemaal heel moeilijk onder woorden te brengen.

Ik ben heel gematigd katholiek opgevoed. Maar het stuk waarde dat men mij heeft meegegeven voor andere mensen dat is mij altijd bijgebleven. Maar niet alleen voor mensen, voor alles: voor dieren, voor de hele schepping, want van die waarde gaat de hele bron van het leven uit. Ik denk zelfs van de bijbel.

De waarde voor het leven moet je respecteren. Als dat respect er niet meer is ben je heel ver weg. Men liet mij vrij of ik naar de kerk wilde en dan ga je verder dan dat ze je verplichten. Zonder nu te zeggen dat ik de kerk plat gelopen heb, want dat is absoluut niet waar. Want het begint toch bij de opvoeding van de kinderen wat je die meegeeft.

Mijn kinderen en de kinderen die weer wat ouder zijn, worden niet meer met godsdienstlessen grootgebracht. De waarde voor het leven is het belangrijkste en daar kun je alles omheen bouwen naar dat geloof toe. In mijn generatie was de afstand te groot. Je ging je afvragen: wat zeggen ze daar toch allemaal? Je hoorde wel allerlei verhalen maar je kon ze visueel nergens thuisbrengen. Dat heeft een grote breuk gegeven tussen de jongeren en de kerk.

Het is wel zo dat binnen onze vriendenkring die heel hecht is, veel gepraat wordt over de waarde van het leven. Ze krijgen allemaal kinderen en dan ga je die dingen afvragen: waar ben je eigenlijk mee bezig? Hoe wil je je leven inrichten?

Waar wil je naar toe? En je doet het toch allemaal zoals je zelf denkt dat je moet doen. Maar je kijkt toch heel bewust naar de mensen om je heen.

Je sluit wel een compromis met het leven.

De mens is van nature nieuwsgierig en avontuurlijk. Als je daar gevolg aan zou geven leefde je op een andere manier.

Dan zat ik hier niet in een straatje en ging 's morgens om halfacht naar mijn werk toe en kwam 's avonds om vijf over halfzes weer thuis. Ik zou heel vrij leven, meer in de natuur. Zoals wij nu leven is heel on-eigen voor mensen. Zo is de mens niet bedoeld. En dat noem ik dan een compromis met het leven sluiten.

Okay, het kan blijkbaar niet anders. Ik ga werken want anders krijg ik geen brood op tafel. Je hebt een gezin, kinderen, je koopt een huis, je gaat werken. Nou dan zit je al in dat vaarwater waar je bijna niet meer uitkomt.

Ik heb veel respect voor mensen in mijn vriendenkring die de stap durven doen om hun huis te verkopen en in de Derde Wereld gaan werken. Je gaat de laatste jaren steeds meer zien dat mensen onvrede hebben met hun leven. Dat wordt steeds sterker. Bij de oudere generaties merk je dat ze toch meer respect krijgen voor de manier waarop jongeren hun leven invullen. In de jaren zestig, zeventig, in de flower-power-tijd kwam er een ontzettende breuk met de ouders. Dat kan misschien nog met de oorlog te maken hebben omdat het daarna allemaal zo snel ging. De kerk kon het in elk geval niet opvangen. Die kon er geen andere invulling aan geven. Dat is jammer, heel jammer.

De zingeving die de kerk aan de mensen meegaf hebben de mensen zelf te lang als vanzelfsprekend aangenomen. Voor de pastoor in het dorp had iedereen respect. Dat mag natuurlijk ook maar dat respect lag meer aan zijn positie. Mensen van de oudere generaties zoals mijn vader en moeder zijn daarin te lang meegewandeld. Totdat men dat op een gegeven moment niet meer vanzelfsprekend vond.

De mens zelf weet heus wel dat er meer dingen in het leven zijn waar hij waarde aan moet hechten en na verloop van tijd wordt dat gevoel alleen maar intenser. Want ik denk toch dat de intentie van de bijbel en van de boodschap die Christus meegegeven heeft, namelijk de liefde, dat die bij iedereen leeft. Daarom wilden wij de tekst van de Passiespelen ook in de oude woorden handhaven, maar het spel hedendaags maken. We hadden de Christusrol kunnen brengen als iemand die boven alles verheven is. Dat wilde niemand. Ik zelf ook niet. Hij moest gebracht worden als iemand die midden tussen de mensen staat. Als je de beelden ziet van het spel in de jaren zestig dan staat daar een Christus als een heel declamerend, mystiek iemand. Als men die man zag werd er een bepaalde spanning voelbaar, terwijl het zo moet zijn dat de Christus tussen de mensen staat als iemand die angsten kent, gevoelens toont en die af en toe ook zijn zwakheden heeft. Dat is veel meer nabij en zo zou de kerk ook moeten zijn. Ik denk dat je daar veel meer mee bereikt want het gaat toch om de boodschap, om de waarde en hoe je die zelf innerlijk beleeft. Als deze generatie voorbij is en er komen geen mensen meer naar de kerk dan is het afgelopen.

Toen ik aan de Passiespelen begon, dat durf ik best eerlijk te zeggen, deed ik mee om het toneel en de sfeer. Ik ben graag tussen de mensen. Het stukje geloof stond op een heel laag pitje. Dan ga je de tekst van buiten leren. Je wilt zo goed mogelijk voor de dag komen tussen die Tegelsen. Je moet je even waar maken en je voelt alle ogen op je prikken. Dan komt de rolverdeling op Witte Donderdag 1989 en barst de publiciteit los. Er komen journalisten en je moet je, misschien wel noodgedwongen, in de bijbel verdiepen. Dan komt stukje voor stukje alles weer naar boven. Je wist het wel, maar het was vervaagd. En dan ga je, omdat je ouder bent geworden, er veel meer waarde aan hechten. Als dan de eerste spanning van het spel voorbij is dan komen er gesprekken tussen de spelers over de betekenis van het verhaal. De zin van kerk. Waarom komen de mensen hiernaartoe en waarom spelen wij dat voor die mensen? Tien jaar geleden had je je niet voor kunnen stellen dat iemand van een jaar of zestien, zeventien hardop kon zeggen: ik ga naar de Passiespelen toe. Dan werd je gewoon uitgelachen. Nu ben je daar vrij in en dat is toch een hele mentaliteitsverandering.

Ik heb veel bezoekers gesproken die achteraf hetzelfde zeiden als ik: het was allemaal vervaagd, het leeft niet meer, hoewel je wel gelooft.

Doordat ik me erin ging verdiepen kom je bij het feit: Jezus Christus heeft geleefd en hij is gekomen, ik weet wel het is veelomvattend, maar toch om de liefde voor elkaar. En niet dat ik elke zondag naar de kerk moet gaan om dat weer opnieuw te beleven. Iedereen beleeft het geloof op een eigen manier.

In de bijbel staat: zelfs in elk slecht mens zit heel veel goeds. Alleen staat dat soms op een laag pitje, maar je kunt het weer naar boven krijgen en dat is de liefde die in elk mens zit en daar draait het hele leven om. Zodra dat weg is moet je er veel aan werken om dat weer naar boven te krijgen. Daar zijn wij mensen veel te weinig mee bezig. Als wij met elkaar praten vooral tijdens de laatste weken van de Passiespelen dan voel je dat dat naar boven komt, dat dat de grootste waarde in het leven is: elkaar liefhebben en elkaar respecteren en elkaar nemen zoals je bent. Als de mensen zo konden leven dan had je toch een prachtige wereld.

Als je zo'n tekst van buiten kent ga je hem helemaal ontleden, ja gaat hem beter begrijpen en daardoor wordt je spel ook beter. Ik kom elke week nieuwe dingen tegen in die tekst. Ik zeg niet dat ik hem nu voor honderd procent begrijp, absoluut niet. Wel geloof ik dieper wat er in die tijd allemaal gebeurd is en waarom Jezus Christus gekomen is. Het is die liefde. Ik heb er al zo dikwijls over nagedacht maar nog altijd komen de juiste woorden niet om dat beter uit te leggen. Het heeft iets te maken met de zin van het leven. Niet de manier waarop je moet leven, maar waarop je kunt leven. Je ziet in die tekst dat hij ook angsten en zwakheden kent net als elk mens. Zijn boodschap is niet: je mag niet zwak zijn. Nee, waarschijnlijk geeft hij het antwoord dat je door liefde die angst en zwakheden weer kunt opvangen als je maar alles met elkaar doet. Dat komt in het verhaal heel sterk naar voren.

Veel mensen zeggen dat het sterven het grootste offer is dat Jezus heeft kunnen brengen en ze vinden dat de liefde en de emoties van het spel afstralen. Daar worden de mensen door geraakt. Als je door emoties de mensen kunt raken dan zeg ik: ja, inderdaad de zin, de invulling van het leven is de liefde.

Ik moet eerlijk zeggen dat ik voor mezelf nog niet zover ben om eerlijk onder woorden te brengen waarom Jezus sterft. Je kunt de boeken er wel op naslaan, maar dat doe ik niet. Dat is gegarandeerd een volgend punt waar ik weer op uit kom: waarom heeft hij op deze manier afscheid genomen? Ik heb er wel een idee over, maar ik kan voor mezelf nog niet onder

woorden brengen wat ik daarover denk. Ik ga niet overnemen wat een boek daarover zegt. Vóór die Passiespelen had ik nooit vermoed dat ik bij zo'n vraag uit zou komen, zonder te zeggen dat geloof voor mij een openbaring is geworden, merk ik wel dat ik er heel bewust mee bezig ben nu. Dat is tijdens het spel gegroeid. Ik heb een boek uit de bibliotheek over de zin van de bijbel. Toen ik dat boek in huis had dacht ik: moet je nu toch eens kijken wat het losmaakt.

In het begin vond ik de tekst van de Hof van Olijven het meest indrukwekkend. Daarin kwam voor mij gevoelsmatig alles naar voren. Achteraf gezien zeg ik dat niet meer. Het is toch de Bergrede. Ja, die tekst blijft het langst bij me hangen. Daarin komt naar voren wat overgedragen wil worden naar de apostelen en de mensen die er omheen staan: luister, zó moet het niet. Dat is één van de weinige keren dat Jezus heel duidelijk laat blijken: zo moet het niet. En dan gaat hij even ontzettend te keer. Dat stuk vind ik het mooist. Dat stuk stond er vijf jaar geleden helemaal nog niet in. Het is de bedoeling ook dat die tekst over vijf jaar meer wordt uitgebreid. Ik kan hem wel even zeggen: 'Op de stoel van Mozes zitten opperpriesters en schriftgeleerden. Handelt niet als zij. Zij leggen zware lasten op de schouders der mensen en raken ze zelf met geen vinger aan. Al hun werken doen ze om door de mensen gezien te worden. Ze maken hun gebedszetels breed en de kwasten der kleren groot. Ze hebben de eerste plaats in de synagogen, en de begroetingen op de markt en de titel van Rabbi. Doch wee u, huichelaars die de huizen der weduwen verslindt onder vertoon van lange gebeden, die land en zee doorkruisen om één bekeerling te vinden en hem daarna tweemaal erger maken dan zichzelf. Die munt, kruis en anijs verdienen, maar het voornaamste der wet verwaarlozen.'

En dan richt Jezus zich naar de priesters en zegt: 'Blinde leidslieden die de mug uitzuigt, maar de kameel verzwelgt.' En dan heel agressief: 'gij zijt gelijk de witgepleisterde graven die van buiten voor de mensen schoon schijnen, maar vanbinnen vol doodsbeenderen en verrotting zijn.'

Dat stuk is het mooist. Daarin komt zoveel tot uitdrukking. Daar leert hij dat het egoïsme van de mensen niet voorop moet staan, dat mensen de dingen niet moeten doen om gezien te worden, dat je mensen niet moet uitbuiten en dat je niet schijnheilig moet zijn. Blijf wie je bent en blijf dat stuk liefde dat in je zit uitstralen.

Dat is de intentie van je eigen bewustwording. Als je zover komt dan ben je geestelijk een heel eind op weg. Daar zal niet iedereen het over eens zijn, maar dat vind ik.

Trouwens de hele tekst van de Passiespelen is vrij radicaal, zonder compromissen. Het staat van tevoren allemaal vast. Daarom spreekt het de mensen ook aan.

Het is wel tweeduizend jaar geleden, maar je merkt dat de afstand voor de mensen maar heel klein is. Een maand geleden hoorde ik na afloop dat drie mensen uit het publiek de beul te lijf wilden. Op dat moment lach je erom, maar als je zoiets laat bezinken dan denk je wel na over de emoties die zo'n spel losmaakt.

Nee, voor mij is dat geen tegenstelling Prins Carnaval en Jezus Christus. Carnaval is hier een traditie die heel nauw aan het geloof vast zit. Het is uit het geloof ontstaan. Het staat aan de vooravond van het vasten. Het is een uiting van nog een paar dagen plezier maken voordat de vasten begint; het is dus zeker geen tegenstelling. De vasten is weg. Het feest is nu symbolisch geworden, maar de echte carnavalsvierders gaan met Aswoensdag allemaal naar de kerk. Als je carnaval kunt vieren zoals het werkelijk moet dan is het een mooie traditie. Een

schitterend feest. Het mooiste feest dat er is. Ik kan me voorstellen dat mensen er moeite mee hebben, maar die weten de betekenis van carnaval niet. Ze denken dat het een ordinaire eet- en drinkpartij is. Ik denk wel: als carnaval een maand voor de première was geweest, dan was ik geen Prins geworden. Ik had er zelf geen moeite mee gehad, maar voor veel mensen zou de afstand te kort zijn geweest.

Ik heb er overigens wel met de regisseur over gesproken, want je wilt toch een klankbord hebben. De carnavalsnaam van ons dorp is de Ezelskoppen en dan is het merkwaardig dat je een paar maanden later op een ezeltje zit.

Als alles voorbij is hoop ik dat ik er voor mezelf een goede invulling aan kan geven. Die Passiespelen zijn een leerproces voor me geweest. Of mijn dagelijks leven erdoor verandert? Nee, dat denk ik niet. Wel dat je gevoel en je intentie over bepaalde dingen veranderen. Dat je er bewuster mee bezig blijft. Het is voor mij wel verrassend dat het leeft bij zoveel jongeren. Voor de ouderen die nu al zo'n veertig jaar meedoen is het een soort traditie geworden. Zij gingen aan de hand van vader al mee naar de Spelen. Maar bij de mensen van nu, van zo'n jaar of vijfentwintig, bij die komt toch na verloop van tijd het geloof naar boven.

Dat is ook het frappante bij de bezoekers; tien, vijftien jaar geleden kwamen er alleen zusters, paters en oudere mensen.

Voor de laatste weken komen er ontzettend veel jongeren."

Elly Teeuwen – Pelgrimage, symbool van de levensweg (1991)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 14 september 1990

Elly Teeuwen, 39 jaar, juist terug en nog vol van haar negen maanden of veertig weken durende pelgrimage naar Santiago de Compostella; vijfduizend vijfhonderd kilometer te voet.

“Zo’n tocht actualiseert. Je komt uit op dingen van vroeger. Je mijmert onder het lopen. Het is een stroom die door je heengaat; die mag blijven stromen. Het is het contact met de rust van de natuur. Zodra je met mensen in contact komt wordt de stroom anders. Je geeft antwoord, je spreekt een andere taal. Door de tred van het lopen, het niets moeten, is het een overgave aan een contact waarvan je je daarbuiten niet bewust bent.

Het uittochtverhaal in de bijbel gaat ook over zo’n pelgrimage. Het is een op weg, een op zoek gaan en maar kijken waar je terecht komt. Wat me afstoot is dat de kerk zo’n verhaal claimt. Toen wij, mijn vriend en ik, op weg waren zou de paus in augustus in Compostella aankomen. In zijn toespraak daar wees hij voortdurend Christus aan als de ene, ware weg. Daarin ervaar ik dwang. Ik kijk wel wat mijn weg is. Als die toevallig Christus is dan kom ik daar wel. Als hij dat niet is dan hoeft welke vermeende leider dan ook mij die niet op te leggen. Het is zo gemakkelijk om van een ander aan te nemen: dat is de enige ware weg. Maar dat ontnemt mij mijn kracht, mijn spiritualiteit. Ik denk dat veel mensen achter zulk soort leiders aanlopen en dat dat veel kwaad berokkend heeft. Dan kun je zelf niet meer denken. Je kunt niet terug naar het gevoel van waaruit je kunt bestaan. Als anderen je voorhouden van waaruit je moet bestaan dan betekent dat dat je dood bent. De kosten verbonden aan de komst van de paus werden betaald door Coca-Cola. Dan denk ik: de enige ware weg... Levensverhalen lijken op uittochtverhalen. Ze boeien mij en dan vooral die van vrouwen. Ze verhalen van ontsnapping aan slavernij.

Ik denk dat een pelgrimage de levensweg symboliseert. Alles wat je op je levensweg tegenkomt, kom je ook op de pelgrimage tegen. Ontmoetingen, gastvrijheid, bedanken of niet bedanken, vergeven... en hoe ga je met deze elementen om.

In de kerken, vooral in de dorpen, kun je zien hoe zo’n gemeenschap met de kerk omgaat. De manier waarop het altaar is aangekleed, welke heiligen wel of geen plaats hebben. Hoe ziet zo’n wijk eruit, met andere woorden: hoe zijn de mensen hier? Over hun gastvrijheid vertellen de huizen, de honden die wel of niet vast zitten, de bloemen.

Niet alleen je eigen geschiedenis kom je tegen. Ook de geschiedenis van de mensheid. Ons culturele erfgoed. Oorlogsmonumenten waar gedenkdagen worden gevierd. Lopend door

Noord-Frankrijk dat grote monument voor de gevallen in de Eerste Wereldoorlog. Het gaat allemaal zo door je heen datje er letterlijk bij stil staat. Op die plekken hebben wij liederen gezongen over vrede en gerechtigheid.

Eén van de indrukwekkendste gebeurtenissen was voor mij de ontmoeting met een West-Duitse jongen van even in de twintig. Hij heette Thomas en liep voor de vrede. Hij was al in Santiago geweest en wij waren er vlakbij. Hij was al vier jaar onderweg. Wij schudden wat meewarig het hoofd over zijn idealisme. Wij dachten: die komt nooit aan, die zal altijd onderweg blijven. Hij had het uiterlijk van een zwerver, een touw hield een soort veredelde jutezak om zijn lijf bijeen.

Wat bedoel ik nu met ‘nooit aankomen’? Ja, pelgrimeren is ook dat je weer thuiskomt. Voor ons was dat Nederland. Als ik dat zeg van Thomas dan denk ik: die jongen komt niet meer thuis. Eigenlijk hebben we hem maar heel even getroffen maar de hele reis is hij me bij gebleven. Overal waar we liepen waar tekenen of sporen van de oorlog waren, sprong zijn beeld me weer voor ogen.

In mijn leven ben ik vaak in gesprek geweest met mensen die in of vlak na de oorlog geboren zijn. Mijn vriendin is een Duitse. Zij vertelde hoe Duitsland na de oorlog snel weer opgebouwd werd. Zij had nooit kunnen treuren om de doden. Zo is een groot deel van de naoorlogse jeugd door de snelle wederopbouw met een vreselijk schuldgevoel blijven zitten. Ik had het gevoel dat Thomas zo’n jongen is die de hele schuld van Duitsland op zijn nek genomen had. En hij liep voor de vrede ...

Er was een andere West-Duitse jongen die in een gezin waar hij te gast was op die tocht, letterlijk om vergeving voor zijn land heeft gevraagd.

Op de terugweg in België kwamen we op een immens groot kerkhof voor Duitse gevallen. Ik heb daar gestaan en Thomas was er ook en ik dacht: als wij alleen maar wat meewarig over hem doen dan zal Thomas altijd met zijn schuld blijven rondlopen. Ik denk dat het de jeugd van nu, de generatie van nu is die Thomas moet kunnen vergeven. Daar op dat kerkhof kwam bij mij dat gevoel van overgave en vergeving. Ik besepte heel diep dat wij dat moeten doen. Niet onze ouders, want die kunnen dat waarschijnlijk niet. Nee, de jeugd en juist die jeugd van Thomas’ eigen leeftijd.

Het is de beweging die je vanbinnen maakt waardoor het gevoel van vergeving een diepe intensiteit krijgt. Vergeven is een actieve daad. Dat kun je niet in opdracht doen zoals de kerk dat oplegt. Met je gedachten kun je niet vergeven.

Vergeving is een gevoel dat diep door je heen trekt en is een diepe emotie. Dat doet me aan Levinas denken: in het gelaat van de ander zie je God. Ook in het gebaar van vergeving vanuit je zelf. Ik zou bijna zeggen dat dat een goddelijke kern is in jezelf.

Ik ben op een bank gaan zitten en dan is er weer die meditatieve stroom zonder allerlei analytische gedachten. Het kwam me voor dat ik in het verleden, in het nu en in de toekomst stond, in een lange keten. Alsof er niet zoveel verschil is tussen je voorouders, jezelf en eventuele nakomelingen. En als het dan gaat over in de geschiedenis staan dan is het alsof alles wat in het verleden, in de Middeleeuwen bijvoorbeeld of tijdens de voorbije oorlogen is gebeurd, aan jezelf is gebeurd. Ik bedoel: het is een diepe ervaring van deel te zijn van de mensheid als geheel.

Vanuit die ervaring denk ik dat wij als mensen een collectief onderbewustzijn met ons meedragen. Als je het dan hebt over Thomas of over Duitsland dan zijn het niet alleen de Duitsers geweest, maar dan is er in die jaren een beweging geweest waardoor in elk geval de Duitsers de kans hadden om datgene te doen wat ze hebben gedaan. Misschien leeft dat collectief wel breder. Als je die gedachte doortrekt is het misschien niet alleen een vergeving naar Thomas toe ... Je zou bijna zeggen: naar de mensheid in haar totaliteit.

Of, in het diepst van je wezen, naar jezelf toe. Ja ik herken vanuit de vreselijke dingen die de Duitsers in de oorlog hebben gedaan ook dat ik daar zelf aan mee had kunnen doen. Dus niet alleen die generatie die dat alles heeft gedaan.

Toen ik in Santiago aankwam, vond ik dat enerzijds schitterend. Het had te maken met de hele tocht, mijn hele leven, hoe ik denk over 'God', godsdienst, macht, kerkhiërarchie. Toen ik op het punt stond mijn handen in de stam van Jesse te leggen – wat pelgrims doen als ze aankomen – twijfelde ik en trok terug. Die twijfel had te maken met de gedachte dat het geloof van vroeger me weinig goeds had gebracht. Ik legde een paar minuten later toch mijn handen daarin, omdat ik het wèl goed vond in de traditie van pelgrims te staan. Die duizenden en duizenden pelgrims die dat door de eeuwen heen vóór je gedaan hebben.

In die zin kon ik dat gebaar maken, maar niet met de overtuiging van je hand te leggen in de stam van Jesse, de stamboom van Christus, het Joodse volk. De blijdschap om aan te komen in Santiago was er wel, maar die was voor mij anders. Dat heeft te maken met mijn vrouw-zijn. Het geloof heeft voor mij en veel vrouwen met mij – als ik aan mijn moeder denk bijvoorbeeld – zo veel onderdrukking gebracht. Ik wil wel een 'God' omhelzen, maar het is een 'God' die ik zelf bij me draag. Ik weet niet of dat wat uit al die pracht en praal uit de kerk in Santiago tevoorschijn komt, past bij mijn gevoelens over 'God' – ik zou voor mijn 'God' niet hetzelfde woord willen gebruiken. Maar een ander woord heb ik niet zomaar voor handen. In die grote kerken kan ik mijn 'God' niet omhelzen. Die aanwezigheid ervaar ik daar niet. Dat geldt niet voor een kerk als de Madeleine van Vézelay of de kathedraal van Chartres.

Wij zijn toen doorgelopen naar Finisterre, de meest westelijke punt aan de kust van Spanje. Wij hadden ook steeds het gevoel gehad dat we daar naartoe moesten. Dat uiterste puntje. Daar konden we niet verder – daar zouden we honderdtachtig graden moeten draaien. We zouden lijfelijk de beweging maken van omkeren.

Aangekomen in Finisterre, op die rotspunt uitstekend in zee, hebben we een paar kledingstukken die we op de heenweg veel hadden gedragen, die veel zweet van ons hadden opgenomen, verbrand.

Een symbool van toch iets van dat oude afleggen en nieuw terugkeren.

Daar op dat punt kreeg ik iets van omhelzen, van thuis komen. Het is een mengeling van gevoelens van weggejaagd zijn uit het aards paradijs en tegelijkertijd een nieuwe belofte voor je zien. Dat klinkt nu heel simpel. Ik vind het vreselijk moeilijk om dingen die je zo diep ervaart, in taal uit te drukken. Ik denk dat het geen goed doet aan de ervaring.

Het gevoel ook alsof de zondeval – en ik praat nu toch maar in die bijbelse termen want die heb ik vroeger geleerd – alsof de zondeval ook niet bestaan heeft. Alsof we het als mensen alleen maar nodig hebben... Nee, dat kan ik niet afmaken. Dat is jammer...

Iets wat met die belofte te maken heeft: Wij maakten in Spanje een grote fout. We liepen over de Meseta. Een hoogvlakte waar geen enkele boom, geen enkele beschutting is. Daar

loop je dagenlang overheen in een verschroeiende hitte. Dorpen zijn er schaars. Op een dag in die hitte zonder winkels, geen bakker, geen brood – we hadden geen voedsel of drinken meer – stonden we plotseling voor een dorpje. Bij de kerk zetten we ons rugzakken neer. De kerk is een vrijplaats, daar kun je rusten. Er kwam een vrouw die ons uitnodigde op de bank voor haar huis. Zij bracht brood, kaas, worst en ham. Wij konden daarvan snijden zoveel we wilden. Terwijl wij aten voelden we ons heel ongemakkelijk. Op zo'n tocht hadden we niet veel geld op zak en wij wisten niet of we voor die maaltijd moesten betalen. Wij vroegen - ik geloof nog voordat we begonnen te eten - : 'Hoe duur is het? Quanta costa? '

Deze vrouw was echt beledigd. Je voelt dat je een ernstige fout maakt. Waarom ga je niet gewoon in op haar uitnodiging? Je eet, je bedankt en je ziet maar of ze er iets voor vraagt. Als ze er niets voor vraagt dan ben je des te dankbaarder. Vraagt ze er wel wat voor dan kun je nog dankbaar zijn, want ze biedt je van alles aan wat in dat dorp helemaal niet te krijgen is. En daar begaan wij de oer-Hollandse fout om te vragen wat het kost. Toen wij vertrokken schaamden wij ons vreselijk.

Wij vragen ons altijd af wat alles kost en daarmee hebben we onze 'God' om zeep geholpen. We hebben alles om zeep geholpen: onze democratie, ons omzien naar elkaar, onszelf...

Die ervaring op die rotspunt in Finisterre heeft ook iets te maken wat ons daar vlakbij overkwam. Een kilometer voor die rotspunt is een bron. Het drinkwater was in Spanje schaars. Daarbij kwam nog dat door de vele bosbranden die onder andere met chemicaliën worden bestreden veel drinkwaterbronnen onbruikbaar waren geworden. Bij die bron zaten drie vrouwen. Armoedige, in het zwart geklede vrouwen. Zij zagen onze rugzakken, ze zagen onze schelp die we daarop droegen. Zij vroegen: zijn jullie pelgrims? Toen we dat bevestigden boden zij ons uit hun bekertje te drinken aan. Zij schónken ons het water. Wat bleek op de terugweg: deze bedelende vrouwen hielden de bron bezet en zij vroegen aan iedereen geld voor het water uit die bron. Elke voorbijganger die wilde drinken moest er voor betalen. Moet je je voorstellen: drie bedelende vrouwen bij een bron: dat was zo schrijnend, maar ook zo schitterend. Onmacht en macht naast elkaar.

Hoe meer je van Nederland naar het zuiden trekt, te voet, hoe meer bedelaars je ontmoet. Ook de bevolking verandert. Als wij een paar tanden missen hebben we snel een prothese, als we niet horen een gehoorapparaat. Onze misvormingen camoufleren we. Gezondheid kan door ons gekocht worden. Hoe meer bedelaars we tegenkwamen des te meer handicaps we zagen. Ook bij jonge mensen: tandeloze monden, grote zweren, ontbrekende ledematen. Ook dat is tijdens een pelgrimage een ingrijpende confrontatie, Wat doe je? Wat geef je? Wat roept dit bij je op? Geef je überhaupt wel iets? Waarom wel? Waarom niet? Wat doet het je om dit te zien? In die zin is het een echte pelgrimage. Het is niet een voorbijflitsen als een toerist. Je kunt er niet aan voorbij gaan. Het werkt op je in.

Pelgrimeren is een op zoek gaan naar ontmoetingen, naar mensen, naar jezelf en eventueel naar 'God'. Eén van de voornaamste dingen is het in beweging zijn met je lijf en vooral het meditatieve denken. Hier, in het leven van alledag, blijf je steken in het hoofdwerk; kom je niet aan je diepere gevoelslagen toe. In die meditatieve stroom wordt je belevingswereld totaal. Dat betekent dat die tocht een één en al spirituele tocht wordt in alles wat je tegenkomt. Ook in de lelijke, de kwade gebeurtenissen, de afwijzingen ook, mensen die misbruik van je maken. Ook dat kom je tegen.

Nee, eenmaal thuis is de pelgrimage niet voorbij. Een moeilijkheid is wel om de ervaringen een plaats te geven in het leven hier in Nederland: in je dagelijks bestaan waarin je weer terug moet in de structuren.

Goed vind ik ook dat ik nergens op uit gekomen ben. Laat ik het zo zeggen: dat wat 'God' voor mij is moet maar een lege plek blijven. Ik geloof ook dat die plaats ook niet ingevuld mag worden... Laat staan door kerkleiders die allerlei ge- en verboden verbinden aan wat 'God' gezegd zou hebben. Dat weet immers geen mens.

Nu ik goed en wel thuis ben, merk ik dat er een paar dingen overblijven die me bezighouden: met anderen, liefst met vrouwen, vieren. Wat wil ik dan vieren? Met vrouwen wil ik vooral mijn verhaal en hun verhalen van de woestijn en van leven delen. Elkaar daarin ondersteunen en leven vieren. Vooral ook horen van vrouwen over hun 'God' omdat ik weet dat zij een 'God' voor ogen hebben die in elk geval in beeld en handelen niet is vastgelegd. Vieren heeft met feest te maken; wat je daarin aan kracht, aan spiritualiteit opdoet, elkaar aanreiken. Daaraan zou ik vorm willen geven..."

Leontine Bijleveld: Dé 1990-maatregel bestaat niet (1990)

Sieth Delhaas

HN-Magazine, 31 januari 1990

Interview met Leontine Bijleveld coördinatrice Breed Platform Economische Zelfstandigheid

Inleiding

De tekening op de nieuwjaarskaart, die het Breed Platform voor Economische Zelfstandigheid met de gelukwensen voor 1990 met duizenden het land in gestuurd heeft, behoeft geen uitleg. Zij toont een van schrik achteroverslaand meisje met op haar borst het getal achttien in zwart. Zij heeft zojuist een pakketje, voorzien van een feestelijke strik, uitgepakt. Daaruit floept een gepuntmutste duvel die haar toebijt: gefopt. Zijn naam is: economische zelfstandigheid. Aan de muur hangt een scheurkalender: het is januari 1990

Theorie of werkelijkheid?

Eén januari 1990 is spraakmakend in Nederland. Vanaf die dag zijn meisjes en jongens die op die dag of later achttien jaar worden economisch zelfstandig.

Dit zou betekenen dat zij voortaan voor haar eigen inkomen moeten zorgen; dat zij niet meer van een partner of echtgenoot afhankelijk kunnen zijn als ze trouwen of gaan samenwonen en ‘gewoon’ voor de huishouding willen zorgen. En willen zij kinderen dan heeft de kostwinner alleen recht op een toeslag als een kind jonger is dan twaalf jaar. Is het kind ouder dan moet de verzorgende – meestal de vrouw – weer de arbeidsmarkt op.

Bovenstaande zinnen zijn flarden van geruchten die de ronde doen. Direct betrokkenen – vooral de meisjes en jongens van de nieuwe generatie én hun ouders blijken nauwelijks van iets of helemaal niets ervan te veten.

In deze wirwar van geruchten probeert het Breed Platform al enkele jaren klaarheid te verschaffen. De viering van het eerste lustrum met een symposium ging over het thema: *1990 Theorie of werkelijkheid*.

Al in 1982 toen de economische crisis in Nederland een bedreiging werd voor de positie van vrouwen, vooral voor diegenen die zich al een plek op de arbeidsmarkt hadden weten toe te eigenen, hebben zo’n veertig vrouwenorganisaties zich verenigd in het Breed Platform. Samen staan zij voor een achterban van ruim twee-en-een-half miljoen vrouwen. In januari heeft ook de Vrouwenbond CNV zich aangesloten.

Het Platform heeft zich als doel gesteld zo snel mogelijk de economische zelfstandigheid van vrouwen te – helpen – realiseren. Economische zelfstandigheid moet de basis vormen van een zelfstandig bestaan voor elke vrouw onafhankelijk van eventuele relaties met andere personen. Onder economische zelfstandigheid verstaat het Platform ook dat elke vrouw recht op arbeid heeft en een individueel recht op inkomen uit arbeid. Is er geen werk dan heeft zij recht op een loon vervangende uitkering. Daarbij tekent het Platform aan, om elk misverstand

te voorkomen: zonder recht op individueel inkomen, minimaal voldoende om zelfstandig volwaardig van te kunnen bestaan, mag er geen sprake zijn van plicht tot arbeid.

Geen emancipatiebeleid

De 1990-maatregel waarom zoveel te doen is komt voort uit twee afzonderlijke ontwikkelingen. Enerzijds werd er gewerkt aan een stelselherziening sociale zekerheid. Elders werd er op hetzelfde departement gewerkt aan een beleidsplan emancipatie. Het nieuwe stelsel sociale zekerheid was nodig omdat de nieuwe richtlijnen voor de EEG dit verplichtten. De overheid nam economische zelfstandigheid als doelstelling over en in 1986 werd deze kamerbreed onderschreven. Daarbij werd geopperd dat begonnen zou kunnen worden met een bepaalde generatie - bijvoorbeeld de jongeren die op of na 1 januari 1990 18 jaar worden.

Leontine Bijleveld, coördinatrice van het breed Platform:

Die richtlijnen gelijke behandeling zijn voor een deel van de vrouwen wel goed, maar ze zijn niet uit emancipatoire overwegingen gemaakt. Ze moeten concurrentievervalsing voorkomen als vrouwen minder betaald zouden worden dan landmannen. Frankrijk vooral was benauwd omdat dat land een hoog percentage vrouwen heeft met hoge lonen. De richtlijnen hadden dus alles met Europa te maken maar niets met het beleidsplan emancipatie.

Met de wijziging van het socialezekerheidsstelsel is de toeslagenwet gekomen. Die houdt in dat als iemand met uitkering beneden het sociaal minimum zakt – voor een alleenstaande is dat ca. f 1100 en een gezin ca. f 1500-, hij/zij daar bovenop een toeslag kan vragen tot het sociale minimum. Die toeslag moet iemand apart aanvragen. Dat heeft het voordeel voor de overheid dat niet iedereen die daarop recht heeft deze ook aanvraagt. Elk jaar kan de overheid constateren dat ze minder heeft uitgegeven dan ze daarvoor begroot heeft.

De toeslagenwet houdt ook in dat als er een tweede inkomen een ‘gezin’ binnenkomt die toeslag niet kan worden aangevraagd. De inkomsten van de partner worden bekeken om te beoordelen of iemand een uitkering krijgt. Mevrouw van Nieuwenhoven (PVDA) heeft toen een amendement ingediend om een artikel in de toeslagenwet op te nemen (artikel 3) dat de volgende generatie, dus die nu 18 jaar wordt, die toeslag niet meer krijgt en dat vrouwen dan voortaan maar economisch zelfstandig moeten zijn. Daarmee wilde zij het beleidsplan emancipatie bij die stelselherziening betrekken. Om de kamerbrede meerderheid te krijgen moest in die wet worden opgenomen, dat deze niet geldt als er kinderen beneden de 12 jaar te verzorgen zijn.

De redenering was toen, in 1985: we hebben nog vijf jaar om die meisjes die nu dertien zijn daarop voor te bereiden. In een motie is tegelijk gevraagd om een concreet beleid gericht op die jonge generatie. Maar het heeft tot november 1988 geduurd voordat er een beleidsnota voor meisjes en jonge vrouwen kwam, die bovendien in feite niets inhield. Eigenlijk was die niet meer dan een nietje door een stapel al bestaande maatregelen. Er spreekt niets uit: van een samenhangend structureel beleid om meisjes en ook jongens voor te bereiden op

In feite is die 1990-maatregel niet meer dan artikel drie van de toeslagenwet. Het kostwinnersbegrip is nog niet echt weg.

Ons Platform vindt dat dat niet kan. Dit heeft niets met economische zelfstandigheid te maken, want het gaat om een bepaalde groep mensen die toch al kwetsbaar is.

Met meisjes die rijke mannen trouwen en die niet van hem scheiden – dat moet er wel nadrukkelijk bij gezegd worden – is niets aan de hand. In deze maatregel mogen zij gerust thuisblijven. Er is geen sprake van plicht tot betaalde arbeid. De realiteit is wel dat één op de drie à vier huwelijken ontbonden wordt en dan zijn het de vrouwen die financieel de dupe worden.

Bijleveld: Ja, dat denk ik zeker. Jongens zijn er helemaal niet op voorbereid en denken, dat blijkt steeds uit onderzoek, veel traditioneler dan meisjes. De hele maatschappij is er niet op voorbereid. Er is geen arbeidsorganisatie die aangepast is op het organiseren van ouderschap en betaald werk. Er is geen buitenschoolse opvang en de schooltijden in Nederland zijn nog even achterlijk als twintig jaar geleden. In alle landen om ons heen kunnen ze die wel fatsoenlijk regelen. De meisjes worden hiervan echt de dupe. Het Platform vindt, en dat laten we de overheid ook weten, dat zij deze meisjes niet de kastanjes uit het vuur mag laten halen omdat de overheid zelf nagelaten heeft om beleid tot stand te brengen gericht op economische zelfstandigheid.

Wat moet er dan wel gebeuren?

In het onderwijs het vak verzorging en techniek verplicht voor iedereen stellen. De leerkrachten moeten snel bijgeschoold worden; de overheid moet gericht het denken van mensen beïnvloeden op dit punt. Het opnemen van meer vrouwen in dit kabinet zou alvast een prachtige voorbeeldfunctie hebben gehad.

Meisjes moeten daadwerkelijk een kans krijgen op de arbeidsmarkt. Onderwijs en arbeidsorganisaties moeten daarvoor veranderen. Meisjes zijn nu al vaker werkloos dan jongens. Ook voordat er sprake is van kinderen krijgen is de uitval van vrouwen groter. Veel meisjes die een kind verwachten stoppen met werken. Ze denken: voorlopig, want ze willen de eerste jaren van hun kind meemaken, maar ze realiseren zich niet of ze ooit weer aan de slag komen. Met ouderschapsvoorzieningen kan veel geregeld worden. Landen om ons heen hebben de mogelijkheid voor vrouwen terug te komen op de arbeidsplek. Voor mannen geldt dit in ons land als ze in militaire dienst gaan. Vrouwen zouden die garantie ook moeten krijgen. Kinderen krijgen is geen privéaangelegenheid maar de verantwoordelijkheid voor een toekomstige generatie.

Er zou een vorm van calamiteitenverlof moeten komen als de partner, het kind, een ouder ziek wordt of als er ergens een gasleiding ontploft. In zo'n geval moet je vrij kunnen nemen en het werk later in kunnen halen. Dit is niet alleen het belang van mensen met kinderen maar ook voor mensen die bij ziekte of sterven van de ouders betrokken willen zijn.

Ik hoor hierin een behoefte aan een menswaardige samenleving. Kan dit parallel lopen met een vrijemarkteconomie die onze samenleving beheerst?

Bijleveld: Ik denk dat dit niet strijdig hoeft te zijn met elkaar. Denemarken en Zweden zijn ook kapitalistische landen waarin deze regelingen uitstekend lopen. De bedrijven maken daar niet minder winst en de overheid werkt evenmin inefficiënter. Integendeel, de motivatie van de werknemers wordt vergroot. Als mensen in een calamiteitsituatie flexibel mogen werken dan vergroot je de prestatie. Ze worden niet afgeleid door hun zorg. Het is zeker een menselijker samenleving waarin ouderschap makkelijker te verenigen is met een betaalde carrière. Of we nu een kapitalistische of een socialistische samenleving hebben, belangrijk is dat er een nieuwe generatie wordt grootgebracht.

In het Breed Platform is ook het CDA-Vrouwenberaad vertegenwoordigd. Het CDA propageert het gezin als belangrijkste leefvorm. Hoe kan dit samengaan binnen het Platform?

Bijleveld: Het is niet altijd gemakkelijk met zo'n brede coalitie te werken. Alle deelnemende organisaties vinden het belangrijk om samen te werken. Dit gebeurt op basis van argumenten. Wij werken met consensus. Dat is uniek. Het gaat niet om een meerderheidsbesluit, maar het betekent wel dat je zo nu en dan eens moet toegeven in een standpunt dat minder ver of verder gaat dan je zelf hoopt of zit.

Tegelijkertijd werkt zo'n breed ingenomen standpunt door naar de achterban. Het CDA-Vrouwenberaad is in vrouwenzaken een heel eind verder dan het grote CDA. Zo wordt de discussie binnen het CDA telkens opnieuw losgemaakt. Intussen erkennen zij ook dat een-derde van de mensen alleen woont.

Begrijp me goed, het Breed Platform heeft niets tegen het gezin. Wij vinden wel dat binnen het gezin partners evenveel rechten, kansen en plichten moeten hebben. Er is wel degelijk

een maatschappelijke ontwikkeling gaande waarin binnen gezinnen partners zelf streven naar gelijkere deling van rechten en plichten. Belangrijk echter is dat jongens taken in huis gaan leren en daarom moet er een regeringsnota komen gericht op jongens. Op een Amsterdams congres heb ik ervoor gepleit op de tram te laten zetten: een echte man kan het huishouden an. In de hoop dat het Van Thijn ter ore zou komen. Het is toch te idioot dat je beleid ontwikkelt – en dan nog slap beleid – gericht op meisjes terwijl iedereen weet dat het knelpunt niet allereerst bij meisjes zit. Vaak wordt gezegd dat mannen de zorg thuis willen delen – maar niet kunnen. Als vrouwen echt doorzetten naar de arbeidsmarkt zal echt duidelijk worden of mannen willen meedoen in de zorg. Er zijn zeker een aantal privileges die ze niet zullen opgeven, maar ze zullen wel moeten. Ik blijf optimistisch.

Als de overheid die maatregel onvoldoende ondersteunt en een zekere dwang op mannen uitoefent, moeten vrouwen die strijd dan zelf thuis voeren om arbeidsverdeling te realiseren?

Bijleveld: Die strijd wordt nu al aan de keukentafel gevoerd. Het wordt hoog tijd dat meisjes zich beter kunnen wapenen. Als vrouwen in elkaar geslagen worden, zoals nu met een op de negen vrouwen gebeurt, en ze zijn economisch zelfstandig dan kunnen ze weg gaan en niet afhankelijk blijven van zo'n man. Onderhandeling aan de keukentafel kan wel degelijk door de overheid worden ondersteund door een campagne gericht op jongens. Laat het maar duidelijk worden dat het voor jongens geen schande is om hun deel in het huishouden op zich te nemen.

De bottleneck in de thuiszorg die de overheid binnen de gezondheidszorg voorstelt, is trouwens ook dat mannen thuis geen poot uitsteken. Dat probleem wordt in de komende jaren steeds erger en daarmee kan de overheid haar thuiszorgbeleid wel vergeten. Steeds meer vrouwen gaan de arbeidsmarkt op en doen geen vrijwilligersactiviteiten meer. Nu wordt er in vergrijsde wijken al een enorm tekort aan vrijwilligers gesignaleerd. Thuiszorgvoorzieningen kunnen niet worden uitgevoerd en betaalde krachten moeten worden aangetrokken. Dat vindt de overheid niet leuk. Het is dus van levensbelang voor de overheid dat mannen hun deel gaan op pakken in de zorg taken.

Eén van de belangrijkste bezwaren van het Platform tegen de maatregel is dat vrouwen geen zelfstandig uitkeringsrecht krijgen, houdt de overheid met haar beleid toch het gezinsdenken in stand?

Bijleveld: Ja. Het is het korte termijn denken, Men denkt dat zelfstandig uitkeringsrecht voor vrouwen te veel geld kost. Onder het vorige kabinet is een nota gemaakt – eigenlijk een schandalige nota – waarin staat dat vrouwen geen zelfstandige uitkeringsrechten moeten krijgen omdat ze dan niet gestimuleerd zouden worden te gaan werken. Als je zo redeneert kun je beter het hele socialezekerheidsstelsel afschaffen.

Ik denk dat er bij dat recht uiteindelijk geld bespaard wordt. Dure kostwinnersfaciliteiten, een bedrag van veertig miljard per jaar, vallen weg, in de toekomst wordt bespaard op bijstandsuitkeringen en de uitvoering wordt gemakkelijker als iedereen gelijk behandeld

wordt. De bureaucratie kan worden teruggedraaid en goedkoper gemaakt. De controle op bijstandsvrouwen kan worden afgeschaft en maatschappij en arbeidsmarkt worden evenwichtiger daardoor.

Zou de overheid bang zijn dat als vrouwen zelfstandig uitkeringsrecht krijgen en beschikbaar moeten zijn voor de arbeidsmarkt, zichtbaar wordt dat er geen werkgelegenheid is voor vrouwen?

Bijleveld: Het Platform roept al: overheid als je gelooft in je eigen werkgelegenheidsplan dan zou je er niets op tegen moeten hebben dat vrouwen de arbeidsmarkt op stromen. Of die angst een speciale overweging is weet ik niet.

Kijk, de werkloosheidscijfers zijn nu al schandalig. Ik weet niet of ze stijgen als er zelfstandig uitkeringsrecht komt. Onze grootste zorg is echt dat meisjes die geen werk kunnen krijgen een partner hebben met een minimumloon of een uitkering, toch kiezen voor het kind omdat ze dan ook recht hebben op die toeslag tot het minimumloon. Is dat kind twaalf jaar dan verliezen ze die toeslag en komen, zeker als ze daarna nog meer kinderen krijgen en nog langer van de arbeidsmarkt verdwijnen, niet meer op die arbeidsmarkt terug. Ze vervallen dan in armoede. Er is voor meisjes geen stimulans om de arbeidsmarkt op te gaan. Met die uitzonderingsclausule in de toeslagenwet kweekt de overheid steeds opnieuw een generatie bijstandsvrouwen en herintreedsters. Daartegen moet een dam worden opgeworpen.

Intussen zijn vrouwen zelf enorm strijdbaar geworden. Er zijn vrouwenvakscholen gekomen, de motivatie van meisjes om een opleiding af te maken is gestegen, de mentaliteit van meiden verandert.

Wat me zorgen baart is dat veel vrouwen in haar individuele strijd onder dreigen te gaan omdat de maatschappij te hard is door geen kinderopvangvoorzieningen te treffen. Voor vrouwen is het een bijna onhaalbare klus om kinderen te hebben naast betaalde arbeid. Zeker omdat partners in de meeste gevallen weigeren iets bij te dragen aan de huishouding. Toch zijn vrouwen niet meer onder te schoffelen.

Sterven voor benzine? (1990)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 22 september 1990

Tissa: 'Europese en Amerikaanse vredesbewegingen, waarom zijn jullie zo stil? Waarom laten intellectuele, culturele en godsdienstige leiders niets van zich horen? Waarom protesteert de vrouwenbeweging niet?'

Het zijn vragen die de Aziatische econoom, socioloog en bevrijdingstheoloog Tissa Balasuriya uit Sri Lanka zich heeft gesteld toen hij tijdens het uitbreken van de Golfcrisis in Amerika was. Diezelfde vragen heeft hij voorgelegd aan een aantal vrienden tijdens een bezoek aan Nederland. Hij hoopt dat zowel de bevolking van Europa en de VS als de kerken hun stem zullen verheffen.

Tijdens zijn verblijf in de VS heeft Balasuriya zich verbaasd over het uitblijven van een morele discussie over de Golfcrisis. Ook de kerken houden zich bijzonder stil.

Tissa: 'Dat is des te boeiender omdat juist zij zich doorgaans opwerpen in zaken van moraal en menselijk leven. Veel media hebben nauwelijks serieuze achtergrondinformatie gegeven over de geschiedenis van de nationale staten in de Golf als gevolg van het Europese kolonialisme, of over de oorzaken van het conflict tussen Irak en Koeweit. Intussen is er wel een stemmingkwekerij gaande tegen Saddam Hoessein, alsof hij de incarnatie is van het kwaad. Hij wordt zelfs vergeleken met Hitler. Een cartoontekenaar liet zien dat het Amerikaanse volk al jarenlang wordt geleerd zijn buitenlandse tegenstanders te haten als het grootste kwaad dat ooit heeft bestaan. In dat rijtje passen: het communisme, Fidel Castro, Ghadafi, Noriega en als het zo uitkomt worden deze aartsvijanden ook door de VS gesteund.'

Pax Christie

Balasuriya, lid van de rooms-katholieke kerk en op Sri Lanka directeur van het Centrum voor maatschappij en godsdienst, zegt dat hij gelukkig en dankbaar is met een verklaring die de afdeling van Pax Christi in de VS heeft gegeven. Zij waarschuwt daarin op een niet mis te verstane manier tegen de militaire acties in de Perzische Golf en stelt vragen over de ethische kant van het conflict en een eventuele oorlog.

Pax Christi zegt dat het onmiddellijke machtsvertoon van de VS geen laatste toevlucht was. Zij hebben een organisatie als de Verenigde Naties niet gebruikt als instrument om te onderhandelen over een vreedzame regeling van het conflict. Pax Christi vraagt zich af of er trouwens wel aanleiding is voor een militaire actie: 'Staan de nationale veiligheidsbelangen van de VS wel op het spel of gebruiken wij onze militaire macht om de vrije toevoer van olie naar de VS te garanderen?' De vredesorganisatie noemt de VS een natie die een onevenredig deel van de wereldhulpbronnen verbruikt. 'Om onze oliebelangen en onze levensstijl te beschermen bedreigen we onschuldige levens met een bloedbad.'

Naast andere opmerkingen constateert Pax Christi dat er veel gepraat wordt over het mogelijke gebruik door Irak van chemische wapens, maar er wordt niets gehoord over de dreiging voor de Iraakse steden om door de VS bedolven te worden onder een regen van bommen en over het eventuele gebruik van nucleaire wapens.

Pax Christi richt zich met haar vragen tot de bisschoppen. Mogen katholieken wel deelnemen aan het willekeurig doden van onbewapende Iraakse burgers? 'Hoe', is Pax Christi benieuwd te weten, 'zult u de vragen van katholieke gelovigen beantwoorden, als er bevel wordt gegeven nucleaire wapens te gebruiken in dit conflict?'

'Het belangrijkste van de Pax-Christi-verklaring', vindt Balasuriya, 'is dat de Amerikaanse bevolking bij de beslissingen over de Golfcrisis wordt betrokken.' Maar de bevrijdingstheoloog en econoom heeft zelf ook nog een aantal punten die hij onder de aandacht van de Europese en de Amerikaanse burgers wil brengen.

Tissa: 'Ik keur de invasie van Irak in Koeweit niet goed en Saddam Hoessein vind ik geen rechtvaardig leider. Hij is verantwoordelijk voor veel gruwelen in zijn land. In het algemeen zijn de regeringsleiders in dat gebied verre van democratisch of bezorgd om mensenrechten. Zij buiten hun bevolking en de landen die olie van hen kopen uit. De koninklijke families en de emirs zijn een zware last voor de burgers. Maar toevallig steunden de VS Saddam Hoessein van Irak voordien wel in de oorlog tegen Iran. En vóór die tijd werd de corrupte en wrede sjah van Iran in de watten gelegd door de VS. De openlijke steun van de CIA voor guerrillagroepen in Koeweit moet waarschijnlijk de toevoer van wapens in dat gebied rechtvaardigen en het conflict nog jaren gaande houden.'

Het olieverbruik door de VS is niet te billijken, rekening houdend met de situatie in de wereld en de beperkte voorraden. De VS verbruiken veertig procent van de olie die in de wereld wordt geproduceerd en zestig procent daarvan wordt gebruikt om mensen en goederen te vervoeren.

"Onze auto's rijden 1.250 miljard mijl per jaar, bijna zo veel als alle overige auto's in de wereld bij elkaar", schrijft Ellen Goodman van de Washington Post in een artikel dat zij de kop heeft gegeven *Oorlog voeren om dat wat we verspillen*. Deze olieverspilling mag niet doorgaan. Het olietekort in de wereld zal binnen afzienbare tijd tot ernstige crisissituaties leiden. De rijke 'ontwikkelde' wereld wil de toevoer van olie voor haar economie veilig stellen. Daarvoor wendt die wereld nobele principes voor van geciviliseerd gedrag, maar wenst geen rekening te houden met arme mensen elders in de wereld.

De handel en het verbruik van olie zouden geregeld moeten worden door de wereldbevolking, om nog meer gewapende conflicten over deze energiebron te voorkomen. Macht is niet de weg om dit probleem te regelen en olie is zo belangrijk dat het niet aan militaire macht mag en kan worden overgelaten. De huidige crisis moet door mensen van goede wil worden benut om aandacht te vragen voor de controle van alle schaarse hulpbronnen waar ook ter wereld.

Ingrijpen van de Verenigde Naties is noodzakelijk — niet alleen maar om de status quo van vóór de invasie in Koeweit te herstellen — maar om het probleem van oliereserves en prijzen aan te pakken. Het onvermogen van de derde wereld om haar buitenlandse schulden te betalen is grotendeels te wijten aan de enorme stijging van de olieprijs sinds 1973.'

Tissa vervolgt: 'Er kan in die landen geen stabiele ontwikkeling komen als handelsvoorwaarden voor de belangrijkste producten overgelaten worden aan de vrije markt van de 'oligopolies' en hun machtsspel. Een oplossing als een Algemeen Fonds en buffervoorraden onder internationale controle, zoals voorgesteld door de Unctad in de jaren zeventig, lijkt vandaag meer dan noodzakelijk.

Als de Veiligheidsraad van de VN door de grote machten onder druk wordt gezet om in hun voordeel beslissingen te nemen, en als de VN zich niet bekommeren om rechtvaardigheid dan falen zij in hun verantwoordelijkheid voor de wereldvrede.

Wat de VS zelf betreft: de uitgaven voor de uitbouw van hun militaire macht zal hun geen nieuwe welvaart brengen maar wel demoralisatie en lijden binnen en onder mensen die bij de strijdkrachten betrokken zijn. Als de miljarden dollars die nu aan het 'Desert Shield' in de Golf worden besteed, zouden worden geïnvesteerd om het openbare vervoer en het transport in de VS op te lappen, dan zouden de olie-importen en de vervuiling van de steden belangrijk verminderen.

Het zou bovendien een verandering in levensstijl bevorderen die noodzakelijk is om opgewassen te zijn tegen de wereldwijde ecologische crisis die gaande is. De elf miljard dollars die de VS dit jaar nog uitgeven aan militaire doeleinden zouden besteed kunnen worden om de ontwikkeling van vele in verval geraakte binnensteden op te pakken, waardoor vele werkloze en gefrustreerde jongeren aan het werk zouden kunnen. Ook de gezondheids-, scholings- en welzijnsprogramma's die nu verwaarloosd worden in de VS zouden met dat geld kunnen worden uitgevoerd.'

Hoe komen de VS en hun bondgenoten aan het geld voor al dit wapengeweld? Is het niet voor een groot deel afkomstig uit oneerlijke handel die arme landen en volken uitbuit? Is dit een moreel verantwoord gebruik van hulpbronnen?

Tissa: 'De grote machten zouden zich bij het nemen van hun beslissingen ook eens moeten bekommeren om de ruim één miljoen buitenlanders die vastzitten in Koeweit en Irak. Bij de negentigduizend Sri Lankezen in Koeweit en de tienduizend in Irak gaat het vooral om vrouwen. Zij zijn naar die landen getrokken om niet alleen in hun eigen levensonderhoud te voorzien maar ook in dat van hun achtergebleven families die in zeer behoeftige omstandigheden leven. Verder zijn er onder de buitenlanders die niet weg kunnen 43.000 Filippijnen, 59.000 Bangladeshi, 87.000 Pakistani, 167.000 Indiërs en 300.000 Palestijnen.

Ik kan me voorstellen dat de VS zich zorgen maken om hun drieduizend burgers die daar zitten, maar hoeveel zorg is er om de Iraakse en Koeweitse burgers die getroffen worden door de economische blokkade?

Enige honderdduizenden migrantenarbeiders uit Azië en Egypte zijn gestrand in vluchtelingenkampen in Jordanië. Zij hebben geen enkele kans om terug te keren naar hun land door gebrek aan geld en transportmogelijkheden.

De manier waarop de VS politiek bedrijven toont dat levens van Amerikanen tellen, maar levens van miljoenen arme Aziaten en Afrikanen die in het conflict betrokken zijn, niet. Het lijkt er zelfs op dat Amerika en zijn bondgenoten hopen dat het leed van de derdewereldbevolking deze landen zal aanzetten Irak te dwingen zich terug te trekken uit Koeweit. Dit misbruik van burgerslachtoffers is een morele kwestie, die het geweten aangaat van zowel de Amerikaanse bevolking als dat van de Europese bondgenoten.

Als gevolg van de economische blokkade van Irak lijden ook arme landen, zoals mijn eigen land Sri Lanka, verlies. Irak was een belangrijke importeur van onze thee. Thee is onze grootste bron om aan vreemde valuta te komen. Wij moeten nu meer betalen, niet alleen voor geïmporteerde olie maar ook voor andere producten, zoals kunstmest. Daarnaast veroorzaakt het conflict verlies van inkomsten van de honderdduizend arbeidsters in Koeweit en Irak; dus een belangrijke daling van onze vreemde valuta. Alles bij elkaar wordt onze buitenlandse schuldenlast nog zwaarder en zal daardoor het geweld in ons toch al zwaar geteisterde land toenemen.

Als er gesproken wordt over economische sancties, de verdediging van democratie en mensenrechten, dan is het terecht om de vraag aan de VS en Europa, inclusief Engeland, te stellen wat ze te zeggen hebben over de economische druk op Zuid-Afrika in de afgelopen jaren. Komen de VS en Europa alleen op voor de verdediging van mensenrechten als hun nationale belangen er bij betrokken zijn?

Misschien is het militair-industrieel complex dat profiteert van het onderzoek, de productie en verkoop van wapens gelukkig dat de dreigende recessie, veroorzaakt door de beëindiging van de koude oorlog, hen bespaard wordt. Maar wat is het lot van de ‘desert shielders’?

Tissa Balasuriya hoopt dat de tussen al het wapengekletter verstomd gebleven krachten van godsdienst en humaniteit snel positie zullen kiezen ‘voordat de wereld in een catastrofe wordt meegesleurd die veel erger is dan de verwisseling van dictators in Koeweit’.

Philothea tussen leer en leven (1990)

Sieth Delhaas

de Bazuin 13 juli 1990

“Als hij vindt dat hij als priester een relatie met een vrouw kan hebben, is dat zijn beslissing”

Inleiding

Dat priesters zich lang niet altijd houden aan hun celibaatsgelofte, is bekend. Ook dat dit verschijnsel niet iets van de laatste jaren is. Over het Concilie van Konstanz (1414- 1418) weten we dat er evenveel prostituees als concilievaarders naar die stad trokken.

Tineke Ferwerda, die eind vorig jaar over het verschijnsel ‘priestervriendinnen’ een boek schreef (‘Zuster Philothea ziet gij nog niets komen?’, uitg. An Dekker, Amsterdam), zegt over de celibaatsgelofte: “Deze gelofte heeft te maken met het verbod je exclusief toe te wijden aan één vrouw. Tegenwoordig weten we allemaal dat het niet goed is om geen contact te hebben met mensen, dus ook priesters hebben meer contact met mensen, dus ook met vrouwen. Dan kan het best voorkomen dat je ook seksueel contact hebt met vrouwen, dat je dat zelfs met meerdere vrouwen tegelijkertijd hebt. Als je je maar niet exclusief toewijdt aan één vrouw.”

Bijzondere positie

Het is duidelijk dat vrouwen die een relatie met een priester aangaan, vaak in een bijzondere positie terecht komen.

Twee vrouwen die destijds meewerkten aan het boek van Ferwerda, kijken nu in een gezamenlijk gesprek terug op een periode in hun leven die ze achteraf als heel waardevol zien. Wil, 69 jaar, die na een periode van zeventien jaar alleen-zijn na een scheiding, een relatie aanging met een priester en Toos, 59 jaar, die in 1966 toen ze op haar priester verliefd raakte, dacht dat de kerk de celibaatsverplichting binnenkort wel zou afschaffen. Natuurlijk zijn hun ervaringen en relaties uniek: andere priestervriendinnen zullen weer andere verhalen kunnen vertellen. Toch roepen zij een beeld op van een verschijnsel, dat gevolgen heeft voor de betrokkenen.

Over de constatering in het onderzoek van Ferwerda, dat priesters vaak relaties met meer dan één vrouw aangaan, zegt Wil:

‘De priester heeft zich door de gelofte toegewijd aan de kerk of aan een orde. Voor hem is dat zijn primaire relatie, zoals een andere man een primaire relatie heeft met een vrouw. Zodra die priester een relatie met een vrouw aangaat, gaat hij vreemd. Hij ervaart haar niet

als zijn partner, maar het is meteen al: ik ga vreemd, ik ga buiten mijn boekje. Voor hem maakt het dan niet meer uit of hij één of meerdere vrouwen heeft. Die ene is het begin van kwaad tot erger.

Ik merkte dat de laatste jaren aan mijn partner: Het vrijen moest toen altijd van mij uitgaan. Ik heb een keer gevraagd waarom dat was. Hij zei: “Ja, ik vind dat dat van jou moet uitgaan.” Toen dacht ik bij mezelf: dan kun je je geweten sussen met de gedachte ‘zij wil het zo graag’ en de verantwoordelijkheid bij mij neerleggen. Eigenlijk durfde hij de verantwoordelijkheid voor zijn daden niet te dragen.’

Heilig-zijn

Er functioneren gehuwde priesters in de kerk, anderen treden uit, blijkbaar zijn er ook priesters met vriendinnen die dit stil houden; eten deze mannen niet van twee walletjes?

Toos: “Ja, want het betekent dat ze zich niet echt engageren naar hun vriendin toe. Het feit dat anderen kritiek op je hebben is voor bepaalde priesters een bedreiging. Ze zijn dan niet meer de heilige, grote of aardige man. Dat heilig-zijn moet ook van henzelf. Ze hebben zich volledig geïdentificeerd met dat ideaalbeeld van de kerk. Hun grootste probleem is dat ze niet zichzelf durven zijn, maar een rol spelen die hun door de kerk is opgelegd.’

Hebben vrouwen die met priesters een relatie aangaan een te hoog gespannen verwachting van hen?

Toos: “Wat ik me van mijn katholieke opvoeding herinner is dat alles wat met de kerk te maken had volmaakt was, dus ook priesters waren volmaakte mensen. Zij deden je geen kwaad. Hen kon je volstrekt vertrouwen. Ze waren ook verheven boven het alledaagse stramien van wat een gewoon mens is.’

Wil: “Daarvan zal ik je een voorbeeld geven. In 1975 zocht ik per advertentie iemand om mee op vakantie te gaan. Ik koos hem uit de briefschrijvers. Hij was leraar en ik zei hem dat ik geen seksuele relatie wilde. Nee, dat wilde hij ook niet. Voordat we vertrokken ontdekte ik dat hij priester was en ik dacht: dan zit het wel goed want een priester leeft celibatair.”

Zorg

In haar boek schrijft Ferwerda dat veel priestervriendinnen onvoorstelbare zorg aan hun partners besteden met een verwaarlozing van zichzelf, tot in het absurde soms. Heeft dit soms iets met haar godsbeeld te maken?

Toos denkt van wel. ‘Maatschappelijk was ik heel zelfstandig want ik kom uit het maatschappelijk werk, maar persoonlijk was ik eigenlijk heel onzelfstandig. Ik heb in hem inderdaad een soort godheid gezien; God, mijn vader en mijn grootvader, onbewuste belden van een ideale vaderfiguur. Dat geeft een afhankelijkheid, want God staat boven je.’

Veel van de priesters uit het onderzoek blijken nauwelijks of geen zorg te hebben voor hun partners. Hoe functioneren die priesters dan als pastor?

Wil: 'Ik vind dat ze zich heel moeilijk kunnen inleven in de gevoelswereld van een ander. Ze zijn egocentrisch, willen – of misschien: kunnen – geen verantwoordelijkheid dragen voor hun daden. Daar speelt zeker hun opvoeding een rol in mee, bijvoorbeeld als ze in het seminarie vanaf hun twaalfde jaar alles in groepsverband deden en er voor hen werd gedacht. Mijn partner had ook nooit een eigen mening. Het was altijd: 'de Volkskrant schrijft', 'die journalist zegt'. Het zijn geen persoonlijkheden.'

Anoniem

De vriendin van de priester moet vaak anoniem blijven om zijn positie in de kerk te sparen, staat in het boek.

Toos daarover: 'En hij vindt dat heel gewoon. Hij is een vertegenwoordiger van de kerk en die kerk zegt haar gelovigen ook: jij hebt van alles aan mij te geven. De kerk geeft niets terug. Als je voor de kerk werkt moet je dat voor zo weinig mogelijk geld doen. In feite gebruikt de kerk mensen voor haar eigen doelstellingen. Priesters gedragen zich als de kerk waar ze deel van zijn. Zij projecteren dat in iets hogers waarvoor mensen beschikbaar mogen zijn en dat verwachten ze van jou als vrouw ook. Op een zeker moment in onze relatie dacht ik: eigenlijk staan we beiden al buiten de kerk, onze relatie is gewoon, is vanzelfsprekend, hij hoort bij mij en ik hoor bij hem en de vraag naar de kerk komt niet meer aan de orde. Daar praat je dan niet over, maar dat is een weten. Bij ons is dat zeker een jaar of tien zo geweest. Achteraf heb ik begrepen dat ik zo dacht, maar hij niet. Hij zat nog steeds met ik weet niet hoeveel banden aan de kerk gebonden. Als mens snijdt je in je ontwikkeling banden door, ook met de kerk. Dat heb ik gedaan, maar hij ging weer terug. Hij trekt niet de consequenties uit de weg die zijn leven is gegaan.'

Concessies

Ferwerda zegt in het boek dat mannen gezamenlijk de kerk in stand houden en vrouwen hun relatie. Vinden Toos en Wil dat ook?

Toos: 'Ja, waarom blijf je die relatie in stand houden? Ik ken nu mensen die nog een relatie hebben met een priester waarvan ik zeg: zo zou ik het niet meer willen. Maar je hebt een partner met wie je op vakantie kunt, met wie je het goed kunt vinden, uit kunt gaan, uit eten gaat. Als je dat opgeeft heb je dat niet meer. En probeer maar eens iemand te krijgen met wie je dat alles kunt doen. Daarvoor doe je concessies.'

Dus de vrouwen eten ook van twee walletjes?

Wil: 'Ja, dat kun je wel zeggen. Voor mij gold ook wat Toos vertelt. Er is iemand met wie je kunt praten. In het begin wilde ik geen seksuele relatie. Hij vond me preuts en "god had toch man en vrouw geschapen". In het begin deed hij het voorkomen dat we zouden

gaan samenwonen. Het duurde vijf jaar voordat ik er zeker van was dat dat niet zijn plan was. Hij had het ene smoesje na het andere. Toen heb ik het uitgemaakt. Daarna bleef hij brieven schrijven. Toen ben ik toch maar weer met hem op vakantie gegaan. Na zo'n relatie val je in een gat. En al is het dan niet helemaal wat je zoekt, dan neem je wat je wel kunt krijgen.'

Wat heeft dit gedrag van priesters tegenover hun vriendinnen te maken met de houding van de kerk tegenover gelovigen?

Toos: 'Eens heb ik mijn vriend de huid vol gescholden omdat ik hem geen echte priester vond. In feite wilde hij alleen maar een goede indruk naar buiten maken. Mijn beeld van hem was gebroken. Na die uitbarsting zei hij de eerste veertien dagen niets. Ik zat toen in een werkrelatie met hem en hij liet zich niet zien. Als ik op kantoor kwam lagen er briefjes waarop geschreven stond wat ik moest doen. Na twee weken vroeg hij me te spreken en zei: als je zo kritisch bent ten opzichte van mij dan moet je maar gaan. Ik liet me niet wegsturen, maar het is precies wat de kerk ook doet, die elimineert mensen die haar niet aanstaan. Die parallel kun je goed doortrekken.'

Philothea

Vrouwen die trouw blijven aan hun priestervriend zeggen vaak: die kerk moet veranderen. Maar ze kennen de regels toch van de kerk. Die man is ook verslingerd aan de kerk en wil niet kiezen. Hoe moet dat dan?

Wil: 'Ja, ik voelde me eerst verantwoordelijk en had moeite met zijn celibaatsgelofte. Later wist ik dat ik een vrije vrouw was. Ik had geen gelofte afgelegd en de keus lag bij hem. Als hij vindt dat hij als priester een relatie met een vrouw kan hebben is dat zijn beslissing.'

Toos: 'Toen ik door kreeg dat hij niet kon kiezen heb ik het uitgemaakt. Ik wist dat de kerk niet zou veranderen en toen heb ik ook met de kerk gebroken.'

Inmiddels is het netwerk 'Philothea' opgericht, dat zich onder meer tot doel stelt de publiciteit te zoeken om te laten horen hoe het is om de vriendin van een priester te zijn. Verwachten de vrouwen toch nog wat van de kerk?

Wil: 'Ik heb geen enkele verwachting. Maar alles is tegenwoordig open en waarom moeten die priesters dan geheimzinnig blijven doen? Menigeen denkt dat een priester celibatair leeft terwijl dat niet zo is. Ik houd van openheid. Tegenover mijn kinderen en vrienden heb ik nooit een geheim gemaakt van mijn relatie. Maar zijn familie en vrienden weten het niet. Zolang wij niets doen zal die houding niet veranderen.'

Eens heb ik een gesprek over mijn relatie gehad met mijn pastor. Ik vroeg hem of dat wel kon met een priester. Hij zei: als je er problemen mee hebt moet je het uitmaken, maar zeventig procent van de priesters heeft een relatie met vrouwen, dat is geen probleem, als je het maar aan kunt. Later heb ik een brief aan bisschop Bomers geschreven over een televisie-uitzending waarin hij ontkende dat priesters relaties met vrouwen hadden. Ik kreeg per omgaande een brief terug: Ik moest gaan

biechten, want ik leefde in doodzonde en ik moest het uitmaken. Over de priester geen woord!’

Geloof

Ook het geloof van de vrouwen is door hun ervaring beïnvloed.

Wil: ‘Ik geloof helemaal niet meer, hoewel ik heel serieus katholiek ben geweest. Ik heb een groot gezin gehad en wij hebben vroeger volgens de geboden van de kerk geleefd. Zo sterk zelfs dat ik me niet eens aan de periodieke onthouding durfde wagen. Later begon ik meer tijd te krijgen om na te denken, te lezen en naar de radio te luisteren, ik werd steeds kritischer en toen ik hem leerde kennen heeft dat me het laatste zetje gegeven. Tijdens mijn relatie met hem heb ik me al uit de kerk laten schrappen.’

Toos: “Toen ik zeventien was zocht ik al. In de zestiger jaren ben ik met allerlei groepen in aanraking gekomen en ik denk dat het christelijk geloof wel heel wezenlijke dingen heeft, maar dat er ook in andere godsdiensten en levensbeschouwingen facetten van het geheel zijn. Ik heb geen spijt van die relatie. Het is een stuk van mijn leven, een stuk karma dat ik uitgewerkt heb, waaraan ik gegroeid ben en zelfstandig aan kon worden. Want met alle pijn die er aan zo’n relatie zit moet je toch zeggen: Uiteindelijk heb jij mij die gelegenheid gegeven te worden die ik nu ben. Nee, dat zegt hij niet. Maar voor mij is het waardevol voor mezelf.”

Het adres van het Netwerk Philothea is: Postbus 30180, 8003 CD Zwolle.

Een gesprek met Altagracia – Van alles hebben naar niets (1990)

Sieth Delhaas

Vrouw en Woord, juli 1990

Inleiding

‘Ik ben in de bijstand gekomen, maar ik kom wel juit met het weinige geld dat ik heb. Het is wel een beetje moeilijk en ik kan er niet van sparen, maar ik kom wel uit.’

Heeft een zwarte vrouw in Nederland met een bijstandsuitkering andere of meer problemen dan een witte vrouw in diezelfde omstandigheden?

Niet zwart

Altagracia, 42 jaar, is drie jaar geleden naar Nederland gekomen. De laatste tien jaar woonde zij met haar man in Suriname. De officiële scheiding werd uitgesproken kort nadat Altagracia met haar zoon van 9 en dochter van 3 jaar naar Nederland was vertrokken. Hoewel Altagracia in mijn ogen een zwarte vrouw is, maakt ze zelf onderscheid.

‘Wij zijn voorzichtiger met geld dan zwarte vrouwen. Nee, ik noem mezelf niet zwart. Wij zijn gemengd. Indianen met blanke mensen. Zij zijn mestiezen.

Mijn ouders zijn uit de Dominicaanse Republiek, een Spaanse kolonie. Zij hadden allebei gemengde ouders. Mijn grootouders van moeders kant waren Spanjaarden en van vaders kant was de helft ook Spanjaard. Dat zijn voor ons witte mensen. Mijn vriendin is een Surinaamse, zij is zwart en zij kan niet goed met geld omgaan. De meesten houden van mooie kleren en van feesten. Dat kost geld. Ze gaan naar de markt en zien iets moois, maar denken er niet aan dat ze het ook moeten betalen. Ik begrijp het wel dat ze altijd tekort komen. Ik heb zelf ook nog zoveel dingen nodig die ik niet kan kopen. Ik heb een jaar op een logeerbedje geslapen omdat ik geen bed kopen kan. Ik heb last van mijn rug, maar ik moest lang sparen voor een nieuwe matras. Aan zulke uitgaven kom je niet toe. Mijn zoon is allergisch en heeft een dieet. Voor hem moet ik dure dingen kopen zoals rookvlees en huidolie. En toch kom ik uit.’

Koloniale erfenis

Toen duidelijk werd dat het huwelijk van Altagracia niet meer te redden was, besloot ze met haar kinderen naar Nederland te gaan. Een tante van haar man schreef haar pleegdochter die in Nederland woonde. Zij ving Altagracia en haar kinderen op.

Waarom wilde ze graag naar Nederland?

‘Bij ons zijn vrouwen echt verwende mensen. Als ik na mijn scheiding terug zou zijn gegaan naar mijn moeder in Santa Domingo zou ik altijd in huis zijn blijven zitten. Mijn moeder zou alles voor mij gedaan hebben. Je bent en blijft altijd mamma’s kindje. En als buitenlandse zal ik in de Dominicaanse Republiek niet snel werk vinden.

Ik kende Nederland niet, maar ik dacht ik ga werken al is het maar als dienstmeisje. Ik wist

niet dat hier een bijstandsuitkering bestond. Mijn Surinaamse vriendin heeft me erg goed opgevangen. De eerste maanden heb ik gesolliciteerd met mijn Mulo- en typediploma. Maar ik kreeg steeds te horen dat ik te oud was. Bovendien was mijn kleinste nog een baby. Toen dat werk niet lukte, heeft mijn vriendin mij naar de Sociale Dienst gebracht. De Sociale Dienst betaalt nu de kosten van de mode-opleiding die ik volg. Ik denk dat ik, als ik over anderhalf jaar klaar ben, zelf de kost kan verdienen met ontwerpen en naaien van kleding.”

Als uw ouders uit de Dominicaanse Republiek komen, waarom bent u daar dan een buitenlandse en krijgt u daar geen werk?

‘Ik ben op Curaçao geboren en heb daar tweeëntwintig jaar gewoond. Mijn ouders zijn in 1966 teruggegaan naar de Dominicaanse Republiek. Toen we daar aankwamen, werd voor ons huis op de muur gekladderd: weg van hier met die buitenlanders, die Hollanders. Mijn zusters hebben met veel problemen een paspoort van de Dominicaanse Republiek gekregen. Ik kreeg de Nederlandse nationaliteit omdat ik voor 1950 was geboren op Nederlands grondgebied. Mijn ouders hebben nooit de Nederlandse nationaliteit aangenomen omdat ze dat als verraad beschouwden aan hun eigen land. Voor mijn zoon en dochter heb ik de Nederlandse nationaliteit aangevraagd.’

Door het koloniale verleden van Nederland heeft u dus alle rechten op het Nederlanderschap?

‘Ik ben onder de Nederlandse vlag geboren en ik voel me ook echt Nederlandse. Daarover heb ik geen problemen. Ik ben niet hier geboren en ik heb die huidskleur niet, maar ik ben toch Nederlandse.’

Geen keus

Als uw man een ingenieursbureau had in Suriname, dan had u daar een goed inkomen. Betekende dat voor u niet een enorme materiële achteruitgang?

‘Ja, wij hadden het erg goed. Wij hadden ook nog een boerderijtje. Ik verzorgde de planten en het vee. Het was wel zwaar, maar leuk werk. De producten verkocht ik aan reformwinkels want we gebruikten geen kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen. Dus we hadden twee inkomens. De scheiding kwam heel onverwacht. Het ging zogenaamd goed. Hij wilde zijn vrijheid terug. En ik heb hem die gegeven. Dat was een hele ..., hoe zal ik het zeggen ..., van alles-hebben in het niets vallen. Dat is hard hoor, heel hard. Dat heeft hij later ook wel gezegd: – we zijn nog steeds goede vrienden, we hebben geen ruzie gehad – ik vind het moedig dat je naar een vreemd land gaat. Hij had hier in Nederland twaalf jaar gestudeerd. Ik zei: ik heb geen andere keus.’

Maakt u zich hier in Nederland binnen de vrouwenbeweging ook sterk voor betere kansen voor vrouwen? U had met uw Mulodiploma en uw leeftijd toch ook geen kans op werk?

‘Ik kom zo tekort aan woorden. Als ik bij mensen ben die meer scholing hebben dan ik, voel ik me niet op mijn gemak. Misschien zeg ik iets dat dom klinkt. Dat is misschien wel een beetje een minderwaardigheidscomplex, maar ik voel het zo. Als ik verder zou zijn gegaan, zou ik politiek gaan studeren. In mijn familie zijn veel politici. Ik houd van politiek en houd alles bij op de televisie en in de krant. Maar mijn opleiding schiet tekort om anderen iets door te geven waar ik zelf niet zo zeker van ben.

Het modevak is wel iets heel anders, maar ook leuk. En dan kan ik straks zelfstandig werken. Als ik klaar ben met mijn opleiding ga ik eerst bij een bedrijf werken, zodat ik kan sparen om daarna voor mezelf te beginnen. Veel mensen zoals ikzelf en vrouwen van Indische afkomst hebben problemen met maten van kleding en schoenen. Als ik mijn middenstandsdiploma haal, kan ik ook wat voor hen doen. Bovendien denk ik dat vrouwen veel te veel alleen maar voor het huishouden en de kinderen zorgen. Er is meer dan dat. Je eigen leven hoort er ook bij. Je moet voor jezelf zorgen. Als je iets wilt bereiken, moet je het zelf doen.”

Feest

Zo gaat het ook met de voorbereidingen van het communiefeest van haar zoon. Ze is druk bezig de kleren voor hem, haar dochter en zichzelf voor die feestdag te naaien. ‘Zo’n dag kost al gauw vijf-, zeshonderd gulden. Ik heb niet veel mensen uitgenodigd; wat ooms en tantes van mijn man. Ik vier geen verjaardagen, mijn kinderen krijgen nooit cadeautjes en hier in huis staan allemaal tweedehands spullen. Maar nu ga ik het toch een beetje vieren. Ik heb mijn man in Suriname geschreven of hij mij hier een beetje voor wil helpen. Het is zijn zoon en die communie is belangrijk voor mijn zoon. Dus daarom heb ik hem gevraagd daaraan mee te helpen. Anders zou ik het niet kunnen. Ik kan nooit naar de bioscoop. Ik houd van komedies, maar ik kan niet naar het theater.’

Als u zegt: ik kom wel uit met het weinige geld, dan zegt u tegelijkertijd eigenlijk: ik moet me alles ontfeggen.

‘Ja, alles. Sociaal leven kun je niet hebben. Geen verjaardagsbezoek, want dan moet je een cadeautje hebben. Dus blijf ik thuis. Ik drink geen alcohol, geen koffie, ik rook niet. Ik houd vijftig gulden per maand apart voor de verzekering en het dure eten voor mijn kind, voor schoenen en kleren voor naar school, maar dan komt de belasting en dan ben je alles weer kwijt.’

Yael Oren — solidair met Palestijnse vrouwen (1990)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 30 juni 1990

Inleiding

'Nee, het zijn niet een paar krankzinnigen, het hele systeem is verziekt. Iedereen was geschokt wat er die 'bloody sunday' gebeurde. Maar men hoeft niet geschokt te zijn. Dit gebeurt elke dag en het gaat maar door.'

De joods-Israëliëse Yael Oren (37) was in Nederland toen de zeven Palestijnse arbeiders door een waanzinnige Israëli werden gedood. Ze probeerde in Europa een solidariteitscampagne op gang te brengen voor Palestijnse politieke vrouwen die door Israël zijn opgepakt.

Al sinds het begin van de Intifada in december 1987 zet zij zich in voor de zaak van de Palestijnen. Vanaf mei 1988 heeft ze haar werk als wiskundige en informaticadeskundige neergelegd om al haar tijd aan de vrouwelijke politieke gevangenen te kunnen geven. In die maand is de Women's Organization for Political Prisoners (WOFPP) in Tel Aviv opgericht en namens die vrouwenorganisatie voert Yael campagne.

Eindelijk iets doen

Yael: 'Tot dan toe was alles wat er in Israël gebeurde tegen de oorlog niet meer dan demonstreren-tegen. We kwamen voor het eerst samen in het 'Centrum van de feministen' om te luisteren naar twee joodse vrouwen die vertelden waarom het de Palestijnen in de Intifada is begonnen. Het was niet zo nieuw voor ons, maar we waren gekomen omdat we eindelijk iets wilden doen. We kenden elkaar niet. Slechts enkelen waren betrokken bij de vrouwenbeweging en de feministen die gewoonlijk in dat centrum komen, waren er die avond niet. De meesten van deze feministen zijn niet alleen geen supporters van Palestijnse vrouwen maar zijn ronduit racistisch. Ik ben zelf feministe, maar het racisme heeft ook het feminisme besmet zoals het elke plaats in Israël heeft besmet. Ik wist dat vrouwelijke politieke gevangenen vaak van de ene gevangenis naar de andere worden gebracht zonder dat bekend is waar ze zitten. Ik heb toen voorgesteld een informatiecentrum op te zetten om meer gegevens over deze vrouwen te krijgen.

Niemand van de acht vrouwen had ervaring met dit werk, maar één wist, via een vriend in de Verenigde Staten, een lijst met namen van gevangenen te bemachtigen. Een van de gevangenen was al acht maanden zwanger en de speurtocht naar haar verblijfplaats werd de eerste activiteit van de WOFPP.

Aanvankelijk bleef de Palestijnse onvindbaar. Gevangenisautoriteiten ontkenden dat ze was gedetineerd, maar toen ontkennen niet langer hielp, beschuldigden ze haar van terrorisme en wapenbezit, al was tegen haar geen officiële aanklacht ingediend. Intussen hadden de Israëli's wel met een bulldozer haar huis plat gewalst – wat elke politieke gevangene overkomt – waarin haar invalide moeder was achtergebleven die voor de kinderen van de vrouw zorgde. De WOFPP-vrouwen reisden naar de Gaza- strook om alles met eigen ogen te zien en publiceerden het verhaal met foto's van het geruïneerde huis in Hebreeuwse en Engelse kranten. Vervolgens zamelden ze drieduizend dollar in om de vrouw op borgtocht vrij te krijgen. Intussen had het Rode Kruis voor de moeder en haar kleinkinderen een tent beschikbaar gesteld. Toen de vrouw na haar vrijlating bij haar gezin terugkeerde gooiden Israëli's soldaten korte tijd daarna een rookbom in haar tent. Ze vluchtte met haar kinderen naar buiten en daarop namen de Israëli's hun kans waar haar opnieuw te arresteren wegens overtreding van het uitgaansverbod.

Vergeleken bij de tien- tot dertigduizend jongens en mannen die als politieke gevangenen in Israëli's detentie zijn, is het cijfer van tweeënvijftig vrouwen niet erg hoog.

‘Je kunt dit als een positieve vorm van seksisme zien’, legt Yael uit. ‘De Israëli's namen die vrouwen niet zo serieus omdat ze meestal als gijzelaars werden gebruikt om hun man, vader of zoon onder druk te zetten zich over te geven. Maar de laatste tijd worden steeds meer vrouwen opgepakt die zich inzetten om de Palestijnse samenleving te organiseren. Ze zorgen voor kinderopvang en ontplooiingsmogelijkheden voor vrouwen, zodat deze zelf in hun onderhoud kunnen voorzien. Mannen die eenmaal gevangen hebben gezeten, krijgen geen vergunning meer om in Israël te werken. Die vrouwen krijgen eenzame opsluiting en verkeren in zogenaamde administratieve detentie. Dat betekent dat ze een papier krijgen waarin staat hoe lang je gedetineerd bent, maar dat kan eindeloos worden verlengd. Je wordt nergens van beschuldigd, er wordt geen onderzoek gedaan en vaak worden ze eerst gemarteld en bedreigd met seksueel misbruik. Juist door die bedreiging zijn vooral jonge meisjes bereid elke beschuldiging te bekennen omdat, als ze seksueel misbruikt zouden worden, de kansen voor een moslimmeisje op een huwelijk verkeken zijn.’

Yael vertelt over Ne'eme El Hilu (38), die op 20 april werd opgepakt in het Jebaliye vluchtelingenkamp. Zij is een van de leidende figuren van de Palestijnse unie van vrouwencomités. Al twee maal eerder werd ze voor een lange periode veroordeeld. In 1972 verloor ze bij een explosie haar onderarm en het licht van haar ene oog. Na haar vrijlating adopteerde ze twee weeskinderen. Zoals zoveel ex-gevangenen heeft ze last van darmzweren, allergie en huidaandoeningen en zijn haar nieren ziek. Er is tegen haar geen aanklacht ingediend, maar de autoriteiten hebben haar laten weten dat ze haar eenvoudig achter de tralies willen hebben. Het is een preventieve maatregel omdat ze Palestijnse vrouwen in de Gazastrook organiseert in coöperaties.

Yael: 'Natuurlijk is ze gevaarlijk voor de Israëli's, want ze maakt de mensen duidelijk wat Intifada betekent: het begin van een nieuwe samenleving door zelforganisatie. Palestijnen zullen niet langer gehoorzaam zijn aan Israël en zullen hun eigen levens regelen. Deze vrouwen zetten sociale instituties op voor hun eigen gemeenschap, niet op een betuttelende manier of met een liefdadige bedoeling, maar ze leren de mensen voor zichzelf op te komen. Vrouwen zoals Hilu zijn heel sterk en daarom zijn ze het doelwit van de Israëlische autoriteiten. Toen Hilu in april werd opgepakt is ze gemarteld omdat ze achter haar activiteiten wilden komen; maar die zijn bekend, ze gebeuren in het openbaar want er is niets illegaals aan. Maar de Israëli's willen haar kracht breken en haar leiderschap ondermijnen.

Er zijn ook veel jonge meisjes onder de politieke gevangenen. Een meisje van dertien werd seksueel misbruikt omdat ze haar ervan verdachten een politieke leuze tegen Sharon op het wegdek te hebben gekalkt. Vrouwen worden als terroristes afgeschilderd voor een kleinigheid; zoals een vrouw die materiaal beschikbaar had gesteld om er een Palestijnse vlag van te maken. Voor zulke zaken worden vrouwen gemarteld en wordt hun medische zorg geweigerd tot ze bijna dood zijn. Okay, misschien hadden sommigen van hen een molotovcocktail op zak of hebben ze iets vernield, maar het ontbreekt aan officiële aanklachten, zodat een advocaat niets kan beginnen. Bovendien worden de verblijfplaatsen verborgen gehouden. Het voedsel dat de vrouwen krijgen is zo slecht en met opzet zo zwaar gepeperd dat ze er zweren van aan de ingewanden krijgen. Dat zijn sadistische manieren.'

Hoe wordt er in Israël op de activiteiten van WOFPP gereageerd?

Yael: 'Ons grootste probleem is dat als je iets tegen je eigen landgenoten zegt over de positie van de Palestijnse vrouwen je onmiddellijk onder vuur wordt genomen. Maar de mensen uiten hun haat tegen de Palestijnen ook zonder dat je ze bewust ter sprake brengt. Waar je komt, in winkels, op straat, overal worden racistische opmerkingen gemaakt. Het is zoiets vanzelfsprekends. Wat moet je daarmee aan? Kun je leven in een maatschappij die zo racistisch is? Nee, eigenlijk is het grootste probleem niet dat je verketterd wordt omdat je actief bent in WOFPP maar het probleem is: hoe bewaar je je zelfrespect in een racistische samenleving? Al jaren geleden ging ik met iedereen daarover in discussie, maar hoe lang hou je dat vol? Het is niet voldoende om te zeggen: ik wil vrede. Binnen de grote Israëlische vredesbeweging is men er niet toe bereid zich in te zetten voor de Palestijnse politieke gevangenen of tegen de schending van de mensenrechten. Er is niet één vredesbeweging ter wereld waarin zoveel militairen actief zijn als in Israël. Die militairen doen voor hun werk dienst in de bezette gebieden en in hun vrije tijd demonstreren ze in de beweging 'Vrede Nu'. Deze verscheurdheid is symptomatisch.

Intussen proberen de Israëli's aan de werkelijkheid waarin ze leven te ontsnappen door allerlei vormen van amusement en luxe. In de kleinste stadjes worden kostbare winkelcentra gebouwd, pubs schieten als paddenstoelen uit de grond. Het is onvoorstelbaar dat een land in oorlog zich zulke zaken permitteert. Maar het zijn ontsnappingsmanoeuvres. En dan maken de mensen zichzelf wijs dat ze in een democratisch land leven, een land met duizenden politieke gevangenen die ze martelen en dwingen om in het Hebreeuws geschreven bekentenissen te ondertekenen; papieren die de gevangenen niet eens zelf kunnen lezen. Is dat democratie?'

U bent kwaad

Yael: 'Ja, ik ben vooral kwaad omdat al die jaren dat deze dingen gebeuren niemand luistert, vooral in Europa niet. Ze willen niet luisteren. Israël kan geen kwaad doen en alle Palestijnen

zijn per definitie terroristen. Maar wie zijn er werkelijk in gevaar? Bijna iedereen praat over de veiligheid van Israël. Wanneer wordt er gesproken over de veiligheid van Israël én de Palestijnen? Wie worden er in werkelijkheid aangevallen? Niemand roept Israël ter verantwoording.'

Er zijn veel kerkmensen boos over een uitspraak van de Nederlandse Raad van kerken, die pleit voor erkenning van de PLO.

'Dat is nu wat ik bedoel: het is niet populair om tegen onrecht te protesteren, maar als de situatie zich later wijzigt dan zijn mensen die eerst hun mond dicht hielden ineens heel moedig. De vraag is echter: wat doe je terwijl het onrecht gebeurt en niet twintig jaar later, als je je veilig voelt. Iemand moet nu de verantwoordelijkheid nemen om aan te kaarten wat er in Israël gebeurt. De Israëli's blazen natuurlijk hoog van de toren als iemand kritiek op hen heeft.'

Yael vertelt over de inval van Israëli's in het huis van de achttienjarige Ashmahan Alawne op 22 december. De soldaten richtten er in de vroege ochtend een bloedbad aan waarbij twee kinderen werden gedood en Ashmahan en haar oudere broer werden gearresteerd. Toen een Zwitserse groep deze moordpartij publiceerde dreigde de Israëlische ambassadeur de leden met de rechtbank.

Yael: 'Waarom mogen deze oorlogsmisdaden niet naar buiten worden gebracht?'

Waarom zouden vooral christenen en kerken niets kwaads over Israël willen horen?

'Ik weet dat men dat wijt aan een zogenaamd schuldcomplex, maar ik betwijfel of het dat is. Diezelfde schuldgevoelens bestaan er namelijk niet tegenover zigeuners. Hun geschiedenis is goed vergelijkbaar met de joodse, maar voor hen worden geen anti-racismecampagnes gestart. Hoe is het dan met de zwarten en hun geschiedenis? Moeten wij ons niet net zo schuldig voelen over wat het witte ras het zwarte heeft aangedaan? Maar daarover hoor je christenen niet. Waarom niet? Ik denk dat het schuldgevoel tegenover Israël niets te maken heeft met de tweede wereldoorlog. Het is meer wat Israël nu doet; het verdedigt namelijk in het Midden-Oosten de politieke en economische belangen van Nederland en andere landen. Ik denk zelfs dat sommigen die de joden zo fel verdedigen dat uit racistische en antisemitische overwegingen doen. Het zijn vaak dezelfde mensen die Nederland liever verlost zien van joden en hen ver weg wensen. Bovendien, als het om een schuldcomplex gaat, hoe kunnen dan de Palestijnen boeten voor wat jij verkeerd hebt gedaan? Het Nederlandse volk heeft een negatieve rol gespeeld bij de vernietiging van de joden en de Nederlanders hebben recht op hun schuldgevoelens, maar ze moeten dat omzetten in activiteiten tegen racisme en antisemitisme; ze moeten niet de Palestijnen ervoor laten bloeden. Ik hoop dat christenen hun houding wijzigen en dat ze weten wat hen te doen staat.'

Maar het joodse volk is in de ogen van christenen toch 'het uitverkoren volk'?

'Is het joodse volk zo bijzonder? Zo anders als andere mensen? Juist omdat iedereen de joden zo bijzonder vond zijn ze door de nazi's uitgemoord. De joden zelf gebruiken hun religie als excuus voor hun geweld. Als op school een kind last heeft van zijn geweten omdat ons volk de Palestijnen slecht behandelt, wordt er verwezen naar het verhaal van Jozua die opdracht had van God om het volk dat in het aan de joden beloofde land woonde, uit te roeien. De joden gebruiken deze religieuze verhalen om de nationale gevoelens aan te wakkeren en daarmee de uitroeiing van de Palestijnen te rechtvaardigen.'

De WOFPP-vrouwen hebben in de twee jaren die ze bezig zijn, gemerkt dat de mogelijkheden om hun landgenoten bij hun werk te betrekken beperkt zijn. Te veel Israëli's zijn zelf of via relaties betrokken bij het geweld. Het zijn niet alleen de gewone soldaten, maar ook de hoogste officieren doen mee aan het geweld tegen de gevangenen. Efaf Al-Salaime, een zestienjarig meisje dat ervan beschuldigd is in april een molotovcocktail te hebben gegooid naar de grenspolitie, werd door enkele politiemensen, onder wie een politievrouw herhaaldelijk met haar hoofd tegen de muur gesmeten. Ook werd haar vinger gebroken. Enkele dagen later haalden twee hoge officieren van die gevangenis, het Jerusalem Detention Center, haar uit de cel. Ze bonden haar handen en voeten samen achter haar rug. Die twee officieren, de één had twee sterren en de andere drie, gooiden haar vervolgens een tijdje als een bal naar elkaar toe.

Yael: 'Als dan zo'n officier, vermoedelijk de directeur van de gevangenis, zich zo misdraagt, heeft het dan enig nut om voor die vrouwen op te komen bij de Israëlische autoriteiten? Ik hoop dat er in Nederland mensen zijn die deze Palestijnse vrouwen in de gevangenis willen schrijven en dat zij tegelijkertijd er bij de Nederlandse en Israëlische autoriteiten op willen aandringen dat zij een menselijke behandeling krijgen. Alleen sterke druk van buitenaf kan verandering te weeg brengen, omdat de Israëlische gemeenschap jarenlang is gehersenspoeld en de Israëli's hun haat tegen de Palestijnen niet vanuit zichzelf zullen kunnen overwinnen.'

WOFPP, P.O. Box 31811, Tel Aviv

Als mannen over zichzelf zouden nadenken ... Als vrouwen zouden staken ... (1990)

Sieth Delhaas

Woord en Dienst, 17 februari 1990

Inleiding

'Het is niet vanzelfsprekend dat je er bent' heet een brochure over de positie van vrouwen in de kerk. Leden van de werkgroep 'Vrouwen-kerk Overijssel' hebben onder leiding van maatschappelijk activeringswerkster Ineke Uytenbogaardt het gesprek over de plaats van de vrouw in de kerk opnieuw aan de orde gesteld rondom de in 1984 uitgegeven Toetsingslijst.

Dr. K. Blei, secretaris-generaal van de hervormde kerk, reageert op mijn vragen over de positie van de vrouw in de kerk.

Natuurlijk niet genoeg

Deze brochure vertelt niet veel nieuws. Zij bevat klachten die vrouwen al zo'n vijftien jaar uiten aan het adres van de kerk. Wat zou dat kunnen betekenen?

Blei: Kennelijk is er toch een grote achterstelling die mensen die dit aangaat nu eenmaal scherper voelen dan anderen.

Dat er niet veel nieuws in de brochure staat wil niet zeggen dat ik vind dat zij er niet zou moeten zijn. Het is een goede zaak om de positie van de vrouw in de kerk weer aan de orde te stellen. Dat gebeurt trouwens de laatste tijd herhaaldelijk.

In augustus 1987 is de eerste Vrouwensynode gehouden en de aanbevelingen daarvan liggen nog steeds ter tafel. In de hervormde kerk hebben we daardoor weer het één en ander gedaan. Natuurlijk is het nog niet genoeg, maar zo'n publicatie drukt je weer op de feiten.

U zegt: we hebben als hervormde kerk wat gedaan, maar de kerk bestaat uit vrouwen en mannen. Hoe verhoudt zich dat dan tot elkaar: de hervormde kerk aan de ene kant en dit boekje met aanklachten van vrouwen als leden van zendingscommissies, de Hervormde Vrouwen Dienst, ouderlingen, diakenen enzovoort aan de andere kant?

Blei: Naar aanleiding van de aanbevelingen van de Vrouwensynode heeft het moderamen van de hervormde synode die Toetsingslijst nog eens aan alle kerkenraden toegestuurd om er opnieuw aandacht voor te vragen. Sindsdien is door onze kerk ook weer een financiële bijdrage voor de Sectie de Vrouw in Kerk en Samenleving van de Raad van Kerken beschikbaar gesteld. Over 1989 betaalden wij f 2.500. Dat zal ook over 1990 gebeuren.

Verder is er naar aanleiding van die aanbevelingen van de Vrouwensynode vanuit de GFR een mogelijkheid geschapen dat er in bepaalde gevallen een oppasvergoeding kan worden gevraagd door vrouwen die aan landelijke activiteiten willen deelnemen.

Geldt dat voor vrouwen die vrijwillig in de kerk werken of ook voor vrouwen die in loondienst zijn bij de kerk?

Blei: Aan de laatste is niet in de eerste plaats gedacht. Verder zijn er op initiatief van vrouwelijke staffunctionarissen uit de GDR, de Raad voor de Zending, de ROS, het HEB en ook Kerk en Wereld is erbij betrokken, besprekingen gehouden over de instelling van een Vrouwenbureau. Het doel hiervan is remmingen en hindernissen weg te werken en het vrouwen mogelijk te maken op gelijkwaardige wijze deel te nemen aan het werk in de kerk.

De besprekingen zijn gaande in het raam van de Centrale Beleidsstaf die overigens voor honderd procent uit mannen bestaat.

Welke discussies gaan in die uit mannen bestaande staf vooraf aan de besluitvorming? Denken van mannen dat ten grondslag ligt aan de slechte verhoudingen tussen mannen en vrouwen in de kerk?

Blei: Die discussie is nog gaande. Maar het gaat vooral over òf er geld is en of je dat aan andere dingen moet onttrekken, of waarop bezuinigd kan worden. Dat zijn heel praktische punten. Ik heb de indruk - en dat verheugt me erg - dat er langzamerhand een algeheel klimaat ontstaat van begrip dat er iets moet gebeuren.

Ik bedoel met die discussies vooral of er ingegaan wordt op de aanklachten uit dit boekje. Gaat die discussie ook over het denken van mannen dat ten grondslag ligt aan de slechte verhoudingen tussen mannen en vrouwen in de kerk?

Blei: Je kunt de manier waarop mensen denken niet per besluit beïnvloeden.

Nee, maar de kerk heeft wel eeuwen lang het denken van mensen hierover door haar theologie beïnvloed en dan met name door de preken.

Blei: Jazeker, maar er is de laatste tijd een aantal publicaties verschenen over deze zaken, zoals deze.

Zelf-kritisch

Vrouwen hebben haar achterstand in de kerk ontdekt omdat ze met elkaar in gesprek zijn gegaan; zou het niet belangrijk zijn dat ook mannen over die man-vrouw wanverhouding met elkaar in gesprek gaan?

Blei: Dat ben ik met u eens en dat proberen wij te stimuleren door die toetsingslijst opnieuw rond te sturen.

Eén van die dingen die schrijnend opvallen in het boekje van Ineke Uytenbogaardt 'Gewogen en ...' is wat een geweldige getalsmatige achterstand vrouwen in beleidsinstanties hebben.

Maar wij kunnen als synode niet zeggen: jullie moeten vrouwen afvaardigen en benoemen. Wat we wel doen is dat we aan een classis die aan de beurt is om een nieuwe synode-afgevaardigde aan te wijzen zeggen: overweeg ook eens of je niet een vrouw kunt aanwijzen.

Daarmee blijft het voor deze classes een vrijblijvende zaak. Hoe kunt u nu vanuit het moderamen of de synode bevorderen dat ook mannen onderling in gesprek gaan over hun denken over en hun problemen met vrouwen?

Blei: Zo'n boekje is er ook voor mannen. Het is weliswaar door vrouwen over vrouwen gemaakt, maar zij zijn toch de meest deskundigen als het erop aankomt om hun eigen achterstand aan te geven.

U bedoelt meer dat er materiaal zou moeten komen dat principieel de achtergronden van het eeuwenoude denken van mannen aan het licht stelt?

Maar je hebt ook weer vrij gauw de irritatie: hè, moet je het dan altijd daar over hebben? Gaat het in het evangelie dan alleen maar over de bevrijding van de vrouw?

Stel nu eens dat de resultaten van zo'n mannencollectief dat zich kritisch met het eigen verleden zou hebben bezig gehouden, inhoudelijk op hetzelfde zou neerkomen? Het is niet mals wat vrouwen soms zeggen. Zij komen fel aanklagend over.

Als mannen nu eens met een even grote felheid naar zichzelf toe een 'wij hebben gezondigd, mea culpa' roepen, wat voegt dat toe aan datgene wat er nu reeds is?

Ik denk dat dat een opening zou kunnen maken voor een oprechte en gelijkwaardige ontmoeting tussen vrouwen en mannen.

Blei: Ik vind dat een idee.

Je moet dus een aantal mannen hebben die hiervoor open staan en die op dit boekje reageren. En daarnaast zou er een publicatie moeten komen waarin alleen mannen als auteurs over deze dingen in gesprek zijn. Er zijn natuurlijk al publicaties van mannen die dit afwijzen.

En daarnaast zou de synode een oproep kunnen laten uitgaan naar de mannelijke leden van de kerk om zich diepgaand bezig te houden in zelfkritische zin met de vragen die met de brochure 'Het is niet vanzelfsprekend dat je er bent' op tafel worden gelegd.

Kerkverlating

Wat de kerkverlating betreft verkeert de kerk in een crisissituatie. Vooral vrouwen verlaten door de man-vrouw wanverhouding de kerken of willen er niet meer deelnemen aan kerkelijk werk. Realiseert de kerk zich dat voldoende?

Blei: Ik zou het van belang vinden als dit eens concreet gemaakt werd aan de hand van cijfers. Ik denk dat het een schok zou geven als harde cijfers konden illustreren dat vrouwen om die reden de kerk verlaten. Ik trek het niet in twijfel, maar cijfers zouden wel helpen. Stel dat het aanwijsbaar zou zijn dat meer vrouwen dan mannen de kerk verlaten ...

Het gaat niet om het getalsmatige, meer vrouwen dan mannen, maar om de reden waarom vrouwen de kerk verlaten. Het zijn vrouwen die wel geloven, maar die hun geloof en hun capaciteiten in de kerk niet kwijt kunnen. Ze worden daar niet

gewaardeerd. Daarom verdwijnen ze vaak naar maatschappelijke bewegingen zoals de milieu- en de vredesbeweging en de vluchtelingenhelp bijvoorbeeld.

Blei: Dus bij vrouwen komt er een factor bij. Als dat zou blijken uit een verhoogd aantal kerkverlaters onder vrouwen dan zou er zéker aanleiding zijn om te komen tot die uitnodiging aan mannen om zelfkritisch bezig te zijn.

Het feit dat vrouwen afhaken is nog niet doorgedrongen. Dat zien de mensen nog niet als een ernstig probleem in tegenstelling tot het afhaken van jongeren. Want nog steeds bestaat de meerderheid van de kerkleden uit vrouwen.

Je moet er niet aan denken dat vrouwen een staking zouden organiseren. Stel nu eens dat vrouwen zeiden: wij blijven allemaal weg uit de kerkdiensten uit protest; het zou wel een signaal zijn! Ik roep er overigens allerm minst toe op!

Moet het zover komen dat de kerkleiding of mannen in het algemeen pas schrikken als vrouwen zelf zo'n radicaal signaal geven?

Blei: Ja, hoe moet het mannen duidelijk worden? Laat ze het maar eens aan de hand van cijfers zien. Dat geeft aanleiding tot analyses en rapporten.

Mannencultuur

Mevrouw Uytenbogaardt heeft op een interview over de positie van vrouwen in de kerk een brief gekregen van een man waarin deze zin voorkomt: 'Het aantal vrouwen dat in een kerk vrijwilligerswerk verricht is al te hoog, daar geen enkele man zich thuis voelt in een vrouwencultuur'.

Blei: Dat kon wel eens waar zijn. Ik schrik van die opmerking. Daar kan de neiging achter zitten om als mannen onder elkaar de boel te blijven regelen, want zeggen ze: vrouwen zijn toch een vreemd element en als vrouwen de boventoon gaan voeren dan laat ik het afweten.

Daarmee wordt wel uit het oog verloren dat vrouwen het omgekeerde al eeuwenlang hebben moeten ervaren.

Susan Mathai: Een meisje? Waardeloos (1989)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 4 november 1989

Inleiding

Susan Mathai is al twintig jaar lid van de Indiase tak van de Young Women Christian Association (YWCA). De YWCA organiseert verscheidene cursussen. Daarnaast is Mathai actief in het feministische vrouwen centrum van Bombay. Dit centrum is vooral betrokken bij de strijd tegen geweld tegen vrouwen.

Vanuit dit centrum worden ook YWCA-meisjes opgeleid in niet-traditionele vrouwenberoepen. Verder wordt hen de ogen geopend voor de positie van de vrouw in de Indiase samenleving.

In India krijgen commercieel opgezette zwangerschapstests een schrijnend bijeffect: tienduizenden aanstaande moeders laten hun ongeborn dochttertjes aborteren. In India vecht de vrouwenbeweging tegen de toenemende gewoonte, aanstaande moeders aan te zetten tot abortus van hun ongeborn dochttertjes.

Susan Mathai uit Bombay weet er alles van. Onlangs was ze in ons land voor een conferentie van de YWCA, die gewijd was aan vrouwen en nieuwe technologieën.

Abortusproblematiek

‘Sinds 1982 verschijnen er in India steeds vaker advertenties voor zogeheten SD-tests waarmee het geslacht van een ongeborn kind kan worden vastgesteld. De tekst luidt: ‘Het is beter nu 500 roepia’s uit te geven dan later 50.000 roepia’s kwijt te zijn.’ Dat betekent dat je beter een betrekkelijk klein bedrag kunt uitgeven om een vrouwelijke foetus te laten aborteren dan later een groot bedrag te moeten uitgeven aan de bruidsschat voor een dochter. Dat laatste betekent, dat de abortusproblematiek niet kan worden losgezien van de totale maatschappelijke positie van vrouwen in India.

Vrouwelijke leden van een gezin worden meestal ver achtergesteld bij de mannelijke, als het gaat om voedsel, gezondheidszorg en scholing. Later komt daar dan nog de ellende van de bruidsschat bij. Daarom stellen veel ouders zich de vraag of het dan niet beter is dat een meisje sterft voordat ze geboren wordt, dan dat ze later slecht behandeld wordt.

Een vrouw is in de derde wereld altijd slachtoffer. Als je baby’s baart, baar je altijd te veel baby’s. En als je geen baby’s baart, dan is er met jou iets mis. Je bent niet in orde, je bent geen echte vrouw. In welke situatie je ook zit: vrouwen voelen zich altijd minder dan mannen. Dat gevoel van ‘minder zijn’ hebben de feministen publiekelijk aan de orde gesteld.

Waarom moet ik me altijd opstellen als iemand die achterop loopt? Als ik een politieke discussie wil aangaan, word ik op mijn vingers getikt. Als ik in de kerk opsta — en vaak ben ik boos — en ik vraag waarom de dingen zo zijn, dan beginnen ze me kalmerend toe te spreken: ga toch zitten, wees kalm, je moet je boosheid niet in het openbaar uiten.

Wat is het effect van de technische vooruitgang in ons land en in onze huizen, wat is het effect van de SD-testen? Ik ervaar deze techniek als een nieuwe barbaarse praktijk die wordt toegevoegd aan de lange geschiedenis van discriminatie en onderdrukking van de vrouw. Het gaat om een test die in 1975 in ons land is geïntroduceerd en die eigenlijk dient om geboorteafwijkingen bij de foetus door middel van vruchtwaterpuncties op te sporen. Maar met diezelfde test kan ook snel de sekse van de foetus worden vastgesteld. Onlangs is uit onderzoek gebleken dat van de 8000 abortussen die in de stedelijke ziekenhuizen waren gedaan het 7999 vrouwelijke foetussen betrof. U begrijpt wel dat dit geen toeval is.

Deze cijfers wijzen op een bewuste beslissing van een groot aantal mannen en vrouwen. Er is een uitgesproken voorkeur voor een mannelijk kind en een schrikbarende vooringenomenheid tegen het vrouwelijk geslacht. Die was er altijd al, maar in onze tijd begint de vooringenomenheid in de baarmoeder zelf.'

Incompleet gezin

Mathai vervolgt: 'O, in India is geen gezin compleet zonder zoon. Een zoon is zo in trek! Ik las laatst in de krant over een vrouw die zeven jaar in de gevangenis had gezeten. Ze vertelde tegen de journalist dat ze haar baby had gedood en ze hilde wanhopig. Ze zei: "Toen mijn dochter werd geboren keek mijn man me aan en zei: je hebt een meisje gebaard? Waardeloze vrouw! Hij praatte niet meer tegen me, ranselde me af en ik voelde me verschrikkelijk. In mijn angst heb ik mijn kind gedood. Je gaat je eigen kind haten door de houding van de vader."

Deze vrouw voelde zich zo nutteloos en hopeloos, dat ze zich afvroeg: wat is de toekomst van dit meisje als ze moet opgroeien en zelfs niet gewenst is door mijn man, haar eigen vader? Zo kwam deze vrouw in de gevangenis terecht en zo is onze cultuur.

In deze cultuur gebruiken artsen, technici en wetenschappers nieuwe technieken voor hun eigen voordeel. In plaats van voor sociale verbeteringen in ons land of om de positie van vrouwen te verbeteren, gebruiken ze de technieken om geld te verdienen. Tegelijk worden de SD-testen aangeprezen met dezelfde leuzen die de feministen gebruiken als ze pleiten voor vrouwenrechten.

De mannen verdedigen zich tegen onze verwijten door te zeggen: jullie vinden toch dat de vrouwen het recht moeten hebben zelf te kiezen of ze wel of niet geaborteerd willen worden? Maar vrouwen kiezen alleen om geaborteerd te worden van een meisje. Zo gebruiken onze tegenstanders onze eigen argumenten tegen ons. Dat is ons sociale systeem. Een vrouw is in onze samenleving geen persoon die haar mening vrij heeft kunnen vormen. Vrouwen denken dat ze getrouwd moeten zijn en dat ze tenminste één mannelijk kind ter wereld moeten brengen om iemand te zijn.

De SD-test is in ons land, zelfs vergeleken met andere landen, goedkoop: de prijs ligt tussen de vijftientwintig en vijftig dollar. Dus ook de arbeidende klasse kan er gemakkelijk gebruik van maken.

Een onderzoek in de krottenwijken van Bombay heeft uitgewezen dat veel vrouwen zich hebben laten testen. En toen ze wisten dat de foetus een meisje was, hebben ze zich in de achttiende of negentiende week van de zwangerschap laten aborteren. Men redeneert als volgt: waarom zouden we negen maanden in onzekerheid zitten over het geslacht van het kind? De familie oefent druk uit. En de vrouw heeft natuurlijk ook voorkeur voor een jongen, want die verhoogt haar status. Al die invloeden drijven een vrouw tot abortus.

SD-klinieken zijn de laatste jaren als paddenstoelen uit de grond gerezen. Een groep artsen heeft geschat dat jaarlijks tussen de 30.000 en 50.000 vrouwelijke foetussen worden geaborteerd. Dit is voor de artsen een winstgevende onderneming, die zich steeds verder uitstrekt tot in de meest afgelegen plattelandsgebieden. Vruchtwaterpunctieklinieken worden neergezet in gebieden waar zelfs de eerste levensbehoeften als drinkwater en elektriciteit niet voorhanden zijn. Terwijl de gezondheidscentra er niet eens beschikken over koelkasten voor de polio-injecties, worden de vruchtwatermonsters in ijs verpakt per speciale koerier naar Bombay gebracht om daar te worden onderzocht. Deze vruchtwaterpunctietests zijn uiterst commercieel opgezet. Overal kom je advertenties en aanplakbiljetten tegen, tot in treinen en bussen toe.'

Hoe wilt u in uw cultuur iets veranderen aan de opvattingen over vrouwen?

'Het is een lange weg. De campagne tegen de SD-testen is nu driejaar aan de gang. Er zijn debatten gaande in de pers, de feministen schrijven erover en krijgen bijval, en er zijn films over gemaakt voor scholen en organisaties zoals de YWCA. Nu komen er langzamerhand vragen uit de bevolking los. Mensen roepen de regering ter verantwoording en vragen zich af waarom de geboortebeperkingcommissie zich stil houdt. Vindt zij deze testen een goed instrument voor geboortebeperking? Het probleem waar wij elke keer op stuiten is dat we over onvoldoende informatie beschikken. Waar is de wetenschappelijke research mee bezig? Hoever mogen ze gaan om dit soort technieken die tegen mensen worden gebruikt, te ontwikkelen?

We voeren dus ook een gevecht voor meer informatie. Die moeten wij hebben. We moeten alert blijven en we hebben elkaar nodig om over de hele wereld netwerken op te zetten. Vrouwen over de hele wereld zitten immers met hetzelfde probleem dat zij ver verwijderd zijn van de plekken waar het onderzoek wordt verricht, terwijl het om vrouwenlichamen gaat.

India is een groot land, we zijn maar met weinig vrouwen maar we maken een heleboel kabaal. We zorgen dat we op de televisie komen, dat we geïnterviewd worden en we hebben een uitstekende ondersteuning van de Vrouwenuniversiteit SNDT. Een van de laatste onderzoeken die daar zijn gedaan ging over moederschap en werk.'

Vindt u het belangrijk dat er over moederschap wordt gediscussieerd?

'Ja, we hebben dit jaar een cursus gestart over moederschap. Moeten vrouwen alleen maar moeder kunnen worden? Is dat de enige rol in dit leven? Waarmee ik niet wil zeggen dat dat een negatieve rol is, maar moet elke vrouw nu per se moeder zijn? Mag een vrouw er

misschien voor kiezen geen moeder te willen worden? Maar binnen het christendom en ook binnen andere religies wordt het moederschap als een bijna heilige staat gepropageerd. Als de kerk bij een huwelijk een paar zegent, dan zegent zij het tot het krijgen van kinderen. Elke religie vindt mannen belangrijk, vindt het belangrijk om kinderen voort te brengen. Dus het is de godsdienst die ons socialiseert.'

Hoe kun je de godsdienst op dit punt veranderen?

'Godsdiensten kunnen niet worden veranderd. Maar ik geloof dat elke godsdienst – en ik beperk me nu tot het christendom – positieve bevrijdende elementen heeft. Het gaat erom deze bevrijdende elementen te voeden, betekenis te geven en in hun context te plaatsen. Voor uitspraken in de bijbel waar vrouwen wordt voorgehouden hun hoofd te bedekken zijn er wel tien andere waar vrouwen beeld van God worden genoemd en waar vrouwen worden aangespoord hun plaats in de samenleving in te nemen. Dus het is aan ons vrouwen wat wij willen accepteren. We moeten beginnen de bijbel op een nieuwe manier te lezen. De kerk in India zwijgt echter. De kerk zwijgt over elk probleem in de samenleving die zij zelf mee tot stand heeft gebracht, vooral de anglicaanse en protestantse kerken. In de katholieke kerk komen echter langzamerhand groepen naar voren die zich uitspreken over sociale gerechtigheid en die zich daarvoor inzetten. Ze dringen erop aan dat ze informatie krijgen over de SD-testen, dat de kerk een standpunt inneemt. Zij vinden dat christenen zich een mening moeten vormen over deze problemen.'

Bestaat het gevaar dan niet dat de kerken kiezen tegen abortus en dat vrouwen de kans ontnomen wordt in vrijheid te leren kiezen?

'In India is abortus gelegaliseerd. Veel katholieke vrouwen doen mee aan gezinsplanning. Er is maar een kleine pro-life groep. Wij pleiten ervoor dat abortus gelegaliseerd blijft, maar onze vraag is: waarom aborteren jullie op basis van geslacht? We stellen de technieken en de manier waarop ze gebruikt worden ter discussie. Technologie moet op een goede manier gebruikt worden. Maar nu zit de technologie in een systeem dat er wereldwijd op gericht is geld te verdienen. In elk land beslissen een paar mensen aan de top welke technieken gepropageerd moeten worden, welke onderzoeken gedaan en welke technieken op de markt moeten worden gebracht.'

Hoe kunt u hier macht tegenover zetten als je noch over informatie, noch over geld beschikt?

'Als vrouwen moeten we onze eigen mogelijkheden leren kennen door te lobbyen, informatie uit te wisselen en met elkaar te praten. Dat was ook de bedoeling van de laatste YWCA-conferentie, waar vrouwen uit de hele wereld bij elkaar zijn geweest. Het antwoord op deze ontwikkeling moet zijn een verbintenis voor het leven. We mogen niet verwachten dat over enkele jaren de zaken verbeterd zullen zijn. De technologieën zijn er en men zal voortgaan ze tegen vrouwen te gebruiken. Maar wij moeten ertegen vechten.'

Het wordt een lange, lange reis, net als de lange strijd die de vrouwenbeweging al jaren voert voor betere wetten, tegen incest, en voor een betere plaats in de kerk.'

Hoe bent u geworden zoals u bent?

'Ik heb het aan mijn feministische vriendinnen te danken dat ik denk zoals ik nu doe. Natuurlijk heb ik me al veel eerder afgevraagd waarom de zaken binnen onze samenleving zijn zoals ze zijn. Als lid van een christelijke kerk heb ik me altijd afgevraagd waarom het christendom spreekt van gerechtigheid terwijl we geen gerechtigheid doen. Er wordt geen enkele fundamentele vraag gesteld over de ongerechtigheid die overal aanwezig is. Er is ons altijd geleerd goed te zijn, maar ons is niet geleerd de zaken te analyseren. Daarom ben ik sinds enkele jaren een echte feministe geworden. Dat heeft een extra dimensie aan mijn denken toegevoegd. Het beïnvloedt mijn hele leven, de manier waarop ik lees, wat ik lees, hoe ik naar het leven kijk, hoe ik naar de wereld en mezelf kijk.

Ik ben getrouwd en heb twee zonen. Dus als ik over vrouwenrechten en de belangen van vrouwen praat, en uitleg hoe nieuwe technologieën worden misbruikt om vrouwen uit te roeien, hoe ze gebruikt worden voor femicide, dan zeggen de mensen: waar praatje over, jij hebt toch twee zoons! Dat is de kern waar alles om draait in India; ik heb immers alles wat een vrouw kan wensen: twee zonen.'

Susan Mathai: 'We vinden dat meisjes, behalve een vakopleiding, nog andere bagage nodig hebben. Ben je alleen maar een last als echtgenote, als zuster, als moeder of als dochter? Of ben je een persoon met eigen rechten? Daarover praten we met hen.'

Ineke Uyttenbogaardt: Kerk moet 180° om (1989)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 29 juli 1989

Ineke Uyttenbogaardt, maatschappelijk activeringswerkster namens de hervormde kerk in Overijssel, heeft voor haar agogisch-theologische opleiding een scriptie geschreven over de relatie tussen vrouwen in de bijstand en de hervormde kerk.

Ik lees in je scriptie dat de hervormde kerk niet solidair is met bijstandsvrouwen.

‘Dat is een al te boude conclusie. Ik vind het een waardevolle stap van de hervormde kerk, dat ze in 1984 contact heeft gezocht met vrouwen in de bijstand om precies te horen waar voor hen de problemen liggen. Het feit dat ze wilde luisteren, is een stap van de theorie naar de praktijk. Ze wilde die vrouwen zo serieus nemen dat ze vroeg: willen jullie onze gidsen zijn?’

Daarachter zit wel de voetangel, dat het moderamen van de hervormde kerk, tot twee maal toe, heeft gezegd: we hebben belangrijker dingen te doen. Maar gelukkig heeft de raad voor overheid en samenleving (Ros) van de hervormde kerk de zaak opgepakt en de ontmoetingen tussen kerkvrouwen en bijstandsvrouwen georganiseerd. Die zijn sinds 1984 uitgegroeid tot een belangrijk project. Daarnaast zijn er grote delen binnen de hervormde kerk die er problemen mee hebben dat er bijstandsvrouwen zijn. Het probleem is, dat bijstandsvrouwen doorgaans gescheiden zijn en dat deze stroming binnen de hervormde kerk vanuit een theologische visie over het gezin als hoeksteen van de samenleving denkt. Diezelfde visie vind je terug in het herderlijk schrijven van de hervormde kerk over het huwelijk uit 1952.

In mijn scriptie vraag ik de hervormde kerk om een nieuw herderlijk schrijven te maken rond het huwelijk, waarin het denken over het huwelijk als een van God gegeven ordening, waarin man en vrouw elk een bepaalde rol is toebedeeld, zou moeten worden herzien.

Als vrouwen in de bijstand vragen aan de kerk: willen jullie onze strijd voor economische zelfstandigheid ondersteunen, dan vragen ze eigenlijk of de kerk hen wil ondersteunen los van hun ex-partner, los van het man-vrouw denken. Ze vragen: zie ons als zelfstandige individuen, die recht hebben op een economisch zelfstandig bestaan. Maar zolang de hervormde kerk in haar theologisch denken haar wortels blijft houden in de man-vrouw relatie als de relatie bij uitstek, kan ze naar mijn idee de vraag van vrouwen in de bijstand niet ondersteunen. Ze kan dan de vrouw niet zien als een eigenstandig beeld van God, los van de man.’

Welk belang heeft de kerk om de relatie man-vrouw in een huwelijk vast te leggen?

Economisch gezien is het van belang dat de maatschappij een bepaalde ordening heeft. In die ordening hebben man en vrouw elk een eigen rol. Het is het bekende verhaal van de reproductiefunctie van de vrouw, waardoor ze maatschappelijk gesproken een uitgerangeerde functie heeft. Zij zorgt in huis voor de man en de eventuele kinderen. Zo wordt de maatschappij opgebouwd en in stand gehouden. Theologisch wordt dit systeem door de kerk ondersteund. Niet met zoveel woorden, maar wel met de gedachte dat de man-vrouw relatie ook een door God gewilde relatie is.

Als de bijstandsvrouwen in de hervormde kerk dus vragen om bondgenoot te zijn in hun strijd voor economische zelfstandigheid, dan vragen ze de kerk: willen jullie weer geloofwaardig zijn voor ons als armen en ontrenten? Willen jullie als kerk weer kritische instantie worden? De hervormde kerk zou weer een tegenbeweging moeten worden. Het betekent ook dat de kerk dan de structurele kant van het onrecht dat deze vrouwen ervaren, aan de orde moet stellen. Bijstandsvrouwen vragen aan de hervormde kerk tenminste het systeem van huwelijk en gezin als hoeksteen van deze samenleving te doorbreken. Het moeilijke daarbij is dat de kerk daarbij honderdtachtig graden om zou moeten, omdat ze het hoeksteen denken nog altijd theologisch legitimeert.'

Wat is het belang van die ontmoetingen tussen kerkvrouwen en bijstandsvrouwen?

'Ook in de kerken zitten vrouwen in de bijstand. We hebben overigens met name contact met politiek bewuste vrouwen in de bijstand. Ik moet helaas zeggen dat dat vrouwen zijn die door hun politieke strijd de kerk achter zich gelaten hebben. Niet altijd, maar doorgaans wel.

Op het moment dat kerkvrouwen en bijstandsvrouwen met elkaar in contact kwamen, hebben kerkvrouwen, die doorgaans getrouwd zijn, gezien dat hun positie even wankel is als die van vrouwen in de bijstand. Want op het moment dat hun partner zegt: dag, ik ga weg ..., zijn zij morgen ook vrouwen in de bijstand. Op dat moment beseffen getrouwde kerkvrouwen dat het maatschappelijke systeem vrouwen economisch afhankelijk maakt van hun man.

Bovendien vind ik het belangrijk dat mensen in de kerk anderen die naar de rand zijn geschoven, leren kennen. De Zuid-Amerikaanse bevrijdingstheoloog Gutiérrez heeft gezegd dat wij armen niet bij name kennen. Armen zijn voor de maatschappij dood. Vrouwen in de bijstand hebben een nummer. Een naam hebben ze niet meer. Maar als één ding in de bijbel belangrijk is dan is dat iemands naam. Kerkvrouwen hebben bijstandsvrouwen bij naam leren kennen. Daardoor hebben ze geleerd wat het betekent om mens te zijn aan de arme kant van Nederland.'

Is het niet bedreigend voor de kerk dat haar vrouwen bijstandsvrouwen ontmoeten?

'Niemand heeft van tevoren kunnen weten dat er zo'n bondgenootschap tussen de groepen vrouwen zou groeien. Zeker is het voor de kerk bedreigend, dat het juist vrouwen zijn die dit zijn aangegaan. Het zijn de bijstandsvrouwen die tot de vraag komen: hebben vrouwen in de kerk wel macht? Jullie hebben dingen ontdekt over je eigen bestaan, maar kun je die ontdekking in de kerk wel aan de orde stellen? En dan moet het antwoord ontkennend zijn. Want

al zijn vrouwen getalsmatig in de meerderheid in de kerk, beleidsmatig hebben zij geen macht. Kerk- en bijstandsvrouwen houden de kerk nu dingen voor waarover de kerk moet nadenken wat dit voor haar betekent. En het gaat weer net als bij het opstandingsverhaal, zoals de mannelijke volgelingen van Jezus reageren op het verhaal van de vrouwen: wij geloven die vrouwen niet, want het is vrouwenpraat. Hoe serieus wordt het door de kerk genomen wat kerkvrouwen en bijstandsvrouwen aan eikaars situatie ontdekken?

Toch zijn vrouwen in de bijstand ook theologisch gesproken deskundig. Zij zijn degenen die als gidsen ons voorgaan om hun werkelijkheid aan ons te vertellen en vanuit die situatie te vragen wie God is en waar God is. Dat is een omdraaiing van het theologiseren zoals dat in de kerk altijd gebeurt. De kerk zet altijd eerst schema's, uitgangspunten en paradigma's op over wie God is en waar en hoe wij hem moeten zien en daarna moeten we ook nog eens naar de armen gaan kijken.

Bijstandsvrouwen komen als arm gemaakte vrouwen onze werkelijkheid binnen. Theologisch gesproken betekent het dat wij als kerken onze blikrichting moeten veranderen. Guterriez noemt dat een eruptie naar binnen. Afleggen dat de kerk bepaalt wat theologie is. Theologie ontstaat waar mensen in de knel komen.'

Als u de bijstandsvrouwen belooft hen te helpen de hoeksteen in de hoek te zetten, doet u dan niet mee aan een aanval op de kerk en haar scheppingstheologie ?

Tk ben tot de conclusie gekomen dat het gezin een exclusieve plaats heeft binnen de gemeente en het kerk-zijn, met name als men zegt dat het gezin vooruitloopt op het koninkrijk van God. Als bijstandsvrouwen het gezin als hoeksteen aanklagen, betekent dat dat de vraag naar het kerk-zijn wordt omgedraaid. Niet door het gezin ontstaat kerk, nee, kerk ontstaat waar mensen elkaars gelijken zijn. Binnen zo'n kerk is er ook plaats voor het gezin als een van de categorieën, als een van de wijzen waarop mensen hun leven vorm willen geven. De theologe Schüssler Fiorenza heeft de vraag gesteld of het kerk-zijn niet eerder gebaseerd moet zijn op het leerlingschap van gelijken, waarin mannen en vrouwen gelijke leerlingen zijn van die ene leermeester Jezus.'

Het is toch algemeen bekend dat het gezin van God gewild is. Is uw streven niet heel onchristelijk?

'In het verleden is op verschillende manieren over God gedacht. Er is eeuwenlang gedacht dat God het gezin heeft gewild. Op dit moment treden er veranderingen op. Het nadenken over God gebeurt vanuit het beeld dat de mens op dat moment in de tijd over God heeft. Die beelden veranderen steeds. De manier waarop Jezus naar God keek, over God vertelde was via de weg van de armen, via de weg van de groepen die in de samenleving aan de kant waren geschoven. Een van die groepen waren vrouwen. Met nadruk bracht Jezus naar voren dat vrouwen als gelijken binnen de gemeenschap zullen functioneren. Dat is een naar voren brengen van het beeld van God zoals dat tot dan toe niet gezien was.'

In uw scriptie zegt u: gezinsideologie is bijstandsvrouwen noodlottig geworden. Waar was de kerk? Bedoelt u daarmee dat de kerk alleen mensen binnen gezinsverband ziet, bijvoorbeeld in het pastoraat?

'Je kunt constateren dat er steeds minder gezinsdiensten worden georganiseerd. Relaties tussen goede vrienden behoeven voor mij niet ingezegend te worden, maar zij worden niet erkend als relaties die belangrijk zijn voor het leven. Verder wordt onvoldoende beseft dat je

ook als alleenwonende — ik woon zelf al drieëntwintig jaar alleen — binnen de kerk gezien wilt worden. Over iedereen die niet bij een gezin hoort wordt min of meer groepsgewijs gesproken: alleenstaanden, gescheidenen, weduwen. Dan wordt er gezegd: ja, zij horen er ook bij. En ik vraag me af: hoezo ook? Schüssler Fiorenza legt ons uit dat als je uitgaat van het leerlingschap van gelijken, zoals het in het begin van de Jezusbeweging was, het niet meer belangrijk is in welke relatie je leeft. Belangrijk is dan of je betrouwbaar bent in watje doet aan mensen die er het slechtst vanaf komen in onze maatschappij.’

U noemt vooral uitspraken van de bijstandsvrouw Nel de Nooij in uw scriptie. Waarom juist zij?

‘Ze noemt zich politiek activiste en laat ons keer op keer zien welke politieke consequenties maatregelen die de overheid neemt, voor vrouwen hebben. Ze legt nauwkeurig verband tussen de maatregel en wat die voor vrouwen op de lange duur uitwerkt. Als iedereen op dat moment zegt: dat is niet waar, of: zo ver zal het niet komen, laat zij zien waar het op uit loopt. En telkens blijkt dat ze gelijk heeft.’

Kun je wel vertrouwen wat bijstandsvrouwen zeggen? De overheid heeft sociale onderzoekers aangesteld en daaruit mag toch worden opgemaakt dat bijstandsvrouwen soms de neiging hebben de samenleving te benadelen?

‘Je kunt door het inzetten van onderzoekers het idee oproepen dat vrouwen in de bijstand en uitkeringsgerechtigden in het algemeen zich op het criminele vlak bevinden. Zo kun je door het gebruik van een bepaalde taal een werkelijkheid scheppen die in feite niet bestaat. De werkelijkheid van vrouwen in de bijstand is dat ze aan alle kanten geld te kort komen. Maar intussen doet de overheid niets als het gaat om structurele fraudeurs, bijvoorbeeld instellingen en bedrijven.’

U zet tegenover de scheppingstheologie die de hervormde kerk hanteert de feministische theologie van Schüssler Fiorenza. Erkent de hervormde kerk feministische theologie?

‘Nee. Ik heb net een artikel uit De Waarheidsvriend geknipt waar de algemeen secretaris van de gereformeerde bond binnen de hervormde kerk, ir. Van der Graaf, waarschuwt tegen feministische theologie als de grootste bedreiging voor de kerk, omdat zij vragen stelt bij het godsbeeld. Ook hij grijpt terug naar de scheppingstheologie als een door God gewilde orde tussen man en vrouw. Eerst dacht ik toen ik het las: oh ja, daar heb je het weer. Nu voel ik me erdoor gekwetst en ben ik ontzettend kwaad geworden omdat deze man mij opnieuw mijn God afpakt. Die is me al eerder in mijn leven afgepakt door mijn opvoeding in een strenge leer. En nu waagt iemand het opnieuw te zeggen, dat je er zo niet mag zijn.’

Gevaarlijk en ernstig vind ik dat er in de laatste synodevergadering is gezegd dat er beleidsprioriteiten moeten worden gesteld. Er schijnt gezegd te zijn, dat onder andere feministische theologie wel kan worden geschrapt. Door het artikel van Van der Graaf kan dit voorstel op synodaal niveau zoveel stemmen krijgen, waardoor de jarenlange ontwikkeling, waarin vrouwen opnieuw naar de Schrift hebben leren luisteren, naar elkaar en naar God hebben geluisterd en God opnieuw hebben ontdekt, opnieuw aan de kant wordt geschoven. Daar heb ik echt geen woorden voor. Ik dacht: ik zou met die mijnheer Van der Graaf onder vier ogen willen praten.’

Van der Graaf vertegenwoordigt binnen de hervormde kerk een vrij machtige groep. Wat verwacht u van uw onderzoek?

‘Onze beweging is niet meer te stuiten. Van der Graaf en de zijnen hebben binnen het instituut veel macht, ook financieel. Dat breekt ons vrouwen op, want wij hebben geen geld. Het wordt ook tegengewerkt dat er geld komt. Als je erom vraagt zijn de grenzen van beleid: geld. Mijn hoop is niet op het beleid gericht. Maar ik wil het vertrouwen in mensen houden. Daarnaast denk ik, dat we ons als vrouwenbeweging zo sterk moeten maken dat we een tegenbeweging vormen. Twee kanten dus: gesprek en tegenmacht, zodat ze niet meer om vrouwen heen kunnen.’

U hebt een baan binnen de hervormde kerk. Wat betekent uw scriptie en uw solidair-zijn met bijstandsvrouwen voor uw positie binnen die kerk als werkneemster?

‘Terwijl ik bezig was met schrijven, dacht ik soms: als dit openbaar wordt kan dit me mijn baan kosten. Later dacht ik: wat verbeeld je je wel? Nu merk ik aan vrouwen in de bijstand dat mijn scriptie belangrijk voor hen is en dat zij ook degenen zijn die de tekst naar buiten brengen en zeggen: dit moet gehoord worden.

Ik weet niet wat het oproept in de hervormde kerk als het doordringt wat ik precies bedoel. Maar nu heb ik de steun van bijstandsvrouwen nodig, juist om de positie die ik in de kerk heb. Daarbij heb ik ook de kerkvrouwen nodig. Als de kerk mij laat vallen, dan laat ze ook de bijstandsvrouwen vallen. Nou, dan val ik liever samen met hen.’

U vraagt met zoveel woorden om bekering van de hervormde kerk.

‘Ik haal ook Miskotte in mijn werk aan. Miskotte heeft ook steeds om die bekering in het algemeen gevraagd omdat het denken waarin de scheppingstheologie verworteld is, een denken is dat ons meer in het bloed zit dan het denken dat ons vanuit de tora wordt aangereikt. Tora vraagt een historisch denken in maatschappijanalyses. Tora kijkt naar maatschappelijke structuren. Daar wijst Miskotte op. Laten we toch vooral geen verbeelding hebben dat we zonder meer altijd op het goede spoor zitten. Schüssler Fiorenza en Miskotte raken elkaar over de geschiedenis heen.’

Riek Leiwakabessy: ‘Ik wil rechtvaardigheid voor onze mensen’ (1989)

Sieth Delhaas

‘OPZIJ’, juni 1989

Inleiding

Als enige vrouw binnen de Ambonese gemeenschap heeft Riek Leiwakabessy sinds haar komst naar Nederland fel gestreden voor het behoud van de rechten van ‘haar mensen’. Onlangs werd bekend dat Ambonese mensen mogen blijven wonen in het laatste Ambonezenkamp in Nederland, het Vughtse Lunetten. Dit recht is voor een groot deel te danken aan Riek Leiwakabessy’s inzet en vasthoudendheid. Een gesprek met een gedreven vrouw.

Op dienstbevel

In 1951 kwam Riek Leiwakabessy als twintigjarige met haar ouders naar Holland. Ze behoorde tot de groep van ruim tienduizend Ambonezen, die na de onafhankelijkheidsverklaring van het voormalig Nederlands Indië ‘op dienstbevel’ naar Nederland werden verscheept. Het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) werd ontbonden. De Ambonezen konden kiezen tussen afvloeien of overgaan naar het Indonesische leger. Ze wilden geen van beide, maar wel terug naar Ambon, dat zich in 1950 tot zelfstandige staat had uitgeroepen. Indonesië vond het te gevaarlijk om 4000 strijders naar Ambon te laten vertrekken. De overheden van Indonesië en Nederland kwamen overeen hen ‘op dienstbevel’ naar Nederland te brengen. Voor korte tijd, dachten de Ambonezen zelf. Op de boot naar Holland hoorden ze, dat ze vanaf dat moment geen KNIL-soldaten maar gewone burgers waren. In een brief die Riek bezit, staat echter dat de militairen overgingen naar de Koninklijke Landmacht. Waren ze nu burgers of militairen?

Die voortdurende willekeur heeft Riek bewust gemaakt. Bij de verscheping waren ook vrouwen en kinderen. Riek belandde tenslotte met haar ouders in een barak in het Vughtse Lunetten. Riek: ‘Het was koud, de kachel moest nog worden aangemaakt. Er waren geen meubels, alleen één tafel met RE, Rijkseigendom erin gebrand. We hadden geen bedden en geen matrassen. We kregen strozakken zoals ze in het leger gebruiken. Pas jaren later konden we meubels kopen.

Achteraf denk ik: hoe is het toch mogelijk dat ze ons zo behandeld hebben. De Indische mensen kregen hier goede pensions. Wij niet. Vanaf de rang sergeant-tweede-klas woonde het gezin in Indië ook in de kazerne. Wij waren dat daar wel gewend. We sliepen dan op planken zonder matrassen. Dat hoorde er daar gewoon bij. Dat waren de koloniale gebruiken. We konden kolen halen en eten bij de centrale keuken. Verder was er niets. De ouders kregen elk drie gulden zakgeld per week en ik twee gulden. Al gauw gingen we ons vervelen. De mannen

wilden werk zoeken. Sommigen deden dat stiekem, maar dat werd weer verboden. Waarom werd ons niet gezegd.

De Ambonezen ervoeren dit alles als onbegrijpelijk en in schrille tegenstelling tot het telegram, dat Koningin Wilhelmina hen als enige groep Indiërs in 1945 had gestuurd als dank voor 'uw voorbeeldige moed en uw onbezweken trouw onder alle omstandigheden bewezen aan het Koninklijk en Mijn Huis.'

Tijdens ons gesprek spreekt Riek Leiwakabessy niet over Zuid-Molukkers, maar over Ambonezen. 'Zuid-Molukken is een politiek geladen term van de RMS (Republik Maluku Selatan) als een nieuwe staat in ballingschap. Het behoud van de KNIL-rechten komt tot uitdrukking in het spreken over Ambon.'

Verzet

De vrouwen kregen cursussen in breien en naaien. Riek hielp de verpleegster in de polikliniek. 'Maar ik ging steeds meer inzien, dat het zo niet langer kon. Op 25 april, de herdenkingsdag van de proclamatie van Ambon, zag ik mijn vader en de andere KNIL-mannen in hun uniformen de vlag hijsen. Ik heb me toen laten uitleggen hoe alles in elkaar zat en ben me ermee gaan bemoeien. Elke keer waren er onrechtvaardigheden en beloften die niet werden nagekomen door de Nederlandse overheid. We richtten een verzetsorganisatie op, de CRAMS. Behalve mijn moeder was ik de enige vrouw die meedeed. Niemand was zo fel als mijn ouders en ik. Als ik naar bijeenkomsten of doopfeesten ging, zeiden de mensen: daar heb je die vrouw weer. Ze accepteerden niet dat ik als vrouw met politiek bezig was. Ze zeiden: wat doet ze eigenlijk? En als ik daar dan kwam, zei ik: kom zitten, dan zal ik het jullie uitleggen. Ik ben gewoon doorgegaan. In 1954 werden we met honderd gezinnen die bij onze verzetsorganisatie waren aangesloten, overgebracht naar Zeeland. Omdat duidelijk was geworden dat we niet naar Ambon terug konden, wilde de overheid ons verplichten tot zelfzorg. Wij verzetten ons daar tegen. Als we zouden gaan werken, zouden we onze KNIL-rechten opgeven.

Toen wij weigerden om te gaan werken hebben wij negen maanden geen zakgeld, eten en kolen gekregen. Er waren gezinnen met kinderen die in de winter op blote voeten liepen en in zomerkleren. Maar we hielden vol. Toen hebben we als organisatie het volgende gedaan. We zeiden: we gaan niet stelen, maar de vrouwen gaan naar de winkels en vragen om eten. Wij legden aan de winkeliers uit waarom we dat deden en we kregen eten. Wij gaven hen onze etensbonnen en zeiden, dat ze die naar het C.A.Z. (Commissariaat Ambonese Zaken) moesten sturen en dan zouden zij hun geld krijgen. Dat hebben ze gedaan. Wij kregen van de boeren groenten en aardappels. Ik herinner me dat mijn moeder God ging danken, toen wij met voedsel in het kamp kwamen. Ze zei: we zitten in de problemen, maar onze lieve Heer vergeet ons niet. Toen kwam de politie, omdat een boer die gebeld had om navraag te doen over de bonnen. Onze mannen moesten mee naar het politiebureau en werden in cellen gestopt. Ik moest mee als tolk.

Omdat ik in Indië veel met Hollandse kinderen was omgegaan was ik één van de weinigen die goed Nederlands sprak. Ze stopten me in een cel. Na een paar uur deden ze het luikje open en vroegen me: wie heeft je opdracht gegeven dat eten te stelen? Jullie leider? Jullie organisatie. Ik zei: nee. Toen ze me het voor de derde keer vroegen, heb ik geantwoord: De koningin heeft me dat laten doen. En jullie minister van Defensie. Wij hadden haar en de minister brieven gestuurd over onze rechten. Toen lieten ze me gaan, maar ik mocht het kamp niet meer uit. De mannen werden voor de rechter gebracht. Een zoon van één van die boeren was journalist en heeft voor ze getuigd. Hij zei: “Ze hebben niet gestolen. Mijn vader heeft hen het eten gegeven. Ik was er zelf bij.”

Door al dat onrecht werd ik steeds meer bij de politiek betrokken. De mensen accepteerden het toen ook. Ik zat in allerlei besturen en de mensen zagen dat ik voor hun rechten op kwam. Onze leiders werden daarna in verschillende kampen geïnterneerd. Mijn man kwam in Westkapelle. We kregen geen eten en geen zakgeld.

Weet u hoe ze aan eten kwamen? Als onze kinderen ‘s morgens naar school gingen, werden ze onderweg door Nederlanders aangesproken: “Als jullie straks uit school komen, ga dan op de vuilnisbelt zoeken en dan moet je de pakken die goed ingepakt zijn meenemen. Dat is eten voor jullie.”

Die mensen wisten dat wij geen eten kregen. Ik was met mijn ouders in Wieringerwerf geïnteresseerd. Daar was het precies zo. Geen eten en geen zakgeld. De grote jongens gingen naar de boeren. Ze mochten de overgebleven aardappels uit het land halen en ze kregen kool. De politie kwam er achter en de jongens mochten met het eten ons kamp niet in. Ik stond daar bij en ging naar de politie toe en zei: “Jullie laten die jongens wel binnen, hè!” Ik heb toen flink ruzie gemaakt en toen mochten ze het kamp in. De politie had ons kamp omsingeld en ‘s avonds gingen de schijnwerpers aan. Toen was het al 1956. Op een keer kwam de politie bij mij thuis met een opdracht van de wachtcommandant. Voortaan mochten we alleen op vertoon van een brief het kamp in en uit. Hij gaf die brief aan mij. Onze kachel brandde. Ik heb dat briefje aangepakt en voor zijn ogen in snippers gescheurd en in de kachel gegooid. Ik zei: “Sinds wanneer bestaat dit bevel?” Hij zei: “Dat weet ik niet.”

Toch maakten ze steeds vaker uitzonderingen voor ons omdat we weigerden te werken. Ze hebben onze leiding die in Scheveningen gevangen zat onder druk gezet ons over te halen het verzet op te geven. Onze voorzitter is daarvoor bezwiken en een groep mensen ook. Toen hebben wij ons weer afgesplitst als P.N.M.S. Wij gingen ervan uit, dat we binnen moesten zien te krijgen wat we konden, maar wat tegen onze KNIL-rechten in ging, moesten we weigeren. We moesten een formulier ondertekenen en daarop kregen we een zakgeld van f 18 per persoon per week. Een gezin kreeg f 36. Mijn man is dus nooit gaan werken. In de jaren zestig kwam de Rijksgroepsregeling Ambonezen (R.A). Die R.A. is in 1986 opgeheven en nu heeft mijn man AOW. Onze strijd tegen die zelfhulp hebben we toen al gewonnen.’

Militair kamp

Toen de meeste Ambonezen de zelfhulp accepteerden, begon de Nederlandse regering vanaf 1959 de 75 kampen op te ruimen. Riek Leiwakabessy: ‘De dreiging dat we hier weg moesten, is er dus steeds geweest. Toen ik in de jaren zeventig in de kampraad zat, heb ik regelmatig contact gezocht met de regering. Minister van Doorn is hier eens geweest nadat ik hem had opgebeld.

In 1984 hoorde ik op het Journaal dat minister Brinkman had besloten ons kamp, het laatste Ambonezenkamp in Nederland te laten opruimen. Ik schrok me dood. Ik zat toen niet in de kampraad, maar ik was de enige overgeblevene van de oude kern die zich inzet voor het behoud van de KNIL-rechten. Er is toen een handtekeningenactie gehouden en er zijn nieuwe verkiezingen georganiseerd waardoor ik weer in de kampraad kwam. Ik wist dat de mensen die toen in de kampraad zaten zich niet tegen ontruiming zouden verzetten. Dit is nog altijd een militair kamp en dat argument moest tegenover de Nederlandse overheid worden gebruikt. Ik wist dat we het alleen op dat argument konden winnen omdat wij dat zwart op wit hadden vanaf onze komst naar Holland.

Toen de brief van WVC kwam, ben ik als secretaresse van de raad aan de slag gegaan. Ik heb ervoor gezorgd, dat de bewoners ermee akkoord gingen dat we er een rechtszaak van maakten. Vier processen zijn er geweest. Telkens probeerde de overheid het over de boeg te gooien dat wij weigerden huur te betalen. Dat is niet waar. Dat is maar een stukje van het verhaal. En de regering ging haar gang en bouwde de woningen voor ons in Vught. Ik reisde naar Den Haag, overlegde met organisaties en de advocaat. En op 15 maart jl. is dus de uitspraak gekomen dat we hier mogen blijven. De kantonrechter vroeg aan de landsadvocaat: “Waarom hebben jullie niet eerst met de bewoners gepraat voordat jullie die huizen gingen bouwen?” Die advocaat ging een ander verhaal vertellen. “Nee,” zei de rechter, “dat vraag ik niet. Waarom hebben jullie niet van tevoren met die mensen overlegd?” Ja, toen stond die landsadvocaat met z’n mond vol tanden.

Dat is juist waar ik al die jaren naar gestreefd heb: roep de mensen bij elkaar en overleg met hen wat ze willen. Dan sta je sterk. Ook al zijn er nu nog maar vijftig gezinnen die vechten voor de KNIL-rechten.

Onze leiders hebben die rechten verspeeld. Zij hebben met de Nederlandse regering onder één hoedje gespeeld.’

Geen onrecht

Riek Leiwakabessy: ‘De jongeren spreekt het niet erg aan. Dat kan ook niet als niemand hen de voorgeschiedenis vertelt. De Nederlanders zijn ook pas tijdens de treinkapingen bewust geworden van onze geschiedenis en wat er met ons is gebeurd. Ik redeneer zo: we moeten eerste de erkenning van onze KNIL-rechten hebben. Daarna komt het andere doel: de vrijheid, de RMS en Ambon. Dat spreekt de jongeren wel aan. Als wij naar die nieuwe huizen in Vught waren gegaan en dit kamp hadden verlaten dan hadden we onze KNIL-rechten opgegeven. Nu hebben we opnieuw gewonnen en gaan we verder. Nu staan er 123 huizen leeg in de Vughtse Hoeve. Slechts tien gezinnen uit ons kamp zijn daar heen gegaan en nog enkele Ambonezen die al in het dorp woonden. Wij blijven met honderd gezinnen in Lunetten wonen.

Mijn grote zorg is – en daar blijf ik voor vechten – rechtvaardigheid voor onze mensen.’

Ontmoeting met professor Mary Grey (1989)

Daar gaat ze weer!

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 4 maart 1989

Een ontmoeting met Mary Grey, de nieuwe hoogleraar 'feminisme en christendom' in Nijmegen.

Inleiding

Vanaf haar veertiende jaar wilde ze theologie studeren, maar de rooms-katholieke seminaries lieten en laten ook nu nog vrouwen niet toe. Theologie studeren aan de seculiere universiteiten hebben de bisschoppen verboden. Negeer je dat verbod, dan kun je ondanks de diploma's toch niet terecht in de katholieke kerk in Engeland.

Dr. Mary Grey (1941), de nieuwe hoogleraar 'Feminisme en christendom' van de bijzondere leerstoel aan de faculteit der godgeleerdheid van de Katholieke Universiteit in Nijmegen, koos daarom maar voor klassieken en filosofie aan de universiteit van Oxford. Toen haar man een baan in Nederland kreeg en ze van 1967 tot 1971 in Nederland woonden, probeerde zij opnieuw theologie te gaan studeren, nu in Leiden.

Geen aansluiting theorie en praktijk

Ze zegt: In Nederland is studeren onmogelijk met vier kleine kinderen van wie de oudste destijds vijf was. De schooltijden zijn niet aangepast en er is onvoldoende kinderopvang. In Engeland zijn de kinderen van kwart voor negen tot half vier op school. Het is normaal dat ze tussen de middag overblijven. Maar anderzijds is het in Engeland bijna onmogelijk geld te krijgen voor een studie theologie. Dat wordt als een nutteloos vak gezien, net zoals letteren. Er is wel geld voor computerstudies.

In 1972 verhuisden we naar Leuven. Daar hoorde ik al snel dat ik aan de katholieke universiteit wel theologie kon studeren. Eindelijk lukte me wat ik mijn hele leven al had gewild. Maar langzamerhand kwam ik tot de ontdekking, dat deze theologie niet past bij de ervaring van gewone mensen. Ik gaf catechese in Brussel en aan de Engelse school in Tervuren, maar ik merkte dat theorie en praktijk niet op elkaar aansluiten. Toen ik wilde promoveren ben ik aan drie verschillende onderwerpen begonnen. Het eerste was in de Russische orthodoxie over het huwelijk bij professor Evdokimov. Hij heeft een mooie theologie over het huwelijk, maar te mystiek; dat past niet op de praktijk van mensen. De vrouw wordt te ideaal afgeschilderd.

In 1977 gingen we terug naar Engeland. Ik moest voor het gezin de kost verdienen. Mijn man had zijn werk als chemicus opgegeven. We waren beiden actief in het vredes- en ontwikkelingswerk en hij ging zijn baan in de industriële wereld steeds meer zien als tegenstelling tot wat er in de derde wereld gebeurt. De economische crisis en onvrede over

het optreden van transnationale ondernemingen verhaastten onze beslissing om uit België te vertrekken. Ook onze kinderen uitten steeds meer kritiek op het werk van mijn man. We hebben toen een stukje land gekocht in Engeland. Daar verbouwt mijn man aardbeien en werkt daarnaast aan een ontwikkelingsproject in India.

Ik kreeg een baan als docente godsdienst en filosofie aan St. Mary's College in Twickenham. Intussen probeerde ik opnieuw te promoveren, nu op de theologie van het lijden van Moltmann. Maar ik merkte dat ook die niet aansloot op de situatie van vrouwen. De derde poging lukte wel: toen koos ik voor feministische theologie.'

Werkte er in Leuven een hoogleraar die openstond voor deze theologie?

'Ja, Van Bavel. Hoewel zijn vak de leer van de kerkvaders is, met name Augustinus, sympathiseert hij met feministische theologie op voorwaarde dat die niet oppervlakkig blijft. Ik was de eerste die in deze richting in Leuven promoveerde. Het was een boeiend, maar zwaar jaar. Ik had één jaar onbetaald verlof genomen en reisde regelmatig heen en weer tussen Engeland en Leuven om mijn werk met Van Bavel te bespreken.

Met mijn werk op St. Mary's College heb ik het intussen wel wat moeilijker gekregen. Ik merk nu hoe ik gevangen zit in de structuur van die oude sacramentele theologie, waar ik eigenlijk niet meer achter kan staan. Mijn studenten zijn jongeren van 18 tot 22 jaar die zelf worden opgeleid voor een baan in het onderwijs. Ik probeer hen te laten zien dat die oude begrippen in de theologie niet meer passen op onze hedendaagse ervaring. Ik probeer hen gevoelig te maken voor datgene waarom het in de feministische theologie gaat, maar dan roepen ze al gauw: 'O, daar gaat ze weer!' Ik ben geen agressieve feministe en ik wil ook al het oude niet overboord gooien, maar ik wil hen kritisch leren kijken naar wat vroeger als theologie is geformuleerd.

Op school zijn we wel oecumenisch bezig. We laten ons in onze vakgroep inspireren door de bevrijdingstheologie; ik sta dus niet alleen. Wel op het gebied van feminisme en theologie. Mijn collega's begrijpen daar niet veel van omdat ze niet zien wat feminisme met geloven te maken heeft. Feminisme in de maatschappij betekent voor hen: vrouwen moeten een baan hebben. Ze snappen niet, dat feminisme ook een kritische kijk op de theologie betekent. Daarom ben ik dankbaar dat ik nu de kans heb in Nederland te werken. Hier is al veel meer aan de gang en ben ik vrijer.'

Hoe combineert u uw werk in Nijmegen met uw volledige baan in Engeland?

'Ik moet acht keer per jaar naar Nijmegen. Ja, het zal niet gemakkelijk worden. Ik durf mijn baan in Engeland niet te laten schieten, anders heb ik geen inkomen. Aan de leerstoel in Nijmegen is geen inkomen verbonden; alleen een onkostenvergoeding. Maar het is een uitdaging voor me. Het is nieuw voor mij dat hier aan de basis zoveel gebeurt. Ik heb veel gelukwensen gekregen van allerlei groepen in het land en ik hoop, dat ik in de toekomst daarmee ook zal kunnen werken.'

Hoe bent u met feministische theologie in aanraking gekomen?

'Een vriendin van mij ging in Toronto theologie studeren. Toen ze in 1984 in Engeland terugkwam zei ze: wij moeten hier een conferentie over feministische theologie organiseren. Het wordt tijd dat we hier eens beginnen. Ik was wel erg betrokken bij de positie van de vrouw in de kerk en bij bevrijdingstheologie, maar met feministische theologie had ik me nog niet bezig gehouden. De kritiek van Daly en Radford Ruether kende ik niet. Die conferentie heeft een enorme bewustwording bij mij op gang gebracht. We hadden Radford Ruether

uitgenodigd en Tine Halkes. Ik had nog nooit van haar gehoord. Helaas kon zij toen wegens ziekte niet komen. Er kwamen honderdtien vrouwen uit heel Engeland en Schotland. We merkten dat de anglicaanse vrouwen veel verder waren dan de rooms-katholieke. In die kerk was al een hele discussie gaande over de wijding van de vrouw. Er ontstond een feministisch netwerk en dat functioneert goed. Intussen ben ik ook nog een avondcursus feministische theologie begonnen aan St. Mary's College voor ouderen.

Mijn leven is daarna totaal veranderd. Binnen een paar maanden besliste ik, dat ik mijn proefschrift wilde schrijven. Twee jaar geleden was ik in Helvoirt bij de conferentie van Europese feministische theologes en daar heb ik voor het eerst Tine Halkes ontmoet. Ze is naar mijn promotie in Leuven gekomen en daarna ben ik voorgedragen voor deze leerstoel.'

U zei dat u uw leven anders ging inrichten. Wat bedoelt u daarmee?

'Ik kon niet gewoon doorgaan met alles waarmee ik bezig was. Ik heb een grote familie en sommigen begrijpen de keuzen niet, die mijn man en ik in ons leven maken. Ik ben lid geworden van de beweging voor vrouwen in het ambt en van 'vrouwen in de theologie' (Wit). Dat heeft ook consequenties. In januari was de week van de eenheid in het christendom. Ik heb daaraan, tegen mijn gewoonte in, niet meegedaan, maar ik heb vrouwen van verschillende kerken uitgenodigd en we hebben samen gegeten en besproken wat we kunnen gaan doen. Ik heb altijd activiteiten zoveel mogelijk ondersteund, maar nu neem ik juist van heel veel dingen afstand. Dat is een moeilijk proces, als je getrouwd bent en kinderen hebt. Je wilt iets nieuws beginnen, maar de mensen om je heen zitten in de oude tradities. Je kunt niet helemaal je eigen weg gaan. Mijn man en ik zitten in een kleine derdewereldgroep in onze parochie, maar daarin wil ik toch ook aan de structuren werken. Dat is de enige kans om mensen verder te brengen.

De Wit is sterk in Engeland. De strijd in de anglicaanse kerken is nu heel hevig. Ik ben echter bang dat die strijd te veel wordt toegespitst op de wijding van vrouwen. Ik vind dat niet het belangrijkste. Ook niet in de rooms-katholieke kerk. De vraag is: wil je nog priester zijn binnen deze structuren? Daarover heb ik al een woordenwisseling gehad met kardinaal Simonis, die toch al tegen de vrouw als priester is. De centrale vraag is: welke structuren moeten wij in de kerk hebben?'

Waar wilt u zich in de feministische theologie speciaal op richten?

'Omdat ik zo lang in de vredes- en de derdewereld-beweging heb gewerkt is het me duidelijk geworden, dat vrouwen weinig betrokken zijn op de wereld. Ik vroeg me af waarom en ik denk, dat we een ander model moeten vinden om naar die wereld te kijken; een model van jezelf zien in relatie met anderen, met wat er verder in de wereld gebeurt. Ik hoop dat, als vrouwen dat zien, ze meebouwen aan rechtvaardiger relaties en nieuwe structuren. Vrouwen komen meestal vanuit een onderdrukte situatie. Ze vinden het belangrijk zichzelf te ontwikkelen, maar de kans is dan niet denkbeeldig dat we individualistisch worden net als anderen, bijvoorbeeld de mannen. We ontnemen onszelf dan de mogelijkheid de wereld een ander visioen aan te reiken. We hebben dan evenmin andere waarden aan te bieden.

Is het niet vanzelfsprekend dat feministen vanuit hun kritiek op deze cultuur werken aan een andere samenleving?

Hoe kunt u praten over feminisme als één blok? Er zijn zoveel verschillende stromingen. De meeste mensen denken dat feminisme betekent: vechten voor gelijke rechten voor de vrouw. In mijn rede in Nijmegen heb ik The Times geciteerd, die schreef: 'Het feminisme is dood.'

Maar als je Ruether en Daly leest, dan zeggen ze wel degelijk dat er een visioen van onderlinge verbondenheid is, om er samen te zijn met anderen.'

Vindt u, dat feministen niet of te weinig aan verandering werken?

'Te weinig, vind ik. Wel in de vredesbeweging. Ik geloof sterk in de manier waarop de vrouwen van Greenham bezig zijn. Maar het werkt te weinig door naar de rest van de samenleving. De publieke opinie denkt ook dat feministen streven naar meer macht op dezelfde manier als mannen dat doen; dat is jammer. Feministen hebben ook fouten gemaakt. Zo vind ik het triest dat — althans in Engeland — witte vrouwen niet gevoelig zijn geweest voor de onderdrukte positie van zwarte vrouwen.

In Engeland moet ik een boek schrijven over gemeenschapsvormen, dat zowel door een bisschoppelijk comité als door het godsdienstonderwijscentrum moet worden geaccepteerd. Daarin zou een hoofdstuk over antiracisme komen, maar de bisschoppen hebben het niet geaccepteerd omdat ze het woord racisme te hard, te politiek vinden. Net als je zegt: 'Je mag geen feminisme gebruiken, zeg maar liever: vrouwen en mannen in de kerk'. Daarom vraag ik me af: hoe komen we van die traditionele wereldbeschouwing af? Hoe kunnen we aan een wereld werken waarin we proberen ons in eikaars positie in te leven?

Vrouwen weten dat ze leven gevend zijn. Daarom blijven ze thuis en zorgen voor hun kinderen. Daarom gaan ze er niet op uit om de wereld te veranderen. Ze blijven 'moederen'; dat is een stroom binnen het feminisme. Ik probeer een manier te vinden hoe je deze empathie kunt ombouwen tot een kracht waardoor vrouwen autonomie en onafhankelijkheid opbouwen. Maar ik moet bekennen, dat ikzelf daar ook niet zo goed in ben. Mijn kinderen hebben van mijn man en mij geleerd gevoel te hebben voor rechtvaardigheid en op te komen voor de rechten van minderheden, maar dat is altijd gemakkelijker buitenshuis dan binnenshuis.

Dit gezinsleven zoals wij het kennen vind ik trouwens een gevaarlijke vorm. Het gezin moet veel meer open naar de wereld toe leven. Er moeten ook andere leefvormen worden geaccepteerd. Zoals in de jaren zeventig bekend werd hoe vrouwen binnen het huwelijk en het gezin werden mishandeld en onderdrukt, zo wordt in de jaren tachtig bekend hoe kinderen binnen het gezin worden mishandeld en misbruikt.'

In Nederland woont zestig procent van de mensen niet meer in gezinsverband, maar toch houden christelijke politieke partijen en de kerken daar liever geen rekening mee in hun beleid. Wat moet er volgens u gebeuren?

'Ik ben teleurgesteld in de kerken die andere leefvormen niet willen erkennen en ondersteunen. Ze spreken over 'het gezin' alsof er maar één leefvorm is. In Engeland neemt het aantal één-oudergezinnen en andere relatievormen ook toe. Ik denk dat de kerken mensen moeten steunen in de levenssituatie waarin ze op dat moment zitten, en ze niet moeten proberen terug te duwen in een vorm die de maatschappij heeft aangereikt. De kerken sluiten hun ogen. Het gezinsleven is niet meer zoals het vroeger was. Er zijn nieuwe relatievormen. Maar helaas is de traditie taai en dat is zeker een van de redenen waarom de jeugd niets meer met de kerk te maken wil hebben.

Trouwens, als we spreken over christelijke tradities en het gezin denkt men altijd dat het gaat om een vader, een moeder en twee kinderen. Maar als we teruggaan naar de tijd van het eerste begin toen de christelijke beweging op gang kwam dan is dit kerngezin zeker geen christelijk model. De Amerikaanse theologe Schüssler Fiorenza heeft ons laten zien, dat die

beweging bestond uit losse groepen die afstand namen van de patriarchale familie, maar helaas is deze inspiratie snel weggewerkt omdat ze staatsgevaarlijk was.'

Vindt u het een taak voor feministische vrouwen om daadwerkelijk andere leefvormen te bevorderen en nieuwe mogelijkheden te scheppen?

'Ja, vooral ook omdat zoveel gescheiden vrouwen en homoseksuelen aan de rand van de samenleving staan. Daarom vind ik de 'vrouwenkerk' zo'n boeiend verschijnsel in Nederland. Ik heb al verscheidene bijeenkomsten meegemaakt. In de Wit-beweging vierten we nu de traditionele feesten van de kerk op vrouwenmanier. Bijvoorbeeld moederdag. Dan vragen we elkaar: wat betekent moeder eigenlijk? Moederkerk, nee, moeder Maria, nee, moeder van een gezin, nee, want daar hebben veel vrouwen zo'n slechte ervaring mee. Maar wat kan het dan betekenen? Zo zoeken we naar nieuwe vormen van vierten.

Een concreet voorbeeld is de St. Hilde's Community. In Engeland hebben we nog geen vrouwelijke priester in de anglicaanse kerk, maar in Amerika zijn ze er wel en sommigen zijn naar Engeland gekomen. Suzanne Fagel is zo'n vrouw. Ze heeft veel aandacht gekregen omdat de Engelse bisschoppen een vrouwelijke priester maar niks vinden. Maar van alle kanten komen nu de vrouwen naar St. Hilde's Community om met haar de vieringen te doen. Vrouwen hebben honger naar spiritualiteit en er ontstaat tussen die vrouwen ook een nieuwe onderlinge trouw en solidariteit.

Maar hoe het verder zal gaan? Ik weet het niet, vooral omdat het er in de kerk op dit moment niet beter op wordt voor vrouwen. Het nadeel in Engeland is, dat er een grote kloof bestaat tussen het seculair feminisme en tussen het christelijk geïnspireerd feminisme. Anders zouden we vanuit die gezamenlijke inspiratie veel meer kunnen doen tegen incest, vrouwenmishandeling, en allerlei andere politieke gebeurtenissen.'

Het gevaar bestaat, dat vieringen ontaarden in koesterende groepen en te weinig betrokken zijn op politieke gebeurtenissen in de samenleving.

'Vindt u, dat vrouwen te weinig de strijd aangaan in de samenleving? Weet u, vrouwen hebben het zo moeilijk. Ze hebben zo'n drukke taak. Ze hebben de zorg voor de kinderen en de oude mensen. Ouderen en zieken worden een steeds grotere groep in de samenleving en ze komen toch neer op de schouders van vrouwen. Daarbij komt, dat vrouwen de slechtst betaalde banen hebben en zichzelf maar moeilijk in een groep kunnen handhaven. We ontdekken daarin een ander niveau van seksisme. Ik werd er zo triest van toen ik las over de dood van onze hedendaagse moeder Nelle Morton (Amerikaans feministisch theologe, sd), hoe zij haar hele leven gevochten heeft voor de plaats van vrouwen.'

Moeten vrouwen harder gaan onderhandelen met hun partners of weigeren te zorgen, zich minder verantwoordelijk op te stellen als anderen de verantwoordelijkheid weigeren te delen?

'Vrouwen moeten harder gaan vechten. Als het gaat om de zorg voor de kinderen, dat is een kwestie van samen zorgen, maar ja, in de praktijk komt het werk toch steeds op de vrouwen neer. Anderzijds kunnen we de volgende generatie kinderen ook niet onder onze strijd laten lijden.

Ze moeten verzorgd worden. Elke keer stoot je weer op dat probleem. Soms denk ik, dat we terug zijn in de middeleeuwen. Maar er is hoop voor de volgende generatie.

Er moet ook op een minder sentimentele manier worden gesproken over de opvoeding van kinderen. Kinderen moeten leren eerder zelfstandig te worden. Ik zie ook bij mijn studenten

wel positieve veranderingen. Als ik met mijn dochters praat zegt de één: jouw ideeën zijn ouderwets. De strijd is gewonnen. Alles tussen mijn vriend en mij is geregeld. Mijn andere dochter studeert in Oxford. Zij is bijna afgeknapt omdat ze als enige tussen jongens binnen haar faculteit zat. Het laatste jaar heeft ze nauwelijks geslapen. Toch is ze met de beste papieren geslaagd. Ze is daardoor heel sterk geworden. Maar dan versterk je die competitie weer. Wij willen toch niet meer meedoen met die wedstrijdjjes, maar juist andere waarden opbouwen? Maar dit voorbeeld is wel de realiteit. De verleiding om het maar op te geven ligt steeds op de loer.'

De dubbele dictatuur in Polen: de vrouw slaaf van kerk en staat (1989)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 4 februari 1989

De problemen in Polen zijn niet alleen economisch van aard. De pijn zit dieper, denkt Kinga Stawikowska, een strijdbare vrouw die tegen Sieth Delhaas een boekje open doet over de vrouwvijandigheid van kerk en staat.

Inleiding

Dr. Kinga Stawikowska (45) is protestants en historicus. Ze is getrouwd met een rooms-katholieke man, heeft vier kinderen en woont in Polen. Achter deze schijnbaar simpele personalia gaat een bewogen levenswerkelijkheid schuil. Stawikowska is ervan overtuigd, dat de maatschappelijke en economische problemen niet de hoofdoorzaak zijn van de crisis die de Poolse bevolking doormaakt. De Polen gaan gebukt onder veel ingrijpender vragen. Een antwoord daarop is noch van de kerk noch van de staat te verwachten.

Sinds een jaar is Stawikowska secretaresse van bisschop Tranda van de hervormde kerk in Warschau. Voordien was ze twintig jaar als historicus werkzaam bij een museum. Tk wilde alles bijeen brengen', verklaart zij haar verandering van werk: 'Samen brengen wat ik denk en doe.'

Is dat niet wat overmoedig gedacht van een vrouw die werkt in een kerk van slechts 4000 leden, verdeeld over tien gemeenten in het uitgestrekte Poolse land, die – evenals 85 procent van de andere Poolse vrouwen – acht uur per dag buitenshuis werkt, twee uur nodig heeft om van huis naar haar werk en terug te reizen, daarna vier uur moet besteden aan inkopen doen en koken, en daarnaast nog vier kinderen en een man heeft te verzorgen?

Ze zegt: 'De jongste van zeven gaat nu naar school. Nu heb ik eindelijk tijd voor andere dingen. Er is veel te doen, bijvoorbeeld voor de vrouw in de kerk. Bij ons kunnen vrouwen niet in het ambt. Vrouwen zijn op alle andere posten oververtegenwoordigd, maar ze hebben geen stem in beleidskwesties. In 1983 ben ik door de bisschop, voordat ik secretaresse bij hem werd, gevraagd of ik namens onze kerk in de commissie voor vrouwenwerk van de Poolse oecumenische raad wilde. Vanuit die commissie heb ik in het hele land kleine vrouwengroepjes gevormd waarin de acht protestantse kerken waren vertegenwoordigd. Al vrij snel kwam het gesprek op de positie van de vrouwen in Polen, die ondraaglijk zwaar is. Het is bijna onmogelijk tijd voor onszelf vrij te maken. Vrouwen moeten alles doen en hun mannen helpen nauwelijks. In feite zijn de vrouwen in onze economie de slaven.'

We leven hier in een vrouwvijandige kerk en samenleving, maar de vrouwen zelf onderkennen dat niet. Daarom kan het probleem ook niet ter discussie worden gesteld. Ze denken dat het een economisch probleem is. Als de economie verbetert krijgen de vrouwen het ook beter, redeneren ze. Maar dat is niet waar.'

Kunt u vanuit de vrouwencommissie van de oecumenische raad niets doen voor vrouwen?

'Sinds twee jaar ben ik geen voorzitter meer. Ik denk dat de heren vonden dat de vrouwen wat te veel bij elkaar zijn geweest. Er is nu een andere vrouw voorzitter, die niet zo bedreigend is voor mannen in de kerk als ik. Ik ben in 1986 nog wel bij het Oecumenisch Platform van Christenvrouwen in Helsinki geweest. Ik wist dat ik door de afgevaardigde van EFEC-Women (Ecumenical Forum of European Christian Women) was uitgenodigd, maar de Poolse Oecumenische Raad heeft die uitnodiging niet aan mij doorgegeven. Twee weken voor de vergadering in Helsinki werd me door de raad verteld, dat ik naar Helsinki had kunnen gaan, maar dat het nu te laat was om de papieren nog aan te vragen. Ze wisten dus, dat ik niet meer kon vertrekken. Ik heb echter een Hongaarse pas en dus had ik voor Helsinki geen visum nodig. Ik had intussen alle formaliteiten in orde, heb de reis zelf betaald en ben naar Helsinki vertrokken.'

Waarom wilde de oecumenische raad niet dat u ging?

Ik denk dat de kerken niet willen dat het vrouwenprobleem, het feminisme, aan de orde wordt gesteld. Er is een oppositie daartegen die nauwkeurig te werk gaat. Men is bang dat vrouwen zich sterk gaan maken voor de vrouw in het ambt. Dat is een groot probleem, zowel voor de orthodoxe kerk als voor de Lutherse kerk. Er zijn in beide kerken nogal wat studentes theologie die met hun studie slechts catechete kunnen worden. Men ziet het feminisme als een grote bedreiging. De mannen denken er niet bij na dat het feminisme deze wereld juist wat menselijker wil maken.

Maar misschien heb ik, nu ik geen voorzitter van de vrouwencommissie meer ben, wel betere kansen. De mannen zijn weer in slaap gesust. Ze hebben na mijn vertrek gezegd: goed zo, het feminisme is niets geworden. Zij heeft zichzelf in opspraak gebracht. Nu is het voorbij.'

Is in Polen al een vrouwenbeweging op gang gekomen?

'Nee, de man-vrouw verhouding bestaat hier niet als probleem. De mannen en vrouwen bij ons in de kerk worden aangesproken als mensen, maar wat men mensen noemt zijn in feite mannen. En omdat de positie van vrouwen niet als probleem wordt onderkend kan men het ook niet ter hand nemen. Dat geldt niet alleen voor de kerk, maar voor de hele samenleving. In de socialistische landen hebben vrouwen snel gelijke rechten gekregen. In Polen al in 1956. Maar het is alles te vanzelfsprekend. Vrouwen kunnen studeren en werken: juridisch is alles open. Maar dan blijkt dat vrouwenzaken helemaal niet geregeld zijn en niemand spreekt erover. Men verwacht eenvoudig dat vrouwen zich aanpassen aan de normen van de mannen, ondanks hun andere lichaamsbouw. Doen ze dat niet dan wordt dat als rivaliteit betiteld. Maar voor de vrouw is het onmogelijk om deze weg te gaan. Het is de weg van de man en die moet menselijk gemaakt worden.'

Hoe bent u tot dit inzicht gekomen?

'Ik was 33 jaar toen ik een dochter kreeg nadat er twee jongens waren geboren. Toen Judith geboren is heb ik vreselijk gehuild. Ik verwachtte een jongen en mijn eerste gedachte was:

waarom moet ik een vrouw ter wereld brengen als ze zo'n moeilijk leven tegemoet gaat? Ik lag in het ziekenhuis, maar op het moment van de bevalling was ik helemaal alleen. Ik was de eerste die zag dat het een meisje was. Eerst was ik een tijdje buiten bewustzijn en daarna kwam die enorme huilbui. Op dat moment ontdekte ik niet het vrouwenvraagstuk; het was de geboorte van een loyaliteit. Voordien had ik me gerealiseerd dat het vrouw-zijn in onze samenleving een probleem is. Ik had altijd gedacht, dat het mijn persoonlijk probleem was. Nu werd ik me bewust van het algemene karakter ervan. Niemand spreekt je in Polen aan als vrouw: in de kerk niet, in de massamedia niet, nergens. Vrouwen worden niet genoemd. Iedereen is mens, dus man. Het eerste jaar heb ik veel met Judith getobd, maar het besef leefde heel diep bij me: nu leef ik samen met een andere vrouw. Een kleine vrouw weliswaar, maar ik zal me tegenover haar gedragen zoals ik wilde dat anderen zich tegenover mij gedroegen toen ik jong was. Ik ga met Judith anders om dan met de jongens. Ik praat met haar over veel dingen, waarover mijn moeder nooit met mij heeft gesproken. Kijk, zeg ik, kijk om je heen. De helft van de mensheid bestaat uit vrouwen. Wat ik zelf in mijn eentje heb moeten ontdekken, geef ik haar als geschenk voor het leven mee.

Ik zeg niet: vrouwen zijn beter. Nee, ik zeg: je kunt kiezen. Je kunt alleen blijven of je kunt kinderen krijgen. Ik laat haar de mogelijkheden zien, die mij nooit getoond zijn.

Ik trouwde op mijn drieëntwintigste. Dat is in Polen niet jong. Alle meisjes bij ons willen trouwen. Vrouwen die alleen blijven hebben geen enkel aanzien. Ze hebben ook geen kansen om binnen de beroepshiërarchie carrière te maken. En het opmerkelijke is dat niet mannen hun tegenstander zijn, maar juist andere vrouwen. Als een vrouw met een gezin een alleenstaande ontmoet, is ze woedend. Ze verwijt haar dan dat ze het maar gemakkelijk heeft omdat ze geen gezin te verzorgen heeft, en ze zal alles doen om die vrouw te beletten carrière te maken.

Het ontbreken van solidariteit tussen vrouwen is voor mij een groot probleem. Maar hoe stel ik dat ter discussie? De vrouw zal eerst zichzelf moeten ontdekken, pas dan kan zij anderen echt iets geven. En daarmee wil ik allereerst in mijn kerk aan de gang: hoe maak ik de vrouwen bewust van hun positie in deze samenleving?

Er is nog niets veranderd toen deze dochter werd geboren. In mijn jeugd heb ik de kerk vaarwel gezegd. Mijn man is van huis uit rooms-katholiek. Wij deden er niets meer aan. Op het moment dat Judith geboren werd wilde ik dat mijn gezin christelijk werd. Toen voelde ik, dat dat een belangrijke waarde vertegenwoordigt. Voor mij is de kerk de gemeente. Die kan overal zijn: ook bij mij thuis of op dit moment tussen ons. De rooms-katholieken in Polen zijn zeer traditioneel. De kerk, de waarheid, is alleen in het gebouw vertegenwoordigd, abstract.

Met mijn besluit brak een verschrikkelijke tijd aan. Onze kinderen waren niet gedoopt. Wij waren evenmin in de katholieke kerk getrouwd. We hebben drie jaar met dat probleem geworsteld en in 1979 zijn we alsnog, twintig jaar na ons burgerlijk huwelijk, in de kerk getrouwd. Het was heel mooi. Toen pas vertelde mijn man mij, dat hij er altijd van gedroomd had in de kerk te zullen trouwen. Dat heb ik nooit geweten. Ik wilde dat Judith protestants

gedoopt werd. Uiteindelijk zijn alle kinderen protestants gedoopt. Dat brengt voor mijn man zeer grote problemen mee. Ik denk, dat het nergens meer in Europa zo toe gaat, maar bij ons eist de katholieke kerk nog dat de kinderen katholiek worden opgevoed. Mijn man heeft ervoor moeten tekenen dat hij alles zal doen om de kinderen katholiek te laten opvoeden; niet algemeen christelijk, maar rooms-katholiek.

Thuis wordt er sindsdien een soort kleine komedie opgevoerd. Mijn man gaat bijna elke zondag om 7 uur 's morgens alleen naar de kerk. Voordien ging hij nooit en was hij zo goed als atheïst. Hij heeft de priester gevraagd of hij ook onze hervormde kerk mag bezoeken. Ja, heeft de priester gezegd, maar alleen als waarnemer. Een afschuwelijke toestand. De kinderen hebben nu in de hervormde kerk belijdenis gedaan en de dagelijkse irritaties zijn nu wel voorbij. Wij bidden voor het eten en mijn man gaat dan voor. Als hij dat aan de priester zou vragen zou hij zelfs dat niet mogen.'

En nu vindt u het belangrijk, dat ook andere vrouwen hun dochters hun plaats in kerk en samenleving leren zien?

'Ja, dat hoop ik. Het kan nog wel even duren, maar ik probeer een strategie te vinden om een begin te maken. Ik wil niet beginnen voordat ik de draad van Ariadne gevonden heb. Ik bedoel: ik moet me goed voorbereiden. Als feministische theologie geaccepteerd zou zijn door de mannen dan zou het geen probleem zijn, maar nu moet ik anders te werk gaan. Niemand weet hier iets van deze theologie. Ik kan dus niet maar simpelweg een programma opstellen – ook niet in mijn functie als medewerkster van de bisschop – en daarmee de kerken in gaan. Ik wil het proberen via de wekelijkse bijbelstudies.

Tegelijkertijd is er de oppositie, die goed oplet. Elk foutje dat ik maak zal worden opgeblazen. Ze zullen zeggen: ze is niet gekwalificeerd want ze is geen theologe. Het is evenmin eenvoudig om aan studiemateriaal te komen. Ik heb een boek van de Duitse theologe Elisabeth Moltmann. Dat kan ik niet aan iedereen uitlenen. Vermenigvuldigen kan evenmin. We hebben in dit land gebrek aan papier, geen mogelijkheid tot fotokopiëren, we hebben geen geld, zelfs niet om een schrijfmachine te kopen. We hebben geen enkele basis.'

Is er buiten uw kerk in Polen geen feminisme?

'Sporadisch. Er is wel wat overgewaaid uit het buitenland. Laatst heb ik in een krant enkele regels gelezen over vrouwen in Warschau. Ik weet nu dat ze eens in de maand bij elkaar komen. Het zijn allemaal intellectuele vrouwen. Onder de arbeidsvrouwen leeft het feminisme helemaal niet. Ze gaan gebukt onder de last van hun veertien-urige werkdag. Ze zijn gefixeerd op de economische problemen in ons land. Maar voor mij staat vast dat het om ethische en culturele problemen gaat waardoor vrouwen er zo slecht aan toe zijn.

Onlangs heeft men een grote enquête gehouden onder jongeren aan de universiteit. Van hen vond vierentachtig procent een eigen gezin het belangrijkste; op de tweede plaats kwam een

huis; op de derde plaats interessante arbeid en op de achttiende plaats — slechts 17,7 procent — kwam de mogelijkheid om invloed op het openbare leven uit te oefenen. Nog enkele plaatsen daarna kwam een hoge positie in het werk. Het heet dan dat de jongeren geen ambities hebben, maar volgens mij duidt dat meer op grote depressiviteit onder hen.

De angst om verantwoordelijkheden op zich te nemen neemt voortdurend toe. Daardoor is het onmogelijk de situatie in ons land te veranderen. Alle mensen vallen terug op hun gezin. Daar voelt men zich veilig. Dat is dus het resultaat van de staatspropaganda: de onmogelijkheid iets te veranderen. De jonge mensen zijn ziek. Ze lijden aan claustrofobie. Als het gezin op de eerste plaats komt en dus zo belangrijk is, betekent dat voor deze kwetsbare samenlevingsvorm een enorme last, die het onmogelijk kan dragen.'

Welke rol speelt de rooms-katholieke kerk in dit geheel? Biedt zij uitzicht op een hoopvoller samenleving?

'De katholieke kerk heeft een zeer grote invloed op het politieke denken. In feite bevestigt zij met haar leer het gezinsbelang van de staat. Maar ze heeft volgens mij absoluut geen morele of ethische invloed. Neem abortus. Dat is een verschrikkelijk zware last, waaronder veel vrouwen lijden. Iedereen weet dat, maar iedereen zwijgt erover. Statistische gegevens — en die komen dan van katholieke professoren — spreken van 800 000 tot één miljoen abortussen per jaar. De officiële toestemming voor abortus bestaat sinds 1955 en dat betekent sindsdien zo'n dertig miljoen ongeboorte kinderen. We weten ook, dat van de duizend geaborteerde vrouwen er 250 daarna geen kinderen meer kunnen krijgen. De staat zegt: we zijn met te veel mensen. Zevenendertig miljoen mensen voor een land dat negen maal zo groot is als Nederland. De staat vindt dat vrouwen boven de 35 jaar geen kinderen meer moeten krijgen; het argument is de vergrote kans op psychisch gestoorde kinderen. Het land zou ook niet zoveel mensen te eten kunnen geven, of werk, onderwijs en kinderopvang kunnen regelen. Abortus is dan de oplossing. Het woekert voort en niemand stelt dit ter discussie. En omdat er gebrek is aan alles zijn er evenmin voorbehoedsmiddelen ter beschikking.'

Waarom spreekt de kerk niet?

'Wat moet de kerk spreken? De protestantse kerken zwijgen. De rooms-katholieke kerk heeft maar één voorstel: de natuurlijke geboorteregeling en de Maria-als-moeder-theologie. De staat gaat door met zijn overbevolkingsprogramma en intussen hebben de vrouwen geen enkele beveiliging. De kerk noemt abortus zonde en verder doet ze niets. De vrouw zit dus tussen de kerk, de staat en het leven van alledag. En realiseer je dit: dit speelt zich af in een land met 95 procent katholieken, die hun geloof ook praktiseren. De kerken zitten vol van de eerste mis om zes uur 's morgens tot de laatste mis van zes uur 's avonds. En tegelijkertijd worden er één miljoen abortussen per jaar gedaan. De vrouw die haar geloof wil praktiseren kan na een abortus dus niet de absolutie van de kerk krijgen. Ze voelt zich schuldig, dus blijven de vrouwen meer en meer weg uit de kerk. Ze worden verscheurd tussen twee ideologieën: die van de kerk en die van de staat, die met elkaar in tegenspraak zijn.

Dit is een vrouwenprobleem, want de man heeft maar zijdelings met abortus te maken. Het raakt zijn lijf niet en dus ook zijn geweten niet. Hij is er van op de hoogte als de vrouw zich laat aborteren, maar hij beleeft het anders. Cijfers wijzen uit, dat zestig procent van de vrouwen na een abortus psychologische problemen krijgt door een zonde-gevoel. Dat werkt natuurlijk door op de rest van de samenleving. En natuurlijk werkt dat door naar de jeugd. Ik denk dat dat terug te vinden is in de uitslag van de enquête die ik eerder noemde. Door de houding van de kerk en de staat wordt de hele bevolking gedemoraliseerd.

Natuurlijk is er wel eens een artikel verschenen over abortus: dat het gevaarlijk is voor het leven van de vrouw of dat de economische situatie bevolkingspolitiek vereist, maar het blijven woorden en vrouwen moeten het probleem als individu op te oplossen.

Ik zat met mijn vierde kind met hetzelfde probleem. Ik was toen 38 jaar. Ik had een privé-arts en die zei toen ik in verwachting was: nou, wat doen we? Ik antwoordde: hoezo, wat doen we? Ze was enorm verbaasd en zei: wilt u dit vierde kind houden? Ik zei: ja.'

Kunnen vrouwen zich laten steriliseren?

'Niemand doet voorstellen. Ook de protestantse kerken hebben geen officiële ideeën of een beleid op dit terrein. Pas een paar jaar geleden hoorde ik in het buitenland voor het eerst van de mogelijkheid van sterilisatie. Ik denk dat dat voor ons een oplossing zou zijn. Er moet voor vrouwen een mogelijkheid komen om een keus te maken. Pas dan zijn vrouwen vrij. En slechts een vrij mens kan tolerant zijn en tot solidariteit komen. Zolang die vrije keuze en die tolerantie er niet zijn, zal er ook geen vrijheid komen voor het Poolse volk.'

Angélique Wegman over toeloop cursus theologie: ‘Vrouwen maken ook docenten weer enthousiast’ (1989)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 1 oktober 1988

De driejarige ‘Inleidingscursus theologie in het perspectief van feminisme en christendom’ bestaat vijf jaar. Op 1 oktober wordt dit lustrum op de Nijmeegse theologische faculteit feestelijk herdacht. Coördinator Angélique Wegman-Dirks vertelt waarom vieren op z’n plaats is.

Waarom zo’n lange naam voor deze cursus; gaat het niet gewoon om feministische theologie?

‘Nee, het is een basiscursus met vakken die bij een theologische studie aan de orde komen. ‘In het perspectief van feminisme’ wil zeggen dat de positie van vrouwen daar extra aandacht krijgt. Dat is uniek in Nederland. Een van mijn taken is er op te letten dat die aandacht voor vrouwen in de leerstof werkelijk naar voren komt. Dit jaar was er een nieuwe docent kerkgeschiedenis en hij moest zich helemaal opnieuw in zijn stof verdiepen om de positie van vrouwen te kunnen belichten’.

Hoe is de cursus ontstaan?

‘Tijdens de colleges feministische theologie van professor Halkes aan de Nijmeegse faculteit was er steeds een grote belangstelling van vrouwen. Halkes ontdekte, dat ze behoefte hadden aan een basiscursus theologie om de context te begrijpen waarbinnen feministische theologie was ontstaan. Haar voorstel binnen het docentenoverleg was een experiment met een inleidingscursus te starten. We begonnen met 45 vrouwen en Johan Negeman bood zich spontaan aan voor het onderdeel ‘Wordingsgeschiedenis van het oude en nieuwe testament’. Dit experiment is binnen enkele jaren door de universiteit overgenomen’.

Welke vrouwen trekt deze opleiding?

‘Het zijn niet enkel vrouwen. Elke cursus — en we zijn nu aan de vierde bezig — telt één of twee mannen. De gemiddelde leeftijd is 40 tot 60 jaar van gemengd kerkelijke afkomst, hoewel rooms-katholieken in de meerderheid zijn.

Zij hebben door ontwikkelingen in kerk en maatschappij en door hun persoonlijke ervaringen behoefte aan een steviger theologische bagage. Ze worden daardoor strijdbaarder.

Aanvankelijk kwamen de cursisten vooral uit Nijmegen en omgeving, maar nu ook verder weg; zelfs vanuit Groningen, Zandvoort en Amsterdam. Als u weet dat de opleiding zes semesters van elk dertien avonden omvat, ‘s avonds van half acht tot half tien, dan begrijpt u wat ze ervoor over hebben. Ook het verloop is praktisch nihil en wekelijks is er een hoge opkomst. Een vrouwengroep uit Roermond heeft na overleg met ons in september 1987 een nagenoeg

zelfde cursus opgezet met voornamelijk docenten van de theologische universiteit uit Heerlen. De belangstelling daar was zo groot, dat ze dit seizoen weer met een nieuwe cursus met 40 vrouwen zijn begonnen’.

Onder de docenten lees ik namen als de professoren Van Iersel, Haarsma en Van Eupen. Vinden zij een cursus voor vrouwen die niet meer zo jong zijn interessant genoeg?

‘Het is een opdracht van de universiteit, dat voor deze cursus docenten van de universiteit worden gevraagd. In het begin was het de docenten niet zo duidelijk wat de cursus inhield. Intussen hebben ze tijdens deze vijfjaar zo’n 200 enthousiaste en kritische cursisten onder hun gehoor gehad – en de volgende 55 staan alweer klaar voor oktober 1989 – dat ze zelf ook meer dan enthousiast geworden zijn. Zo’n belangstelling hebben ze in hun eigen colleges in geen jaren meegemaakt. Wat ik spannend vind, is dat je hen zelf ziet veranderen. Ik loop als coördinator alle cursussen mee en zeker na zo’n vierde keer zie je dat deze mensen geleerd hebben de stof op een heel andere manier te benaderen. Enkele van hen schrijven ook boeken op hun vakgebied en zo komt dit perspectief van feminisme en christendom zelfs verder dan deze cursussen’.

Lenie Jansen, sociale dienst Haarlemmermeer: 'Vrouwen moeten uit de bijstand, maar niet omdat ze geld kosten' (1988)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 1988

Inleiding

De redactie van 'Sociaal Bestek', een blad voor kaderpersoneel van de sociale diensten, heeft een boekje uitgebracht over 25 jaar Algemene Bijstandswet. Drs. Lenie Jansen, stafmedewerker van de sociale dienst in Haarlemmermeer en eindredacteur van 'Sociaal Bestek' over 'Bijstand als bodem'.

In het boekje wordt gezegd: de ABW heeft haar kracht verloren. Maar juist nu belanden steeds meer mensen in de bijstand. Wat nu?

'Minister Marga Klompé, die de ABW heeft ingevoerd, heeft gezegd: 'Mensen moeten met opgeheven hoofd naar de sociale dienst kunnen gaan en evenals elke andere burger maatschappelijk mee kunnen doen'. De situatie die nu is ontstaan, is niet alleen een kwestie van te weinig geld, maar ook van negatieve aandacht van de overheid en de andere burgers voor mensen die van de ABW moeten bestaan. Behalve dat zij elke cent moeten omdraaien, waardoor de tweedeling wordt verscherpt tussen mensen met een betaalde baan en zonder, wordt er scherp op het gedrag van de laatsten gelet. De mentaliteit tegenover deze burgers is veranderd. De situatie is terug waarover de Duitse socioloog Georg Simmel aan het begin van deze eeuw zei: 'De arme heeft geen rol, ontleent zijn identiteit aan het feit dat aan hem wordt bijgedragen'. Anderen ontleen daar het recht aan, dat ze die burgers extra zouden mogen controleren'.

Er zitten overwegend vrouwen in de bijstand. In het rapport 'De arme kant van Nederland' van de kerken wordt kritiek geuit op de term 'feminisering van de armoede' als een modieuze kreet. Wat vindt u daarvan?

'Die term is juist. Ik gebruik hem ook. In het onderzoek 'Bijstand: een status aparte', dat ik bij de GSD Haarlemmermeer heb gedaan, is te zien dat al tien jaar lang de verhouding 85 procent vrouwen en 15 procent mannen is. Je ziet wereldwijd dat de armoede onder vrouwen toeneemt. Dat hangt samen met economische ontwikkelingen en onder andere automatisering. Het type banen waarin vrouwen doorgaans werken, verdwijnt. Bovendien is er wereldwijd een toeneming van éénuouder-gezinnen waarbij vrouwen ook veruit in de meerderheid zijn'.

De overheid zoekt oplossingen om mensen uit de bijstand te krijgen. Kunnen de GSD's daaraan een bijdrage leveren?

‘Met dit boekje hebben we geprobeerd te laten zien, hoe het ervoor staat en de wilde verhalen uit de wereld te helpen. Daarnaast probeer ik samen met bijstandsvrouwen hun positie te verbeteren. Daarbij gaat de vraag voorop: hoe kunnen we de dienstverlening aan die vrouwen verbeteren?

Een tweede punt is: hoe komen ze uit die armoedeklem? We kunnen stimuleren met een assertiviteitscursus, zodat ze zicht krijgen op hun situatie en zelf leren benoemen wat ze willen en kunnen. Vervolgens is scholing een mogelijkheid, vooral ook om het sociaal isolement te doorbreken. Als wordt gesteld: vrouwen moeten uit de bijstand, dan zeg ik: prima, maar niet omdat ze geld kosten. Voorop staat: wat willen ze zelf? Daar heb je weer die dubbele loyaliteit waarin je als werker bij de GSD zit’.

Wie moeten dit boekje lezen?

Naast GSD-werkers zoveel mogelijk burgers — denkend aan die grote kerkelijke conferentie over de arme kant van Nederland — ook de mensen binnen de kerken. Zij vinden in dit boek alle informatie over waarom vrouwen in de bijstand terechtkomen en waarom zij het zo moeilijk hebben’.

Lenie Jansen: Bijstand als bodem. Uitgave Vuga.

Maria de Groot over haar omstreden proefschrift: Niet meer met boze mannen aan tafel (1988)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 30 juli 1988

Al in haar jeugd was de dichteres Maria de Groot gefascineerd door het Johannes evangelie. Nu is ze op dat bijbelboek gepromoveerd. Met Sieth Delhaas praat ze over haar omstreden proefschrift. 'Wat het evangelie doet in een vrouwengroep, dat is de betekenis op dat moment'.

Inleiding

'Messiaanse Ikonen', het promotieonderzoek van Maria de Groot, werd een jaar geleden door nieuwtestamentici van de theologische faculteit van de rijksuniversiteit in Utrecht afgewezen. Onlangs promoveerde zij op hetzelfde onderzoek aan de faculteit der letteren van deze universiteit.

Wat betekent het dat uw onderzoek door de theologische faculteit is afgewezen?

'De heren die het werk niet konden waarderen zijn enkele nieuwtestamentici. Je kunt niet spreken over 'de' theologische faculteit, want de vrouwen die daar werken aanvaardden dit werk. Belangrijk is: wat brengt dit boek aan basis voor een vrouwelijke theologie, en wat aan inspiratie?'

Als deze vrouwenstudie door deze theologen als bijdrage aan de theologische wetenschap is afgewezen, moet daaruit worden geconcludeerd dat zij niet open staan voor kritiek?

'Dat moet eigenlijk aan hen worden gevraagd. Dit boek is een dialogisch boek. Alle belangrijke Johannes-commentaren zijn erin verwerkt. Wie het met een open geest leest vindt er geen agressie in. Het roept blijkbaar polemiek op. Maar zo is het altijd gegaan: als er iets waars wordt gezegd dan ontstaat er een scheiding der geesten. Dat is niet vreemd. Wel heel jammer. Ons feministen wordt vaak verweten dat wij, als vrouwen, bezig zijn met onszelf en dat wij de dialoog niet aangaan. Ik heb altijd al gezegd dat de situatie zo niet is. Wie de dialoog weigeren, dat zijn de mannen. Tot op mijn promotie zijn zij de dialoog uit de weg gegaan.

Het is jammer dat in de theologie de moderne ontwikkelingen in de literatuurwetenschap niet bekend zijn. Wanneer men enigszins bekend was met de receptie-esthetica, dat wil zeggen met de rol die de lezer speelt bij de ontvangst van de tekst, en als men wist dat de betekenis van de tekst voor een groot deel door de lezer wordt bepaald, dan zou men tegenover dit boek een andere houding hebben aangenomen. Er is nu een meetlat langs gelegd die er niet

bij past. En wat is nu wetenschap? Dat is toch in de eerste plaats op een integere manier nieuwsgierig zijn?

Niet te veel je laten leiden door modes of eigen erfenissen. Als iemand met iets nieuws komt, dan zou de wetenschappelijke houding moeten zijn: wat heeft dit ons te zeggen?’

Is de theologie toe aan een benadering zoals u die hebt uitgewerkt?

‘Ja, er is een duidelijke behoefte aan. Ook waar de relatie tussen het wetenschappelijk bedrijf en de praktijk met zoveel woorden wordt gezocht en gelegd. De studie is ten dele uit de praktijk ontstaan. Binnen de theologie zijn we dat kwijtgeraakt, terwijl het ontzettend hard nodig is. Voor veel andere wetenschappen, zoals sociologie en psychologie, is het heel normaal: men doet praktijkonderzoek en men analyseert.

Er staat momenteel in de theologie veel ter discussie. Ik vind dat niet tragisch, integendeel. Ik vind het een spannende tijd: vragen stellen, andere benaderingen zoeken. Maar veel mensen kruipen toch in een veilig hoekje, zetten voort wat altijd al is gedaan en hechten er het label wetenschap aan.

Een voorbeeld. Men zei: je hebt teveel secundaire literatuur gebruikt. Wil een proefschrift wetenschappelijk zijn dan moet je zelf naar al je bronnen gaan. Wat heb ik gedaan? Ik heb rond het evangelie naar Johannes ook evangeliën naar de gnosistraditie gebruikt, zoals het evangelie der Waarheid en naar Filippus- en Maria-teksten, die ik tijdens mijn onderzoek heb leren kennen. Dat maakt mijn studie kwetsbaar. Al die teksten heb ik in vertaling moeten lezen. Ik heb gebruik gemaakt van goede wetenschappelijke vertalingen uit de Nag Hammadi bibliotheek. Die vertalingen worden secundair genoemd.

In mijn onderzoek wilde ik niet een analyse maken van een van deze gnosisevangeliën, maar ik wilde tekstverbindingen laten zien. Kijk, de heersende wetenschap heeft ons betrouwbare bronnen gegeven; waarom moeten wij nu opnieuw het wiel uitvinden? Als de mannen zeggen: je moet onze traditie serieus nemen, dan zeg ik: hoe kan ik haar serieuzer nemen dan jullie vertalingen betrouwbaar te achten, ze in mijn methode te gebruiken en daarmee een stapje verder te gaan? Je moet het risico durven nemen een fout te maken of een onnauwkeurigheid in je boek te hebben. Als vrucht daarvan kun je eens de deuren en vensters wijd open zetten op weg naar een andere wijze van bijbelwetenschap en geloofsoverdracht. We vinden toch allemaal dat het daarom gaat?’

U hebt ook niet-theologische aspecten aangedragen. Is dat nieuw in uw benadering?

‘Letteren is mijn eerste vak. Als dichteres ben ik bezig literatuur te creëren en als docent probeer ik die over te dragen. Bij bijbelteksten heb ik altijd veel belangstelling voor de vormgeving. De interesse van de theologische wetenschap is niet met de tijd meegegaan. Men heeft de nieuwe stromingen uit de literatuurwetenschap niet geïntegreerd. En ik ben met van alles tegelijk gekomen: met een vrouwenstudie en met nieuwe methoden. Als er mensen literairwetenschappelijk materiaal aandragen, dan is dat toch een gelegenheid om daar kennis van te nemen?’

In uw werkplaats ‘Fleurstift’ in Woudsend werkt u met vrouwen. Hun leeservaringen hebt u in uw studie verwerkt. Moet er een vrouwen-leerstream komen?

‘Daar ben ik voor; ook voor een vrouwen-universiteit. Door die gevechten, het zijn geen dialogen, stroomt er veel energie vruchteloos weg. Maar als je die vrouwen-leerstream

organiseert is mijn twijfel tegelijkertijd: raak je niet hoe langer hoe verder weg van de bestaande orde? Wordt het gesprek niet onmogelijk? Tegelijk zeg ik: de tijd is rijp voor een theologische vrouwenfaculteit.

Er is bij vrouwen een enorme behoefte aan literatuur, aan mogelijkheden elkaar te ontmoeten, samen te leren, nieuwe vormen te vinden, te werken aan liturgieën ook. Wij hebben ons altijd moeten keren naar de bestaande stroom. Nu krijg je zoals het staat in het evangelie naar Maria, dat Petrus zegt: 'Moeten wij ons allemaal omkeren en naar háár luisteren? Heeft Jezus dan haar verkoren boven ons?' Nou, dat is psychologisch blijkbaar een onmogelijkheid. De komende tien jaar wil ik zoveel mogelijk vruchtbaar maken en niet elke dag opnieuw met een paar boze mannen aan tafel moeten zitten'.

Vanuit de structuuranalyse en de receptie-esthetica uit de literatuurwetenschap bewijst u dat vrouwen ook invloed hebben op bijbelteksten, terwijl dat vanuit de traditionele theologie wordt ontkend. In de periode van de gnosis in het vroege christendom hadden vrouwen ook invloed, maar deze werd als ketterij afgewezen.

'De geschiedenis herhaalt zich niet zo maar. Het is belangrijk de feministische beweging in een bredere context te zien. In het boek van Capra 'Het Keerpunt' noemt hij het feminisme een hoopgevende beweging, die kan helpen ons te redden van de ondergang. Hij laat zien dat de modellen van de wetenschappen veranderen. Een deelgebied kun je niet meer van de werkelijkheid isoleren. Alles integreert met alles. Het is onze redding als wij tot dat inzicht komen.

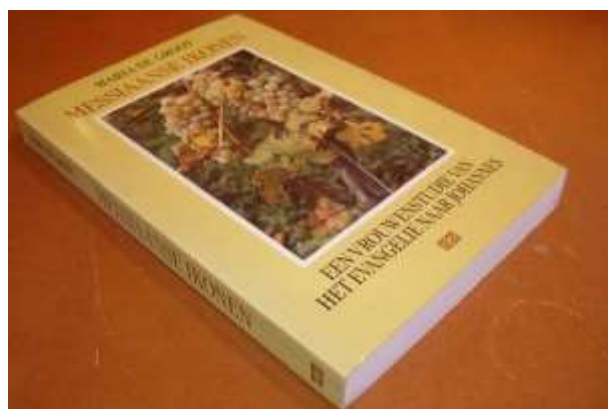
Het is uiteindelijk niet zo belangrijk of de feministische theologie wel of niet wordt bevestigd door de heersende theologie. Als die of de kerken weigerachtig blijven haar te aanvaarden dan zal zij aansluiting vinden bij andere stromingen van maatschappelijke of filosofische aard'.

U heeft in uw studie aan het licht gebracht dat men vroeger door een bepaalde leeswijze van de bijbel allerlei stromingen als kettters heeft afgedaan.

'Ja, het is jammer dat zo'n benadering van de Schrift niet altijd onder woorden is gebracht. Dissertaties van mannen die nu verschijnen heten nooit mannenstudies. Het zou verhelderend zijn als dat wel zou gebeuren. Een mannenstudie over Karl Barth of over gemeentevorming bijvoorbeeld zijn toevoegingen die inzicht geven. We hebben nog altijd te maken met twee zienswijzen, een mannelijke en een vrouwelijke; een menselijk perspectief is er nog altijd niet'.

De kern van uw studie over de zeven 'ik ben'-woorden in het evangelie naar Johannes is de vraag: wat doet deze tekst mét of áán iemand. Dat zou betekenen dat de kerkelijke dogma's, het gezag en de hiërarchie ondergraven worden. Kan iedereen dan maar met een tekst op de loop gaan?

'Dogma's en dergelijke zijn gestolde leeswijzen. Oorspronkelijk, zegt de Amerikaanse theologe Rosemary Ruether, waren dogma's vragen; existentiële vragen. Wij zeggen nu binnen

het kader van vrouwenstudies: ze zijn geworden tot algemeen geaccepteerde leeswijzen van mannen. Het zijn stenen die door de eeuwen voort rollen en die eerder op ons graf terechtkomen dan ze ons bevrijden.

Vanuit deze receptie-esthetische benadering zeggen we: wat de tekst doet is de betekenis van de tekst. Wat het evangelie naar Johannes doet in een vrouwengroep, dat is de betekenis op dat moment van het evangelie naar Johannes. Maar daarmee is het verhaal niet uit, want er is ook nog de boodschap die de tekst zelf te brengen heeft en die door nauwkeurige exegese voor een deel op het spoor te komen is. De tekst heeft iets te zeggen wat door de eeuwen heen rijmt. Laten we zeggen: het evangelie is een bevrijdend bericht. Dat maakt deel uit van de betekenis van de tekst.

Dat is ook de reden waarom vrouwen op die tekst georiënteerd blijven. Want die tekst heeft iets. Dus in de komende tijd wordt er van vrouwen gevraagd zo soepel

te worden dat ze zeggen: ik accepteer dat die tekst dat met jou doet, met mij doet die dat: kunnen we daar misschien over praten?’

Er zijn al heel wat kerkscheuringen geweest over bijbelteksten.

‘Vrouwen beseffen goed dat wij een eigen achtergrond hebben met eigen ervaringen. In de bijeenkomsten in mijn werkplaats wordt altijd over ervaringen gesproken. Zodra je open bent en durft te zeggen wie je bent en hoe je je voelt, dan is jouw lezing gerespecteerd en respecteer je ook de lezing van de ander. Je kunt die dan verbinden met de persoon die haar uitsprekt. Lezen is iets dat lezers doen. Zoals men de dans niet kan scheiden van de danseres, zo mag men de betekenis als leesresultaat niet scheiden van de lezeres. Waar dus in de kerkgeschiedenis ongelukken zijn gebeurd heeft men waarschijnlijk God als lezer ingevoerd: God wil het zo lezen. Daar moet men maar mee ophouden’.

Hoe ziet u de bijbel?

‘In het kader van receptie-esthetica is het een illusie te veronderstellen dat er een objectieve betekenis aan bijbelteksten te geven is. Zodra je dat ziet sta je anders tegenover de bijbel. Dan kan een bijbel ook nooit van kaft tot kaft worden gelezen. De bijbel, zeg ik altijd, is een joodse bibliotheek, die in duizend jaar is ontstaan en door mensen geschreven. Het is een inspirerend boek, dat zijn waarde ontleent aan het feit, dat het er in slaagt generaties lang een gesprek op gang te brengen. Ik zou dat van geen ander boek in die mate weten. Er moet iets met dat boek zijn. Er zit een geheim in. Maar het is toch mooi om de stille dingen stil te laten, zoals de dichter A. Roland Holst zegt en om juist die menselijke dialoog serieus te nemen?’

Wat betekent het Johannes evangelie voor u?

‘Het heeft wortels in mijn eigen leven. Ik ben door het evangelie en de brieven van Johannes gefascineerd. Toen ik 18 jaar was heb ik mij laten dopen en mijn dooptekst was uit de eerste brief van Johannes.

In mijn onderzoek zie je dat vooral de vraag naar de functie en de betekenis van de beeldspraak in het evangelie me interesseert. Hoe staat die beeldspraak in verhouding tot het feit, dat er zoveel over de Vader wordt gesproken? Hoe kan ik als vrouw dit evangelie zo bevrijdend en kostbaar ervaren terwijl het anderzijds in deze tijd zo ter discussie staat om de

plaats van de joden erin? Die kwestie heeft me altijd beziggehouden. De dialoog met de joden vind ik het belangrijkste wat er in de theologie in West-Europa moet gebeuren.

In mijn boek zijn enkele lagen te vinden: de voortdurende vragen van de joodse traditie – wat zijn de achtergronden, wat betekent dat, waarom staan er die teksten over joden – en tegelijkertijd mijn vrouwelijke lezing: wat doet de beeldspraak, de tekst met mij. Of wat doet die tekst met een vrouwengroep’.

Uw boek heet ‘Messiaanse ikonen’. Wilt u dat uitleggen?

‘Het woord ikoon is een woord uit de semiotiek; het betekent tekenleer in de theorie van Charles Pierce. Gaandeweg mijn onderzoek heb ik die semiotische benadering om beeldspraak te zien als tekens in joodse zin, als oplossing voor al mijn zoeken ervaren. Een van de vormen daarvan is de ikoon; een teken dat een relatie heeft tot zijn betekenis in de vorm van een gelijkenisrelatie. Het Griekse woord eikon betekent beeltenis. Als er in Genesis staat: ‘God schiep de mens naar zijn beeld’, dan staat er in de Griekse vertaling ook eikon. Het is dus ook een bijbels woord.

Ik dacht dat een semiotische benadering voor een vrouwenstudie ook daarom vruchtbaar is, omdat zo weinigen de grondtalen lezen. In vertalingen verandert de tekst ingrijpend en gaan er betekenisrelaties verloren of worden onzichtbaar. Maar de tekens, zoals die zeven beeldrijke woorden, zijn herkenbaar en worden ook door de vertalingen heen zichtbaar. Als je begint bij een frappante betekenis in de tekst heb je waarschijnlijk een belangrijke betekenislaag te pakken. Van daar uit kun je dan de verdere betekenisrelaties in kaart brengen.

Voor zover ze kerkelijk zijn opgevoed zijn mensen belast met een vracht aan prediking en lectuur, zodat een woord, laten we maar nemen ‘Ik ben de ware wijnstok’, voor velen al beladen is. Begin je daarentegen zo’n beeld gewoon te ontmoeten en ga je kijken welke relaties je in die tekst vindt en wat het beeld in je oproept, dan komen vrouwen met vakantie-ervaringen of met het moment dat ze zelf een wijnstok hebben geplant: de ontmoeting met de concrete werkelijkheid. Op die manier keer je terug naar de concrete aspecten van de beeldspraak. Jezus, die zelf concreet heeft geleefd, kiest niet voor niets de wijnstok. Het was een boom die overal om hem heen groeide. Hij dronk de vrucht ervan. En als hij door Jeruzalem liep zag hij die wijnstokken overal afgebeeld.

Met het woord ‘messiaanse’ in de titel van m’n boek bedoel ik: de messiaanse tijd heeft baangebroken en zal vervuld worden in de stuwkracht van de tijd. Niet zeggen: Jezus is de Christus en dit is een dogma, maar: in Jezus breekt messiaanse tijd baan en Jezus kan door ons als de Christus herkend worden wanneer wij dat zelf waar maken.

Rosemary Ruether, onze feministische zuster, heeft gezegd dat het anti-judaïsme meteen verbonden is met de christologie. Op de jood Jezus van Nazareth is een theologische piramide gebouwd waar de joden en de vrouwen buiten zijn gevallen. Ik hoop, dat mijn boek zal

meewerken aan een heroriëntatie op de joodse bronnen. Ook dat theologische vrouwenstudies zich gaan heroriënteren op de joodse bronnen van ons geloof. Dat is het voornaamste wat ik heb gewild’.

Welke plannen hebt u voor de komende tijd?

‘Het feest dat de vrouwen mij op de dag van mijn promotie hebben bereid, heeft ons allen geïnspireerd. Het was ontroerend en creatief op alle mogelijke gebieden. In mijn leven is poëzie het belangrijkste en het begrip daarvoor was op dat feest duidelijk te merken. Mijn ‘schooltje’ in Woudsend, dat ik nu samen met Christianne Méroz uit Grandchamps doe, gaat gewoon door. In een derdewereld winkelhuis in IJlst wordt een Leerhuis van Vrouw en Geloof Friesland gehouden dat zo groot is, dat we het thuis niet kunnen doen.

Dan is er het schrijven. Met mijn uitgever heb ik de afspraak, dat ik met ‘Messiaanse Ikonen’ als basis zeven kleine boekjes zal schrijven rondom die zeven Ik ben-woorden, toegespitst op vrouwengroepen. Ook dat doe ik samen met Christianne Méroz, zodat ook de invalshoek van het monastieke leven erin komt.

Mensen lieten weten: het inspirerende van jouw leven is niet zozeer dat intellectuele werk — daar zijn we wel blij mee — maar juist dat andere, dat je gewaagd hebt om anders te leven. Mijn gedicht ‘Ik zocht de landschappen van het gebed’ is voor het promotiefeest in een aquarel uitgebeeld en door een componist op muziek gezet.

Ook kreeg ik een brief van een Karmelietes uit Friesland, die vroeg: ‘Kunnen wij elkaar ontmoeten, want er is zo’n behoefte aan monastiek leven in deze tijd en de kloosters vergrijzen. Wat kunnen wij nu met elkaar?’

Dat is wat mij geweldig boeit en wat ik wil: op een moderne manier dat engagement terug vinden. Ik ben ervan overtuigd, dat in gebed en meditatie de bronnen liggen. En dat wij vrouwen juist dat misschien in te brengen hebben, samen met de wetenschappelijke reflectie.’

In kader

*Ik zocht de landschappen van het gebed om daar te wonen/
en vond de bron voor mij gereed en stromend.*

Maria de Groot uit: De Watertuin

Maria de Groot: ‘Messiaanse Ikonen’, een vrouwenstudie van het evangelie naar Johannes. Uitgave Kok. Prijs f 49,90.

Brigalia Bam over vrouwen in de derde wereld: ook Europa is onderontwikkeld (1988)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 25 juni 1988

Brigalia Bam, de drijvende kracht achter het vrouwenwerk van de Wereldraad van kerken, keert na twintig jaar terug naar haar geboorteland, Zuid-Afrika. Sieth Delhaas spreekt met haar.

Inleiding

Brigalia Bam was in 1974 de stimulator achter de consultatie van de Wereldraad van kerken over 'seksisme in de jaren zeventig'. Negen jaar was ze staflid van de Wereldraad in Genève. Ze was ook initiatiefneemster van het vrouwenontwikkelingsfonds. Nu keert ze, na vijf jaar gewerkt te hebben voor de internationale voedingsbonden, terug naar haar geboorteland Zuid-Afrika. In opdracht van de Raad van kerken stort ze zich daar in het vrouwenwerk.

Terugkijkend op haar werk in Europa zegt de nu 55-jarige Bam:

"In die tijd was ik enorm enthousiast over ontwikkelingswerk vanuit de kerken. Maar ik denk dat we toen een fout hebben gemaakt. We hebben ons teveel gericht op de verbetering van inkomens. De tweede fout is dat we de mensen in het Westen beschouwden als ontwikkeld in vergelijking met die in de derde wereld. Er bestond geen wereldwijd denken over wat ontwikkeling in feite inhield. Het Westen ontwierp ontwikkelingsmodellen voor ons en wij accepteerden die zonder ze onder kritiek te stellen. Als we maar inkomen hebben, geld, ons dingen kunnen aanschaffen, dan lijkt de ontwikkeling geslaagd. Ik denk, dat die instelling moet worden herzien'.

U bedoelt, dat er in Nederland ook onderontwikkeling is?

'Er is een massa werkloosheid in West-Europa. Ik denk, dat werkloze mensen onderontwikkeld blijven omdat ze als mensen niet tot volle ontplooiing kunnen komen. Ook de vernietiging van het milieu in Europa zie ik als een bewijs van niet ontwikkeld zijn. De toenemende armoede, vooral onder vrouwen, laat zien, dat de Europese landen ook onderontwikkeld zijn.

De houding van het Westen ten opzichte van de derde wereld moet grondig veranderen. Maar dat kan pas als men eerst zelfkennis opdoet'.

U hebt gesproken op de conferentie van het Nederlands Vrouwenberaad over 'vrouwen als producenten van ontwikkeling'. Wat betekent dat?

'Ik heb leren zien, dat we allemaal worden belemmerd door onze tradities. Mannen werpen zich op de techniek en vrouwen doen zogenaamde vrouwenzaken.

Dat betekent dat vrouwen in ontwikkelingslanden ook volgens dit stamien worden ontwikkeld. Mijn vraag is: Hoe veranderen we de technologie zodat die ook in het Westen niet alleen in handen van mannen is?

Het bouwen van watervoorzieningen is in handen van mannen. Vanuit het ontwikkelingswerk wordt daarom aan mannen verteld hoe ze zo'n watervoorziening moeten onderhouden. Als de expert vertrokken is, is er echter vaak niemand die de voorziening kan bedienen, onderhouden of repareren. In heel wat gebieden, zoals bij ons in Zuid-Afrika, zijn er niet eens mannen op het platteland aanwezig. Ze werken in de steden of zijn vertrokken naar andere gebieden. De watervoorziening is er in handen van vrouwen. Zij moeten ervoor zorgen dat er hout is om vuur te maken. Zij moeten de molens en de slijpmachines bedienen. Als ze kapot gaan zijn ze echter niet in staat ze te repareren, omdat hun dat niet is geleerd. We moeten dus beginnen vrouwen te leren tractoren en waterpompen te onderhouden.

Het belangrijke van het Nederlandse Vrouwenberaad is, dat het tien jaar de ontwikkelingsorganisaties ervan doordrongen heeft dat hun hulp ook vrouwen moet bereiken. En als die organisaties daarvan zelf niet doordrongen zijn, dan vinden zij thuis in elk geval een pressiegroep van vrouwen, die erop toeziet, dat die hulp de vrouwen in de ontwikkelingslanden inderdaad ten goede komt. Vroeger was dat niet zo. Ontwikkelingswerkers spraken weliswaar met vertegenwoordigers van een groep, maar vrouwen varen er nooit bij aanwezig. Niemand lacht daaraan. In sommige culturen is het gebruikelijk dat, als vrouwen en mannen samen op een bijeenkomst zijn, de vrouwen niet spreken. De vrouwen zouden misschien wel iets willen zeggen, maar ze houden zich stil. Ik ben er daarom voorstander van, dat vrouwen hun eigen organisaties krijgen waar ze leren te zeggen dat zij belangrijk vinden. Op die manier kunnen ze integreren in bestaande organisaties. Ook waar mannen gewend zijn Heen het woord te voeren'.

Is de vrouwenbeweging sterk genoeg in de derdewereldlanden?

Ze is niet zo zichtbaar en herkenbaar als in de westerse landen. De vrouwen, en dan spreek ik van Afrika, die zich van hun positie bewust zijn geworden, zijn vrouwen met een schoolopleiding. De vrouwen in de stedelijke gebieden zullen niet noodzakelijk een beweging vormen, en de vrouwen op het platteland zijn echt wijze vrouwen. Ik bedoel dat ze eigenlijk altijd in ontwikkeling zijn. Zij bewerken immers het land. Ze doen wat vrouwen altijd al hebben gedaan: ze gaan naar het land, ze halen water, ze zorgen voor de familie en de dieren. Er is niets nieuws bij. Het nieuwe eraan is echter, dat er nu van buitenaf mensen komen die hen in dit werk ondersteunen. Die ondersteuning is belangrijk; ze mogen niet uit hun werk worden

weggedrukt. We moeten zover komen dat vrouwen uit het Noorden en Zuiden over deze dingen met elkaar aan de praat raken. Want geen van ons is zit op plekken waar de macht zit’.

U bedoelt, dat vrouwen zelf duidelijk moeten maken wat ze belangrijk vinden?

Juist. Ik zal je een voorbeeld geven. Onlangs was ik op de Filippijnen. Ik was er helemaal vol van, dat buitenshuis werkende vrouwen kindercrèches nodig hebben. Ik had die geluiden in Australië en Europa gehoord. Ik sprak met een groep vrouwen en liet me inlichten over hun situatie. De een werkte in een hotel vond het geen goede oplossing als in het hotel een opvangmogelijkheid voor iedereen zou komen. Ze zou dan voor dag en dauw met haar kind in het drukke openbaar vervoer moeten en ‘s avonds in zelfde propvolle bussen terug naar huis. Een andere oplossing was, dat er een opvangcentrum kwam in de buurt waar de vrouwen woonden. Maar dat leek niet haalbaar, omdat de centra zouden sluiten voordat zij vanuit hun werk weer thuis waren, en hun echtgenoten zouden nooit bereid zijn hun kinderen van de crèche op te halen. Ik was wanhopig . Tot een van de vrouwen zei: wat we nodig hebben zijn betere lonen. Dan kunnen we thuis iemand nemen die onze kinderen verzorgt. Sommige vrouwen vertelden dat er in hun buurt wel crèches waren, maar dat zij het geld niet hadden om er gebruik van te maken.

Je ziet, dat we altijd weer in de verleiding komen te denken dat wij weten wat anderen nodig hebben’.

Hebben vrouwen voldoende geleerd onder woorden te brengen wat belangrijk is voor een menswaardig leven?

‘De meesten leven op plaatsen waar hun nooit gevraagd is wat ze zouden willen. Hun is nooit gevraagd mee te beslissen of duidelijk te maken wat ze willen. Soms is er misschien een vaag gevoel watje zou willen, maar vrouwen zijn gewend om te dienen. Ze besteden hun leven grotendeels aan voeden, opvoeden en verzorgen van andere mensen. Zij dragen de gemeenschap op hun rug en zijn aangepast’.

U gaat nu terug naar Zuid-Afrika, waar u tot de niet-stemgerechtigden behoort. Is dat een zware beslissing?

‘Heel, heel zwaar, maar ook licht. Toen ik twintig jaar geleden vertrok om bij de Wereldraad te gaan werken was dat voor drie jaar. Omdat het niet mijn oorspronkelijke bedoeling was zo lang weg te blijven, heb ik steeds in een soort schizofrene situatie geleefd. Ik leefde en werkte in Europa maar mijn hart en ziel waren in Zuid-Afrika. Natuurlijk is het nu moeilijk om naar mijn land terug te keren. Ik wil er de laatste jaren van mijn leven doorbrengen. Maar dat niet alleen: ik wil mijn bijdrage leveren aan de strijd en als ik iets kan doen met mijn ervaringen, dan wil ik die in mijn land investeren.

Ik heb er steeds naar verlangd in mijn land een centrum voor vrouwen op te richten. Ik hoop dat veel buitenlandse vrouwen dat centrum zullen bezoeken. Voor Zuid-Afrikaanse vrouwen is het belangrijk om in dat centrum met buitenlandse vrouwen in gesprek te gaan. Ze missen zulke ontmoetingen vaak omdat ze geen visa krijgen en hun land niet mogen verlaten. Onderlinge ontmoetingen zijn belangrijker dan het lezen van boeken. Vrouwen kunnen van elkaar leren hoe ze zich moeten organiseren, wat hun strategie moet zijn, wat bruikbaar is voor ons, want onze situatie is juist door de apartheid uitzonderlijk. Vrouwen zijn, omdat ze zo sterk zijn, erg belangrijk voor ons land.

Vrouwen spelen verschillende rollen in de strijd tegen de apartheid. Er zijn er die dagelijks als activisten meedoen. Sommigen zijn al jaren geleden geband. Zij nemen op hun eigen wijze deel aan de strijd. Dan heb je de vrouwen die lid zijn van de vakbonden en als arbeiders meedoen in de strijd, bijvoorbeeld door deel te nemen aan stakingen. Daarnaast zijn er massa's vrouwen die op de achtergrond hun aandeel leveren. Zij moedigen de jonge mensen aan, hun kinderen en echtgenoten. Zij houden de familie overeind en zorgen dat het moreel van de jonge mensen op peil blijft. Natuurlijk kan niet iedereen de straat op gaan. Deze vrouwen houden het vuur brandend'.

Maar als deze vrouwen op de achtergrond blijven, zullen ze dan invloed krijgen op de structurele veranderingen?

'De apartheid zal niet lang meer duren. En de post-apartheidsamenleving zal er een zijn die mensen nodig heeft die de samenleving willen dienen: vrouwen en mannen, zwarten en witten. De vrouwen zeggen: wij willen als bevrijde vrouwen lid zijn van die samenleving. Wij willen niet meer die strijd moeten aangaan, die andere vrouwen vóór ons al hebben moeten voeren, overal in de wereld. Vrouwen zullen hun eigen rechten hebben als personen en niet toegespitst op het vrouw-zijn. Natuurlijk is het moederschap een groot goed, maar tegelijkertijd is het een obstakel om op gelijkwaardige wijze deel te nemen aan de samenleving. Hoe kun je dat uit de weg ruimen? Laten we beginnen om over ouderschap te praten in plaats van over moederschap'.

Ik denk, dat vrouwen over ouderschap spreken, mannen niet.

'Tijdens mijn werk voor de voedingsbonden is er onderzoek gedaan in Zweden. Het thuis blijven als verzorger van de baby was voor de vaders opgenomen in hun carrièreplanning. Vaderschapsverlof zou geen beletsel vormen voor promotie. Maar het onderzoek wees uit, dat het percentage mannen dat dit verlof gebruikte zeer laag bleef. In Genève had ik een collega, die pas vader was geworden en het ouderverlof had genomen. Hij zei tegen me: 'Brigalia, ik ken je ideeën over deze zaken en ik ken je gevoelens, maar ik zou dit nooit meer herhalen'. Zolang het werk in huis geen erkenning krijgt zullen steeds meer vrouwen de ontplooiing van hun leven buitenshuis zoeken. En terecht'.

Uw leven zal na twintig jaar ingrijpend veranderen.

'Als je in Zuid-Afrika leeft moet je verschillende feiten onder ogen zien. Je hebt je strijd van dag tot dag te voeren, die bovendien voortdurend extremer wordt. Je leeft in voortdurende angst omdat je door apartheid ingesloten bent: overal waar je ook gaat, werkt of bezig bent. Als je, zoals ik de afgelopen twintig jaar, in het buitenland woont kun je vrij rondreizen in een redelijke veiligheid. Natuurlijk, er zijn nu doodseskaders en ik weet niet in hoeverre ook mensen in het buitenland steeds meer gevaar lopen, maar er is voor mensen in het buitenland lange tijd een redelijke veiligheid geweest. Ook al verzette je je tegen het beleid van de Zuid-Afrikaanse regering. We probeerden mensen voor te lichten en schreven artikelen over de situatie in Zuid-Afrika. Maar in Zuid-Afrika zelf word je met allerlei beperkingen geconfronteerd. Ja, het zal zwaar worden'.

De vrouwenpartij is een noodmaatregel (1988)

Sieth Delhaas

Nederland heeft een Vrouwenpartij, die zal meedoen aan de Tweede Kamerverkiezingen volgend jaar. Sieth Delhaas in gesprek met Lottie Schenk en Betty Nahon van de landelijke overleggroep. 'We hebben een volle lijst.'

Hervormd Nederland, 11 maart 1989

Inleiding

Sinds de in 1981 overleden Joke Smit de uitspraak deed, 'dat om herverdeling van de macht te krijgen het helaas niet zonder vrouwenpartij kan', zijn er verscheidene aanzetten geweest om zo'n politieke partij op te richten. Het initiatief dat in 1986 werd genomen door een aantal vrouwen in Amsterdam, Drenthe en Eindhoven, los van elkaar, is nu werkelijkheid geworden.

In jullie programma staat dat de Vrouwenpartij een noodmaatregel is.

'Het is een noodmaatregel, dat vrouwen zich gaan verenigen in een politieke partij. Het zou prettiger zijn als we samen met mannen politiek konden samenwerken. Heel wat vrouwen binnen de bestaande partijen zetten zich uitstekend in voor vrouwen, maar ze komen er niet. Ze botsen tegen de partijbolwerken op. Wij denken, dat als er een Vrouwenpartij is je voor vrouwenzaken binnen die partij niet meer hoeft te vechten. We kunnen ons zelfs voorstellen, dat nu de Vrouwenpartij gaat meedoen bij de verkiezingen, andere partijen van schrik meer vrouwen op verkiesbare plaatsen zetten. Dat is een prima neveneffect van ons bestaan.

We gaan geen gevecht beginnen om vrouwen op de helft van alle beleidsposten te krijgen. Wij willen dat vrouwen met hun ideeën, die in het algemeen niet parallel lopen met de bestaande structuren, naar voren komen. We mikken op vrouwen die een andere maatschappij wensen. Niet op vrouwen die een plaatsje willen veroveren om op dezelfde manier als nu gebeurt, te knokken in de mannenstrijd naar macht.

Een groot stuk van de maatschappelijke koek is voor een kleine groep goed opgeleide, witte mannen van de geschikte leeftijd. Het kleine stukje dat over is, is voor de rest. En als vrouwen een stukje willen hebben, moeten ze dat delen met alle anderen die ook een stukje willen. Mannen zullen een stuk moeten inleveren. Maar voor ons gevoel krijgen ze er ook wat voor terug: minder stress, meer ruimte voor andere dingen, meer betrokkenheid bij de zorg. Dat zijn belangrijke zaken.'

Is het een partij voor alleen vrouwen?

'Mannen mogen er wel op stemmen. Ze mogen zelfs geld geven. De mannen die het werkelijk goed met ons menen, begrijpen wel, dat ze geen functies in onze partij kunnen hebben. Zij

hebben genoeg plekken waar ze voor zichzelf en voor anderen goede dingen kunnen organiseren. En als mannen vinden, dat ze voor vrouwen goede dingen willen organiseren, kunnen ze dat binnen hun eigen partij volop doen.

We hebben wel een plan om een steungroep op te richten waaraan mannen kunnen deelnemen. Ze kunnen ook bepaalde functies binnen die steungroep hebben, maar geen zeggenschap. Er zijn al mannen die hebben aangeboden bepaalde dingen voor ons te doen.'

Hoe staat het met de solidariteitsgevoelens naar vrouwen in andere partijen. Is dit geen aanval in hun rug?

'Die vrouwen hebben het gevoel dat ze in vrouwenzaken door hun partij worden geremd. Ze stappen zeker niet over naar een VP, maar zien wel dat deze partij hard nodig is. Ze zitten toch binnen een partij met een bepaalde ideologie. Vrouwen zeggen: ook al doet zo'n vrouw het goed, ik stem in zo'n geval toch op een partij die ook dingen doet waar ik het niet mee eens ben. Maar als Ria Beckers bijvoorbeeld geen spreekbuis meer zou zijn voor de PPR misten vrouwen een goede voorvechtster. Je hebt geen enkele garantie, dat daar dan weer een goede vrouw komt. Dat geldt voor Andrée van Es precies zo.

Onze gedachte is, dat als één partij het maar duidelijk zegt, die andere partijen er niet omheen kunnen. En dat gebeurt met vrouwenzaken nauwelijks. Ik vind de PSP met haar vredesbeleid daarvan een goed voorbeeld. Zij vervult een soort gewetensfunctie. Dat is ook de functie die de Vrouwenpartij krijgt. Het is zeker niet de bedoeling vrouwen uit andere partijen weg te halen. Die doen voortreffelijk werk.'

Mikken jullie ook op grote groepen vrouwen binnen het CDA of zijn die te veel aan de C en hun mannenbroeders gebonden?

'Er zijn binnen het CDA steeds meer vrouwen die met de CDA-politiek niet gelukkig zijn, die bovendien meer zouden willen opkomen voor vrouwenbelangen. Maar dat geldt ook voor VVD-vrouwen die wij in het Breed Platform ontmoeten. Ze hebben nog het gevoel van trouw aan hun idealistische principes en ook hun trouw aan hun mannenbroeders, maar een VP heeft hun zeker iets te bieden.

Er wordt door die partijen toch ook maar met vrouwen geschoven. Neem die regeling voor economische zelfstandigheid in 1990. De manier waarop die wordt doorgevoerd is dieptreurig. Die is slecht voor vrouwen en dat moeten vrouwen onder ogen zien. Er wordt nadruk gelegd op plichten voor vrouwen, maar wij vinden, dat die niet mogen gaan vóór de rechten van vrouwen. De meisjes vanaf 18 jaar worden in 1990 economisch zelfstandig en moeten dat ook blijven als ze trouwen, maar er is niet gezorgd voor banen, geen extra aandacht voor goede opleidingen voor meisjes, er is geen kinderopvang. Bovendien krijgen ze maar dertig procent van de kostwinnersuitkering. Als je werkloos bent, krijgt men vanaf 1990 een werklozenuitkering die zeventig procent is als je alleen bent en er komt dertig procent bij als kostwinnerstoeslag. En voor die kostwinnerstoeslag moeten die meisjes dus gaan werken. Als een man werkloos wordt, krijgen ze alleen die kostwinnerstoeslag als de vrouw beschikbaar is voor werk. Dus ze krijgt niet eens een eigen uitkering, ze krijgt dertig procent kostwinnerstoeslag op de uitkering van haar man.

Met de alimentatie gaat het net zo. De overheid zegt vanaf 1990: vrouwen zijn geëmancipeerd, dus de alimentatie hoeft niet meer, maar er wordt niet voor gezorgd, dat

vrouwen ook werkelijk economisch zelfstandig zijn zodat alimentatie echt achterwege kan blijven.

Met het weduwenpensioen gaat het dezelfde kant uit. Vrouwen die zich tientallen jaren hebben ingezet voor hun gezin, dat in de ogen van bijvoorbeeld het CDA zo belangrijk is, komen daarmee in de kou te staan. Er wordt gewoon gezegd: het hoeft niet meer, want ... En vrouwen zijn ineens geëmancipeerd. Dat is met steeds meer maatregelen zo. Er wordt eenvoudig iets uitgelicht dat voordelig is voor de economie. Dat vinden wij heel slecht.'

In jullie programma staat vaak: vrouwen moeten. Maar moeten mannen niet tegelijkertijd worden omgeschakeld? Vrouwen krijgen allerlei verplichtingen opgelegd in deze politiek van de overheid. Moeten mannen niet verplicht worden tot zorg?

'Er zal van alles tegelijkertijd moeten. Er moet eerst iets gebeuren rondom de arbeidstijdverkorting. In ons programma staat iets over zorgvakken voor jongens op school. Die mentaliteitsverandering rondom de taakverdeling moet plaats hebben. Niet alleen bij vrouwen, maar juist ook bij mannen. Je kunt niet verwachten, dat mensen die in onze samenleving aan de kant worden geschoven er ook nog eens goede en mooie ideeën op nahouden. Juist in die groepen zie je, dat het rollenpatroon weer wordt versterkt.

Mannen kunnen alleen bij moeder thuis nog iets zijn en dat versterkt het haantjesgedrag. Je krijgt daardoor ook die groeiende verrechtsing. Dat komt niet doordat mensen ineens anders gaan denken, maar door hun ongunstiger situatie. Het mag gewoon niet, dat mensen aan de kant worden geschoven. Dat is slecht voor ons allemaal.'

Hoe wordt de partij gefinancierd?

'Er is al een steungroep van zo'n zestig leden en daarnaast hebben we ook donateurs. Het zou toch te gek zijn als een groep, zoals vrouwen, die van oudsher minder geld heeft, niet aan de politiek zou kunnen meedoen. Veel vrouwen zullen gewoon geld moeten vragen aan hun man als ze hun eigen VP willen steunen. Dan krijg je die discussie thuis dus weer. Dat kan al strijd opleveren. Vrouwen in de bijstand hebben weinig geld. Maar vrouwen zijn er aan gewend dat er weinig geld te besteden is. Als daarvan het al of niet voortbestaan van onze VP moet afhangen, zit er principieel iets fout.

Ook het geld moet anders worden verdeeld. Nu wordt er vooral op de geld opleverende werkzaamheden het accent gelegd. Dat is maar een klein percentage van het werk in onze samenleving. Het zorgwerk en het vrijwilligerswerk die niet worden betaald, zijn net zo belangrijk. Die moeten worden opgenomen in het economische plaatje. Pas dan wordt zichtbaar wat een groot stuk werk er door vrouwen wordt verzet.

Wat nog niet zo lang geleden voor een groot deel werd betaald wordt nu onbetaald gedaan. Een voorbeeld daarvan is het bibliotheekwerk. Mensen die altijd hulp nodig hebben, zoals zieken, daarvoor moet betaalde hulp zijn. De zorgzame samenleving is zo'n treurige term. Ondertussen wordt de zorg uitgekleed. Het is de meest hypocriete uitdrukking die de laatste honderd jaar gevallen is. Wie moeten de zorg regelen? De vrouwen die geen kans krijgen zichzelf economisch zelfstandig te maken. Mensen moeten iets voor anderen doen, maar ze moeten ook de kans krijgen hun eigen boterham te verdienen. Voor mannen geldt hetzelfde. Wij vinden dat daar die arbeidstijdverkorting voor nodig is, dat de mannen ook vrije tijd krijgen voor dat zorgdeel. Er wordt nu een boel geld uitgegeven om vrouwen thuis te houden, want getrouwde vrouwen en het kostwinnersbeginsel zoals we dat nu kennen, kosten veel

geld. Dat geld kan beter worden uitgegeven om mensen economisch onafhankelijk te maken. Sommige mensen die nu een dure baan hebben in hun eentje, zullen anders moeten gaan leven. De ideeën daaromheen zullen moet veranderen.

Er is ook de factor van het onzorgvuldig beheer. Het lijkt wellicht een doodoener om met het verhaal van de paspoorten te gaan zwaaien, maar er zijn genoeg andere voorbeelden, zoals de zeventien miljoen gulden die zijn weggesmeten met de mislukte ontwikkeling van een nieuwe computer voor artilleriegeschut. Vrouwen zijn daar heel kritisch op, want zij zijn gewend om met een krappe beurs te werken.

Ook als hoedster van het milieu heeft de overheid te weinig strakke eisen gesteld. Wij gaan van een samenleving uit die goed is voor allemaal: vrouwen, mannen en kinderen. En ook voor de etnische groepen, waarvan een aantal vrouwen in de steungroep zijn vertegenwoordigd. Wij vinden dat ze erbij horen. Migrantenvrouwen hebben vaak nog geen stemrecht, maar zij moeten zelf kunnen zeggen wat ze willen.'

U noemt abortus en euthanasie als keuzemogelijkheid. Stoot u daarmee geen vrouwen af die daar principiële bezwaren tegen hebben?

'Bij alles waarbij je duidelijke uitspraken doet, stoot je mensen af. Dat is onvermijdelijk. Wij willen de stem van vrouwen in de politiek tot uitdrukking brengen en abortus is belangrijk voor vrouwen als sluitstuk van de geboorteregeling. Het moet mogen. Het feit ligt er toch, dat Nederland hier een liberaal beleid in gevoerd heeft en het resultaat daarvan is, dat er minder abortussen zijn. Geen vrouw doet dit lichtvaardig. Het gaat erom, dat vrouwen die vinden dat dit voor hun leven noodzakelijk is, het moeten kunnen doen. Wie dat niet wil, die hoeft niet. Wij vinden, dat alle maatregelen die kunnen voorkomen dat vrouwen ongewenst zwanger worden, ook maximaal genomen moeten worden, zodat abortus zoveel mogelijk wordt beperkt. Er is nog onvoldoende voorlichting en de beschikbaarheid van voorbehoedsmiddelen is onvoldoende. Condooms moeten overal te krijgen zijn. Ze moeten bij wijze van spreken bij de bakker naast het brood liggen. Vooral de heel jonge meisjes en vrouwen, die net hun relatie verbroken hebben, zijn het die bij de abortusklinieken de grootste groep uitmaken. Alles wat met geboorteregeling te maken heeft, moet in het ziekenfondspakket blijven. Abortus verbieden houdt twee hypocriete zaken in: a. alsof vrouwen het zomaar even doen en b. als het verboden wordt, gebeurt het toch, alleen kost het dan weer vrouwenlevens.'

In jullie plannen mis ik ideeën over een andere economische orde.

'Die term hebben wij niet gebruikt. Wel spreken wij ons in ons programma uit voor een andere verdeling van de welvaart. Hoe de economie moet veranderen blijkt uit onze ideeën over armoede, milieu, vermindering van exorbitant hoge winsten waardoor je de wereld uitput. Er moet een redelijke samenhang zijn tussen het rijke Westen en de derde wereld, waardoor niet de grondstoffen van daar, hier de winsten opleveren.

Inderdaad gaat een nieuwe economische orde verder, maar daar hebben we ons nog niet over uitgesproken. Er zijn nog meer dingen die nog niet honderd procent zijn uitgewerkt, maar dat willen we doen met de nieuwe vrouwen die er hopelijk bijkomen. Veel dingen zullen zich in de periode van het politieke bestaan moeten vormen.'

Hoe ziet jullie kandidatenlijst er uit?

'We hebben een volle lijst, maar rekenen de eerste keer nog niet op zeventien zetels. We hebben vrouwen die in staat en bereid zijn een zetel in de Tweede Kamer te bezetten. Met het noemen van de namen willen we nog een half jaartje wachten. Misschien melden zich bij ons nog vrouwen die veel geschikter blijken te zijn en dan maken wij plaats voor hen. We hebben geen enorme knallers, ook niet in ons programma. De knaller is, dat goed duidelijk moet zijn, dat vrouwen het niet langer pikken. Dat het slecht gaat in Nederland en dat er iets moet gebeuren. De vrouwenbeweging heeft dit nu al jarenlang gezegd, heeft het allang bedacht en wij zeggen: nu moet er een partij komen die gaat uitvoeren wat vrouwen in de loop van twintig jaar hebben aangegeven. De knaller is dat die partij nu inderdaad van start gaat.'

Zwart en feministisch, dat kan niet anders (1988)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 1988

Inleiding

De stichting Burgerschapskunde heeft een onderzoek gedaan naar de ervaringen van zwarte en migrantengemeenteraadsleden, die in 1986 werden gekozen. Onder hen zijn zeven vrouwen. Eén echter zit al sinds 1976 in de Venlose gemeenteraad en was de eerste Surinaamse vrouw die die plaats kon bezetten. Eef Kogeldans-Pinas, 52 jaar, kwam in 1958 naar Nederland omdat haar man bij een Venlose club als voetballer was gecontracteerd.

Wordt het u na twaalf jaar gemeenteraadswerk nog duidelijk gemaakt, dat u een andere huidkleur hebt?

'Ja. Dat merk ik steeds meer omdat ik er door mijn raadswerk beter op ben gaan letten. Ik praat nu over mezelf als een zwarte vrouw. Ik heb gekozen voor die politieke term. Daarvoor zei ik altijd: "Ik ben een Nederlandse." Nu zeg ik bewust: zwart. Dat klinkt niet alleen strijdbarder, maar het maakt mij ook duidelijk wie ikzelf ben. Ik voel me niet minder dan de Nederlanders, maar ik heb dat woord nodig omdat dat zelfbewustzijn in mijn opvoeding niet tot zijn recht is gekomen. Toen ik pas raadslid was, merkte ik dat mensen veel kunnen doen met hun woorden. De één kan dat natuurlijk beter dan de ander. Ik ontdekte dat het Nederlands, ondanks het feit dat ik het goed heb geleerd, toch mijn taal niet is. Daardoor heb ik geleerd te erkennen: ik moet degene zijn, die ik ben. Ik streefde er aanvankelijk naar om perfect Nederlands te spreken. Dat doe ik nu niet meer. En daar voel ik me ook prettiger bij.'

Hebt u last van racisme?

'Omdat ik hier al dertig jaar woon denk ik dat veel dingen ongemerkt aan mij voorbijgaan. Voor mij persoonlijk kan ik niet zeggen wanneer ik voor het laatst tegen racisme opgelopen ben. Maar het is er wel. Veertien dagen geleden kreeg een Surinaams gezin in Venlo een woning toegewezen. Toen de mensen de tweede keer gingen kijken stonden er hakenkruisen en leuzen op: geen zwarten. In die straat woonden geen donkere mensen, maar hij lag in een wijk waar veel buitenlanders wonen. Die vrouw kwam ontredderd bij de bouwvereniging en men zou haar daar hebben gezegd: als ik u was dan nam ik dat huis niet. Nou, daar ben ik van geschrokken. Dat zo iets kan gebeuren in een stad als Venlo, dat zegt genoeg.'

Voelt u zich feministe?

‘Ja, ik sta in de feministische beweging. Ik wil graag meehelpen aan een andere samenleving die nu zeer vrouwonvriendelijk is. Ik word als zwarte vrouw wel gedwongen tot een feministische stellingname, anders red ik het helemaal niet. In mijn commissie onderwijs, cultuur en welzijn komt het emancipatiebeleid aan de orde, niet alleen het programma voor etnische groepen, maar ook activiteiten van de witte vrouwen. Omdat ik al jaren lid ben van de Rooie Vrouwen binnen de Partij van de Arbeid ligt mijn nadruk sterk op het vrouwenwerk.’

Heeft uw werk als zwarte vrouw in de gemeenteraad een positieve uitwerking op de politieke bewustwording van zwarte en migrantengroepen in Nederland?

‘Jazeker. Ik ben contactvrouw van Surinaamse en Antilliaanse vrouwen en ik probeer op bijeenkomsten steeds te vertellen over mijn werk. In 1986 stond er een interview met mij in de krant en toen kwamen er migrantenvrouwen naar me toe die zeiden: dat wil ik ook! De drempel voor dit soort werk is echter zeer hoog door de onregelmatige vergaderfrequentie. Dat geldt voor alle vrouwen, maar zeker voor de Surinaamse omdat dat vaak alleenstaande vrouwen zijn. Maar interesse is er zeker. Ik ben verbonden aan de Stichting Migrantenvrouwen en daar zitten vrouwen die de politiek goed volgen. Ik merk dat, zolang er nog zo weinig etnische personen in de gemeenteraden zitten – in de Staten zit er helemaal niemand en in de Tweede Kamer slechts één – als het ware een soort steunpilaar voor hun achterban vormen. Ik vervul die functie ook voor mannen. Ik heb al twee keer op de lijst voor de Tweede Kamer gestaan en op de Statenlijst en sta nu op een lijst voor het Europees Parlement.’

Ria Brouwers: Vrouwen zijn de gangmaaksters van de ontwikkeling (1988)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, mei 1988

Het vrouwenberaad Nederlandse Ontwikkelingsinstanties viert op 19 mei zijn tienjarig jubileum met een lustrumcongres. Mevrouw Ria Brouwers is voorzitter van het beraad.

Wat is het Vrouwenberaad?

'We zijn begonnen als informele overleggroep van vrouwen die werken bij de overheid of niet-commerciële particuliere organisaties op het gebied van ontwikkeling van de derde wereld. Dit is uitgegroeid tot een breed netwerk, waarin bijvoorbeeld de Vastenactie, de Raad voor de Zending en het Nationaal Agrarisch Centrum door vrouwen vertegenwoordigd zijn'.

Het thema van het congres is 'Vrouwen, producenten van ontwikkeling; nieuwe uitdagingen en alternatieven'. Vrouwen werden voorheen als consumenten van ontwikkeling gezien, als passieve begunstigden.

'Al in de loop van de jaren zeventig werden overheden en ontwikkelingsinstanties met de merkwaardige gang van zaken geconfronteerd, dat vrouwen een grote, zo niet de grootste bijdrage leveren aan de economie van ontwikkelingslanden.

Tegelijkertijd werden ze buiten het overleg over ontwikkeling gehouden. Als je het eerste feit erkent, betekent dit, dat vrouwen dus producent en gangmaker van ontwikkeling zijn. Deze erkenning vraagt om een nieuwe bezinning op de werkwijze van ontwikkelingsinstanties'.

Jullie hebben voor dit congres een onderzoek gedaan naar de ervaringen bij twintig adviseurs, zoals banken, werkgevers, bedrijven, vakbonden. Het laat zien, dat in landen als India, Indonesië, Thailand en de Filippijnen veel meer vrouwen op hoge functies in de regering en het bedrijfsleven zitten dan in Nederland en dat het mislukken van veel ontwikkelingsprojecten in het verleden wel eens zou kunnen worden geweten aan het feit dat met vrouwen geen rekening is gehouden.

'Nederland heeft het kleinste aandeel ter wereld van gehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt. Met de ideologie van 'de vrouw hoort in het gezin thuis' is er ontwikkelingswerk gedaan. Men ging er ook vanuit, dat als je mannen ontwikkelde het profijt daarvan vanzelf terecht zou komen bij vrouw en de kinderen. Dat is het westerse gezinsbeeld, maar in ontwikkelingslanden hebben vrouwen en mannen gescheiden beurzen. Vrouwen zorgen vaker voor het gezinsinkomen. Mannen hebben andere taken. Het Westen moet leren tegemoet te komen aan de waarden en normen, die ter plekke voor vrouwen gelden'.

Toch lees ik in het onderzoeksrapport, 'dat vrouwen nog moeilijk kredieten kunnen krijgen. Is er geen vertrouwen in haar capaciteiten?

'Vrouwen missen bezit en bezit is nodig als onderpand voor een krediet. Ondanks het feit, dat vrouwen veel werk verzetten en verantwoordelijk zijn voor het gezinsinkomen, bezitten zij in de hele wereld nauwelijks iets. Ook al zijn vrouwen, zoals in Afrika, de boeren, het land is overwegend in handen van mannen.

Door de economische crisis is de werkgelegenheid afgenomen. In banen in de zogenaamde informele sector, waar vrouwen hun domein hadden als wasvrouw, dienstbode of de straatverkoop, dringen nu ook mannen binnen als concurrenten. Als je als wasvrouw een klein kapitaaltje hebt en je kunt een wasmachine aanschaffen is dat een enorme vooruitgang. Maar ook hier zie je, dat mannen voorgaan en krediet krijgen'.

Marian Papavoin over Catharina Halkes Fonds: Feminisme en theologie verdient voorkeursbeleid (1989)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 15 april 1989

Inleiding

Onlangs is de stichting Catharina Halkes Fonds opgericht, ter financiering van onderwijs en onderzoek op het gebied van feminisme en theologie. Bestuurslid drs. Marian Papavoine vindt dat het tijd wordt dat daarvoor een onafhankelijke geldstroom beschikbaar is. 'Feminisme en theologie is lange tijd gesubsidieerd in het kader van emancipatie. Emancipatiepotten worden echter meer en meer opgeheven en geïntegreerd in bestaande fondsen. Wij zijn echter bang dat er dan onvoldoende geld vrij komt voor onderzoek dat wij belangrijk vinden. Op sommige punten is die integratie gelukt, maar eigenlijk zou ook hier, net als overal elders waar het om vrouwenzaken gaat, een voorkeursbeleid moeten worden gevoerd.'

Dus u bent afhankelijk van de welwillendheid van besturen of commissies, die meestal bestaan uit mannen.

'Ja. Er is wel wat bereikt, ook structureel, maar het is nog weinig. De meeste plaatsen die vrouwen bezetten zijn tijdelijk.

Dan moetje opnieuw beginnen subsidies te verwerven voor projecten of banen in het onderwijs, vormingswerk of pastoraat. Wij vinden dat vrouwen er recht op hebben hun werk permanent gefinancierd te krijgen. Het is vooral de laatste tijd gebleken, dat door bezuinigingen de stemming ten aanzien van het belang van een emancipatiebeweging ineens kan omslaan.

Ons Fonds wil echter universiteiten en kerken hun verantwoordelijkheid niet ontnemen. Integendeel. Wij nemen geen dingen van hen over.'

Van wie verwacht u bijdragen voor het Fonds ?

'Van iedereen die geïnteresseerd is in feminisme en theologie. Elk tientje is welkom. We hopen na verloop van tijd te kunnen laten zien, dat er uit alle hoeken en gaten geld binnengekomen is waarmee we een basis kunnen leggen. Daarmee willen we naar de kerken om te laten zien wat we bereikt hebben en ook hun om geld vragen.'

Jullie willen onderzoekswerk en onderwijs en publicaties financieren.

‘We willen ook coördineren wat er al op dit gebied gebeurt op de universiteiten en elders. Dertien jaar geleden heeft Catharina Halkes samen met Fokkelien van Dijk-Hemmes een contact opgezet voor alle vrouwen in Nederland die geïnteresseerd waren in feminisme en theologie. Daaruit is de interuniversitaire werkgroep Feminisme en Theologie ontstaan, een vereniging met 220 leden bestaande uit onderzoeksters, studentes, docenten vrouwenstudies en theologie en anderen.’

Heeft u een oecumenisch samengesteld bestuur?

‘Binnen feminisme en theologie in Nederland werken vrouwen van allerlei gezindten met elkaar samen. Wij vinden het belangrijk, dat dat ook in het bestuur is terug te vinden. Oecumene is voor ons vanzelfsprekend, omdat we niet dezelfde twistpunten hebben als de bestaande kerken.’

Het Catharina Halkes Fonds heeft u naar een levende persoon vernoemd. Dat is niet gebruikelijk.

‘Dat is inderdaad een discussiepunt geweest. Maar haar naam staat precies voor wat wij met dit fonds willen bereiken. Ze is jarenlang pionierster geweest, en had daar zelf ook moeite mee. Je wordt dan tijdens je leven een symbool.

Daar moeten we zorgvuldig mee omgaan. Maar we hebben tegen haar gezegd: het is net als met prinses Juliana, die leeft ook nog en toch is er een fonds naar haar vernoemd.’

*Stichting Catharina Halkes Fonds, Giro 20 24 62 ‘s-Hertogenbosch.
Informatie: Purcelldreef 53, Tilburg.*

Vrouwen bekneld in het geloof (1987)

Ben ik nu gek of zit het met de kerk niet goed

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 17 januari 1987

Inleiding

Tijdens de samenvoeging van de lagere scholen en de kleuterscholen vorig jaar speelde vooral de vraag: wie mag van de nieuwe basisschool de directeur worden, de juf van de kleuter- of de meester van de lagere school?

Rondom deze voor de meeste vrouwen tragisch verlopen machtsstrijd, heeft het vrouwensecretariaat van het Christelijk nationaal vakverbond (CNV) voor de vrouwen binnen de protestantse (PCO) en katholieke (KOV) onderwijsbond een enquête gehouden met de vraag: wat moet het vrouwensecretariaat voor jullie doen? Het knellend werken van het geloof voor de positie van vrouwen bleek voor heel wat vrouwen een punt van de eerste orde. De conferentie 'Vrouw en geloof' voor CNV-vrouwen in november werd het resultaat daarvan.

Niet geduld

Duca de Bruijn, beleidsmedewerkster van het vrouwensecretariaat CNV: 'Vorig jaar is sterk naar voren gekomen wat we in alle werksectoren steeds meer merken: de vrouw moet op een bepaald moment opstappen. Niet meer alleen voor de man, maar tegenwoordig ook voor jongeren. In het geval van het onderwijs kwam de vraag erbij: kan een vrouw wel hoofd zijn van een school? Die vraag wordt nooit gesteld als het om een man gaat. Vrouwen hebben toen sterk gevoeld, dat deze vraag door een bepaalde interpretatie van het geloof – voor vrouwen onderdrukkend – was ingegeven. Dat verband, de werkende vrouw in godsdienstig perspectief, was binnen het CNV nog nooit met zoveel woorden aan de orde gesteld'.

De inleidsters op de conferentie, de theologes Herma Tigchelaar en Lieve Troch hebben geprobeerd aan de hand van een bijbelverhaal, maar ook door de problematiek door te trekken naar loopbaanplanning, carrière, kinderopvang en zwangerschaps- /ouderschapsverlof, de discussie te verdiepen. Want werkende vrouwen mogen dan gemeengoed lijken, als het gaat spannen blijkt steeds weer, dat vrouwen op de arbeidsmarkt nog steeds niet worden geduld.

Moest het bijbelverhaal het inzicht geven dat vrouwen, ook al hebben ze een baan, vaak nog vastzitten in oude patronen?

Dinie Eerland, leidster van de conferentie en medewerkster bij de Christelijke federatie van overheidspersoneel (CFO): 'Dat is de ene kant. De andere is, dat traditionele beelden over de positie van de vrouw zeker binnen orthodoxe werkgeverskringen nog een rol spelen. We wilden vooral de ogen van de vrouwen openen voor een andere bijbeluitleg. Hun

weerbaarheid en zelfbewustzijn moeten worden versterkt. De vraag naar een vervolg en meer literatuur klonk ook de hele dag.

Het is duidelijk, maar dat is iets voor de lange termijn, dat het hele CNV nog huiswerk te doen heeft, dat ook onze mannelijke collega's die met deze achtergronden zijn behept, zich eens in de uitwerking van die traditionele bijbeluitleg moeten gaan verdiepen.'

Onrustig

Duca de Bruijn, die ook voor het CNV cursussen in het land begeleidt, heeft de indruk, dat het voor de meeste vrouwen nieuw was, dat bijbelverhalen voor een andere uitleg vatbaar zijn, dat niet per se de oude manier de goede behoefte te zijn. Dat geldt met name de plaats en de taak van de vrouw in de maatschappij.

Zegt dat ook iets over de moderne theologie, die nu toch al zo'n twintig jaar voorhanden is?

De Bruijn: 'Er zijn vrouwen, die zelf onrustig zijn geworden en zichzelf de vraag stellen: ben ik nu gek of hoe zit het hier in de kerk en in de maatschappij. Dan komen ze lotgenoten tegen en beginnen ze hun eigen ontdekkingsreis. Op de conferentie waren ook vrouwen, die uit de wat behoudender hoek van de kerken komen, maar die toch kritisch bezig bleken te zijn; alleen, ze wijten hun achterstand niet aan structurele oorzaken.

Vergeet niet, dat veel vrouwen binnen onze bond een afweer hebben tegen alles wat met emancipatie te maken heeft. Het woord doet hier denken aan televisiebeelden waarmee ze het niet eens zijn, aan feministische groeperingen. Het woord feminisme heeft voor hen een negatieve klank, wat jammer is. Toen ik zes jaar geleden m'n eerste cursus voor vrouwen in de vakbeweging afsloot, hoorde ik opmerkingen als: 'Als ik de eerste avond een stel wilde feministische vrouwen had gezien, was ik gelijk naar huis gegaan. Ik ben expres met de auto gekomen om zo weer te kunnen wegrijden.' Maar aan het eind bleken ze het heerlijk te hebben gevonden om met andere vrouwen de zaken op een rijtje te zetten en te bekijken hoe het anders kan. '

Eerland: 'Ik heb overwogen het woord feminisme in mijn inleiding over gezondheidszorg te gebruiken, maar ik heb het bewust toch niet gedaan. Ik hoop, dat wij een voorbeeldfunctie hebben, dat vrouwen in ons optreden herkennen wat feminisme bedoelt te zijn. Voor mij gaat feminisme wel degelijk verder dan emancipatie. Het is kritiek op de hele cultuur, maar ja, werken bij een vakbond betekent zorgvuldig zoeken. Kijk, in mijn hart zou ik graag op de barricades willen staan en op andere plaatsen doe ik dat ook, maar ik heb tot mijn schade en schande geleerd, dat je toch binnen de vakbond de weg van de kleine stappen hebt te volgen. Het hanen- en hennenpatroon speelt er sterk.'

De Bruijn: 'Het patroon van de vakbeweging is een weerspiegeling van de mannenmaatschappij'.

Vrouwen op beleidsposten bij het CNV hebben zich onlangs afgevraagd, hoe het beste kan worden gemorrelt aan de traditionele stelling die de vakbond is.

Eerland: 'We willen elkaar meer ondersteunen. Ook bij het CNV blijkt een vrouw op een post waar beleid moet worden gemaakt niet vanzelfsprekend te zijn. We vroegen ons af, of dat nu met die 'C' heeft te maken. Natuurlijk zijn de arbeidsomstandigheden ook niet ideaal. Bestuurder zijn is eenvoudig een hondenbaan: zestig tot tachtig uur werken is heel gewoon.

Toen ik vier jaar geleden solliciteerde en de euvele moed had om te zeggen, dat ik vier dagen per week wilde werken, kon ik bijna gelijk rechtsomkeert maken. Ik heb nu een volle baan, maar op papier werk ik 32 uur. We zouden als vrouwen eigenlijk met elkaar betere arbeidsvoorwaarden moeten bedingen, toegespitst op onze banen. Mannen zouden dat ook moeten kunnen.'

Arbeidstijdverkorting

U hebt een contract van 32 uur, maar u werkt gemiddeld veertig tot vijftig uur. Hoe kan dat?

Eerland: 'Het was voor mij indertijd een principiële zaak om die 32 uur vast te laten leggen. Ik kan nu zeggen dat ik een dag niet bereikbaar ben. Soms zie ik mezelf ook als voorbeeld, maar dat dringt nog nauwelijks door. Overigens heeft mijn vierdaagse werkweek nog niet geleid tot herverdeling van arbeid; dat vind ik jammer. Een collega van mij is voor studie ook korter gaan werken, maar ook daar is het werk niet herverdeeld'.

De Bruijn: 'Arbeidstijdverkorting moet binnen de bond veel meer gaan leven. Het begint te komen, heel aarzelend. Er zijn een paar nieuwe medewerkers gekomen, mannen en vrouwen, die korter werken. Het gekke is, dat de vrouwen dan kei- en keihard gaan werken. Ik heb dat zelf ook gedaan; je bent blij met je positie en je wilt je bewijzen. Mannen in deeltijd hoeven zich kennelijk niet waar te maken; die kunnen gemakkelijker een dag vrij vragen'.

Op de conferentie was ook een werkgroep vrouw-en-geloof-uitkeringen. Wat moet ik me daarbij voorstellen?

Eerland 'Binnen het CNV zijn ook mensen met een uitkering georganiseerd. Maar ook hier zie je, dat hoofdzakelijk de mannen aan het woord zijn. We hebben toen een groep vrouwen gevraagd of er specifieke problemen voor vrouwen binnen die uitkeringssector waren. Nou, die zijn er zeker.

Na een jaar ziekte wet komt zo'n vrouw bij de keuringsarts en die zegt: 'Maar mevrouw, u hebt toch een man thuis, wat moet u nu met een uitkering?' Ook de omgeving reageert er negatief op, dat je als vrouw, ook al heb je jaren gewerkt, een uitkering aanvraagt. Tegen een vrouw zegt een keuringsarts ook heel gauw: 'U kunt het huishouden toch nog doen, dan kunt u ook werken'. Iets wat ze nooit tegen mannen zullen zeggen. Vrouwen krijgen ook veel minder (om)scholingsmogelijkheden aangeboden.

Die groep draait nu als een trein. Steeds meer vrouwen komen erbij en ze treden ook zelfbewuster op. Er ontstaat zelfacceptatie: wij horen er ook bij en we kunnen erover mee praten. Ze geven lezingen op kerkeraden'.

Het wordt steeds duidelijker dat de mannen die nog werken de topbanen houden en dat vrouwen en-masse ergens onderaan komen te zitten. Het ledental van de

vakbonden loopt terug, betekent dat, dat de vakbeweging er straks nog alleen voor vrouwen is?

Eerland: 'Mannen, in de informatica, die een goede arbeidspositie kunnen bedingen, hebben geen boodschap aan een collectieve arbeidsovereenkomst. Ze zeggen, wij kunnen met onze werkgever onderhandelen en zoeken jullie het maar uit'.

De Bruin: Je krijgt een tweederangs-arbeidsmarkt, waarin vrouwen zitten. Daar gaan wij ons speciaal voor inzetten, ook bij de cao-onderhandelingen. Je moet ook de flexibele arbeid in contracten laten vastleggen. Bijvoorbeeld: hoeveel flexibele arbeid mag een bedrijf hebben en waaraan moeten die contracten voldoen willen ze nog een arbeidsovereenkomst zijn?'

Huiselijke plichten

Is dat niet wat laat? Vrouwen hebben toch altijd deeltijdarbeid gehad: een paar uurtjes werken en dan terug naar het gezin. Komt dat niet nu pas sterk in de aandacht, omdat ook mannen in dit soort arbeid terecht komen?

De Bruijn: 'Ik ben bang van wel, ja. In de nota over herintredende vrouwen, van minister De Koning staat ook iets over deeltijdarbeid en flexibele arbeidscontracten; er wordt redelijk positief over geoordeeld omdat het voor vrouwen meer mogelijkheden zou bieden. Altijd wordt hetzelfde argument van stal gehaald: kijk eens, die vrouwen willen zelf. Terwijl men niet ziet, dat veel vrouwen niet anders kunnen omdat er geen kinderopvang is of en geen ouderschapsverlof. Veel vrouwen moeten werk en huiselijke plichten nog steeds combineren'.

Het gevolg zal zijn, dat de vakbonden weer net als vroeger in conflict met overheid en werkgevers terecht zullen komen.

Eerland: 'Ja, de arbeidsmarkt zal opnieuw veroverd moeten worden, dus ze moeten wel. Binnen iedere sector komt meer en meer flexibele arbeid. Ook de continuïteit van het werk is in het geding. Mensen die alleen tijdens de piekuren komen, dragen niet bij aan de ontwikkeling van het beroep. Dat zie ik in mijn eigen sector, de gezondheidszorg met haar technische ontwikkelingen en discussies over ethiek. De verantwoordelijkheden komen bij de mensen in vaste dienst te liggen.

Toch is het goed, dat er een nieuwe discussie komt over arbeidstijdverkorting. De herbezetting van opengevallen plaatsen is achtergebleven. Je ziet ook steeds meer, dat een werkgever zijn eigen arbeidsbureautje krijgt. Een kleine groep vaste werknemers en een hele menigte tijdelijke krachten eromheen, die hij kan oproepen'.

De macht van de werkgever neemt toe.

Eerland: 'Ja, en de onzekerheid van de werknemer. Je weet nooit wat je inkomen die week zal zijn, laat staan per maand. Je loopt vast met verzekeringen. Het is slecht voor de vakbeweging, die jaren gestreden heeft voor sociale zekerheid en arbeidscontracten. Nu zijn er hele groepen, die er niet meer onder vallen, geen medezeggenschap meer hebben in de ondernemingsraad, want je komt maar even in- en uitlopen in het bedrijf. Maar zo is het met de vrouwen toch altijd al geweest'.

Antoinette van Pinxteren over vrouwen in de kerk: Wanneer worden mannen eens onze bondgenoten? (1987)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 10 januari 1987

Inleiding

Het lijkt een tegenstrijdigheid. Het ene moment wordt Antoinette van Pinxteren geëerd, als zij voor haar verdiensten voor de vrouwenbeweging de Harriët Freezerring, uitgereikt door het maandblad Opzij, aan de vinger krijgt geschoven.

Op hetzelfde moment wordt het werk van Antoinette van Pinxteren verguisd. Als zuster Francesco (lid van de congregatie van de dochters van Maria en Jozef) is ze voorzitter van de sectie 'De vrouw in kerk en samenleving' van de Raad van kerken. De bisschoppen van de rooms-katholieke kerk hebben echter per 1 januari hun financiële bijdragen aan de sectie stopgezet. Van

Pinxterens 'onvermoeibaar streven de positie van de vrouw in de rooms-katholieke kerk te verbeteren' - aldus de jury van de Harriët Freezerring -, krijgt met dit besluit een wrange klank. In het voetspoor van de bisschoppen hebben bovendien de hervormde kerk en de gereformeerde kerken hetzelfde besloten. Gelukkig heeft de Raad van kerken onlangs een gift voor de sectie vrouwenwerk gekregen, zodat de studiesecretaris, Annekee Schilthuis-Stokvis, tot 1 september aan het werk kan blijven.

Hoe is het besluit van de bisschoppen, die het eerst waren, bij de Raad van kerken ontvangen. Is direct protest aangetekend?

'Nee. Wij hebben als sectie ook niet meteen geprotesteerd. Ik dacht, ja, dat is de katholieke kerk. Ik realiseerde me onvoldoende, dat deze beslissing het einde van de sectie zou kunnen inluiden. We waren volop aan het werk, zo intensief bezig, dat ik me niet kon voorstellen dat anderen dat werk zo maar zouden wegvegen. Het argument van de bisschoppen was, dat de subsidietoekenning, drie jaar geleden, als tijdelijke maatregel was bedoeld. In 1983 vond men ons werk zo belangrijk, dat we mochten promoveren van werkgroep naar sectie, en nu zegt men plotseling: nee.

Hetzelfde is dit voorjaar gebeurd met de studiesecretaris van de werkgroep 'Vrouw en kerk' van de katholieke raad voor kerk en samenleving. Een functie voor drie jaar ingesteld en opgeheven bij gebrek aan financiën.

Na de brief van de bisschoppen kwam begin oktober de brief van de hervormde kerk. Daarin wordt eerst uitdrukkelijk gesteld, dat men ons werk positief blijft benaderen — dat is ook een methode — maar dan volgt: ‘Echter in het kader van de noodzakelijke bezuinigingen is het ons niet mogelijk een verlenging te blijven financieren.’ En vervolgens: ‘Deze voor u en ons teleurstellende beslissing is mede gevormd door het feit, dat ook de katholieke kerk geen verdere consequenties kan dragen ten aanzien van de sectie.’ Dat is helemaal geen argument. Wat is dat onzelfstandig gedacht en wat geeft die zin blijk van een gebrek aan eigen verantwoordelijkheid’.

Nog een verrassing

Eind november kwam de gereformeerde synode met haar negatieve boodschap. Haar argumenten voor het stopzetten van de bijdrage zijn nog niet bekend. De synodezitting vond plaats achter gesloten deuren. Maar een woordvoester van de kerk vermoedt, dat ook daar bezuinigingen de reden zijn.

Van Pinxteren: ‘Ik heb toen op een vergadering van onze sectie, waar ook dominee Van der Zee, de secretaris van de Raad van kerken, bij was, gezegd: ‘Wanneer zullen mannen nu eens een keer bondgenoten van ons zijn?’ Als de kerkleiders eerst een werkprogramma onderstrepen en beamen — in mei hebben ze nog gezegd: jullie moeten doorgaan — dan mag je toch verwachten, dat ze daar ook de financiële steun aan verbinden?’

Is deze handelwijze van de kerken nu een duidelijke blijk van vrouwenhaat en vrouwenverachting, of wreekt zich hier het verleden van de kerk, die al spoedig na het ontstaan van de Jezusbeweging veranderde in een mannendynastie?

Van Pinxteren: ‘De inbreng van vrouwen wordt dan ervaren als een ‘Fremdkörper’, dat niet wordt verdragen en — als een nieuw ingeplant orgaan — wordt afgestoten.

Mevrouw Schilthuis heeft erop gewezen dat de sectie niet kan werken zonder financiële steun, vanwege de afwijkende structuur van de sectie.

De meeste secties van de Raad van kerken hebben een secretaris, die voor het werk is vrijgesteld door een lid-kerk en afkomstig is van een bureau van die kerk. Maar aangezien geen enkele kerk een bureau voor vrouwenzaken bezit, moest de nieuwe sectie ‘De vrouw in kerk en samenleving’ zelf een secretariaat opzetten, waarvan de kosten ruim dertig mille per jaar bedragen, uitgesmeerd over de lidkerken.

De nu gevonden oplossing houdt in, dat het komende halfjaar de kleinere lidkerken van de Raad van kerken zullen nagaan of zij een parttime secretariaat vrouwenzaken kunnen betalen en uitlenen aan de Raad van kerken.

De sectie leeft van giften en gaven.

Van Pinxteren: ‘Wij willen dat de kerken in de eerste plaats de verantwoordelijkheid voor ons werk op zich nemen en niet ons steeds naar allerlei fondsen laten zoeken. Steeds staan we voor de vraag, hoe we aan geld moeten komen. Dat belet de voortgang van ons werk. De kerken voelen zich niet

verantwoordelijk voor ons. We worden gedoogd, maar onze zaak is niet hun zaak. Ons werk wordt gezien als: mooi dat ze er zijn maar zonder die vrouwen bestaan we ook wel. Wat er in maart in Rome is gebeurd tijdens het bezoek van enkele vertegenwoordigers van drie protestantse kerken aan de paus, waarbij de zaak van de vrouw ook zogenaamd vergeten werd aan de orde te stellen, is typerend. We merken, dat de kerken het incident als een vergissing hebben beschouwd; en om een vergissing kun je niet kwaad worden.

Kijk, met de sectie zitten we goed. We zitten daar op een prachtige plaats om de kerkleiders duidelijk te maken welke problematiek er onder vrouwen speelt. Denk maar aan het verschijnen van het boekje 'Blikopener' over vrouwenpastoraat, en over incest. Dat zijn belangrijke momenten geweest. Ook de toetsingslijst, waarin gepleit wordt voor een gelijkwaardige deelname van vrouwen en mannen in kerkelijke organen, wordt toch veel geraadpleegd, zij het nog lang niet overal. We hebben de beleidsmakers toch laten zien, wat er op het grondvlak leeft. Kerkleiders horen zulke vragen nooit zelf. Wij waren een brug tussen het beleid en de basis. Aan de andere kant worstel ik met de vraag, op welk moment de kerkleiding haar verantwoordelijkheid beseft voor al die hemeltergende toestanden die zich rondom vrouwenlevens afspelen? We dragen wel gegevens en ervaringen aan, maar wat gebeurt ermee? Mannen kunnen zich daar niet aan onttrekken'.

Wat vrouwen overkomt – een slechte maatschappelijke positie, geweld – raakt ook mannen.

'Jazeker, het vrouwenwerk heeft te maken met alle facetten van de samenleving. Daarom zijn we bezig met vrouwen en arbeid, vrouwen en buitenlandse werknemers, enzovoort. Anneke Schilthuis heeft in de Raad van kerken steeds weer aan de orde gesteld, wanneer er ergens een vrouwenbelang over het hoofd werd gezien. Zij heeft zich kwetsbaar opgesteld. Ze krijgt ook wel bijval, maar die bijval wordt vaak niet omgezet in werkelijke bondgenootschap met vrouwen of in een gemeenschappelijke strategie.

In hun eigen kerk vinden ze het kennelijk moeilijk onze zaak te verdedigen of zelfs maar aan de orde te stellen.

Dat bedoelt u met gebrek aan bondgenootschap?

'Inderdaad. Sommige leden van de raad begrijpen ons wel, maar vertalen dat niet in concrete actie. In onze sectie hebben wij dat meermalen aan de orde gesteld, namelijk het probleem, dat er in de andere secties mannen zitten met kerkelijke functies. De vrouwen zitten er vanuit een echte geëngageerdheid; ze hebben geen functies. Zij zitten er niet voor het zoveelste rapport over deze kwestie.'

Wat er nu gebeurt met de vrouwensectie, is dat een handvat om de structuur van de Raad van kerken eens aan te pakken? Die raad is toch een belangrijke schakel in de oecumene?

‘De raad adviseert slechts. Iedere kerk heeft het recht en de vrijheid een advies naast zich neer te leggen. Het is de vraag, hoe de lidkerken kunnen worden overtuigd. Dat kan alleen een gelovige overtuiging zijn, want met andere overtuigingen kun je niet werken. Voor mij is de kerk pas een vitale kerk als iedereen zegt: er moet een gemeenschap zijn van mannen en vrouwen.

De Wereldraad is in 1948 ook als een beweging begonnen. Kijk maar naar de titels van de Assemblees, zoals ‘Jezus, het licht van de wereld’, Jezus Christus bevrijdt en verenigt’, maar de oecumene is steeds meer geïnstitutionaliseerd. Het zou goed zijn als nu, na veertig jaar, dat proces van beweging naar instituut eens kritisch onder de loep genomen werd.

Het vrouwenwerk doorbreekt kerkgrenzen. Is de houding van de grote kerken met de vrouwensectie in feite geen toetssteen hoeveel ernst zij in werkelijkheid met de oecumene maken?

Van Pinxteren: ‘Ook in onze kerk wordt gezegd: we mogen niet zo maar eucharistie vieren met mensen uit andere kerken, maar, wordt er dan steeds bij gezegd, alles wat we samen kunnen doen, dat moeten we samen doen. Als vrouwen uit verschillende kerken dan samen ons geloof formuleren, en vanuit dat geloof bezig zijn met de Schrift en met maatschappelijke vraagstukken, nou dan wordt er zo gereageerd. Men zou daar gelukkig mee moeten zijn.

Maar vrouwen laten zich toch niet opnieuw door kerkgrenzen scheiden? Ik denk aan de kerk van vrouwen in Amerika, als een opmerkelijk signaal van de toenemende vervreemding van vrouwen van de patriarchale kerken. Is dat moment hier nu ook aangebroken?

‘Ik denk, dat dat moment is aangebroken als we werkelijk weten waar we achter gaan staan. Het is precies hetzelfde als met de oecumene: er is een pastoor en een dominee en die zullen eens even de zaak aanzwengelen. Zo gaat het niet. Ik denk, dat je moet weten op welke vrouwen je kunt rekenen, en misschien op welke mannen, want iedereen moet kunnen meedoen. Op dit moment moeten we zien, dat we een andere geloofsgemeenschap gaan krijgen en dus een andere kerk. Ik denk, dat als de kerken ons zo laten vallen, wij onze eigen weg moeten gaan. Vanaf het begin van de Wereldraad van kerken zijn er vrouwen geweest, die opkwamen voor hun zaak. Ze moesten steeds strijden voor hun positie’.

Betekent dat, dat vrouwen in die veertig jaar zo weinig macht hebben weten te krijgen, dat hun zoiets nu kan overkomen?

‘De strijd bare vrouwen zijn steeds met weinigen geweest. De kracht van de basis werd te weinig gebruikt. Daarom denk ik dat we in dit geval de reacties uit het land goed moeten benutten. Bij de Raad van kerken zijn ongeveer 45 protestbrieven van vrouwen, groepen en zelfs gemeenten binnengekomen. Het zijn vaak maar enkele vrouwen die hun stem verheffen en die worden dan voor lastig versleten. Maar dan blijken er nog veel anderen te zijn, die niet direct in het vizier komen .

Moeten mensen aan de basis meer het gevoel krijgen dat hun kracht echt nodig is?

An Pinxteren: De dingen die de mensen nooit horen moeten we beter formuleren. De verhalen wat vrouwen doen, moeten we veel meer aan elkaar doorgeven. Ik denk, dat er veel vrouwen

echt willen meedoen. Dan zien ze dat het gemakkelijk gaat. Een zwarte vrouw zei eens: 'I am, because I participate'. Pas als je echt participeert, dan besta je. Ik denk, dat daar het wezenlijke knelpunt zit, als vrouwen het gevoel hebben er niet echt bij te horen. Vrouwen die in structuren vechten, moeten contact houden met hun achterban. Tegelijk moet die achterban laten merken, dat de voorvechtsters op haar kunnen rekenen. Je moet kunnen rekenen op je achterban en dat weten wij in feite nog te weinig'.

Ineke Uytenbogaardt: kerk staat voor de keus (1987)

Gaan we door met of zonder vrouwen?

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 9 mei 1987

Inleiding

Ineke Uytenbogaardt (40) wist toen ze in 1979 met het maatschappelijk activeringswerk in Overijssel begon, weinig af van de verhouding kerk en samenleving. Al snel leerde ze te werken vanuit de vraag: wie zitten er in de samenleving in de knel? Met die mensen moet de kerk contact zoeken, luisteren of deze mensen vragen aan de kerk hebben. Op die manier kan de kerk hun stem versterken.

De kerk op haar kop gezet

Liggen die vragen ook achter de brochure 'Gewogen ... en ...?', vrouwen en mannen in de Nederlandse hervormde kerk', die je hebt geschreven?

'Met een groep hervormde en gereformeerde vrouwen uit Overijssel hebben we een jaar lang gekeken, hoe de toetsingslijst van de Raad van kerken, die erop gericht is de positie van vrouwen in kerkelijke arbeid te verbeteren, in de kerken bespreekbaar kan worden gemaakt. Hoe is die half om half verhouding man/vrouw van de toetsingslijst ooit met de hervormde kerkorde in praktijk te brengen? Volgens de huidige kerkorde hebben theologen in provinciale en classicale vergaderingen en in de synode de helft van de afvaardigingsplaatsen. En als je dan ziet, dat in de loop der jaren het aantal vrouwelijke predikanten slechts een groei heeft doorgemaakt van 2 naar 5.1 procent is er langs die weg nog in geen honderd jaar een oplossing te verwachten. De andere helft van de afgevaardigden komt uit de basis via de ambten. De vraag is: ben je als kerk een gesloten club, die een boodschap brengt aan de wereld, of ben je een kerk in wisselwerking met de wereld, zodat je naar een visie toe moet, die ook in de besturen plaats heeft voor mensen met wie je als kerk wilt optrekken'.

Had de synode er zelf niet achter moeten komen, voordat ze die aanbeveling van de toetsingslijst rondstuurde, dat uitvoering ervan met deze visie onmogelijk is? Geeft ze hiermee niet aan zo'n stuk in feite niet serieus te nemen?

'Eigenlijk wel. Ik denk, dat het de kerk ontbreekt aan een fundamentele doordening van haar visie. Het ontbreekt er aan om het oor te luisteren te leggen bij wat er gaande is aan de rand. Dan kun je je afvragen: waar heeft de kerk haar contacten liggen?'

Kon je niet van tevoren al op je vingers natellen, dat er veel te weinig vrouwen in de kerkelijke organen zitten?

‘Dat is het aardige, dat het allemaal wel op de vingers na te tellen is. Dat veel vrouwen het al lang op hun vingers hebben nageteld, maar als je er op een vergadering mee komt, krijg je te horen: ja, maar er zijn toch te weinig geschikte vrouwen, of er wordt eenvoudig overheen gepraat. Dan moet men ook met argumenten komen waarin duidelijk wordt gemaakt, waarom vrouwen wel of niet in het ambt mogen. In de hervormde kerk speelt toch altijd nog mee, dat er een groot deel is, dat de vrouw in het ambt helemaal afwijst.

Je moet de mannen binnen de kerk steeds met hun eigen wapens tegemoet treden en alles met cijfers aantonen: zo liggen de zaken. Maar de vele signalen, die een groeiende groep vrouwen al zo lang uitzendt, vinden zij blijkbaar niet voldoende. Ik schrijf in mijn brochure, dat vrouwen nu na de arbeiders en de jeugd, de derde groep zijn, die de kerk verlaat. Ik merk dan, dat zij die zo’n opmerking in twijfel trekken, in hun eigen omgeving bij vrouwen gaan vragen, hoe het er met hen voor staat. En dan komen ze met een ontkenning terug. Maar juist daar waar de veranderingen plaatshebben, wordt niet gevraagd. De mannen komen er niet toe te vragen, wat kritische vrouwen beweegt in haar manier van geloven, wat zij van het huidige kerk-zijn vinden. Daar waar vrouwen zich verzamelen vanuit haar positie, waarbij ze vragen hebben over het functioneren van de kerk in deze samenleving, daar wordt niét gevraagd. We moeten wel oppassen dat we niet over dé vrouwen en dé mannen praten. Er zijn ook mannen die onze bondgenoot zijn. Wat vrouwen betreft: er zijn er die zich in de kerk zoals ze nu functioneert prima voelen. Er zijn er, die meedoen, maar toch hun vragen hebben. En er zijn vrouwen, die meedoen, maar eigenlijk in gedachten al weg zijn. En natuurlijk de vrouwen, die al helemaal verdwenen zijn. De vraag is, hoe bereik je als beleidsmensen de vrouwen, die in gedachten bezig zijn af te haken en de vrouwen die al vertrokken zijn om te horen welke vragen zij hebben in verband met kerk-zijn’.

In hoeverre zijn beleidsmensen er in geïnteresseerd die vraag te stellen?

‘Dat is het punt. Aan de ene kant doen beleidsmensen hun uiterste best om kerk te zijn, maar aan de andere kant kijken ze niet daar waar de kerk afkalft om te constateren: het gaat inderdaad tegen ons eigen belang in. Het heeft naar mijn idee alles te maken met godsbeelden. Het lijkt misschien een grote sprong, maar het feit, dat je God ziet als iemand die boven ons staat, die in een hiërarchische lijn met ons verbonden is en die ook beantwoordt aan het beeld dat jij van jezelf hebt als man, dat leidt ertoe dat je ook niet anders dan in die termen kunt denken. Ik verwacht, dat men tot een bredere benoeming kan komen als men bereid is met feministische theologie aan de gang te gaan en gezamenlijk te zoeken naar wat kerk-zijn betekent.

Voor mij drukt de naam JHWH beweging uit. De waarschuwing: maak geen beeld van God, of dat nu een mannelijk beeld is of welk ander beeld ook, lijkt absoluut vergeten. Als je er van uit gaat, dat de Naam beweging is, ga je kijken waar die beweging is en hoe die zich manifesteert. Misschien kun je die dan in relatie brengen met die Naam en stukjes van Gods

aanwezigheid benoemen. Het moet te maken hebben met de bevrijding van mensen, die in de knel zitten’.

Als jij zegt, dat die kerkorde statisch is, dat hij geen ruimte schept voor bijvoorbeeld vrouwen in de kerk, dan is hij niet op JHWH georiënteerd?

‘Niet op het dynamisch beeld van God’.

Het valt op, dat in de raden en commissies van de kerk die belast zijn met toezicht, opzicht, of financiën, geen of weinig vrouwen zitten. Zegt dat iets over wie het gezag heeft in de kerk?

‘Ik denk, dat de benoemingen in die colleges ook iets weerspiegelen van de manier van kerk-zijn. Ik merk, dat vrouwen er in kerkelijke vergaderingen nogal eens de nadruk op leggen, dat het gesprek moet gaan over wat mensen aangaat. Vaak ligt de nadruk in die vergaderingen meer op het bestuurlijke. Vrouwen zeggen eerder: we moeten er concreet iets aan doen. Een voorbeeld daarvan is het werk van bijstands- en kerkvrouwen. Daar gebeurt kerk. Het heeft me geraakt wat Beyers Naudé zegt in een gesprek met Dorothee Sölle: ‘... wat me zeer bemoedigt is het feit, dat je een nieuw verstaan van de christelijke gemeenschap vorm ziet aannemen bij de armsten, bij die gemeenschappen die doorgaans niet worden opgemerkt door degenen die met gezag en macht zijn bekleed’. Beyers Naudé voorspelt, dat als we met ‘kerk’ voornamelijk het instituut bedoelen, de kerk dan van de ene crisis in de andere zal terechtkomen’.

Het valt me op, dat veel vrouwen hier zich herkennen in de positie van de zwarten waarover het Kairos-document spreekt.

‘Dat heeft mij ook getroffen toen ik het las. Het geeft precies aan waarmee wij in essentie bezig zijn met de kerk-/bijstandsvrouwen. Je durft het bijna niet hardop te zeggen, omdat die strijd een heel andere dimensie heeft. Je bent bang om wat daar gebeurt naar hier over te poten, zoals dat ook met de Latijns-Amerikaanse basisgroepen is gebeurd, terwijl je hier een totaal andere soort basisgemeenten hebt.

Als in het Kairos-document wordt gesproken over de theologie-van-de-kerk noemt het centrale begrippen, zoals verzoening. Dat zou in de termen van vrouwen in de kerk betekenen, dat vrouwen zich moeten neerleggen bij haar positie zoals die is. Als je je verzoent met de bestaande situatie en niet verder naar structuren kijkt, bijvoorbeeld hoe de positie van de vrouw is ten opzichte van de man, dan moet je elkaar vinden zonder dit te hebben uitgepraat. Dat is verzoenen zonder gerechtigheid te hebben ervaren en gedaan.

Als vrouwen zich op die oude manier van de theologie-van-de-kerk verzoenen met mannen, moet dat ook zonde worden genoemd. Je vraagt de neergebogen vrouw medeplichtige te worden. Ons is altijd geleerd, dat in opstand komen tegen de zogenaamde gezinsregel-ethiek, zonde tegen God is. Als je dat niet meer gelooft, behoort je niet meer bij die geloofsgemeenschap.

Ik denk, dat kritisch geworden vrouwen dat zondebegrip omdraaien. Zonde is: je verzoenen zonder dat er gerechtigheid in het geding is, zonder dat er berouw is, zonder dat er vanuit de kerk een debat is aangegaan, hoe er door haar altijd theologie is bedreven, dat je als kerk niet wilt luisteren naar de theologie die vrouwen bezighoudt en ontwikkelen. Ik noem het voor mezelf een profetische feministische theologie, afgeleid van de profetische theologie zoals die ook in het Kairos-document wordt genoemd. En als het gaat om het gezin als hoeksteen van de samenleving, wat in de problematiek van bijstandsvrouwen weer wordt benadrukt, dan heb ik van prof. E. Schüssler Fiorenza, geleerd, dat de kerk in de eerste eeuwen van het christendom gekozen heeft voor de filosofische stroming van het aristotelische denken. Aan de ene kant was er de beweging van het gelijke discipelschap en aan de andere kant de Grieks-Romeinse wereld, waarin met name in de Griekse wereld de vrouw geen gelijkwaardige plaats innam. Daar, in die tijd heeft de kerk haar keus gemaakt’.

En volhardt in die keus omdat je ziet, dat er opnieuw verzet groeit tegen vrouwen die haar plaats opeisen in de kerk?

‘Je merkt, dat vrouwen van nu inhaken op dat oude debat, teruggrijpen naar dat gelijkwaardig discipelschap, terwijl de kerk, die haar keus in de eerste eeuwen heeft gemaakt, vanuit die andere positie die vragen benadert. Dan zijn we terug bij dat hiërarchisch denken. Het is die keus, die de kerk door de eeuwen heen heeft volgehouden.

De vraag die vandaag door vrouwen en andere groepen die in de knel zitten, wordt gesteld, is: kerk wil je terug naar je wortels, of niet? Zo ja, dan zou dat een kerk op haar kop betekenen. De kerk heeft toen gekozen om te overleven binnen de staatsstructuren van die tijd. Daarom is dat debat dat nu door vrouwen weer wordt opgepakt, heel fundamenteel, maar ook heel weerbarstig. Ik heb Miskotte weer eens gelezen. Hij zegt: theologie is de juiste vragen stellen en volgens hem is degene die geen vragen meer stelt atheïst.

Dat zet me aan het denken. Ook in verband met die dynamische beweging, dat hiërarchisch kerk-zijn. Welke vragen stellen veel vrouwen op dit moment? Hoe krijg je ingang voor de vragen in de kerk en wil de kerk die vragen wel horen, erover in dialoog gaan? Schüssler stelt terecht, dat het debat niet meer moet gaan over die historisch-religieuze kant, maar dat er een dialoog moet komen over waar de kerk die scheiding in die eerste eeuwen is ingegaan, rekening houdend met de filosofische en sociale werkelijkheid van toen.’

Op die dialoog mag je nauwelijks hoop hebben als ik de uitspraak van een kerkbestuur in jouw brochure lees (‘We moeten wel oppassen, dat het hier geen vrouwenclubje gaat worden’) toen er ergens meer vrouwelijke dan mannelijke afgevaardigden ‘dreigden’ te komen.

‘Ik sta daar zelf heel dubbel in. In mijn kerkelijk werk ontmoet ik veel vrouwen, die nog veel hoop hebben op dat instituut. Als je samen die hoop zichtbaar zou kunnen maken en zou kunnen omzetten in beleid, dan heb je terecht hoop: Je merkt, dat vrouwen heel creatief zijn in het vinden van nieuwe vormen van kerk-zijn, dat is dus het punt niet. Het grote struikelblok is, dat afgevaardigden er komen via de ambten. Als de synode dus andere beslissingen moet nemen, gaan die in feite tegen de eigen mannenbelangen in. En wij blijven er dus van afhankelijk of zij bereid zijn zich zo op te stellen. Zijn zij bereid de commissie in te stellen, die ik voorstel? Maar als het volgens de regels gaat, zal zelfs een wijziging in de kerkorde nog een jaar of zeven vergen, heb ik me laten vertellen.’

Intussen gebeurt er wel iets aan de basis. Vrouwen blijven toch niet sukkelen. Overkomt het de kerkleiding op een moment niet, dat ze door haar verkeerde beeld van de werkelijkheid, voor een verloren zaak staat?

‘Dat kan ik niet overzien. Nu zitten we nog op het grensgebied van wat de filosofe-theologe Mary Daly noemt: het zijnde en het niet-zijnde. Maar het is niet voorspelbaar, hoe vrouwen daarin haar weg gaan kiezen als mannen blijven vasthouden aan het niet-horen. Maar dat deze beweging niet terug te draaien is, is zeker.

Wel is mijn ervaring, dat vrouwen, die nu al mee doen in het beleid in de kerk ten aanzien van kerk en samenleving, andere vragen stellen. Nu al doen enkele honderden vrouwen in mijn provincie dat, die voor het grootste deel ook buiten de kerk staan. Dan denk ik aan de vragen rond vrouwenpastoraat, godsdienst en incest, deeltijdarbeidsters, flexibilisering van de arbeid. Op wie komt dat allemaal terecht? Vrouwen zijn daar vanouds van ‘nature’ bij betrokken. Als vrouwen die in beleidsorganen zitten zelf die vragen aan de orde stellen, zijn het haar vragen, die gewoon bij haar leven horen en die besproken móéten worden in een kerk.

Door die vragen komt wel aan de orde waar je in dit leven staat, welke keuzes je maakt. Want als je als kerkbestuurder en als gelovige concreet wordt gevraagd te handelen vanuit de keus die je maakt, dan kun je niet meer met een abstract verhaal komen. En dan zijn we terug bij die fatale keus, die de kerk in die eerste eeuwen heeft gemaakt om zich aan te passen aan de samenleving, om niet met haar in een conflictsituatie te staan.

Steeds meer vrouwen zullen kritische vragen gaan stellen. Als ik zie hoeveel vrouwen de laatste jaren over deze dingen zijn gaan nadenken in de provincie waar ik werk, dan vrees ik dat steeds meer vrouwen zullen afhaken. En dan komt weer de vraag: kun je dat bewijzen? Nee, dat kan ik niet bewijzen. Maar wil de kerk dit dan als signaal oppakken, of wil ze het pas zien als het echt te laat is?’

De theologie van Marianna Katoppo (1987)

Is alleen het Europese heidendom toegestaan?

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 7 februari 1987

Inleiding

Marianna Katoppo (1943), opgegroeid op Celebes (Minahassa) en in Jakarta, studeerde theologie aan het Jakarta Theological Seminary. Ze bouwde haar theologische en pastorale ervaring op tijdens een serie oecumenische opdrachten in Zweden, Oost-Afrika, Zuid-Korea, West-Duitsland en Sri Lanka. Onlangs bezocht ze ons land, onder andere om lezingen te houden over niet-westerse theologie.

Katoppo: 'Tegen die naam heb ik onmiddellijk geprotesteerd, want ik vind het een negatieve omschrijving. Neem de uitdrukking 'derde wereld'. Als volgeling van Illich ben ik me bewust van taal en taalgebruik. Ik begin een lezing vaak met te vragen: 'Wat verstaat u onder derde-wereldtheologie? Wat betekent derde wereld?' Het is nog nooit voorgekomen, dat men de juiste definitie gaf. Met juist bedoel ik dan, zoals het woord oorspronkelijk gebruikt is geweest in 1956.

Op een conferentie in Bandung werd die uitdrukking in het Frans voor het eerst gebruikt in de betekenis van: degene die buitengesloten is (Tiers Monde). Dat woord heeft niets met rangorde te maken, maar bij de meeste mensen komt dat wel zo over. Ik vind het interessant, hoe een betekenis gaat verschuiven. In dit geval gaat men een rang-volgorde zien: eerste, tweede en derde wereld. Men spreekt ook al van een vierde wereld. Ik zou niet over een vierde wereld willen spreken, maar over een derde wereld in de zogenaamde eerste wereld.

In een gesprek met Illich vroeg hij me wat ik onder Aziatische theologie versta. 'Want', zei hij, 'Azië op zichzelf is een Europees begrip en theologie ook'. 'Nou ja', zei ik, 'de adoratie en de spiritualiteit in die theologie.' Toen zei hij: 'Dat heb je in Europa ook gehad.'

Van de achttiende-eeuwse dichter Gerhard Tersteegen zijn twee liederen bekend: 'Ik bid U aan o macht der liefde' en 'God is tegenwoordig, God is in ons midden'. Zijn werk is erg door de mystiek beïnvloed. In Indonesië zijn die twee gezangen erg populair. Ik heb daarvan geleerd. Als ik zeg, dat spiritualiteit Oosters is, loop ik het gevaar te polariseren. De mystische eenheid had en heb je in Europa zeker ook, maar dat is in de loop van de tijd weggedrukt. Interessant is, dat ik onlangs in een boek ontdekte, dat vader en zoon Blumhardt in de vorige eeuw zich ook met mystieke inzichten hebben beziggehouden. Nou, wij hebben op de theologische hogeschool alleen maar over hun sociale inbreng gehoord, dat zij het

religieuze en het socialisme wilden verenigen. Waarom wordt die mystieke kant niet erbij vermeld? De mystiek van Luther en Calvijn is ook nooit aan de orde gekomen. Maar dat behoort toch bij het menselijke! De ontwikkeling in West-Europa is zodanig geweest, dat mystiek als minderwaardig wordt beschouwd. ’

In het boekje ‘Bewogen en vrij’, dat u in 1979 schreef, zegt u dat in 1987 de meerderheid van de christenen in de derde wereld zal wonen. Betekent dat een nieuwe impuls voor het christendom?

‘Dat zou het wel moeten geven. Maar omdat het christendom nog zo vaak wordt geïdentificeerd met het westerse christendom – hoewel het Aziatisch van oorsprong is – zal het nog wel een poosje duren voordat zo’n impuls mogelijk is. Er is nog grote weerstand. Vijfjaar geleden bijvoorbeeld was op de conferentie van derde-wereldtheologen in Delhi een van de belangrijkste spanningspunten tussen Aziatische en Afrikaanse theologen enerzijds en Latijns-Amerikaanse theologen anderzijds, dat de laatsten alles syncretistisch (syncretisme is vermenging van godsdiensten) vonden wat niet het Europese christendom belichaamde. Wij zouden bijvoorbeeld niets van de hindoes mogen overnemen.

Maar wat denk je dan van de paaseieren en de kerstboom? Is alleen het Europese heidendom toelaatbaar? Ik vind, dat de kerk over de hele wereld veel kan leren van Afrika. De anglicaanse kerk is op het ogenblik overwegend zwart; het grootste deel van de anglicaanse gelovigen is zwart. Ik weet niet, in hoeverre je dat van de rooms-katholieke kerk ook kunt zeggen.

Een voorbeeld van de weerstand is wat de aartsbisschop van Zambia een paar jaar geleden overkwam. Omdat hij zich bezighield met genezingen, exorcisme en omdat hij betrokken is op de Zambiaanse cultuur, zoals de voorouderverering, werd hij bijna uit zijn ambt ontheven. Het Vaticaan heeft hem snel naar Rome geroepen en hem een bureaublaadje gegeven. Wat hij deed werd te heidens gevonden. Misschien is dit een wat apart voorbeeld, maar de kerk, in dit geval de rooms-katholieke, zou toch heel wat van zo’n man kunnen leren’.

In uw boekje wijst u ook de term ‘feministische theologie’ af, omdat het woord ‘feminisme’ zo geladen is geworden. Bent u daar intussen van teruggekomen?

‘Oh nee, zeker niet. Soms moet je het wel eens gebruiken, evenals de uitdrukking derde wereld. Als ik me niet maatschappelijke strijdpunten bezighoud, krijg ik altijd te horen: ‘Oh, ben je feministe geworden?’ Ik ben het nooit geworden. Ik ben altijd gelijkwaardig behandeld, dus het was niet nodig feministe te worden. Ik was het jongste van een gezin met tien kinderen, maar ik ben nooit onderdrukt geweest. Al was je de kleinste, als je thuis iets te zeggen of te beweren had, werd er naar je geluisterd. Maar in de samenleving merk je opeens, dat je als vrouw je mond niet open mag doen. Dat je dient te zwijgen’.

U hebt een Europese opvoeding gehad. Heeft u zich nooit vereenzelvigd met het Nederlandse kolonialisme?

‘Vroeger vloog ik tegen het plafond als andere Indonesische intellectuelen zeiden: ‘Ach ja, jullie zijn zo verwesterd.’ Dat vond ik helemaal niet. Maar het wordt gezegd, omdat men iets herkent van zelfstandig zijn, van vrijuit durven spreken, zelfstandig nadenken, initiatief nemen. Dat wordt meteen geassocieerd met westerse opvoeding, terwijl dat er bij de Minahassa ook altijd heeft ingezet, zij het dat men dat niet als zodanig heeft herkend. Wel heb ik gemerkt, dat op de laatste conferentie van derde-wereldtheologen de andere deelnemers erg onder de indruk waren van de Aziatische theologen; die konden zich zo goed

uitdrukken en toen zei ik nog lachend tegen een van hen: dan ben ik nog niet eens aan het woord geweest’.

Is het makkelijk, de westerse achtergronden en invloeden overboord te zetten?

‘Ik heb meegemaakt dat Latijns-Amerikaanse vrouwen op een conferentie ontzettend bezig waren met zichzelf. Sommigen spraken alleen maar Spaans, terwijl de afspraak is, dat bijvoorbeeld op de ‘Oecumenische associatie van derde-wereldtheologen’ (EATWT) alleen maar Frans en Engels wordt gesproken. Het dringt niet tot hen door dat ze zichzelf op die manier exclusief maken. Dan maken ze het smoesje: ‘We spreken niet zo goed Engels of Frans; dat is onze moedertaal niet’. Denk je, dat Frans en Engels dan de moedertaal van ons Aziaten is? Zij denken, dat al die talen die wij als moedertaal hebben, geen talen zijn. Voor hen is Spaans dus wel een taal. Terwijl het Spaans de oorspronkelijke Indiaanse talen in Latijns-Amerika heeft weggedrukt’.

Daarmee verloochenen ze hun eigen cultuur, bedoelt u?

‘Ja, daarmee willen ze zeggen: alle andere talen in Latijns-Amerika zijn eigenlijk minderwaardig. Ze houden nog steeds zelf de Europese overheersing in stand. Wij gebruiken de taal van de overheersers in Indonesië niet meer. Wij hebben onze eigen taal opnieuw moeten leren.’

Marianna Katoppo, die als Indonesische coördinator van de EATWT het recente congres in Mexico bezocht, is teleurgesteld over haar ervaringen.

Katoppo: ‘Het leek of iedereen zich inspande de ander te vertellen hoe ellendig zij het heeft. Daarmee bevestig je alleen maar je eigen ellende. Ze hadden meer de nadruk kunnen leggen op gelijkwaardigheid. Niet alleen van de vrouw, maar van alle mensen. Alle onderdrukking in Latijns-Amerika kun je toeschrijven aan het feit, dat de autochtone elementen in die cultuur bijna niet aan het woord komen.’

Ik moest het woord voeren op de herdenkingsdag van O.L. Vrouwe van Guadeloupe. Zij is verschenen aan een Indiaanse man kort nadat de Spanjaarden in Mexico waren gekomen. Die Onze lieve vrouw was een bruine vrouw, geen Spaanse maar een autochtone vrouw. Zij had zich ook anders bekendgemaakt, in het Azteeks, en omdat dat woord op Guadeloupe, een plaats in Spanje, leek, hoorde de Spaanse bisschop met zijn Spaanse oren het woord Guadeloupe. Ik zei tegen hen: ‘Jullie herkennen dat syndroom toch wel?’

Volgens sommige uitleggers heeft de vrouw zich aan Juan Diego bekendgemaakt als: ‘Ik ben onze lieve vrouw, die de slang verplettert.’ De vraag is nu wie die slang is. De bisschop was er onmiddellijk van overtuigd, dat dat het heidendom was, onder andere de Azteken. Maar ik opperde: ‘Met mijn beperkte ervaring hier in Mexico kan het toch best zijn, dat de bisschop zich vergist heeft, als hij zich in de naam van de vrouw al heeft vergist? Was die slang echt het heidendom?’ Maar wie waren de onderdrukkers? De agressors? Volgens mij sprak ze over de slang, die tot nu toe de wereldmacht in handen had: dat is dus het imperialisme, het kolonialisme, of welke naam je er maar aan wilt geven.

Toen die vrouw bij haar verschijning zei: 'Ik wil hier een huis hebben', bedoelde ze toen het huis dat hier nu staat? Dat ziet er uit als het luchtschip van ET, dat kleine monstertje, dat een paar jaar geleden op de tv was. Of was het haar bedoeling om een huis te bouwen voor al die mensen, die onderdrukt worden in hun menselijke waardigheid?

Wat mij die dag ook interesseerde was de enorme volksreligiositeit. Duizenden mensen legden die lange weg af om onze lieve vrouw te herdenken. Volgens mij is het belangrijk voor theologen, die alleen maar achter hun bureautje zitten en abstract kunnen denken, om eens zo'n christelijke toewijding als een lichamelijke ervaring op te doen'.

Derde-wereldtheologen identificeren zich met westerse theologen, die de kolonisten van vroeger waren?

'Ja, dat is van het begin af de spanning geweest met de Latijnsamerikanen. De zwarte Amerikaanse theoloog James Cone zei: 'De Latijnsamerikanen willen altijd, dat wij hun bevrijdingstheologie lezen, maar omgekeerd doen ze helemaal geen moeite.'

Waar wilt u dan naartoe?

'Ik wil, dat we bevrijd worden van al die etiketjes, al zijn ze nog zo goed bedoeld. In Latijns-Amerika hadden ze graag iets willen horen van onze ellendige situatie in Azië. Is dat nu nodig? Moet je je altijd aan de ellende van een ander optrekken? Moet je altijd beter zijn dan een ander? We moeten bevrijd worden van dit valse gevoel van eigenwaarde omdat er altijd mensen zijn die er ellendiger aan toe zijn dan jij. Als ik derde-wereldtheologie bedrijf doe ik dat niet opdat men in Nederland of Amerika interessante leerstof heeft. Omdat ik mij in mijn historische context geroepen voel het één en ander te doen, probeer ik niet reactief te zijn, maar gewoon mezelf te ontwikkelen en te ontplooien. Als iemand anders daar iets aan heeft, prima, maar daarom doe ik het niet.

Mensen zeggen ook zo gauw, oh, bij ons gebeuren die dingen niet. Toen ik in Nederland cursussen gaf zeiden ze dat zijn allemaal maatschappelijke problemen, daar hebben wij totaal geen weet van. 'Toen zei ik: 'Heeft u wel eens van bijstandsvrouwen gehoord?' toen is het mechanisme ontsluitend volgens welke mensen denken: 'Ik ben degene, die alles bepaalt.' Dat komt overal in de wereld voor. Als je dat kunt ontsluiten heb je de juiste aanzet gevonden.

Ik vond het zo mooi hoe Leonardo Boff zijn brief aan Rome ondertekende, waarin hij zijn theologie uitlegde; Leonardo Boff, kleinere theoloog, frater en zondaar. Want wij zijn allen schuldig. Dat trof me in Mexico: de een probeerde nog ellendiger te zijn dan de ander en de rest had het allemaal gedaan, of het nu de eerste wereld was of de upper class. Wij waren natuurlijk allemaal de heiligen, de uitverkorenen.'

Lachend vertelt Katoppo: 'Toen heb ik met opzet in onze laatste dienst gevraagd of wij ook konden bidden voor degenen, die in hun verbijstering helemaal niets met ons konden aanvangen. Want op de muren buiten het complex waar wij vergaderden waren van die leuzen gekalkt als: 'weg met de marxistische theologen, dood aan de bevrijdingstheologen, leve de paus.' Ik zei, waarom bidden wij ook niet voor die mensen? Het is zo gemakkelijk jezelf te zien als Jona, maar dan moeten we bedenken: God wil Ninevé redden. Die houding treffen wij vaak aan, dat wij willen zijn als Jona, die het jammer vindt dat God Ninevé redt als het tekenen van berouw vertoont.

De wortel van de sjaloom is brood met elkaar delen en wijn met elkaar drinken: de gemeenschap leven. Dat is ook wat het Onze Vader zegt: 'Uw koninkrijk kome, Uw naam worde geheiligt', maar waar mensen nog omkomen van de honger wordt Gods naam ontheiligt.

Ik heb het vaker gehoord dat mensen tegen me zeggen: 'Wij hadden theologie van u verwacht, maar u komt met maatschappelijke problemen.' 'Ja', zeg ik dan, 'hebt u Mattheus 25 wel eens gelezen? 'Jezus vraagt toch niet of u protestant, katholiek of orthodox bent: Hij vraagt: 'Wat heb je gedaan?'

Als we naar de wantoestanden in deze wereld kijken zien we dat onze economie daarvan de oorzaak is. Ik zal nooit vergeten wat Guterriëz heeft gezegd toen ik hem de eerste keer hoorde spreken en hij de priester Las Casas citeerde, die zich 400 jaar geleden voor de Indianen inzette: 'Waar wij ons als theologen mee moeten bezighouden, dat is met de onrechtvaardige dood van miljoenen mensen vóór hun tijd. Want God is een God van leven en niet van de dood, en wij moeten dat bevestigen'.'

Mieke Bal: Inzicht krijgen in manipulatie, daar gaat het om (1987)

Sieth Delhaas

OPZIJ, maart 1987

Inleiding

In verhalen en boeken komen bepaalde personages vaak niet of nauwelijks aan het woord. Vooral met vrouwen wil dat nogal eens het geval zijn. De argeloze lezer zal dit echter niet direct opvallen. Daarom ontwierp Mieke Bal in 1977 een methode om dit aan het licht te brengen. Inmiddels heeft diezelfde methode haar een onderzoekplaats aan de Amerikaanse Harvard Universiteit opgeleverd en is haar werk internationaal bekend en gewaardeerd.

Mieke Bal: ‘In Nederland is mijn werk aanvankelijk met gemengde gevoelens ontvangen. Maar mijn doorbraak in het buitenland heb ik heel snel gehad. Het eerste hoofdstuk van mijn proefschrift werd in een gezaghebbend Frans tijdschrift gepubliceerd en door veel mensen gelezen en goedgekeurd. Die waardering kreeg ik tot mijn verrassing ook op een internationaal congres in Tel Aviv, waar ik in 1979 werd uitgenodigd. Al die hoge pieten in het vak die mijn werk kenden en sommigen zeiden: dat moet voortaan zó.’

Heel simpel gezegd bestaat de ‘narratologie van Bal uit het stellen van een serie vragen aan een tekst: wie zegt wat er staat?; wat wordt ermee bewerkstelligd?: waar komt de informatie vandaan?; waar gaat die naartoe?; heeft elk personage gelijke toegang tot het woord?, om maar enkele voorbeelden te noemen.

Mieke Bal: ‘Ik wil weten waar een tekst op uit is en wat die van jou gedaan wil krijgen. Inzicht krijgen in manipulatie, daar gaat het me om. En je bent er niet als je dat slechts constateert, je moet het ook formeel kunnen aantonen. Mijn methode is inderdaad doodeenvoudig, maar het hóeft toch ook niet moeilijker te zijn dan nodig is? Ik heb geprobeerd een formele en inhoudelijke benadering te combineren en dat is me, geloof ik, aardig gelukt.’

Onbewust

Voordat ze aan haar onderzoek begon, was het haar opgevallen dat de gangbare methodes van literatuuranalyse vaak zo vaag bleven.

Bal: ‘Ik gaf les op een MO-opleiding Frans, waar ik ook literatuur behandelde. Studenten klaagden vaak over de saaie beschrijvingen. Daar schreef ik dan een stuk over om uit te vissen waar dat aan lag. Om die teksten toegankelijker te maken, stelde ik de vraag ‘wat is moeilijk uit te leggen?’ en ‘wat wil ik eigenlijk weten?’ Ik ontdekte dat er in de bestaande methodes eigenlijk helemaal geen vraagstelling was. Doordat ik dat wel deed, vielen ineens dingen op in

een tekst die ik anders nooit gezien zou hebben. Bijvoorbeeld: een vrouw wordt prachtig beschreven en dan krijg je het idee dat alle aandacht naar die vrouw toe gaat. Aan de hand van vragen stellen, blijkt echter dat zij zelf nooit aan het woord komt, krijg je in feite een beeld van de vrouw voorgeschoteld zoals een man dat heeft bedacht, je leest wat de schrijver haar wil laten denken en zeggen.'

Mieke Bal had niet bewust een feministische invalshoek gekozen voor haar onderzoek. 'Hannemieke Stamperius recenseerde mijn proefschrift en veronderstelde daarin dat het zeker geen toeval was dat de besproken romans over vrouwen gingen of door vrouwen geschreven waren. Dat had ik zelf nog niet eens ontdekt! Toen heb ik daar nog eens naar gekeken en er vooral op gelet waarover ik in die boeken was gevallen. Het klopte inderdaad.

In een boekje dat ik in 1978 schreef dat gedeeltelijk op mijn proefschrift was gebaseerd, heb ik het feminisme al bewuster verwerkt. Daarna ben ik echt specifiek in vrouwenstudies terecht gekomen en mijn onderzoek vanuit het feminisme gaan doen. Het voordeel van die geleidelijke overgang was dat ik al erkenning, ook internationaal, had van mijn werk voordat ik bewust feministisch aan de gang ging. Nu kan ik rustig met dit soort onderwerpen aankomen op allerlei zwaarwichtige congressen waar heren de boventoon voeren. Want voordat je het weet zeggen ze anders: 'oh ja, dat is politiek en geen wetenschap, je komt hier niet om actie te voeren.'

Omdat ik naam heb gemaakt los van het feminisme, overkomt me dat niet. Kijk, wetenschap en politiek zijn niet hetzelfde, maar ze staan ook niet los van elkaar. Alleen moet onderzocht worden hoe ze met elkaar te maken hebben. In Amerika en Italië wordt daar al veel aan gedaan. Op een congres vorige zomer had ik voor een deel met dezelfde mensen te maken als zes jaar geleden. Sommigen die toen heel braaf waren, kwamen nu met een ongelooflijk subversief verhaal. Er is in die jaren veel veranderd.'

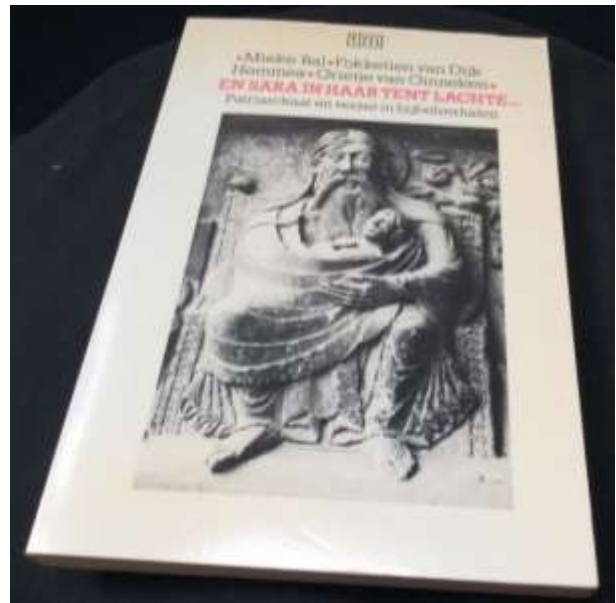
Ongelovig

De onderzoekplaats die Mieke Bal het afgelopen jaar aan de Harvard Universiteit heeft bezet, was bij Womens Studies in Religion, waar zij zich met bestudering van de bijbel bezighield.

Bal: 'Ik kwam bij de bijbel uit door de kritiek die ik van vakgenoten kreeg op mijn methode. Volgens hen zou die alleen toepasbaar zijn op bepaalde teksten uit de moderne literatuur. Zelf geloofde ik dat niet. Ik besloot het te bewijzen aan de hand van de bijbel. Daarnaast leek de bijbel me ook belangrijk met betrekking tot de ideologie achter de man-vrouwverhoudingen. Het is een verzameling teksten die de moraal en ideologie in onze cultuur heeft gevormd, maar die zelf tegelijkertijd ook door de moraal en ideologie weer is vóórvormd.

Nee, ik ben zelf absoluut niet gelovig. Wel katholiek opgevoed, maar katholieken doen nooit zo aan bijbelverhalen. Vooral het Oude Testament kende ik niet. Daardoor heb ik geen bevooroordeelde visie erop meegekregen. De bijbel is voor mij geen gezagsbron. Maar ik ben er ook niet op uit mensen bewust te schokken. Ik ben vooral literair wetenschappelijk bezig met het bijbelverhaal. Wel heb ik mezelf heel nadrukkelijk de opdracht gegeven het

feminisme en het welzijn van de mensen te betrekken in mijn literatuuronderzoek. Ik ben ervan doordrongen dat de relevantie van het vak literatuurwetenschap beperkt is, maar ik probeer er zoveel mogelijk uit te halen door met die bijbelverhalen te werken. Want ik denk dat de bijbel het beste bewijs is dat de cultuur en cultuuranalyse zeer belangrijk zijn voor het welzijn van de wereld. Alle facetten van onderdrukking zijn erin terug te vinden. Het begint bij de strijd tussen oude en jonge mannen. Er is een soort overwaardering van oude mannen die bang zijn voor de dood en jaloers op jonge mannen die het hele leven nog voor zich hebben. Dat krijgt zijn beslag in de man-vrouwverhoudingen, zonder dat dat rechtstreeks zichtbaar is, want de mannen vechten hun onderlinge strijd uit met vrouwen als inzet. Het is heel belangrijk niet te blijven stilstaan bij de meest in het oog lopende onderdrukkingsverhoudingen, maar ook de onderliggende erbij te betrekken. De samenleving is een neurotisch geheel geworden omdat ze overal zo eenzijdig mannelijk is bepaald.'

Link

Tijdens een lezing over het bijbelverhaal van David en Batsheba gebruikte Mieke Bal eens een cassettebandje waarop een moderne David en Joab de zaak rond Batsheba en Uria bekokstoofden.

Bal: 'Door dat soort dialogjes word je zelf betrokkene. Je hoort ineens je buurman praten, je schrikt van wat er gebeurt. Na zo'n lezing kwam een keer een vrouw naar me toe die zei: nu weet ik wat mijn man altijd met me zit te doen als hij zegt 'dat kun jij niet beoordelen...' Zij had ineens de link gelegd naar haar eigen leven. Dan denk ik bij mezelf: goed zo meid, zeg het hem maar eens! Ik wil proberen zoveel mogelijk tegemoet te komen aan de feministische eis dat wetenschap voor iedereen toegankelijk moet zijn en niet zo elitair.

Anderzijds vind ik dat je niet kunt verwachten dat iedereen zomaar elke wetenschappelijke publicatie kan begrijpen. Het is immers een specialisatie waarmee mensen jarenlang zijn bezig geweest. Ik wil proberen mijn werk zoveel mogelijk op twee niveaus tegelijk te presenteren. Een voorbeeld is mijn proefschrift en dat eenvoudiger boekje. Ik vind het verkeerd als de wetenschap alleen in zijn eentje verder gaat en nooit feedback uit haar omgeving krijgt. Omgekeerd is de analyse van de werkelijkheid op den duur toch niet verfijnd genoeg als je eist dat iedereen het moet kunnen begrijpen.'

Er is ook een grote druk op mijn werk geweest aan de faculteit om me af te houden van die feministische invalshoek en de bijbel. Feminisme vinden ze een bedreiging voor het wetenschappelijk gehalte van het werk. En de bijbel, is dat nou wel literatuur?

Drie jaar geleden heb ik met Camille Mortagne en Ria Lemaire, docentes Frans en Portugees aan de faculteit van Utrecht, een dwarsverband vrouwenstudies Letteren opgericht. We

hebben een goed programma en veel cursisten, tot nu toe is het vrijwilligerswerk, maar we proberen banen voor vrouwen te creëren. Waarschijnlijk komt er een Bijzonder Hoogleraarschap in Utrecht voor dit dwarsverband en de volgende stap is dan dat verder uit te bouwen.

In 1986 ben ik teruggekomen in Utrecht, mijn plaats hier op Harvard was maar voor één jaar. De bedoeling is onderzoek doen, want op de universiteit zijn ze van mening dat je vrouwenstudies alleen goed kunt doen als je goed onderzoek doet. Daar ben ik het hartgrondig mee eens. De docenten Oude Testament zijn heel goed in hun vak en ik heb ze gebruikt om zoveel mogelijk van hen op te steken, maar ik heb ze ook geconfronteerd met mijn visie. Verder gaf ik colleges over mijn eigen onderzoek en heb ik een boek geschreven over het bijbelboek Richteren, waarin ik een kritische analyse heb verwerkt van de bestudering van dit boek tot nu toe.

Ik weet niet of de resultaten van dit onderzoeksproject ook gedoceerd zullen worden aan Harvard. Ze willen wel, maar op een of andere manier is het programma nog niet af en weten ze niet hoe het verder moet. Onlangs heeft voor het eerst een vrouw bij theologie een vaste aanstelling gekregen. Officieel moeten er in Amerika echter 20% vrouwen worden aangenomen op alle niveaus. Ik ben hierover dus nog discussies aangegaan. Ik vind, dat ik als ik hier gastvrijheid heb genoten, ook wat moet achterlaten. Tijdens het Harvardjaar heb ik een paar prachtige banen aangeboden gekregen. Na lang aarzelen heb ik besloten naar Rochester (New York) te gaan. Ik ben daar hoogleraar Algemene Literatuurwetenschap en Vrouwenstudies geworden. Het kost me wel wat om uit Nederland weg te gaan. Maar ik ben hard toe aan een liberalere omgeving, waar feminisme en wetenschap een vanzelfsprekende combinatie vormen. Ik houd gelukkig wel een (kleine) band met Utrecht in de vorm van een Bijzonder Hoogleraarschap. Daardoor kan ik onderzoek in Nederland blijven begeleiden en de ontwikkeling van Vrouwenstudies verder stimuleren. Nederland heeft op dat gebied een grote achterstand, en Utrecht helemaal.

Ik hoop dat ik nog een klein beetje kan bijdragen aan de dringend noodzakelijke inhaalmanoeuvre’.

Literatuur

- Mieke Bal: ‘De theorie van vertellen en verhalen’, uitgeverij Dick Coutinho, Muiderberg.
- Mieke Bal, Fokkelien van Dijk Hemmes, Groetje van Ginniken, *‘En Sara in haar tent lachte...’*. HES uitgevers Utrecht

Monica Wolffensperger en Nienke van Dijk: Vrouwensynode als eerste stap naar vrouwenkerk (1987)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 22 augustus 1987

Inleiding

Het symposium 'Vrouw en Macht' waarmee het tweede lustrum van het vrouw-en-geloofwerk van Kerk en Wereld wordt gevierd, heeft ook de eerste oecumenische vrouwensynode op het programma staan. Van Dijk: 'Een oecumenische vrouwensynode betekent dat we vrouwen uit de breedte van de vrouw-en-geloofbeweging hebben uitgenodigd. Zowel de christelijke vrouwenorganisaties, als diocesane en provinciale vrouw-en-geloofgroepen en -netwerken, vrouwen die in het kerkbeleid actief zijn en kritische groeperingen als de Vereniging voor theologie en maatschappij en de Basisbeweging Nederland, feministische theologes en emancipatie- en vormingswerksters.

We willen met die synode laten zien, dat er feitelijk al een vrouwenkerk bestaat. Vrouwen hebben de afgelopen tien jaar massaal laten zien, dat zij een gemeenschappelijke noemer hebben gevonden, dat de notie vrouw en geloof niet zonder probleem is en dat daaraan iets moet gebeuren. De synode is een poging om dat te inventariseren. Er is een grote beweging gaande waar de officiële kerken niet meer omheen kunnen.'

Seksisme

Moet die synode leiden tot structurering van die vrouwenkerk?

Van Dijk: 'We kunnen niet vooruitlopen op de uitspraken, die de synode zal doen. Je kunt wel hopen, dat er een plan zal worden gemaakt, dat er ook op organisatorisch niveau meer bundeling van krachten komt.

Het gaat om zaken die in de kerken nooit hebben gekund en nog steeds niet kunnen. Zoals het uitsluiten van vrouwen uit de ambten in de rooms-katholieke kerk. Maar het gebeurt ook nog in de protestantse kerken. Het is stuitend, dat seksistische praktijken, nog steeds doorgaan. We moeten blijven zeuren zodat er toch een evenredige vertegenwoordiging van vrouwen komt. Zolang vrouwen een groot deel van de kerken uitmaken en er actief lid van zijn, moet je daar een pleidooi voor houden.'

Als ik kijk naar de grote christelijke vrouwenorganisaties die deelnemen, bouw je dan niet een splijtzwam in? Zal er vanuit de organisaties niet de roep komen: we moeten de mannen erbij houden?

Wolffensperger: 'In het begin zal dat wel zo zijn, maar bij de agendapunten zullen de meesten wel inzien dat we moeten blijven aankloppen. We kunnen niet langer wachten of men zo goed wil zijn binnen officiële beleidskaders ruimte voor vrouwen te maken. Dat er daarnaast ruimte is voor vrouwen die op eigen termen door willen, dat is een goede zaak. Ik denk niet, dat de vrouwenorganisaties negatief zullen staan tegenover vrouwen die niet langer energie in de kerken blijven steken, maar wel in de eigen beweging. Het moet beide.'

Anti-judaïsme

In welk opzicht verschillen de agendapunten van de vrouwensynode met de doorsnee synode?

Van Dijk: 'In deze agendapunten worden de interesses en belangen van vrouwen zichtbaar. Dat gebeurt zelden in een gewone synode. Ook de manier van voorbereiden verschilt. Vrouwen die actief zijn in de vrouw-en-geloofbeweging hebben de belangrijke punten aangegeven. We hebben de begeleidsters van de workshops gevraagd aanbevelingen te maken, zodat de zeventig synodeleden zich kunnen inwerken. Zij krijgen achtergrondinformatie over de onderwerpen. Er is een afspraak met de Raad van kerken, dat vrouwen uit de kerngroep van de synode de aanbevelingen voor de raad en voor de lidkerken in zijn septembervergadering zullen aanbieden. De agenda is openbaar: kerkbeleid, organisatie en financiering van de vrouw-en-geloofbeweging. Ook het anti-judaïsme, wat in feministisch theologische teksten nogal eens voorkomt, wordt besproken.'

Onafhankelijkheid

In het boekje dat Kerk en Wereld ter gelegenheid van dit symposium uitgeeft, 'Geloven in macht', zegt Maria de Groot: 'De vrouwen hebben recht op de helft van de middelen van de kerken', dat liegt er niet om.

Wolffensperger: 'Een prima slogan. Intussen moet je bekijken of vrouwen bij de vrouw-en-geloofbeweging financieel niet meer kunnen bijdragen. Het werk staat geweldig onder druk. De subsidies zullen het komend jaar voor een groot deel wegvallen. Overal zie je subsidies en vrouwenplaatsen verdwijnen, ook die vanuit kerken worden gefinancierd'.

Van Dijk: 'En de overheid zegt, dat het vrouw-en-geloofwerk door de kerken moet worden betaald. Maar als je structureel door de kerken wordt betaald, wat gebeurt er dan met je onafhankelijkheid? Misschien kunnen vrouwen een deel van hun bijdrage aan de kerken, die vaak via hun echtgenoot wordt overgemaakt, rechtstreeks aan het vrouw-en-geloofwerk beschikbaar stellen.'

Een van de agendapunten behelst de canon van de bijbel. Weer een splijtzwam?

Pas de laatste jaren is de rechtmatigheid van die canon binnen de feministische theologie ter sprake gekomen, voornamelijk door de boeken van Schüssler Fiorenza. Hoe zullen vrouwen reageren, die hiermee niet vertrouwd zijn?

Van Dijk: 'Ja, dat zal een heet hangijzer worden. We zijn zeker niet van plan een nieuwe canon te gaan uitroepen. Wel willen we een discussie op gang brengen. De aandacht die hiervoor wordt gevraagd, komt van verschillende kanten. Bijvoorbeeld de vraag van de joodse vrouwen om benamingen als Oude en Nieuwe Testament niet langer te gebruiken in de vrouw-en-geloofbeweging maar te spreken over eerste en tweede testament. Dan wordt er ook een mogelijkheid geschapen voor een derde testament'.

Wolffensperger: 'De canon is ooit vastgesteld door mannen. Zij hebben selecties gemaakt. Vrouwen zijn voor een deel uit het eerste en tweede testament weggeschreven. Inmiddels zijn er teksten ontdekt die vermoedelijk vrouwenteksten zijn. Bijvoorbeeld het Evangelie naar Maria zou daarin kunnen worden opgenomen. Ook andere teksten van vrouwen zouden daarin alsnog een plaats moeten krijgen. De vraag is of de canon afgesloten moet zijn. Als je toch veronderstelt dat de openbaring voortgaat, kun je een canon nooit definitief afsluiten.'

Andere teksten

Als vrouwen gaan bekijken welke teksten binnen de vrouw-en-geloofbeweging worden gebruikt en gezag hebben, zou er ook een gedeeltelijk hedendaags derde testament kunnen worden samengesteld?

Van Dijk: 'Ja, oude en hedendaagse teksten. In onze beweging functioneren al geruime tijd andere teksten dan in de kerken, of daarnaast. Het is goed als vrouwen zich samen over de vraag buigen welke teksten daarvoor in aanmerking komen. Wat voor de ene vrouw bevrijdend is, is dat nog niet voor de ander'.

Gezinsideologie

Kerk en gezinsideologie is een agendapunt. Zijn er doorbraken te verwachten op de vrouwensynode?

Wolffensperger: 'Hopelijk wel. Ik denk dat wel duidelijk wordt, dat gezinsideologie verstrekken gevolgen heeft voor seksualiteit, voor de economische positie van vrouwen en voor de wetgeving daaromheen.

De agenda zal confronterend zijn voor vrouwen die groot geworden zijn bij het gezinsdenken. Als ze op de synode geconfronteerd worden met de problemen die dat voor vrouwen oproept, zal hen dat aan het denken zetten. Gezinsideologie is vandaag niet meer vanzelfsprekend, want zestig procent van de Nederlandse bevolking leeft niet in gezinnen die worden gevormd door vrouw, man en kinderen'.

Het thema zwarte en witte vrouwen heb ik tien jaar in het programma van Kerk en Wereld gemist. Waarom wordt het nu wel geagendeerd?

Van Dijk: 'De vrouw-en-geloofbeweging en de kerk zijn witte bewegingen. Het lijkt ons de hoogste tijd daarin verandering te brengen. Wat betekent racisme in de samenleving en in de kerken? Wat betekent het voor vrouwen?'

Wolffensperger: ‘Wij hebben de zwarte vrouwen die met theologie bezig zijn te weinig ontmoet. Wij zijn er niet op uit geweest en zij hebben wel wat anders te doen dan bij ons aan de bel te trekken. Dus zijn we blij dat er zwarte vrouwen komen. Met gepast wantrouwen van hun kant.’

Ook joodse vrouwen zijn bij de synode betrokken. Hoe ligt die verhouding?

Wolffensperger: Op Kerk en Wereld vinden al vrij lang ontmoetingen plaats tussen feministische joodse en christenvrouwen. Zij kijken naar de onderlinge relatie, hoe de joodse teksten worden gelezen, hoe wordt omgegaan met de joodse traditie en waarom die ineens christelijk wordt genoemd met voorbijgaan aan de inzichten en ervaringen van joodse vrouwen.’

Moeizame gang

De feministische vrouw-en-geloofbeweging heeft altijd gezegd: wij zijn een oecumenische beweging. In die vrouwensynode is nu een oecumenische kracht samengeballd. Denk je dat de kerken daar verheugd over zijn?

Wolffensperger: ‘Je zou hopen dat ze het toejuichen. Dat er al een aantal jaren door de kerken schoorvoetend aan oecumene wordt gewerkt, vaak op formele wijze: vertegenwoordigingen, gezamenlijke kerkdiensten, kanselruil hier en daar neemt niet weg dat het een moeizame gang is. Daarnaast zie je dat als er plaatselijk een vrouwengroep start, er in de kortste keren vrouwen uit de kerken op af komen. Ook vrouwen die al jaren niet meer bij de kerken betrokken zijn. Je ziet de oecumene ontstaan. Vrouwen vinden elkaar op de noemer van onderdrukking’.

Het oecumenisch elan van de kerken is op zijn retour. Is de vrouwen-oecumene een nieuwe impuls of wekt ze alleen irritatie in de kerken?

Van Dijk: ‘Dat is moeilijk voorspelbaar. De kerken kunnen heel verheugd zijn. Waar gebeurt het dat zoveel actieve en gelovige vrouwen zich verzamelen? Het is een uniek en hoopgevend gebeuren. Maar de vrouwen nemen ook een kritische positie in. In hun eigen belang zouden de kerken er verstandig aan doen dit serieus te nemen.’

Wolffensperger: ‘Een knelpunt is dat in de vrouw-en-geloofbeweging oecumene van onderaf ontstaat en in de kerken wordt het vrij formeel beoefend. Dat kun je niet gemakkelijk in elkaar schuiven. De manier waarop kerkleiders om de tafel zitten en waarop vrouwen elkaar ontmoeten, is nogal verschillend.’

Eerste structuur

Is het moeilijk in elkaar te schuiven omdat kerken vrouwen niet serieus nemen?

Van Dijk: ‘In de oecumene zijn de vrouwen zelfs een splijtzwam. In de geest van: wij hebben wel vrouwen in het ambt en jullie niet.’

Wolffensperger: ‘Of ze zien het als een intern punt voor elke kerk. De kerken zijn autonoom, met een eigen theologie en een ambts-theologie. In de oecumene wordt angstvallig om de problematiek van vrouwen heen gelopen. Dat de vrouw-en-geloofbeweging oecumenisch bezig is, is positief, maar bedreigend voor de oecumene.’

Vrouwen komen op de agenda's van de kerken niet voor en de meeste kerken hebben geen organen voor vrouwenzaken. Waar blijven die beleidsaanbevelingen die van de vrouwensynode naar de kerken gaan?

Wolffensperger: 'Dat is nog een probleem. We willen voorstellen, dat vrouwen uit de synode volgen wat er gebeurt met de besluiten van de vrouwensynode. Wij hebben niet voor niets vrouwen uit het kerkelijk beleid uitgenodigd, omdat die de vinger aan de pols kunnen houden. Wij hopen dat het niet een eenmalig gebeuren is. Anders is het een strovuur. Wij hopen, dat de deelnemers het zinvol vinden in deze samenstelling, of een andere, door te praten.'

Dus toch een eerste structuur voor een vrouwenkerk?

Wolffensperger: 'Zo zou je het kunnen noemen, ja'.

Sieth Delhaas: 'Geloven in macht'. Uitgave Kerk en Wereld. Prijs f 12,50 (incl. porto) giro 21 49 45.

Introductie bij ‘Geloven in macht’ (1987)

Medio de jaren zeventig begonnen de theologen Catharina Halkes en René van Eijden, respectievelijk aan de Nijmeegse en Utrechtse universiteit met colleges feministische theologie.

Tegelijkertijd begonnen op Kerk en Wereld te Driebergen allerlei cursussen over vrouw-en-geloof, respectievelijk feministische theologie met een toestroom van honderden cursisten.

In 1987 organiseerde Kerk en Wereld het symposium *Geloven in Macht* ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van deze cursussen. Bovendien gaf het instituut een bundel uit met dezelfde titel. Hierin geven tien vrouwen, die in dat decennium een belangrijke rol in de jonge beweging speelden, haar visie op wat gaande was en wat er zou moeten gebeuren...

Gijsje van den Akker: Er moet wat anders (1987)

Geboren 1919, voormalig Wika (Werker in kerkelijke arbeid) en van 1975 tot 1980 directeur van Kerk en Wereld.

Sieth Delhaas

Kerk en Wereld, Geloven in macht, 1987

Jij en Mia de Vlieger hebben het belang van de feministische theologie voor de voortgaande vorming van vrouwen snel onderkend. Hoe heb je dat aangepakt?

Kerk en Wereld had juist een hele serie conflicten achter de rug. Er gebeurden best allerlei boeiende dingen, maar ik had het gevoel: hier moet maar eens een andere topper ingezaaid worden. Dat gevoel was verweven met wat door Brigalia Bam, secretaris van de sectie 'Men and Women' van de Wereldraad van Kerken in Genève was geïnspireerd, namelijk dat er een bundeling moest komen van Europese vrouwen. Deze zwarte Zuid-Afrikaanse heeft ook de conferentie in Berlijn over 'Sexisme in de jaren zeventig' georganiseerd.

Ik ben daar niet geweest, maar Mia de Vlieger, toen secretaris van de Centrale voor Vormingswerk/HVD, wel.

In Brussel, waar begin 1978 de Europese vrouwen bij elkaar kwamen, werd duidelijk hoe belangrijk zo'n Europees verband is.

Als de Wereldraad in het verleden in de verschillende werelddelen met vrouwen te maken kreeg dan was er wel een verband in Amerika, in Azië of in Afrika, maar Europa was hopeloos. Elk land in Europa stond op z'n best rechtstreeks met Genève in contact

Vlak na die bijeenkomst in Brussel ben ik als lid van het centraal comité van het Verband van Europese Vormingscentra in die Europese club van vrouwen binnen de Wereldraad van Kerken terecht gekomen.

Had je zelf hinder van sexisme waarom het in die tijd vooral ging?

Nee, dat had ik niet. Het woord sexisme was vrij vreemd. Je had er wel over gelezen en, oh ja, natuurlijk herken je dingen uit je omgeving en dan heeft het beestje ineens een naam gekregen.

Het streven van Brigalia Bam was vooral mensen te laten nadenken over sexisme. Ik vind dat ze daar behoorlijk in is geslaagd en dat haar dan ook alle eer toekomt.

Dat schokeffect van herkenning dat veel vrouwen in de jaren daarna is overkomen heb jij dus niet ervaren?

Achteraf kun je best dingen benoemen en natuurlijk is er een bewustwording op gang gekomen. Maar het feit, dat wat Jkvr. C.M. van Asch van Wijck in haar boekje, dat in 1950

uitkwam onder de titel 'Tweezaam is de mens' schreef, mij zo sterk is bijgebleven, zegt natuurlijk al veel.

Wij hadden, toen we het initiatief namen om met cursussen over feministische theologie te beginnen, op Kerk en Wereld al ontzettend veel vrouwenwerk gedaan.

Jullie noemden dat toen cursuswerk voor huisvrouwen. Die benaming is toch wel voorgoed voorbij!

Jazeker, toen lieten die vrouwen zich nog huisvrouwen noemen en de meesten waren dat ook. Samen met ledje Dales hebben we al die cursussen voor huisvrouwen opgezet en dat waren toch om de donder geen gezelligheidskursussen. Wij zijn daar mee begonnen voor vrouwen uit de sociale wijken in Rotterdam en uit Limburg. In het voorjaar kwamen ze met hele stoeten, uitgeput door de oorlog en aan het eind van hun latijn; opgebrand door al haar moeite om haar gezinnen weer op poten te zetten.

In zo'n week voor 'vermoeide huisvrouwen' pasten we een soort therapie toe. We moesten ze in een week weer bijspijkeren en die week bestond maar uit vijf dagen. In het begin knapten ze vaak de eerste dag al af, of werden ziek. De meesten waren 's morgens dan al om 4 uur opgestaan om de was te doen voordat ze van huis vertrokken. Ze konden vaak niet veel meer dan zitten.

Wij zijn door schade en schande wijs geworden en hebben met die ervaring ons systeem opgebouwd. Maandagochtend en -middag hielden we het redelijk rustig. Maar 's avonds hadden we een verschrikkelijk actief programma waarin ze van alles moesten doen. Ze gingen daarna werkelijk uitgeput naar bed. Wij waren als leiding heel streng. Wij hielden toezicht op de slaapzalen dat ze dan ook onmiddellijk gingen slapen. Meestal sliepen ze bewusteloos in. De volgende ochtend hadden we dan geen zieken. We hielden dat actieve programma met allerlei doe-dingen en gesprekken over de kinderen vol tot woensdagmiddag. We hadden één meisje voor de huishouding en wij liepen ons ook lens om het hun naar de zin te maken.

Aan het eind van de woensdagmiddag sloeg dat langzaam om. Dan begonnen wij met: 'oh, oh, wat zijn we toch moe'. Dan werd de bijdrage in het huiselijk gebeuren langzaam omgedraaid en namen de huisvrouwen ook weer taken waar. Wij brachten dan geleidelijk ook de gesprekken weer in de richting van opvoedingszaken en haar mannen en het eindigde er meestal in dat ze donderdags weer gingen verlangen om naar huis te gaan.

We zijn toen ook begonnen om maatschappelijk werksters te trainen. Maar wat je in die jaren voorafgaande aan 1975 vooral had waren toch vooral kadertrainingen van bijvoorbeeld plattelandsvrouwen, HVD-vrouwen en het kader van andere vrouwenorganisaties. Dat ging toen in menigten.

Het fenomeen, dat je na *Brussel* kreeg was dat je er aan toe kwam om datgene te benoemen wat er met vrouwen zelf aan de hand is. En dan ga je vrouwen trainen vanuit die herkenning. Door die stimulans die je vanuit de Wereldraad kreeg, zei je: het is de moeite waard om daarover na te denken, want er zit structureel iets fout met vrouwen.

Vandaaruit is ook veel meer het zogenaamde *open vrouwenwerk* gegroeid.

Er ontstond – buiten de grote vrouwenorganisaties om – een netwerk van vrouwen die zich met geloofsvragen wilden bezig houden.

Ik vind het tweesporenbeleid naar de achterban ontzettend belangrijk. Daar heb ik in die Europese club ook hard voor gevochten. Aan de ene kant de georganiseerde vrouwen. In andere landen bereik je die via de kerk. In ons land meer via de vrouwenorganisaties. Buiten Europa is de voornaamste lijn naar de vrouwen via de kerkelijke organisaties en de officiële kerken.

Ik heb me er sterk voor gemaakt, dat er ook in besturen en commissies van het Europees verband plaatsen zouden komen voor niet-gebonden vrouwen; wat wij noemen vanuit het *open vrouwenwerk*. Die vrouwen zien elkaar wel eens, maar ze hebben geen formele binding. Dat is het andere spoor.

De grap is, dat we hier in Nederland voor het omgekeerde moeten vechten, namelijk dat de georganiseerde vrouwen er ook bij horen.

In vrouwenland moet je volgens mij er voor zorgen, dat je communicatie houdt met beide groepen, dus zowel met het open vrouwenwerk als met de organisatie-gebonden vrouwen. Dat is ook de reden waarom ik er in de eerste plaats Mia de Vlieger heb bijgehaald. Wat er nu bestaat aan vrouw-en-geloofwerk/feministische theologie en wat er tijdens het symposium in augustus 1987 wordt herdacht, wortelt in de vroegere cursussen van de vrouwenorganisaties.

Mia de Vlieger: Lange geschiedenis van bewustwordingswerk (1987)

Geboren 1925, was van 1972 tot 1985 secretaris van de centrale voor vormingswerk/hervormde vrouwendienst, emeritus predikant NH-kerk.

Sieth Delhaas

Kerk en Wereld, Geloven in macht, 1987

Jij bent één van de initiatiefnemers van het vrouw-en-geloofwerk. Wil je iets over de voorgeschiedenis vertellen?

Ja, hoe zijn we er toe gekomen? In de eerste plaats had Gijsje van den Akker door haar internationale contacten, ideeën over nieuwe ontwikkelingen. De andere lijn loopt via mezelf doordat ik door mijn functie als secretaris Centrale voor Vormingswerk/HVD extra attent was op wat er met vrouwen gebeurde. Na de oorlog heeft vooral het boekje van Corrie van Asch van Wijck ‘Tweezaam is de mens’ een grote rol gespeeld. Het was de allereerste publicatie die serieus genomen werd wat betreft de vrouw/man problematiek. Ik weet nog dat Feitse Boerwinkel twintig jaar na het verschijnen van dat boekje zei: ‘Eigenlijk is er nog nooit een beter boekje over dit onderwerp verschenen’. Helaas is het helemaal niet meer te verkrijgen. Het zit hier en daar nog in archieven en bij mijn vertrek bij de HVD heb ik mijn opvolgster op het hart gedrukt dat ze de twee exemplaren die in de bibliotheek staan moet behoeden als een schat.

Vooraf op aandrang van vrouwen als Corrie van Asch van Wijck heeft de Hervormde Synode in 1951 de landelijke commissie Hervormde Vrouwendienst ingesteld met de opdracht het vrouwelijk gemeentelid te helpen haar lidmaat-zijn van de kerk waar te maken. Zo ontstonden overal HVD-commissies, ingesteld door een plaatselijke kerkeraad. De vrouw die dat verder heeft uitgebouwd is Wil Timmermans geweest. Bij haar pensionering is de HVD gefuseerd met de Centrale voor Vormingswerk. Deze centrale zat op de lijn van de naoorlogse tijd met het idee van vormingswerk en kring- werk. Daarvoor werden handwijzers en gespreksmateriaal uitgegeven.

De HVD zat meer op de bewustwordingstoer van vrouwen. Maar er bestond ook al heel veel vrouwenwerk in de vorm van – wat hun tegenstanders wel noemen – confessionele vrouwenorganisaties. Om er enkele te noemen: de NCVB met zo’n 80.000 leden, die al tientallen jaren bestond, evenals de christelijke plattelandsvrouwen.

Door het werk van de HVD zijn onder andere in 1964 de ambten voor de vrouw in de Hervormde kerk opengesteld. Maar het probleem bleef, dat veel vrouwen zich toch gelukkiger voelden met bejaardenwerk en doorgingen met bloemetjes ronddelen. Wij vroegen te veel van ze.

Oecumenische contacten

Als HVD hebben we een echt oecumenische rol kunnen spelen omdat we zo breed en open waren. Binnen het Oecumenisch Vrouwencontact (OVC), dat eind zestiger jaren ontstond hebben we er hard aan getrokken om met elkaar aan de gang te gaan. Zo wilden wij ook een afvaardiging sturen naar de Consultatie van de Wereldraad van Kerken, waarvoor Brigalia Bam zich enorm had ingezet, over 'Sexisme in de jaren zeventig' en die in 1974 in Berlijn zou worden gehouden. Toen bleek, dat Nederland daarvoor geen uitnodiging had gekregen ben ik hier en daar gaan doorvragen.

Ik herinner me nog de historische vergadering van de centrale staf van de Hervormde kerk onder voorzitterschap van Albert van den Heuvel. Ik vroeg daar of er een uitnodiging voor Nederland van de Wereldraad uit Genève was binnengekomen. Ik vertelde daar dat het thema 'Sexisme in de jaren zeventig' was. En daar heeft één van de collega's nogal een toestand van gemaakt Hij vond het een rare titel en waarom dat allemaal apart moest. Toen heeft hij een opmerking gemaakt die ik nooit meer zal vergeten; 'dan kun je ook Icunnisme' als onderwerp nemen!' Zo ging dat in die jaren!

Later is er vanuit het OVC een stevige brief naar Genève gegaan waarin stond dat we het niet pikten om buiten die vergadering te worden gesloten omdat Nederland te klein zou zijn. Het OVC had zelf, als overkoepelend platform waarin 22 groepen waren ondergebracht, ook contact met het Centraal Comité van de Wereldraad van Kerken. Tenslotte mocht er één vrouw komen en dat werd ik.

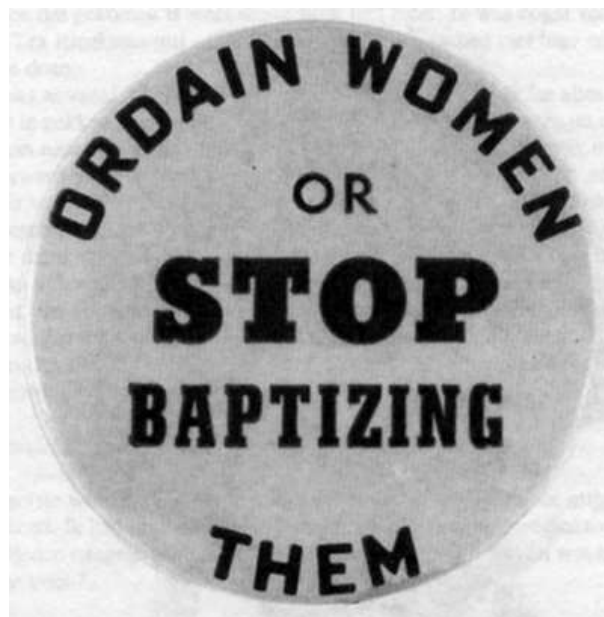
Schandelijk tekort

Daar is eigenlijk mijn persoonlijke bevrijdingsproces begonnen. Ik werkte al wel op de bewustwording van vrouwen en had een strategie van stug-aan-doorwerken, maar niet met die schokeffecten waarmee de Amerikaanse vrouwen kwamen. Zij liepen zonder beha en droegen buttons op hun T-shirtjes met heel confronterende teksten als: 'ordain women or stop baptizing them'. Zij waren heel fel. Voor mij onvoorstelbaar en ik keek mijn ogen uit.

Vooraf door het lezen van de stukken die ik ter voorbereiding van de Berlijn- conferentie had gekregen begonnen de schelletjes van mijn ogen te vallen.

Ik begon te zien hoe de juridische positie van vrouwen was die niet behoorden tot de geijekte milieus, hoe het vrouwen vergaat die in moeilijkheden waren gekomen en hoe schandelijk vrouwen worden onderbetaald. Kortom, hoe de gelijkwaardigheid nog totaal niet te vinden was.

In de kerk ging het veel meer de kant op van gelijkheid van man en vrouw en daaraan had ik me altijd vastgehouden. Maar op die conferentie gingen vrouwen die niets meer met de kerk

te maken willen hebben, doordraven – en terecht – en eisten gelijkstelling van vrouwen en mannen ook op juridisch en economisch terrein. Op die conferentie ontdekte ik plotseling ook hoe schandelijk wij onze medezusters altijd tekort hebben gedaan en dat nog wel met het evangelie in de hand. Tóén ging ik pas begrijpen waarom het ging in de feministische theologie.

Als gevolg van die ervaringen was ik zeer geladen toen ik terugkwam in Nederland. Ik heb me intensief geworpen op het ‘Jaar van de Vrouw’ in 1975 dat door de Verenigde Naties uit was uitgeroepen. Ik heb in dat jaar in ons toerustingspakket een boekje laten verschijnen met de titel “Ruimte voor elkaar”. Dat paarse boekje werd echter niet afgenomen want het onderwerp was te nieuw en de stof te bedreigend.

In dat jaar hebben we met het OVC ook gevochten voor een plek op de manifestatie Emancipatie in de Utrechtse Jaarbeurshallen. Maar de christenvrouwen hebben niet door gehad dat het voor hun belang was en kwamen niet opdagen. De niet-christelijke vrouwen echter waren woedend op ons dat wij een plek op de *Emancipade* opeisten. ‘Want’, zeiden ze, ‘de onderdrukking van de vrouw hebben wij te danken aan het Christendom’. Maar we hebben een plek gekregen en met Mary Michon van de IKON hebben wij een videoband gemaakt over de positie van de vrouw in de kerkeraden en die band enkele malen per dag vertoond.

Planning

Een ander punt dat wij vanuit het OVC stevig hebben aangepakt is de voorbereiding van vrouwen voor internationale conferenties. Uit welk Europees land je ook vrouwen kreeg, iedereen had wel wat te vertellen uit eigen keuken. Maar lijn zat er niet in. De Amerikaanse vrouwen hadden wel degelijk een strategie. Wij moesten dus gaan zorgen dat de Europese vrouwen elkaar leerden kennen. En vooral moest er een gelegenheid worden geschapen waar vrouwen conferentie-ervaring opdeden. Wij hebben nu nóg steeds moeite om delegaties samen te stellen als vrouwen naar grote congressen gaan. De Wereldraad wil dan wel dat er minstens de helft aan vrouwen komt in allerlei organen, maar we hebben ze niet, want ze durven niet. Ze zijn daartoe niet opgeleid. Daaraan werken we nu vanuit dat Europese verband van vrouwen binnen de Wereldraad.

Parallel met al die ontwikkelingen liep het begin van de oriëntatiedagen in september en november 1977 voor feministische theologie op Kerk en Wereld. Daarvoor was een overweldigende belangstelling. Gijsje van den Akker en ik hebben dat toen zo geconstrueerd – zij had de ruimte en ik de contacten met de kerkeraden – dat het niet een losse groep werd zoals in andere Europese landen. Wij hebben er een werkgroep van gemaakt van het OVC, de Stuurgroep Europese Zaken. Dat leek ons een goede structuur.

In die beginperiode, eind 1977 begonnen ook de vrouw-en-geloof groepen te draaien en hebben Gijsje en ik er voor gezorgd dat er een stafid voor dit werk kwam op Kerk en Wereld en dat werd Tea Rienksma.

Die vrouw-en-geloof groepen zijn, dat bleek al snel, veel meer gaan draaien voor niet-kerkelijke en niet-georganiseerde vrouwen. Daarover doordenkend kun je je afvragen hoe het komt dat het gros van de vrouwen die die weekends van de eerste vijf à zes jaar bevolkten de vrouwen waren die zelf vaak met allerlei problemen te kampen hadden in hun leven.

De vrouwen, die in de loop van de jaren zeventig losraakten van de traditionele kaders kregen juist door eigen crisissituaties oog voor wat er zich verder in de wereld afspeelde. Zij werden juist daardoor de kant op getrokken van de feministische theologie.

Juist, daar ging de scheiding vallen en die werd in de loop van de tijd nog verscherpt. Dat heb ik altijd enorm betreurd. En ik heb altijd op het vinkentouw gezeten om die zaak bij elkaar te houden.

Ik wil daarmee zeggen, dat je al die duizenden vrouwen van de voorafgaande eeuw, van voordat deze grote omwenteling op maatschappelijk/theologisch terrein plaats vond, tekort zou doen als je niet vermeldt wat zij gedaan hebben in al die verenigingen en op hun vormingsdagen. Die organisaties hebben niet voor niets van de regering emancipatiewerksters gekregen! Er is dus een heel lange geschiedenis van bewustwordingswerk aan vooraf gegaan in al die organisaties dat toen plaats vond tot in de allerkleinste dorpen van de provincie.

Fokkelien van Dijk-Hemmes: Zo kritisch mogelijk! (1987)

Geboren 1943, docente U.D. Vrouwenstudies Oude Testament R.U.-Utrecht

Sieth Delhaas

Kerk en Wereld, Geloven in macht, 1987

Hoe ben je met het vrouw-en-geloofwerk op Kerk en Wereld in contact gekomen?

Ja, hoe dat gekomen is weet ik eigenlijk niet meer. Ik was nogal verrast toen Tea Rienksma mij – ik dacht voorjaar 1978 – vroeg met haar een cursus te doen.

Ik was al vanaf 1975 bezig met feministische theologie. Ik las alles wat ik maar te pakken kon krijgen. Mijn moeder nodigde mij een keer uit om mee te gaan naar een bijeenkomst van YWCA waar Tine Halkes sprak over dit onderwerp. Ik herinner me dat ik haar wilde aanspreken, maar dat niet durfde. Er waren allemaal van die keurige dames aanwezig. Toen heb ik haar later geschreven, dat ik zo graag iets met feministische theologie wilde doen, maar dat ik daarover geen contacten met anderen had. Tine schreef terug, dat ze wel vaker zulke vragen kreeg en toen hebben we samen de eerste bijeenkomst van de Interuniversitaire Werkgroep Feminisme en Theologie georganiseerd. En intussen heeft de IWFT in 1986 haar tweede lustrum gevierd.

Ja, en dan die Nijkerk-dag eind 1977. Daar heb ik een workshop gedaan. Ik vermoed, dat ik vanuit die hoek door Tea ben gevraagd.

Dat eerste weekend op Kerk en Wereld, begin 1978, heeft voor mijzelf veel betekend. Ik had nog niet eerder iets gedaan met vormingswerkactiviteiten. Wij deden exegese primair vanuit de vraag: wat doet het je en wat kun je ermee doen?

Hoorde je daar voor het eerst wat er onder vrouwen leefde?

Nee hoor, ik was toen al een tijd actief in de vrouwenbeweging. Maar wat dat weekend het meeste indruk op me maakte, was dat er door die manier van werken ongelooflijk veel verhalen bij de vrouwen naar boven kwamen.

Voor mij was het ook een hele ontdekking, dat door zo met een verhaal aan de gang te zijn – we werkten met het verhaal over ‘de zondares die Jezus zalfde’ – ook je eigen verhaal naar boven kon komen en dat dat ook op heel indrukwekkende manier vorm kreeg in de rollenspelen en andere vormen van expressie. Het was de ontdekking vooral: zó kun je dus ook met die verhalen omgaan. Maar ook: wat een schade de traditie teweeg heeft gebracht enerzijds en hoeveel die tegelijkertijd betekend heeft en nog betekent voor vrouwen anderzijds. Het bijna wanhopige ook van er toch aan vast te willen houden. Dat alles samen heeft diepe indruk op me gemaakt. Aan de ene kant die heel negatieve reacties en

tegelijkertijd putten ze er wonderbaarlijk veel kracht uit maar dan met name door de nieuwe eigen interpretaties die er vervolgens aan gegeven werden.

Jij wordt wel de denktank achter de cursussen feministische theologie op Kerk en Wereld genoemd. Wat moet ik me daarbij voorstellen?

De contacten tussen Tea en mij zijn na dat eerste weekend uitgegroeid en ik heb nogal wat weekends meegewerkt en naar aanleiding daarvan ook met Tea heel veel gesproken over de mogelijke opzet van cursussen en in welke richting het zou moeten.

Ik heb dat altijd héérlijk gevonden. Ik kon vrij experimenteren. Het liep parallel met mijn eigen ontwikkeling. Maar soms schrok je ook ontzettend van wat het teweeg bracht. Zeker wat betreft het afstand nemen van het Oude Testament.

Ik heb later een aantal weekends met Grietje van Ginniken gedaan en dan vonden wij het heerlijk om zo kritisch mogelijk bezig te zijn. Vooral met gebruikmaking van materialistische exegese. We zouden proberen een koppeling te vinden van een feministische en een materialistische lezing van die verhalen. Voor onszelf was dat ook een heel spannende zoektocht. En dan vroegen we ons wel eens af: wat kun je nu nog met die bijbel en met name met het Oude Testament? Daar had je nogal wat agressie tegen. Toch heeft het voor ons nooit betekend dat dat boek dan maar weg moest. Maar wij zijn ontzettend geschrokken, dat het die reactie wel opriep bij nogal wat vrouwen. Die reactie begon steeds sterker te worden: dat boek moet maar weg. En eigenlijk bleven de evangeliën als enige over waar de vrouwen nog wat mee konden.

Achteraf was het natuurlijk tamelijk suffig, dat je je dat niet tevoren realiseert. Het is je vanuit de theologiestudie juist heel erg bijgebracht, dat je dat Oude Testament niet kunt missen. En gelukkig maar.

Ik ben me steeds meer gaan realiseren, dat je er voorzichtiger mee moet omgaan. In die zin, dat je wel die kritiek naar boven moet laten komen, maar dat het ook niet juist is om met je hedendaagse feministische maatstaven teksten van zoveel duizend jaar geleden te beoordelen. Bovendien begon hier ook zo langzamerhand het besef door te dringen van het gevaar van het anti-Judaïsme in een feministisch jasje.

Was dat ook niet een fase die bij het proces behoorde?

Ja, en daarbij kwam ook al die nieuwe informatie zoals het boek van Merlin Stone 'Eens was God als vrouw belichaamd'. Een fascinerend boek omdat het gegevens over godinnenreligies in een nieuw licht zet, maar ook en vooral een gevaarlijk boek omdat het de Joden afschildert als de uitvinders van het patriarchaat. En dat klopt natuurlijk van geen kant. Dat boek heeft ook de negatieve kijk op met name het Oude Testament versterkt. We hebben toen geprobeerd dat zoveel mogelijk bij te stellen en nadien zijn er verschillende cursussen gegeven over feminisme en jodendom. Maria de Groot heeft voor het gevaar van anti-judaïsme al heel vroeg gewaarschuwd.

Later ben je in het curatorium van Kerk en Wereld gevraagd?

Ja en dat gaf me op die plek ook de mogelijkheid om de plaats van het vrouw-en-geloofwerk mee te bewaken. De situatie werd natuurlijk heel benard toen staatssecretaris De Boer van WVC in 1982 plannen had om zoveel vormingscentra te sluiten waartoe ook Kerk en Wereld behoorde. Gelukkig is die dreiging afgewend en ik moet zeggen, dat vanuit het curatorium (nu

het bestuur) de steun voor het vrouwenwerk altijd heel principieel is geweest. Met name Joke Offenberg, van 1980 tot 1984 directeur van Kerk en Wereld, speelde daarbij een belangrijke rol.

En de cursussen liepen heel goed. Uiterst pijnlijk was wel het ontslag van Ineke van Keulen, die ruim twee jaar tevoren naast Tea voor dit werk was aangesteld en die toen ten gevolge van de bezuinigingen moest worden ontslagen. Ik heb me daar enorm tegen verzet, maar helaas zonder resultaat. Daarna heb ik in de steungroep gezeten, die Tea na het ontslag van Ineke om zich heen heeft gevormd om haar te adviseren bij het vrouwenwerk.

Na het vertrek van Tea heeft die steungroep nog een klein jaar gefunctioneerd om de vacature te overbruggen en aan haar opvolgster Nienke van Dijk haar 'erfenis' na te laten, in het voorjaar van 1987 is de steungroep opgeheven.

Is er in de loop van de tijd ook een teruggang in interesse voor de vrouw-en-geloof cursussen te bemerken?

Nee, geen teruggang. Wel zie je een verschuiving in interesse. De eerste jaren is er een grote nadruk op exegese weekends. Dan ineens – en dat gaat ook vrij rigoureuus – is daar geen belangstelling meer voor. Daarna kwam de hausse van weekends over de gnostische evangeliën en Hadewijch en de cursussen vrouw-en-macht waaraan Jenny Schneider-Van Egten, Grietje van Ginniken en Cootje van de Burg meewerkten.

De eerstgenoemde cursussen, die inspelen op de belangstelling voor de alternatieve kerkgeschiedenis, zijn in de steungroep enerzijds gestimuleerd, anderzijds ook kritisch besproken. Dit soort belangstelling kan immers de schijn wekken van: veilige plekjes zoeken en wat met het hogere en spirituele bezig zijn en de samenleving van vandaag vergeten.

In de steungroep hebben we steeds duidelijk gezegd: het scheppen van ruimte voor vrouwen impliceert dat je durft te experimenteren. Er moeten jaarlijks een paar cursussen zijn waar je echt met de laatste ontwikkelingen bezig bent.

Ik denk dan bijvoorbeeld aan de weekends nu van Irmgard Busch over Mary Daly. Dat is nou net het sterke punt van Kerk en Wereld dat daar geëxperimenteerd wordt met nieuwe en misschien wat griezelige zaken. Dat kan ook weer doorwerken naar andere cursussen.

De andere lijn van de laatste jaren is natuurlijk de cursussen rondom het boek van Elisabeth Schüssler Fiorenza 'In memory of her'. De wijze waarop zij de geschiedenis van het vroege christendom reconstrueert is uitermate stimulerend voor vrouwen tot een kritische maatschappelijke en kerkelijke betrokkenheid.

De leerdagen waarmee in september 1984 werd gestart vind ik ook een heel belangrijke ontwikkeling. Grappig is dat juist in het kader van de weekends rond Schüssler Fiorenza en de leerdagen er weer ontzettend veel belangstelling voor exegese blijkt te zijn. De behoefte aan scholing is daarbij heel duidelijk geworden.

Wat zou er volgens jou de volgende tien jaar binnen het vrouw-en-geloofwerk moeten gebeuren?

Ik denk dat er veel aan scholing gedaan moet worden. Je kunt je afvragen waar dat moet gebeuren en wie dat moeten gaan doen; bijvoorbeeld vormingscentra zoals Kerk en Wereld of de faculteiten. In elk geval moet er vanuit Kerk en Wereld en vanuit het vrouw-en-geloofwerk

meegedacht worden over scholing. En dan moet die scholing gebeuren over een heel breed terrein.

Exegese in de zin van: kritisch omgaan met teksten blijft daarin heel belangrijk. En natuurlijk ethiek. Een voorbeeld daarvan is de voortplantingstechnologie: een door mannen beheerst terrein met vrouwen als objecten. Vrouwen moeten op alle fronten hun ogen en oren open zetten, weerbaar worden en tot handelen overgaan.

Het andere punt is meedenken, meewerken, gelegenheid bieden om vormen van vrouwenkerk of de gemeenschap-waar-in-te-geloven-valt, dat vind ik een nog mooier woord, te structureren.

Die wisselwerking tussen faculteiten en basisvrouwen was aanvankelijk heel sterk. Begint die te vervagen?

Ik blijf uiteraard vinden, dat er een heel hechte relatie moet zijn tussen die twee, wat nog niet betekent dat iedere feministe theologe altijd even sterk bij de basis betrokken moet zijn. Dat kan, praktisch gezien, lang niet altijd. Bepaalde soorten onderzoek maken dat ook niet altijd noodzakelijk.

Je zou kunnen zeggen: er moet ook gepromoveerd worden om op wetenschappelijk terrein een poot aan de grond te krijgen en onderwijsplaatsen te bemachtigen!

Precies. Wat mijzelf betreft kan ik me niet voorstellen hoe ik goed zou kunnen werken aan een universiteit als ik ook niet regelmatig dingen aan de basis doe. Dat merk ik op mijn plek in Utrecht nog meer dan destijds in Tilburg. Omdat de studenten over het algemeen veel jonger zijn en nog zo naïef tegen het leven aankijken is het werken met vrouwen voor je eigen voeding noodzakelijk. Maar de studenten op de faculteiten zitten vaak ook in een strijdsituatie. Zeker als je onder studenten jongens hebt uit de richting van de Gereformeerde Bond. Laatst was ik bij een eerstejaarsgroep waar de meiden slaande ruzie hadden met zulke collega studenten, die keihard beweerden dat vrouwen niet kunnen preken omdat ze geen scheppende vermogens hebben. Een bewijs dat wat er aan de faculteiten gebeurt ook niet los staat van de maatschappij.

Daar worden ook gevechten geleverd. Voor studenten blijkt het heel goed te werken als je regelmatig kunt vertellen: dat en dat heb ik meegemaakt en het blijkt heel goed als voorbeeldmateriaal te fungeren. Daarom alleen al moet je het contact met de basis houden.

Maria de Groot: Het materiële gevecht om de macht (1987)

Geboren 1937, dichteres en theologe.

Sieth Delhaas

Kerk en Wereld, Geloven in macht, 1987

Sonnet tegen het patriarchaat

*Als het geleerde leugen is gebleken
Het onderricht van twintig eeuwen vals
hervindt een vrouw zich op een morgen als
de zwaan die aan de eenden is ontweken.*

*Rond haar de meren en de spiegelingen
van losgewaaide wolken, rijzend licht
en in haar het verbijsterend bericht
van een vogel op vlucht die zich niet laat ringen.*

*Zij gaat en vliegt tegen de zwaarte in
van de verschijning die zij is geworden,
Zij weet: een vogel overwint de horden
en zweeft boven der wateren begin.*

*Verdwenen zijn de kooien en de korven,
wapens en jagers; aan elkaar gestorven.*

Maria de Groot

De verbinding van jou naar Kerk en Wereld, ligt die in het gegeven dat Tea Rienksma bij jou in de Ecclesia in Den Haag meedeed in de vrouwengroep feminisme en theologie?

Trudi Klijn heeft al in 1975 door haar ervaringen met deze nieuwe vorm van theologiseren de contacten tussen een aantal theologen in Nederland gelegd. Toen is de zogenaamde groep 'Driebergen' ontstaan waaraan ik ook deelnam. Vanuit die ervaringen ben ik vrij snel in Den Haag met een groep begonnen. Als predikant had ik eigenlijk al die ervaringen, die binnen de feministische theologie aan de orde komen aan den lijve doorgemaakt. Dus het lag klaar bij mij om het te vertalen. Toen ik in de Ecclesia met vrouwen begon sloeg dat direct aan. Later heeft Tea die in die groep zat die functie op Kerk en Wereld gekregen. Mijn betrokkenheid bij de cursussen op Kerk en Wereld is wat in fases gegaan, in het begin, vanaf eind 1977 heb ik regelmatig meegewerkt, maar na mijn verhuizing vanuit Scheveningen naar Woudsend in Friesland is dat snel verminderd tot één keer per jaar. Ik had die

zaterdagen hard nodig in mijn eigen werkplaats 'Fleurstift'. Begonnen ben ik met de exegetische cursussen. Voor ons was het allemaal heel nieuw.

Als ik mezelf daar zo doorheen zie wandelen dan was het zo: je was zelf op zoek, je werd gestimuleerd door al die ontmoetingen met vrouwen en je zocht alsmaar verder. Er zat vaart in.

Deze beweging heeft zijn eigen tempo. Het was een heel snel tempo en ik denk, dat één van mijn – misschien niet helemaal bewuste – motivaties om naar Woudsend te gaan was, dat ik de zaak wilde uitdiepen. Ik zit hier nu zes jaar en ik heb de ervaring, dat ik in mijn werkplaats inderdaad een heel jaar met het evangelie naar Maria bezig ben.

De vrouwen die aanvankelijk op Kerk en Wereld kwamen hadden een honger en dorst naar steeds iets nieuws. Daar wil ik nu de kanttekening bij plaatsen, dat we niet in de fout moeten vervallen, dat we steeds vragen naar iets nieuws. Dat heeft mij als één van de vrouwelijke theologes die daar inleidingen moesten houden, wel eens wat moeite gekost. Dan zei men vaak: ja, maar dat hebben we al een keer gehoord. Wat brengt het nou voor nieuws! Terwijl wij als theologen vaak bezig waren om iedere punt en iedere komma te overwegen in het licht van: hoe kunnen we nu verder? Dus ik zou liever de weg naar de diepte in willen en niet steeds maar iets nieuws.

Met deze exegetische weekends hadden we nog heel lang door kunnen gaan, maar al doende werd steeds duidelijker de betrekkelijkheid van de bijbelse canon en dat je de bijbel heel relatief bekijken kon. De ontdekking dat al de geschriften er omheen niet in de bijbel waren opgenomen stimuleerde de belangstelling voor de gnosis. Dat werd voor mij versterkt door allerlei vrouwen die ik op Kerk en Wereld ontmoette. Ik gaf dan op verzoek een weekend over gnosis. Ik herinner me de eerste tekst die we behandelden 'Das Lied von der Perle', vrij willekeurig gekozen en door mij gefotokopieerd uit een gnostische bibliotheek. Toen kwamen er andere vrouwen die me vertelden, dat er ook een evangelie naar Philippus en een evangelie der Waarheid is.

De vraag of er dan geen geschriften bestonden waar vrouwen meer tot haar recht kwamen of teksten van vrouwen zelf, werd steeds meer gehoord. En dan komt ook de vraag: ja, maar is er dan geen evangelie naar Maria? En dat blijkt er dan wel te zijn. Ik geloof zeker, dat wij als vrouwen die met de feministische theologie bezig zijn er een grote rol in hebben gespeeld, dat er nu vertalingen van het evangelie naar Maria zijn, dat al in 1896 was ontdekt. Helaas zat het niet in de Nag Hamadi bibliotheek van de gnostiek, die in 1945 werd gevonden. Wat we hebben is nog maar heel fragmentarisch en je kunt hopen, dat het nog eens in zijn geheel tevoorschijn komt. Ik weet, dat de cursussen over gnostiek enorm zijn aangeslagen op Kerk en Wereld en ik kon dat vanuit Woudsend niet blijven doen. Ik heb toen de theologe Marijke de Jong bijgepraat en die heeft het van mij overgenomen en later weer anderen.

Ik hoop, dat die gnostische lijn mede door ons feministisch theologiseren meer geïntegreerd gaat worden in de bestaande theologie. Omdat juist in die gnosis-traditie veel meer ruimte zit voor vrouwen. Maar wij moeten ons daarop niet verkijken, want binnen de officiële theologie zijn de weerstanden daartegen nog heel groot.

Je krijgt dus een heel moeilijke situatie. Je bent als vrouwen bezig met feministische theologie, dat is al heel bedreigend, en dan breng je daarbij ook nog ter sprake boeken die niet canoniek zijn verklaard. Dus we maken ons heel kwetsbaar. Ik merk telkens opnieuw dat

de weerstanden heel groot zijn. Daar ligt nog zoveel werk en studie voor ons. En ik hoop echt, dat men op Kerk en Wereld met die lijn doorgaat

Vrouwen voelen zich binnen de gnostiek serieus genomen. Dat zie je in de teksten gebeuren. Maria van Magdala lijkt dé apostel ook van die beweging tegenover Petrus van de zogenaamd canonieke.

Welk belang hebben deze teksten voor het menselijk bestaan in onze samenleving?

Als ik het voor mijzelf mag formuleren, dan heb ik het idee dat je in die gnosciscultuur kunt opademen als vrouw. Er kwamen op die weekends ook juist vrouwen die allang niet meer kerkelijk of nooit kerkelijk geweest waren.

En zonder nu — ik ben echt een bijbels theoloog — iets te willen verliezen van de joods-christelijke traditie, heb ik toch het gevoel, dat je binnen dit kader van de gnosis daar op een andere manier mee om kunt gaan zodat het voor mensen van deze tijd weer aansprekelijk wordt. Meer vrijheid, meer verantwoordelijkheid, meer durf ook om andere beeldvormingen uit te proberen. Meer geloof in de mens, in de vermogens van de mens.

Meer vrijheid en verantwoordelijkheid, ik kan me voorstellen dat veel mensen in het verleden en ook nu dit juist bedreigend vinden als je een angstig mens bent of een mens met macht.

Ja natuurlijk, en het is ook in die eerste eeuwen gelijk de nek omgedraaid, want een hiërarchie, daar kunnen de mensen van de gnosis ook niets mee. Je wordt in de gnosis bij jezelf teruggebracht. Zelfkennis bijvoorbeeld wordt daarin heel hoog aangeslagen en dat is in alle opzichten bedreigend voor machten. Ik zie persoonlijk heel goed relaties tussen gnosis en bezig zijn met politiek engagement. Dat wordt ook vaak uit elkaar gespeeld. Een voorbeeld is te vinden in het evangelie naar Maria. Daarin wordt één van de grote boosdoeners in het menselijk bestaan genoemd, de onwetendheid. Maria heeft een visioen waarin Jezus vertelt dat als de mens gestorven is, de ziel door de verschillende machten heen gaat breken naar de eeuwige rust. Dus alle machten waar ze in haar leven mee geworsteld heeft vindt ze na haar dood nog een keer terug. Voor zover ze die voor haar dood heeft overwonnen kan ze die zonder meer passeren. Dat is heel herkenbaar, geloof ik. En één van die machten is ook de onwetendheid.

Als ik kijk naar het ‘wir haben es nicht gewusst’, waarmee in de Tweede Wereldoorlog zich die vreselijke catastrofe heeft kunnen voltrekken van Jodenvervolging en volkerenmoord, dan heeft dat met onwetendheid te maken. Maar onze eeuwenlange onderdrukking als vrouw óók. Dus wat je in de gnosis juist ziet is, dat mensen worden opgeroepen om zich bewust te worden, om zelfkennis op te doen, zich ook bewust te worden van hun situatie op aarde, maar — en dat vind ik zelf heel belangrijk — ook nog met die extra dimensie van onder welk licht valt jouw situatie op aarde. Dat kan ik zelf nooit missen. Daarom zul je mij ook nooit alleen maar in een politieke beweging vinden. Dat moet er wel bij en dat vind ik beide in de gnosis terug. Dus gnosis heeft wel degelijk een link naar de politiek.

Ik voel naar mijzelf toe wel eens die verwijten en dan is het moeilijk om veel over jezelf te vertellen. Dan lijkt het of je je straatje wilt schoon vegen. Maar de vormgeving van deze werkplaats hier is economisch onafhankelijk opgezet. Dat is de grondslag. Door die economische onafhankelijkheid is er ook de geestelijke onafhankelijkheid. Ik ben nooit los van politiek en materieel bezig zijn.

Terugkijkend naar wat er de afgelopen tien jaar is gebeurd moeten er ook lijnen naar de toekomst worden getrokken. Wat zie jij als belangrijk voor de nabije toekomst?

Ik zie twee dingen, maar ik geloof dat daarmee dan twee strategiegroepen van vrouwen aan de gang zouden moeten. Ik heb 'vrouw-en-macht', het programma van dit lustrum, net gelezen. Dat is nu van de eerste orde; hoe krijg je voor die vulkanische uitbarsting, zoals jij het noemt en die hier en daar ook al verdieping heeft gevonden, hoe krijg je daar nu een economische basis voor binnen de kerkelijke structuren en daarbuiten, zodat we als vrouwen ook werkelijk beheerders worden van gelden? Zelf daarover ook kunnen beschikken en kunnen besteden voor de kerk van de toekomst zoals wij die zien. En dan neem ik dat woord kerk maar heel ruim. Het materiële gevecht om die invloed, die macht is heel belangrijk.

En het tweede wat belangrijk is – en daar ben ik zelf meer geschikt voor – is die theologische verdieping.

We staan nog maar aan het begin. Want een nieuwe vormgeving van de theologie waarmee wij bezig zijn heeft nog tientallen jaren nodig. En dan nog het gesprek met de heersende theologie! Hoe dat misschien ook naast elkaar moet blijven staan, dat weet ik niet. Het is veel omvattender dan we aanvankelijk hebben gedacht. Daar komt iedereen die lezingen houdt wel achter. Het zijn niet alleen maar de feministische perspectieven die je inbrengt, maar zodra je dat doet komt aan het licht, dat je een heel andere theologie aanhangt dan veel mensen die naar je zitten te luisteren. Het is een andere visie op Jezus van Nazareth, een ander godsbeeld, een ander mensbeeld. En voor mij is als eerste punt met die nieuwe theologie verbonden het gesprek met het Jodendom. Een voortdurende uitwisseling met joodse vrouwen en met heel het joodse denken.

Zijn dat joodse vrouwen die dit vanuit feministische perspectief benaderen?

Ja, we hebben onlangs een weekend op Kerk en Wereld gehad waar ik met joodse vrouwen in een forum heb gezeten. Ik bestudeer de joodse boeken en commentaren en soms doe ik mee aan de OJEC-ontmoetingen (Ontmoetingen Joden en Christenen). Er zijn ook plannen voor samenwerking met joodse vrouwen meer op inhoudelijk gebied zoals bijbeluitleg.

Het jodendom is het hart van de bijbel en ik zie onze feministische beweging als een mogelijkheid, als een *uur U* eerlijk gezegd, om de kerkelijke traditie opnieuw open te breken naar een dialoog met joden. Dat is mijn invalshoek.

Denk jij dat de aandacht voor feministische theologie in de omvang zoals we die deze tien jaar bij vrouwen hebben zien groeien, blijvend is?

Ik denk dat die blijvend groeiend zal zijn áls we in staat zijn daar podia voor te creëren. Als ik zie in mijn werkplaats – hoe bescheiden van opzet die is met groepjes van tien à twaalf vrouwen – dat ik de vraag naar samenkomsten helemaal niet aan kan, dan denk ik dat dat voor alle streken van Nederland geldt. Er is een enorme belangstelling. En er zou een noodkreet naar alle kerkelijke instituten moeten gaan van: zien jullie niet dat de oogst rijp is en er moeten veel meer arbeidsters komen en die moeten betaald worden. En er moeten meer plaatsen zijn zodat die oogst kan worden binnengehaald!

Waarom kunnen wij – zoals ik in mijn werkplaats bezig ben – niet gewoon fulltime, zoals zoveel mannelijke theologen in de kerk, werken? Ik geloof dat we in de toekomst wel daarheen moeten. Ik vind, dat we daar ook recht op hebben. We hebben recht op de helft van de middelen.

Dat zijn de problemen die vandaag levensgroot aanwezig zijn. Het is heel zwaar wat ik in mijn werkplaats doe. Ik heb indertijd gekozen voor de economische onafhankelijkheid, dat is een politieke keuze geweest. Ik had mijn idealen toen ik hier kwam. Maar de helft van je tijd gaat naar andere dingen: het verdienen van je brood, het in stand houden van je huis. Dat doe ik met liefde en ik geloof dat het ook goed is dat ik op die manier midden in de maatschappij ook alle klappen krijg, die iedereen krijgt. Maar het is toch vreselijk jammer – dat zeggen ook de vrouwen die hier komen, – dat ik zo vaak “nee” moet zeggen. Ik weet ook niet of ik het nog heel lang op deze manier kan doen en of ik niet moet gaan zoeken naar andere mogelijkheden. Maar die vrijheid van handelen en spreken heb ik nu wel.

Een ander punt over de cursussen op Kerk en Wereld waar de kerken ook mee te maken hebben is, dat ik tijdens een aantal daarvan getroffen werd door de vieringen die op het eind van zo’n cursus ontstonden. Dan was er wel een viering geprogrammeerd, maar dan ontstond er een spontane viering met bijdragen die vaak heel ontroerend en indrukwekkend waren.

Wil dat zeggen dat vrouwen honger hebben naar andersoortige vieringen?

Ja, dat denk ik wel. En dat ze het vermogen hebben om zo’n heel weekend intensief met elkaar om te gaan en dat dan ook vorm te geven. Om dan niet bij een viering intellectueel afstand te nemen maar dat in symbolen, in een spel, een dans of lied uit te drukken of gewoon in een huilen of lachen. Die levensechtheid van liturgie heb ik daar een aantal keren indrukwekkend ervaren.

Maar daarna gaan vrouwen terug naar haar eigen plek en dan is er vaak in tijden geen mogelijkheid om zo’n viering opnieuw te beleven. Wat betekent dat op den duur voor de gevestigde kerk?

Ik weet het niet. Ik ben door al mijn ervaringen met de kerk langzamerhand zo ver van het instituut af gekomen. Je wordt ook teruggestoten. Als je komt met je levende water dan word je al bij de drempel teruggegooid. Dat is een ervaring die vreselijk is. Ik lijd daar heel erg onder en ik weet er ook geen antwoord op. Daarom zeg ik: er moet een noodkreet naar de kerken, want het kan zo niet langer. In plaats dat ze de kraan dicht draaien moeten alle kranen worden open gezet.

Maar als we kijken naar de werkelijkheid van vandaag, dan moeten we er toch op rekenen, dat we voorlopig aan dove-mans-oren praten! Wat moeten de vrouwen dan, persoonlijk, maar ook als beweging?

Het is natuurlijk een kwestie van overleven in de woestijn. Daarom zoek je elkaar op. Daarom functioneert deze kleine werkplaats ook heel goed. Er zijn in het hele land wel mogelijkheden, maar het blijft overleven in de woestijn. Als we niet met z’n allen een actie kunnen bedenken waardoor we onze eisen vervuld krijgen, dan moeten we serieus zo’n alternatief netwerk gaan vormen.

Bedoel je zoiets als het initiatief van de VIKS-groep in Rotterdam ‘breng de kerk in balans’ als reactie op het stopzetten door de drie grote kerken van geld aan de sectie ‘De Vrouw in Kerk en Samenleving’ van de Raad van Kerken?

Ja, bijvoorbeeld. En de werkplaats ‘Het Spint’ in Deventer. Ik weet wel dat geld voor ‘Het Spint’ is er maar voor vier jaar, maar juist daarom moeten we die kerken zover krijgen dat ze ons een groot deel van hun middelen ter beschikking stellen. De kans is heel klein dat ze dat

doen, maar dan moeten we in het verlengde van het Rotterdamse initiatief middelen verzamelen en zelf dat netwerk stevig in elkaar zetten.

Het is droevig dat het zo is, maar als de kerken gaan zien dat die initiatieven niet kapot te krijgen zijn, dan zullen ze ons uiteindelijk wel serieus moeten nemen.

Ineke van Keulen: Met dat christelijke superioriteitsbesef zijn vrouwen ook opgevoed (1987)

Geboren 1954, theologe, werkzaam als projectmedewerkster bij 'Het Spint', centrum voor Feminisme en Geloof in Deventer (project van het Hervormd Evangelisatorisch Beraad), was van juni 1981 tot januari 1984 in dienst bij Kerk en Wereld als cursusleidster, waarvan 30% vrouwenwerk. In 1984 en 1985 verzorgde zij op Kerk en Wereld freelance-cursussen Feminisme en Jodendom.

Sieth Delhaas

Kerk en Wereld, Geloven in macht, 1987

Waarom vond je het zo belangrijk cursussen over Feminisme en Jodendom te beginnen?

Maria de Groot heeft al in het boek 'Twee emmers water halen' gewezen op het gevaar van anti-Joodse tendensen in feministische theologie. Het is met Maria's persoon verweven dat zij er altijd op attent is geweest. Zij zegt: hoe kunnen wij vrouwen, die zelf vaak min of meer slachtoffer zijn van de christelijke traditie, voorkomen dat we in ons zoeken naar bevrijding van onszelf weer andere, nieuwe slachtoffers maken?

Binnen de cursussen feminisme en bijbellezen/exegese gingen er geluiden op van vrouwen die vonden dat ze het Oude Testament wel konden missen. Aan de andere kant ging men Jezus verheerlijken. Het Nieuwe Testament was ook niet alles, maar Jezus en zijn houding tegenover vrouwen wel.

Jezus werd dan als lichtend figuur afgezet tegen een – volgens die vrouwen – volkomen donkere joodse achtergrond. De cursussen die eind 1983 zijn gestart, zijn ontstaan om met vrouwen na te denken over deze vaak ongenueanceerde houding en uitspraken met betrekking tot het jodendom.

Jij bent afgestudeerd op het Oude Testament?

Ja, mijn hoofdvak aan de UVA was Oude Testament bij professor Karel Deurloo. Tijdens mijn hele doctoraalopleiding heb ik de eenheid tussen Oude en Nieuwe Testament scherp ingeprent gekregen. Tenslotte is het Nieuwe Testament eigenlijk niet meer dan een kommentaar op het Oude Testament.

Vandaar waarschijnlijk ook mijn moeite als vrouwen dat OT overboord willen zetten; dan moest je ook het NT los laten, vond ik. Een dergelijke reactie had natuurlijk ook te maken met mijn betrokkenheid bij en interesse in de joodse traditie. Ik heb een jaar of vijf colleges gelopen bij rabbijn Jehuda Aschkenasy. Hij doceerde aan de KTHU. Zijn lessen waren facultatief, maar voor mij, in die beginjaren van mijn theologiestudie, één van de weinige plekken waar je echt inspiratie kon opdoen. Het waren levenslessen.

Van huis uit was ik al geïnteresseerd in het jodendom. Vanuit de oorlog; in het verzet in die joodse traditie lagen onze wortels. Daar moest je respect voor hebben.

Is het alleen maar te wijten aan een gebrek aan bijbelkennis als vrouwen in haar ontdekkingsproces zeggen: dat Oude Testament moet maar weg?

Het is, denk ik, een algemeen christelijk gegeven. Het zit niet alleen in feministische theologie. Het christendom heeft altijd gepretendeerd 'de naaste lief te hebben en niet gewelddadig te zijn'. Het christendom zou superieur zijn aan het jodendom, waar het 'oog om oog en tand om tand' nog gold.

Men stelt dan de God van Jezus tegenover die gewelddadige God van het OT. De andere tendensen, die van de barmhartigheid en de nabijheid van God, ziet men over het hoofd en dan wordt de oudtestamentische God ineens die krijgsman en oorlogszuchtige held. Met dat christelijk superioriteitsbesef zijn vrouwen natuurlijk ook opgevoed. Maar bewust geworden vrouwen vullen dat nog weer anders in: de God van het OT vinden ze niet alleen gewelddadig, maar ook vrouwvijandig. Een God die voor mannen kiest en vrouwen een ondergeschikte plaats toebedeelt. In het NT zou het allemaal anders zijn...

In het NT kiest men dan voor de Jezus-verhalen. Paulus wordt dan even apart gezet, die moet je ook niet helemaal serieus nemen en wat hij aan goede dingen heeft gezegd, dat heeft hij van Jezus en de Jezusbeweging. En wat hij aan verkeerde dingen over vrouwen heeft gezegd, dat zijn nog de restanten van zijn joodse opvoeding.

Maar het christelijke superioriteitsgevoel is denk ik niet de enige verklaring. Met name in de beginperiode van de feministische theologie en de bewustwording van vrouwen hadden zij erg behoefte aan een legitimatie. Waar zij mee bezig waren, wat zij wilden met vrouwenbevrijding dat dat ook christelijk was, zodat ze daarmee hun eigen godsdienst en traditie niet overboord behoeften te gooien.

Het was natuurlijk heel vervelend dat ze in die bijbel ook stukken tegen kwamen waarmee ze helemaal niet uit de voeten konden. Daarom kozen ze gemakkelijker voor het NT en met name voor die verhalen rond Jezus. Met die verhalen konden zij zich identificeren.

Dan blijft er in die bijbel niet veel over!

Dat hadden velen in die beginfase niet door. Wij zijn vanuit Kerk en Wereld die weekends feminisme en jodendom ook gaan geven aan vrouwen die die eerste bewustwordingsfase achter zich hadden. Heel gericht dus. Vrouwen die in haar zelf-bevrijdingsweg even afstand konden nemen van die vrouwonderdrukkende tendensen in de bijbel. In de geest van: kennelijk kan het ook zo zijn dat we niet enkel slachtoffer zijn maar ook door onze manier van zelfbevrijding op onze beurt weer anderen in de weg kunnen staan en opnieuw gaan discrimineren.

Maar is het wéten, dat de bijbelverhalen moeten worden gelezen tegen de achtergrond van de tijd waarin ze werden verteld en opgetekend en ook de wijze waarop de canon is samengesteld niet voldoende om het vrouwonderdrukkende element in de bijbel op de juiste waarde te schatten?

Kennelijk is dat weten alleen niet voldoende om daar afstand van te nemen. Die anti-joodse houding zit er bij ons allemaal ingebakken. Kijk maar naar de kinderbijbels en wat ons op de scholen en zondagsscholen is verteld. Je moet maar eens een willekeurige groep vrouwen vragen of ze een bepaald nieuwtestamenteisch verhaal waar Jezus met een vrouw optreedt, of

Jezus met een tijdgenoot, uit haar hoofd willen vertellen. Of welke associaties zij hebben bij het woord farizeër. Nou, dan komt het hele zondagsschoolgeloof naar boven.

Dan zie je dezelfde beeldvorming als mannen zich hebben eigen gemaakt van vrouwen, en witten van zwarten. Dat is hetzelfde als met het anti-joods zijn; het is niet bedoeld. Je wilt het helemaal niet, maar je hebt het eenvoudig meegekregen in je opvoeding. Het zit in onze cultuur om geen rekening te houden met het jodendom. Dat is er niet één-twee-drie uit te krijgen.

Het moet eruit, zeg je. Maar is het dan niet ontmoedigend om met de bijbel verder te gaan als je geen theologie hebt gestudeerd en weinig of niets weet van de ontstaansgeschiedenis?

Voor een deel is dat waar. Maar dat geldt ook als je andere boeken uit de oudheid bestudeert. Ik denk, dat het meer gaat om een andere houding, de wil om het anders te zien. Tot dat inzicht ben ik gekomen in de Tamar-groep.

Dat is een groep van joodse en christen feministen, die met elkaar in gesprek zijn over de eigen godsdienst, het patriarchale karakter van beide, de manieren om hierin verandering te brengen, enzovoort. Uitgangspunt van de bijeenkomsten is meestal een vrouwenverhaal uit Tenach (de joodse bijbel, het OT bij christenen); we lezen dit, noemen eigen reacties en vragen, bestuderen joodse en christelijke commentaren en proberen tot een eigen uitleg te komen. De groep is ontstaan naar aanleiding van de weekends op Kerk en Wereld. In die groep merk je een wezenlijke bereidheid tot solidariteit, waarin ook ruimte is om fouten te maken.

Dat doet me denken aan wat Rosemary Radford Ruether eens heeft gezegd: 'de tragiek van het christendom is, dat het niet alleen de beleving van zijn historische verwantschap met het jodendom uit het oog verloor, maar dat elke nieuwe kerk zichzelf ziet als vervanging van de kerk waarvan zij zich heeft afgescheiden. Dus het verleden heeft afgedaan; wij hebben de wijsheid in pacht!'

Ja, en van het jodendom leer ik juist: probeer te integreren ook al ben je het er niet mee eens. Laat de dingen naast elkaar staan zodat ze elkaar kunnen bevruchten in plaats van te zeggen: óf dit óf dat.

Voor je vertrek van Kerk en Wereld eind 1983, heb je een stuk geschreven waarin je aanzetten geeft tot een gerichte strategie voor de toekomst.

Binnen het vrouwenwerk deed ik veel rond feminisme en bijbellezen/exegese en cursussen rond de boeken van Dorothee Sölle (*Kies het leven, Sympathie, In het huis van de menseneter*). Uit het bezig zijn met de theologie van Sölle groeiden haast organisch cursussen rond *Vrouw en Macht*. We werden ons bewust, dat je met politiek en vrouw-en-macht moest bezig zijn. Er ontstond een proces. Ik wilde bij mijn vertrek wat vastleggen. Enerzijds om voor Tea wat aan te geven, maar ook om dingen uit te werken en lijnen aan te geven hoe we als vrouwen verder zouden moeten.

Ik zag van daaruit ook aanzetten tot cursussen Vrouw-Kerk-Beleid, maar die heb ik niet meer kunnen ontwikkelen vanwege mijn ontslag als gevolg van de bezuinigingen.

Je zegt in dat stuk: je kunt met de bijbel alleen maar bezig zijn vanuit een gerichte maatschappelijke en actuele vraag. Zit je dan niet vanzelf al op de lijn van het

jodendom waarin het gaat om gerechtigheid en vrede ook in politieke zin, terwijl dat in het christendom toch iets is wat nog lang niet algemeen erkend is!

Ik denk, dat wij als feministe theologes in de ontwikkeling van de theologie erg veel kunnen leren van de joodse traditie, maar ook zelf als feministe theologes al heel erg op die lijn zitten. Het vragen stellen, het steeds kritisch blijven, het proberen de dingen naast elkaar te laten bestaan en niet persé verketteren, het niet zo hiërarchisch denken...; in elk geval zeggen feministe theologes: als geloven niets te maken heeft met ons dagelijks leven dan hoeft het van ons niet. Die dingen zitten ook in de joodse traditie (de regel van Jezus: de mens is er niet voor de sabbat, maar de sabbat voor de mens, stémt uit de joodse traditie waaruit hij voorkomt...) en daarom denk ik, dat de feministische theologie veel met die traditie kan.

Je hebt wat gefilosofeerd eind 1983! We zijn nu vier jaar verder. Nu ben je vanuit 'Het Spint' bezig vrouwen te scholen, te stimuleren en te aktiveren op het gebied van feminisme en geloof. Hoe ziet je strategie er nu uit?

Toen speelden godsdienst en incest nog maar amper. Dat is nu erg belangrijk. We zouden nog meer bezig moeten zijn met godsbeelden, want daar komen ook heel veel misstanden vandaan. We moeten meer die basiszaken aanpakken. Aan de ene kant zouden we de dogma's van de kerken meer uit moeten pluizen, maar echt ook hard moeten gaan werken met nieuwe vormen van vieren, met andere rituelen; dat vang ik maar even onder het begrip vrouwenkerk. Enerzijds het scheppen van een nieuwe cultuur, anderzijds – voor wie daar de kracht toe heeft – bezig zijn met omvorming van structuren in de bestaande kerken. Dan kom je uit op Vrouw-Kerk-Beleid en vrouwenpastoraat, zoals godsdienst en incest, bijstandsvrouwen, de gezinsideologie van de kerk.

Het zijn maar wat kreten nu, maar daarmee moeten we wel verder.

Literatuur

- 1) zie ook: Sara en Maria – de vrouw in synagoge en kerk. OJEC-serie nr.5, Kok, Kampen 1987 voor een interview met deze groep.
- 2) 'Disputed Questions', Rosemary Radford Ruether ed. Robert A. Raines, Abingdon, 1982.

Lieve Troch: Basis — ik vind het een vies woord (1987)

Geboren 1949, staffunctionaris bij het Diocesaan Pastoraal Centrum te Breda voor catechese met volwassenen en kadervorming; voorzitter van de diocesane werkgroep 'Vrouw en Geloof West-Brabant en Zeeland.

Sieth Delhaas

Kerk en Wereld, Geloven in macht, 1987

Jij hebt een kort vooronderzoek gedaan naar cursussen die vrouwen doen of krijgen aangeboden. Wat wilde je te weten komen?

Ik was erin geïnteresseerd op welke manier feministische theologie aan de basis wordt gebracht, maar ook hoe en of zij haar eigen uitgangspunten vasthoudt, namelijk dat ze een reflectie en uitdaging wil zijn bij de bevrijdingsstrijd van vrouwen.

Soms ben ik bang dat ze al net zo goed een academische theologie van enkel achter het buro vandaan is, als ze geen reflectie is op de ervaringen van vrouwen.

Ik heb dat onderzoek gedaan naar de inhoud die gebruikt worden en de methoden van werken op de vormingscentra *Kerk en Wereld* in Driebergen en Het *Dackhues* te Huissen en bij verschillende cursussen die er gegeven zijn in heel Noord-Brabant en Zeeland gedurende de laatste vijf jaar.

Wat *Kerk en Wereld* betreft heb ik alle programma's tussen 1978 en 1985 bekeken op de punten:

- waarover hebben ze het?
- hoe doen ze het?
- hoe gaan ze om met de vrouwen die ze binnen krijgen?
- kunnen ze met die vrouwen een lijn opbouwen, of is elk weekend een losse flodder?

Ik heb al die cursusverslagen doorgenomen van de weekends en *Kerk en Wereld* is er inhoudelijk en voor een groot gedeelte methodisch heel goed vanaf gekomen in die zin, dat *Kerk en Wereld* het meest brede scala van theologie bestrijkt

De open inschrijving die ze hanteren levert het probleem op, dat ze meestal weer van voren af aan met vrouwen moeten beginnen.

Zou jij de voorkeur geven aan een opdeling in nivo's van ontwikkeling of bewustwording in de vrouwenstrijd?

Dat is heel moeilijk, want hoe weet je dat? Ik voel meer voor een leerroute. Met eenzelfde groep een serie weekends en de vrouwen daarna los laten zodat ze later weer bij een nieuwe serie kunnen aansluiten. Pas dan bouw je iets op. Om een voorbeeld te noemen: nu gebeurt het dat vrouwen die iets gedaan hebben met feministisch bijbellezen daarna naar een cursus

over Mary Daly gaan. Maar er komen ook vrouwen, die nog niets met feministische theologie hebben gedaan. Voor die vrouwen moet je opnieuw beginnen en als je dat niet doet functioneren ze als stoorzender in de groep.

Je zegt dat Kerk en Wereld het meest brede scala van theologie bestrijkt in het vrouwenwerk. Wat bedoel je daarmee?

Zowel het terrein van alle vakken van theologie als ook alle nivo's en lagen die feministe theologes zelf in hun studie nemen. Zowel het binnen de traditie blijven als het post-christelijke, als het proberen strategieën te verwerven om binnen de kerk bezig te zijn. Dus zowel ten aanzien van de opstelling, die verschillende feministe theologes innemen binnen de kerk, buiten de kerk, met en zonder de joods-christelijke traditie, als het hele veld van kerkgeschiedenis, exegese, enzovoort

En het feit dat ze zowel weekends hebben mét en vóór theologes als weekends voor vrouwen die niet van huis-uit of studieus met theologie bezig zijn.

Fokkelien van Dijk heeft eens vier taken geformuleerd die uitgangspunt moeten zijn voor feministische theologie. Dat zijn:

- 1) Het scheppen van ruimte voor vrouwen waarin ervaringen van vrouwen onder woorden worden gebracht gehoord en geduid;
- 2) Ideologie- en religiekritiek als onderzoek naar de wijze waarop godsdienstige praktijken en ideologieën de onderdrukking van vrouwen mee hebben in stand gehouden;
- 3) Onderzoek naar de verzwegen geschiedenis van vrouwen;
- 4) Het ontwikkelen van nieuwe voor vrouwen bevrijdende vormen van theologie en inhouden en de kritische reflectie daarop.

Ik zie, dat die vier velden van feministische theologie voortdurend aan bod komen binnen Kerk en Wereld. Het is een soort spiraal. Als je met die verschillende taken aan de gang gaat betekent het ook verschillende momenten van bewustwording. Dus het claimen van ruimte die ontleend is aan vrouwen, dat je die ruimte in je omgeving bemachtigt, de dingen gaat zien en doorzien (ideologiekritiek), vervolgens zien dat je niet de eerste bent maar dat er meer vrouwen geweest zijn die slachtoffer waren en in verzet zijn gekomen en vervolgens van daaruit je positie bepalen. Dat heeft ook te maken met zo'n ontwikkeling als Carol Christ op het individuele vlak beschrijft als: het gevoel van niet-zijn, ontwaken en nieuwe namen geven.

Als je methodisch met vrouwen wilt werken, zodat ze echt snel stappen kunnen zetten, dan is het belangrijk die zaken in die volgorde met hen door te werken.

Jij zegt daarmee dat die vier taken wel op Kerk en Wereld aan bod zijn gekomen, maar dat dat min of meer toevallig is gebeurd.

Dat dat toevalligerwijs is gebeurd komt waarschijnlijk door de verschillende ontwikkeling van de feministische theologie. Maar ik denk dat het ook belangrijk is voor de methodische aanpak als je een cursus opzet dat je kijkt voor welke vrouwen je die cursus opzet.

Mik je op vrouwen die al wat ondergrond hebben of kunnen alle mogelijke vrouwen zich inschrijven?

Ik weet wel dat het gevaarlijk is omdat het lijkt alsof je criteria gaat aanleggen van: die is meer bewust dan die. Toch, om recht te doen aan een leerroute voor mensen denk ik, dat je

moet kunnen aangeven: dat moment van instappen in die leerroute betekent dat je die en die keus hebt gemaakt. Ik vind dat Kerk en Wereld in die zin ook goed met de cursussen is omgegaan dat die vrouwen die moeten trekken op haar eigen plek niet behoeften te wachten. Dat hebben we als vrouwen te veel moeten doen.

Vind je dat die ‘trekpaarden’ op Kerk en Wereld voldoende voeding krijgen om op haar eigen plek verder te werken?

Ik denk dat het belangrijk is het netwerk van trainingen uit te bouwen naar vrouwen die met vrouw-en-geloof groepen werken. Tegelijkertijd betekent dat ook: het netwerk aanscherpen met die vrouwen die in het land professioneel met vrouw-en-geloof groepen aan het werk zijn. Want dat zijn echte collega's. Of liever gezegd; de collega's van Nienke van Dijk, de nieuwe cursusleidster. Zij heeft veel meer collega's dan Tea Rienksma ooit heeft gehad. Dat vraagt een verschuiving van Kerk en Wereld in haar manier van werken. Die andere collega's moeten door Kerk en Wereld nu ook serieus worden genomen. Niet om ze te gaan coördineren, dat hoeft niet, maar om de dialoog op te pakken en te onderhouden. Het gaat om de onderlinge communicatie en het leren van elkaar.

Wij hebben bijvoorbeeld in Brabant regelmatig overleg tussen feministe theologes. Ik vermoed dat zulk overleg er ook in andere regio's is. Op Kerk en Wereld is er jaarlijks het overleg van feministe theologes. Al die verschillende plekken moeten voortdurend informatie doorgeven aan elkaar. De Brabantse theologes zijn heel vaak bezig met methodische vragen. Die vragen leven natuurlijk ook op andere plekken. Het tijdig communiceren, als Kerk en Wereld daarmee wil beginnen dan betekent dat ook dat het als vormingsinstituut ook de kracht naar binnen kan verstevigen en een nog serieuzere trekkersfunctie daarin kan krijgen. Het 'gewone' cursuswerk dat Kerk en Wereld de afgelopen jaren heeft gedaan gebeurt nu volop in de regio's en daardoor komt er voor Kerk en Wereld ruimte vrij om de volgende stap te zetten. En dat is geen gemakkelijke opgave.

Vind je het belangrijk dat die uitwisseling tussen vrouwen die studieuze of wetenschappelijk met feministische theologie bezig zijn en vrouwen aan de basis blijft?

Ik vind die heel belangrijk. Het is de enige manier om onze pretentie van bevrijdingstheologie waar te blijven maken. Anders kunnen we het wel schudden!

Er is kritiek geuit rondom het tienjarig bestaan van de Interfacultaire Werkgroep “Feminisme en Theologie” (iwft) naar vrouwen die meer wetenschappelijk met feministische theologie bezig zijn en zich (dreigen te) verwijderen van de basis?

Wat is de basis?

Ik denk, dat vrouwen die gaan studeren of studieuze bezig gaan — in welk vak dan ook — geweldig moeten opletten dat ze niet vergeten dat ze zelf binnen het wereldje van vrouwen al uitzonderlijke posities innemen en dat het dan tamelijk gemakkelijk is om vervolgens tegen die basis te zeggen: jullie zitten daar maar vrijblijvend bezig te zijn. Dat is nogal gevaarlijk omdat je dan je eigen aparte situatie goed uit het oog dreigt te verliezen.

Ik vind wel, dat vrouwen die sterk zijn en die van alles kunnen door moeten stoten. Ik ben niet voor het principe, dat je altijd moet wachten tot het laatste schaap over de brug is. Wel moet je in de gaten hebben dat vrouwen soms niet over bepaalde vaardigheden beschikken en dat je elkaar daarin moet ondersteunen.

Maar ik vind ook, dat die vrouwen aan de basis — hoewel ik ‘basis’ een vies woord vind — dat die vaak over een stuk scherpte beschikken en duidelijkheid waardoor theologes vaak meer met haar voeten op de grond worden gezet. Wat dat betreft is het niet zo, dat de een de ander moet tegenhouden, maar dat je elk over zulke belangrijke mogelijkheden en eigen plekken beschikt van waaruit je aan elkaar informatie door kunt geven over waar het wezenlijk om gaat. Dat heb je beiden nodig om zowel je vrouwen bij elkaar te houden als je theologie relevant te houden. Het los maken doet onrecht aan allebei!

Bedoel je daarmee te zeggen: elke vrouw heeft haar eigen plek en waarde binnen de beweging?

Ja, want die eigen plek laat je dingen zien, die je niet of niet meer ziet als je in een andere positie of op een andere plek zit.

Dus die onderlinge uitwisseling tussen vrouwen is een wezenlijk element om goed met feministische theologie bezig te zijn?

Ja, en bovendien is er een tendens om het woord ervaring verkeerd te gebruiken. Als daaronder wordt verstaan maar een beetje uitwisselen wat je allemaal tegenkomt, dan vind ik dat dat tekort doet aan het verschijnsel ervaringen. Ik ga er van uit dat volwassen mensen meer doen dan ervaringen uitwisselen. Die zijn bezig met bereflecteerde ervaringen. Bij het woord ervaring zie ik al een heleboel mensen oordelen: ‘oh, die zitten maar wat te kletsen’. Terwijl ik uitdrukkelijk vind, dat ervaringen uitwisselen veel meer is. Ze worden bereflecteerd in het vertellen zelf.

Als ik kijk naar feministische theologie en ik lees bijvoorbeeld als feministe theologe met een groep vrouwen een bijbeltekst, dan geef ik de vaardigheden die ik geleerd heb zelf heb aan hen door. Dan is dat gebrek aan die vaardigheden bij henzelf voor hen geen belemmering meer om vanuit de eigen plek en het eigen strijdveld waar ze staan zich die tekst te kunnen toe-eigenen. En ik leer van hen heel veel nieuwe aanzetten waardoor die tekst voor mij op een andere manier open komt. Die tekst komt op een andere manier open dan wanneer ik die zit te exegetiseren op mijn buro. Ook omdat mijn plek van staan in die vrouwenbeweging toch een andere is dan de plek van elk van die vrouwen in die groep waar ik op dat moment mee werk.

Zo’n tekst krijgt dan een aantal lagen en ik ben dan de bemiddeling voor een aantal vaardigheden. Maar niet voor de invulling.

Die theologie heb ik niet klaar voordat ik bij die groep ben geweest. Daar gebeurt dat binnen die groep als we bezig zijn en dat geeft nieuwe aanknopingspunten voor theologie en reflecties.

Noem eens wat vaardigheden die jij als theologe inbrengt.

Bepaalde kennis van de positie van vrouwen die er door de eeuwen heen hebben geleefd; manieren waarop teksten ontstaan zijn; hoe de redacties van die teksten zijn ontstaan; hoe die teksten hebben gefunctioneerd; wat daarin in de geschiedenis mee verdonkeremaand is; wat er boven tafel is gekomen. Dat zijn zaken die ik in elk geval goed onder de knie moet hebben en ik geef dat door aan de vrouwen in zover ze een bijdrage zijn aan het toe-eigenen van die teksten door die vrouwen op die avond. Tenminste, als dat geen ballast is die hen er van weerhoudt om zichzelf de tekst toe te eigenen. Ze kunnen zo in de gaten krijgen hoe de strijd van vrouwen toen verliep in verhouding tot nu. Als dat stukje kennis van mij echter een

afleidingsmanoeuvre zou zijn, dan geef ik die zeker niet door. Ik probeer ze in die mate te geven dat ze bijdragen aan de verduidelijking van hun eigen positie, hun eigen plek nu in relatie tot de positie van vrouwenstrijd op andere plekken in de wereld en op andere perioden in de geschiedenis. Tegelijkertijd denk ik, dat een begeleidster van vrouwengroepen of een theologe zich heel goed bewust moet zijn van de eigen keuzes die ze maakt in het theologisch en kerkelijk veld. Een eigen contextualiteit is nodig.

Daarnaast vind ik zowel het terugblikken als het om je heen kijken altijd vreselijk nauw met elkaar verbonden.

Mijn strijd hier heeft alles te maken met de strijd van vrouwen op andere plekken in de wereld; én in het verleden en ook met die van vrouwen in de toekomst.

Dat heeft als het ware drie dimensies. In de strategie van ‘hoe ga je om met macht’ is dat al een strategie naar de toekomst toe.

Heb jij er zicht op hoe datgene wat op Kerk en Wereld in de cursussen wordt aangereikt, doorwerkt naar vrouwen in de regio's?

Ik kan alleen praten over de vrouwen die ik tegenkom in Brabant en Zeeland. Verschillende van de vrouwen die de cursussen bezocht hebben op Kerk en Wereld kom ik regelmatig tegen in andere groepen. Daar zijn het meestal degenen die de plaatselijke groep bij elkaar geroepen hebben, het initiatief genomen hebben, die zulke groepen trekken of er een belangrijke rol in spelen. En dan bedoel ik vooral de vrouw-en-geloof groepen, die niet werken onder begeleiding van een theologe maar de groepen die zichzelf hebben georganiseerd. Af en toe gaan die vrouwen dan weer terug naar Kerk en Wereld, doen daar nieuwe inzichten op en injecteren daarmee weer haar eigen groep. Op Kerk en Wereld halen ze als het ware weer een nieuw élan om de vragen in die groepjes op te kunnen pikken. Wat mij ook is opgevallen is, dat het oecumenisch karakter van Kerk en Wereld waar zowel katholieke als protestantse vrouwen komen, weinig naar de basis doorwerkt, terwijl door zowel vrouwen als theologes het oecumenisch karakter wel met de mond beleden wordt. Maar als het gaat om opzetten van structuren – en dat is een lijn van de laatste twee, drie jaar – in de provincies en de regio's, dat dan het doorbreken van de kerkelijke denominaties op de één of andere manier toch stug werkt.

Ik herinner me wat er in Groningen gebeurde. Dat is een heel gemengd gebied van protestanten en katholieken. Dan zie je dat daar een katholieke vrouw-, geloof- en samenlevingsgroep is opgericht en tegelijkertijd een provinciale werkgroep vrouw-en-geloof vanuit de hervormd/gereformeerden. De één heeft een vrouwendag met honderd vrouwen en een maand later heeft de andere groep ook een vrouwendag met honderd vrouwen. Dat kost allemaal energie. Nu zijn ze wel met elkaar in gesprek gegaan, want beide zijn ze ervan geschrokken dat ze honderd vrouwen bij elkaar kregen. Dan denk ik: ‘meiden, waarom ben je daar twee jaar geleden niet mee begonnen, want jullie wisten dat toen al!’

Dus je kunt vermoeden dat vrouwen die op Kerk en Wereld zijn geweest toch op haar plek in de eigen omgeving nog barrières hebben of ervaren waardoor ze niet echt oecumenisch aan de gang kunnen gaan?

Ja, ik denk dat dat ook een belangrijk punt is om op Kerk en Wereld, of waar dan ook, eens op te pakken. Mij valt ook op dat de laatste drie, vier jaar de bewustwording bij vrouwen in een vreselijk snel tempo gaat. En dat een aantal vrouwen die enkele cursussen gevolgd hebben niet

moeten denken dat zij voorhoede zijn en dat zij de enigen zijn. Dat is een gevaarlijk verschijnsel, dat zich verder zou kunnen ontwikkelen. Want ik zie dat heel wat vrouwen, die nog midden in de kerk zitten en daar willen blijven, net zo kritisch zijn en even zo veel vragen hebben en met reflecties bezig zijn, maar dat minder tot uitdrukking brengen. Als ze echter de kans krijgen een aantal stappen te zetten dan gaan ze met een rotvaart vooruit en zie je dat ze bepaalde dingen niet meer pikken. Daarom denk ik, dat het heel belangrijk is, dat al die vrouwen die naar Kerk en Wereld gaan zich heel snel verankeren op hun eigen plek en niet Kerk en Wereld als een veilig eiland of oase gaan beschouwen. Ik denk, dat ze dan de boot missen bij wat werkelijk aan de gang is in de regio's.

Ik zie Kerk en Wereld op dit moment meer als een plek in het netwerk waar de knopen goed gevlochten zijn en waar ook heel dikwijls nieuwe draden gegeven worden die in de regio's kunnen worden uitgewerkt. Maar Kerk en Wereld is niet meer het centrale knooppunt, terwijl het dat, denk ik, vijf jaar geleden wel was. Nu is het zaak die verbindingen goed in de gaten te blijven houden.

Tea Rienksma: Door het gevoel van ‘niet-zijn’ heen (1987)

Geboren 1947, staffunctionaris voor het Maatschappelijk Aktiveringswerk, in het bijzonder voor vrouwen, bij het Vrijzinnig Protestants Centrum voor Maatschappelijke Dienstverlening. Was van einde 1977 tot 1 augustus 1986 cursusleidster op Kerk en Wereld.

Sieth Delhaas

Kerk en Wereld, Geloven in macht, 1987

Jij hebt die hele vulkanische uitbarsting van bewustwording van vrouwen intensief mee gemaakt tijdens die beginfase OP Kerk en Wereld. Hoe kijk je daar nu op terug met een jaar tussen jou en die periode in en vanuit je nieuwe ervaring met vrouwen in een heel ander soort werk?

Nu ik voor dit gesprek al die spullen en papieren van de cursussen weer eens heb doorgebladerd, zeg ik: ik ben blij, dat ik het allemaal heb meegemaakt, maar het roept geen heimwee meer bij me op.

Het is als ik al die formuleringen van die beginjaren zie, wel een heel bijzonder iets geweest wat wij als vrouwen daar met elkaar hebben gedaan. We hebben daar echt een vrijplaats geschapen, nieuwe ruimte gecreëerd om elkaars verhalen aan te horen. Om echt eens de vrijheid te nemen om van alles en nog wat te spuien.

Dat is geweldig, dat ik dat heb kunnen meemaken. Niet eens zo zeer omdat ik daar zelf een rol in gespeeld heb. Ik ben onderdeel geweest van die beweging.

Nu ik er een jaar uit ben, zie ik heel sterk: wat heb ik meegemaakt waar andere vrouwen nog lang niet aan toe zijn! In die zin is het toch echt een voorhoedegroep geweest, waarvan ik denk: dat is niet meer in te halen. Ik ben nu ook weer opnieuw begonnen en de vrouwen die ik nu tref zullen misschien ook weer bevrijdende en bewust wordende ervaringen opdoen, maar het nieuwe is eraf. Het is de zoveelste golf, die alweer wat minder rimpelt

Denk je, dat vrouwen die nu in dat proces terecht komen die diepe schok, die schrik vaak, niet meer zullen ondergaan zoals dat aan het eind van de zeventiger jaren gebeurde? Gaat het nu kalmer en meer geleidelijk?

Ik vind dat moeilijk te beoordelen. Je hebt je eigen proces, maar ik denk dat de tijd erin meespeelt. De tijd is nu anders. Dat kun je op verschillende manieren uitleggen. Je kunt ook zeggen, dat het op dit moment voor vrouwen weer moeilijker wordt. Ze krijgen meer tegenstand en ervaren meer weerstanden. Het feit, dat het bij dit tweede lustrum op Kerk en Wereld over ‘Vrouw en Macht’ gaat wil ook wat zeggen. Dat is heel noodzakelijk. Je zou

kunnen zeggen: vrouwen ervaren juist nu, ondergaan juist nu die enorme schokervaringen omdat de tegenstand zo sterk is.

Misschien is het wel net zoals je nu kunt lezen over de jaren-zestig-ervaringen over dat spirituele klimaat van toen. Dat zelfde spirituele klimaat van ontdekkingen en bevrijding uit die eind zeventiger, begin tachtiger jaren die wij meemaakten, ja, ik denk dat dat er niet meer is. Mensen zijn niet meer zo enthousiast. De dingen zijn al ontdekt. Als je nu ergens aan gaat meedoen dan zijn anderen er al een tijdje mee bezig. Dan ga je op paden die al betreden zijn.

Ik verkeer nu in een groepering vrouwen, die als het ware die eerste sprong ooit gemaakt hebben ver voordat wij bezig waren. Zij staan er niet zo verschrikkelijk versteld van dat vrouwen niet aan de bak kunnen komen, want zijzelf kunnen dat wel. Daardoor is mijn beeld nu ook wat vertekend. Ik ben nu niet op de hoogte van de positie van vrouwen uit de katholieke, hervormde en gereformeerde hoek die nu in die achterhoedebeweging zitten. Die nu aan het proces beginnen. Ik weet niet wat zij nu ervaren.

Ik heb nu vooral te maken met vrijzinnige vrouwen, die het allang ontdekt hebben maar op een manier die zeer verstandelijk, aan de buitenkant is gebleven. Waar wij toen doorheen gegaan zijn was het bij elkaar brengen van hoofd en hart. Dat mis ik nu bij een bepaalde groepering bij de vrijzinnigen. Dat zijn vrouwen die in het hoofd prima meegaan. Die erg goed op de hoogte zijn van de moderne feministische literatuur, die de feministische theologie heel goed bijhouden, maar het is toch tamelijk intellectualistisch.

Op Kerk en Wereld was juist het inspirerende om vrouwen mee te maken die echt helemaal tot haar wortels gingen. Gewoon een ander zijn ontdekten. Dat maak ik nu niet mee.

Daarmee geef je ook aan hoe ongelijktijdig en verschillend vrouwen bezig zijn. Wat is, volgens jou, nu de beweging?

Ja, dat is voor mij toch wel, dat je geraakt wordt in je wezen. Dat je door die ervaring van niet-zijn heen gaat zoals Carol Christ het noemt. Dat je werkelijk hoofd en hart samen vindt. Die emoties worden toch wel opgeroepen als ik die oude cursuspapieren doorblader. Die emoties geven mij wel een gevoel van heimwee. Met die vrouwen voel ik me ook verwant Als je niet door dat gevoel van niet-zijn heengaat, dan blijft het toch een heel uiterlijk gebeuren van posities en macht verwerven.

Als ik nu die individuele vrouwen ontmoet, die werkelijk veranderd zijn, tot zichzelf gekomen zijn, die zetten ook de volgende stap wel. Zij kunnen puur vanuit zichzelf opkomen voor haar rechten. De één is bezig in de vredesbeweging, de ander in de politiek en een derde in haar gezin.

Maar komen dan toch tot een vorm van macht...

Ja, ze komen tot een vorm van macht...

Bij de herdenking van de eerste vijfjaar in augustus 1982 was er een 'Zomerfeest', nu is er een symposium met het thema 'Vrouw en Macht'. Hoe is de verhouding tussen die twee gedenksteden?

Ik heb die folder van het zomerfeest nog eens opgezocht en daar staat in dat wij dat eerste lustrum willen 'vieren'. Eigenlijk was het een stil staan even. Een vieren van: fijn, dat we dit allemaal zo samen doen. Het samen brengen ook van allerlei aspecten van hoe we bezig

waren. Als ik kijk naar de onderwerpen van de workshops: bijbel en spel – bibliodrama was erg gewild – bijbel en dans, poëzie en geloof, vrouw en macht, vrouwen in de kerkgeschiedenis. Enerzijds zat het speelse element erin van experimenteren, het bij elkaar brengen van al die verschillende kanten, dus ook vrouwen met elkaar in contact brengen.

Ik denk ook even aan dat web dat we na afloop samen daar buiten op het gras geweven hebben. Dat had weinig pretenties, maar het was denk ik toch een symbool voor al die verschillen die we toen gingen ontdekken. Het werd steeds breder die beweging met veel meer kanten. Voor mij was dat vieren, dat stil staan bij die vijf jaar, heel belangrijk. En anderzijds, van daaruit toch ook lijntjes uitzetten naar de toekomst. Wat nieuws doen, zoals het bezig zijn met vrouwen uit de kerkgeschiedenis. Antoinette van Pinxteren is op het feest bezig geweest met Teresa van Avila. Daaruit zijn een hele serie cursussen voortgekomen over vrouwen uit de geschiedenis van de christelijke kerk. In 1983 hebben we zelfs een zomerweek gehad over Hildegard van Bingen.

Het verschil tussen het zomerfeest en het symposium is al uitgedrukt in de lay-out van de folders. Dat gele foldertje van 1982 zag er heel leuk uit met dat tekeningetje van die twee vrouwen die uit een put klimmen. Echt zoals we waren toen. Niet zo professioneel misschien. Wat nu voor me ligt over het symposium is een doorwrochte folder. Inderdaad, het thema ‘Vrouw en Macht’, de noodzaak om ons te bezinnen op waar we de komende jaren voor staan. Dat zie ik er in. En bij wat aangeboden wordt zijn zaken, die tot nu toe bij vrouwen, die de cursussen op Kerk en Wereld meemaakten, niet aan de orde kwamen. Dat is prima! Het accent ligt op vrouw-kerk-beleid, vrouwenmacht, politiek. Het ludieke, wat speelse element is er uit.

Het ziet er wat grimmiger uit...

Die grimmigheid en verbetering hebben we nodig om verder te komen. Want wat hebben we nu eigenlijk al bereikt?

Denk je, dat de vrouwen die de achterliggende jaren aan de cursussen op Kerk en Wereld hebben meegedaan, rijp zijn voor dit programma? Zijn ze zo politiek bewust dat ze met dit programma aan de gang kunnen/willen?

Ik denk dat een gedeelte dat zeker wil en kan. Bepaalde vrouwen zullen zich hierin zeker niet thuis voelen.

Als ik kijk naar mezelf dan hebben voor mij de weekends over Hadewijch veel betekend. Dat was voor mij een manier van werken die te maken had met – wat ik al eerder noemde – bij het wezenlijke van jezelf komen, tot je eigen wortels doordringen op verschillende manieren; door je hoofd, je hart, je lichaam en je gevoel. Ik vind het erg belangrijk, dat die mogelijkheden blijven. Ik denk, dat veel vrouwen daarop ook aan te spreken zijn. Veel meer via symbolen ook. Niet altijd via de harde, bittere werkelijkheid.

Zit daar niet het gevaar in van zelfgenoegzaamheid en de werkelijkheid van vandaag uit het oog verliezen zonder aan maatschappelijke veranderingen te werken?

Ik denk nu even aan de werkplaats van Maria de Groot in Friesland. Wat zij daar doet, spreekt me heel erg aan, hoewel Maria wat minder met lichamelijke expressie bezig is. Haar manier van werken ligt heel dicht bij de manier waarop we met Hadewijch bezig waren. In mezelf kom ik ook die twee kanten tegen.

Ik ben nu veel met Teresa van Avila bezig. Dan is er ook die politieke weg, die veel hardere lijn, die er ook moet zijn. Ergens moet dat in een mensenleven samen komen.

Bijvoorbeeld, als ik weer contact heb met één van de bijstandsvrouwen, die ontzettend hard knokt voor haar bestaansrecht, dan wordt er een enorm appèl op me gedaan. Dan zie ik, dat we inderdaad ook met die vrouwen op de barricades moeten.

We moeten de politiek in. Dan merk ik, dat die twee kanten bij mij nog niet bij elkaar gekomen zijn. En ik denk, dat heel veel vrouwen dat zo ervaren. En je wilt ook niet in die oude mannenpatronen terecht komen.

We moeten het heel reëel zo zien, dat, zoals het nu op Kerk en Wereld gaat, het heel goed is. Dat er natuurlijk vrouwen zijn die het niet zo aanspreekt, maar het kan een heel nieuwe impuls betekenen en vrouwen nieuwe kracht geven.

Jenny Schneider-Van Egten: De ongelijktijdigheid van de ontwikkeling van vrouwen (1987)

Geboren 1927, vrouwen-vormingswerkster. Jenny Schneider-van Egten (2^e van links) met de oecumenische werkgroep Vrouw en Geloof Schouwen-Duiveland.

‘Soms trek je de kar en soms zit je er in.’

Sieth Delhaas

Kerk en Wereld, Geloven in macht, 1987

Jij bent als cursusleidster betrokken geweest bij de leerroute ‘leerdagen’ die de laatste jaren op Kerk en Wereld is gegeven. Waarom zijn deze vrouwenleerdagen gehouden?

Met dit initiatief wilden we tegemoet komen aan de behoefte van vrouwen, die zich al een tijd bezig hielden met feminisme en feministische theologie, aan verdieping van theologische en maatschappelijke kennis en inzicht. Het verschil met de gewone cursussen is, dat de leerroute bestaat uit drie bijeenkomsten van elk vijf dagdelen. De serie heeft inhoudelijk met één thema te maken waarvan de verschillende facetten worden toegelicht en verwerkt. Het is een samenhangend geheel.

De vrouwen krijgen van te voren artikelen toegestuurd. Het ene deel wordt gebruikt als werkmateriaal en het andere als achtergrondinformatie.

Daarnaast is er een uitgebreide literatuuropgave voor mensen die verder willen gaan. Het merendeel zou er dolgraag mee verder willen gaan, maar het is te duur, voor Kerk en Wereld en dus ook voor de deelnemers. Vandaar dat de leerdagen nu niet meer worden gegeven. We vrezden, dat we de vrouwen die hier geld in kunnen steken, hebben gehad. Rondom die leerdagen is ons duidelijk geworden, dat er een bepaalde groep vrouwen is die regelmatig terugkomt en voor wie eigenlijk alles wat deze vrouwen op Kerk en Wereld doen, stukjes van de puzzel zijn en die daardoor steeds verder komen. Andere vrouwen komen daar niet aan toe omdat ze er eenvoudig het geld niet voor hebben.

Hebben jullie voor dat geldprobleem naar oplossingen gezocht?

Oh ja, uitputtend. We hebben, veel meer uit solidariteit, naar fondsen gezocht. Maar dat is moeilijk. Je ziet het ook rond de komende lustrumviering dat ook hier de financiering heel moeilijk is. Daar kan ook weer een bepaalde groep vrouwen komen. Maar er zijn er ook die een heel beperkt inkomen hebben maar voor wie dit zo ontzettend belangrijk is, dat ze het daarom toch doen.

Hoe ben je bij die leerdagen betrokken geraakt?

Ik ben gevraagd vanuit de steungroep toen Tea Rienksma taakverschuiving kreeg. Het is één van de leukste jobs geworden, die ik ooit gedaan heb.

Kun je iets vertellen over die steungroep?

Tea heeft in de loop van 1984 een aantal vrouwen gevraagd een steungroep te vormen. Zij had het gevoel, dat ze in haar eentje allerlei dingen deed en ze wilde ondersteuning van vrouwen die – als ik het zo zeggen mag – boven de deelnemers aan de cursussen waren uitgegroeid en toch de relatie met de basis hielden. Die steungroep ontwikkelde zich langzamerhand van een groep rondom Tea tot een steungroep van het vrouwenwerk op Kerk en Wereld.

Een groep, die de strategie van het vrouwenwerk probeerde te doordenken.

Een kenmerk van het vrouwenwerk is de ongelijktijdigheid van de ontwikkeling. Dat vraagt om een zorgvuldige uitbalancerende van het aanbod, de voeding.

Ik denk dat er veel vrouwen zijn die in haar thuissituatie steeds meer geconfronteerd worden met allerlei dingen die ze herkennen door wat op Kerk en Wereld wordt aangedragen, terwijl anderen die herkenning niet hebben of wegdrukken. Dan duurt het veel langer.

Mijn aandachtsveld is vooral gericht op de ‘losse’ vrouwen die overal aan het vechten zijn en het idee hebben dat allerlei dingen hen ontglippen: er gebeurt iets, maar ik weet niet wat of hoe! Die vrouwen wil ik ondersteunen. Hen inzicht geven in de mechanismen die er plaats vinden. Ik denk, dat we nu op een kruispunt zitten. Ook door de komst van de nieuwe functionaris op Kerk en Wereld, Nienke van Dijk, worden de komende jaren anders dan de tien die we nu achter ons hebben. Vroeger was Tea degene die het alleen deed en nu is er een team op Kerk en Wereld. Het grote voordeel daarentegen is dat de sectie vrouwenwerk op Kerk en Wereld zich garant stelt voor dit werk en dat heeft als voordeel dat je als functionaris binnen een geheel werkt. Maar als nadeel dat de regelrechte inspraak van de basis minder wordt.

De duidelijke vraag van Tea was indertijd: wat gebeurt er aan de basis? Dus ook de strategie verandert. Dat heeft ook zijn oorzaak in het feit dat er regionaal zo veel meer gebeurt. Er komen steeds meer vrouwen die de hele ontwikkeling hebben doorgemaakt en voldoende agogische bekwaamheid hebben om de verwerking van die theologische gegevens dicht bij vrouwen te brengen.

Ik vind het belangrijk, dat Kerk en Wereld de wat generalere taak krijgt van bijscholing van vrouwen die overal aan de basis bezig zijn.

Kerk en Wereld kan die bijscholing niet dwingend opleggen aan vrouwen. Bestaat daarmee niet het gevaar dat er een schakeltje in de keten weg raakt?

Ja, dat vrees ik ook. Dat is één van mijn zorgen. Mensen uit het land vertelden in de vroegere steungroep: ik signaleer die en die zaken en hoe zouden we dat kunnen vertalen in programma's. Nu zullen het veel meer de functionarissen zijn die dat bepalen. Zij zullen ook hun verbindingen hebben, maar het zijn waarschijnlijk andere verbindingen dan tot nu toe. Het betekent voor mij echt, dat er een heel nieuwe fase is ingegaan.

Dus niet alleen de nieuwe fase: we moeten nu heel andere problemen aanpakken, maar ook de fase: het werk wordt anders gestructureerd?

Ja. Ik zou het heel jammer vinden als de cursussen alleen op Kerk en Wereld op 'academisch' nivo zouden gaan lopen. Want dat betekent dat degenen die daar regelmatig komen in een geweldige vaart doorgaan. Die bepalen ook hoe degenen die daar leiding geven, denken dat de situatie is. Terwijl er een heel grote groep is, die wat minder snel gaat, eenvoudig omdat ze minder mogelijkheden hebben. Ik zie dat heel duidelijk gebeuren op Schouwen-Duiveland. Een aantal vrouwen is bezig weg te groeien van de grote groep. Ze gaan harder. Hen geef ik een kadercursus. Je merkt hoe zij allerlei mechanismen gaan doorziën, terwijl anderen er nog geen notie van hebben.

Ik kwam bij de evaluatie van de vrouwenleerdagen bijvoorbeeld een leuke uitspraak tegen van een heel traditionele vrouw, die in de groep echt heel moeilijk was. Ze zei: het lag bij mij onder kroos en wier en er is nu veel los gebroken. Ze was echt in dat kroos en wier verslingerd en het heeft veel moeite gekost om haar daaruit los te krijgen.

Ik zou graag eens met een aantal vrouwen over die ongelijktijdigheid door denken. Hoe we dat in methodes en aandachtspunten kunnen vertalen, zoeken naar oplossingen zodat we elkaar niet los laten, dat de solidariteit gehandhaafd blijft. Maar dan aan de andere kant wel de uitgroei van mensen, dus daarmee laten zien dat verschillen ook goed zijn. Stimuleren dat vrouwen verder gaan en niet teruggefloten worden met het standje: denk er om, we waren allemaal hetzelfde.

Zou jij er de voorkeur aan geven dat naast de cursussen op Kerk en Wereld, voor wat je kader zou kunnen noemen, er ook cursussen blijven bestaan voor vrouwen zoals wij zelf tien jaar geleden begonnen?

Ik denk, dat dat door andere vormingscentra maar ook regionaal en plaatselijk is overgenomen. Maar ik zou wel dolgraag voor Kerk en Wereld een stuk regionale functie houden zodat vrouwen uit die omgeving naar Kerk en Wereld kunnen.

Ik heb het idee, dat die weekendbijeenkomsten met samen leren/praten/vieren/ slapen tien keer meer effect hebben op je bewustwordingsproces dan dat je ergens een dag of avond bij elkaar komt.

Ja, absoluut. Ik vind die internaatsfunctie geweldig belangrijk. Daar moet gewoon geld voor komen. Het kernpunt is juist, dat voor die cursussen in internaatverband geen geld beschikbaar is. En voor veel vrouwen wordt het steeds moeilijker dit soort dingen te doen. Degenen die alleen staan of ouder zijn zeggen: ik wil dit bijhouden, dus dan woon ik maar slecht of ik doe andere dingen niet meer, maar dit moet. Voor anderen ligt dat veel moeilijker.

Jij bent, denk ik, een typisch voorbeeld van een vrouw die tien jaar geleden begon met de cursussen rond feministische theologie op Kerk en Wereld, daarin bent gegroeid en nu andere vrouwen begeleidt.

Ik had al een agogische scholing. Ik heb in 1949 mijn opleiding aan 'Middel0' afgesloten en heb dat dus jaren later aangevuld met feministische theologie. Ik had al lang het gevoel dat ik binnen de kerk niet meer functioneerde, maar ik heb de agogische vaardigheid in huis om dat te vertalen in programma's en ook mijn betrokkenheid kon ik daardoor vertalen in begeleiding.

Hoe is de groep op Schouwen-Duiveland ontstaan?

Sinds 1982 woon ik in Brouwershaven. Een jaar later hoorde ik dat Irmgard Busch in het Vrouwenontmoetingscentrum in Zierikzee een lezing zou houden over feministische theologie. Daar ben ik heen gegaan met het idee om in te haken op belangstelling van vrouwen die met dit onderwerp verder wilden. We zijn van daaruit met vrouwen gestart en het werk is in deze vier jaar heel breed uitgegroeid. We krijgen zelfs van drie gemeenten overheidssubsidie. Ik heb over die groep een verslag geschreven in 'Vrouw en Woord' van mei 1987.

Is jouw eigen ontwikkeling ook door de cursussen op Kerk en Wereld in een stroomversnelling terecht gekomen?

Heel merkwaardig is, dat ik juist daar door een aantal dingen heen gebroken ben waarover ik vroeger – ook in mijn feministische ontwikkeling – niet durfde te praten. Dan dacht ik dat alle poten onder mijn stoel vandaan werden gezaagd; thema's zoals godsbeelden, relaties, sexualiteit en god is een vrouw. Ik herinner me een weekend met Maria de Groot en zij had het over god als vrouw. Ik dacht: dat hoeft voor mij niet. En dat is een insteek, die ik nu van vrouwen nog hoor. Ze denken dat het daarom gaat, Maar langzamerhand komt de bevrijding. Je weet, dat je in een veilige sfeer over een aantal dingen kunt praten waaraan je nooit eerder Durfde te beginnen. Je leert, dat je ook niet aan een eindpunt hoeft te belanden. Dat procesmatige is zo belangrijk en dat je ook jezelf toestaat om in een proces te zijn, dat er elke keer weer stukjes bijkomen. Het ondersteunend beoordelen van elkaar en niet het afkraken.

Het heeft ook te maken met wat er binnen de kerken altijd is gebeurd. Daar is een bepaald patroon en daar moet jij in passen. En ik moest altijd antwoord geven op de vragen die door de kerk aan mij werden gesteld. Het omslagpunt is, dat ik hier eerst mijn eigen vragen mocht formuleren. Dat is voor mij zo sterk geworden, dat ik ook feministe theologes het recht ontzeg om mij vragen te stellen. Ik zal ook in mijn methodes nooit uitgaan van van tevoren bedachte vragen waarmee een groep moet gaan werken. Ik wil eerst eigen gedachten horen. Ik wil wel materiaal aandragen. Ik wil tegen vrouwen zeggen: denk daar eens over na en reageer nu eens, blanko, puur vanuit dat materiaal. Ik merk in de kadercursussen, die ik nu op Schouwen-Duiveland geef, dat vrouwen daarin iets herkennen, het wordt niet meer voorgestructureerd.

Het zijn vrouwen die vanuit het werken in de grote groep het gevoel kregen, dat ze zelf ook groepen zouden kunnen gaan begeleiden, maar ze misten de instrumenten om te herkennen wat er in de groep gebeurt. Toen heb ik ze gevraagd wat ze wilden leren. En uit die antwoorden hebben we met elkaar een programma gemaakt. Ik heb er agogische literatuur bij gezocht en alles wat er in de groep gebeurt, gebruiken we als leermateriaal. Dus bijvoorbeeld een conflict dat in de groep ontstaat over godsbeelden hebben we in de kadercursus helemaal uitgebeeld. We hebben gekeken waar de kritieke momenten zaten, hoe het kwam dat het juist die kant opging, wat daarin meespeelde.

Op die manier kom je ook los van je eigen voorgeprogrammeerd zijn.

Daarin stel ik ook steeds mijn eigen rol ter discussie. Waarom ik het zo gedaan heb en niet anders, welke invalshoeken erin zitten. Hoe zou jij het gedaan hebben? enzovoort. Uit die gesprekken maken we materiaal en zoeken we voortdurend verder.

Nu jij deze zomer uit Schouwen-Duiveland vertrekt, laat je dus na vier jaar vrouwen achter die zelf in staat zijn cursussen te geven! Zie jij voor deze manier van werken ook mogelijkheden voor andere regio's?

Ik zou dolgraag met mensen uit andere regio's willen praten over de manier waarop je zulke cursussen opzet. Ik denk dat hier ook een heel duidelijke taak voor Kerk en Wereld ligt. In elk geval wil ik zelf proberen een aantal vrouwen rondom die vraag bij elkaar te krijgen.

Annekee Schilthuis-Stokvis: dat waarin je zelf gelooft, is nog niet altijd een gewonnen zaak (1987)

Geboren 1935, studiesecretaris van de Sectie Vrouw, Kerk en Samenleving van de Raad van Kerken in Nederland (VKS), redacteur van 'Vrouw en Woord'.

Sieth Delhaas

Kerk en Wereld, Geloven in macht, 1987

In één van de eerste nummers van 'Vrouw en Woord' stond een oproep aan vrouwenpraatgroepen zich bij de sectie te melden. Waarom?

Wij wilden een overzicht hebben van wat er in het land gebeurde. Ik kreeg op mijn buro ook vragen van vrouwen of er in hun omgeving een vrouwengroep bestond en op die manier zou ik hen verder kunnen helpen.

Hoe is de band tussen de sectie en Kerk en Wereld ontstaan?

De sectie was tot 1982 een werkgroep van de Raad van Kerken. Vanaf eind 1978 bestond de werkgroep uit afgevaardigden van allerlei kerken. Die groep had een secretaresse nodig. Tea Rienksma, die al op Kerk en Wereld werkte, werd daarvoor gevraagd. Ze wilde geen secretaresse zijn, maar ze is wel bij de werkgroep gekomen. Toen heb ik die functie gekregen. En omdat Tea in de werkgroep zat, was Kerk en Wereld gelijk in haar vertegenwoordigd. Hermine Keuning van het Vormingscentrum 'De Haaf' zat er ook in. Door het deelnemen van deze vrouwen is het vormingswerk al vanaf het begin sterk bij het werk van VKS betrokken geraakt. Vanuit de katholieke kerk zat Antoinette van Pinxteren erin, die betrokken was bij de Werkgroep 'Vrouw en Kerk' van de Rooms Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving. We hebben van de mogelijkheden van Kerk en Wereld dankbaar gebruik gemaakt om zaken die bij ons leefden daar te laten gebeuren.

Ook heb ik er vanuit VKS steeds voor gezorgd, dat ik contact hield met Tine Halkes, die in Nijmegen met het studieproject *Feminisme en Christendom* was begonnen. Ik ging daarnaast naar de bijeenkomsten van de Interfacultaire Werkgroep Feminisme en Theologie (IWFT) om de verbinding te houden tussen de vrouwen aan de universiteiten en hogescholen en de vrouwen elders. Op Kerk en Wereld komt jaarlijks ook een groep afgestudeerde feministe theologes bijeen rond een thema en om informatie uit te wisselen. Zo houden we elkaar op allerlei manieren op de hoogte. Dat is ook kenmerkend voor de werkgroep – en sinds 1982 is dat de sectie VKS – dat je voeling houdt met alle processen die er gaande zijn en om ze waar mogelijk te stimuleren.

Eén van de dingen waarin wij voortdurend geloofd hebben in de sectie is het op gang brengen van processen; het procesmatige van veranderingen. Ook gelóven in veranderingen. Daar geloof ik nog wel in, maar ik denk, dat de accenten nu veranderd zijn.

Wat bedoel je met veranderde accenten?

In dat processen-op-gang-brengen en ondersteunen konden wij ook naar de

Kerken toe zichtbaar maken wat er overal in het land gebeurde. De vrouw-en-geloofgroepen die ontstonden, het verbindende en het versterkende cursuswerk dat onder andere op Kerk en Wereld plaats vond. Het boekje 'Blikopener' over huwelijk, relaties en pastoraat is daar natuurlijk een sterk voorbeeld van.

Laten zien wat er gebeurt; dat was meteen een methode. Later kwam daar nog bij: laten zien wat er aan onrecht gebeurt. Dan denk ik aan het contact met de incest-ervaringsvrouwen uit godsdienstige gezinnen, dat uitgelopen is op de publicatie van het boek 'Godsdienst en Incest' van Annie Imbens en Ineke Jonker. Naar aanleiding daarvan is het werkverband 'Godsdienst en Incest' opgericht vanuit onze sectie.

Nu merk ik, dat dit 'laten zien' niet voldoende blijkt te zijn. We hebben waarschijnlijk te veel vertrouwen in de kerken gehad. Wij dachten, dat zij zich wel zouden laten inspireren door deze veranderingen bij vrouwen. Maar de overtuigingsstrategie blijkt niet te werken. Een beetje, maar veel te weinig.

Ik denk, dat als vrouwen inderdaad deel willen gaan uitmaken van de kerken, zij veel hardere strategieën moeten gaan ontwikkelen. Het oprichten van het netwerk Vrouw-Kerk-Beleid is daar een begin van.

Een ander punt is, dat de Wereldraad van kerken vanaf 1975, dus sinds het Jaar van de Vrouw, ook sterk het vrouwenwerk heeft gestimuleerd.

Onze sectie is een afspiegeling van de gelijknamige afdeling in de Wereldraad. Wat wij op de laatste bijeenkomst van de Assemblee van de Wereldraad in 1985 in Vancouver hebben meegemaakt en ook in 1981 in Sheffield op de slotzitting van het project 'de gemeenschap van mannen en vrouwen in de kerk', dat heb ik als heel spiritueel ervaren.

De sterke positie van de sectie is dus ook te danken aan de oproep van de Wereldraad aan alle lidkerken over de hele wereld om vrouwen haar plek in de kerken te geven.

Ja, dat is nog wel zo. Maar het is in feite niet de Wereldraad die zo denkt en spreekt, het is vooral de afdeling 'Vrouw, Kerk, Samenleving', de 'Womendesk'. Ook binnen de Wereldraad is het een bepaalde groep, die zich in al die jaren wel een eigen plaats heeft verworven, maar toch steeds daarvoor moet blijven knokken.

Wil je daarmee zeggen, dat de stemmen van de vrouwen die uit de Wereldraad van Kerken doorklinken naar de kerken over de hele wereld, eenzelfde context van strijd hebben als die van de sectie in ons land?

Ja, dat kun je wel zo stellen. De 'Womendesk' is voor ons een steun in de rug, maar ons werk ook voor de vrouwen daar. Nu pas wordt het duidelijk dat onze inspanningen in de kerken zelf heel weinig zoden aan de dijk zetten. De kerken zelf veranderen niet of weinig. We zijn uitgegaan van geloof in verandering van de kerken. Nu blijkt, dat we ons beeld moeten bijstellen. Misschien zijn we te idealistisch geweest. De zaak blijkt veel weerbarstiger dan we ons ooit hebben voorgesteld.

Onze sectie – en dat realiseer ik me steeds meer – hangt in de lucht omdat er geen enkele kerk is, behalve de Hervormde kerk, die een orgaan heeft om emancipatiebeleid waar te maken. Je kunt brieven schrijven naar de synodes zoveel als je wilt, maar de synodes moeten die brieven altijd doorgeven aan een orgaan dat er iets mee moet doen. Er moet binnen zo'n kerk een club zijn, die emancipatiebeleid moet vormgeven.

Binnen de Hervormde kerk bestaat de Hervormde Vrouwendienst, nu aangesloten bij het Centrum voor Educatie. Vanaf 1951 is dat een plek binnen die kerk van waaruit officieel geadviseerd kan worden naar de synode toe.

Als kerken dus geen structuur hebben om de inspirerende impulsen van de basis, in dit geval de vrouwen, door te laten stromen of hard te laten worden in beleid, dan zitten daar de barrières. De kerken zelf zullen er voor moeten zorgen dat die structuren er komen.

Met de sectie hebben wij geprobeerd dat wat er op Kerk en Wereld naar boven kwam over vrouwen, relaties en pastoraat te structureren in het boekje 'Blikopener'. Wij hebben aan de Raad voorgelegd wat die werkgroep 'Blikopener' had gedaan. Toen, in 1981 vond de Raad dat prachtig. Het was een nieuwe vorm om zoiets aan het licht te brengen. Maar vervolgens kreeg je het probleem: hoe moet zo'n boekje, dat toegeschreven is naar pastores en ambtsdragers, gaan functioneren in de kerken? Uiteindelijk moet het bij kerkelijke organen belanden die deze aangereikte knowhow verwerken in eigen beleid.

Vanuit die Vrouw-Kerk-Beleidsgroepen gaan we nu kijken hoe we die structuren kunnen binnendringen en veranderen. De vraag is: hoe houden we vast wat we ons in de processen van de laatste jaren verworven hebben?

We zullen als vrouwen op een veel hardere manier onze eigen zaken, die we waardevol vinden, moeten gaan versterken. Meer strijdbaar en meer analytisch.

Ik herinner me een gesprekje dat ik onlangs in 'Het Spint' in Deventer had. Een vrouw zei: och, wat doe ik nog in de kerk. Dit soort plekken, waar een grote openheid wordt gewaarborgd, zijn goed. Vrouwen willen op die plekken op hun eigen manier bezig zijn met religie en de maatschappelijke vragen waarvoor binnen de kerken niet echt ruimte is. Dat gesprek confronteerde me als studiesecretaris van de sectie met de vraag: waar ben ik mee bezig? Is het niet heel onvruchtbaar en zinloos om je nog überhaupt met de kerken bezig te houden? Als persoon, los van mijn functie, denk ik dan: ik vind het veel prettiger en meer zinvol om met zo'n open plek bezig te zijn. Hoe zinvol is het om steeds maar tegen die bierkaaie te blijven vechten?

Of zitten we op een verkeerd spoor met al onze nieuwe dingen? Dan kom je in een geweldig spanningsveld terecht. Ik wil best gecorrigeerd worden door wat er uit de traditie komt. Ja, ik wil dat gesprek ook nog wel even proberen vol te houden.

Maar is er een gesprek gaande?

Ja, dat is de vraag! Nauwelijks.

Ik denk, dat dat het uitputtende is. In bijna alle gesprekken met kerkleiders of mannen die in allerlei kerkelijke organen of raden zitten wordt dat wat er gaande is en leeft onder vrouwen in feite ontkend er aan voorbij gegaan, gekleineerd.

Ik voel dat ook lichamelijk; in mijn hoofd en mijn lijf. Vaak heb ik overal pijn en dat hangt daarmee samen; dat je het gevoel hebt dat je met iets doods bezig bent

In jouw woorden beluister ik, dat jouw hart getrokken wordt naar datgene wat er in het hele land door vrouwen in nieuwe groepen en netwerken wordt opgebouwd?

Zeker! Dat is het enige waar ik echt voor voel. Als ik telkens weer moet vechten in al die vergaderingen, in die weerbarstige traditie, dan vraag ik me af of ik goed omga met al die energie. Tegelijkertijd denk je: moeten we ons beter voorbereiden op beleid, zodat we binnen de structuren meer invloed krijgen? Maar ik ontmoet steeds meer vrouwen die haar energie daaraan niet meer willen besteden. Ik sta zelf ook op die rand.

Wij zijn natuurlijk de afgelopen jaren vanuit onze nieuwe ontdekkingen vrij optimistisch geweest. Nu komen we met de realiteit in aanraking, die zelf veranderd is. In de jaren zestig en zeventig was er in de kerken een andere oecumenische mentaliteit. Een mentaliteit van op de wereld gericht zijn. Nu trekt iedereen zich in zijn schulp terug en probeert de zaak te restaureren.

Dus je kunt niet alleen maar stellen, dat de vrouwen te optimistisch zijn geweest?

Nee, de kerken hebben veel minder élan de laatste jaren. Het feit dat de vrouwen van Kerk en Wereld dit symposium zo opzetten met deze thema's en in de richting van een synode werken vind ik heel goed. Het is kenmerkend voor de situatie waarin we zitten. Een harde werkelijkheid waarin we ons afvragen, wat doen we en willen we nu. Het is belangrijk voor onszelf om daarop met z'n allen antwoorden te formuleren. Dan nog vraag ik me af of we nog iets met de kerken aan kunnen. We hebben ons steeds beroepen op het opkomen voor gelijke rechten van mannen en vrouwen, maar er zijn kerken die bezig zijn de léér te herstellen. Van de strijd voor gelijke rechten blijft weinig over. We moeten dus ontzettend uitkijken wat we gaan doen. Het is niet altijd zo, dat datgene waar je zelf in gelooft – bijvoorbeeld die gelijke rechten – op den duur ook een gewonnen zaak is. Er zijn andere krachten in het spel, die ontzaglijk sterk blijken te zijn.

Dan denk je aan een zaak winnen binnen een bepaalde structuur, de kerk in dit geval. Maar is de tijd dan niet aangebroken om die weerbarstige structuur te verlaten als men daar binnen niet bezig is met datgene waarmee vrouwen in deze tijd denken te moeten bezig zijn?

Ik denk, dat dat ook een belangrijk discussiepunt is. De overtuigingsstrategie van ons is dood gelopen. De kerken verhardten zich in hun oude leer, zeker de katholieke en sommige andere zijn ook bezig te verstarren. En ik zou nog wel in gesprek willen gaan met mensen van de leer, maar dan op gelijkwaardig nivo. En dan wil ik graag horen wat voor hen belangrijk is in die leer. Maar het lijkt er eerder op dat we op een totaal andere golflengte zitten en er nauwelijks meer communicatie mogelijk is.

Als beweging moeten we ons in elk geval blijven versterken.

Eigen vormen vinden, dat vraagt van vrouwen ook ervoor te zorgen dat ze eigen middelen verzamelen. En daarmee bedoel ik geld.

Ja, dat moet gebeuren en dat moet ook niet verdoezeld worden. Sinds de drie grote kerken in 1986 hun geld ter financiering van onze sectie hebben ingetrokken is het bewijs wel geleverd dat ze de zaak van vrouwen niet serieus nemen.

Hoe zie jij de functie van Kerk en Wereld in deze veranderende mentaliteit bij verschillende partijen?

Ik denk, dat Kerk en Wereld een bundelende functie kan hebben. Niet in passieve zin, maar meer als een uitwisselingscentrum voor de verworvenheden van de beweging om het inzicht in onze positie te versterken zodat we van daaruit hetzij naar de kerken, hetzij naar onze eigen beweging toe maatregelen kunnen nemen. Kerk en Wereld is de plek daarvoor omdat dit centrum landelijk, oecumenisch en kerkelijk is en open staat voor de beweging.

Nienke van Dijk: De keuze voor een bepaald soort werk: actief bezig zijn om invloed te krijgen op maatschappelijke ontwikkelingen (1987)

Geboren 1958, sinds 1 januari 1987 cursusleidster bij Kerk en Wereld.

Sieth Delhaas

Kerk en Wereld, Geloven in macht, 1987

Jij komt uit de traditie van de Vereniging voor Theologie en Maatschappij (VTM) die tot nu toe nauwelijks banden met Kerk en Wereld had. Kun je iets van die achtergrond vertellen?

De VTM is opgericht toen de Agogisch Theologische Opleiding (ATO) te Utrecht in 1981 werd opgeheven. De initiatiefnemers vonden dat de manier van theologie-beoefening waarin de maatschappijbetrokkenheid centraal staat, gewaarborgd moest blijven. Je hebt gezien wat er het afgelopen jaar gebeurd is aan de KTHU; de ontslagen die er gevallen zijn van mensen die niet in het straatje van de bisschoppen pasten. Het verdwijnen van de ATO was in feite het begin van het roomse restauratieproces. En je kunt ook denken aan vrouwenstudies die bedreigd worden.

Net als alle vormen van theologie, of het nu om bevrijdings- of feministische theologie, marxistische of materialistische exegese gaat; dit soort vakken wordt voortdurend bedreigd of er vinden slechts tijdelijke aanstellingen plaats. Wij wilden proberen dit soort opleidingsplekken toch te blijven garanderen. Voor een deel is dat gelukt door de leerroute die de VTM aan de Hogeschool 'De Horst' te Driebergen heeft. Die lijkt een beetje op de ATO, maar is anders in die zin, dat het een HBO-opleiding is. De ATO echter was een theologische specialisatie voor mensen die al een HBO-opleiding hebben zoals een sociale of pedagogische akademie. En de leerroute is een parttime opleiding.

Verder maakt de VTM plannen om post-HBO-cursussen te organiseren zodat ook anderen zich in deze vorm van theologiseren kunnen bekwamen. Daarnaast organiseert de VTM studieconferenties zodat een breder publiek binding met geëngageerde theologie kan krijgen.

Hoe komt de verbinding met de maatschappij in de studie tot uitdrukking?

Het afgelopen jaar bijvoorbeeld heeft de VTM een studieconferentie georganiseerd over een zorgzame samenleving. We zoeken dan naar verbanden tussen de R.K.-sociale leer zoals deze in de laatste encycliek van de paus is neergelegd, wat het CDA zegt over zorgzame samenleving en zaken als individualisering. Er wordt een analyse gemaakt en theologisch commentaar op gegeven; of men over wat de paus of het CDA zegt ook theologisch anders kan

denken. Zoals het gezin; moet dat gehandhaafd blijven terwijl verschillende nieuwtestamentische teksten juist wegroepen van huis en haard? Dus we zoeken naar de koppeling tussen wat we dominante theologie noemen en hoe dat politiek uitwerkt en politiek gelegitimeerd wordt. Want economische bezuinigingen worden natuurlijk los van theologie bedacht maar vervolgens wordt er wel een verhaal omheen verzonnen. Als je dat kunt ontmaskeren en daar een visioen – iets wat toch ook bij theologie hoort – tegenover kunt stellen, dan ben je bezig mensen toe te rusten. De politieke keuze staat bij de VTM-leerroute bij voorbaat vast. In die zin geloven we – ik spreek maar even over we – ook niet in waardevrije theologie of waardevrije neutrale wetenschap.

Kennis maken

Tijdens het symposium van 26 t/m 30 augustus 1987 op Kerk en Wereld maken heel veel vrouwen voor het eerst kennis met jou als cursusleidster. Wil je iets over jezelf vertellen?

Van huis uit ben ik gereformeerd. Ik heb de Maatschappelijk Werk-opleiding in Kampen gedaan. In die opleiding had ik al veel vragen over hoe hulpverlening eigenlijk werkt. Wat het doet om bepaalde maatschappelijke verhoudingen in stand te houden. Ik vond dat ik daar te weinig politieke scholing kreeg. Na een jaar werken ben ik naar de ATO gegaan en in mijn werk was ik intussen al tegen de positie van vrouwen aangelopen.

Op de ATO kregen we in de gemengde groep onmiddellijk hevige conflicten met de mannen over de positie van vrouwen. De ATO was, toen zeker nog, een klassiek marxistische opleiding en wij hadden dezelfde problemen als in andere marxistische organisaties: vrouwen moeten met haar eisen maar wachten tot de socialistische revolutie is aangebroken.

Met een stel vrouwen hebben we toen voor elkaar gekregen, dat we onze opleiding in een vrouwengroep konden volgen. Je leert dan wel op alle fronten knokken. We moesten ons hele onderwijsprogramma veranderen. Dat hebben we samen met de docenten gedaan. Vrouwenstudies hadden zich toen ook al ontwikkeld. Die vonden wel laat ingang op de ATO maar toen ze eenmaal geaccepteerd waren hebben we dat wel heel grondig geïntegreerd. We hebben prachtige projecten gedaan. Vooral omdat veel vrouwen naast de opleiding werkten en haar eigen (werk)situaties inbrachten.

We zijn ook een tijd bezig geweest met het analyseren van teksten van Simonis en de verhalen daaromheen over de vrouwelijke natuur en hoe je die weer ziet terugkomen in de Godinnenbeweging. Dan heb je ook een duidelijk project om met je woede tegenaan te gaan. Je leert op die manier uitstekend hoe zo'n denksysteem in elkaar zit en hoe je dat onderuit kunt halen. Niet dat het daarmee uit de wereld is natuurlijk...!

Bij de oprichting van de VTM ben ik in het bestuur gekomen en heb aanvankelijk meegedacht bij het tot stand komen van de onderwijs-programma's en de voorbereiding van de studieconferenties. Vorig jaar was ik studiecoördinator van de post-HBO-opleiding theologie en maatschappij en heb geprobeerd veel te doen aan interdisciplinariteit van het onderwijs. Ook heb ik freelance bij de IKON gewerkt.

Je bent heel gericht bezig met feministische theologie. Aan de andere kant constateer ik dat heel wat groepen die op Kerk en Wereld komen alleen met geloof bezig zijn. Zie je daar geen moeilijkheden liggen?

Het is inderdaad spannend om te onderzoeken op welke manier je vrouw-en-geloof-kwesties ook kunt politiseren of om verbanden tussen theologische en maatschappelijke kwesties aan te geven. Je hebt gelijk, sommige vrouwengroepen zijn alleen met geloof bezig. Maar dat is niet een probleem van die vrouw-en-geloofgroepen op zich. De kerk van Nederland is immers verdeeld over de vraag wat geloof en politiek met elkaar te maken hebben! Die discussie zie je voortdurend terugkomen ook in vrouw-en-geloofgroepen. Lang was het zo dat vrouwen elkaar nog konden vinden op de noemer geloof, maar ik zie in die groepen – onafhankelijk van mijn ideeën daarover – die conflicten gewoon boven tafel komen. Zeker als ze al langer met elkaar bezig zijn.

Je ziet controverses ontstaan over: wat moeten we met bijstandsvrouwen aan. De één zal zeggen: we moeten kookcursussen organiseren of cursussen over budgetteren. Een ander zegt: helemaal niet, zij vragen solidariteit. Die conflicten lopen parallel met de conflicten in kerkelijk Nederland. De vrouwen in die groepen zijn meestal afkomstig uit de middenklasse. Vaak hebben bijstands- of arbeidersvrouwen de kerk allang verlaten. Dus je hebt met een bepaald publiek te maken.

Als er over vrouw-en-geloofgroepen gesproken wordt merk ik dat er telkens een spraakverwarring ontstaat. Meedoen in een vrouw-en-geloofgroep is kennelijk niet vanzelfsprekend bezig zijn met feministische theologie?

Nee, dat klopt. De noemer geloof is zo algemeen en breed en vrouwen zijn er in alle politieke soorten en maten, of het nu een SGP-vrouw is of een feministe theologe, die kunnen beiden iets met zo'n groep hebben.

Een vrouw-en-geloofgroep kan net zo conservatief werken met welk willekeurig thema dan ook. Ik denk, dat het niet vanzelf spreekt dat een vrouw-en-geloofgroep met feministische theologie bezig is. Hoewel sommige dat wel nadrukkelijk doen. Ik heb de indruk, dat de benaming vrouw-en-geloof een soort overkoepelende term is voor de beweging. Een beweging van 'rand' kerkelijke vrouwen, die op de één of andere manier bezig zijn met de positie van vrouwen in de kerk. Daarbij maken ze soms gebruik van feministische theologie. Maar vaak zie je in vrouw-en-geloofgroepen ook emancipatieachtige aspecten, los van feministische theologie, bijvoorbeeld weerbaarheidstrainingen.

Als jij nu uitgesproken met die link naar de maatschappij wilt werken binnen de vrouwencursussen, ontstaat er dan geen verwarring?

Voor mij kan geloven niet buiten de maatschappij om.

Maar voor anderen kan dat blijkaar wel!

Daarmee ligt dan de discussie op tafel.

Dan zijn we bij het discussiepunt over de toekomst van dit werk op Kerk en Wereld.

Ja, ik denk dat het al een aktueel discussiepunt is en dat het ook een steeds nijpender discussiepunt wordt. Zeker als je de ontwikkelingen in de samenleving volgt waarin de conflicten tussen – ik noem maar even – links en rechts scherper komen te liggen. Daarin zie je hoe zwakken en ook vrouwen voortdurend gepakt worden. En het blijkt dat ons feministisch

ideaal niet zo gemakkelijk te bereiken is omdat we er met een ander geloof ook niet zomaar zijn. Er zal heel hard om belangen gevochten moeten worden, ook in de kerk. Ja, dat is een inzicht dat nu steeds meer aan de orde komt. Af en toe een vrouwendienst organiseren verandert ook weinig. Dat inzicht groeit naarmate vrouwen beseffen welke weerstanden er overal liggen. Een begin van een beweging heeft de idealistische gedachte: dat doen we wel even. Als we allemaal de handen ineen slaan, dan komt het goed. En dan blijkt, dat er maatschappelijk gesproken nog heel andere krachten in het veld zijn die dat ideaal tegenwerken – bijvoorbeeld dat er ook mannen zijn die de macht hebben.

In de kerk ligt het net zo. Het aantal beleidsvrouwen is in vijf jaar tijd van 2.1 naar 5% gegaan van het totaal aantal beleidsplaatsen. Zoiets is treurig als je bedenkt hoe groot de beweging is en hoeveel vrouwen daarvan feitelijk deel uit maken.

Dat besef dringt steeds meer tot vrouwen door.

Hoe zie je de functie van de vrouwencursussen op Kerk en Wereld binnen die sterkere maatschappelijke betrokkenheid?

De functie van op Kerk en Wereld op-adem-komen moet blijven. Het is voor vrouwen sowieso al moedgevend te ervaren als je hier bent dat er overal vrouwen bezig zijn en tegen dezelfde ellendige dingen aanlopen. En het is hier ook een plek (met een blik op het landschap) om op adem te komen. Je krijgt hier een oppepper. Maar vooral hoop ik dat het lukt om projecten op te zetten zodat vrouwen die lange adem kunnen volhouden. Steeds meer blijkt, dat het een kwestie van lange adem is. Als je echt bezig wilt zijn met de verandering van structuren en het bereiken van andere vrouwen, dan heb je, denk ik, heel stevige cursussen nodig. Daar zijn in het verleden belangrijke aanzetten voor gegeven. Zeker ook met de langer lopende projecten. De vrouw-en-geloofbeweging is breed geworden. Daar binnen wordt veel geëxperimenteerd. Vanuit al die experimenten zul je ook voortdurend de vraag moeten blijven stellen hoe lang vrouwen nog hun energie in de kerken blijven steken. Hoe lang je dat van ze kunt blijven vragen als de kerken zelf zo weinig tegemoetkomen aan de wensen van vrouwen.

Daarnaast lijkt me ook de vraag aan de orde wat de vrouw-en-geloofbeweging betekent binnen de bredere feministische beweging. We moeten op de één of andere manier ook voor onze zusters daar herkenbaar blijven, dus relevante thema's aansnijden.

Noem eens enkele gebieden waarop toerusting nodig is?

In samenwerking met andere vormingscentra komen er cursussen vrouw- kerk-beleid. Dat worden drie tweedaagse. Daarin wordt vooral aandacht besteed aan conflictanalyse. En de doelen die je als feministe hebt en hoe je die stelt naar meetbaarheid en haalbaarheid, hoe de besluitvorming verloopt, hoe je daar een vinger tussen kunt krijgen, wie je tegenstanders zijn en wie je bondgenoten en hoe je daarmee omgaat. Dat is een heel duidelijk project waarvan ik denk dat het resultaten oplevert.

Dat hoort bij de lange mars door de instituten

Ja, en verder gaan we aan de gang met wat zich bezig is te ontwikkelen rondom genetische manipulatie en vruchtbaarheidstechnieken. Dat is reflexief in die zin: hoe moet je daarover nadenken? Wat betekenen die ontwikkelingen voor vrouwen? Moet je je daarop organiseren en hoe dan? Welke ethiek kun je op dat terrein ontwikkelen? Wat je vaak ziet – en die neiging heb ik ook wel – dat vrouwen er maar helemaal niet op reageren en zich beperken tot de

kreet: ‘mijn god, waar komen we allemaal uit!’ Maar waar het om gaat is: hoe moeten we als gelovige vrouwen denken over kwesties als vruchtbaarheid? Wat betekent ouderschap? Het is allemaal beladen met ethiek. Het zijn ontwikkelingen die ontzettend veel consequenties hebben voor de toekomst en niet alleen voor vrouwen maar voor de maatschappij in haar geheel. Het zijn echter wel kwesties die over de hoofden van vrouwen heen worden behandeld.

Als je met deze ethische vragen aan de gang gaat passeer je de heren kerkleiders links want op het gebied van deze vragen – en daar kun je abortus ook bij rekenen – is er niet of nauwelijks op gelijkwaardig nivo tussen vrouwen en mannen in de kerken nagedacht, laat staan dat er op dat nivo beslissingen zijn genomen of beleid is gemaakt. Als vrouwen met deze vragen kritisch en vanuit haar geloof aan de gang gaan, dan is dat wel een heel nieuw gegeven waar de kerken rekening mee zullen moeten houden en ook niet op verdacht zijn.

Wat jij van plan bent is vrouwen zelfleren nadenken onafhankelijk van wat mannen altijd over deze ethische kwesties hebben gedacht en gesproken uitgaande van hun beeld over God, de mens en de vrouw.

Het lijkt me belangrijk dat dat gebeurt en ook wat we aan moeten met bijbelse noties over vruchtbaarheid en moederschap. Het zijn dit soort theologische vragen die je daarbij moet stellen en welke ethiek je daar dan bij ontwikkelt en bovendien moet je bekijken hoe je je daartegen weert als dat nodig mocht zijn.

Ik denk dat dat ook een taak is voor vrouwen om zich daarop te organiseren.

Denk je dan aan vrouwen binnen de wetenschap of alle vrouwen?

Alle vrouwen. Als we kijken naar de vruchtbaarheidstechnieken, dan gaat het niet meer om de vraag óf vrouwen kinderen willen en hoe, maar welke sóort kinderen ze willen. Dat worden de beslissingen die je straks kunt nemen. Wat moet je met zo’n vraag en willen vrouwen die beslissingsmogelijkheid hebben en wie gaat daar over en welke criteria moeten er dan komen?

Maar als vrouwen die ethische vragen voor zichzelf hebben beantwoord, in hoeverre zijn ze dan iets waard als ze economisch afhankelijk zijn/blijven van mannen?

Dat is inderdaad de vraag. En dan kom je terecht bij gegevens als ouderschap en gezin. Hoe is het ouderschap georganiseerd en wat is de functie van het gezin. Het gaat ook om het bepalen van belangen in deze kwesties. Waar en met wie richt je je ergens voor of tegen.

Het leuke is dat je via deze achterdeurtjes van nieuwe ontwikkelingen in de samenleving steeds weer bij de oude vraag komt: wat is de positie van de vrouw in kerk en samenleving?

Ja, en wie bepaalt wat voor vrouwen. En waarover je het ook hebt, de kwestie van de economische onafhankelijkheid blijft telkens weer de kop opsteken. Of je het nu over gezinnen, seksueel geweld of voortplanting hebt, zolang vrouwen niet financieel in de gelegenheid worden gesteld om haar levens in eigen hand te nemen, blijft er ontzettend veel alleen maar idealistisch.

Omdat ik me onmogelijk overal in kan verdiepen probeer ik er steeds andere inleidsters bij te betrekken.

Een ander dilemma is dat vrouwen steeds armer worden en cursussen duur zijn. Daarnaast is mijn taak voor het vrouwenwerk uitgebreid en Kerk en Wereld heeft met mijn aanstelling geprobeerd het vrouwenwerk structureel een plaats te geven binnen Kerk en Wereld.

De toenemende armoede van vrouwen kan betekenen dat er een verschuiving of teruggang komt van vrouwen die nog op Kerk en Wereld kunnen komen. Wordt de taak van Kerk en Wereld dan teruggebracht tot kadertraining?

Dat gebeurt al steeds meer en het is noodzaak. Op regionaal en plaatselijk nivo worden al steeds meer cursussen gegeven die eerder hier plaats vonden. In die zin is een deel van ons werk overbodig geworden. Wel hoop ik dat het lukt de voortrekkersfunctie en de breedheid die Kerk en Wereld heeft opgebouwd vast te houden. Ik hoop tegelijkertijd dat er ontzettend veel fondsen en een flinke emancipatiepot komen om de mogelijkheid te houden voor deze cursussen. Vrouwen kunnen het uit haar eigen zak nauwelijks opbrengen.

Houdt jouw grote aandacht voor politieke thema's niet het gevaar in zich dat geloof en spiritualiteit in het gedrang komen?

Tja, dat hangt er van af over welk geloof en welke spiritualiteit je het hebt. Uiteindelijk houd ik het toch ook vol op geloof, hoop en liefde. En zoals dat gaat met die drie dingen: dikwijls tegen beter weten in omdat er zo weinig anders is om het op uit te houden. Noem het maar vroomheid zelfs.

Voor mij ligt dat dan vooral in verhalen, in bijbelverhalen. Ik ben vooral een mens van het woord. Dat heeft voor mij met spiritualiteit te maken. En liefde, ja die bestaat toch. Niet alleen tussen twee mensen maar zeker ook binnen de vrouw-en-geloofbeweging. Noem het solidariteit, het doorbreken van het wantrouwen en de rivaliteit tussen vrouwen. Vrouwen die elkaar helpen hun rug te rechte(n). Dat is hartverwarmend om mee te maken. En dan blijkt zoiets als hoop helemaal geen flauw begrip, geen blind vertrouwen maar realiteit. Als blijkt dat vrouwen elkaar echt iets te vertellen hebben, dan breekt dat toch heel revolutionair door het cynisme en de troosteloosheid heen?

Dan nog... (1987)

Sieth Delhaas

Kerk en Wereld, Geloven in macht, 1987

De reacties van een aantal vrouwen, die de cursussen op Kerk en Wereld de afgelopen tien jaar bezochten. Aan deze vrouwen die deel hebben gekregen aan dat stukje vrouwengeschiedenis dat op Kerk en Wereld ontstond heb ik voor 'Geloven in Macht' gevraagd:

- Welk proces is er bij jou op gang gekomen door deel te nemen aan dit cursuswerk?
- Is jouw proces daar versneld, verdiept, verbreed?
- Wat is er veranderd in jouw denkmodel, in jouw houding in je gezin, je relatie, je leefgemeenschap, je werk, je kerk, de samenleving?
- Wat ben je anders gaan zien in de theologie, de kerk, de bijbel, de politiek, de sexualiteit?

En aan het eind een fragment uit het Evangelie naar Maria van Magdala, waarover Maria de Groot vertelt.

En daarna de ontstaansgeschiedenis van 'Blikopener', waar de sectie Vrouw-Kerk-Samenleving van de Raad van Kerken in Nederland alles mee te maken heeft.

Gerda Ruizeveld-Visser

Geboren 1937, onderwijzeres, gespreksleidster vrouw-en-geloofcursus van het Oecumenisch Project Vrouw en Geloof Noord-Holland, volgde in 1985 een semester Inleiding in de Feministische Theologie bij prof. dr. C.J.M. Halkes aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen, nu bezig met een post-HBO Theologie en Maatschappij van de VTM aan 'De Horst' te Driebergen.

'De aanzet tot mijn feministisch denkproces was een weekend over feministische theologie op Kerk en Wereld. In mijn gezin heb ik ruimte gecreëerd om mijn vrijwilligerswerk te kunnen doen. Plaatselijk aan de positie van vrouwen gewerkt door in Uithoorn een Vrouwen-trefcentrum te realiseren. Dit bestaat nu twee jaar. In mijn regio geef ik vrouw-en-geloof cursussen en probeer te werken aan de feminisering van de maatschappij, o.a. door deel te nemen in het schoolbestuur van het VWO.

De feministische theologie heeft me geholpen de wereld om mij heen te benoemen waardoor ik de Kerk manlijk vind, de bijbel met andere ogen lees, de patriarchale cultuur en maatschappij zou willen veranderen mede door de politiek.

Na al die jaren durf ik zaken die slecht zijn voor vrouwen aan te kaarten en voel me gesteund door de vele informatie vanuit de feministische theologie.

Mijn bewustwordings-, bevrijdings- en losmakingsproces verliep intens en snel. Het is verdiept en blijft me bezighouden — het stopt nooit!

Vragen van toen: hoe maak ik anderen duidelijk wat mij bezig houdt? En nu: zal er ooit in kerken naar vrouwen geluisterd worden? Hoe bereik ik andere vrouwen met feministische theologie?

Bep (E.J.) Verhoeven

Geboren 1927, eerste kadercursus feministische theologie april 1979 en vele cursussen daarna tot op heden gevolgd op Kerk en Wereld.

‘Uit de kerkbank gevallen! In Vrouw-in-kerk-en-samenleving in Rotterdam verder gegaan. Van de beruchte twee-eenheid in mijn relatie – die ons geleerd was – gegroeid naar twee zelfstandige mensen die een eigen leven leiden en sommige dingen graag samen doen.

Na tegen een aantal dingen te zijn aangelopen, zoals: ongelijk huwelijksformulier (NH-Kerk), God de Vader en al zijn broeders in de taal – en de gevolgen daarvan -, de ongelijke en afhankelijke economische positie van gehuwde vrouwen, ging de bewustwording snel.

Ik had ook gauw in de gaten dat dit grote veranderingen waren die risico’s meebrachten. Ik kreeg de kans dit aan mijn partner duidelijk te maken. Jan pikte dit op. Zo zijn we apart en toch samen een nieuwe, rijkere levensfase ingegaan – en we stellen nog dagelijks de zaken bij.’

Pieterneel van Kempen-Van Dijk

Geboren 1923, moeder van 7 kinderen, van huis uit R.K., maakte in 1972 studie klassieke talen af en promoveerde in 1978 (‘dus iemand die het wist’). Ging naar de cursussen in Driebergen omdat een dochter het plan had BOM te worden. Nu in haar vierde jaar theologie MO-A.

‘In mijn denkbeelden zijn twee grote veranderingen opgetreden: a. oog voor onderdrukking: patriarchaat, macht; solidariteit voor bevrijding, solidariteit ook in feesten; b. oog voor manipuleerbaarheid van wetenschap.

Ben in september 1986 een vrouwengroep gestart, waarin we de bijbel met vrouwenogen bekijken en met de vraag: wat kan ik met dit verhaal als vrouw in 1987?

Ik durf zaken aan de orde te stellen, maar ben nog bang om niet ‘aardig’ te zijn; losmakingsproces van de kerk was al eerder begonnen, een bevrijding.

De vragen van nu: door de recessie en de restauratie-tendens komt het feminisme op de tocht te staan; vrouwen krijgen minder kansen, zeker en juist degenen die het financieel moeilijk hebben of weinig scholing hebben. Het bewustwordingsproces dat op Kerk en Wereld begon, werkt nog steeds door in alle lagen van mezelf, is nog lang niet voltooid of zal misschien nooit voltooid zijn.’

Riet Flikweert

Geboren 1935, initiatiefneemster van de actie ‘Breng de kerk in balans’, volgde van 1979 tot 1981 dertien cursussen op Kerk en Wereld, daarna niet meer vanwege studie H.B.O., geen cursus- en geen reisgeld meer – bijstandsvrouw.

‘Wending in mijn leven

Er was eens een klein meisje dat onder de tafel en onder de dekens kroop als de mensen en de dingen te groot voor haar werden. Het meisje groeide op, leerde veel en kreeg een fijne baan. Later kwam er een prins op een wit paard. Alle mensen vonden dat ze een leuk gezinnetje had.

Tot, op een stille en goede dag de vrouw haar eigen geheimpjes ontdekte. Een gevoel in haar zelf, diep van binnen want het was ver weg gestopt, kwam haar aandacht vragen en schudde haar zachtjes wakker.

Dwaze moeder, dacht ze, wilde eerst niet luisteren, kroop weer onder de tafel en de dekens, maar het gevoel, fijn en verdrietig tegelijk, bleef overal bij haar.

Ze ving ook signalen op uit de buitenwereld. Ze hoorde andere vrouwen elkaar hetzelfde door hen ontdekte geheim vertellen.

Gelukkig had de vrouw leren lezen en hadden andere vrouwen leren schrijven. Ze ging vragen stellen: Als vrouwen aan het woord komen, wat gebeurt er dan? Het bevrijdende woord, zou dat er ook voor mij zijn? De vrouw bij de bron, waar is die plek?

Toen ging de vrouw op reis, erop vertrouwend dat zij andere vrouwen op haar heenreis zou ontmoeten. ‘Je hebt het recht om een ander te worden’, hoorde ze zeggen en ze huilde in de kring. Dat vrouwen zich zo kunnen uitspreken over hun leven, dat was voor haar pastoraat wat ze zo gemist had. Dat was voor haar een blikopener.

Op een dag, veel later, verliet de vrouw met haar kinderen het oude huis van de menseneter. Ook al moest ze leven op water en brood, ze leerde haar eigen gedachten en gevoelens met anderen te delen. Zij hoorde de boodschap van bevrijding: bij Jezus tellen vrouwen mee. Zo groeide er langzamerhand hoop en vertrouwen dat er een land/gemeenschap/maatschappij zou kunnen ontstaan waar vrouwen willen en kunnen wonen. Pas veel later durfde de vrouw te zeggen: ‘Hoor nou maar eens wat ik zeg’. Ze durft nu aan andere vrouwen te vragen of ze meedoen en roept ze op om niet aan de kant te blijven staan, ook al is de weg een ‘dwaalweg’. De vrouw mag nu weer een naam hebben: ik.

Met dank aan: Tea Rienksma, Maria de Groot, Tine Halkes, Letty Russell, Mary Daly, Elisabeth Fiorenza, Trudi Klijn, Sienie Strikwerda, Denise Dijk, Fokkelien van Dijk, Willemien Boot, Dorothee Sölle, Sieth Delhaas, Tineke Koetsier, Colin Winter, Dom Helder Camara.

Ter herinnering aan: Marga Klompé en Joke Smit en aan de namen van vele andere vrouwen overal op aarde die ik bewaar in mijn hart.’

Joop Krug-de Jong

Geboren 1945, predikantsvrouw.

‘Terugblikkend ervaar ik die cursussen – overigens voor mij plezierig en verrijkend – als een onderdeel van een proces.

Gezin: hierin ben ik steeds meer terecht gekomen in de traditionele rol.

Oorzaak: volledige ‘opslopende’ baan van mijn man en tweede kind.

Bewustwording: dit proces verliep via het werk voor Amnesty International, zwarte theologie en vriendschap met zwarte Zuid-Afrikaanse families, de ‘schok’-ervaring van de eerste gemeente, cursussen op Kerk en Wereld en een cursus theologische vorming. Soms was het pijnlijk, maar ik ben blij met de verandering in mezelf.

Theologie, kerk, etc.: ik zie de bijbel nu als een boek waarin vrouwen en mannen bevrijdende woorden kunnen vinden.

Ik ben bang voor een te onkritische houding van vrouwen ten opzichte van vrouwen. We hadden het nodig om schouderklopjes te krijgen; soms heb ik het gevoel dat we vanuit een gedeelde behoefte aan waardering en erkenning wat te weinig kritisch zijn ten aanzien van onze zusters.

Een cruciale vraag voor mij: zijn vrouwen anders dan mannen? M.b.t. streven naar macht, zijn we meer solidair dan mannen of kunnen we dat zeggen omdat we nooit macht hebben gehad?’

Cor Middelkoop-Koning

Geboren 1927, maatschappelijk werkster, door de Raad van de Zending der Ned. hervormde Kerk en de Zending van de Gereformeerde Kerken uitgezonden naar Lesotho waar ze het Community Alcohol Rehabilitation Program (CARP) heeft opgezet

‘Ik was reeds lang bezig met feminisme via allerlei groepen buiten de kerk. Voelde me als ouderlinge altijd heel dubbel. Leidde een soort dubbelleven. Hier feministe en in de kerkeraad..., ja, wat? In de cursussen op Kerk en Wereld was het een geweldige ervaring te merken, dat er christenvrouwen bezig waren met feminisme en bijbel. Die de bijbel anders durfden lezen.

Ik kreeg moed. Ik kreeg ruimte om zélf de bijbel te gebruiken in plaats van voorgekauwd te krijgen. Ik durfde te selecteren, andere uitgangspunten te nemen. Werd daardoor moedig in de kerkeraad. Durfde die eeuwige lastige “vlieg” te zijn, want ik leerde brommen en zoemen van de vrouwen in de bijbel.

Ik kon lachen om allerlei dingen, zoals omgang van mannen met sexualiteit. Ik kon lachen (gniffelen) om de Paus, die geen vrouw accepteert in het ambt maar desalniettemin Maria gelooft als ze zegt een engel gezien te hebben, die haar alles vertelt over Jezus. Haar een loflied laten zingen. Maar wie was daarbij? De Paus?

Ik ben feller geworden als het vrouwenplaatsen betreft in de kerk. Nog steeds geen vrouwen bij de theologische opleidingen – of te weinig. Sinds de cursussen op Kerk en Wereld al tweemaal een nieuwe algemeen secretaris van de Hervormde Synode gekozen – een man. En die gaan op audiëntie bij de Paus die Nederland bezoekt – zijn eigen Tine Halkes mag niet spreken! Wat een solidariteit met vrouwen!

En voel ik me soms bang of wéér kwaad aangekeken in kerkelijke en zendingskringen, dan denk ik aan onze weekends, onze zang, ons gesprek, onze dans, onze vriendschap en wéét: we gaan door!’

Dinie Eerland-Van Vliet

Geboren 1948, CFO bestuurder gezondheidszorg beroepsinhoudelijke zaken, belangenbehartiging van verpleegkundige en verzorgende opleiding, beroepsuitoefening en voorwaarden die nodig zijn voor de CAO. (CFO: CNV bond voor Overheid, gezondheid, welzijn en sociale werkvoorziening);

heeft vanuit haar betrokkenheid bij de feministische theologie door de cursussen op Kerk en Wereld mee het initiatief genomen tot het beleggen van de conferentie ‘Vrouw en Geloof voor CNV-vrouwen’ in november 1986 en is actief in de V.I.K.S.-groep Rotterdam.

Als leidster van de CNV-conferentie zei ze: ‘De traditionele beelden over de positie van de vrouw spelen, zeker binnen orthodoxe werkgeverskringen, nog een rol. De weerbaarheid en het zelfbewustzijn van vrouwen binnen de bond moet worden versterkt.’

‘Mijn eerste cursus op Kerk en Wereld – september 1979 – zal ik nooit vergeten. De ontmoeting met vrouwen met dezelfde vragen over geloven, kerk-zijn en de rol van de vrouw in kerk en maatschappij gaf me het gevoel van: ‘ik ben dus niet de enige die daarmee zit’. Deelname aan cursussen op Kerk en Wereld (elf tot nu toe) betekent voor mij ook een vorm van thuis komen, voeding krijgen en ervaringen delen met andere vrouwen die bewust leven en kiezen.

Mijn eigen verwerkingsproces van ongewenste kinderloosheid verdiepte zich in de exegese en het uitspelen van het verhaal over Hanna en Peninna. Het was de eerste keer dat ik in een bijbelverhaal zoveel van mezelf herkende van woede, verdriet en teleurstelling als je leven anders loopt dan je had gewenst.

De veranderingen in mijn denkmodel voltrokken zich met name door de kennismaking met de feministische theologie waarin oude begrippen en waarden binnen de christelijke leer en traditie opnieuw ontwikkeld worden. Vanuit mijn ervaringen in de verpleging kon ik het woord dienstbaarheid wel schieten. In die sector wordt het te pas en te onpas gebruikt om mensen er onder te houden. De bestaande gezagsverhoudingen en opvattingen over wat leerlingen of gediplomeerden wel en niet moeten doen worden met dit woord bekrachtigd. Een nieuwe invulling is, dat je zelf kiest voor het openstaan voor de ander.

Ik heb de invloed van machtsverhoudingen leren zien. De kritische vragen bij die machtsverhoudingen hanteer ik nu bewust aan de vergadertafel en in conflictsituaties om helderheid te krijgen.’

=====

Bladerend in oud cursusmateriaal valt soms de opmerking: ‘we zongen het lied van Lous Ossewaarde: “We zijn gekomen, we zijn gegaan”’.

Lous gevraagd naar tekst en muziek om het allemaal te kunnen zingen. ‘Maar’, wijst Lous terecht: ‘dit lied is niet van mij, ik heb het indertijd geleerd van Joke Offenberg op een diakonale zomerconferentie’.

Zo gaat het dan...

Het evangelie naar Maria

Vertaald door Dr. G.P. Luttikhuizen

(blz. 1-6 van het handschrift ontbreken)

(7:1)'... Zal de materie te gronde gaan of niet?' De Verlosser zei: 'Alle verschijnselen in de natuur, alle vormen en schepselen bestaan in en met elkaar (5) en ze zullen weer worden opgelost tot hun eigen wortel. Want wat materie is lost op tot zijn eigen wezen. Wie oren heeft om te horen, die hore!'

(10) Petras zei hem: 'Vertelt u ons, nu u ons alles hebt uitgelegd, ook nog dit: wat is de zonde van de wereld?' De verlosser zei: Zonde bestaat niet Maar jullie zijn het die de zonde maken, (15) namelijk wanneer jullie doen wat in wezen gelijk staat aan het overspel dat men "de zonde" noemt. Daarom is het Goede in jullie midden gekomen en naar het wezen van ieder verschijnsel gegaan (20) om dit in zijn wortel te herstellen.'

Hij zei verder: De reden waarom jullie ziek worden en sterven is dat jullie (8:1) (houden van) datgene wat (jullie bedrie)gen zal. Wie begrijpen kan, die begrijpe dit!

Een lijden zonder voorbeeld heeft de materie (verwekt) want het is uit iets tegennatuurlijks voortgekomen. (5) Sindsdien heerst er verwarring in het gehele lichaam. Daarom heb ik jullie gezegd: "Heb goede moed". En, mochten jullie moedeloos zijn, vat toch moed tegenover de véle gedaanten van de natuur. (10) Wie oren heeft om te horen, die hore!'

Toen de Gezegende dit had gezegd, groette hij hen allen met de woorden: 'Vrede zij met jullie. (15) Ontvang mijn vrede en let erop dat niemand jullie misleidt door te zeggen: "Zie hier" of "zie daar", want de Mensenzoon verblijft in jullie binnenste (20) Volg hem! Die hem zoeken zullen hem vinden. Ga heen en verkondig dit evangelie van het Koninkrijk. (9:1) Leg geen andere bepaling op dan wat ik jullie heb opgedragen. En vaardig geen wet uit zoals de wetgever doet, opdat jullie daar geen gevangenen van worden' (5). Toen hij dit had gezegd, ging hij heen. Zij echter waren bedroefd en begonnen heftig te huilen en ze zeiden: 'Hoe moeten we naar de heidenvolken gaan en het evangelie van het Koninkrijk van de Mensenzoon verkondigen? (10) Als hij niet werd gespaard, hoe zal men dan ons sparen?' Toot trad Maria naar voren en zij begroette hen allen en zei tegen haar broeders: Huil niet, (15) wees niet bedroefd en twijfel niet, want zijn genade zal volledig bij jullie zijn en jullie beschermen. Laten we liever zijn grootheid prijzen, want hij heeft ons gevormd (20) en ons mens gemaakt'. Met deze woorden richtte Maria hun hart op het Goede en ze begonnen de woorden van de (Verlosser te be)spreken.

(10:1) Petras zei tegen Maria: 'Zuster, we weten dat de Verlosser meer van jou hield dan van de andere vrouwen. Vertel ons wat jij je herinnert van de woorden van de Verlosser, (5) de woorden die jij weet en die wij niet kennen en ook niet hebben gehoord.' Maria antwoordde: Ik zal jullie bekend maken wat voor jullie verborgen gebleven is'. En ze begon hun het volgende te vertellen: (10) 'Ik zag', zei ze, 'in een visioen de Heer, en ik zei tegen hem: "Heer, vandaag heb ik u in een visioen gezien." Hij antwoordde mij: "Je bent gelukkig dat je niet wankelt (15) wanneer je mij ziet. Want waar het verstand is, daar is de schat." Ik zei tegen hem: "Heer, (zeg me) nu: degene die het visioen ziet, ziet die met de ziel of met de geest?" De Verlosser antwoordde: (20) "Deze ziet noch met de ziel noch met de geest maar het verstand, dat in het midden van die twee is, ziet het visioen en dit (...").

(blz. 11-14 ontbreken)

(15:1) (...het.) En de Begeerte zei: “Ik heb je niet omlaag zien gaan, maar nu zie ik je omhoog gaan. Waarom lieg je, terwijl je mij toebehoort?” (5) De ziel antwoordde: “Ik heb jou gezien, maar jij hebt mij niet gezien en niet herkend. Ik was als een kledingstuk voor je maar je kende me niet.” Toen ze dit gezegd had, ging ze met veel vreugde weg.

(10) Toen kwam ze bij de derde macht, die “Onwetendheid” genoemd wordt. Deze vroeg de ziel onderzoekend: “Waar ga je heen? (15) Je bent boosaardig overweldigd, maar je bent (...).

Oordeel niet.” En de ziel zei: “Waarom oordeel je over mij, terwijl ik geen oordeel gegeven heb? Ik ben overweldigd, hoewel ik zelf niet overweldigd heb. Ik werd niet herkend. Ik begreep echter dat het Al opgelost wordt, zowel het aardse (16:1) als het hemelse.”

Toen de ziel de derde macht voorbijgekomen was, ging ze verder omhoog en zag ze de vierde macht Deze had (5) zeven gedaanten aangenomen. De eerste is duisternis. De tweede begeerte. De derde onwetendheid. De vierde is dodelijke afgunst. De vijfde het rijk van het vlees. (10) De zesde de domheid van vleselijke wijsheid. De zevende is verontwaardigde wijsheid. Dit zijn de zeven (machten) van de Toom. Toen ze de ziel vroegen: “Wat is je afkomst, (15) moordenares” en: “Waarheen ben je onderweg, zwervster?”, antwoordde de ziel: “Wie mij vastpakt is gedood, en wat mij omgeeft is opzij gezet. Mijn begeerte heeft opgehouden en de onwetendheid (20) is gestorven. Ik ben uit een wereld bevrijd (17:1) door een (andere) wereld en in een beeld door een beeld van boven. De boeien der vergetelheid hebben een korte duur. Vanaf dit moment (5) zal ik de rust ontvangen, los van het tijdsverloop van de wereld, zwijgend”. Toen Maria dit had gezegd, zweeg ze, aangezien de Verlosser tot zo ver met haar gesproken had.

Maar Andreas nam het woord en zei tegen de broeders: Wat denken jullie over wat zij gezegd heeft? Ik voor mij geloof niet dat de Verlosser dit heeft gezegd, want het zijn duidelijk (15) afwijkende ideeën.’

Petras nam het woord en sprak als volgt over deze dingen. Hij vroeg hun aangaande de Verlosser: ‘Heeft hij dan buiten ons om (20) en in het geheim met een vrouw gepraat? Moeten wij ons soms omkeren en allemaal naar haar luisteren? Heeft hij aan haar de voorkeur gegeven boven ons?’

(18:1) Toen huilde Maria en zei tegen Petrus: ‘Mijn broeder Petras, wat denk je? Denk je dat ik het zelf in mijn hart bedacht heb (5) of dat ik leugens vertel over de Verlosser?’

Levi nam het woord en zei tegen Petras: ‘Petras, jij bent altijd zo’n driftkop. Ik zie nu dat je redetwist met deze vrouw zoals (10) de tegenstanders. Als de Verlosser haar waardig bevonden heeft, wie ben jij dan om haar te verwerpen? Het staat vast dat de Verlosser haar erg goed kent en daarom meer van haar hield dan van ons. (15) Eerder moesten we beschaamd staan. Laten we ons bekleden met de volmaakte Mens en (hem...), zoals hij ons heeft opgedragen, en het evangelie verkondigen. En laten we daarbij (20) geen andere bepaling of wet opleggen dan wat de Verlosser gezegd heeft.’ Toen (19:1) (...) En ze gingen op weg om te verkondigen en te preken.

Een volledige verklaring van het Evangelie naar Maria, met inleiding en commentaar van de hand van dr. G.P. Luttikhuisen verschijnt in de bundel Gnostische geschriften bij Kok, Kampen.

Hoe ‘Blikopener’ ontstond...

Tijdens een kadertrainingsweekend feministische theologie (20 tot 22 april 1979) zei Cor Middelkoop-Koning: ‘Tijdens mijn huisbezoeken krijg ik ontstellende verhalen te horen. Achter de zilveren en gouden huwelijksfeesten gaat een wereld van tragedies schuil van vrouwen die hun man haten. En steeds vaker maak ik mee, dat vrouwen op hoge leeftijd nog een scheiding willen aangaan’.

Tijdens de evaluatieronde van dat weekend kwamen er meer van deze geluiden. Huwelijksmoeilijkheden bij echtparen waarvan de vrouw zich met emancipatie of feminisme bezig houdt werden steeds vaker geconstateerd. Het gevaar bestond, dat feminisme als oorzaak van de huwelijksmoeilijkheden zou worden aangewezen, in plaats van te zoeken naar de problemen die samenhangen met de altijd nog afhankelijke positie van de vrouw van haar echtgenoot.

Dat weekend werd besloten dat een kleine groep vrouwen, die ook zelf met deze problemen binnen haar relaties werden geconfronteerd, zich over de vragen die verband houden met feminisme en het bestaande huwelijkspatroon zouden buigen. Na een serie intensieve gesprekken kwamen de betrokken vrouwen tot de slotsom dat de kerk in de knelsituaties waarin huwelijkspartners terecht kunnen komen, in feite geen rol speelt.

Het pastoraat bleek afwezig. In die gevallen waarin een pastor of ouderling te hulp geroepen/gekomen was voelde de vrouw zich betutteld en terecht gewezen.

Via de vraagstelling: hoe kunnen vrouwen geholpen worden in dit soort knelsituaties, is er met behulp van een enquête onder honderd vrouwen, die tamelijk gericht benaderd zijn, en in opdracht van de werkgroep ‘De vrouw in kerk en samenleving’ van de Raad van kerken in Nederland een boekje ontstaan dat de titel meekreeg ‘Vrouwen spreken zich uit over huwelijk, relaties en pastoraat. Een Blikopener’. Het kreeg een oplage van vijfduizend exemplaren.

Het was vooral bestemd voor pastores en kerkelijke hulpverleners. Die weg kon het boekje helaas niet afleggen. Die doelgroep was er niet in geïnteresseerd, omdat men de taal te confronterend vond. Wel is het terecht gekomen bij talloze vrouwen die zich er in herkenden en er steun aan hadden.

Vrouwen van de PSVG (Protestantse Stichting voor Voorlichting en Vorming omtrent relaties en sexualiteit) vonden in 1985 de tijd gekomen om de in 1982 verschenen ‘Blikopener’ en daarmee het thema vrouwen, relaties en pastoraat opnieuw in het centrum van de aandacht te brengen. Zij namen het initiatief tot het vormen van de werkgroep ‘Vrouwen, Relaties, Pastoraat’ (VRP). Hierin zijn vertegenwoordigd Maïke Sikkels, Annelies Faber en/of Hernia Tigchelaar van de PSVG, Wies Stael-Merkx van het Kath. Bureau voor voorlichting en begeleiding bij Sexualiteit en Relatievorming (KBSR) en namens de sectie Vrouw, Kerk en Samenleving van de Raad van kerken in Nederland en destijds betrokken bij de totstandkoming van ‘Blikopener’, Jenny Schneider-Van Egten en Sieth Delhaas.

Sindsdien is er door de werkgroep een twee sporen beleid gevoerd. Er wordt getracht in contact te komen met kerkelijke beleidsorganen om de zaak van de vrouw in de kerken m.b.t. sexualiteit, relaties en pastoraat aan de orde te stellen om zodoende een andere houding in pastorale situaties en gemeenten te bewerkstelligen.

Een andere zeer vruchtbare lijn is het organiseren van cursussen voor vrouwen, met als onderwerpen: 'vrouwen, relaties, sexualiteit'; 'macht en onmacht in relaties en sexualiteit'. Intussen wordt onderzocht of het zinvol is een project op te zetten voor jongeren over relatievorming. De cursussen worden georganiseerd door de PSVG. (Informatie: Duinweg 23, 2585 JV 's- Gravenhage, tel. 070 – 51 25 21.)

Van de subwerkgroep 'Huwelijkspastoraat' die werkte aan de totstandkoming van de 'Blikopener' maakten de volgende vrouwen deel uit: W. Blezer-Van der Walle, S. Delhaas, I. Eldering-Jonckers Nieboer, A. Jacobi-Van Duyn, C. Middelkoop-Koning, R. Oosterhof-Brandsema, I. van der Ree, T. Rienksma, M.C. Schilthuis-Stokvis, J. Schneider-Van Egten, J. Sweep.

Het boekje 'Een Blikopener' is nog steeds te bestellen bij de Prot. Stichting tot Bevordering van het Bibliotheekwezen en de Lectuurvoorlichting in Nederland, Parkweg 29a, 2271AJ Voorburg en De Horstink, Postbus 400, 3000 AK Amersfoort

Vredescongres van vrouwen (1986)

Ze staan bekend als ‘die gevaarlijke vrouwen’

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 19 juli 1986

Inleiding

‘Hielpen wij, door de gevolgen van den oorlog zoveel mogelijk te verzachten, eigenlijk niet mede aan het bestendigen van den gruwelijken, den menschonteerenden toestand?’ Een vraag die dr. Aletta Jacobs zich een paar maanden na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog stelde. Vervolgens legde zij het bijltje van het filantropische werk neer om alle vrouwen op te roepen het werk van de mannen die nu werden gedwongen op de slagvelden te vechten, niet op zich te nemen. Zo zouden regeringen wel gedwongen worden hun heilloos bedrijf te staken. Via de kanalen van de Wereldbond voor vrouwenkiesrecht waarin zij al sinds het begin vanaf 1899 actief was, riep Aletta Jacobs een internationaal congres bijeen. Acht dagen voor het congres verbrak de Engelse regering de scheepsverbindingen met Nederland. Honderdtachtig Engelse vrouwen moesten hun beslissing om in Den Haag aanwezig te zijn, laten varen. Maar ondanks het feit dat brieven over de organisatie door censuur werden vertraagd, verminkt of achtergehouden, werd het congres door talrijke vrouwen uit twaalf landen bijgewoond. De resoluties van het congres, onder meer de eis aan de regeringen een einde te maken aan de oorlog en vredesonderhandelingen te beginnen, zijn door Jane Addams, de bekende Amerikaanse pacifiste, en Aletta Jacobs persoonlijk aan de regeringen van de oorlogvoerende en neutrale landen aangeboden. Van 5 mei tot eind juni 1915 heeft hun rondreis geduurd.

Eigentijds antwoord

Nu staat de in 1915 opgerichte WILPF (Women International League for Peace and Freedom) nog voor dezelfde zaken en vecht zij op allerlei fronten voor gerechtigheid en vrede. De goed gefortuneerde dames met haar breedgerande hoeden wekten zo op het oog de indruk weinig radicaal te zijn. Maar wie de geschiedenis van die eerste maanden leest in Aletta Jacobs' 'Herinneringen' begrijpt waarom ze 'die gevaarlijke vrouwen', werden genoemd. Toen de League in 1983 in Brussel een demonstratie tegen het NAVO-kruisrakettenbeleid organiseerde, stroomden 3500 vrouwen uit heel Europa naar het NAVO-hoofdkwartier. Wat wordt het beleid van de WILPF voor de komende drie jaar? Het antwoord daarop moet komen van de afgevaardigden uit de zevenentwintig afdelingen die op 'Woudschoten' in Zeist bijeen zijn van 23 tot 29 juli. In de 'workshops' wordt gediscussieerd over economische instellingen en hun invloed, het gedrag van multinationale ondernemingen, wortels van racisme, vrouwen als producenten van economische welvaart en over de opbouw van de bewapening.

Een land, een stem

Riek van den Berg uit Ossenzijl en Carlota Lopes da Silva uit Bilthoven, die meewerken aan de voorbereiding van het congres, willen ervoor zorgen dat vrouwen uit

derdewereldlanden meer stem krijgen in de besluitvorming. Riek: 'Na het rapport van Inga Thorsson in 1982 over de samenhang tussen de bewapening en de positie van de derde wereldlanden zijn er nog maar weinig organisaties die dat verband ontkennen. Te weinig derde wereldlanden zijn lid en als er een afdeling in een land is, hebben ze geen geld om voldoende vrouwen te sturen'.

Elk land heeft als lid van de WILPF recht op tien stemmen. Uit het Noorden zijn er altijd meer stemgerechtigde rijken aanwezig dan uit het Zuiden.

Carlota: 'Net als in de Verenigde Naties moet het worden: één land, één stem.'

Wat in 1915 veelbelovend in Nederland begon, liep voor de Nederlandse sectie tijdens de Tweede Wereldoorlog triest af. De sectie werd ontmanteld. De aanleiding om opnieuw te starten was de conferentie van de WILPF in 1981 in Amsterdam waar Dorothee Sölle sprak. Doel van die bijeenkomst was vrouwen uit Europa bij elkaar te brengen om een actieprogramma op te stellen. Het werd een groot succes en het stimuleerde vrouwen opnieuw de zaak van de vrede internationaal aan te pakken.

Riek: Ik zie mezelf nog staan boven aan die trap met een enthousiast groepje vrouwen. We zeiden: als wij hier achter staan, kunnen we dan in Nederland niet opnieuw een sectie beginnen?'

Carlota: 'Ja, maar dat stuitte op weerstand. Ik kan me voorstellen, dat veel vrouwen zeiden: we hebben hier 'Vrouwen voor Vrede' en 'Vrouwen tegen Kernwapens' en dat is genoeg.'

Riek: 'Eén van de redenen dat men er niet voor voelde is, dat Vrouwen voor Vrede een beweging is zonder structuur, ze heeft geen bestuur en geen statuten. Dat heeft de WILPF wel. En die heeft een grote Amerikaanse afdeling van vijftigduizend leden met een nogal conservatieve structuur. Dat had de vrouwenbeweging nu juist afgezworen. Toch zijn heel wat leden van Vrouwen voor Vrede en Vrouwen tegen kernwapens lid van de WILPF.'

Op 8 september 1984, negenenzestig jaar na de stichting, begon een Nederlandse afdeling voor de tweede maal met dertig leden. Nu zijn er honderd leden en door de publiciteit rondom het congres kan dit aantal zeker enkele malen worden verdubbeld'.

Dezelfde rechten

Wat is het voordeel van de WILPF naast de andere vredesbewegingen?

Carlota: 'De WILPF werkt nauw samen met de Verenigde Naties en heeft daarin een adviserende stem. Eveneens een adviserende stem heeft de League bij Ecosoc, Unesco, de FAO, Unicef en de ILO. Er zijn permanent vrouwen in Genève en New York die de Verenigde Naties dagelijks volgen en rapport uitbrengen aan de landelijke afdelingen

Toen ik vorig jaar als vertegenwoordigster van de WILPF bij de algemene vergadering van Unesco aanwezig was, had ik dezelfde rechten om het woord te voeren als de officiële afgevaardigde van de Nederlandse regering. Je kunt meer strategie uitzetten op mondiaal niveau en druk uitoefenen op regeringen’.

Carlota is er zich van bewust hoe vrouwen buiten de media worden gehouden omdat haar activiteiten niet belangrijk genoeg worden gevonden. Daardoor wordt vrouwen over de hele wereld ook informatie onthouden, die voor haarzelf van wezenlijk belang is om actief te zijn op de terreinen die zij belangrijk vinden.

Carlota: ‘Via de afdelingen van de WILPF krijg ik informatie binnen die ik nooit via de pers kan krijgen en die spelen wij weer door aan onze leden. Demonstraties en kampen zijn een deel daarvan. Maar ook voor wat zich op het niveau van bewapening, economie en ontwikkeling afspeelt, is de officiële pers voor ons helaas een niet functionerend kanaal.’ Riek: ‘Ik herinner me toen de Tweede Wereldoorlog begon. Ik was negentien, maar ik wist niks. Er gingen wel geruchten, maar je dacht: dat bestaat niet, dat kan niet, het is te verschrikkelijk. Dat zou nu niet meer kunnen. Ook vrouwen weten wat er gaande is. ’

Eigen films

Carlota: ‘Nog erger is, dat de landen van de derde wereld hun informatie moeten krijgen via de vier grote persbureaus die in handen zijn van het Noorden. Daar zit de macht en daar ligt een mogelijkheid voor ons om die macht te doorbreken met onze eigen informatie. En dat moeten we hebben van de vrouwen, die hier straks op het congres komen. Zij brengen hun eigen films, dia’s en verhalen mee. Het verbaast me elke keer weer hoe creatief vrouwen zijn. Er is weinig geld, maar we kunnen toch veel doen.

Wat de leeftijd betreft is er duidelijk verandering. De League heeft nu veel jonge mensen en daarom alleen al moet het economische patroon veranderen. Er moeten fondsen worden gevormd om vooral de derde wereldlanden aan het woord te laten.

Het is heel belangrijk, dat de derde wereldvrouwen in een voorcongres zich in alle vrijheid kunnen uitspreken over ons programma. Dat gebeurt in een seminar speciaal voor hen. Dan kunnen zij aanbevelingen doen, zonder dat ze er last van hebben in de minderheid te zijn.

Op de laatste congressen zagen wij, dat zij heel andere prioriteiten stellen. Wij zijn al met

De bewapening bezig, maar zij zijn nog bezig met voedsel en de rol van de vrouw. De Pacific zit met de atoomproeven en wij met de kerncentrales. Het zijn in feite dezelfde problemen, maar zij hebben een andere benadering.

Ik heb op de derde VN-vrouwenconferentie in Nairobi vorig jaar gemerkt wat het betekent in de minderheid te zijn. De westerse vrouwen waren daar in de minderheid en dat was een goede les. Wij zijn gewend te dicteren wat er moet gebeuren. Dan zie je daar die donkere gezichten om je heen en je hoort die vrouwen met gezag spreken over de grote problemen waarmee zij te kampen hebben. Daarbij zijn de onze klein’.

Vice-voorzitter

Tijdens de oprichtingsvergadering in 1915 werd Aletta Jacobs gekozen tot vicevoorzitter van de WILPF – in het Nederlands IVVV – en deze maand is er een grote kans, dat Carlota

dezelfde bestuursfunctie krijgt. Ze is voorgedragen door de Verenigde Staten, Engeland, de Bondsrepubliek Duitsland en Zwitserland. Haar bekendheid dankt ze aan de vele artikelen die ze heeft geschreven in Pax et Libertas, het orgaan van de WILPF.

Carlota is in 1961, toen Portugal met Angola in gevecht dreigde te gaan en dat vooral omdat haar man bij die strijd betrokken dreigde te worden, met hem naar Nederland gekomen. Nadat haar kinderen minder aandacht vergden, begon haar werk bij de Evert Vermeer-stichting. Al snel herkende zij de verbanden tussen bewapening en de derde wereldproblematiek.

Carlota: 'Ik ben van de solidariteit met de derde wereld overgestapt naar de bewapeningsproblemen en ik ben ervan overtuigd, dat als de bewapeningsproblemen niet worden opgelost, wij voor de derde wereld niets kunnen bereiken. De bewapening houdt de ontwikkeling van de derde wereld tegen.

Ik denk, dat ik in die functie van WILPF-voorzitter wel wat kan doen.

Er moet een serieuze discussie komen over de scheidingen in de vredesbeweging. Het moet afgelopen zijn, dat er mensen rondlopen met een etiket, dat hen door anderen is opgeplakt. Ik weet, dat ik op een bepaald moment het etiket kreeg met communist erop. Nou, ik ben dat toevallig niet, maar ik had het kunnen zijn. Over die verschillen wordt niet constructief gesproken. Dan kom je er niet uit.

Ik was op een conferentie in Tsjechoslowakije waar vrouwen uit Oostbloklanden, Europa en Amerika waren. Iedereen had zich voorgenomen zo diep mogelijk op de problematiek in te gaan en begrip voor elkaar te krijgen. Ik voelde me gepsycho-analyseerd. Die gesprekken hebben diep op onszelf ingewerkt. Soms waren wij boos op elkaar, maar het deed er niet toe want wij waren van goede wil en wij hebben de dingen goed besproken.'

Vriendinnen

Carlota: 'Als je zo analyseert, stuit je op een gegeven moment op de vooroordelen en die moeten ter discussie komen. Die vooroordelen hebben de vrouwen uit het Oostblok, maar wij hebben ze evengoed ten opzichte van hen. Wij zijn vriendinnen van elkaar geworden'.

Mogen de vrouwen uit het Oostblok van hun regeringen komen?

Carlota: Ik denk van wel. Het probleem is of ze van onze regering een visum krijgen. Toen in 1981 voor de conferentie vier Russinnen en een paar Tsjechische vrouwen kwamen, kregen zij op haar paspoort een rood stempel: alleen voor de conferentie, en ik werd ondervraagd op buitenlandse zaken over het doel van hun komst en waar ze zouden gaan logeren.

Veel mensen denken dat dit alleen in Oostbloklanden voorkomt. Bij de mars van Kopenhagen naar Parijs in 1981 mochten de Russinnen van de Duitse regering ook niet meedoen. Het is wederzijds. Daarover maak ik me geen enkele illusie.'

Het congres is voor iedereen toegankelijk. Inlichtingen: Kometenlaan 31, 3721 JA Bilthoven, tel. 030-761545.

Zuid-Afrikaanse vrouwen in Nederland (1986)

In Zuid-Afrika doorzagen wij het niet

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 12 juli 1986

Inleiding

Ruim honderd jaar geleden schiep de gereformeerde theologische hogeschool in Kampen voor Zuid-Afrikaanse mannen de mogelijkheid met een beurs aan deze school te komen studeren. Tientallen 'witten' zijn sindsdien met een beurs van 'Kampen' onderwezen in de gereformeerde leer en teruggekeerd naar hun land.

In 1970 las een 'kleurling' in Zuid-Afrika een advertentie over die beurs van Kampen. Hij vond, dat hij als niet-blanke in elk geval een poging moest wagen die beurs te bemachtigen. Het lukte hem. Van dat moment af dateren de banden tussen ds. Allan Boesak en Nederland. Sindsdien zijn er voortdurend 'zwarte' studenten hier. Niet meer alleen in Kampen, ook in Leiden en Groningen.

Rond deze studenten is in de loop van de jaren het Landelijk overleg steungroepen ontstaan — groepen die in verscheidene plaatsen in Nederland het verblijf van de zwarte studenten en hun gezinnen zo zinvol mogelijk proberen te maken.

Hoop op de kerk

De vijf zwarte vrouwen met wie ik praat hebben de indruk, dat Nederland 'een gesloten maatschappij' is. 'Je kunt geen behoorlijk contact opbouwen met de mensen die bij je in de flat wonen. Er wordt op afstand wat tegen elkaar geroepen. Meestal over het weer. Dat is alles. Maar verder ...'

Lauretta: 'Je vestigt je hoop nog een beetje op de kerk: daar zal het wel beter gaan. Maar je staat verstomd; zondag in, zondag uit voel je je daar een vreemde. De mensen zien je als een indringer. Ze kijken je vreemd aan, maar niemand komt naar je toe, stelt zich voor of spreekt je aan. Ze verwelkomen je niet. Je voelt je daardoor verloren'.

Winnie: 'Ze vroegen mij steeds: gaat het goed met jullie onder elkaar? Weet je, de mensen verwachten altijd dat het goed gaat met ons. Dan hoeven zij zich verder niet met ons te bemoeien. Mijn antwoord is altijd: wij zijn gewend, dat waar je ook komt, je die gemeenschap moet leren kennen.

Je komt met kleine kinderen. Die groeien hier op, ze horen bij deze samenleving en ook wij vrouwen willen daar bij horen. We willen antwoord kunnen geven op vragen waarmee onze

kinderen thuis komen uit school. Kinderen hebben gauw vriendjes en daar leren ze van. We worden in feite buiten gesloten. De mensen denken bijvoorbeeld, dat wij altijd Zuid-Afrikaans eten. Maar ik wil hier ook stampot leren koken. Ik leef in een wereld waar stampot is, dus waarom zou ik apart eten?’

In Zuid-Afrika werkten de meeste vrouwen als onderwijzeres, lerares of maatschappelijk werkster. Naast de intensieve arbeid in de gemeente van hun echtgenoot. Sophia werkte als lerares aardrijkskunde op een middelbare school. ‘Dan besluit je man ver weg te gaan studeren. Hij had in 1977 in de gevangenis gezeten, dus was het ook om politieke redenen goed even afstand te nemen van die spanning’.

Na elf jaar werken in een eigen gemeente vertrok het gezin zes jaar geleden met drie kinderen van vier tot zes jaar naar Nederland. Sophia: Ik raakte mijn baan kwijt en nu zit ik, net als de meeste Zuid-Afrikaanse vrouwen in Nederland, thuis. Dat is nogal frustrerend’.

Lauretta, die vier jaar in Kampen woont, bevestigt het gevoel van Sophia. Ze heeft er moeite mee, dat ze hier maar zit terwijl in Zuid-Afrika de strijd aan de gang is. ‘Ik vind het steeds moeilijker om hier te zijn. Je kunt hier zo moeilijk met de mensen communiceren. Ook al praat ik Afrikaans, in de winkels begrijpen ze me niet.’

Rosaline: Ik heb hier ook pas geleerd hoe belangrijk het weer voor mensen is. De zon was bij ons niet zo belangrijk, maar hier laten de mensen hun werk in de steek als de zon een dag schijnt’.

De zon missen is wel een ervaring. Lulu: Ik kwam hier zeven jaar geleden ‘s morgens om vijf uur op Schiphol aan. Het was december en koud en donker. Ik dacht: wanneer komt die zon nu toch, het is toch al zeven uur? Zelfs in de winter is bij ons elke ochtend de zon er’.

Dudu, die al in 1978 naar Nederland kwam, heeft na haar huwelijk twee jaar als onderwijzeres in Zuid-Afrika gewerkt. ‘We kwamen in een gemeente waar de mensen van mij verwachtten, dat ik — zo jong als ik was — de leiding nam van de vrouwenvereniging. Maar het leven in dat dorp was veel ingewikkelder dan in mijn thuisdorp. Mijn oudste was één jaar en elke ochtend voordat mijn man aan zijn werk kon beginnen moest hij eerst met de auto en jerrycans water voor mij halen. In dat dorp was geen elektriciteit en geen water. Ik moest water hebben voor de luiers en de huishouding. In die tijd was het nog de gewoonte, dat predikanten witte overhemden droegen. Ik had van mijn moeder van die kleine zwarte strijkboutjes gekregen die je op het vuur verwarmt. En dan kwamen er weer zwarte strepen op die overhemden en dan moest je ze weer wassen. Jonge meisjes in ons dorp, die afstudeerden als onderwijzeres of verpleegster, konden geen werk krijgen. In onze gemeente kwam er discussie over. Er heerste ontevredenheid over, dat die getrouwde vrouwen werkten en die jonge meisjes thuis moeten zitten. Daarom heb ik geen baan meer genomen.’

Wat apartheid betekent

Rosaline werkte met haar man in een grote gemeente, vlakbij de Namibische grens, die uit zeven dorpen bestond. ‘Toen wij daar begonnen was er geen telefoon, de dichtstbijzijnde was achttien kilometer verderop. Er waren veel problemen. Er was onvoldoende water, zelfs niet om te drinken en dan spreek ik nog niet van water om jezelf of je kleren mee te wassen. De boerderijen hadden er maar een paar schapen en geiten. Rondom ons lagen de

diamantgebieden, waar jonge mensen gingen werken om nog enigszins te kunnen bestaan. Het heeft ons diep geschokt dat mensen van zo weinig in leven kunnen blijven.

Vóór mijn komst naar die gemeente kende ik die armoede niet. Daar zijn wij ons pas echt bewust geworden van de ellende van ons volk. Nu kwamen wij er zelf middenin terecht. Je wordt er zelf deel van. Daar werden wij ons er pas van bewust wat apartheid betekent. Dat heeft mijn man gestimuleerd verder te studeren.

Hij besloot dat te willen doen in Nederland. Dat was in 1976. In 1983 heeft hij een verzoek ingediend. Het lukte hem een beurs te krijgen en we vertrokken met onze dochters van negen en elf jaar naar Nederland.

Vooraf toen we daar bij Namibië werkten, zijn we tot het besef gekomen, dat je als predikant de taak hebt in de toekomst in zulke gemeenschappen te werken’.

Ze doelt daarmee op de politieke betrokkenheid van het predikantswerk; een andere manier van werken bestaat voor hen niet meer.

Rosaline: ‘Wij zijn tot de overtuiging gekomen, dat de opleiding tot predikant in Zuid-Afrika onvoldoende is’.

Lauretta: ‘Niet alle predikanten zien dat zo. Velen geloven zoals de blanken het hen hebben geleerd. De theologische opleiding van onze mannen heeft zeven jaar geduurd. Maar die is gebaseerd op de theologie van de *witkerk*. Als onze mannen dan in een gemeente komen, blijken de omstandigheden heel anders te zijn. We ontdekten, dat zij een geweldige achterstand hadden. De kennis ontbreekt om de mensen werkelijk te helpen. De studie schiet tekort. Hier wil mijn man zich nu specialiseren in gemeente-opbouw en praktische theologie. Hier leert hij de dingen die hij daar praktisch kan toepassen. Hier krijgt hij de boeken te lezen die in Zuid-Afrika niet beschikbaar zijn. Om politieke redenen worden die bij de studenten weggehouden. Op de opleiding maken de docenten hun eigen papers en stencils, aangepast aan het blanke systeem en daar moeten de studenten het dan mee doen’.

Judith, begeleidster van het Los: ‘De theologie is geboren binnen een apartheidssysteem en in dat systeem gaat het alleen maar om de blanken en dat wordt op de zwarten geplakt’.

Of er in de toekomst ook zwarte hoogleraren komen, die volgens een nieuwe manier met theologie werken, hangt onder meer af van de kansen die de in Nederland studerende ‘zwarten’ maken. De zwarte predikant die Allan Boesak naar Kampen volgde, Daan Cloete is intussen hoogleraar geworden aan de Belle Ville Universiteit in Kaapstad.

Vrouwen bereiden zich voor

Voor de vrouwen zelf is er in de loop van de jaren dat ze in Nederland zijn veel veranderd. Ze hebben typecursussen gevolgd, hebben meegedraaid op het creatief centrum in Kampen. Eerst waren die uren vooral gericht op het leggen van contacten met Nederlanders en om de taal

goed onder de knie te krijgen. Later zijn ze gericht gaan zoeken naar leermogelijkheden waarmee ze straks in Zuid-Afrika kunnen werken.

Dudu: 'Onze echtgenoten gaan beter toegerust terug, zodat zij ook op de politieke zaken kunnen inspringen'.

Maar ook de vrouwen bereiden zich nu voor. Elke twee maanden komen ze een weekend als begeleidster samen met Judith om zich te bezinnen op een toekomstig bestaan in een land, dat hoogstwaarschijnlijk de komende jaren in een steeds bloediger burgeroorlog zal zijn verwickeld. Winnie en Dudu hebben intussen van alles geregeld om vrouwen die nu uit Zuid-Afrika naar Nederland komen een betere opvang te bezorgen dan zij zelf indertijd kregen.

Winnie: 'Het is nu mogelijk, dat vrouwen van het instituut waar hun man gaat studeren eveneens een toelage krijgen, zodat ze ook zelf kunnen gaan studeren. Het Los heeft ook een pot voor deze uitgaven'.

Sophia: 'Ik vind het belangrijk, dat vrouwen al voordat zij uit Zuid-Afrika vertrekken, weten dat ze de mogelijkheid hebben hier te studeren'.

Dudu: 'We zijn dat niet gewend. Hier vinden ze, dat je behoort te weten wat je rechten zijn. Er kwam een hele discussie toen we hadden geweigerd iets te vragen.

Die mensen konden maar niet begrijpen waarom wij niet wilden vragen. Maar dat is logisch: je man studeert al met een beurs en nu zou jij ook nog eens om geld moeten vragen. Je kent de achtergronden van Zuid-Afrika, nietwaar' (drukt de handen tegen elkaar met een smekend gezicht): 'Alstublieft baas'; en dan moet je dat hier weer net zo doen'.

Lauretta: 'Vroeger hield ik absoluut niet van lezen, maar hier word je gedwongen te lezen. Je moet op de hoogte zijn van alles wat er om je heen gebeurt. Ik merk nu hoe ik mezelf voordien tekort heb gedaan. Ik lees nu gedichten over de onderdrukten in de derde wereld, het boek van Desmond Tutu en wat Kaïros uitgeeft. Kaïros voorziet ons van veel leesmateriaal over de situatie in ons land. En natuurlijk van Beyers Naudé en van Dorothee Sölle. In Zuid-Afrika doorzagen wij niet wat er met ons gebeurde. Nu kun je daarover terugdenken en met de leesstof die we hier hebben, krijg je er een visie op'.

Rosaline: 'Je ziet hier ook alles vanuit een andere invalshoek dan wanneer je er middenin zit. Vanaf zo'n afstand kun je beter nadenken over wat daar met jezelf en de mensen gebeurt'.

Kritischer kijken

Hoe is het om terug te gaan? Voor sommige van de vrouwen komt dat tijdstip al heel snel. Zien ze er meer tegenop nu ze alles doorzien? Winnie is na jaren verblijf in Nederland onlangs enkele maanden terug geweest in Zuid-Afrika. Straks gaat ze voorgoed terug. 'Het was heel moeilijk. Je kijkt kritischer en dat wordt als je daar bent nog verscherpt. Na zeven jaar zie je dat er niets is veranderd. Eigenlijk is de ellende nog groter geworden. We konden nu dagelijks de zwarte woonwijk bij Kaapstad bezoeken. Toen we met de auto die wijk binnenreden zaten we muisstil in de auto. We spraken geen woord met elkaar. Ieder verwerkt zijn eigen indrukken. Als je er binnenrijdt zie je eerst het bordje: 'Geen toegang voor mensen die er niet wonen'. Dan ben je zo lang weggeweest en na zeven jaar hangt dat bordje er nog steeds.

Je ziet bij de ingangen van de wijk nog steeds dezelfde hostels, vies en onmenselijk, onbewoonbaar. Je ziet die mensen op een rijtje zitten op hun stoel; mannen van wie de

vrouwen in de thuislanden wonen. Elke dag zie je daar dezelfde gezichten. Als die man thuis komt uit zijn werk heeft hij behoefte met zijn vrouw te praten of zijn kinderen om zich heen te hebben en samen te eten. De hele dag heeft hij dat stomme werk gedaan dat hier de machines doen. Als hij terugkomt van zijn werk is er niemand. En elke dag komt datzelfde patroon terug, dezelfde eentonigheid, jaar in, jaar uit. En dan zie je zo'n gezicht ... Het systeem heeft hem gescheiden van de geborgenheid waar elk mens recht op heeft.

Als we thuis komen zeggen mijn man en ik tegen elkaar: die mensen zitten er nog steeds, dat bordje staat er nog steeds; er is nog steeds geen mogelijkheid, dat die mensen mogen doen wat ze graag willen. Ze hebben geen familielevens. Ja, in feite is het allemaal nog erger geworden. Woedend vraag je je af: waarom is dit nog steeds zo?

Lauretta: 'De blanken willen nu wel praten. Het is voor hen gemakkelijk erover te praten, omdat ze niet met eigen ogen zien. Ze komen niet in die wijken. Laten ze eerst maar eens in Crossroads in de modder gaan lopen en dat vieze water proeven. Laat ze de toiletten daar maar eens zien'.

Winnie: 'Dat proces gaat al jarenlang zo. Nu is de tijd gekomen dat iedereen het heeft kunnen zien. De vraag is of iedereen het heeft willen zien. De situatie is nu zo ernstig, dat het zelfs mensenlevens kost. Slachtoffers van het systeem. Het is al normaal geworden. De dood heerst er, is in feite maatstaf geworden.

Het is al zo gewoon geworden, dat het niet meer de vraag is of er mensen sterven, maar hoeveel er dagelijks sterven. Er is daar voor een predikant geen mogelijkheid meer te kiezen tussen geloof en politiek. Daar heb je geen kans om te zeggen: geen politiek in de kerk, hier is het geloof, en daar is de politiek, zoals je het hier in Nederland altijd hoort'.

Tine-Halkes-een-sigaartjes-rokende-kerkmoeder (1986)

Sieth Delhaas

OPZIJ, december 1986

Inleiding

De eerste – en tot nu toe – enige hoogleraar Christendom en Feminisme ter wereld. Prof. dr. Tine Halkes uit Nijmegen, neemt afscheid van haar werk. Ter gelegenheid van dit vertrek is door vriendinnen en studenten van haar een tentoonstelling ingericht van allerlei kunstuitingen die geïnspireerd zijn door het werk en de persoon van Tine Halkes. (Deze expositie duurt van 21 tot en met 23 november in de Nijmeegse studentenkerk aan de Prof. van Welielaan). Twee vrouwen vertellen in het volgende verhaal welke betekenis Tine Halkes voor hun persoonlijke leven heeft gehad.

‘Ik kom al jaren niet meer in de kerk’

Ze is één van de ‘tweehonderd vrouwen van Tine’, zoals ze op de faculteit genoemd worden. Vrouwen, die vier jaar lang elke dinsdagavond van heinde en ver komen om ingeleid te worden in de theologische vakken met als invalshoek: feministische theologie.

Rie Maarssen (62) uit Lent ging in 1982 voor het eerst naar een bewustwordingsgroep in Nijmegen: ‘Ik stond in de hal, toen had ik het al bekeken... Daar hoorde ik direct al dat die cursus Feminisme en Christendom zou starten. Ze zeiden namelijk tegen me: ‘Dat zal wel te moeilijk voor je zijn’. Ik heb namelijk alleen lagere school. Ik dacht: dat bekijk ik zelf wel. Oh, ik ben zo vreselijk enthousiast geweest. Er was geen houden meer aan. Thuis werden ze er gek van. Er ging een wereld voor me open. En mijn man heb ik er steeds bijgehaald. Ik zei: Blijf bij me; je moet naar me luisteren, want ik weet niet waar ik terechtkom. Ik kom al jaren niet meer in de kerk.

Tine kende ik helemaal niet; feminisme was ook heel vreemd voor me. In de cursus van Tine heb ik daar geleidelijk veel over geleerd. Ik voel heel gauw aan hoe iemand is. De inspiratie die van Tine uitgaat is heel groot. Ik heb me later ook in haar levensweg verdiept. Niet alleen wat ze brengt; die warmte en die inzet hebben mij heel erg geïnspireerd, maar ook wat ze heeft opgebouwd vanaf haar jonge jaren, dat ze zoveel voor mensen, vooral voor vrouwen over heeft; dat ze zoveel inzicht heeft en daarmee werkt.

Mijn ontwikkeling heeft ook pijn meegebracht. Toen ik ging voelen, dat ik heel veel gemist had, dat ik nooit heb kunnen studeren. Ik heb daar toen heel wat tranen over gelaten. Mijn kennis probeer ik nu uit te dragen in andere groepen. Op een Vrouw en Geloof-groep in

Nijmegen probeer ik me wat vaardigheden eigen te maken. Voor sommigen van mijn vroegere vrienden en bekenden is het bedreigend wat ik doe en zeg. Anderen worden er zelfs agressief van. Wat ik ermee doe? Ik trok altijd al naar jonge mensen, die bijvoorbeeld door toedoen van ouderen aan het zwerven zijn geraakt. Daarom hebben we nu sinds januari vier jonge mensen in huis. Ze leven aan de rand van de maatschappij. Ze kunnen niet veel, doen niet veel, ze zijn eigenlijk nergens toe in staat, alleen uitgaan en uitdollen. Zestien tot achttien jaar zijn ze. Soms worden ze gepakt omdat ze winkeldiefstallen plegen. Ik probeer ze weer uit de cel te praten. Wie heeft er baat bij dat ze daar zitten? Na zo'n gesprek reageert de chef recherche van Nijmegen: "Ik kom eens met u praten, want ... ik vind u een boeiende vrouw!" Ze schaterlacht. 'Hoe vind je dat?'

Haar eigen zeven kinderen zijn de deur al uit. Haar man is 72.

'Die laat me vrij, als ze maar niet aan mij komen. Ik wilde iets doen in de maatschappij met het inzicht dat ik door Tine heb gekregen. Ik heb niet veel andere capaciteiten dan mijn inspiratie en mijn aandacht voor jongeren. Ik zie dankzij Tine, dat een mens naar Gods beeld en gelijkenis is geschapen en daardoor veel kracht in zich heeft. Dus ook ik heb die kracht. Maar ook deze kinderen hebben hun kracht. Ik zie hoe ze zich staande proberen te houden in deze vijandige maatschappij, dat is een heel pijnlijk maar boeiend proces om mee te maken. Mijn verdriet over het niet gestudeerd hebben, is door alles nu een stuk minder geworden.'

Zou Tine, als ze op dinsdagavonden peinzend door de rook van haar sigaartje heen naar haar 'tweehonderd vrouwen' keek, hebben bevroed wat haar persoon en werk allemaal losmaakten bij haar toehoorders?

Liefdesbrief aan een geestelijke moeder

Ursa Krattiger

Als ik weleens tegen jou zei dat ik je als mijn geestelijke moeder beschouwde, was jij daar duidelijk nooit zo blij mee. Jij stelde daar dan altijd snel tegenover dat wij elkaar toch eigenlijk als zusters zouden moeten zien. Ja, maar toch bestaat er zoiets als geestelijk moederschap. Dat is niet alleen leuk en prettig, het roept ook vervelende gevoelens op, niet alleen vreugde, maar ook weerstand, verering en autoriteit, inwijding, maar ook afscheid. Onze eerste ontmoeting begin april 1977 was voor mij een openbaring. Tijdens een UNO-seminar in Groningen over de rollen van man en vrouw sprak jij over het mensbeeld vanuit de visie van de feministische theologie. Jij hebt in mij toen een geestelijke explosie teweeg gebracht, een samenvloeien van twee kanten: mijn religieuze kracht die toen een uitgedroogd riviertje was, een dor systeem van sociaal-ethische ideeën, maar toch nog aanwezig, en mijn interesse en inzet voor de rechten van de vrouw (Wij hadden in Zwitserland toen pas zes jaar het vrouwenkiesrecht). Toen ben ik een religieuze feministe of een feministische religieuze geworden.

Na onze ontmoeting in 1977 heb ik in Bazel met andere vrouwen een ‘Lesezirkel feministische Theologie’ opgericht. Het eerste dat wij samen gingen doen was jouw Groningse lezing bestuderen. Ik kreeg van jou nog meer teksten, allemaal in het Nederlands. Omdat ik jouw gedachten wilde kunnen begrijpen en doorgeven aan mensen in mijn eigen land, ging ik terug naar de universiteit om Nederlands te studeren. Toen jij me daarna vroeg om jouw boek ‘Met Mirjam is het begonnen’ te vertalen, zei ik van harte ja. Jij had vertrouwen in mij en ik had heel veel zin om dit werk te doen. Ik wil je nu graag vertellen dat deze ‘klus een van de mooiste werkervaringen uit mijn leven is. Nooit zal ik de sfeer waarin ik dit werk deed vergeten, maar nog minder de inhoud van ‘ons boekje’, dat trouwens een groot succes werd in mijn land. In die teksten van ‘ons boekje’ en in andere geschriften van jou, herkende en vereerde ik – en vereer ik nog – de autoriteit van een intelligente, gevoelige, eerlijke, moedige, scheppende vrouw. Je straalde overwicht uit, toen je in april 1984 in de Stevenskerk in Nijmegen feestelijk ingewijd werd in je academisch ambt. Je stond op en nam het woord.. Trillend zat ik daar onder de flakkerende kaarsen en ik deelde de vreugde met duizend mensen, toen de ovatie na je rede niet meer ophield. Toen was jij voor veel meer mensen dan voor mij alleen een geestelijke moeder.

Door jou heb ik het vrouwelijke, mijn eigen vrouw-zijn, veel meer leren waarderen en leren zien. De eerste fase in mijn eigen emancipatieproces was er een van diepe minachting voor het vrouwelijke en een absoluut overdreven waardering van het mannelijke, de geest, het intellect, werk, politiek en succes in de maatschappij. Ik wilde deelnemen aan de mannenwereld, terwijl ik in het diepst van mijn hart natuurlijk heel goed wist dat ik een vrouw was en zou blijven. Maar ik wilde geen vrouw zijn onderworpen aan vernedering, afhankelijkheid en discriminatie; een wezen dat altijd op de tweede plaats staat, zoals ik dat gezien heb bij mijn moeder. Dat niet, dat nooit. Door jou ben ik naar een andere houding gegroeid: feminisme voorbij de man als maat en norm van alle dingen.

En zo ging langzaam de poort open voor de ervaring van wat ik de meest elementaire kracht in een vrouwenleven vind: moeder worden, nieuw leven in mij voelen groeien en laten ontstaan. Deze ervaring had ik nooit kunnen en willen doormaken als ik niet naar een positieve vrouwelijke identiteit was toegegroeid. Jij hielp me daarbij. Toen jij dit jaar met Pasen bij mij was en ik je mijn dochter kon laten zien, voelde ik hoe ik nu een schakel in een lange ketting had aangebracht. Maar moeder en dochter zijn, houdt in dat er een proces van volwassen worden tussen beiden ontstaat, waarbij de dochter uiteindelijk het huis verlaat en op eigen benen gaat staan.

Als het goed is worden moeder en dochter daarna zusters, vrij en gelijk. Wij ontmoeten elkaar nu niet meer op bijeenkomsten van feministisch-theologische netwerken. Ik ga mijn eigen, soms eenzame weg, omdat ik niet meer verbonden ben met een bepaalde kerk of een bestaande theologie. Dat betekent afstand, verlies, afscheid, maar ook het gevoel dat mijn moeder mij, nadat ze me op eigen benen gezet heeft, nu laat gaan en mij vanuit de verte met sympathie volgt.

Door jou, Tine, kreeg ik de ruimte voor eigenheid en onderscheiding, en door jouw moeder-zijn: de zusterlijke verbondenheid tussen ons die blijft en blijft ...

Ursa Kräftiger (40) is journaliste bij de Zwitserse radio. Zij studeerde geschiedenis, sociologie, en politieke wetenschappen. Zij schreef een boek over vrouwelijke spiritualiteit

Kandidaat-raadslid Seçil Arda: Het was niet: hoepla een buitenlander op de lijst (1986)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 8 maart 1986

Inleiding

Voor de gemeenteraadsverkiezingen in Enschede stelde de Turkse Seçil Arda (35 jaar), ingenieur textiel-chemie, zichzelf kandidaat. Ze vindt Nederland het Mekka voor buitenlanders, van de vrouwenbeweging en voor politieke veranderingen.

Al heel jong had Seçil gebrek aan ruimte binnen de Turkse cultuur. Vanaf een bepaalde leeftijd mag een jong meisje niet meer 's avonds op straat zonder begeleiding, want mannen zijn gevaarlijk en ondanks de liberale sfeer in haar ouderlijk huis – haar moeder was lerares en haar vader directeur van een lyceum – ging de sociale controle van de kringen waarin haar familie zich bewoog, de studente scheikunde steeds meer drukken. 'Mannen worden heel offensief opgevoed en meisjes erg defensief; je wordt vaak aangeraakt en aangesproken op straat. Dat wekte in mij niet een defensieve, maar juist een agressieve houding en weerstand. De discussie daarover kon ik met niemand voeren. Ik werd als een komische figuur beschouwd. Van feminisme en vrouwenrechten was toen nog geen sprake. Ik had het idee, dat het anders kon, dat er andere samenlevingen zijn waarin het anders gaat.'

Vragen om reformatie

Seçil begon zichzelf steeds meer te vergelijken met jongens en mannen, die zogenaamd in alles beter zijn. Ik wist, ik kan het zeker zo goed en misschien wel beter. Ik had betere cijfers op school, was goed in wiskunde en algebra. En toch mocht ik bepaalde dingen niet en de enige reden is dat mannen de wetten hebben gemaakt. Ik vind dat dat allemaal veranderd kan en moet worden.'

Van de godsdienstige regels hadden haar ouders zich al vrijgemaakt na de secularisatiepolitiek van Atatürk (1880-1938), maar de ethische waarden zoals naastenliefde en respect voor de godsdienst waren levende onderdelen van haar leefsfeer. Ik zag, dat ook in de fanatieke godsdienstige gebruiken geen logica zat. Toen de koran werd geschreven, was wijn waarschijnlijk de enige alcoholische drank die verboden werd, omdat mensen iets duivels krijgen als ze teveel drinken. Maar wat doen die mensen nu, die gaan borrels en bier drinken in plaats van wijn en denken daarmee de regels niet te overtreden. Dat is toch geen ethiek. Zulke regels vragen om reformatie.'

Toen ze besloot in 1970 naar Duitsland te vertrekken, ging ze met de volledige instemming van haar familie, die beseftte, dat het beter voor haar was en zelf voelde ze, dat ze meer kon bereiken dan thuis in haar land. Voordat ze haar studie, die ze in Istanbul was begonnen, aan de Bergische Universiteit in Wuppertal kon voortzetten, maakte ze zich op het Goethe-instituut in München de Duitse taal eigen. Bovendien moest ze volgens de Duitse regels eerst een stageperiode doorlopen in haar vak.

‘In die tijd speelde de energiecrisis, de terreur rond de Olympische Spelen in München in 1972, de aanslagen van de Baader-Meinhoffgroep, de economie werd slechter en plotseling zat ik midden in de politiek. Naast mijn studie begon ik onmiddellijk met vormingswerk en volwasseneneducatie en vanaf 1975 met de vrouwenbeweging en werd ik medeoprichtster van een *Blijf-van-mijn-lijf huis* in Wuppertal. Als je hier komt, in de West-Europese landen, zie je hoe de gastarbeiders leven. In Turkije had ik daar geen idee van en je hebt al gauw door, dat het hier veel minder rooskleurig is, dan werd voorgesteld.

Ik wilde vooral de vrouwen allereerst de taal bijbrengen. Door mijn taalstudie aan het Goethe-instituut beseftte ik hoe belangrijk dat was en via die taalstudie begon ik aan hun emancipatie. Niet rechtstreeks, maar ik liet hen een film zien over conflicten binnen het gezin of over vrouwenmishandeling. Ik ging daar niet op in, maar zei: schrijf hier maar een stukje over en ga er samen in het Duits over discussiëren. Daarnaast deed ik groepswork met buitenlandse jongeren en gevangenen.’

Actieve politiek

Ze is een feministe van het eerste uur.

‘Ik voelde oók in Duitsland: ik hoor bij vrouwen. Ik kan alleen iets doen als ik met hen ga samenwerken. Ook in deze zogenaamde hoogbeschaafde maatschappij zag ik parallellen van gevangenschap van vrouwen. Misschien wat andere structuren, maar toch niet zoveel anders dan in Turkije.

Ik werd benaderd door artsen, omdat ze soms al voor de derde keer een buitenlandse vrouw in het ziekenhuis kregen, die door haar man in elkaar was geslagen. De subsidie voor een vrouwenhuis was toen bij de gemeente niet zo makkelijk los te krijgen.

Wuppertal was niet progressief en de gemeente had geen behoefte aan zo’n huis. Men vond het flauwekul: want er wordt geen vrouw door haar man geslagen. Wij waren maar een stel lesbische vrouwen, die met elkaar wilden knoeien. Dan denk je: waar ben je mee bezig, je moet hier ook van de grond af beginnen met acties, praatjes in het gemeentehuis. Als actievoerende leer je met die heren praten, argumenteren. Je zit aan de andere kant van de politiek.’

Manager

In het bedrijfsleven, waar ze eerst haar stages liep bij Bayer en Hoechst, ervoer ze het keiharde van die wereld: ‘Het was een absolute revolutie voor mij. Een wereld, die alleen maar consumptie- en produktie-gericht is’.

In die mannenwereld voelde ze zich geaccepteerd, maar ‘dat is sterk afhankelijk van hoe je functioneert in je vak, hoever je je aanpast, hoe je met de dingen omgaat. Ik ben niet

masculien geworden, maar ben trouw gebleven aan mezelf en toch kon ik binnen de spelregels wel werken.

Ik merkte, dat er bepaalde grapjes circuleerden over vrouwen, want met chemische textiel komt je ook met mode, vormen en kleur in aanraking. Ik heb onmiddellijk gezegd: jongens, dat wil ik niet horen. Daar snappen ze niets van, want tot dan toe was dit soort gein normaal. Je werkt in een omgeving, die vol hangt met kalenders met naakte vrouwen en soortgelijke afbeeldingen en dan komt er ineens iemand, die zich daartussen niet lekker voelt en dat ook nog zegt. Dat was voor beide partijen niet gemakkelijk.

Ik probeerde ook de vrouwen op mijn afdeling te mobiliseren, zodat ze niet altijd koffie zetten voor de mannen. Op 8 maart, de Wereldvrouwendag, heb ik ze opgeroepen een uurtje symbolisch het werk neer te leggen. Vrouwen beklagden zich, dat zij minder verdienden dan mannen in hetzelfde werk. Maar ze voelden er niets voor. In die tijd sloot het ene na het andere bedrijf en ze waren bang voor ontslag, ondanks de scheve situatie op hun werk.

In feite willen vrouwen vaak met rust gelaten worden. Toen heb ik de vrouwen uit de fabriek en van kantoor bij me thuis gevraagd voor een etentje met de bedoeling: solidariseren en praten over de misstanden op het werk. Dat is wel gelukt en ook nu ik er weg ben, gaan ze ermee door. Het is alleen belangrijk, dat ze één avond per maand heel bewust weggaan uit hun gezin, niet koken en dat thuis ook moeten regelen.

Met al die kleine dingen merk je, dat in de bedrijven de revolutie voorbij is, de recessie is er, de controle van de baas is terug zoals in de vroegkapitalistische structuur. Niemand durft zijn mond meer open te doen.'

Seçil bracht het tot de leiding van het management in het Gronause concern. De geboorte van een baby bleek fataal voor haar carrière. Ondanks haar uitstekende zesjarige staat van dienst werd ze op subtiële wijze het bedrijf uitgewerkt. Aan het begin van haar zwangerschap speelde ze open kaart met haar baas. Ze had zichzelf gezworen door te gaan, had met haar man gezorgd voor prima kinderopvang, zodat zelfs haar regelmatige zakenreizen naar Amerika, Frankrijk en Italië niet van haar programma zouden moeten verdwijnen.

Seçil: 'Hij geloofde mij misschien niet en toen mijn zwangerschapsverlof inging, heeft hij onmiddellijk een man aangesteld, die alle faciliteiten heeft: geen kinderen krijgt, thuis wordt verzorgd. Dat is wellicht veiliger dan een vijfendertigjarige vrouw. Hoewel hij had moeten gaan toen ik na mijn verlof terugkwam, ging hij niet van mijn stoel af. En ik zat plotseling weer in de positie van jongste bediende, ergens tussen geschoven, zonder dat er ooit één woord over gerept was.

Zij bepaalden al bij voorbaat, dat ik die baan niet meer kon waarmaken omdat ik een kind gekregen had. Met allerlei subtiële en technische trucs ben ik tenslotte per 31 december ontslagen. Ik had zelf weg kunnen gaan, of voor het gerecht kunnen doorvechten, maar al die spanningen zouden ten koste van mijn kind en mijn gezondheid zijn gegaan.'

Mekka

In het Duitse stadje, vlak over de grens, met zijn plattelandsstructuur bleek het voor een vrouw-alleen niet aangenaam wonen. Seçil oriënteerde zich buiten haar werktijden op Enschede en daar leerde ze tijdens een opera-uitvoering haar man kennen. In 1980 vestigde ze zich in Enschede en begon zich politiek te oriënteren. 'Het heeft wel tijd gekost de

verschillende partijstructuren te leren kennen. In Duitsland gold Nederland al als een voorbeeld, en niet alleen voor mij, maar voor de hele progressieve intellectuele hoek. Nederland is in zekere zin het Mekka waar je veel dingen kunt realiseren.'

In de praktijk is dat Mekka haar wel wat tegengevallen, nu ze er zit. Maar in vergelijking met Duitsland zit men hier goed, vindt ze. 'Nederlanders zijn geboren liberalen, als ik het goed inschat, vrijheidsvechters en -denkers. Niet de Amerikaanse ideeën over vrijheid. Buitenlanders kunnen hier makkelijker integreren, worden sneller opgenomen.'

Ze geeft toe, dat haar zonnige zienswijze daarop gebaseerd zou kunnen zijn op het intellectuele en bevoorrechte niveau waarop ze zichzelf bewegen kan, maar 'er zijn nuances. Nationaal is er wel het bedreigde gevoel voor alles wat vreemd is, maar dat heb je overal. Het is hier ook mogelijk, dat bedrijven buitenlanders voor veel minder loon laten werken en zelfs zwart. Toch zie ik nuances. Ik ben nooit afgedaan omdat ik zwart haar heb. In Duitsland gebeurde dat wel. Vooral in de generatie van oude mannen. Bij hen zit het nog diep, zodat je denkt: in welk concentratiekamp hebben die dan wel gewerkt?'

Ik, Ali

De veronderstellingen, die na het verschijnen van Günther Wallraffs boek 'Ik, Ali' zijn geuit, dat dit soort mensonwaardige verschijnselen ook in ons land voorkomen, beaamt ze. 'Toch was de principiële vijandigheid naar buitenlanders sterker. Het is een feit, dat de actieve generatie van de Tweede Wereldoorlog nog op de belangrijkste plekken zitten waar de beslissingen vallen. Vooral in het concern waar Wallraff het over heeft, zitten topmensen met een fascistisch verleden.

Ik heb daar zelf ook gewerkt als vertaalster voor de Turken. De spreekbeurten van de vakbond en de ondernemingsraad vertaalde ik. Maar de bedrijfsleiding was daar op tegen. Ze vonden, dat die arbeiders het Duits maar in hun vrije tijd moesten leren. Ze voelden er niets voor daar geld in te steken. Ze hebben duizenden arbeiders naar hun bedrijf gehaald, maar hen de kans onthouden de taal te leren. Ze hebben enorm veel tegen die 'rot Turken', maar ze zijn makkelijker, want ze kunnen hun mond niet open doen en kunnen zich niet verdedigen en doen het moeilijkste werk voor de hoogoven waar het 1200 graden is en waar geen enkele Duitser meer wil werken.

In Nederland is er een wettelijke tolerantie als basis, dat geeft een gevoel van ruimte en maakt het leven wat aangenamer voor de buitenlanders en de sociale wetgeving is helemaal niet te vergelijken. Daarom is het voor mij hier ook plezierig aan politiek te doen.'

Stad met problemen

Seçil ziet aanknopingspunten om veranderingen te beginnen en uit te bouwen. Haar keus voor de Partij van de Arbeid is doelbewust. 'Het is een grote partij met een grote fractie in deze stad en je kunt veel meer realiseren dan met een nieuwe minderheid. Ik ben pas een jaar lid en ik heb eerst eens in de werkgroepen rond gekeken. Enschede is een rooie stad waar de PvdA een absolute meerderheid heeft. Je merkt, dat je als partij voor een grote verantwoordelijkheid staat. Ook zonder de aanstaande verkiezingen in het zicht zou ik me aangesloten hebben. Enschede heeft een eigen traditie als textielstad en heeft ook voordat de grote stroom buitenlanders naar Nederland kwam, al buitenlandse arbeiders gehad. Toen ik

me dus kandidaat stelde, was de partij ook echt kritisch. Het ging niet zoals op vele andere plaatsen van: hoepla, maar een buitenlander op de lijst en dan maken we een goede beurt en zitten comfortabel. Ze hebben me echt getoetst aan de normen en eisen, die zij stellen aan alle kandidaten. Ik moest me echt bewijzen en het werd me eerder moeilijker dan makkelijker gemaakt.

Ik weet niet of het ongebruikelijk is jezelf, zonder achterban, kandidaat te stellen. Maar ik kan toch niet wachten tot ze mij komen vragen? Ik wilde het altijd al. Ik zie nog zoveel punten die moeten worden gecorrigeerd. Enschede is een stad met veel problemen. De structuur is door de economische problemen verzwakt en we hebben het hoogste werkloosheidspercentage van het hele land.

Er zijn grote verpauperingsproblemen, en een enorme criminaliteit, die parallel loopt met de werkloosheid. We zitten in een grensgebied, er móet aan kinderopvang worden gewerkt. Er is veel te doen.'

Hoewel Seçil na haar aanmelding als drieëntwintigste op de groslijst, dus op een onverkiesbare plaats, terecht kwam, werd ze na enige tijd als zestiende geplaatst. 'Nu zijn er vijftien zetels', verduidelijkt ze, 'maar we zijn er zeker van dat de PvdA dit keer zeventien of achttien zetels haalt. Toen ik op nummer drieëntwintig stond, verschenen er korte biografieën in de plaatselijke krant.

Ik heb naast textiel-chemie ook korte tijd economie gestudeerd. Ik kwam van de harde sector en had ook veel vormingswerk gedaan, ik had ervaring, was Turkse en toen kwam er commentaar van buitenaf: is die niet goed genoeg? Toen barstte het los: koppen in de krant en ik werd benaderd door Turkse groepen: 'hoe kan dat?' en: 'wij willen je graag'.

Hoewel de Turkse moskee die vaak als rechts en fanatiek wordt afgedaan, mij niet kende en een eigen kandidaat naar voren had geschoven, stelden zij zich toch achter mij. Je moet je voorstellen wat dat betekent: een vrouw en bovendien nog met een Nederlander getrouwd, terwijl ik niet bij de islam betrokken ben. Dat is heel positief.

Ik kreeg ook schattige reacties van Nederlanders: kunnen we iets voor je doen met voorkeurstemmen, ik stem niet op de PvdA, maar wel op jou. Er kwam veel solidariteit vanuit de bevolking. Daarnaast was ik toevallig op het administratiekantoor. Onze medewerker opende net de post en daar stond zwart op wit: 'Als vurige PvdA-man zie ik, dat jullie een Turkse kandidaat op een verkiesbare plaats hebben gezet. Ik zie dat als landverraad, schandalig.'

Hier is gelukkig geen Centruumpartij, maar hij zou op een vergelijkbare partij stemmen in maart. Dat komt ook voor, maar ik vind dat dit moet kunnen in een democratisch systeem. Velen zien buitenlanders als een bedreiging. Misschien denkt men, dat ik de kerken wil laten sluiten. Ik zie het als mijn opgave te tonen, dat ik niet boosaardig ben. Ik zou die man erg graag willen ontmoeten en hem van het tegendeel overtuigen.

Nee, ik ben niet van plan me speciaal voor vrouwen of etnische minderheden in te zetten. Natuurlijk kan de gemeente haar voordeel doen met mijn kennis van de Turkse taal en mentaliteit, maar ik wil er niet uitsluitend voor hen zijn'.

Geen kroonprinses

Ondanks de feminiseringsprocessen in de kleine linkse partijen heeft ze omwille van de grotere mogelijkheden voor veranderingen als feministe toch voor de PvdA gekozen: 'Het is niet helemaal een mannenbolwerk', vergoelijkt ze. Op de lijst van zeventien potentiële kandidaten staan acht vrouwen genoemd. Dan kun je niet meer van vrouwvijandigheid of masculinisme spreken.

Er is binnen de partij een grote feministische beweging. Landelijk komt dat op de verkiesbare plaatsen niet voldoende tot uitdrukking. Ik heb ook kritiek, dat er geen enkele vrouw als lijsttrekker in aanmerking komt in de landelijke politiek. Bovenaan staat een aantal kroonprinses, en er is nog geen kroonprinses bij. Dat is niet goed. Dat vertel ik overal.

Ik wil daar iets aan doen. Vrouwen moeten meer militant worden binnen de partij. Ik denk zeker, dat ik het af en toe benauwd zal hebben. Er is te weinig ruimte binnen de partijstructuur. Er zijn zoveel stromingen. En vrouwen zijn ook niet altijd vrouwvriendelijk. Sommige vrouwen hebben mij juist niet ondersteund. Ze zagen in mij een concurrente. Dat is erger dan mannen, die geen begrip hebben voor feminisme.

Ik zie wel een duidelijke opgave extra attent te zijn op de positie van buitenlandse vrouwen. Onlangs is hier een opvanghuis voor islamitische vrouwen geopend. Zij willen toch liever een eigen huis. Zulke dingen van de basis kun je in je eigen partij aan de orde stellen. Via mijn contacten met Kamerleden kun je ook proberen iets te doen aan de wettelijke positie van buitenlandse vrouwen.

Remigratie

Door de remigratie doen zich nieuwe moeilijkheden voor. Er zijn veel vrouwen, die niet met hun man terug willen en hier willen blijven met de kinderen. Maar zo'n vrouw heeft geen enkel vergunningsrecht en is totaal afhankelijk van haar man. Het komt ook voor dat ze al gescheiden zijn, maar wat haar verblijfsvergunning betreft valt ze toch nog steeds onder die van haar ex-man. Die man wilde terug naar Turkije en ondanks hun verbroken huwelijk moest die vrouw toch mee terug.

Er is dus nog veel werk aan de winkel. Ik zie wat mij betreft onbegrensde mogelijkheden door de contacten met allerlei stichtingen en organisaties aan de basis, zodat je uit de praktijk kunt aandragen waar zaken verkeerd zitten.

Onlangs was ik uitgenodigd in het gasthuis van de Turkse moskee. Daar zaten jongeren, die hun middelbare schoolopleiding in Turkije niet hadden kunnen afmaken. Ze konden hier niets meer beginnen. Of ik daar niet eens met anderen over kon praten. Die jongeren wilden graag verder studeren. Uit mezelf zou ik er nooit achter gekomen zijn. Zo'n punt krijg je mee en dan ga je naar oplossingen zoeken'.

Trees Lambregts-Brautigam: Niet bang zijn voor creativiteit, niet bang zijn voor de ander (1986)

Sieth Delhaas

Wending, maandblad voor evangelie, cultuur en samenleving, jaarg. 41, nr. 4, 1986

Inleiding

Hoewel de officiële vredesbeweging zich niet gelukkig toont met allerlei vastenacties, die tijdens de kruisraketten-acties op verschillende plaatsen zijn gehouden, meent theologe en vredesactiviste drs. Trees Lambregts-Brautigam, dat het een manier is om de politiek te ontmaskeren en om met allerlei mensen in gesprek te komen. Een weg naar vrede.

Je hebt verschillende, langere periodes gevast de laatste jaren. Hoe kom je daartoe?

‘Het heeft te maken met je eigen geschiedenis, de politieke ontwikkelingen, de samenhangen die je gaat zien. In 1982 werd ik er voor het eerst mee geconfronteerd. Ik las over de grote actie *Vasten voor leven*, die over de hele wereld na een intense voorbereiding was begonnen en waarbij mensen héél ver gingen. Later kwam ik met mensen in contact, die in Nederland meededen. Ik kreeg materiaal in handen, het vloeit in elkaar over.

Het wéten, dat wij hier door onze manier van leven, de bewapening, de Derde Wereld uitbuiten, was er al een decennium daarvoor. De stap naar buiten maakte ik al bij de demonstratie rondom Dodewaard. De gevoeligheid ging zich nu in mijn lijf afspelen. In 1983 is *Vasten voor leven* in Eindhoven actief geworden en is met 24-uurs waken begonnen voor de huizen van de ministers. Dat was een heel indringende ervaring. Ook daarin leg je een weg af.’

Is dat niet tegelijkertijd een bedreiging: ik moet gehoor geven aan wat me drijft. Ik kan niet terug?

‘Nee, de bedding was er. Het was niet: goh, dat moet ik nu gaan doen, het was een logisch gevolg, ik was er aan toe. Ik kwam in contact met Anneke Lefèvre, met wie ik onder anderen ook in oktober 1985 gevast heb. Zij wilde iets ondernemen. Zij wilde een daad stellen, omdat ze barstte van verontwaardiging. Ze had er eigenlijk alles voor over. Dat betekende voor haar haar leven geven. We begonnen met een 24-uur vasten voor het huis van premier Lubbers, met de uitdrukkelijke intentie: wij willen de mens achter de politicus proberen te benaderen. Daar zit een bepaalde filosofie achter. De landelijke groep *Vasten voor leven* had zich vooral hiermee beziggehouden. Het was een zware nacht. Voor het eerst zie je af van eten, je drinkt wat thee of water. Het was maart, nat, koud en guur.

Wat Lubbers betreft was het een schot in de roos om de mens te willen benaderen. Wij stonden er vanaf vier uur ‘s middags. Hij kwam om half zeven aanrijden. Ik vergeet het beeld nooit meer, hij woont op een hoek, kwam aanrijden, ziet ons, geeft plank gas en vertrekt. Een uur later stapte mevrouw Lubbers in een taxi. Zij bleven de nacht in het Catshuis in Den Haag en de kinderen gingen bij mensen in de buurt slapen. Dus wij stonden voor een leeg huis.

Maar intussen is er toch veel gebeurd, heel positieve dingen zelfs. De hele nacht surveilleerde er een politiewagen met tussenpozen van een kwartier. Tot wij tegen de ochtend die mannen aanspraken. Ze vonden het onbegrijpelijk, dat wij op zo'n manier inbreuk maakten op iemands privacy. Uit de buurt waren er ook mensen, die dat ons kwamen vertellen. Het is ook erg indringend, dat er mensen om jouw handelen 24 uur voor je deur zitten. Het is schitterend als je op zo'n vroege ochtend met de dienaren der wet tot een boeiend gesprek komt, terwijl ze aanvankelijk heel negatief tegen onze wake aankeken. Je krijgt een dialoog. Er gebeurt wat met die mensen.'

Je hebt dan de mens achter het uniform bereikt?

'Ja, dat gebeurde ook bij minister van den Broek voor de deur. Daar kwam van het politiebureau het aanbod: kunnen wij jullie plezieren met een kop koffie? Wat Lubbers betreft, die kwam om tien uur in de morgen terug en schoot zijn huis binnen. Maar zijn vrouw konden we aanklappen en zeiden haar, dat we een brief voor haar man hadden. Daarna kwam Lubbers naar buiten: 'oh, maar had dat dan toch gezegd, want dan hadden jullie niet de hele nacht behoeven te wachten.' Maar in die trukendoos traptten wij niet en in die zin zijn wij niet met hem in gesprek gegaan. Alleen, dat wij onze brief dringend onder zijn aandacht wilden brengen. Daarop hebben wij – voor zover ik weet – nooit een reactie gekregen.'

Vasten betekent meer dan alleen niet eten, je ziet af van meer levensbehoeften?

Niet eten is heel wezenlijk. Je concentreert je totaal op waar je voor staat. Je wilt daarmee als het ware bereiken, dat wat jou bezighoudt als immense kracht ook in anderen gaat groeien.

Als ik terugkijk naar mijn tiendaagse vasten in 1984, denk ik dat het een totaal ontledigen is van waar je in je leven mee bezig bent: je verlaat het vertrouwde hol, je laat daar achter degenen, die je lief zijn – dat is al een indringend proces, bovendien viel Pinksteren daar in en mijn man was jarig. Het is een voorbijgaan aan jezelf, in directe zin aan hem en aan de kinderen: wat je hebt, wat je bent en wat jezelf zou kunnen genieten, omdat er één zo'n belangrijke zaak is. Ja, we zitten op een keerpunt in de geschiedenis. Als ik het toelaat, word ik zo ontzettend emotioneel en voel ik zo'n groot verdriet in mijn lijf.

Het is, dat er anderen, mijn man en mijn kinderen en vriendinnen en vrienden zijn, die mijn leven meebepalen, anders stond ik dagelijks op Hoog Catharijne om met mensen gesprekken aan te gaan.

Vooraf omdat ik alles verwacht van die persoonlijke contacten.

Ik denk wel eens aan Jonas, die vluchtte voor zijn opdracht. Die behoefte heb ik ook wel eens, omdat er dingen zijn, die ik heel graag doe en waarvoor ik me nu de tijd niet gun: piano spelen, schilderen, artistiek bezig zijn. Vroeger had ik die combinatie van het één met het ander. Mijn man is nu voor driekwart huisman. De dingen, die ik heb voor mezelf heb ik tot een minimum gereduceerd. Toch ben ik een echt gelukkig mens. Mijn ontspanning heb ik als ik op de fiets zit. Ik geniet intens van kleine dingen.'

Je ontdekt, denk ik, dat een mens met heel weinig materiële zaken toe kan, maar de essentie van het leven krijgt betekenis. Wil je dat vast houden?

'Het levensgevoel verheft zich door die vastenervaring. Het intensificeert alles. Het laat zich moeilijk onder woorden brengen, het lijkt of je handen, het zien, het horen, alles, gevoeliger

wordt. Het drukt zich ook uit in de relatie met mensen. Alsof je steeds minder afstand voelt tot mensen.'

Je zei, dat het te maken heeft met je eigen geschiedenis. Welke lijnen kun je daaruit volgen?

'Ik wordt nu al gauw 52. Mijn vader moest vader-en-moeder tegelijk zijn. Daardoor dacht ik al jong geëmancipeerd en handelde zo. Maar pas tijdens mijn theologie studie, in de zeventiger jaren, ben ik gevoelig geworden voor feminisering. Vanuit een baan in het onderwijs trouwde ik en al heel snel zat ik aan kinderen en het huishouden vast. Wij ontdekten al snel, dat als ik naast het huishouden nog iets deed, ik dat huishouden goed deed. Maar in het huishouden alléén voelde ik me ongelukkig. Ik vond dat beeld van die vrouw in Spreuken, die vroeg opstaat en brood bakt, geweldig. Ik ben een moederdier en ik heb erg genoten van het kinderen krijgen en moeder zijn, maar dat alléén voldeed me niet. Toen ik hoorde, dat er in Tilburg een theologische opleiding kwam ben ik in 1971 daarmee begonnen. Eerst twee jaar filosofie, want van theologie moest ik toen niets hebben, later ben ik daar toch op overgestapt.

We hebben ontzettend moeten improviseren, maar ik heb doorgezet en na tien jaar ben ik afgestudeerd op 'religiositeit en intimiteit; ik meen namelijk dat intimiteit de voedingsbodem is voor religiositeit.

Ik heb juist de opvoedingssituatie gekozen binnen een gezin. Rond die tijd ontkiemde in mij het feminiseringsdenken. Ik ontdekte de breuk die er is tussen hebben en zijn, tussen ratio en emotie. Ik leerde het denken van Halkes, Daly en Luce Irigaray kennen. Er bestaat zo'n fundamenteel onderscheid tussen mannelijke en vrouwelijke theologie. Mijn theologiestudie sloot absoluut niet aan op mijn leven. Ik heb gevochten om het niet tot een breuk te laten komen. Ik wilde dus niet kiezen óf voor de maatschappelijke situatie óf voor de theologie. Als ze mij in die tijd vroegen hoe ik me voelde dan zei ik: als een ballerina-in-de-split. Ik voelde me uiteen gerukt, maar ik wilde de dingen bij elkaar houden. Dat is een zeer eigen weg geweest en ik heb de theologie heel uitdrukkelijk zélf willen vertalen naar het maatschappelijk handelen.'

Hoe ben je nu bezig met die theologie?

'Ik heb een coördinerende functie op de Pastorale School in Eindhoven. Daar komen mensen, die in het veld, in de parochies werken en geconfronteerd worden met een stuk bewustwording in het eigen geloofsproces, met het kerkgemeenschap zijn in deze maatschappij. Verder zit ik in een cursuscomité van de plaatselijke Raad van Kerken. Ik probeer met een groep vrouwen een nieuw tijdschrift in de regio van het bisdom Den Bosch van de grond te krijgen en binnen de vredesbeweging probeer ik Woensdrecht zo dicht mogelijk bij de mensen te brengen. En last but not least de Vrouwenpartij i.o., omdat ik toch denk, dat het erop uitdraait, dat vrouwen, als voorlopige fase, nu alles moeten aanwenden om te bereiken dat de weg naar vernietiging van de wereld wordt verlaten. Ik ben echter lid van de EVP en wil me nu inzetten opdat de EVP in de Kamer blijft, want het biedt kritische christenen een heel goed alternatief. Maar vrouwen zullen het voortouw moeten nemen in de strijd voor een wereld waarin vrouwen, mannen en kinderen veilig en harmonieus kunnen leven.'

Jouw vastenacties zijn daar een onderdeel van?

‘Ja, dat is een mogelijkheid ook om het bewustwordingsproces bij anderen op gang te brengen. Die tiendaagse vasten in juni 1984 was een uitdrukkelijke reactie op het 1 junibesluit van het kabinet. Ik had dat aangehoord met mijn pootjes in de modder in Woensdrecht. Ik vond dat besluit zo’n flagrante schending van mens en democratie en ik kon daar alleen maar deze daad tegenover stellen. Maar, ik moet onmiddellijk zeggen, dat ik daar geen dag alleen gezeten heb. Overal vandaan kwamen er anderen met slaapzakken en overdag liepen er mensen met ons mee. Ik wilde daar blijven tot ook de kamerbeslissing was gevallen. En één ervaring is uit die tijd blijven hangen, die mij weer duidelijker heeft doen zien hoe schandalig CDA en VVD met deze materie omgaan. Toen het besluit tot plaatsing-tenzij was gevallen en wij om twee uur ‘s nachts naar onze slaapzakken teruggingen en de regeringsleiders wel naar huis waren gegaan, hebben CDA en VVD tot laat in de ochtend in Nieuwspoor lallend en brallend champagne gedronken op de overwinning. Als dat de mentaliteit is om met zo’n besluit om te gaan dan ben je er niet van overtuigd, dat je helaas die beslissing hebt moeten nemen, maar dan ben je heel ordinair met je portemonnee bezig.

Vanaf die tijd ben ik steeds meer de overtuiging bij mezelf gaan toelaten, dat de politiek zoals ze nu functioneert door en door verrot is. Ik heb dat ook eens tegen de Vries van het CDA gezegd. Maar de heren zijn inderdaad als witgepleisterde graven, zo dichtgemetseld, dat ze zelf geloven in de woorden, die ze zeggen. Dat vind ik het huiveringwekkende: hoe doorbreek je die witgepleisterde grafsituatie? Hoe doorbreek je die? Ik denk, alleen door er een menselijke daad tegenover te stellen als je je nog met die mensen bezig wilt houden.’

Bedoel je, dat je met het vasten wil af zien van die eerste levensbehoeften en daarmee het naakte bestaan stelt tegenover die immense bedreiging van het hele mensdom?

‘Ja, toegespitst op de personen, die daar de handelingen verrichten zo dichtgeklapt en zo afgesloten van de werkelijkheid dat ze slechts als een deel-mens - gebroken - functioneren, helemaal in de sfeer van niet-meer-mens-zijn. Het heeft niets meer met het heel-mens-zijn te maken. Ze hebben zelf geen kijk meer op hun functioneren, daarom nemen ze van die dwaze besluiten en zien geen verband tussen die krankzinnige bewapening enerzijds en het feit dat er mensen in eigen land in deze harde voorbije winter gestorven zijn ten gevolge van kou en armoede anderzijds.

Ze kunnen daarom ook geen enkel begrip opbrengen voor de mensen die het er voor over hebben om op Woensdrecht in weer en wind te kamperen in verzet tegen de kruisraketten.

Ze verlaten zich totaal op dat ene spoor: de ratio, het argument, het optellen en aftrekken, dat alleen maar kan voortkomen uit het beheersen onderwerp-model: materie, die je kunt beheersen. In feite is het godloos, je bent ontkoppeld van je eigen totale menselijkheid en dus van je medemens. Je kunt geen mens zijn zonder de ander.’

Heb je een bepaalde strategie voor de gesprekken die je aangaat? Vraagt het geen grote dosis moed om er op af te stappen?

‘Ik voel me nooit angstig voor een gesprek en ik heb geen strategie, tenminste niet bewust. Ik voel heel sterk, dat daar een mens staat, net als ik. Ik zoek de mens achter die ‘tegenstander’ en ik denk, dat ik hem altijd ontmoet. Ik heb daar eigenlijk alleen maar positieve ervaringen mee. Ik heb het meegemaakt met de vastenwake in de St Cathrien in onze plaats, dat mensen binnenkwamen, heel hoog van de toren bliezen, heel agressief en dat er dan in een gesprek waarin we gezamenlijk komen, er een andere ontwikkeling ontstaat, er een ontmoeting plaats vindt. Ik heb die ervaring met willekeurige voorbijgangers maar ook met een commandant van een NAVO-basis in Leuven tijdens een vredesmars van Dortmund naar Brussel in 1983. Soms gaan er de meest gemene scheldpartijen aan vooraf. Ik moet zeggen, dat ik contacten ook steeds meer ga zoeken. Er gaat geen treinreis meer voorbij waarin ik niet met iemand in gesprek raak.’

Omdat dit de enige manier is om mensen te bereiken?

‘Inderdaad, ze voelen, dat voor mij respect een grondgegeven is. Ik probeer een weg met hen af te leggen waarin ze aan het analyseren slaan; kijken naar zichzelf, toetsen en toelaten.

In Roosendaal was er voor het besluit in juni ‘84 een kerkdienst. De mensen stroomden naar binnen. Buiten stond een groepje ICTO-mensen met spandoeken. Anderen maakten af en toe schampere opmerkingen. Het was heel navrant. Ik heb dat een tijdje van een afstand bekeken: daar gaan christenen de kerk binnen, daar staan christenen met spandoeken als tegenstanders.

Toen de grootste stroom binnen was, ben ik een praatje met ze gaan maken en ondertussen begon de dienst. Maar het gesprek verliep heel constructief en uiteraard werd het een heel theologisch gesprek. En hier kwam het meest fundamentele bloot van het conflict ICTO-IKV, het conflict tussen christenen, omdat de ICTO-mensen ervan uitgaan, dat de mens au fond slecht is: de mens is zondig. Ik zei: de mens dóét ook kwaad, maar als je zegt: de mens is zondig, richt je alleen daarop de schijnwerpers. Maar er staat met evenveel kracht: de mens is geschapen naar Gods beeld en gelijkenis en als we de schijnwerpers daar nu eens op laten schijnen. Dat wil niet zeggen dat ik dat slechte ontken, dat is heel wezenlijk, maar richt die lamp eens op het positieve.

Je komt daar nooit op als je kiest voor het kwaad, het negatieve. Dan is het vreselijk moeilijk om je eigen scheppingskracht positief te waarderen. Als je die niet positief waardeert kom je er nooit toe je relativerender op te stellen naar dat negatieve. Dus is het een gesloten zaak.’

Dus ook de vloek van de ontwikkeling binnen de christelijke theologie: dat de mens vanuit zichzelf slecht is, het dualistische denken, dat niet evangelisch is. Door mensen machteloos te maken, maak je God in feite ook machteloos. Zo kom je tot een necrofiele theologie?

‘Ja, het is verworden. Ik noem het voor mezelf de beheers- en onderwerp-theologie. Ik denk, dat het meest wezenlijke uit de joodse religie, waar Jezus van Nazareth de parel van was, zo verchristendommelijkt is, dat we scheef zijn gegaan. Om een stukje uit onze geschiedenis te noemen: in de vorige eeuw is er vanuit de kerk zo’n stelling genomen tegen het atheïsme, omdat die kerk, die een greep op de mensheid had, zag, dat het atheïsme door Marx en Engels ook een greep op de massa dreigde te krijgen. Ik zou dat graag willen ontmaskeren als een

doodordinaire mannenstrijd. Het is puur materialisme, daar zit het ontheiligde, het a-mysterie in. Daarmee heeft de religie zich ook vervreemd van alles wat transcendent is, van mystiek en van het gebed.

Daarmee krijg je ook die cesuur tussen ouderen en jongeren, die door de ontwikkeling van vrij-zijn en vrij komen helemaal geen boodschap meer hebben aan leer en dogma van de kerk. Zij gaan hun eigen religiositeit en hun eigen waarden ontwikkelen. Alles heeft een enorme samenhang.'

De top van de vredesbeweging heeft al die vastenacties genegeerd. Betekent dat, dat jullie je niet gesteund voelen daarin, jullie voor die top geen bijdrage leveren?

'Dat hebben we ervaren als heel spijtig. We hebben officieel nooit iemand gezien of gehoord. Toen ik op het Binnenhof zat liepen er mensen vanuit de officiële groeperingen van Pax Christi en IKV voorbij zonder taal of teken. Mijn eerste ervaring was verbazing. Ik begreep het niet. Later heb ik geprobeerd het te begrijpen en op dat niveau ben ik blijven hangen. Ik ben ooit wel verontwaardigd, maar vooral bezorgd geweest over wat Sienie Strikwerda heeft gezegd over het vasten en de Greenham Common vrouwen in een interview in Vrij Nederland. Die combinatie vooral: verontwaardigd en bezorgd. Ik heb getracht te begrijpen en als conclusie getrokken, dat mensen in de vredesbeweging ook in de valkuil kunnen lopen en bezig kunnen gaan op een manier waarop de politiek bezig is en zoals men in de maatschappij bezig is. Dat ze vergeten hun eigen creatieve weg te gaan, dat ze steeds dichterbij het vuur, dat beheersen-onderwerp heet, komen en er zich aan branden en zich de methoden en het machts spel en de strategie aanmeten, die ze menen te moeten bestrijden of tot ommekeer te moeten brengen.

Ik denk, dat ik er niet zo veel naast zit, dat het zo is, want als je die mensen persoonlijk ontmoet dan is er niets aan de hand. Maar ook deze mensen dragen die gebrokenheid in zich, dat, zodra ze zich vertegenwoordiger van Pax Christi, van KKN of van IKV weten, ze bezig zijn binnen dat gebroken model, rationeel en niet hun hele mens-zijn durven meenemen. Dat is mijn enige verklaring ervoor. Ik wil persé een basisvrouw blijven, anders weet ik niet meer waarover ik het heb. Dat heeft alles te maken met mijn theologisch uitgangspunt; ik geloof namelijk in de creativiteit van de ander, van mensen.

Het is aan ons om een heleboel inzichten tot bewustwording en tot ontplooiing te brengen en wat mij betreft met de daad van vasten en ontlediging.

Binnen de vredesbeweging zal men moeten accepteren, dat ieder zijn eigen weg gaat, want iedereen heeft zijn eigen geschiedenis. Als een ander begint te praten luister ik en dan hoor ik haar of zijn geschiedenis.

Als iemand tegen me zegt: hoor eens, ik wil graag mee doen, maar ga niet verwachten, dat ik straks meedoe met die demonstratie, dan zou ik toch wel krankzinnig zijn als ik haar daarop veroordeel? En dat is het: we moeten niet bang zijn voor groei, voor creativiteit. We moeten niet bang zijn voor de ander!'

Vrouwen en mannen, cultuur en toekomst (1985)

Wending, maandblad voor evangelie, cultuur en maatschappij, jaarg. 40, nr. 9, 1985

Ron Rote, 1942, ontwikkelingseconoom, Kerk en Ontwikkelingssamenwerking te Amsterdam, lid redactieraad

en

Sieth Delhaas, 1936, feministisch en theologisch publiciste, lid kernredactie,

in gesprek over eigen wendingen, de kansen voor vrouwen en mannen, onze cultuur en de toekomst.

Sieth: Jij hebt heel bewust zelf een breuklijn in je leven geschapen, je bent parttime gaan werken en huisman geworden. Ik heb nooit eerder een man ontmoet die die beslissing zo definitief heeft genomen. Ik ontmoet wel veel mensen die zo beginnen maar tenslotte, als er kinderen komen, valt zo'n stel terug op het traditionele gezinspatroon. Wat is er aan jouw beslissing voorafgegaan?

Ron: Om te beginnen ben ik opgeschoven van een rechts georiënteerd, niet maatschappij-betrokken zakenmilieu, naar links. Ik heb als diplomaat, als wetenschapper en als ontwikkelingswerker bij de armsten van de armen gewerkt. En je ervaring is dat het niet lukt. Het lukt überhaupt niet. Ik had altijd veel haast en liep daardoor mezelf en mijn eigen groei voorbij. Het gaat wringen in jezelf. Je merkt: het socialisme, de strijd, de debatten, de argumenten gaan steeds minder werken. Je onderkent, dat je je moet gaan verbinden met wat zwak is en dat laten groeien in plaats van het sterke bestrijden.

Je vlucht er eerst voor weg, maar daar moet je doorheen met angst en pijn. Het is een proces waarin je gaat zien, dat je toch altijd als een man bent opgetreden. Je bent met de wereld bezig en dat zie je als je opdracht, terwijl het zorgende, het ziende, het ontvangende niet ontwikkeld zijn.

Als je een goede relatie hebt betekent dat, dat alles wat bij jou leeft, ook je partner niet onberoerd laat. Op het moment dat ik mezelf voorbij liep had ik ook minder contact met haar. Ook vanuit dat gezamenlijke belang heb ik die stap gezet. De kwaliteit van je leven komt in het gedrang als je niet verantwoord met je diepste bron omgaat. Ik kwam vervreemd terug uit de tropen en in die crisis was ik wel gedwongen diep na te denken. Ik heb een beleidsbaan bij Buitenlandse Zaken moeten opgeven. Die was niet parttime te doen. Het was een vrij groot risico om werkloos te worden en huisman. Ik voelde me heel bibberig en het was heel moeilijk. Ik ben iemand die geniet van stukken schrijven, debatten houden, knokken. Dat wijs ik nog niet af. Je neemt zo'n beslissing en dan is er tegelijkertijd iets leegs, je hebt het nog niet gevuld. Pas door helemaal maar niks en niemand te zijn merk je hoe leuk dat kan zijn, de ruimte die er is te vullen. Ik wist nog niet wat ruimte of doelloosheid was.

Sieth: Maar een ruimte die ook heel beklemmend kan zijn.

Ron: Ja, hij maakte me onzeker. In die zin beklemmend omdat je gaat doordringen in je eigen wezen. Ik was toen bang. Tegelijkertijd begint er een zelfverwerkelijgings- en zelfontdekkingsproces. Je ontdekt de kanten die in de man zijn onderdrukt. Het is een pijnlijk proces, maar pijn met verrukking omdat er nieuwe dingen doorheen vloeien.

Bij mij was er ook het besef van de heel diepe waarden die heel levend en herkenbaar zijn van mensen uit andere culturen waarmee ik had gewerkt. Boeddhisten en hindoes die volstrekt anders leven, cyclisch in een landbouwcultuur, niet technocratisch, niet zo doelgericht.

Onze Westerse en technische industriële maatschappij wil de sterke kanten in de man benadrukken. Ik merkte, dat ik daar waar mijn hart lag, bij de armsten van de wereld met mijn kennis en theorieën niet aan de bak kon komen, tenzij je eerst gaat luisteren: wat willen ze zelf, welke mogelijkheden hebben ze zelf. Willen ze wel anders? Ik werd dus in de praktijk gedwongen heel intens te gaan luisteren. Misschien vragen ze wel niets. Dat is nog moeilijker: niets te gaan doen. Ik heb eens een kind zien sterven. Het lag dood te gaan op natte kranten in een krottenwijk. Ik had het kunnen meenemen naar een dokter en met penicilline was het dan wel gered. Ik heb het niet gedaan. Je staat wel te janken, maar als ik ingreep wist ik, dat de hele bevolking van die krottenwijk zich op ons, mijn vrouw en ik werkten daar beiden, zou richten. Hulp van ons zouden verwachten en niet gingen kijken naar wat ze zelf zouden moeten doen. In hun denken is een kind dat half ziek geboren wordt een ziel die kennelijk verkeerd is terecht gekomen en die reïncarneert straks wel weer in een ander kind, krijgt straks wel weer een kans. Ik zou een storende factor zijn geweest in hun proces van bewustwording. Op een bepaald moment moet je zeggen: hands off.

Tien jaar geleden kon ik dat nog niet. Nu wel.

Op grotere schaal gebeurt dat ook. Wij van de eerste wereld met onze welvaart, onze pretenties en arroganties die de derde wereld op allerlei gebieden, economisch, technologisch, cultureel met ons arbeidsethos zulke gigantische impulsen geven, terwijl het zo'n kwetsbare samenleving is. Aan de ene kant proberen we de kwade gevolgen daarvan weer op te vangen. We doen maar, kwaad of goed. Ik denk nu: schep maar een vacuüm. Trekje maar terug en dan komen de autonome krachten weer vanzelf omhoog. In de oorlogstijd van 1940-45 hebben sommige derde wereldlanden geprofiteerd van het feit dat bepaalde produkten niet meer binnen konden komen. Ze gingen zelf weer produceren, terug naar oude technologieën. In Vietnam is tijdens de oorlog daar de hele fietsencultuur weer teruggebracht. Ons hele bezig zijn naar de derde wereld en naar de natuur toe is rampzalig en gevaarlijk. Wij vernietigen met onze contacten meer dan we kunnen opbouwen.

Sieth: Het is merkwaardig, dat mijn verhaal niet zo veel van het jouwe verschilt. Ik ben nooit naar buiten getreden vanuit een onderdrukte rol. Ik denk, dat ik vanuit mezelf een soort bewustzijn had dat iedereen evenveel waard is. Ik had een heel zorgende vader, die thuis veel deed, ook kookte en zich met de kinderen bemoeide. Ik was in mijn gedrag meer een jongen en later vond ik gesprekken met mannen veel belangwekkender dan met vrouwen. Huishouding en zogenaamd vrouwenwerk vond ik verschrikkelijk. Het was voor mij vanzelfsprekend om me in die mannenwereld te bewegen. Toch merk je vrij snel, dat er vanuit die buitenwereld discriminatie op je toe komt. Vooral op het terrein van de sexualiteit. Je wordt aangesproken, aangekeken en in het ergste geval aangeraakt omdat je vrouw bent. Ik heb daar altijd ontzettend onder geleden. Een verkropte woede.

Ron: Dat is een gebied dat ik volstrekt niet ken. Mijn vrouw zegt wel eens: ik zou elke man toewensen dat hij eens zich zo object zou voelen, zo kwetsbaar.

Sieth: Het naroeven begint al als je heel jong bent. Dat is zo beledigend. En dat gaat eigenlijk je hele leven door. Maar je durfde er met niemand over te praten. Ik had er geen uitweg voor. Ik denk dat zoiets opslaat in jezelf. Later komen er andere negatieve ervaringen bij. Ik was actief in allerlei groepen. Ik zat al – voor die tijd – jong op een kiesvereniging en vaak als enige vrouw. Als je dan meepraat merk je, dat je als vrouw de consequenties van wat je zegt veel verder doortrekt in je handelen dan mannen. Ik zat o.a. bij Amnesty International en we hadden acties voorbereid en onze voorzitter zei, dat hij dat op de school waar hij leraar was niet ter sprake kon brengen vanwege het politieke karakter. Dat was voor mij onbegrijpelijk.

Ron: Dat ervaar ik ook. Het is verbijsterend, dat veel mannen de samenleving met hun woorden samenvatten, afronden als het ware, dan heb je er controle over en dan ben je als persoon niet meer aan dat probleem gekoppeld.

Sieth: Nog sterker zag ik dat binnen mijn journalistieke werk. Toen ik begin van de jaren zeventig voor een dagblad werkte en de gemeentepolitiek van dichtbij meemaakte zag ik vanaf mijn persplaatsje hoe mannen in een ommezien op belangrijke politieke plekken terecht kwamen terwijl ze geen enkele deskundigheid hadden. Ze speelden hun politieke machtsspel op een apart niveau, los van de mensen in de samenleving. In dat werk ga je de verbanden zien. Je wordt kritisch, maar tegelijkertijd ga je kritisch naar jezelf kijken. Uit het doorzien van dit gedrag van mannen, die overal het beleid in handen hebben, is voortgekomen, dat ik me ongemakkelijk ben gaan voelen in die mannenwereld, dat er een grote weerzin groeide. Toen kwam voor mij in 1977 de feministische theologie. Dan is het of je thuis komt. Dan ontdek je dat gesprekken met vrouwen over geloof en samenleving wél interessant zijn. En nog later toen ik bezig was met een theologische opleiding doorzie je ook die mannelijke inconsequenties en macht binnen kerk en godsdienst.

Ron: Wat het geloof betreft ben ik wel opgevoed in de idee, dat je maar een klein mens bent en niet moet denken, dat je aan God gelijk bent. Terwijl ik nu ervaren heb en weet: maar een mens heeft gigantisch veel goddelijke elementen in zich en het is goddeloos die te ontkennen of te verkrachten. Ik denk, dat vrouwen dichterbij dat goddelijk element staan en dat heeft te maken met geboorte, het doorgeven van leven.

Sieth: De leefbasis van mannen is heel smal geworden. Het lijkt of er voor hen geen groei meer mogelijk is. Het overgrote deel van de mannenwereld zit muurvast. Hoe zouden vrouwen kunnen helpen, dat mannen zichzelf uit hun machtspositie gaan bevrijden?

Ron: Mannen hebben altijd de ideeën gehad en daarom hebben ze macht. Tegelijkertijd hebben ze de pretentie, dat zij de samenleving kunnen veranderen, dat die maakbaar is, dat

het jouw handelen is dat die wereld een bepaalde kant opstuurt. Die pretentie moet worden doorgeprikt. Want het gaat om het groeiende, het wordende met een eigen dynamiek. Elk levend wezen is uniek. Een deel daarvan kun je regelen en richten, een deel gelukkig niet. Het mysterie, de poëzie, de liefde kun je nooit vangen en plannen. In die zin is de pretentie van mannen belachelijk en dat moet worden doorgeprikt. Vrouwen moeten dat doen en zeggen: Jan, je hebt mooie verhalen over de wereld over vijf jaar, maar waar blijf je naar mij en de kinderen toe, hoeveel bomen heb je in de tuin gesnoeid, hoe vaak heb je een zonsondergang gezien of gedichten gelezen? Kortom: hoe durf je te spreken als je zelf als man, als mens de kwaliteit van het leven niet hebt durven toelaten in jezelf. De voorwaarde daartoe is pure openheid loslaten en niets durven zijn. Mannen willen voortdurend iets zijn en daarmee blokkeren ze hun niets zijn. In die zin denk ik dat vrouwen wel degelijk een boodschap hebben voor mannen.

Sieth: Veel mannen zeggen tegenwoordig, dat vrouwen al gelijke rechten hebben op alle terreinen, maar ik hoor mannen nooit hard roepen: vrouwen kom jullie huizen uit en ga aan de slag; pak je verantwoordelijkheid in de wereld op...!

Ron: Persoonlijk vind ik dat ze het wel zouden moeten doen, maar ik denk, dat wij, die de macht hebben niet tegen de machtelozen moeten zeggen: kom je huis uit. Ze moeten het zelf doen, hun huizen uit marcheren en wij moeten verrast een stap terug doen.

Sieth: Ik vind dat toch wat makkelijk gezegd...

Ron: Ik heb zoiets wel eens ondervonden. Ik wilde een bijdrage leveren aan een stuk voor een feminiseringscongres. Ik had er echt ideeën over, er veel over gelezen, als iemand die tenminste probeert daarover na te denken. Het stuk was door vrouwen geschreven en zij keerden zich en block tegen mij: hoe durf jij als man je daarmee te bemoeien. Ik was sprakeloos, terwijl ik tegelijkertijd heel kwaad werd. Een goede les!

Sieth: Maar als jij zegt: ik wil huisman zijn en ik wil de 'vrouwelijke' kanten in mezelf ontwikkelen dan voel ik ook een zeker wantrouwen, omdat ik tegelijkertijd bedenk, dat de bereidheid vanuit de mannenwereld, de politiek, er niet is om vrouwen zich in de 'buitenwereld' te laten ontwikkelen. Ja, op bepaalde momenten, als de economie hen nodig heeft. En het moralistische denken, dat vrouwen thuis horen bij hun gezin is nog niet uitgeroeid. Wat haar plaats in de politiek betreft, geldt hetzelfde. Voor elke vrouw, die een politieke plek opeist moet een man verdwijnen, zo ligt het wel. Ik zie nog geen man ruimte maken voor een vrouw. Ik vrees, dat die bereidheid er eenvoudig niet is.

Ron: Natuurlijk, mannen die zich vastklampen aan hun werk als *raison d'être* reageren zo angstig. Ik zie een veel diepere reden om vrouwen te vragen hun huizen uit te komen. Vrouwen die mee gaan draaien zullen ook hun zakelijke, analytische, rationele kanten gaan ontwikkelen. In die zin hebben vrouwen het recht om dezelfde soort banen aan te nemen als mannen; het geeft hun wat hen onthouden werd.

Sieth: Vanuit mijn kritiek op de samenleving vind ik, dat er heel veel banen niet zouden moeten zijn.

Ron: Naar dat niveau wil ik dus ook. Waar onze samenleving aan lijdt is het feit, dat diepere wijsheden niet meer verbonden zijn met rationele beslissingen, die mannen nu alleen nemen. Als vrouwen dat als kwaliteitsinbreng zouden hebben dan zou je andere beslissingen krijgen, een andere koers en een andere samenleving. Je ziet het gebeuren in de vredesbeweging

bijvoorbeeld. Niet dat ik vrouwen daarmee idealiseer, maar omdat ik kritiek heb op de verabsolutering van de mannelijke rationele denkwijze. Uiteraard zul je meer mannen naar het niets doen moeten verwijzen, althans naar het zorgende niveau, het onbetaalde werk. Dat zou heel goed zijn voor mannen.

Sieth: Vrouwen hebben, behalve de laatste tientallen jaren, geen deel gehad aan ontwikkelingen op politiek, wetenschappelijk, wetgevend en theologisch terrein. Ik heb veel verwachtingen van vrouwen en ik zou willen, dat op dit terrein hetzelfde gebeurt als wat jij suggereert over ontwikkelingslanden: hands off. Houdt op met allerlei ontwikkelingen in onze wereld en ga eerst eens naar vrouwen luisteren en naar wat andere onderdrukte groepen en volken over hun waarden hebben te zeggen. Maar misschien is het een volkomen krankzinnig verzoek.

Ron: Het kan niet, maar je moet het wel roepen. Natuurlijk kan het niet. De derde wereld heeft nauwelijks verweer tegen het dominante Westen. De Russen bieden ons ook geen andere cultuur, die zijn even vermaterialiseerd en vertechnologiseerd. Die bieden geen alternatieven in de zin van de nieuwe mens. Cuba en Nicaragua, daar zie je wat gebeuren. Afrika heeft een grote rijkdom en een pluriforme cultuur en Azië heeft zijn grote godsdiensten. Daarvandaan kunnen ook dingen naar ons toe komen. Het enige wat ons nog kan redden, wat ook vanuit het Westen sterk opkomt, is de nieuwe-tijd-beweging, die doordringt van binnenuit.

Sieth: Je denkt aan de Aquarius-samenzwering?

Ron: Ja ook, waarin vrouwen een heel prominente rol spelen, zoals Petra Kelly van de 'Grünen', Jean Houston en Marily Ferguson uiteraard en Eileen Caddy van de Findhorn-gemeenschap. Die geven dingen door die basisch en tegelijkertijd verbindend zijn, ook intellectueel een sprong maken, zodat het ook voor mannen verstaanbaar en aantrekkelijk wordt. De Aquarius-samenzwering is een combinatie van twee dingen. Ik kan mijn verlangen naar een diepe verbondenheid, een moedercultuur laten samengaan met de weg van het intellectuele verder zoeken. Fritjof Capra is met zijn boeken een typische man in zijn wetenschap, maar tegelijkertijd heeft hij het holistische principe ontdekt. Op allerlei wetenschappelijke terreinen zie je van binnenuit die beweging, eigenlijk het volstrekt ter discussie stellen van de eigen discipline en dus ook de jezelf gestelde doeleinden.

Sieth: Waarom noem jij die new-age movement eerder dan een feminisering van de maatschappij? De NAM (New Age Movement) is behoorlijk elitair, allemaal wetenschappers en de vrouwen aan de basis vallen weer uit de boot.

Ron: Ik zie daar geen enkele scheiding tussen. De basis doet het. Die mensen doen allang wat anderen in boeken schrijven. De milieubeweging is ook niet elitair. Daar zijn mensen, die zich aan de bomen in Amelisweerd lieten vastketenen. Die mensen hoeven niets te weten van Ferguson, maar zij doen. Ze zijn de beweging zelf. Ik zie daartussen geen conflict.

Sieth: Ik denk dat de NAM minder bedreigend is voor mannen omdat er al een wetenschappelijke basis is en omdat het woord feminisering achterwege blijft. Maar als je die NAM en de feminisering met elkaar kunt verbinden dan denk ik, dat er kans op redding is.

Ron: Wel is het gevaar dat de NAM de neiging heeft om het procesmatige te benadrukken, de autonome groeimogelijkheden in alle mensen. Zo ontstaat het onontkoombare omslagmoment in de cultuur; strijd is in die visie niet meer nodig. Maar dat gaat niet automatisch, het proces verloopt via transformatie van samenleving en individu. Als het goed is ontmoet je die mensen

ook in de basisbeweging, in de vredesbeweging en in de kerken. Als ik zie met wat voor mensen ik werk dan zijn dat getransformeerde mensen, door wie ik, het klinkt bijna vroom, de liefde zie heen schijnen. En daar zitten heel diepe christelijke bronnen bij. Daarmee kan ik mijn eigen christen-zijn ook heel goed verbinden.

Sieth: Ja, die krachten zie ik ook vrij komen in de feministische beweging en in derde wereld landen. Je ziet dat er een enorme energie vrij komt en ik heb mijn hoop ook op die krachten gevestigd, want diep in mijn hart geloof ik, dat onze wereld niet aan het nucleaire tuig ten onder gaat. Als ik zie wat er in Zuid-Afrika gebeurt; ondanks het bloed, het verdriet en de vernedering komen er zulke goede mensen naar voren, die werkelijk nagedacht hebben over hoe onze samenleving moet gaan worden.

Ron: Vanuit de verdrukking en het lijden komen de meest wezenlijke hoedanigheden vrij. In Europa en Amerika verwacht ik ook het meest van de vrouwen, die het instinct bewaard hebben om vanuit de verdrukking naar iets nieuws te gaan. Ze hebben de motivatie door strijd, ervaring en confrontatie. Mijn vraag is: hoe kunnen zij die specifieke waarde vasthouden door die strijd heen en die, na die omslag, aanwenden als een kracht. De moeders van de Plaza del Mayo en de Boliviaanse mijnwerksters zijn niet voor niets vrouwen. Mannen hebben veel te verliezen. Zij zullen zich niet zonder slag of stoot gewonnen geven, tenzij ze gaan inzien, dat ze ook veel te winnen hebben. Vrouwen hebben alles te winnen, maar moeten oppassen, dat ze het specifieke wat ze hebben, niet verliezen. Mannen kunnen pas inzien dat die feminiseringskant hen wat te bieden heeft als ze in een crisis komen. Zo'n crisis zou je iedereen toewensen, hetzij werkloosheid, een scheiding, iets wat je schokt in je bestaan en waardoor je uit je zekerheden wordt gehaald. Dat is zo essentieel om te kijken waartoe je als mens bent geschapen.

Sieth: Ik weet nog toen de werkloosheid in de jaren zeventig opkwam, dat er vanuit de kerk een cursus werd gegeven over 'arbeid en werkloosheid'. Ik verbaasde me, dat voor die mannen een heel programma werd opgezet. Ik heb toen een keer opgemerkt: in feite komt hier aan het licht waarmee vrouwen zitten als ze trouwen en kinderen krijgen en hun werk moeten opgeven, dat ze met vreugde hebben gedaan. Ik heb dat zelf altijd zo gevoeld en met heel veel kracht – en je moet een ijzersterke gezondheid hebben – probeer je toch buitenshuis bezig te blijven. En nóg maakt iedereen zich druk over de werkloosheid, terwijl de mannen in feite niet bereid zijn te knokken tegen de structurele achtergrond van het werkloosheidsprobleem: ons economisch systeem. Ze willen er alleen nog maar uitslepen wat er materiaal te halen valt.

Ron: Ze knokken voor iets wat verloren is. Ik vind, dat het werk herverdeeld moet worden, want werk is één van de mogelijkheden voor ontplooiing en sociale contacten. Anderzijds komt er ruimte voor creativiteit. Maar die wordt niet benut. Op de vredes- en basisbeweging komen geen werklozen af, terwijl ze tijd genoeg hebben. Wij werken ons te pletter, maar die werkloze mannen zitten thuis.

Sieth: Ze zijn zo verpest door het status-idee dat met werk samenhangt, dat ze uit deze crisissituatie niet op kunnen staan om een nieuw leven te beginnen. Dan zijn ze werkelijk hopeloos verloren.

Ron: Ja, begeleid die mannen nu maar eens. Daar zou je programma's voor moeten maken.

Sieth: Maar je zegt van de derde wereld, ik trek mij terug. Waarom zeg je dat niet van die mannen?

Ron: De derde wereld heeft nog authentieke bronnen aan kracht, cultuur en historie waarop ze kunnen terugvallen. Ik denk, dat mannen, die vanaf hun veertigste werkloos worden, behalve via een gigantische crisis, nauwelijks meer kunnen veranderen.

Sieth: Ik denk aan jouw baby in die krottenwijk. Moeten die mannen dan maar sterven, net als dat kind op die natte kranten?

Ron: Een baby is een slecht voorbeeld omdat die geen wil heeft. Maar de vraag is of de man in onze cultuur in zo'n crisis niet al zo verminkt is, dat hij geen kans meer op ontplooiing heeft.

Sieth: Heeft hij vanuit zichzelf nog kracht om te groeien? Is hij zo van zijn eigen bron afgedwaald of vervreemd, dat hij de weg naar zichzelf niet meer terug kan vinden?

Ron: Zit dat er nog in of is hij als een boom, moet je hem snoeien of weghalen? Ik weet het niet. Ik ben daar heel somber over. Als ze niets meer hebben belanden ze onherroepelijk in een identiteitscrisis. Vrouwen zijn sterker, die zijn daar al doorheen gegaan waardoor ze al een leerschool achter zich hebben. In die zin ben ik optimistischer over wat vrouwen de wereld te bieden hebben.

Het zaad van de man mag nooit verloren gaan (1985)

Incest komt ook in christelijke kring regelmatig voor

Sieth Delhaas

OPZIJ, maart 1985

Inleiding

Je zou het met een bitter sarcasme 'christelijke' incest kunnen noemen: een toevoeging die te pas en te onpas is en wordt gebruikt, waar 'christelijk' borg moet staan voor het 'ware'. In christelijke milieus waar incest wordt gepleegd worden godsdienstige begrippen als: zonde, schuld, verlossing, vergeving en verzoening wurgende attributen in het machtsspel waarin kleuters, meisjes en jonge vrouwen jaren achtereen een machteloze prooi zijn. 'Hoe komt het' vroeg Ineke Jonker, historica en lid van de 'Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling binnen het Gezin' zich af, 'dat incest in christelijke gezinnen net zo veel voorkomt als in andere? Is godsdienst wel bevrijdend voor mensen?' Zelf had zij ervaringen met incest in een godsdienstig milieu. Samen met enkele feministische theologen is zij een onderzoek begonnen in de vorm van gesprekken met vrouwen die in een christelijk milieu seksueel misbruikt zijn door gezins- of familieleden. In maart wordt het resultaat, dat zij samen met Annie Imbens-Fransen, feministisch theoloog, heeft uitgewerkt, gepubliceerd met als titel 'Godsdienst en Incest'.

Wereldwijd

Ineke: 'Bij het lezen van een verslag van een studiedag die ik bijwoonde over Jodendom, Christendom en Islam realiseerde ik me dat vrouwen uit die godsdiensten hetzelfde zeggen: 'Op zich is wat God zegt goed, maar het wordt door mannen naar ons toegebracht en de mannen leggen er hun onderdrukking in. Het is de haat en de minachting van mannen voor vrouwen. Vrouwen zijn verantwoordelijk voor de seksualiteit van mannen. Ze zijn hun bezit. Dat zie je wereldwijd. De christelijke godsdienst neemt die beelden mee in de

prediking. Toen in 1982 de vereniging tegen incest werd opgericht ging ik met andere vrouwen hierover praten. Ik had zo'n dertig jaar met mijn incestervaringen rondgelopen, van m'n 12e tot m'n 47e jaar. Ik kreeg door dat er wat met die godsdienst aan de hand was. Ik onderging dezelfde pijn, machteloze woede en bedreiging in de kerk, als ik met bepaalde bijbelteksten werd geconfronteerd, als wanneer ik tegenslagen in het leven onderging, waarvan ik de oorzaak ook projecteerde op mijn incestervaringen. Als ik in de kerk zat ving ik altijd net die teksten en uitspraken op, die iets te maken hadden met die incestsituatie. Die teksten herinneren me aan mijn verkrachter en de bijbelteksten, die hij las. Nu pas ben ik me daarvan

bewust geworden. Voor het onderzoek wist ik niet hoe dat werkte. Ik kon niet in de kerk zitten of ik hoorde het verhaal van de hoer. Ik hoorde dat ik slecht was en dat vrouwen gemene sluwe wezens waren die niet deugden. Langzamerhand ben ik er door de gesprekken met andere vrouwen achter gekomen, dat daardoor alle andere dingen die wél goed zijn, geblokkeerd werden; die ving ik niet op. Ik interpreteerde ook wat de godsdienst betreft alles vanuit die onderdrukkende godsdienstige ervaringen tijdens die incestperiode. Hij las aan tafel (zoals dat in protestantse kringen gebruik was/is S.D.) uit de bijbel voor en hij koos precies die zinnen, die gingen over slechte vrouwen. Daar hield hij dan ook nog een uitgebreid verhaal over.'

Annie: 'Vrouwen worden door die patriarchale benadering van het christendom weerloos en tot gemakkelijke prooien, en daarna misbruikt en verkracht.'

Ineke: 'Ja, dat klopt. Zij doen dingen met jou die niet deugen. Dus zij hebben er alle belang bij jou medeplichtig te maken en de verantwoordelijkheid ervoor bij jou te leggen. Jij bent toch al slecht. Dat kun je zelfs in de bijbel vinden: kijk maar naar Eva. Als je je object vernedert of minder maakt, is het minder erg wat je doet. Vrouwen ondergaan dat ook zo. Zij worden stelselmatig vernederd en tegelijk verantwoordelijk gesteld voor wat er met hen gebeurt. Zij hebben een godsdienst- en een incesttrauma. Dat is ook mijn ondervinding. Beide versterken elkaar. Het is verstrengeld. Bij ons werken die negatieve bijbelteksten traumatisch, omdat je tegelijkertijd die incest ondergaat. Om een voorbeeld te noemen. Ik sprak een joodse vrouw, die katholiek geworden is. Ze zei: ik vang uit het Nieuwe Testament altijd die teksten op, die tégen Joden gebruikt worden en die blokkeren de andere teksten. Deze teksten blokkeren voor haar de weg naar bevrijding.'

Weerloos

Godsdienst versterkt dus de incestnachtmerrie, maar in hoeverre verschuilt zich hierachter het mannelijk gedrag? Zou je kunnen zeggen: de man heeft met opzet het gegeven godsdienst zo sterk antivrouwelijk en vrouw-onderdrukkend vertaald en doorgegeven, dat hij de religie als instrument misbruikt voor zijn wangedrag?

Annie: 'Het is een wisselwerking. De patriarchale uitleg en beleving van het christendom lenen zich ertoe onderdrukking van vrouwen te legitimeren. Vrouwen worden in die uitleg geacht te zwijgen, zoals Paulus ooit heeft gezegd. Mannen beschikten tot voor kort over de macht en de mogelijkheden om eenzijdig te bepalen hoe de bijbel moest worden uitgelegd en hoe het christendom beleefd moest worden. In een cultuur waar slechts één groep bepaalt hoe godsdienst moet worden begrepen, werkt dat onderdrukkend voor de rest. Seksueel misbruik van meisjes in christelijke gezinnen moet gezien worden als de uiterste consequentie van de mannelijke overheersing in christelijke kerken.'

Ineke: 'Wat in de interviews telkens terugkeert is de uitspraak: 'Het zaad mag niet verloren gaan' (afkomstig uit het Oude Testament, S.D.). "Ja", zeggen ze dan, "hij moest mij wel gebruiken want mijn moeder was altijd ziek en zwak. Hij kon bij haar dus niet terecht en zijn zaad mocht niet worden vermorst." Zo'n dochter voelt zich verantwoordelijk voor het welbevinden van het hele gezin. Als vader niet bij moeder terecht kan om zijn seksuele behoeftes te bevredigen, moet hij toch ergens terecht kunnen. Enerzijds laten ze het dus soms toe uit verantwoordelijkheidsgevoel voor de vader, maar daarnaast denken ze dat ze

slecht en zondig zijn, omdat seks buiten het huwelijk verboden is. Ze kunnen geen kant uit en gaan daaraan kapot.'

Akker

'In een rk-kerkelijk voorlichtingsboekje uit 1930 staat dat, al wil je man drie keer per dag met je naar bed, dan hoor je als vrouw beschikbaar te zijn. Die opvatting heeft in de kerk tot zo'n tien jaar geleden nog gewerkt. Elke seksuele daad moest eindigen in de geslachtsdaad.

Thomas van Aquino (1225-1274), de kerkleraar, heeft gezegd dat in het mannelijke zaad een compleet mens zit. Zelfs in 1700 nog hebben ze die visie naar buiten gebracht, nadat verklaard was dat men via een microscoop in het sperma van de man al een klein mensje had zien zitten. Het sperma mag dus niet verloren gaan, zo'n verspilling is erger dan moord, zegt Thomas van Aquino. Een vrouw is dan ook alleen maar een vruchtbare akker waarin het zaad van de man valt. De nieuwe opvattingen over huwelijk en seksualiteit, zoals ze nu door Rome worden gegeven, gaan nog terug op die oude gedachte, die nog steeds niet is herzien.'

Annie: 'In rk-kringen kregen meisjes te horen: "als een meisje zich kuis gedraagt, krijgt een man geen aandriften." Een vrouw die door haar broer misbruikt werd en deze boodschap vanuit haar godsdienstige opvoeding steeds te horen kreeg, kreeg daarmee de schuld van het seksueel misbruik van haar broer in de schoenen geschoven. Vrouwen gaan zich daardoor uiteindelijk ook schuldig voelen.'

Ineke: 'Ook in interviews uit protestantse kring wordt dat duidelijk aangegeven. Als een dochter moet trouwen, wordt de indruk gewekt dat het meisje het heeft opgewekt. De verwarring wordt compleet als je je dochter binnenhoudt en ze daar de lusten van mannen opwekt en haar binnenshuis iets overkomt. Haar broers moeten haar beschermen en pakken haar binnen. Ze kan er niets over zeggen, want ze wordt niet geloofd. Er zijn veel vrouwen door hun broer verkracht. Dat is heel verwarrend. Ze worden daardoor in hun vertrouwen naar hun speelkameraadje ernstig beschadigd.'

Annie: 'Ook nu werkt de christelijke opvoeding door de man-vrouw-beelden en verwachtingen incest bevorderend. Een meisje leert in zo'n gezin zich altijd verantwoordelijk te voelen voor de goede verstandhouding in relaties. Moeders ook. Die dochters hebben vaak de behoefte om moeder te ontlasten, maar dat wordt ook van haar verwacht.'

Ineke: 'Ze hebben geleerd hun broers te verzorgen. Ze moeten hun kleding strijken, schoenen poetsen. Dan komt hij plotseling ook met zijn seksuele behoefte bij haar.'

Annie: 'Of hij speelt in op het fijne contact met haar, en zegt: "Ik kan met jou zo goed praten." Hij geeft haar eerst een compliment, gaat dan te ver en dreigt dan weer: "als je erover praat, dan..." Vaak hoeft hij niet eens te dreigen omdat hij er op rekent dat het meisje toch niet wordt geloofd, en dat weet ze zelf ook.

Een broer zei: "Gil maar, ze geloven je toch niet." Die jongens worden ook vaak door moeder en/of oma verontschuldigd voor hun schandelijk gedrag: "Ja, dat komt omdat hij in de oorlog geboren is" of "Maar hij is wel stamhouder" of "Hij is wel een echte knul, hè".

Een moeder die wist dat haar zoon haar dochter seksueel misbruikt had, reageerde: "Maar hij gaat tenminste nog naar de kerk."

Er worden allerlei redenen aangevoerd om de jongen te verontschuldigen. Een meisje/vrouw die in haar jeugd seksueel misbruikt wordt, wordt geacht de dader te vergeven, ook als hij het

gebeurde nog ontkent. De godsdienstige opvoeding maakt meisjes tot gemakkelijke prooien. De vrouwen met wie wij spraken hadden allemaal perioden van diepe angst voor God. Ze voelden wat er met hen gebeurde als vernederend. Ze baden tot God dat het zou ophouden. Ze hadden geleerd dat God goed, rechtvaardig en almachtig was en alles wist. Maar Hij greep niet in. Hij zorgde niet dat de incest stopte. Dan schoten haar alle negatieve dingen te binnen, die ze over zichzelf te horen had gekregen en dacht ze: dan zal ik slecht zijn. Ze ging de incest zien als straf van God voor haar slechtheid. Verzet tegen vader die haar verkrachtte werd daarbij gezien als opstand tegen God. Want God wil dat je je vader en moeder eert. Eén vrouw kreeg zelfs te horen wanneer ze hilde als ze verkracht werd: "Ga vanmiddag maar naar de kerk, dan kun je vergeving vragen omdat je nu zo opstandig bent geweest"

Twijfel

Ineke: 'Je bidt God constant: laat het ophouden, dus je voelt je zo verraden. Hij is jouw beschermer helemaal niet. En je gaat nog meer je best doen om goed te leven. Deze vrouwen zijn in het geloof heel lang erg perfectionistisch geweest. Het duurt lang voor ze gaan twijfelen aan God. Ze gaan wel steeds dieper twijfelen aan zichzelf. Soms denken ze: Gods wegen zijn ondoorgrondelijk, dan zal dit misschien wel goed voor me zijn.'

Annie: 'Dit Godsbeeld werkte destructief op vrouwen die seksueel misbruikt zijn. Zij gingen daardoor steeds meer twijfelen aan zichzelf, werden er wanhopig en verward van. Alle vrouwen die wij spraken hadden periodes waarin zij sterke drang hadden tot zelfvernietiging. De meeste vrouwen waren een of meerdere malen opgenomen geweest in psychiatrische inrichtingen of waren jarenlang in therapie. De incestervaring of de godsdienstige problemen kwamen daar zelden of nooit ter sprake. Wij hebben uit het onderzoek de indruk overgehouden dat er niet alleen een taboe ligt op het spreken over incest, maar ook op het spreken over de problemen die vrouwen nog steeds hebben met hun godsdienstige opvoeding. Vrouwen die zo dom geweest zijn om te geloven wat de kerken haar voorhielden, horen daar nu niet meer over te zeuren.'

Welke vragen stelden jullie tijdens de gesprekken?

Annie: 'We zijn begonnen met aan twee vrouwen de vraag voor te leggen "Welk verband zie jij tussen je godsdienstige opvoeding en je incestervaring?" De punten die in die gesprekken aan bod kwamen werden aangevuld met punten die wij van belang vonden. Zo ontstond de eerste vragenlijst. Die vragenlijst is onder invloed van de interviews veranderd en aangevuld. Tijdens de interviews kwamen zoveel negatieve ervaringen en gevoelens naar boven, dat wij het belangrijk vonden om het gesprek af te sluiten met de vraag: "Waar haal jij in je leven moed en kracht vandaan?" Opvallend daarbij was dat bijna iedereen kracht van binnenuit ervoer. Door die kracht waren zij in staat geweest om hun vader aan te geven of het zwijgen over incest te doorbreken, of zagen zij kans om verder te leven met hun gruwelijke ervaring. Sommigen brachten die kracht in verband met God. De helft van de vrouwen vond kracht en bemoediging bij andere vrouwen: vrouwen van de vereniging tegen seksuele

kindermishandeling, vriendinnen, meisjes uit hun jeugd, de vrouwenbeweging, de moeder van een vriendin, enzovoort.'

Hebben jullie tijdens het onderzoek nieuwe inzichten gekregen?

Ineke: Ja, we ontdekten tijdens een gesprek, dat een vrouw meer last had van haar moeder dan van haar vader, die haar verkracht had en zwaar mishandeld. Die vrouw zei dat ook zelf in een gesprek. Zij nam haar moeder kwalijk dat zij haar niet beschermd had tegen haar vader. Zij vond ook dat haar moeder de uiteindelijke schuldige was aan de verkrachting door haar vader. "Want als moeder niet tekort was geschoten in haar huwelijksplichten zou vader mij niet misbruikt hebben." Door dit gesprek realiseerden we ons dat alle vrouwen die we spraken veel moeite hadden met hun moeder. Ze vonden dat zij ervoor had moeten zorgen dat ze niet misbruikt werden door vader of broer. Zij zagen hun moeder door de ogen van haar verkrachter.'

Moeder

Annie: 'Tijdens de begeleidende gesprekken die wij voerden, merkten wij steeds weer dat de vrouwen als vanzelfsprekend weergaven hoe hun vader tegen allerlei onderwerpen aankeek. Zij hadden er veel moeite mee om hun eigen gedachten en gevoelens te verwoorden. Wanneer wij bijvoorbeeld vroegen: "Hoe kijk jij tegen schuld en vergeving aan?" kregen wij uitvoerig te horen hoe vader daar over dacht. God, zoals de vaders die voorhielden en de vaders die incest pleegden lijken erg veel op elkaar. Ze hebben beiden een onbeperkte macht, handelen naar eigen willekeur en eisen absolute gehoorzaamheid. '

Krijgen vrouwen als ze dat machtsspel doorzien ruimte om woedend te worden?

Ineke: 'Die ruimte is er tot nu toe nog weinig geweest. Want de kerk is toch de kerk van de zondaars. Voor zondaars is in christelijke kerken altijd begrip. Je moet ze onvoorwaardelijk vergeven. Ze worden door God ook altijd vergeven. Terwijl ik, zo intelligent ben op momenten van tegenslag altijd denk dat het een straf van God was voor dat'. Je weet verstandelijk heel goed dat het niet waar is, maar je interpreteert het toch als een straf. Op momenten van zwakte voel je: hij pakt me weer. Terwijl de verkrachter zegt, als het eenmaal uitkomt: "Ik weet, dat ik kwaad gedaan heb, maar God heeft me vergeven." Dus hij verkracht jou. Jij moet hem vergeven, maar omdat jij hem niet vergeeft ben jij de schuldige. Dus uiteindelijk keert dat zich ook weer tegen jou.'

Annie: 'We geven tijdens de gesprekken ruimte voor de woede die vrouwen voelen tegenover God en de dader. Wanneer zij die woede na jarenlang zwijgen durven uiten, werkt dat als het opruimen van een blokkade.'

Wat verwachten jullie na dit onderzoek van de verschillende kerken?

Ineke: We kunnen nu laten zien hoe onderdrukkend het christendom op deze vrouwen gewerkt heeft. Want de samenhang tussen vrouwenonderdrukking en godsdienst wordt door dit onderzoek duidelijk zichtbaar. Aan de hand van de verhalen van deze vrouwen met deze extreme ervaringen kunnen we kerken laten zien hoe het komt dat de boodschap zoals die nu door mannen wordt uitgelegd onderdrukkend werkt op vrouwen. We weten dat ook christelijk opgevoede vrouwen die geen incest hebben meegemaakt zich in deze verhalen over de godsdienstige opvoeding van meisjes zullen herkennen.'

Annie: 'We gaan ons boek aanbieden aan die mannen en vrouwen die in de verschillende christelijke kerken de touwtjes in handen hebben. We hopen dat het hen zal bewegen om veranderingen in kerken door te voeren die nodig zijn om aan de tweederangs positie van vrouwen daar een eind te maken. Op korte termijn verwachten we dat kerken geld beschikbaar zullen stellen om de ergste gevolgen van de patriarchale verkondiging voor vrouwen te verzachten. Met dat geld kunnen dan vrouwen aangesteld worden voor pastorale begeleiding van vrouwen die in haar jeugd seksueel misbruikt zijn. Dankzij een subsidie van de Kommissie Projekten in Nederland (een organisatie van rk-religieuzen, S.D.) kunnen wij binnenkort beginnen met het trainen van vrouwen die deze pastorale gesprekken gaan voeren.

'Godsdienst en incest', Annie Imbens en Ineke Jonker, uitg. De Horstink, f 29,=.

Ze zien de doornen van de Islam, niet de bloesem (1985)

Sieth Delhaas

Wending, maart 1985

Inleiding

Emancipatorische bewegingen zijn al meer dan honderd jaar actief in de moslim-wereld en hebben — in het ene land meer dan in het andere — ook doorgewerkt in wetswijzigingen². Maar hoe is het gesteld met de emancipatie van moslimvrouwen in Nederland? Doen zij mee in de strijd van de vrouwenbeweging en/of delen zij in de vruchten daarvan?

Hierover voerde ik een gesprek met

Khadidja Gorong te Waalwijk, verpleegkundige, Nederlandse en overgegaan tot de Islam, gehuwd met een Indonesiër;

Omaima Noor te Venlo, sinds 8 jaar in Nederland, afkomstig uit Egypte, studeerde daar sociologie en theologie (Islam), doet vormingswerk onder Marokkaanse vrouwen en *Sariye Brinkman* te Etten-Leur, Nederlandse, overgegaan tot de Islam.

Khadidja: Feminiseringsproces vind ik een ongelukkig woord. Bewustwording als moslimvrouw is beter. Binnen de Islam zijn man en vrouw gelijkwaardig.

Ik heb van het feminisme niet zo veel goede resultaten gezien. Veel van mijn vriendinnen waren feministen en ik zie ze stuk voor stuk in puin draaien, ze weten niet meer waar ze aan toe zijn. Ze zijn feministen, maar ik denk, dat ze daarbij een geloof in God missen. Het hele sfeertje dat daar hangt gaat ontzettend van het individu uit. Ik vind, dat het in harmonie moet zijn.

Als jij voor jouw belangen op wilt komen dan moet je ook kijken of dat ten koste van anderen gaat. Als dat zo is, dan moet je het niet doen. Daarom vind ik dat woord feminisme nogal moeilijk. Het wordt ook vaak als heel man-onvriendelijk gebracht. Zij gaan er vanuit: als de vrouwen de dingen doen, die nu de mannen doen, dan wordt het pas allemaal goed. Veeleer moet er een goede verstandhouding komen tussen mannen en vrouwen: wij wonen hier samen op de wereld en hebben elkaar nodig.

Is de strijd voor bewustwording, nu jij die harmonie binnen je geloof en privéleven hebt, niet meer zo nodig?

² Drs. Jan Slomp, *Het gemengde huwelijk (Moslims-Christenen)* Kok, Kampen

Khadidja: Ik strijd met de wapens, die ik van Allah, van God heb gekregen. En ik heb veel voorrechten als vrouw. Zij zijn in de Koran en Ahadith³ vastgelegd; de Islam is een zeer vrouwvriendelijke godsdienst. Er staat bijvoorbeeld in, dat er bij het huwelijk een contract moet worden opgemaakt. Je houdt als vrouw je eigen bezittingen en de vrouw krijgt een bruidsschat. Dat is haar eigen bezit.

Omaima: Omdat de vrouw meestal niet buitenshuis werkt moet haar toekomst worden veilig gesteld als de man zou overlijden of als zij gaan scheiden. Veel mensen hier begrijpen dat verkeerd en denken, dat de bruid gekocht wordt. Maar de bruidsschat is het bezit van de vrouw!

Tegenwoordig vragen veel vaders een erg hoge bruidsschat wat een belemmering wordt voor het huwelijk. Daardoor gaan de jonge mannen vaak een bruid zoeken in het buitenland. Dit overvragen van de man door de vader van de bruid gaat ook tegen de bedoeling in van de Islam.

Khadidja: Echtscheiding wordt binnen de Islam gezien als iets dat gebeuren kan en is daarom ook toegestaan. Het huwelijkscontract wordt heel zakelijk bekeken en daarin wordt de waarde van de bruidsschat vastgesteld. Je kunt daarvan een gedeelte vragen als je trouwt en een gedeelte laten vastleggen voor als je zou gaan scheiden. En als ik een zaak heb, of als ik verdien dan heeft mijn man over dat geld niets te zeggen. Mijn man kan mij evenmin dwingen om mijn bezittingen te verkopen.

In de religie zitten in feite al veel sociale dingen ingebouwd. De man blijft bijvoorbeeld na een scheiding verplicht zijn kinderen te onderhouden. Dus hij moet zijn zoons verzorgen tot ze 18 zijn en zijn dochters tot ze getrouwd zijn of ook voor zichzelf kunnen zorgen. Dat is zijn plicht en niet vrijblijvend. De vrouw houdt de kinderen en als ze groot zijn mogen ze kiezen.

Is de positie van de vrouw in de samenleving ook vastgelegd en wijkt die af van de man?

Khadidja: De vrouw is dan toch de moeder en doet de meeste dingen thuis als ze kinderen heeft. Verder wordt van de vrouw ook verwacht, dat ze zich ontwikkelt. Er zijn uitspraken van de profeet waarin staat: zoek kennis. Dat is een verplichting voor iedere moslim, zowel man als vrouw, al zoek je de kennis in China. En als je leest in de Koran als God de mensen aanspreekt dan zegt Hij: gelovige mannen en vrouwen; Hij spreekt nooit alleen de mannen aan of alleen de vrouwen. Je wordt altijd samen genoemd. Dus een man is voor God niet meer waard dan een vrouw.'

Als de moedertaak de belangrijkste is hoe combineert een vrouw die taak met het zoeken naar kennis?

Khadidja: Als je nog geen kinderen hebt en als je kinderen groot zijn. En het is een pluspunt van de Islam, dat je vaak in groot-familieverband leeft, zodat de grootouders voor de kinderen zorgen. Je staat als vrouw en als gezin niet zo alleen. Er zijn altijd mensen die je helpen. Ook met de kinderen. Ik ga in september algemene gezondheidszorg studeren en dan neemt mijn schoonmoeder – wij wonen bij onze schoonouders in huis – een deel van mijn taak over. Mijn kinderen zijn met hen opgegroeid, dus is het voor hen hetzelfde als hun eigen moeder.

³ Ahadith: uitspraken en handelingen van de profeet; deze worden naast de Koran gebruikt om situaties van het alledaagse leven te verduidelijken.

Omaima: Dat is voor de oudere mensen ook goed. Zij worden ongelukkig zonder verantwoordelijkheid. Zo groeit er ook een andere visie op de zorg van kinderen voor de ouders. Dat is een wederzijds proces.

En als je man of je schoonouders het niet nodig vinden dat je gaat studeren?

Khadidja: Dan moeten ze wel een heel goede motivatie hebben. Ik word in mijn situatie eerder gestimuleerd. Maar dan spreek ik niet voor alle moslimvrouwen. Ik ken er wel waar dat moeilijker ligt. Dat is dan echter niet islamitisch.

Omaima: Over die maatschappelijke situaties kan ik wel wat voorbeelden geven. De tweede opvolger van de profeet, Omar, vond dat de bruidsschat veel te hoog was geworden. Hij vond het een slechte zaak, dat jonge mannen in plaats van te trouwen naar slechte huizen gingen. Omar was een zeer oprecht man en vond deze situatie slecht voor de samenleving. Dus moest de bruidsschat maar afgeschaft worden. Toen stond er een vrouw op en zei: 'kom nou, hoe haal je dat in je hoofd, dat kan helemaal niet. Dit is een recht voor vrouwen in de Koran vastgelegd en dat mag je hen niet ontnemen. En Omar gaf haar gelijk. Toen zei iedereen: oh, een vrouw kan het besluit van Omar veranderen. Dat heeft heel veel indruk gemaakt. Vóóordat de Islam er was, was een vrouw namelijk niet meer dan een koe, die je kon kopen en die je kon wegsturen. Als een vrouw weduwe werd en een man gooide zijn mantel over haar heen, dan was ze van hem.

Uit dit verhaal over Omar kun je zien, dat al direct na het overlijden van de profeet, die neiging om vrouwen te onderdrukken weer bovenkomt, dat is steeds blijven bestaan en gaat ook nu nog door. Terwijl de profeet het op allerlei manieren door de openbaring van de Koran heeft afgeschaft en gezegd heeft: de vrouw is gelijkwaardig aan de man. Maar dat stiekeme gevoel bij de man: ik ben toch beter, dat is gebleven. Dat is eigenlijk in elke godsdienst. In veel landen van de Islam komt het er in feite op neer, dat de vrouw veel minder rechten heeft. Dat komt enerzijds door de cultuur, maar ook door veel onkunde.

Kennis doorgeven

Sariye: Dan kom je toch terug bij dat voorschrift: vergaar kennis, zowel man als vrouw.

Omaima: Tot voor kort was er bij ons in Egypte een wet, die stelde, dat als een man een tweede vrouw trouwde, hij toestemming moest vragen aan zijn eerste vrouw. Dat is netjes. Dat was in 1979 en het was een goede wet. Nu is er een onderzoek gaande om dit te veranderen. Maar het zou verschrikkelijk zijn als haar rechten aan de vrouw weer ontnomen zouden worden. Dat is onmenselijk en de profeet zegt, dat je menselijk met elkaar moet omgaan.

Nog een voorbeeld: toen ik acht jaar geleden vertrok uit Egypte was het nog zo, dat een vrouw officieel van haar man gescheiden kon worden zonder dat ze er zelf iets van wist. Een vrouw kan dus maanden met haar man in zonden leven en bij hem wonen zonder te weten dat hij van haar gescheiden is. Sinds enkele jaren is dat veranderd en moet de vrouw formeel kennis van de scheiding krijgen. Dat is wat ik bedoel. Het is niet de onwetendheid van die man; het is gewoon macht van de man en misbruik van de vrouw.

Sariye: Eenmaal in de maand, de laatste zondag, hebben wij als moslimvrouwen een bijeenkomst in Den Haag. Daar wordt een inleiding gehouden, samen gegeten en gediscussieerd. Het zijn vrouwen van allerlei nationaliteiten, ze komen vanuit heel Nederland,

van verschillende culturen en achtergronden, maar ze zijn allemaal moslim. Deze vrouwen moeten zich ervan bewust worden dat ze moslim zijn en in één God geloven en dat er bij ons moslims geen scheiding is tussen wat de Koran leert en de maatschappij. De Islam is een levenswijze door Allah gegeven.

Khadidja: Het grijpt in alle facetten van het leven in en kan niet van elkaar gescheiden worden. Het is dus belangrijk, dat vrouwen weten wat hun rechten zijn als moslim en dat de vrouwen die daar komen en de Nederlandse taal verstaan het thuis weer doorgeven aan andere vrouwen.

Hoe komt het, dat die vrouwen hun recht, dus de Koran, niet kennen?

Khadidja: Ik denk toch, dat het komt omdat veel mannen het niet belangrijk vinden. Wel dat de vrouwen aan godsdienst doen, maar niet dat ze gaan studeren.

En als die vrouwen thuis komen gaan zij hun man op haar rechten wijzen in de Koran? Dat geeft toch problemen?

Omaima: Ja, dat kan. Maar het is de bedoeling, dat er een gesprek tussen man en vrouw op gang komt. Het zijn toch ook de plichten van de man! Als je als vrouw je rechten hebt moet je je rechten weten. Die moet je als vrouw ook hard maken. En als er problemen ontstaan moeten wij die als moslimvrouwen zelf maar proberen op te lossen, tussen man en vrouw onderling. En als ze haar rechten dan niet krijgt zal zij er in elk geval voor zorgen, dat bijvoorbeeld haar dochter niet hetzelfde lot treft. Daarom vind ik dat de emancipatie van de vrouw parallel moet lopen met de emancipatie van de man.

Sariye: Niet alleen de vrouw, maar ook de man moet volgens de Koran kennis vergaren. Zo ben je als vrouw ook verplicht als je meer weet dan je man hem te onderrichten.

Omaima: Ik geef in Tilburg taallessen en vorming en door de Marokkaanse vrouwen is gevraagd om een cursus over de Islam. Eens per 14 dagen organiseer ik zo'n cursus. Het zou enorm belangrijk zijn als dit overal in het land gebeurde. Er is zoveel onwetendheid over wat de Koran leert en wat de cultuur de mensen daarentegen oplegt. Heel vaak leeft het idee bij de Marokkaanse mensen, dat vrouwen niet naar de moskee mogen om te bidden. Dat is niet juist. De profeet heeft gezegd — en dat is een bekende Ahadith - jullie mogen de vrouwen niet verbieden naar de moskee te gaan. Ook hier is vaak onwetendheid de oorzaak. Soms wil een man in de Oosterse cultuur niet, dat zijn vrouw door andere mannen wordt gezien. Als hij dan te horen krijgt: ik heb jouw vrouw gezien, dan is dat alleen al een belediging voor die man. Ik ben er zelf verbaasd over dat dit in onze tijd nog leeft.

Voor de mensen die naar Europa komen zijn angstig, dat ze van hun cultuur vervreemden. Zij weten hun regels niet precies, ze worden angstig voor elkaar en dan proberen zij zo fanatiek mogelijk te leven om zichzelf en hun kinderen te beschermen tegen bepaalde amorele ideeën in de Nederlandse samenleving. De mannen verbieden hun vrouwen bepaalde dingen omdat de sociale controle onder die Marokkanen dan gaat werken.

Ik heb in mijn land een goede opleiding gehad en toch was ik ontzettend bang toen mijn kinderen in deze Nederlandse samenleving werden geboren, hoe het later zou moeten als ze

groter zouden zijn. Toch zijn er mensen in Nederland met wiens ideeën ik het wel eens ben en die goede ideeën hebben, maar met hen kom ik nauwelijks in aanraking. Ze zijn er vaak niet in geïnteresseerd om met buitenlanders te praten.

Wij proberen dus in die cursussen te stimuleren, dat vrouwen de moskeeën meer gaan bezoeken en dat alle meisjes, die nog niet getrouwd zijn weten, dat zij recht hebben op een bruidsschat en een huwelijkscontract. Daarin kunnen ze allerlei voorwaarden laten opnemen, die voor de vrouw belangrijk zijn bijvoorbeeld dat ze buitenshuis willen werken, dat ze hun familie in het moederland mogen bezoeken, enz. Vaak reageren ze: als ik dat allemaal in het contract laat zetten wil hij niet meer met me trouwen! Dat is met mijzelf in Egypte ook gebeurd. Mijn aanstaande man wilde mij het recht niet geven, dat ik zelf zou kunnen scheiden. Toen is het huwelijk niet doorgegaan. Dat gebeurt in Egypte heel veel. Hij vindt zichzelf dan geen echte man als ik bij hem weg kan gaan. Dus in feite is de cultuur dan machtiger dan de godsdienst.

Feminisme en godsdienst

Zien jullie in dat bewustwordingsproces van moslimvrouwen overeenkomsten met de weg van christenfeministen?

Omairna: Ja, dat is volgens mij precies dezelfde manier.

Khadidja: Alleen willen wij niet van het rollenpatroon af. De rol van de moeder is in de Islam heel belangrijk. Er is een Ahadish over de moeder. Daarin vraagt iemand aan de profeet: wat is het beste gezelschap. En dan antwoordt de profeet tot drie keer toe: je moeder. Pas na de vierde vraag antwoordt hij: je vader.

Ik denk wel eens: er worden in Nederland allerlei buitenissige dingen geaccepteerd, behalve het moslim-zijn. Het zijn zogenaamd allemaal zielige vrouwen, die meters achter hun man moeten lopen en die niets te vertellen hebben. Als een Nederlandse vrouw moslim wordt vindt men dat onbegrijpelijk. Men denkt onmiddellijk, dat je erop achteruit gaat.

Er is een andere uitspraak van de profeet: het is de edelmoedige van karakter, die goed is voor vrouwen en het is de verdorvene, die hen beledigt.

Omaima: Als je maar weet wat je rechten zijn. Ik was als moslim opgevoed, maar toen ik naar de universiteit ging in Egypte was ik ineens heel links, communistisch en heel feministisch. Van de Islam moest ik niets meer weten. Toen leerde ik mijn man kennen, een Nederlander en vroeger priester in de katholieke kerk, die tot de Islam was overgegaan. Door hem heb ik weer oog gekregen voor het goede in de Islam. Als de Islam goed wordt nageleefd hoeft er voor mij geen feminisme meer te zijn. Ik wil andere vrouwen helpen emanciperen, maar door de Islam. Ze bewust maken van hun situatie, zodat zij zelf voor hun rechten opkomen. Ik weet zeker, dat als veel feministen in Nederland een geestelijke motivatie zouden hebben als christen, jood, hindoe, of wat dan ook, dat zij ons dan ook meer als mensen zouden zien. Dat wij als buitenlandse vrouwen op een gegeven moment ook onze eigen verantwoordelijkheid voor ons leven willen dragen.

Ik maak me er bijvoorbeeld erg ongerust over, dat het vormingswerk onder de Marokkaanse vrouwen moet worden gestopt. Sommigen hier begrijpen niet, dat Islam en samenleving niet gescheiden kunnen worden. Zij vinden, dat cursussen over de Koran niet nodig zijn in het welzijnswerk. Maar alleen uit de Koran kunnen die vrouwen hun rechten leren en dan

emanciperen. In de ogen van de critici is dat godsdienstondericht en geen emancipatiewerk. Ik zou het erg fijn vinden om een dialoog met christen-feministen aan te gaan.

Khadidja: Kijk, als we gesprekken hebben met andere vrouwen met een godsbesef dan zouden die voor de samenleving veel kunnen betekenen.

Omaima; Het zou heel goed zijn, tenminste als het een gelijkwaardige dialoog wordt. Ik denk, dat wij onder precies dezelfde omstandigheden lijden als de christen-feministen. Wij lijden onder de interpretatie van bepaalde regels op zo'n manier, dat ze alleen mannen ten goede komen; de ontkenning van ware rechten, die de vrouwen hebben. Het is glashelder, maar toch wordt het niet toegegeven.

Drs. Jan Slomp, Het gemengde huwelijk (Moslims-Christenen), Kok, Kampen.

Ahadith: uitspraken en handelingen van de profeet; deze worden naast de Koran gebruikt om situaties van het alledaagse leven te verduidelijken.

Voor wie verder wil lezen:

- *J. Slomp en G.M. Speelman Lezen over moslimvrouwen, bibliografie over vrouwen in de Islam, Dienstencentrum Ger. Kerk, Leusden.*

Ria Beckers: Er is echt een heleboel aan de gang! (1984)

Sieth Delhaas

Wending, december 1984

Inleiding

Eind 1982 zei Ronald Reagan: 'Als natie zijn wij verplicht alles te doen om de mogelijkheid van een kernoorlog te verkleinen, zodat wij ons moeten uitrusten met een onwankelbare afschrikking. Voor dit doel sluiten wij het raam van kwetsbaarheid door middel van een omvangrijk programma ter modernisering van onze strategische strijdkrachten.'

Bij die woorden komt mij een beeld voor ogen van een onneembare vesting. Onneembaar, omdat Reagan en zijn medestanders er zeker van zijn, dat een voerbare en winbare kernoorlog binnen hun bereik ligt. Wij als bondgenoten hebben ons tot onderdeel van dat totale afschrikkingssysteem laten maken. Onderdeel zijn van die dodelijk veilige vesting betekent: niet meer aanspreekbaar willen zijn voor Rusland en zijn partners.

Het betekent bovendien: alle krachten investeren in de eigen vesting: de arme landen verder uitzuigen om de Westelijke burcht en zijn bewoners in leven te houden.

Een gesprek met Ria Beckers

Uitvalswegen

Zie jij nog uitvalswegen voor Nederland uit die vesting?

Ria: 'Ik zou hier niet zitten als ik daarin niet geloofde. Het is heel moeilijk om uit te breken. Maar de middelen zijn er en je ziet ook aan alle kanten de tekenen ervan. Het probleem is om dat te laten doordringen tot de toppen, die alles beslissen. Die politieke, economische en militaire macht die één lijn trekt en dwars door alles heen gaat.'

Het zou bijvoorbeeld doodnormaal zijn als ook de Europese landen in Genève zouden meepraten en niet alleen Rusland en Amerika daar tegenover elkaar zouden zitten. Dat is een opening, die wel wordt aangedragen, maar nog niet in daden is omgezet.

Dat is de politieke druk, die je probeert uit te oefenen en die je probeert te laten aansluiten op allerlei initiatieven, die elders in Europa of de wereld worden genomen. Ook de aanhang van de vredesbeweging in de V.S. zie je steeds groeien. Dat is heel belangrijk.'

Hebben onderlinge contacten tussen Oost en West op niet-politiek niveau ook dat uitbrekende effect?

Ria: 'Ik zou bijna zeggen: dat kan niet uitblijven. Je moet, als je praat over vredesbijeenkomsten in Oost-Europa, incalculeren, dat veel van wat daar officieel gebeurt, ook van staatswege is goedgekeurd. Dat wil zeggen dat het ook een element is van het spel, dat het regiem speelt. Maar als ik zie, wat er gaande is in de kerken in de DDR, de Berlinerkonferenz, die in september in Praag is gehouden, waar ook Prof. Schillebeeckx is geweest en mensen met heel goede politieke contacten, dan komt dat wel weer door naar de politieke partijen. Ik ben ervan overtuigd, dat, wil er concreet iets veranderen, dan moeten we die gesloten vensters openbreken en dan moet dat van onderop komen.'

Die discussie Oost-West en Noord- Zuid wordt vaak aan elkaar gekoppeld. De oplossing is echter toch niet zó simpel, dat als ons bewapeningsgeld over de Derde Wereld wordt uitgesmeerd daar de problemen zijn opgelost?

Ria: 'Nee, zo simpel ligt dat niet. Natuurlijk hangt ontwapening en ontwikkeling nauw samen. Maar het is alsof het als politiek argument nauwelijks aanslaat. Maar in het rapport van de Verenigde Naties Ontwapening-Ontwikkeling uit 1982 heeft men aangetoond – en dat geldt evengoed voor de Westerse landen hoe meer een land uitgeeft aan bewapening, hoe slechter dat is voor zijn economie. Sindsdien zijn ervan de Amerikaanse rekenkamer waarschuwingen naar Reagan gekomen, dat die bewapeningsuitgaven schadelijk zijn voor zijn economische groei. Wapens zijn consumptie en niets meer. Dat werkt niet door!

Je kunt dus niet alleen het argument laten gelden: bewapening is slecht voor de arme landen, maar bewapening is slecht voor elke economische ontwikkeling. Ik vind het ook een ijzersterk argument om straks het conversieverhaal, waarmee Pax Christi hard bezig is, aan de orde te stellen. In die ontwikkeling van de arme landen gaat het in feite om de verdediging van de machtspositie van de rijke landen. Dat blokkeert de ontwikkeling van de Derde Wereld. Het zijn niet alléén de uitgaven, die we anders gaan besteden om daar de honger op te vangen, het is: de mensen geen kans geven om hun eigen ontwikkeling aan te gaan. Die krijgt Nicaragua niet, als het aan een aantal Westerse landen ligt, en de andere Derde Wereld landen evenmin, tenzij ze geld in het laatje brengen om er handel mee te drijven. Dat is ook het Nederlandse beleid.'

Taal

Tijdens het kruisraketten debat in juni jl. heb jij heel duidelijk het versluierende taalgebruik doorbroken. Je stelde: het gaat niet om wapenbehéérsing, maar om overwicht. Waarom die versluierende taal in de politiek?

Ria: 'Ja, wist ik het maar! Het ene antwoord is, maar dan doe ik mensen misschien onrecht: het gaat om machtsposities en het behouden daarvan. Ik zie ook mensen in Nederland, die vinden, dat het voortbestaan van het kabinet belangrijker is dan een éénduidig besluit van geen plaatsing van kruisraketten. Die zeggen: daar kan ik straks nog net onderuit en dan redden we nog dat kabinet.'

Gaat het alléén om macht?

Ria: 'Het behouden van een machtspositie is wat anders dan persoonlijk je macht willen uitoefenen, maar feit is, dat je je aan een partij, aan een manier van denken hebt verbonden.

Je gelooft er heilig in, dat je de wereld voor oorlog kunt behoeden, door de bewapening aan beide kanten zo evenwichtig mogelijk te houden. Je ziet dat het niet lukt, maar je houdt vol en op een gegeven moment zie je niet meer welke machtsfactoren daarin een rol spelen. Ik denk, dat dat ook typisch onze mannelijke maatschappij en onze mannelijke opvoeding van mensen is, die de dingen naar hun hand zetten.

Oorlog en vijanddenken sanctioneren doet ook de bisschop, die de wapens zegent: wij zijn met een heilige zaak bezig. Wat Khomeini heeft in zijn extreme vorm! Een ideologische of religieuze rechtvaardiging.

De Griekse wetenschapper Pythagoras had zes eeuwen voor Christus al zo'n stelling: er is een goed beginsel, dat de orde heeft geschapen: het licht en de man. En een slecht beginsel, dat de chaos schiep: het donker en de vrouw. Zo hoor je Reagan nu spreken: de orde: het licht, de Verenigde Staten – góéd; de chaos: het donker, de Sovjet Unie – slecht.

En punt drie over versluierende taal: dat doen politici als ze dingen aan mensen moeten verkopen, die ze eigenlijk niet kunnen verkopen. Bijvoorbeeld als je over het bestaansminimum praat en de mensen roepen: we kunnen er niet van rond komen en de politici gaan grafiekjes tekenen en je discussieert vervolgens over grafiekjes.'

Toch zijn er grote groepen mensen, die die moeilijke taal wel slikken!

Ria: 'Dat is waar politici doorgaans op mikken: wij zijn deskundig en dan moet je vooral zorgen, dat het deskundig klinkt. Men mikt nog steeds op het feit, dat de meerderheid zich wel bij het gezag neerlegt. En laten we eerlijk zijn, na de oorlog is de inrichting van onze verzorgingsstaat ook zó geweest, dat men er redelijk op mocht vertrouwen, dat de overgrote meerderheid het wel best vindt wat er gebeurt en inderdaad rustig gaat slapen, zoals van Agt zegt: want wij waken over u.

Toch zou ik daar de komende tijd niet zo gerust op zijn.'

Wat moet er versluierd worden met die taal? Iets góéds behoeft je toch niet te versluieren?

Ria: 'Nee! Ik zit al heel lang met dat probleem. Ik heb in 1980 bij de algemene beschouwingen voor het eerst in de Kamer, wat ik toen de Binnenhof subcultuur noemde, het taalgebruik van politici aan de orde gesteld en het discussiëren over dingen, die mensen heel direct raken. Dat gebeurt in heel abstracte taal, zodat elke verbinding verbroken wordt.'

Hoe haal je de taal en de werkelijkheid weer bij elkaar? In een democratie kunnen mensen toch pas een eerlijke keus maken als er duidelijkheid is?

Ria: 'Dat is nog een stap verder. Los van het verhullende taalgebruik, dat je niet wilt gebruiken, probeer je integendeel concreet de effecten te laten zien van politiek handelen.'

Daar heb je nauwelijks woorden en mogelijkheden voor als het gaat om de gevolgen van een nucleaire oorlog, de miljarden, die naar de bewapening gaan, de ellende in de Derde Wereld. Maar ik geloof niet, dat dat het punt van de discussie is. Ik denk, dat mensen hier en in de Oostbloklanden zich heel goed realiseren wat er aan de hand is en zich daarbij ook wel voorstellingen kunnen maken. Ik denk toch, dat de blokken langzamerhand uit elkaar zullen vallen; dat we als één Europa samen moeten gaan kijken: hoe richten we Europa in. Hoe zorgen we samen voor veiligheid.

Ja het is al begonnen! Kijk maar naar Polen en Roemenië. Er is écht een heleboel aan de gang. Hier ook! De Europese landen laten zich straks heus niet meer door de V.S. zeggen wat ze wel en niet moeten doen.'

Sociale Verdediging

Als onze regering voorgeeft bewapening te willen terugdringen, moet de bevolking dan niet tegelijkertijd vertrouwd worden gemaakt met een vorm van sociale verdediging?

Ria: 'Kijk, zolang je als regering gelooft, dat je bezig bent met wapenbeheersing vind je andere methoden niet nodig. Lubbers zei tijdens het debat in juni, toen ik hem voorhield, dat de wapenwedloop een vicieuze cirkel was geworden waar we niet meer uitkomen: wie onder alle omstandigheden plaatsing uitsluit, sluit de weg tot wapenbeheersing uit.'

We hebben dat dertig jaar gedaan, wapenbeheersing via onderhandelen. Het enige resultaat is: meer wapens. En wat geeft hij voorrang? Die onderhandelingen voor wapenbeheersing, implicerend: meer wapens aan beide kanten. En als je al kernwapens inlevert dan komen er toch sterkere en nog vernietigender conventionele wapens. Voor een werkelijk alternatief is men gewoon niet in. Men wedt op veiligheid door bewapening en dat is niet te doorbreken.

Tijdens het kabinet Den Uyl heeft onze minister van Wetenschapsbeleid Trip dat onderzoek van Sociale Verdediging opgenomen, want we hadden toen een Ontwapeningsnota naast de Defensienota. Daarvoor is toen de Commissie Niessing ingesteld, die met tien aanbevelingen is gekomen. Twee zijn ervan opgepakt en dat dreigt nu helemaal dood te bloeden. Er blijft niets van over.

En ik denk toch, dat dat het probleem is. We kunnen wel wat aangeven als we aan een alternatieve verdediging denken, bijvoorbeeld 'Solidariteit' in Polen en de opstand in Hongarije. Maar als we in de Westerse landen aan zoiets denken moeten we toch een andere

kant op, want bewapening heeft alles te maken met economie. Dat betekent, dat je je economie anders moet opbouwen. Niet meer naar die grote machtsstructuren, die enorme bedrijven, de bewapeningsindustrie, de heel grote concerns, die alles voor het zeggen hebben, die maatschappelijk en politiek niet meer bestuurbaar zijn. Maar kleinschalige bedrijven, waar mensen zelf verantwoordelijkheid hebben en die dingen produceren om het product dat zinnig is. Niet almaar produceren om er geld mee te verdienen omdat je dat nodig hebt. Die andere economie behoort bij een andere vorm van verdediging.'

Dat betekent, dat je je eigen samenleving en de bestaande democratie onder kritiek gaat stellen?

Ria: 'Wat ik eronder versta is, dat mensen in de maatschappij zélf de waarden verdedigen, die ze belangrijk vinden. Dat kunnen ze alleen als ze er greep op hebben. Als je bijvoorbeeld de elektriciteitsvoorzieningen voor het hele land kunt afzetten met twee centrale knoppen, of het hele bevolkingssysteem in twee computers hebt zitten, die je centraal bedient, of als je zo'n voedselvoorziening hebt, dat, als erop een zeker moment geen aanvoer meer is, de hele randstad honger lijdt – dan ben je zo kwetsbaar in je economische systeem, dat je een alternatieve verdedigingsvorm nooit meer van de grond krijgt. Maar als mensen het normaal vinden om over dingen mee te praten, als alles gedecentraliseerd is, dan geef je jezelf de mogelijkheden in handen om qua verdediging iets op te bouwen.'

Dat betekent dus, dat ondanks de inspraakgolf, die in de jaren zeventig over Nederland is gegaan, de bevolking toch niet voldoende heeft opgelet, dat ze zich integendeel alles heeft laten af pakken. En anderzijds kun je je afvragen: wil de overheid die sociale verdediging wel?

Ria: 'Ik denk, dat je het zo zou kunnen zeggen: de manier waarop we ons verdedigen past bij de manier waarop we onze welvaart opbouwen. Het is het recht van de sterkste! Het viert hoogtij in onze economie en in onze samenleving. En als je praat over sociale verdediging in die context, dan is dat voor het hele complex, waarin ook het merendeel van de politiek zich bevindt, iets heel wereldvreemds. En dan konden ze wel aardig zijn in het kabinet Den Uyl en zeggen tegen de PPR: nu mogen jullie iets aan sociale verdediging doen, maar dan is de vraag: wat betekent het voor henzelf? Voor ons betekent het: wij willen een heel andere maatschappij, gebouwd op solidariteit, op vrijheid van mensen en kleinschaliger. Neem de alternatieve energie! Dat kon nooit, omdat al het geld naar onderzoek voor kernenergie en gevestigde energie ging.'

Is een groot deel van de bevolking zo langzamerhand niet rijp voor burgerlijke ongehoorzaamheid?

Ria: 'Ik wil allereerst dit zeggen: ik hoor te veel hardop denken alsof we de kruisrakettendiscussie al verloren hebben. Dat hebben we niet. Het kabinet kan – ergens tussen '86 en '88 – alleen maar plaatsnemen als de bevolking dat wil. Mensen vragen soms aan mij: welke openingen zijn er nog in het parlement? Waar kunnen we bij aansluiten? Nu, die openingen liggen er nog bij tientallen! Er is bijvoorbeeld ook iets heel positiefs in het besluit van Lubbers. Voor het eerst is Nederland uitgebroken uit het bondgenotenverhaal, waarin gezamenlijk opgetreden wordt tegen de Sovjet Unie. Aan de manier waarop men de Sovjet-Unie heeft benaderd, heb je nu niet veel, maar het feit op zich is wel te gebruiken! Die bilaterale stap van Nederland is een unicum en een precedent. Dat precedent biedt mogelijkheden voor de toekomst. Er kunnen geen principiële bezwaren meer gemaakt worden

om bijvoorbeeld met Denemarken, België en andere landen van de NAVO eens een initiatief te nemen en je te richten tot de Oostbloklanden. Van den Broek zal nooit meer kunnen zeggen: Nederland opereert alleen binnen het bondgenootschap. Daarom vind ik: er is niets verloren. Er wordt ook niet gebouwd in Woensdrecht. De vredesbeweging moet Woensdrecht heel hard vasthouden. Ook internationaal moet er gewerkt worden. Er moeten een aantal dingen op tafel komen waarover concreet gediscussieerd kan worden. Niet in politieke taal – wat is nou óns program voor veiligheid en wat zetten wij er tegenover.'

Dus toch een vorm van sociale verdediging?

Ria: 'Ja, eerst wapenvermindering en dan sociale verdediging. En wat ik het aller moeilijkste vind: we zullen in de komende jaren nog verder moeten komen met het overtuigen van mensen op argumenten. We moeten nu alles op alles zetten voor de parlementaire besluitvorming in november '85. En, ik moet zeggen, dat als dit parlement tegen, wat voor mij toch écht de meerderheid van de bevolking is, die deze argumenten heeft, zou besluiten hier kruisraketten te zetten – dat ik dan mezelf ook zo langzamerhand ga afvragen van welk parlement ben ik lid? Wat is de functie van zo'n vertegenwoordiging? Ik vind dat een ontzettend moeilijke kwestie, waarvoor niet alleen alle burgers komen te staan, maar met name de burgers, die deel uitmaken van zo'n parlement dat zo'n besluit goedkeurt.

Ik heb over democratie tamelijk vergaande ideeën. Ik vind, dat elke tijd de democratie opnieuw inhoud moet geven. Voor het eerst in de geschiedenis hebben wij te maken met problemen, die ver buiten onze generatiegrenzen en onze landsgrenzen hun consequenties hebben.'

Hoe zie je je eigen positie daarin?

Ria: 'Zolang ik mogelijkheden zie zal ik lid zijn van het parlement, dat de bevolking vertegenwoordigt. Maar ik zal mijn uiterste best blijven doen, dat het ook die bevolking vertegenwoordigt. Ik heb me erg gestoord aan één zinnetje in de troonrede dit jaar: ware vrijheid luistert naar wetten! En als je dan bedenkt, dat het bestaansminimum van mensen de laatste jaren zo ontzettend is uitgehold. Wat is vrijheid als je je hoofd niet meer boven water kunt houden? Maar misschien zit daar nog iets van die ware vrijheid van mensen om bij ernstige gewetensconflicten tegen die wet heel bewust 'nee' te zeggen.'

Annekee Schilthuis: Kerk zijn in een nieuwe gemeenschap van vrouwen en mannen (1984)

Sieth Delhaas

de Bazuin, 30 maart 1984

Inleiding

Eeuwenlang hebben mannen in de theologie naar de waarheid gezocht. Die waarheid heeft meer onderdrukking dan bevrijding gebracht; tegengesteld dus aan de boodschap van het evangelie, dat de kerk zegt te brengen. Sinds kort komen vrouwen meer en meer aan het Woord. En het laat zich aanzien, dat zij in de theologie meer op zoek zijn gegaan naar de dagelijkse werkelijkheid.

Over die ervaringen vertelt Annekee Schilthuis-Stokvis (49). Zij werkt sinds 1978 als parttime studie-secretaris bij de sectie 'De Vrouw in Kerk en Samenleving' (VKS) van de Raad van Kerken in Nederland. In die functie staat zij als het ware op de grens van het oude patriarchale gebeuren, dat tot nu toe kerk heet, en een nieuwe gemeenschap van vrouwen en mannen, waarop zij ondanks alles toch nog hoopt.

Meetlat

Kijkend naar dat oude, nog springlevende patriarchale deel van de kerk waagt Annekee de vraag op te werpen: 'Leven de kerken de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens zélf wel na ten aanzien van de vrouw?' Herhaaldelijk kunnen we lezen hoe met name de kerken opkomen voor verdrukten en armen, en oproepen laten horen om naastenliefde te betrachten, maar hoe zit dat binnen de eigen muren van het instituut? Voor Annekee is dat heel simpel: 'We zijn bezig met gelijkwaardigheid en intussen is de kerk een instituut waar de dominantie nog steeds triomfeert. Ik ben op die idee gekomen van de rechten van de mens door Rosemary Radford-Ruether, de Amerikaanse feministische theologe, toen zij in 1980 in Nederland sprak. Zij had in Amerika een vereniging opgericht van de rechten van de mensen in de kerk. In Europa zijn ook dependances opgericht. Toen dacht ik: verdraaid, dat is het ook!'

Deze meetlat is voor haar en de andere vrouwen uit haar sectie-VKS een instrument geworden om de onderdrukking en achterstelling in de kerk metterdaad aantoonbaar te maken. Een andere meetlat is de zogenoemde toetsingslijst die zij aan de Raad heeft aangeboden en die intussen ook is aanvaard. In die lijst wordt o.a. gesteld, dat als de kerken werkelijk ernst maken met de gelijkwaardigheid van de vrouw in alle opzichten, zij er voor moeten zorgen, dat binnen vijf jaar de verhouding vrouwen-mannen in alle mogelijke bestuursorganen, enz.

enz. 50-50 is. Niet omdat de sectie zo vast zit aan getalsmatige gelijkstelling, maar om de kerken uit te dagen daadwerkelijk te laten zien hoe groot hun *'welwillendheid'* en hoe serieus hun *'ernst'* is om tot een vernieuwde gemeenschap te komen. Dat deze inhaalmanoeuvre niet vanzelf zal gaan staat vast. Daarom ziet de sectie-VKS o.a. als haar taak activiteiten te organiseren, zoals kadertrainingen, omdat vrouwen een achterstand hebben in ervaring, waardoor hun de moed ontbreekt om in de beleidsvoering mee te doen.

Daarbij zullen heel wat belemmeringen moeten worden opgeruimd om het werk in de kerk voor vrouwen – als ze er überhaupt nog heil in zien – aantrekkelijk te maken. Vergadertijden zullen moeten veranderen; taal en methode van vergaderen zullen menselijk moeten worden gemaakt.

Annekee: 'Ik merk zelf steeds hoe moeilijk het is. Soms vraag ik me af: waar ligt mijn grens?' Ze laat een overzicht zien van de getalsmatige verhouding van vrouwen en mannen in de tien verschillende secties van de Raad in 1980 en 1984. Er is notabene nauwelijks vooruitgang in het aantal vrouwen uit af te lezen. De sectie geloofsvragen telde in 1980 twee vrouwen en negen mannen. Begin 1984 zijn dat er twee op dertien.

Haar bezoek als VKS-lid aan de Wereldraad van Kerken in Vancouver (Canada) vorige zomer heeft haar doen inzien, dat het kan: kerkzijn in een nieuwe gemeenschap van vrouwen en mannen. En dat niet slechts als een helende gemeenschap voor een klein groepje uitverkorenen, maar werkend voor de totale mensheid en schepping. Die persoonlijke indruk probeert Annekee nu in eigen land door te geven aan de verschillende kerken waar ze wordt uitgenodigd. Ze heeft in Vancouver ervaren dat het is waar gemaakt, dat vrouwen op basis van absolute gelijkwaardigheid kunnen en mogen functioneren. Wel hebben de vrouwen om dit te kunnen bereiken vooraf – en komend uit heel verschillende landen en culturen – een driedaagse vóórconferentie gehouden, waarin zij als het ware plannen hebben gesmeed en elkaar bemoedigd hebben.

Annekee vertelt als voorbeeld van dat *'op eigen voorwaarden'* mee mogen doen de bijeenkomst rondom het thema *'leven, een geschenk van God'*. Vooraan op het podium stond een Afrikaanse vrouw met haar zes maanden oude baby. Ze stond daar heel sterk en vastberaden. Ze vertelde aan de driehonderd mannen en vrouwen haar persoonlijke ervaringen van haar moederschap. "De geboorte van mijn twee zoons heeft uren geduurd en bij deze dochter was ik lang ziek na een keizersnede. Maar toch, als ik wakker werd na een verdoving, voelde ik een geweldige vreugde bij de gedachte, dat ik deel had genomen aan het leven scheppend werk van God. In mijzelf en in de wereld was iets nieuws gemaakt."

'In die bijeenkomsten', vertelt Annekee enthousiast, 'is de vrouw echt zichtbaar geworden in echte wederkerigheid en respect. Die hele gemeenschap kreeg meer waarde door de lichamelijke en de symbolen van vrouwen. Ik ben ervan overtuigd, dat wij hier ook vormen moeten creëren waar deze dingen kunnen gebeuren. Dat is de enige manier om de kerk nog een toekomst te geven.'

Blote huid

Wat die eigen ervaring en lichamelijke betrefft heeft de sectie VKS zelf al drie jaar geleden een poging gedaan om dit de kerken in te krijgen. Samen met een tiental vrouwen, vanuit haar eigen problemen rond relaties en huwelijk en bezig met feministische theologie, is er, na een uitvoerige raadpleging van circa honderd vrouwen die ooit een kerkelijk huwelijk hadden

gesloten, een boekje uitgegeven. Deze *'Blikopener'* had als uitgangspunt: wat doet de kerk in relatieconflicten en waarom komen mensen niet eerder met hun problemen voor de dag? Waarom ontbreekt het vertrouwen naar de kerken toe, terwijl tegelijkertijd deze vrouwen toch veel van hun kerk in de figuur van pastor of medegelovige blijken te verwachten? Het boekje is gelardeerd met persoonlijke uitspraken van vrouwen over trouw, geloof, seksualiteit en jezelf-zijn, die er niet om liegen en die in het algemeen in kerkelijke kringen niet tot de *tale Kanaäns* gerekend kunnen worden. En hoewel er vijfduizend exemplaren van werden gedrukt en het ook door de Raad aan de kerken hartelijk werd aanbevolen, wordt er in kerkelijke kring niet of nauwelijks mee gewerkt. Komt het de gelovigen misschien wat al te dicht op de blote huid? Wél schaffen vrouwen het zich aan en doen er haar eigen voordeel mee.

Gelukkig bestaat het werk van Annekee niet louter uit negatieve ervaringen. Annekee: 'Herman Fiolet (R.K.), secretaris van de Raad van Kerken, die deze zomer ook naar Vancouver ging en alles meemaakte, stimuleert ons de zaken in de vergaderingen harder te brengen.

Maar wij voelen tegelijkertijd de machteloosheid om over te brengen wat wij willen. Wij denken te veel, dat mannen het wel zullen begrijpen. Er is nog iets meer nodig, maar wat precies? Het beste werken concrete verhalen en voorbeelden.' Daarbij ziet Annekee een heel goede kans voor de feministische theologie. Deze kan door een eigen bijbelonderzoek een nieuwe aanzet geven tot wat het evangelie bedoelt voor mensen. Vooral de taal die wordt gehanteerd in de liturgie en de uitleg moet totaal veranderen. Sinds enkele jaren zijn er in ons land door vrouwen al zo'n vijftig liederen gemaakt, die gepubliceerd worden in het blad *'Vrouw en Woord'* dat de sectie VKS uitgeeft. Die liederen worden gebruikt in diensten, die vrouwen zelf organiseren. Maar voorlopig zit er nog slechts één vrouw tegenover veertien mannen in de sectie Eredienst van de Raad. Annekee: 'De feministische theologie zal in de kerken echt aan de orde moeten komen al zal dat niet makkelijk zijn. Teveel wordt deze vorm van theologiseren als onecht ontkend. Die confrontatie kan ook voor de feministische theologie zelf veel nut hebben. In zo'n confrontatie word je gedwongen duidelijk te maken wat het is. Vrouwen en mannen kunnen op die manier een proces met elkaar aangaan, waardoor je iets van elkaar gaat begrijpen.'

Incest-vrouwen

Onlangs stond op de lijst van vergaderingen van de Raad van Kerken te lezen: werkgroep Incest. 'Iedereen las dat natuurlijk', vertelt Annekee, 'en er werd direct gevraagd: hebben we ook al een werkgroep incest? Iedereen heeft dat gezien en het werd heel positief opgevat.'

Hoe dat woord op de lijst terecht kwam, heeft te maken met de rauwe werkelijkheid van godsdienst en incest waarin Ineke Jonker en met haar vele andere vrouwen verzeild raakten. Als lid van de Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling binnen het gezin (Postbus 44, 9350 AA Leek, tel. 05945-14898) en zelf eens slachtoffer, heeft zij aan Annekee en de VKS gevraagd: 'Kunnen jullie vanuit de feministische theologie iets met onze problematiek? Bovendien zouden wij onze verhalen als incest-vrouwen aan de kerken willen laten horen.'

Tijdens de voorlichtingsbijeenkomsten die deze vrouwen houden voor politiek, welzijnswerkers en scholen worden zij vaak met het feit geconfronteerd, dat vooral vrouwen uit godsdienstige milieus slachtoffer zijn geworden van incest. Ineke: 'Dat is natuurlijk niet zo verwonderlijk want de meeste mensen kwamen vroeger uit een godsdienstig milieu. Dat wordt

nu minder. Dat betekent niet, dat incest afneemt. Ik ben de vraag anders gaan stellen. Hoe komt het, dat incest in godsdienstige milieus net zo veel voorkomt als in andere? Is godsdienst wel bevrijdend voor mensen? Het was voor mij heel interessant. Ik ben zelf in twee godsdienstige tradities opgevoed en heb de onderdrukking ervan gevoeld. Op een studiedag over islam, jodendom en christendom en hoe vrouwen zich daarin vinden, heb ik duidelijk gezien, dat godsdienst voor vrouwen niet bevrijdend werkt. Ik zag dat ik gelijk had en ik wilde hiermee verder.

Toen ben ik naar Annekee gestapt. Wij hebben met een paar incest-vrouwen onze verhalen gepubliceerd in het blad vrouw en woord. Wij hebben gevraagd om reacties van vrouwen met dezelfde ervaringen en of feministische theologen zich wilden melden om met ons naar de achterliggende vragen te kijken. Ik dacht: ik kan wel alleen naar die kerken gaan, maar ik sta sterker, als dat samen met feministische theologen gebeurt. Die zijn er al mee bezig om te kijken of de bijbel wel zo bevrijdend is voor vrouwen.'

Van weerloos naar weerbaar

Intussen heeft Ineke, samen met de beide vrouwen, die zich als theologen hebben opgegeven, al een groot aantal vraaggesprekken met incest-vrouwen achter zich. Ineke: 'Die gesprekken werken op zich al therapeutisch. We vragen hun bijvoorbeeld hoe de bijbelse verhalen op hen af gekomen zijn, hoe de machtsverhoudingen binnen het gezin en de associatie met bijbelverhalen waren. Welke vrouwenfiguren in de bijbel hen aanspraken en wat hun vader voor hen betekend heeft. De ergste 'zonden', die deze vrouwen werden ingeprent komen telkens terug: ongehoorzaamheid tegenover de ouders en seksualiteit buiten het huwelijk. Je snapt wel, dat de meeste van deze vrouwen de kerk al lang opgegeven hebben. Ik hoop, dat als wij de resultaten van deze gesprekken naar buiten brengen, veel vrouwen in kerkelijke kring zich er in herkennen en dat dit voor hen bevrijdend gaat werken. Er moet zeker over het functioneren van het gezin een gesprek op gang komen. En een openbare discussie over de machtsverhoudingen van mannen binnen het gezin. Want het gaat niet alleen om vaders, ook om broers en ooms. Voor veel moeders en dochters wordt bijvoorbeeld in het bevrijdende van een echtscheiding weer teniet gedaan door de verplichte omgangsregeling. Dat bevordert juist weer mogelijke incest. Aan de andere kant krijgt moeder weer een nieuwe vriend, die als stiefvader weer als dader gaat optreden. Zo n man heeft dan tegelijk twee vrouwen. Dat is heel bedreigend.' En Ineke Jonker vervolgt: 'En van de Raad van Kerken verwacht ik, dat ze iets aan de machtsverhouding man-vrouw binnen de kerken doet.'

Annekee heeft door de concrete vraag van Ineke Jonker het gevoel gekregen: nu krijg ik contact met de realiteit. Nu wordt er een vraag gesteld vanuit de eigen situatie. Te midden van onze eigen kring gebeuren er dingen, die moeten worden gezien en gehoord. 'Ik ben zo blij en ik vind het zo moedig, dat deze vrouwen hun stem hebben laten horen, dat ze zich zo kwetsbaar hebben opgesteld en tegelijkertijd ruimte hebben gemaakt voor anderen. De kerken zullen nu moeten luisteren. En vanuit de feministische theologie moet worden bekeken: wat heeft de theologie aan deze mishandeling bijgedragen. Wat voor beelden leven er in de gezinnen? Het patriarchale en masculine komt in deze dingen tevoorschijn. In het verleden is de vrouw weerloos gemaakt door de kerk; zij zal de vrouwen nu moeten leren weerbaar te worden.'

Nel Woltring: De kerk is een bijzonder slechte moeder (1983)

Vrouw voert actie tegen vernieuwd r.k.-wetboek

Sieth Delhaas

OPZIJ, september 1983

Inleiding

De rooms-katholieke kerk heeft de Codex (kerkelijk wetboek) vernieuwd. Allerlei zaken, die tot nu toe als doodzonden en daardoor leidend tot excommunicatie omschreven stonden, werden geschrapt, maar abortus bleef staan. Rooms-katholieke vrouwen, die abortus plegen, worden dus nog altijd uit de kerk verbannen. Daarover zijn heel wat vrouwen ontzetten verontwaardigd. Een gesprek met één van hen: Nel Woltring.

In november wordt het nieuwe wetboek van de kerk van kracht. Het is een geheel vernieuwde uitgave van het wetboek van 1917. In dit wetboek, ook wel de Codex genoemd, zijn alle regels, gewoonten, voorschriften van de kerk verzameld. Tijdens het Tweede Vaticaanse concilie in maart 1963, gaf paus Johannes de 23^e het eerste sein tot herziening. Tot die vernieuwing behoort stellig, dat er van de 40 overtredingen, waardoor een gedoopte gelovige kan worden geëxcommuniceerd (uitgesloten van de sacramenten en uitgestoten uit de gemeenschap van gelovigen), nog slechts zes blijven staan. Deze delicten zijn o.a.: een aanslag op de paus, een bisschopswijding zonder toestemming van Rome, schending van het biechtgeheim en opzettelijke zwangerschapsonderbreking (abortus).

Engeltjesmaakster

Nel Woltring-van Gent (68 jaar) sinds drie jaar wonend in Emmen, voordien in Amsterdam en al 20 jaar betrokken bij de hoofdstedelijke studenten-ecclesia: 'Mijn mond viel open van verbazing toen ik in de krant over die excommunicatie bij abortus las. Mijn reactie: nooit geweten – en waarom dit anno 1983 nog laten gelden?' Voor haar, zelf moeder van zeven kinderen, samen met haar echtgenoot van huis uit goed katholiek, opgegroeid in het Brabantse land, is abortus in haar leven altijd een taboe geweest. Let wel, ik vind een kind een opdracht en ik denk, dat ik voor mezelf niet aan abortus zou denken, maar dan spreek ik vanuit mijn positie. Mijn man was arts, ik was erg vitaal en had hulp. Wij konden ons, bij wijze van spreken, zeven kinderen permitteren. In mijn jeugd was abortus iets waarover gefluisterd werd. Het kwam wel voor; buitenechtelijke kinderen of meisjes, die veel te vroeg met jongens het veld in waren gegaan. Die werden bij een 'engeltjesmaakster' geholpen. Wij met onze katholieke opvoeding wilden daarmee niets te maken hebben. Er waren natuurlijk

wel (artsen)aborteurs, ook heel betrouwbaar, die deden dat op eigen verantwoordelijkheid, maar waren strafbaar.’

Hartekreet

Waarom is Nel Woltring, nu ze deze problemen zelf al ver achter zich gelaten heeft nog zo bezig met dit onderwerp? Ze heeft er zelfs een notitie van negen signalen — een soort hartekreet — over geschreven ‘in primaire woede’ en deze naar allerlei vrouwenorganisaties en zelfs naar een bisschop gestuurd. ‘Ik vind, dat zulke regels van de kerk niets meer met het geloofsleven van vrouwen te maken hebben. Dat speelt nu nog heviger, na de benoeming van bisschop Simonis tot aartsbisschop van Utrecht. Hij is een verklaard tegenstander van abortus en staat, met zijn collega Gijssen uit Limburg afwijzend tegenover de aanvraag van katholieke ziekenhuizen voor een vergunning voor het verlenen van abortus. Die aanvraag is voor alle ziekenhuizen verplicht als de wet op de abortus van kracht zou worden. De katholieke ziekenhuizen zijn hierover met de Nederlandse bisschoppen in gesprek en stuiten op grote weerstand. Het r.k.-Radboudziekenhuis in Nijmegen heeft alvast laten weten deze aanvraag niet te zullen of te kunnen doen. De machtige handen van de kerk blijken dus ook daar de katholieke vrouwen van zich af te stoten. Met het — door de kerk ongewilde — resultaat, dat ze de vrouw daardoor juist dwingt haar zelfbeschikkingsrecht te hanteren of, zoals dr. B. Delfgaauw heeft gezegd: ‘zij herinnert haar aan de eerste wet van de moraal, dat alleen het eigen volwassen geweten in laatste instantie bindt.’ Dus niet het autoritaire geweten van de kerk of paus, die mijn authentieke geweten vooral in zaken waar het de sexualiteit betreft wil uitschakelen.’

Deze zaak is voor mijn man en mij 27 jaar geleden gaan spelen, toen ik in verwachting raakte van onze jongste. Ik was 41 en wij vonden, dat we met zes kinderen een voltooid gezin hadden. Plotseling bleek ik zwanger. Ik moet daarbij vertellen — dat is ook een stukje leven van heel veel katholieken — dat wij de pil, die nog maar nauwelijks bestond, niet accepteerden. Sterilisatie kwam helemaal niet ter sprake, voorbehoedmiddelen, oh nee, nog minder. De enige mogelijkheid, die voor ons over bleef en dan met pijn en moeite door de kerk getolereerd, was de periodieke onthouding. Wij hadden dit afgesproken: mocht er zich ondanks die periodieke onthouding toch een kind melden, dan zal dat evenzeer welkom zijn als alle andere kinderen. Eén van onze jongetjes kreeg in die periode (ik was anderhalve maand zwanger) sereuse meningitis, vergelijkbaar met nekkramp en stak mij aan. Ik was doodziek. In het ziekenhuis adviseerde de behandelende arts abortus. Mijn man zei: ‘waar baseer je dat op?’ Die arts haalde het voorbeeld aan van rode hond. Ik denk, dat er toen nog geen vruchtwateronderzoek bestond. In ieder geval, dat kind zou weg moeten. Mijn man heeft daarop gezegd: ‘Ik peins er niet over, geen abortus’. Hij heeft er met mij toen niet over gesproken. Later hebben we daarover hele discussies gehad. Ik vroeg me af: waarom heb je toen niet met mij gepraat? Mijn man zei: je was doodziek en kon niets verdragen en ik wist trouwens hoe jij er over dacht — nou dat laatste kon hij ook echt wel zeggen — en tenslotte wilde ik ook niet, dat jij de komende zwangerschapsperiode met zorg en angst om het kind zou lopen. Het kind is dus gekomen en gelukkig gezond.’

Andere gedachten

‘Toch zijn we geleidelijk aan tot andere conclusies gekomen. Maar daar doe je wel een aantal jaren over. Nu zeggen we dat in een relatie een overweging tot abortus iets is, dat beide

partners moet aangaan en dat — in ons geval — mijn man er niet zonder meer van had mogen uitgaan, dat een abortus bij voorbaat was uitgesloten. Bovendien vinden we nu, dat je noch als partner, noch als arts het recht hebt om alleen die beslissing te nemen. Wat mijzelf betreft: gegeven wat ik nu weet, namelijk waar je als vrouw allemaal doorheen gaat met een groot aantal kinderen, zeg ik: hoe zou ik zelf toen daarin beslist hebben? Nu heb ik daarover mijn twijfels! Ik denk, dat ik daardoor, als ik zoiets lees als nu met die Codex, denk: verdorie-nog-an-toe! Al die vrouwen, die haar eigen, voor hen persoonlijk heel dringende motieven hebben en in geweten vinden, dat ze het moeten doen!’

Wat Nel Woltring erg dwars zit, is dat ook nu nog de kerk de verantwoordelijkheid van vrouwen afpakt en als het ware tussen haar en God intreedt. ‘Als de mannelijke geestelijkheid in de kerk eens de moeite zou hebben genomen naar vrouwen te luisteren, zou dit delict nooit meer in de Codex terecht zijn gekomen’, meent zij.

Bisschop

In maart stuurde Nel haar ‘signalen’ naar één van de Nederlandse bisschoppen met een ‘ter nagedachtenis aan mijn moeder’, die toen 100 jaar geleden werd geboren. ‘Die 15 kinderen baarde en die ontstellend heeft geleden, toen zij een dood kind kreeg, waaromtrent de kerk haar nog leerde, dat zij dit ongedoopte kind later nooit in ‘de hemel’ zou aantreffen.’

Het antwoord van de bisschop op haar brief: ‘Ik heb mij ook verwonderd toen ik in de nieuwe Codex las, dat abortus provocatus voorkomt in het lijstje van daden waarop zonder meer een excommunicatie staat. Er staat in de Codex ‘bedrijven’, en daarmee vallen degenen die de ingreep uitvoeren, allereerst onder deze straf. Abortus komt ook in de oude Codex voor als misdrijf waarop excommunicatie staat. Ik weet niet hoe het komt dat men dit in de nieuwe Codex heeft laten staan. Ik vermoed (maar meer dan een vermoeden is het niet) dat men niet de indruk wilde wekken, dat men over abortus lichter denkt. Dit zou het schrappen van abortus uit het lijstje kunnen suggereren’ (—).

‘Toen ik met deze zaak aan de gang was, ‘ zegt Nel, ‘heb ik opnieuw ervaren hoezeer de kerk mij nog altijd als een luis in de kleren zit. Nu daar heb ik jeuk van en wat doe je dan? Krabben, vandaar!’ Het verontrust haar, dat de kerk, die aanvankelijk stelt, dat de nieuwe Codex een pastorale sfeer (zorg voor de gelovige, s.d.) moet ademen, de uitbanning van vrouwen als een automatisme laat doorgaan. ‘Als de kerk een moeder is, zoals ze altijd pretendeert te zijn,’ zegt ze, ‘dan is zij een bijzonder slechte moeder, die haar kind, dat in nood is, de deur uittrapt. Van een echte moeder verwacht je, dat ze zegt: Meid kom binnen, laten we eens praten!’

Hoe reageren vrouwen, die nog wel actief zijn binnen de katholieke kerk?

Mevr. Hoffmans-Bredius, bestuurslid van het Katholieke Vrouwengilde heeft de ‘signalen’ van Nel Woltring ingebracht in het bestuur, die ze zal doorgeven aan de Unie, een overkoepelend orgaan, dat tweemaal per jaar overleg pleegt met de Nederlandse bisschoppen. Evenzo handelde, volgens mevr. Stael-Merkx, het Katholieke Buro voor sexualiteit en relatievorming. De Landelijke Werkgroep ‘Vrouw en Kerk’ heeft niets ondernomen. Secretaresse Corrie Nelissen geeft toe, dat dat niet goed is, ‘maar’, verontschuldigt ze de groep, ‘het kerkelijk recht staat zo ver van ons af. Er gaapt een kloof tussen die wetten en het werkelijke leven. Veel gelovigen hebben daar moeite mee. Je noemt jezelf katholiek, maar je leeft en handelt niet meer naar wat Rome voorschrijft.’ Mevr. Blezer-v.d. Walle, die in het dekenaat Valkenswaard

met het vrouwenpastoraat is belast, vertelt: 'In mijn groepen is deze zaak zeker ter sprake geweest. Vrouwen reageren: die Codex praat over dingen waar hij geen verstand van heeft. Veel vrouwen voelen dat punt in de Codex als een trap na. Dat komt pijnlijk aan. De kerk beseft niet welke vragen achter zo'n beslissing tot abortus liggen en daar moet ze zich eens mee gaan bezig houden. Ik vraag me af hoe een kerk, die een boodschap van bevrijding moet brengen nog zoiets durft te zeggen. Ik heb mijn mensen geadviseerd brieven te schrijven aan het bisdom. Het helpt waarschijnlijk niet, maar niets doen is erger. Wij worden pas machtig als we reageren!

Dorothee Sölle: Vrouwen moeten de menseneter verlaten (1982)

‘We moeten uit die patriarchale huwelijken stappen’

Sieth Delhaas

OPZIJ, februari 1982

Inleiding

De Duitse theologe Dorothee Sölle heeft op de vrouwenvredesconferentie die eind vorig jaar in Amsterdam werd gehouden, de vijfhonderd aanwezige vrouwen opgeroepen ‘met hun kinderen het huis van de menseneter te verlaten’. Deze oproep berustte op een kort ‘sprookje’ dat zij het publiek als illustratie vertelde: “Twee kinderen verdwalen in een groot bos en kloppen in de avond aan bij een huis. De vrouw die de deur openmaakt, waarschuwt de kinderen dat hier de menseneter woont. De kinderen smeken toch te mogen binnenkomen. De vrouw verbergt hen als de menseneter thuiskomt en verzorgt hen als hij weg is.”

Dorothee Sölle (geboren in 1929) is theologe. Maar eigenlijk begon ze haar leven ‘aan de andere kant’, dat wil zeggen als atheïste en aanhangster van de God-is- dood-overtuiging. Zo kritisch als zij toen was, is zij ook later als theologe gebleven. Zij heeft eens in een interview gezegd: ‘De kerk van Christus heeft allereerst de taak te spreken over wat er werkelijk economisch, politiek en militair-politiek in onze wereld gebeurt en moet dat in het geweten en het hart van de mensen verankeren. Zij vindt strijd en gebed een fundamenteel kenmerk van moderne vroomheid. Dorothee Sölle houdt zich de laatste tijd zeer intensief bezig met de vredesbeweging en het verzet tegen de kernwapens.

Nachtmerrie

Het leven van deze kinderen vergeleek ze met haar eigen leven en dat van veel andere vrouwen in deze maatschappij. Ze vertelde hoe zijzelf na de ineenstorting van het Derde Rijk leefde in het land van het Wirtschaftswunder, het huis van de menseneter. ‘De vrouw verzorgde me en ik kwam niets te kort. Ze verborg me als de man thuiskwam. Ik voelde me prima. De man deed overdag zijn destructieve werk: het ontwikkelen van wapens, jonge mannen trainen voor hun twijfelachtige taak. De vijand veraf heeft hij een onverhoedse aanval toegedacht en de mensen om zich heen houdt hij in toom onder bedreiging van politiehonden en gifgas, ‘s Nachts in mijn bomvrije schuilplaats droom ik van afgerukte ledematen en geelgekleurde stervende kinderen. En hoewel ik me overdag bij de vrouw van

de menseneter aan alles te goed doe en me plezierig voel, weet ik, dat er een dag komt, waarop de menseneter me verslinden zal.'

Sölle voelt zich allang niet meer happy in het huis van de menseneter. Dat huis staat nu niet meer alleen model voor het naoorlogse Duitsland, maar voor de hele wereld. Dat gevoel van onveiligheid overviel Sölle al snel na het einde van de Tweede Wereldoorlog.

'Toen we uit die oorlog kwamen dachten wij, dat we nooit meer oorlog wilden. Enkele jaren later verkocht Adenauer ons aan de Amerikanen. Als prijs voor de welvaart moesten wij ons militaire instituut weer in het leven roepen. Dat heeft me met zorg vervuld. Ik ben altijd wel pacifiste geweest en heb me steeds met de vredesbeweging bezig gehouden. Maar de beslissing van de NAVO in december 1979 heeft voor mij de doorslag gegeven om de rest van mijn leven met de vredesproblematiek bezig te zijn. Ook omdat ik intussen geleerd heb dat de hele bewapeningswedloop in feite gaat ten koste van de armen en de mensen in de Derde Wereld', vertelt ze in een gesprek dat ik voor OPZIJ met haar had. Het idee van de vredesbeweging heeft, volgt Dorothee Sölle, steeds geleefd onder een kleine groep intellectuelen en kunstenaars van haar eigen generatie, die hier na de oorlog over wilden nadenken. 'Wij wisten ons kinderen van het fascisme en vroegen ons af: hoe kon dit gebeuren? Wat is dit voor een land waarin wij leven? De mensen dachten daar nauwelijks over na, ze meenden dat het wel weer zo zou worden zoals het 'vroeger' geweest was.

De burgerij is in de ban van geld en geweld dat wordt nu duidelijk door de onvoorstelbare militaire ontwikkeling. In Duitsland heerst een apolitieke gehoorzaamheidscultuur, die me doet denken aan een bord boven de winkel van een kleermaker, een soort hulde aan de landsvorst: 'Unter deine Flügel, kann ich ruhig bügeln'. Maar onder de vleugels van de NAVO zijn we niet veilig. De vleugels van de militaire machinerie beschutten ons niet. In de spreuk van die kleermaker wordt het overheidsgeweld erkend als gerechtvaardigd. De onrust tegenover het overheidsgeweld groeit meer en meer.'

NAVO-besluit

'Na het besluit van de NAVO, — onder Amerikaanse - druk in Europa 572 middellange kruisraketten te plaatsen' aldus Sölle, 'leven we in de tijd van vóór de Derde Wereldoorlog'.

Is dat gevaar reëler dan voorheen en zijn de mensen zich dat bewust?

Sölle: 'Ik weet, dat er opnieuw reden is voor angst. De klok wijst ver na middernacht. Het ondenkbare is denkbaar geworden. Het oorlogsgevaar valt niet zomaar uit de hemel, maar wordt door het Westen opgeroepen. Dat weten de mensen ook. Niet de Russen hebben de neutronenbom in productie genomen. Dat hebben de Amerikanen gedaan. We weten, dat de Amerikanen in staat zijn een oorlog om olie te beginnen. Hitler heeft gezegd: 'Was ist ein Volk ohne Raum?' en is daarom een oorlog begonnen. Nu is het: wat is een volk zonder olie? Dan vraag ik me af: zouden de Amerikanen daarom een oorlog riskeren?'

In één van de interviews met Sölle voor de Nederlandse televisie, begin 1981, heeft ze uitgelegd wat voor haar de oudtestamentische uitdrukking 'kies het leven' betekent. Het is ophouden met te verzuchten: wat kunnen we eigenlijk doen? De bijbel gaat er vanuit, dat het leven meer is dan alleen maar ademen. Het leven moet gekozen worden en het leven is een stuk strijd om de eigenlijke menselijke waarde.

Is dat het wat vrouwen doen, die in verzet komen tegen de kernwapens?

Sölle: 'Als ik in vrouwengroepen kom voel ik een grote kracht voor het leven. Dat betekent de dienst opzeggen aan het patriarchaat, omdat dit op geld en geweld gegrondvest is. Veel van deze oudere vrouwen hebben een breuk in hun huwelijk achter zich. Het is of ze dan door iets heen gegaan zijn, die beschermende veiligheid niet meer nodig hebben en zich ook in de samenleving heel radicaal durven opstellen. Als vrouwen er toe komen niet meer te willen beantwoorden aan de verwachtingen die van oudsher aan haar gesteld zijn, als ze zich aan die greep ontworsteld hebben, dan zijn ze ook bereid om verder te gaan.'

Heel wat vrouwen, die zich met de vredesbeweging bezighouden hebben nog maar net het stadium van 'wat kunnen we eraan doen' achter zich gelaten. Voor hen is zelfs het demonstreren tegen kernwapens een hele stap.

Sölle: 'Toch denk ik, dat we meer moeten doen. We moeten ook de instituten veroveren: de kerk, het parlement, de scholen, de universiteiten. Ik las vanochtend in de krant, dat Reagan heeft gezegd: 'De kerken gebruiken de vredesbeweging om de mensen weer in te palmen'. Zo wordt de omvang en de intensiteit van de vredesbeweging door het Pentagon ontkracht, alsof de mensen eigenlijk die vrede niet willen. We hebben nog veel meer mensen nodig die met de vredesbeweging mee doen. Het is niet voldoende om in Amsterdam of Bonn te demonstreren; we moeten de pers, de bedrijven, de hele samenleving binnendringen. Bij ons in Duitsland bijvoorbeeld komt de 'Bundeswehr' op de scholen om jongens te werven. Notabene het grootste instituut van de dood komt er binnen om jongeren te werven en hen te vertellen hoe fijn het bij het leger is. Tegen zulke dingen moeten we in verweer komen. Er zijn nog steeds te veel mensen die slaperig in het midden zitten en die zeggen: "als we geen wapens hebben is het ook niet goed". Die grauwe massa moeten we politiseren.'

Op het eerste gezicht lijkt het erg hoopvol dat heel wat vrouwen, van wie je dat gezien hun leeftijd of maatschappelijke status misschien niet zou verwachten, tot verzet bereid blijken. Hun aantal groeit. Maar is het wel zo hoopvol? Vóór de eerste wereldoorlog waren er toch ook massale demonstraties?

Sölle: 'Nee, het is nu anders. Deze vrouwen zijn onder de dreiging van wapens bereid om dingen te doen, die eigenlijk niet in hun aard liggen, om vreemde paden te gaan. Ze zijn zelfs bereid tot burgerlijke ongehoorzaamheid, openlijk illegaal te werk te gaan, te weigeren belasting te betalen, die voor defensie gebruikt wordt, bereid tot massale boycot.'

Alles onder controle

In de toespraak, die Dorothee Sölle in Amsterdam hield, liet ze overduidelijk horen, dat de vredesbeweging er gekomen is, omdat de mensen meer geloof in deze beweging hebben dan in topoverleg als Salt I en II.

Hoe ben u bij die ontwikkeling betrokken geraakt?

Sölle: 'In het sprookje over de menseneter functioneert de menseneter samen met zijn vrouw. Alleen in een traditioneel huwelijk functioneert deze hele zaak, deze mensenverslindende machine. Er moet thuis een vrouw zijn die kookt, die zorgt voor alle dingen, die hij nodig heeft. Met andere woorden een vrouw, die de rol vervult, die elke vrouw in een traditioneel huwelijk vervult. Hij heeft het voor het zeggen en zij gehoorzaamt. Dit betekent, dat het patriarchaat van ons vrouwen verwacht, dat we blijven waar we zijn. Dat we niet op staan en

de straat op gaan, geen leuzen schreeuwen of iets voor de vrede doen. De menseneter voelt zich happy als hij alles onder controle heeft. Als hij dat niet heeft voelt hij zich niet goed. Als hij niet nummer één is voelt hij zich bedreigd. Daarom is het belangrijk dat vrouwen onderkennen, dat hun rol nú beslissend is voor de overleving van het menselijk ras. Vrouwen zullen moeten opstaan en de menseneter bevechten om deze wereld te laten voortbestaan. Ik heb veel nagedacht over het einde van dit sprookje. In sommige van dit soort sprookjes ontsnappen de kinderen uit het huis van de menseneter. Maar dat is de oplossing niet. Ik denk, dat we er niet onderuit kunnen, dat de vrouw de menseneter zal moeten verlaten, uit dit huwelijk zal moeten uitbreken. Daarom heb ik twee vragen; de ene is: is de vredesbeweging zich ervan bewust hoe nodig ze de vrouw heeft? De andere is: is de vrouwenbeweging er klaar voor om de oorlog te bestrijden en dit punt inderdaad als het méést belangrijke te zien? Met andere woorden: is de vrouw van de menseneter bereid om het slachthuis samen met de kinderen te verlaten?

Dorothee Sölle rekent voor dat 50% van de Amerikaanse wetenschappers werkt in dienst van de dood, uitvindingen doet om te doden, onderzoek doet om te doden, probeert een nog betere dood uit te vinden. Ze vraagt zich af wat er met de vrouwen van 'deze dienaren van de menseneter' aan de hand is. Wat is een huwelijk waard als de man in dienst van de dood werkt? Ze meent het heel ernstig als ze zegt, dat de vrouwen van dit soort mannen met hun kinderen weg moeten trekken, uitbreken uit dit soort prostitutie, dat huwelijk heet.

Al vanaf de tweede wereldoorlog heeft Sölle zich verdiept in de wapens en het soort gas, dat de Duitsers gebruikten. Ze haat de abstracties waarmee haar volksgenoten leven, die niet méér weten dan dat er zes miljoen joden werden vermoord. Ook nu is ze exact op de hoogte van de werking en de hoeveelheid wapentuig, dat geproduceerd en opgeslagen wordt. Ze wil het tot zich laten doordringen en niet dezelfde fout begaan als de Duitse vader en moeders die moesten zeggen: "wir haben es nicht gewusst".

'Ik weet het', zegt Sölle met nadruk, 'en ik zal het móéten weten. Ik denk dat iederéén moet weten wat een M-X is. Hoe hij werkt, waarom de Amerikanen in Europa kernwapens willen plaatsen. Ik ben mijn kinderen een antwoord verschuldigd. Want de menseneter heeft zelfs zijn agenten in ons eigen hart, die ons proberen wijs te maken, dat we niets tegen het industrieel militaire apparaat kunnen beginnen. Dat we machteloos zijn. Laten we ons niet in slaap laten sussen met sprookjes over een beperkte kernoorlog. Beperkt tot wat? Die beperktheid heet Europa.'

Tine Halkes: een moderne kerkmoeder (1982)

Amerikaans eredoctoraat voor feministische theologe

Sieth Delhaas

OPZIJ, april 1982

Inleiding

‘Voor dit meisje was de godsdienst, de liturgie in haar kerk, de wierook, de Latijnse gezangen, het prachtige Gregoriaans een geweldige kracht en een soort onbewuste toevlucht of troost om tot zichzelf te komen. Twee keer per jaar ging er een processie door de kerk waar het allerheiligste plechtig werd rondgedragen; dan voelde ze zich aan zichzelf ontstegen en had ze wel uren in die sfeer willen blijven ...’

Dit schrijft Catharina Halkes (61 jaar) over zichzelf in het tijdschrift Chrysallis. Een geluid uit het verleden, want zij zwelgt al lang niet meer kritiekloos in al wat ‘des kerks’ is. Integendeel: zij is bezig met feministische theologie en dat heeft haar op 8 februari een eredoctoraat aan de theologische faculteit van de universiteit van Yale (Amerika) bezorgd. Vijftig jaar geleden werden de eerste vrouwelijke studenten aan de theologische faculteit van Yale ingeschreven. Intussen is de feministische beweging, die zich met geloof en kerk bezighoudt, in Amerika tot een brede stroom uitgedijd.

De vrouw, die in ons land als eerste een eigen plaats als docente feministische theologie aan een theologische faculteit heeft weten te veroveren, aan een katholieke nog wel, is door de Amerikaanse faculteit geëerd om haar pionierswerk in Europa. Deze huldiging heeft ook binnen de Nijmeegse faculteit en bij veel Nederlandse vrouwen een explosie van hartelijkheid ontketend, die Tine als steuntje op haar eenzame hoge post best kan gebruiken. ‘Dit eredoctoraat heeft iets publiek gemaakt’, constateert zij voldaan. Tine is ook op haar eigen faculteit flink in de bloemetjes gezet en onthaald op een druk bezochte receptie. ‘De feministische theologie gedijt hier. Het is heel fijn en goed, dat dat nu eens in het openbaar is gezegd’, zegt zij. Hartelijkheid en waardering, ook van haar mannelijke collega’s en studenten. Geen reactie van de officiële kerk, niet van de bisschop, zelfs geen negatieve. Hoe ver zal Tine kunnen gaan zonder dat haar de voet wordt dwars gezet? De Rotterdamse bisschop Simonis verklaarde onlangs het radicale feminisme erger dan het marxisme. De tijd van negeren, doen alsof er in Nederland geen feministische theologie wordt bedreven, loopt kennelijk ten einde. Zowel Simonis als sommige Duitse bisschoppen waarschuwen voor Catharina Halkes, maar studenten komen van alle kanten naar haar toe, ook vanuit Duitsland.

Kerkmoeder

Al tijdens haar leven is Tine een kerkgeschiedenis-figuur geworden. Een ‘kerkmoeder’, die een knik in de geschiedenis heeft gemaakt; die voorop is gegaan om ook vrouwen hun eigen plaats te laten innemen in de kerk, nadat zich in haar eigen leven rond kerstmis 1974 binnen een week een metamorfose voltrok. Die blikseminslag werd veroorzaakt door wat zij las in het boek van de Amerikaanse theologe Mary Daly: ‘Beyond God the Father’. ‘Het was alsof de bliksem insloeg, maar dan zonder brand of vernietiging achter te laten. Maar wel een groot en diep licht in mij en daarna ook om mij heen. De metamorfose was meer dan een gedaanteverwisseling, ze was een herschepping, een nieuwe geboorte.’

De weg, die Mary Daly gaat en die ook Tine Halkes is gegaan, heeft geleid tot verschillende uitkomsten: Mary Daly, die haar ontdekkingstocht heeft voortgezet en zich van kerk en christendom heeft gedistantieerd, Tine die zich als kritisch feministe toch nog aangesproken voelt door het christendom. Zij heeft er alle begrip voor, dat andere vrouwen de weg voorbij het christendom gaan. ‘Niemand hoeft mijn keuze te volgen’, zegt ze nadrukkelijk, ‘maar ik vind wel dat er in de vrouwenbeweging ruimte moet zijn voor vrouwen, die hun geloof niet vaarwel zeggen. De één baseert zich op de joods-christelijke overlevering. Ik kijk met mijn ogen en mijn ervaringen, ook de negatieve, naar dié traditie, waarin ik ben opgegroeid. Die traditie neem je op de korrel. Andere feministes beginnen helemaal opnieuw. “Wij”, zeggen ze, “gaan eerst eens kijken naar de religieuze ervaringen van vrouwen nu”. Die blijken vooral gericht te zijn op het eigen ik en de goddelijke vonk in zichzelf. Van de joods-christelijke religie verwachten zij niets meer.

Wij zijn er met ons allen nog niet in geslaagd de feministische theologie op de één of andere manier aan te laten sluiten op de joods-christelijke. Deze traditie heeft in het verleden erg vervreemdend gewerkt. Wij moesten God buiten onszelf zoeken. Je moest die God te vriend zien te houden. Maar zo kom je niet aan de God in jezelf toe, aan de wortels van je bestaan. Door het feminisme krijgen vrouwen eindelijk vertrouwen in zichzelf. De almachtige Opziener, zoals die door mensen is gemaakt, die alles van te voren bepaald heeft, is niet mijn God, maar het is ook niet de God zoals Hij zich aan mensen bekend heeft gemaakt’, meent Tine.

Ruimte

Wat bezielt Tine om toch in de kerk te blijven, er warm voor te lopen? Tine: ‘Je kunt zeggen, zoals velen doen: die patriarchale kerk moet je weg doen. Je kunt dit vergelijken met twee voorbeelden uit de vrouwenbeweging: Andreas Burnier heeft gepleit voor een eigen vrouwen-universiteit, Joke Smit heeft aan het eind van haar leven gezegd: “We moeten een eigen vrouwenpartij beginnen, we laten ons niet langer in de luren leggen.” De universiteit en de politiek zijn twee bolwerken waar vrouwen heel moeilijk binnen kunnen komen. Dan zijn er twee mogelijkheden: of je gaat proberen er toch in te komen en van binnen uit meer ruimte te scheppen en zorgen, dat er meer vrouwen binnen komen, of je gaat iets speciaal voor vrouwen beginnen. Met diezelfde verlegenheid zit ik ook wat mijn keus voor de kerk betreft. Ik ben zo pragmatisch om te denken, dat als je iets heel belangrijk vindt, dat moet worden doorgegeven, daar moet dan een structuur voor zijn en dat is voor mij de kerk.

Ongelukkigterwijs is die kerk patriarchaal. Je kunt er natuurlijk uit lopen en een vrouwenkerk maken. Maar er staat zo duidelijk in de bijbel, dat het in die kerk juist gaat om gelijken. Voor mij blijkt daar uit dat de hiërarchie in onze kerk on-evangelisch is. Het moet duidelijk worden dat de kerk niets in zichzelf is, maar dat ze een instrument is om een boodschap door te

geven. Natuurlijk heb ik alle respect voor het besluit van vrouwen, die menen niet langer in de kerk te kunnen blijven, maar die religieuze dimensie hoort nu eenmaal bij mij. Als de vrouwenbeweging strijdt, moet ze ook zorgen, dat je als strijdende vrouwen de ruimte en de tijd neemt om naar binnen te keren en je open te stellen voor meer kosmische ervaringen. Daar komt bij, dat ik niet geloof in een ‘nieuwe’ feministische cultuur zonder ruimte en aandacht voor religiositeit en voor het mysterie.’

Niet serieus

Tine vindt het erg jammer dat de vrouwenbeweging vaak ongeïnteresseerd voorbijgaat aan wat vrouwen in kerk en theologie los maken. Zij heeft daar echt veel moeite mee: ‘Het spijt mij, dat in de feministische beweging de bevrijdingsstrijd van vrouwen in kerk en theologie nauwelijks serieus wordt genomen. Ik begrijp het wantrouwen dat het feminisme heeft ten opzichte van religie best, daar hebben de kerken het naar gemaakt. Maar ik zou willen, dat vrouwen, die zich inzetten voor de bevrijdingsstrijd, die zich inzetten in die strijd tegen die patriarchale kerk, als zusters in de vrouwenbeweging worden beschouwd.’ Tine somt op waar de activiteiten van de christen-feministen genegeerd werden: in de emancipatieraad, in een artikel over tien jaar vrouwenbeweging in de Haagse Post, in het I.A.V. overzicht vrouwenliteratuur, in de vrouwenagenda.

Ze zegt: ‘Vrouwen die binnen de kerk strijden tegen de slechte kant van kerk en religie, willen solidair zijn met de hele feministische beweging. Daarom mogen ze niet genegeerd worden.’

In een radiolezing over feministische bevrijdingstheologie noemde Tine het feminisme ‘een kritische levenshouding’. Een kritiek van geëmancipeerde vrouwen op de heersende patronen in de samenleving, in de cultuur, in de religie, in de wetenschapsbeoefening en in de theologie. Zij formuleerde het zo: ‘Vrouwen gaan zich afvragen: moet ik wél en wil ik wel, als geëmancipeerde vrouw, me zomaar laten inschakelen in de bestaande structuren en patronen; wil ik wel de gangbare waarden en normen accepteren, die me worden opgelegd, of die minstens de voorwaarden zijn om mee te mogen doen; moet ik een overheersing van de technologie accepteren ten koste van mens en natuur; moet ik wel meedoen aan concurrentie en competitie; moet ik genoeg nemen met een kerk die hiërarchisch en mannelijk is in haar structuren en die vaak autoritair overkomt? Vrouwen die zich dat alles bewust zijn geworden willen wel hun bijdrage leveren, maar niet meer gedicteerd door mannen, die nu al enige duizenden jaren het heft in handen hebben. Zij willen een bijdrage leveren van binnenuit.’

Haar eigen kritische houding is langzamerhand gegroeid; de voorbereidingstijd heeft bij haar zo’n twintig jaar geduurd. Pas op haar 25^e ging ze in Leiden Nederlands en letterkunde studeren. Daarvoor had ze (na haar gymnasium) een administratieve baan op een huishoudschool, volgde ze een secretaresseopleiding, een handelscursus, ging Engels-MO studeren en nam conversatielessen. Eerder studeren zat er vanwege de situatie thuis (een vroeg gestorven vader en een ziekelijke moeder) niet in. Na het Vaticaans concilie, toen eindelijk ook rk-vrouwen theologie mochten studeren, greep Tine op 46-jarige leeftijd haar kans. Intussen had ze naast haar gezin alle tijd gestopt in de Katholieke Vrouwenbeweging om vrouwen meer vorming te geven, zodat ze als leken leerden meepraten in de kerk en zich verzetten tegen de bevoogding door priesters en bisschoppen.

Ze vertelt over die tijd: 'Ik was altijd al een geëmancipeerde vrouw. Daardoor had ik ook zo'n last van de vanzelfsprekendheid van bepaalde patronen. Altijd hadden mannen het voor het zeggen. Ik mocht mee doen, ik deed ook mee, maar ik ontdekte, dat ik geen enkele macht had om dingen die niet deugden, te veranderen. Ik mocht aan de bestaande tafel schuiven, de mannen wilden desnoods één decimeter opschuiven zodat ik een plaatsje kreeg, maar ze waren niet bereid, die tafel anders te maken. Ik kon niet functioneren als vrije vrouw. Ik heb veel moeten slikken. In 1964 heb ik al die frustraties opgeschreven in mijn boek "Storm na de stilte". Het waren signalen uit mijn pre-feministische periode. Door al die ervaringen en het lezen van boeken van feministische auteurs was het alsof er langzaam één groot raderwerk in elkaar schoof. Het waren eye-openers die me deden zien waaróm ik mezelf niet kon zijn. Feminisme is voor mij cultuurkritiek. We leven in onze cultuur in een jungle, waarin mensen elkaar geen ruimte gunnen. Je moet altijd voorop lopen je moet de beste baan pakken. Mensen zijn bereid elkaar te verslinden om maar een trapje hoger te komen. Dat is onevangelisch. Daarom zou de kerk dwars tegen die cultuur moeten in gaan. Vrouwen moeten leren kritisch te zijn omdat wij vanuit onze eigen achterstelling weten wat het betekent altijd onderaan te moeten blijven, altijd aanwezig te moeten zijn om anderen van dienst te zijn.'

Of het nog 20 of 200 jaar zal duren voordat mannen en vrouwen gelijk zullen optrekken, kan deze kersverse kerkmoeder niet zeggen. 'Als er iets moet veranderen moet je er voor zorgen, dat er een wending komt in de geschiedenis, dat er echt iets verandert en daarvoor moet je met velen zijn. Ik zou eigenlijk wel een mars op Rome willen houden.' Haar werk aan de theologische faculteit in Nijmegen draagt er in elk geval toe bij, dat er steeds meer mannen en vrouwen komen, die met de feministische theologie worden geconfronteerd. Vanaf september 1981 moeten alle theologiestudenten de eerste jaren verplicht feministische theologie voor hun kandidaatsexamen studeren. Tine: 'Dat gebeurt zelfs in de Verenigde Staten nog niet, zoals collega's me daar vertelden.'

Nog drie jaar resten Tine Halkes om haar werk in Nijmegen voort te zetten. Nu nog als docente. De vraag is of er in die tussentijd nog een leerstoel voor haar in zit. En of er daarna een vrouw zal zijn, die haar pas verworven plaats kan innemen.

Theologe-schrijfster Maria de Groot: Ik ben totaal-weigeraarster (1982)

‘Mijn werk wordt door de heren critici volstrekt doodgezwegen’

Sieth Delhaas

OPZIJ, december 1982

Inleiding

‘Fleurstift’, een naam geschilderd in gelijkmatige schuine letters op een hoge, strenge deur, waardoor 75 jaar geleden de kinderen van het Friese Woudsend naar binnen klepperden. Twee lokaaltjes, voldoende om de jeugd in die dagen het aap-noot-mies en andere wetenswaardigheden bij te brengen. Sinds een jaar werkt en woont Maria de Groot (45 jaar) in dit, tot voor kort, tot afbraak gedoemde schooltje. Een sprong in het duister lijkt het wel na lange jaren van studie en heel intensief werken in de altijd rumoerige, levende randstad. Nu een waterrijk Fries dorp, waar alleen in de zomermaanden fleurige jachten en hun opvarenden zorgen voor wat drukte.

Letterkunde en theologie

Velen kennen haar als feministisch theologe. ‘Nee,’ zegt Maria, ‘ik voel me dichteres.’ En dan: ‘Ik ben een vis. Ken je dat sterrenbeeld? Het zijn eigenlijk twee vissen, die langs elkaar heen zwemmen. Ik mag daar als theologe eigenlijk helemaal niets van af weten. Maar die twee lijnen: letterkunde en theologie komen steeds terug in mijn leven.’

Haar eerste twee bundels kwamen uit in 1966. Maria: ‘Ik sta bekend als een religieus dichteres, dat wordt negatief bedoeld. Mijn poëzie is voor een deel mystiek. Mijn werk hangt heel nauw samen met de tijd waarin wij leven. Sommige gedichten gaan over kermis en circus. Ik heb een lang gedicht gemaakt, dat ook uitgegeven wordt, waarin het Festival of Fools een rol speelt. Zoiets spreekt mij geweldig aan: zo’n wereldse stad en dwazen, die daar spelen. Eén van de thema’s in mijn werk is verlossing, bevrijding. Hoe mijn werk beoordeeld wordt? Je zou kunnen zeggen, dat er in het algemeen niets over mijn werk wordt gezegd. Het is niet ontvangen. Wél heeft Hanneke van Buuren er een paar artikelen over geschreven in ‘Ons Erfdeel’. Ik ervaar dat stilzwijgen als een vorm van discriminatie. De hele benadering, die ik vanuit de literaire wereld krijg, zie ik meer als een armoede van de literaire kritiek dan van mezelf. Ik heb toch een heel oeuvre opgebouwd.

Twaalf gedichtenbundels en een roman: *'De dood van Sterne'*, die door Maarten 't Hart in de NRC is afgekraakt. De heren critici beschouwen het niet als literatuur. Het is ook niet volgens afspraak: een zelfstandige vrouw, gelovig, universitair gevormd. Dat is onverdraaglijk in deze cultuur. Ik mag er helemaal niet zijn.'

In het laatste van de twee lokaaltjes heeft Maria haar woonruimte. Een kwart ervan is de keukenhoek. Daarboven, zwevend tussen vloer en zoldering, een soort balkon waar ze haar werkterrein heeft ingericht. 'Heerlijk warm plekje' noemt ze deze plaats. 'Het is 's winters moeilijk zo'n grote ruimte warm te krijgen, maar de warmte stijgt op, dus zit ik daar best.'

Geen bevestiging

Je kunt het een modieuze bevestiging noemen: de koop van een schooltje, het terugtrekken in rust, het getijdenleven. Dat is het voor Maria zeker niet geweest. Ze vertelt: 'Vorig jaar, ik woonde toen nog in Scheveningen, was ik op een moment in mijn leven gekomen, dat ik voelde: nu moet ik een radicale keus maken. Hoe vruchtbaar mijn leven tot dan toe ook was geweest, ik had geen duidelijke keus gemaakt. Een radicale keus maken betekent voor mij een radicale navolging van Christus. Nu, dat is voor mij dit geworden.' Ze wijst om zich heen. 'Je kunt zo moeilijk iets zichtbaar maken in je streven en delen van die keuze voor Christus. Ik kan me zo voorstellen dat veel mensen blijven steken in praten. Ik heb deze stap gemaakt. Ik probeer iets vorm te geven, ik ging met niets.'

Sinds haar zevende schrijft Maria, vooral gedichten. Ze werkte mee aan de schoolkrant van het Deventer gymnasium, ging Nederlands studeren aan de gemeentelijke universiteit van Amsterdam omdat Anthonie Donker er doceerde. Hij werd een belangrijke figuur in Maria's leven, omdat hij haar bijzonder stimuleerde en in haar geloofde. Met 'Beatrijs' won ze in 1962 een belangrijke poëzieprijs van de universiteit. Intussen had ze besloten na haar doctoraal Letterkunde Theologie te gaan studeren. 'Die innerlijke drang was heel groot. Ik kom uit een niet religieus gezin en heb me op mijn achttiende laten dopen, maar ik vond de kerk niet stimulerend. Het leek er allemaal zo somber. Mijn keus was echt die van een geloofservaring. Het pijnlijke is dat je die tijdens je theologiestudie eigenlijk niet mag hebben. Je kunt het niet allemaal zwartwit noemen. Maar achteraf voel je je heel onderdrukt. Ik was met veel inzet begonnen. Maar over de dingen die heel wezenlijk waren voor mezelf, kon ik niet met anderen praten. De mystiek (Hadewych, Theresa van Avila, St. Jan van het Kruis) was voor mij een ontdekking. Dat mocht helemaal niet. Als je 26 bent, zoals ik toen, houd je dat wel uit. Maar als ik toen 18 was geweest, was ik er met die theologie-studie onderdoor gegaan. Mijn gedichten waren in die tijd mijn uitlaatklep. Ik heb toen een soort poëtisch dagboek aangelegd. Ik was heel eenzaam, herinner ik me. Toch heb ik wel fijne herinneringen aan die studietijd. ik had meer vrienden in de theologie dan toen ik letteren studeerde. Daarin kun je met je geloof helemaal nergens heen. Als onderwerp voor mijn kandidaatsexamen koos ik de zeventiende eeuwse dichter Luyken. Mijn examinerator zei: "Dat geloof je toch niet, dat die man op z'n 22e al is bekeerd?" En dat terwijl je zelf met hart en ziel beleefd heb, dat zoiets wél kan, dat het bij jezelf ook zo gegaan is ...'

Tijdens haar studie zag Maria de kerk al helemaal niet meer zitten. Een rumoerige tijd. De jaren zestig. Vooravond van de 'revolutie'. Ze stemde Kabouter en foerageerde bij de Maagdenhuisbezetting, wilde geen predikant meer worden en werd daarom maar wetenschappelijk medewerker in de literatuurwetenschap. In 1970 kreeg ze een uitnodiging van de Haagse Kloosterkerk om vicaris (hulpprediker) te worden. Omdat ze toch iets met de

theologie-studie wilde doen, nam ze deze benoeming aan. Maria vertelt over die tijd: ‘Mijn ervaring was nogal dubbel. Er was daar wel veel mogelijk. Veel creatieve mensen, kerst-inns, open huis. Ik heb er mooie herinneringen aan. Aan de andere kant was het een hardnekkig volk en vasthoudend. Wat mij afstoot, is als de kerk alleen maar een sociale functie heeft, net zoals bij een club. Dat maakt mijn voorliefde voor degenen, die niet bij een bepaalde club horen, steeds groter. Ik had altijd veel pijn over de mensen, die er niet waren. Ik ben er in september 1970 begonnen. Die kersttijd kwamen er honderden mensen op de kerst-inns. Door de dagopeningen, die ik jaren voor de VPRO heb gehouden, was ik kennelijk erg bekend geworden. Maandelijks hielden we ook open huis. Er wandelden vogels van allerlei pluimage binnen.’

Politiek

Haar politieke betrokkenheid kon Maria toen vorm geven in het Politiek Avondgebed, dat ze samen met Jan ter Laak opzette, geïnspireerd door het voorbeeld van de Duitse theologe Dorothee Sölle in Keulen. Onder andere deze activiteit, die veel stof deed opwaaien binnen de Kloosterkerkgemeenschap, bracht haar in 1975 noodgedwongen tot de beslissing: ontslag nemen als predikant en kiezen voor de basis, voor de *‘vreemde vogel’*, die de kerk al verlaten had, en (niet betaald) pastor worden van de in 1974 gestarte *‘Ekklesia – Den Haag’*. Een aantal lesuren aan de Vrije Leergangen in Amsterdam bracht het noodzakelijke brood op de plank. ‘Van mijn schrijven kan ik niet leven,’ zegt ze, ‘want ik schrijf dingen die vrijwel niemand koopt, behalve het boek *‘De vrouw bij de bron’*, dat enorm verkocht is.’

Haar politieke engagement kan ze nu in haar Friese dorp kwijt in de Rooie Vrouwengroep, waarbij ze zich heeft aangesloten. ‘Ik voel me heel prettig in die groep. Zij accepteren mij helemaal.

Er is nog een katholieke vrouw bij, die socialiste is, net als ik, en die op zoek is naar haar eigen geloofsbeleving. Verder doe ik mee aan een gesprek op initiatief van een leraar uit IJlst om hier een basisgroep of kritische gemeente op te zetten. Die gesprekken houden we in het ‘Fleerstift’.

Haar ontslag nemen als predikant van de Haagse Kloosterkerk was achteraf gezien een feministische daad. Ze had haar streven naar eenheid en heelheid, waardoor ze losraakte van de officiële kerk, altijd al verwoord in haar werk. Niet vreemd dus, dat ze in 1976 meedeed met ‘de groep Driebergen’, die de Werkgroep Feminisme en Theologie opzette en een brief aan alle kerken in Nederland stuurde met een pleidooi voor meer ruimte voor vrouwelijke inbreng in de kerken. ‘Die bewustwording is eigenlijk pas gekomen na het neerleggen van mijn ambt’, herinnert ze zich. ‘Dan was er het *‘Jaar van de Vrouw’* in 1975. Ik heb die stimulans echt nodig gehad. Als ik nog eens terugblader in mijn VPRO-dagopeningen, die ik sinds 1967 heb bijgehouden, vind ik die feministische groei er sterk in terug. Het leefde altijd al bij me. Nu heb ik echt het gevoel dat ik op mijn bestemming ben gekomen. Het mag mislukken wat ik hier begonnen ben. Dat gevoel geeft ontspanning aan mijn leven hier.’

Wat moet je als gelovige vrouw met een beweging als het feminisme?

Maria: ‘Je voelt een paradox. Wel heb ik ontdekt dat vrouwen ieder voor zich binnen het feminisme hun eigen weg moeten gaan. Dat je je óók door die ideologie niet moet laten voorschrijven hoe je moet leven en denken. Zo is het ook met de hedendaagse cultuur. De mannelijke mens heeft over ons vrouwen een aantal bevelen uitgevaardigd: hoe ons bestaan

er moet uitzien. Zij hebben ons ondergeschikt gemaakt aan hun structuren. Nu: ik ben totaal-weigeraarster geworden. Juist die totaal weigering tegenover al die menselijke instituten geeft mij de vrijheid om mijn eigen wil prijs te geven. Dat is voor mij heel persoonlijk de keus voor Jezus van Nazareth.'

Het leven in 'Fleerstift' (een naam die met vlierstruik, léven, met een stift als kloostergemeenschap, en met een schrijfstift te maken heeft) is afwisselend. Het inspireert Maria de Groot tot het schrijven van sonnetten, die ze groot uittipt en voor haar raam plakt. Zodoende is bijvoorbeeld de dorpsstimmerman een trouwe lezer ervan geworden. Haar bijbelse werkplaats trekt veel vrouwen uit het hele land en intussen werkt ze aan haar tweede roman. 'Een feministische', verklapt ze.

Werkzaamheden voor '*Vrouw en Theologie*' aan de Utrechtse Universiteit en een aantal literair-wetenschappelijke lesuren aan de Vrije Leergangen in Leeuwarden bezorgen Maria de Groot haar inkomsten. 'Ik wil de kosten voor vrouwen, die hier in mijn werkplaats komen, zo laag mogelijk houden, anders krijg je weer zo'n select groepje. Na een dag bezig zijn met die vrouwen, die allemaal hun eigen ervaringen meebrengen, heb ik het gevoel dat er een kleine bron gaat stromen. Je weet niet half hoe ver vrouwen al zijn in hun denken. Ik denk wel eens als we hier zo zitten te praten: dat moesten al die kerkheren eens horen.'

Mia Kappert-van Kooy: Kalkar gevaarlijke ‘noaber’ (1981)

Sieth Delhaas

OPZIJ, april 1981

Inleiding

Na een jaar of zes actief bezig te zijn geweest, moet de 27-jarige voorzitter van de Stichting ‘De toekomst van Dinxperlo’ erkennen, dat nu een dood punt bereikt is. Het gaat er angstwekkend veel op lijken, dat de snelle kweekreactor in Kalkar, een op 15 kilometer afstand in Duitsland gelegen dorp, in 1984 in werking zal treden en dat bij Ahaus, een meer noordelijk gelegen plaats, het kernafval in de bodem zal worden opgeslagen. Naast Urenco in Almelo en de Kema in Arnhem zijn er nog drie ‘gevaarlijke’ elementen in de omgeving. ‘Er wordt niet meer gevraagd’, zegt Mia, ‘het gaat gewoon door. Je voelt je machteloos. In mei 1979 hebben we de ramp in Harrisburg aangegrepen om de bewoners van Dinxperlo weer eens op het gevaar te wijzen en gevraagd ons te steunen.’

In de huiskamer van Mia Kappert-van Kooy is Kalkar bijna tastbaar aanwezig

Vooraf over de jeugd maakt Mia zich bezorgd. Zelf heeft ze twee dochttertjes van 3 en 5 jaar. Wat voor toekomst gaan die tegemoet? ‘Ik pak m’n koffers als Kalkar gaat draaien’, zegt ze beslist, maar meteen er achter aan: ‘Waar moet je heen? Overal is gevaar. In Gorleben, waar het kernafval in de grond wordt opgeslagen, hebben ruim 200 vrouwen verklaard geen kinderen te zullen baren.’

Vlugschrift

Vier jaar geleden was er rond ‘Kalkar’ een grote demonstratie. Mia kon niet mee. omdat ze in verwachting was. Van die tijd af was voor haar de dreiging voortdurend aanwezig. Via een handtekeningenactie tegen de kweekreactor onder de kiesgerechtigden van het dorp kwam het tot de oprichting van de Stichting ‘De toekomst van Dinxperlo’. In die groep spelen vooral de vrouwen een grote rol. ‘Die zijn overdag beschikbaar’ aldus Mia en dat is belangrijk voor bezoeken aan het gemeentehuis. Daar liggen nog steeds de 1800 handtekeningen in een bureaula met het eisenpakket. Wat de plaatselijke overheid aan het probleem doet blijft duister voor de dorpingen, in de krant staat er nooit iets over.’

Een ander ijzer in het vuur is de film Dinxperlo-bloemendorp, die de gevaren van Kalkar-op-die-afstand aan de kaak stelt.

Zou het nog wel indruk maken, dat Mia Knappert en haar medestanders in een negentien pagina's tellend vlugschrift de gevolgen van een explosie bij Kalkar voorspelt? Alle menselijk leven zal in het dorp, dat in 1978 nog tot 'parel van Gelderland' werd uitgeroepen, verdwenen zijn. Een radioactieve rampenzone is wat er dan nog rest.

Mia zegt: 'Wat wij eigenlijk willen en wat wij de gemeente ook gevraagd hebben, is samen met hen een milieugroep oprichten om de bevolking voor te lichten. Maar de gemeente wil niet. Ze hebben toegegeven, dat ze er zelf ook te weinig van weten. En ze vinden, dat je de bevolking niet bang moet maken.'

Om weer eens beweging in de zaak te krijgen heeft de groep in maart vorig jaar een raadsvergadering verstoord.

'We hadden het nogal ludiek opgezet, we wilden op die manier weer eens de aandacht hebben. We hebben een stukje voorgelezen en al met al duurde het niet langer dan anderhalve minuut. Onze vraag was: wat is er met die 1800 handtekeningen gebeurd? De burgemeester begon te hameren en te roepen: "Wilt u stil zijn, wilt u stil zijn, wilt u verdwijnen..." Later moesten we op het matje komen. Het woord eisenpakket mochten wij niet gebruiken, want dat vonden ze een naar woord, daar moesten we wat anders voor bedenken. Dat wilden we niet, daarvoor is de zaak te ernstig, toen moesten we eruit. In feite wil de burgemeester niet meer met ons praten voordat we onze excuses hebben aangeboden, en dat terwijl we ons erg correct hebben gedragen.'

De grootste grief van Mia is, dat de gemeente naar de publiciteit doet alsof er van alles wordt gedaan, maar in feite hult men zich, evenals 'Den Haag', in dodelijk stilzwijgen.

Rest er voor Mia en haar vrienden vooralsnog niet veel meer dan in de omliggende dorpen voorlichting te geven aan de bevolking, met als resultaat, dat er ook daar kleine groepen actief zijn om de dreiging van Kalkar als het kan nog te keren of tenminste te vertragen.

Tini Jeurissen-Frints: wij kunnen onze kinderen eerlijk in de ogen kijken (1981)

Sieth Delhaas

OPZIJ, april 1981

Inleiding

Vijf strijdlustige en vastberaden vrouwen van midden dertig doen het woord voor de rest van de 200 bewoners van Groot Welsden, een gehucht vlakbij Margraten in Z. Limburg:

Ze vechten vanaf 1978 tegen de plannen van de ENCI (de maatschappij, die ook de St. Pietersberg bij Maastricht verminkte) om het plateau van Margraten af te graven. Het is de ENCI te doen om het mergel, dat vlak onder de zeer vruchtbare grond gemakkelijk bereikbaar is. De aanslag zal een wond achterlaten van 450 hectare en 80 meter diep. Dit alles zou moeten gebeuren 'onder strenge voorwaarden' zoals de overheid de bewoners probeerde gerust te stellen. 'Maar' zegt Jennij Frints- Nelissen 'wie zal dat controleren? Er gaan wel twee generaties overheen en het zal een eeuw duren voordat alles enigszins is hersteld.'

Uniek landschap

De vrouwen vechten uit allerlei motieven. Bijna elke dorpeling heeft een eigen huis en eigen bedrijf. Grote oude Limburgse boerderijen liggen aan weerskanten van de beroemde 'holle-wegen', die typerend zijn voor het Zuid-Limburgse landschap. De uiterst vruchtbare grond wordt gebruikt voor fruit-, groente-, veeteelt en akkerbouw. Drie van deze vrouwen hebben een boomkwekerij, hun kinderen zullen later hun werk overnemen.

Maar behalve de broodwinning gaat de aantasting van dit unieke landschap hen aan het hart. Geboren en getogen Limburgers willen ze niet, dat dit land vernietigd wordt. Tini Jeurissen-Frints legt uit: 'Er wordt beloofd, dat de vruchtbare laag aarde later weer zal worden aangebracht. Maar het is bewezen, dat die grond, als die tientallen jaren op een hoop heeft gelegen, waardeloos is geworden. Bovendien is de kwaliteit van de grond juist te danken aan de onderliggende mergel. Dus de schade is onherstelbaar.'

De Stichting 'de verontruste bewoners van Groot Welsden' heeft een kerngroep van vijftien mannen en vrouwen. Soms worden ze 's avonds om een uur of half tien opgeroepen, dan is er nieuws en komen ze snel bij elkaar om te praten. Moet de hele bevolking geraadpleegd worden, dan komen ze in het hotel bij elkaar. Er is een grote onderlinge eenheid en Tini verzekert, dat dit hen sterk maakt. 'De ENCI krijgt zo geen kans om mensen tegen elkaar uit te spelen. In 't Rooth, een nabij gelegen gehucht dat in 15 jaar van 200 tot 35 inwoners slonk, is de sfeer grondig verpest. Huizen en bedrijven werden door Ankersmidt, die de mergel voor de kunstmestproduktie nodig had, opgekocht. Er zijn daar heel nare toestanden ontstaan. En het litteken is nog altijd een gat van één kilometer en 40 meter diep.'

Is er enige kans, dat de machtige ENCI tegen gehouden kan worden? Deze vrouwen zeggen zeer zelfbewust ja. De gemeenteraad van Margraten heeft tegen de afgraving gestemd. Andere ijzers in het vuur zijn, dat import van mergel goedkoper is, dat vliegass, een product dat onder andere de hoogovens en andere centrales overhouden en waar men geen weg mee weet, een vervangende grondstof is voor het mergel en bovendien veel goedkoper. Nog zwaarder weegt wellicht het feit, dat niet alleen voor de oppervlaktemeters zal moeten worden betaald, maar ook voor de meters, die in de diepte gegraven moeten worden. Tinie: 'als ze ook de dieptemeters moeten betalen, zoals het vroeger in de mijnbouw ging, wordt het natuurlijk financieel veel minder aantrekkelijk. Een advocaat zoekt dit voor ons uit.'

Nieuw was de ochtend van ons gesprek, dat de Milieufederatie de prachtige oude molen, die midden op het plateau staat in gebruik zal nemen als informatiecentrum. Een beletsel temeer, dat vertraging kan brengen. De aanleg van de riolering in het dorp gaat onverstoorbaar door, huizen worden regelmatig gerestaureerd en gemoderniseerd. Fien Frints-Nelissen zegt: 'Ze kunnen straks niet zeggen, zoals zo vaak gebeurt: het was toch een ouwe troep, er is niets aan verloren gegaan. En vergrijsd is de bevolking evenmin, want de gemiddelde leeftijd is hier 30 jaar. Werkgelegenheid, zoals het toverwoord tegenwoordig luidt om allerlei ongewenste dingen toch door te drukken, is ook geen argument.'

Tinie: 'Wij kunnen tenminste onze kinderen later eerlijk in de ogen kijken, want we hebben gevochten om ons dorp te laten leven.'

Wil Blezer-van de Walle kreeg primeur: speciaal pastoraat voor vrouwen (1981)

Sieth Delhaas

OPZIJ, maart 1981

Inleiding

Vijf lange maanden heeft Wil Blezer-van de Walle, 44, gehuwd, twee kinderen van 4 en 5 jaar, van haar 19^e tot haar 29^e jaar missiezuster in Tanzania, moeten wachten tot zij op 5 januari jl. de brief van bisschop Bluysen van Den Bosch in huis had, dat zij benoemd was tot pastoraal-werkster in het 'pastoraat-voor-en-met-vrouwen'. En daarmee heeft haar studieopdracht waaraan ze een jaar keihard werkte met talloze vrouwen in het Brabantse land en haar nota 'Vanuit de kerk, buiten de kerk' de primeur gekregen: de erkenning van een speciaal pastoraat voor vrouwen.

'De achterstand van vrouwen in de kerk is zo ongelooflijk groot,' zegt Wil verbijsterd, 'dat ik er voor gevochten heb om eerst een tijd met vrouwen bezig te zijn, voordat we verder gaan zien wat we met mannen samen kunnen doen in de kerk.'

Geen vrouw als priester in de katholieke kerk, maar wel een vrouwelijke pastoraal-werker. Hoe zit dat nu precies, wil ik weten.

Wil: 'Na de vernieuwingen van het concilie in de jaren zestig volgde het uittreden van veel priesters, er kwamen weinig priesters bij en de seminaries werden één voor één gesloten. De theologische opleiding is toen vanaf het eind van de jaren zestig naar de theologische faculteiten gegaan. Vanaf die tijd gingen ook vrouwen theologie studeren.

Maar het zijn er nog veel te weinig.

Ze verdwijnen meestal in allerlei maatschappelijke functies.

Het verschil tussen een gewijde priester en een pastoraal werker is, dat ze beiden theologie gestudeerd hebben, maar alleen de gewijde priester mag de sacramenten toedienen. Maar ook hier zie je weer het onderscheid: Caspar, mijn man, die ook pastoraal werker is, draait met de anderen mee in het preken, doopt en sluit huwelijken, hoewel dat officieel van Rome niet mag. Met een vrouw ligt dat kennelijk toch anders.'

Wil heeft ook wat betreft het stage lopen als vrouwelijk pastoraalwerker mee de spits afgebeten binnen de katholieke kerk. Binnen de groep paters Norbertijnen in Tilburg kreeg zij met nog een gehuwde mannelijke pastoraalwerker een plaats. 'Ik heb daar fijn gewerkt en was ook niet iemand apart. Toch is me daar duidelijk geworden, dat die mannelijke aanpak verdomd eenzijdig was. Eén van de priesters klaagde over een doopgesprek met ouders: "Je kon over de dienst niet praten, dat vrouwtje had het alleen maar over de moeilijke

zwangerschap en de bevalling.” Ik heb daar, vaak noodgedwongen, toch met ze over gesproken. Ik was ook wel eens over-emotioneel.’

Vanuit haar stage-ervaringen stond voor Wil vast: afstuderen op een onderwerp waarin vrouwen zich thuis voelen. Zoekend naar een juiste formule kwam ze heel onverwacht en tot haar grote verrassing in de loop van 1977 met de feministische theologie in aanraking. Al lezend en zich voorbereidend op de afsluiting van haar studie werd ze steeds meer bevestigd in de wetenschap, dat ze met iets goeds bezig was.

Vraag voor de bisschop

Na het examen verhuisde het gezin Blezer naar Valkenswaard (Noord Brabant). Wil is naar de plaatselijke deken gestapt en heeft hem gevraagd naar de bisschop te gaan met de vraag, of zij een speciale opdracht met vrouwen bezig te zijn, zou kunnen krijgen. ‘Hij werd rood tot achter z’n oren,’ herinnert ze zich lachend, ‘en zei: “wat heeft dat met pastoraat te maken?”

Na verloop van een paar maanden was hij zo enthousiast geworden, dat hij met de bisschop ging praten. Dat is niet in slechte aarde gevallen. Ik denk, dat het heel wat minder bedreigend is als een célibataire man van midden vijftig over zoiets komt praten dan wanneer ik dat doe. Ik kreeg geen pastorale opdracht, maar een studieopdracht van bisschop Bluysen om te kijken of pastoraat voor vrouwen nodig was. Ik moest een nota samenstellen en naar aanleiding daarvan zou worden bekeken of er een vaste pastorale benoeming zou moeten komen, ja dan nee.’

‘Ik ben heel officieel in een kerkdienst geïnstalleerd,’ glundert Wil nog na. ‘Dat mag na de bisschoppenconferentie in januari 1980 ook niet meer van Rome. We mogen nu alleen maar “gepresenteerd” worden. We hebben voor die dienst enorm veel propaganda gemaakt, en allerlei vrouwengroepen uitgenodigd. De kerk was bomvol. Het is zo’n machtige viering geworden.

Daarna kwamen de afspraken. Het overdonderde me, zoveel. Van tevoren had ik me afgevraagd: hoe kom ik bij vrouwengroepen terecht. Ik ging er nog van uit, dat het mijn taak was een bewustwordingsproces op gang te brengen. Maar wat er al onder die vrouwen leefde! Als ik één woord zei, volgden de andere 99 van hén.

Het bisdom was overrompeld. Feitelijk had ik die nota nooit moeten schrijven. Ik had heel afstandelijk vijf pagina’s moeten schrijven, dat er toch wel mogelijkheden voor pastoraat lagen. Ik had de zaak heel rationeel moeten onderzoeken. Wat er door al die vrouwen is gezegd staat nu zwart-op-wit.’

Het gaat in dit stuk om de theologie van het leven. De standpuntbepaling is gebaseerd op pastorale nood. ‘Daarop heb ik’, aldus Wil, ‘schuchter een antwoord proberen te vinden, samen met vele vrouwen. Het ruim zestig pagina’s tellende stuk staat vol adembenemende uitspraken van een menigte vrouwen, die er geen doekjes om winden. Er staan vier zogenaamde ervaringsverhalen in van vrouwen uit een praatgroep in een trefcentrum in

Valkenswaard in de leeftijd van 35 tot 55 jaar. Discussies en uitspraken met en van leden van het Katholieke Vrouwengilde in het Brabantse waar ergens in het verslag over staat: “Geloof werd meteen het onderwerp van de derde bijeenkomst. Het bleek niet zo gemakkelijk in de ik-vorm te praten. Maar er kwamen héél echte, héél diep-persoonlijke getuigenissen.” Of een reactie van een voorzitter naar aanleiding een praatavond: “Wij moeten u zeggen, mevrouw

Blezer, dat u ons wakker schudt. Ons kerk-zijn zit in een crisis. De wetten van kerk en paus kunnen we niet meer naleven en ze worden ook niet meer nageleefd.”

Wil heeft al werkend ook geconstateerd, wat ze wel gehoopt had, maar niet had durven verwachten, dat bij het zich oriënteren van de vrouwen op hun plaats in de samenleving, zij uitdrukkelijk om de bijbel vroegen. ‘Ik vind dat erg fijn, zeker in katholieke kring waar de bijbel tot voor kort taboe was.’

Geen wetenschappelijk stuk

Officieel nam het bisdom haar nota niet serieus. Het was geen wetenschappelijk stuk, het waren alleen maar ervaringen en ervaring is geen wetenschap. Ze hebben geprobeerd me over te halen nog meer theologie te gaan studeren en m’n doctoraalscriptie te maken. Ik denk als afleidingsmanoeuvre.’

De opdracht liep tot 1 september 1980. In juli al had Wil haar nota klaar om zo snel mogelijk in het nieuwe seizoen aan de slag te kunnen gaan. Het duurde zes maanden, tot januari 1981, voordat zij het definitieve besluit uit Den Bosch op papier kreeg. En met die officiële benoeming is Wil Blezer-van de Walle de eerste pastoraal-werker in Nederland, die ‘pastoraat met-en-voor-vrouwen’ kan gaan doen. En de zin in de brief van bisschop Bluysen waarmee ze erg blij is, is dat ze haar werk mag doen ‘in de Geest van het Evangelie van Jezus Christus’.

‘Daarmee kan ik uit de voeten,’ concludeert Wil voldaan. ‘Ik denk, dat ik ook in oecumenisch verband belangrijk werk kan doen. Dat is het fijne van de feministische beweging, dat die geen rekening met kerkgrenzen houdt. En ze weten heel duidelijk, dat ik geen onderscheid maak tussen katholiek en niet-katholiek. Ik wil niet aan kerkstructuren gebonden zijn. Ik wil werken met gelovige vrouwen en die vind je meer buiten de kerk dan er in. Pastoraat heeft voor mij te maken met alle vragen waarmee vrouwen in het leven bezig zijn; van kernenergie naar milieu, van derde en vierde wereld, zo ruim mogelijk. De vrouw moet zelfvertrouwen gaan opbouwen. Zichzelf ervan bewust worden wie ze is.’

Omdat Wil ervan uitgaat, dat haar pastoraat niet mag afhangen van haar bestaan, is ze er blij mee, dat er rondom haar een werkgroep is gevormd, vanuit de basis, die haar begeleidt. ‘Maar ik kon er niet onderuit,’ zegt Wil, ‘dat er toch één “deskundige” priester in moest.’

Toch een controle of ze niet te ver over de Streep Zal gaan?

De nota ‘Vanuit de kerk, buiten de kerk’ van Wil Blezer-Van de Walle is te bestellen door overmaking van f 6.50 op haar rekening bij de ABN-Valkenswaard rek.no. 5 22910874.

Betaalde belastingdienst zelf de schuld van principiële weigeraarster? (1981)

Sieth Delhaas

OPZIJ, februari 1981

Inleiding

Volgens Loes Wessels moet de belastingdienst zelf óf de schuld hebben betaald óf hem hebben kwijtgescholden, omdat volgens haar niemand precies kon weten hoe hoog het verschuldigde bedrag inmiddels was geworden. (De belastingdienst verstrekt geen inlichtingen aan derden over een zaak als deze.) De belastingdienst houdt vol, dat een 'onbekende' dit wel wist, door krantenberichten en door zelf uit te rekenen wat er ongeveer aan bijkomende kosten bijgekomen was.

Eind 1979, toen de discussie in het parlement positief afliep voor het mee-verantwoordelijkheid willen dragen voor de aanschaf van de 572 kernraketten binnen de NAVO, was voor Loes het moment daar om te weigeren langer mee verantwoordelijk te zijn voor het wapenbedrijf. 'Dit regeringsbesluit was voor mij een enorme teleurstelling,' vertelt ze. 'Er was zo over gedebatteerd en er waren hoge verwachtingen, dat de regering een "nee" zou laten horen.' De rest inkomstenbelasting, die zij toen nog moest betalen (f 185) stortte ze op de rekening van het Comité El Salvador. Zij deelde de minister van financiën haar beslissing mee. Het was voor haar als christen een gewetenszaak, 'maar', geeft ze onmiddellijk toe 'dat ik mijn naaste niet wil doden is niet een exclusiviteit van christenen. Misschien handelen andersdenkenden wel beter dan christenen zelf'.

Vredesfonds

Van de ontvanger der belastingen kreeg zij in de loop van het voorjaar bericht, dat zij uitstel van betaling had totdat de minister in deze zaak een beslissing had genomen. Ook het CDA, waarop zij haar stem had uitgebracht, benaderde ze. In brieven aan de minister en het CDA heeft ze uitgelegd, dat ze niet anders kon vanuit haar geloof. Bovendien heeft ze gewezen op de nood in de wereld, waarvoor nooit voldoende geld is. De investering in het wapentuig gaat altijd door, terwijl er al zoveel kernwapens zijn, dat de wereld vele malen vernietigd kan worden. 'Ik vind dit waanzin', concludeert Loes kort en krachtig 'en ik doe hier niet meer aan mee'. Ze stelde in haar brief voor een regeling te treffen voor mensen die er net zo over denken als zij en de mogelijkheid te scheppen belastinggeld in een soort 'vredesfonds' te storten. 'Het CDA antwoordde, dat zo'n regeling er niet was en raadde mij aan contact op te nemen met de Vereniging van Dienstweigeraars en de zaak in de publiciteit te brengen. Ik vond mezelf op dat moment erg naïef dat ik op het CDA had gestemd. Van de minister kreeg ik

in juni jl. een brief terug, waarin hij mededeelde, dat het niet aangaat, dat individuele burgers zelf bepalen waar zij hun belastinggeld aan besteed willen zien. Hij ging helemaal aan de gewetenskwestie voorbij. Met een groepje mensen uit de plaatselijke Doopsgezinde gemeente, waarbij ik ben aangesloten, hebben we toen een open brief geschreven aan de leden van de Tweede Kamer. Hij was voorzien van 764 handtekeningen, maar behalve de bevestiging van ontvangst is er door niemand op gereageerd.'

Verkoop inboedel

'In augustus heb ik een dwangbevel gekregen en in oktober is er beslag gelegd op mijn meubels waarvan de openbare verkoop op 3 november zou plaats vinden. Maar op die ochtend stonden er 100 sympathisanten voor de deur die een cordon hebben gevormd, zodat de deurwaarder en de opkopers rechtsomkeert moesten maken. Wij verwachtten toen, dat ze met de politie zouden terugkomen, maar dat is niet gebeurd. Wél is er op 6 november beslag gelegd en dat is op een erg nare manier gebeurd. Ik vraag me af of het zo wel mag. 's Morgens om 9 uur stonden er twee mannen voor de deur, die vroegen of ze binnen mochten komen. Ik stond nog na te denken toen zij al in de hal waren. Of ik maar even wilde betalen, anders zouden ze beslag leggen en mijn spullen gelijk de deur uit dragen. Ik heb ze toen gevraagd wie ze waren en of ze zich wilden legitimeren. Terwijl zij schreven en de meubelen tegelijk de deur uit gedragen werden, stond er plotseling een hoofdinspecteur van politie in mijn kamer. Ik had hem niet binnengelaten en ik vroeg of hij zich wilde legitimeren. Dat weigerde hij, omdat hij vond, dat zijn uniform een legitimatie was. Die deurwaarders zaten heftig "ja" te knikken. Maar later hoorde ik, dat ik dat niet had hoeven te nemen. Toen Ria Beckers van de PPR later aan de minister hierover vragen stelde, antwoordde hij, dat ik zelf om politieaanwezigheid had verzocht! Bovendien mocht mijn vriend, die ik intussen gebeld had, niet naar binnen. Hij heeft een sleutel van mijn huis, maar moest op de openbare weg blijven. Mijn meubels waren allemaal het huis uit. Later kreeg ik een lijst waarop een inventarisatie stond. Even later kwamen ze terug om te zeggen, dat ze eigenlijk meer hadden meegenomen dan op de lijst stond. Ik zei toen: "dus ik krijg nog wat terug" "Nee", was hun antwoord, "we hebben hier een aanvullende lijst".

Op 20 november zou er op een nader aan te geven plaats een verkoping van mijn meubels worden gehouden. Dit is echter niet doorgegaan. Ik kreeg bericht van de ontvanger, dat mijn schuld was voldaan door iemand anders. Nou, die "iemand anders" is volgens mij de overheid zelf.'

Intussen heeft Loes Wessels haar meubels terug, maar echt blij is ze er niet mee. Wel met de piano omdat de studie van haar dochter in het honderd dreigde te lopen. De verleidingen om niet consequent te zijn waren legio. Een kennis bood aan die piano te kopen en aan haar terug te geven, zodat haar dochter zou kunnen studeren. 'Maar ik vond, dat ik dat moest weigeren. Dan kwam het geld nog bij defensie terecht. Soms was het wel moeilijk die hulp af te slaan. Op de zaterdag voor de verkoop kwam er een vrouwtje van 72 jaar uit Rotterdam hier naar toe met de trein met f 185,- in haar handtasje. Ik heb geprobeerd haar uit te leggen waarom het mij ging. Dat was erg moeilijk. En die vrouw was echt verdrietig.'

Loes, die gescheiden is en daarom alleen de beslissing kan nemen over haar al dan niet betalen van de belasting, is zeker van plan op de ingeslagen weg voort te gaan. Ik ben zelfs van plan volgend jaar een groter deel achter te houden. Het schijnt, dat er circa f 800 per hoofd van de bevolking aan defensie-uitgaven wordt gereserveerd.'

Haar vier kinderen zijn het niet onverdeeld met hun moeder eens; de dochters van 12 en 14 jaar staan pal achter haar, haar zoon van 23 gaat de verkoop van de meubeltjes te ver, maar hij kan z'n moeders ideeën verder begrijpen. De 21-jarige dochter bemoeit zich liever helemaal niet met deze affaire; ze staat er afwijzend tegenover.

Tweede geval

Bijna parallel loopt de weigering van Mevrouw M. Aarts-Franken uit Koog op Texel. Zij heeft een eigen inkomen als makelaar en architecte. Nadat de 10 CDA-dissidenten december 1979 'omzwaaiden omwille van hun politieke carrière', zoals zij het uitdrukt, besloot mevrouw Aarts haar laatste termijn inkomstenbelasting (f 184) niet te betalen. Beslag op de meubels ging dit keer niet door omdat zij op huwelijkse voorwaarden is getrouwd. Wél werd haar girorekening waarop f 2800 staat in november jl. geblokkeerd. Maar de overheid kan hier toch ook geen belastingschuld afhalen. De staat gaat nu een proces voeren tegen mevrouw Aarts. Het geld van haar giro werd gebruikt voor lopende kosten als gas, elektra etc. 'Die rekeningen heb ik deze maanden niet kunnen betalen' vertelt ze heel vergenoegd 'en van de week kreeg ik een briefje, dat mijn rekening was geblokkeerd en of ik maar wilde betalen. Ik heb teruggeschreven en de zaak uitgelegd en nu ben ik benieuwd wat ze doen. Gisteren heb ik mijn man en kinderen bij elkaar geveegd en gezegd: "hoor eens, jongens, het kan zijn dat we straks in de kou zitten en niet meer kunnen koken als ze de zaak afsluiten. Hebben jullie dat er voor over, anders kan ik wel ophouden." Nou, ze staan helemaal achter me.'

In het dorp ontmoet ze veel sympathie voor haar aktie. Bij de jaarlijkse 'Oude Sunderklaas'-optocht (12 december) liep een grote groep uit het plaatselijke Vrouwenhuis mee, verkleed als deurwaarders, die de spot dreven met de pogingen van de overheid en de rechterlijke macht om de defensiecenten los te krijgen.

Thea Rienksma van Kerk en Wereld: Feministische theologie pelt schillen van patriarchale samenleving (1981)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 18 april 1981

Inleiding

Thea Rienksma, 33 jaar, getrouwd, werkt ongeveer drieënhalf jaar op Kerk en Wereld te Driebergen in het team geloof en samenlevingsvragen. Werkt met groepen volwassenen, die vrijwillig naar het centrum komen. Doet veel cursussen voor en met vrouwen over feminisme en geloof. Van huis uit niet kerkelijk. Heeft behoefte zich bezig te houden met vragen over de zin en betekenis van haar leven, de bestemming van mensen, van haarzelf.

Ze zegt: 'Ik werd wat actiever in het geloof toen ik in een basisgroep terecht kwam waar de nadruk lag op het kiezen voor de verdrukten in de maatschappij. Daar kwam ik in aanraking met feminisme en feministische theologie. Ik vond opeens bevestiging van mijn kritiek op kerk en christelijk geloof, dat mensen beperkingen oplegt, hen van zichzelf en van elkaar vervreemdt. Ik ontdekte waar ik zelf onderdrukt werd, maar vooral, wat ik in mijzelf onderdrukte en in anderen.

Zoals ik Thea heb leren kennen tijdens de weekends op 'Kerk en Wereld', het vormingscentrum van de Nederland Hervormde Kerk in Driebergen maakte ze de indruk op mij van een intens luisterende, zich vaak verwonderende vrouw. Zich bewust van haar nauwelijks te overziene verantwoordelijkheid voor al die vrouwen die de afgelopen drie jaar met haar in de kring zaten. Zich verdiepend in eigen en elkaars niet verwerkte teleurstellingen over 'hun' kerk, religieuze achtergrond, opvoeding. Het verdriet, de woede over de kerk van vroeger, maar ook die van nu, die vrouwen niet de ruimte geeft.

In gesprekjes tussendoor heb ik geproefd hoe intens ze is gaan meeleven met de vrouwen uit al die verschillende kerken, die op 'haar' cursussen komen uithuilen, lachen, uitwoeden ook. Door haar is 'Kerk en Wereld' een eiland geworden voor veel vrouwen, die met haar kijk op kerk en geloof thuis, in de eigen kerkgemeenschap niet uit de voeten kunnen, niet serieus worden genomen. Stranden, uit de kerk stappen, met alle problemen daar omheen voor andere gezinsleden. Anderen die toch blijven kiezen voor de kerk en in hun eentje doorknoken. Maar ook heeft ze vrouwen horen zeggen: 'De bijbel is voor mij een jarenlang niet gebruikt boek geweest. Door deze feministische theologie ben ik weer gaan geloven.'

Pakket

Je bent niet kerkelijk opgevoed, je hoort niet bij een kerk. Is het dan mogelijk cursussen met deze vrouwen die uit rooms-katholieke en allerlei protestantse kerken komen, te doen? Kun jij hun frustraties navoelen?

‘Ik heb inderdaad geen kerkelijke achtergrond hoewel ik in mijn jeugd op doopsgezinde catechisatie heb gezeten. Mijn moeder is doopsgezind, maar wij werden daarin thuis erg vrij gelaten.

Ik heb wel een heel pakket aan ‘christelijke’ waarden en normen meegekregen, waarvan ik me nu probeer vrij te maken. Normen over wat hoort en wat niet hoort, over wat goed is en wat niet goed is. En vooral over hoe een vrouw behoort te zijn en hoe een man behoort te zijn. Ik moet de invloed van de zondagsschoolverhalen, die ik als zeven- / achtjarig kind hoorde ook niet onderschatten. Er zijn mij toen natuurlijk ook heel wat eenzijdige stereotiepe beelden opgelegd. Uiteindelijk is dat vooral waar het in de cursussen om gaat. Dat we met elkaar proberen los te komen van belemmerende beelden van onszelf, van anderen en dat vrouwen ontdekken wie ze zelf zijn, hoe zij in de kerk willen staan, wat het geloof voor haar betekent. Vanuit de feministische theologie worden ons daartoe inzichten aangereikt, inzichten waardoor de verhullende schillen van onze patriarchale samenleving afgepeld worden. De frustraties van veel vrouwen in de kerk hebben te maken met het gevoel ondergewaardeerd te worden, over het hoofd gezien te zijn. En dat zijn gevoelens, die ik, weliswaar meer buiten de kerk, ook heb. Daar vinden we elkaar.

Wat erbij komt is dat het in de cursussen vaak gaat om de plaats van het geloof in je leven, en niet eens altijd zo zeer om de kerk. Soms denk ik wel eens: ik help mensen de kerk uit. Maar nooit heb ik ervaren dat vrouwen hun geloof verliezen. Integendeel, door alles wat we meemaken - de wanhoop, het verdriet, de woede die je ervaart als je je gaat verdiepen in dingen als de eenzijdige, mannelijke uitleg van de bijbel, de geschiedenis van de vrouw in de kerk, de houding van veel vroegere en huidige kerkmensen tegenover vrouwen, komen we uiteindelijk dichterbij de essentie van mens-zijn en geloven. En daarbij hebben we veel aan elkaar, beleven we ook erg veel met elkaar.’

Kritiek

‘Ik ben geen kerkelijk mens. Ik heb wel religieuze gevoelens. Ik ben ook een tijd actief geweest in een basisgroep in Den Haag.

Dat was voor mij een heel bijzondere, inspirerende tijd.

Daar ontdekte ik mensen, die met dezelfde kritiek op kerk en christelijk geloof zaten als ik die had. En die behoefte hadden aan een verbinding van geloof met concreet maatschappelijk handelen. Daar ben ik ook in aanraking gekomen met het feminisme en de feministische theologie en heb ik in een vrouwengroep gezeten.

Juist omdat ik verder afsta van een stuk kerkelijke en godsdienstige traditie en op mijn manier door feminisme en feministische theologie ben heen gegaan, kan ik vrouwen die worstelen met een stuk van die traditie helpen aanzetten te vinden verder te komen. Ik heb wat ervaring te bieden en ik kan laten zien wat mens-zijn, vrouw-zijn, geloof voor mij betekent.’

Waarom ben je deze cursussen begonnen en paste dat binnen het werk van 'Kerk en Wereld'?

'Eind 1977 ben ik als cursusleidster op Kerk en Wereld begonnen in het team geloof en samenlevingsvragen. Eén van mijn cursuspakketten zou bestaan uit het organiseren van weekends over feminisme en geloof. In de zomer voordat ik kwam was er op Kerk en Wereld een eerste bijeenkomst georganiseerd over feministische theologie met vrouwelijke theologen.

Dat heeft een enorme stroom opgeleverd met lange wachtlijsten. Ik ben daar toen, vanuit wat ik belangrijk vond, mee verder gegaan en het sloeg enorm aan.'

'Hoe is er door die vrouwen op gereageerd; komen dezelfde terug, zit er groei in?

'Het is eigenlijk een geweldige ontwikkeling.

Vooraf die verschillende kerkelijke achtergronden. Via een achterdeur, zou je kunnen zeggen, komt er een grote hoeveelheid oecumene de kerk binnen. Ook plaatselijk waar al die vrouwenpraatgroepen zijn ontstaan, vrouwen die bezig zijn met bevrijding van zichzelf en van een stuk kerktraditie. Zelf ervaren ze dat oecumenisch werken als heel positief.

De eerste tijd was voor mij een soort extase. Dat hadden we allemaal na zo'n weekend. Het was geweldig. Wat een enthousiasme. Ik was er zelf erg mee bezig. Met wat voor mijn eigen leven belangrijk was, kon ik in mijn werk iets doen. Ik zag, dat veel vrouwen op die cursussen met dezelfde dingen zaten. In de cursussen vinden vrouwen herkenning bij elkaar, stimuleren elkaar, steunen elkaar. Daardoor kunnen ze de frustraties in hun eigen omgeving, die van het-er-alleen-voorstaan, weer even aan. Maar dat is natuurlijk niet genoeg. Veel vrouwen ontdekken ook wel, dat er in hun eigen kerkelijke omgeving nog steeds weinig verandert. En dit is ontmoedigend.

Of er ontstaat zoiets als een repressieve tolerantie. Vrouwen mogen eens een vrouwendienst verzorgen, kunnen een praatgroep starten maar wezenlijk verandert er niets. Dat is heel moeilijk. Daar kan ik woedend over worden. De arrogantie van sommige kerkelijke ambtsdragers, het neerbuigende. Weét de kerk welk enorm potentieel zij bij vrouwen braak laat liggen? Er zit in vrouwen zo'n positief warm religieus gevoel. Soms denk ik wel eens: laten vrouwen ophouden die structuren van binnenuit te veranderen. Gewoon zelf iets beginnen. Met een groep vrouwen de eerste stap tot iets nieuws zetten.

Je energie in nieuwe vormen steken, de nieuwe tijd vooruit leven.

Ja, ik zie duidelijk een ontwikkeling. Vrouwen, die regelmatig op Kerk en Wereld komen, zijn veel zelfbewuster geworden. Ze hebben eigenwaarde verworven, dat recht op een eigen leven. Vrouwen hebben een geweldige honger ook om tot zich te nemen, te lezen. Er is zoveel rijping en groei. Ze komen aan boeken toe, die tot nu toe vaak taboe waren in kerkelijke kringen. En dan komt plotseling dat inzicht: wat zijn we blind geweest voor veel dingen, de autoriteit die we altijd maar geaccepteerd hebben.

Ik denk dat nu in dit stadium, nu de kerken op deze ontwikkeling niet inhaken, alleen de vechtersbazen onder de vrouwen overblijven. Op die exegetische weekends komen de doorzetters, die er mee bezig willen blijven.'

Gevolgen

Ik heb je horen zeggen: ik vraag me wel eens af: wat maak ik allemaal los; wat gebeurt er hierdoor bij vrouwen?

‘Ja, dat is waar. Maar ik denk toch dat dat losmaken door die vrouwen zelf gebeurt. Het feit, dat ze zelf naar de weekends op Kerk en Wereld komen zegt toch iets over hoe zij zelf bezig zijn. Ze zijn bereid de dingen ter discussie te stellen. De kritiek gaat naar twee kanten toe. Ze worden kritisch ten aanzien van de kerk. Dan zie je, dat vrouwen na verloop van tijd de beslissing nemen uit de kerk te stappen. Anderen doen juist een bewuste keus om in de kerk te blijven. Meehelpen veranderingen tot stand te brengen. Deze ontwikkelingen blijven natuurlijk niet stilstaan bij het anders omgaan met geloof en kerk. Het heeft ook consequenties voor je hele leven, voor het omgaan met jezelf, met anderen en dus ook voor je relatie met een eventuele partner. Daarin kunnen erg veel dingen veranderen, er moet een nieuw evenwicht groeien tussen twee partners. Als dat niet lukt, gaan twee mensen uit elkaar. Dat is moeilijk, maar je kunt een eenmaal op gang gekomen ontwikkeling niet stopzetten of terugdraaien. Dan verkracht je je zelf.

‘Heb je zelf voor ogen hoe het nu verder moet?’

‘Ik hoop, dat ik steeds oog blijf houden voor ontwikkelingen in mijzelf en bij andere vrouwen die ik in mijn werk ontmoet. Ik hoop, dat we nu eens bezig kunnen gaan met onderwerpen als: zijn vrouwen bang voor macht? Dat ze wat meer naar buiten gaan treden. Er moet nagedacht worden over verbreding van het hele veld. Niet meer alleen feminisme en geloóf. De persoonlijke groei van de vrouw moet uitgebreid worden naar andere levensterreinen.’

Thea noemt als voorbeeld de werkgroep ‘huwelijkspastoraat’, een subgroep van de werkgroep ‘Vrouw in kerk en samenleving’ van de Nederlandse Raad van kerken. Vrouwen, die weekends op Kerk en Wereld bezochten merkten vaak, dat in allerlei relatiemoeilijkheden het feminisme als schuldige wordt aangewezen, terwijl er veel meer aan de hand is. Een tiental vrouwen vormt nu een groep ‘huwelijkspastoraat’ en probeert een handreiking over deze problematiek voor de kerken samen te stellen.

Thea: ‘Dit vind ik erg belangrijk werk. Wij hebben tot nu toe altijd een professioneel pastoraat gehad. Ik heb gemerkt, dat vrouwen elkaar ontzettend goed kunnen helpen. Dat moeten we verder vorm geven, dat vrouwen elkaar niet laten stikken, datje elkaar ziet staan. Dat vrouwen, die dezelfde weg kiezen elkaar ook helpen en opvangen’.

Bedreigend

‘Wat zijn de verdere plannen met het cursuswerk?’

‘Afgelopen najaar en dit voorjaar hebben we enkele weekends georganiseerd voor vrouwen voor wie de koppeling tussen feminisme en geloof nog niet zo vanzelfsprekend is. De vrouwen,

die intekenden op deze weekends zitten met vragen als: wat betekent de kerk en het geloof voor mij? Wat betekent God voor mij? Zij verwachten, dat de feministische theologie hun hierin iets te bieden heeft. Voor deze vrouwen zullen in de nabije toekomst meer weekends worden georganiseerd om wat dieper op een aantal specifieke vragen in te gaan met elkaar.

Met een aantal vrouwen die deelnamen aan eerdere weekends bereiden we een weekend voor in november aanstaande over de ontwikkelingen die vrouwen meemaken in de beleving van hun vrouw-zijn, seksualiteit, relaties en welke invloed kerk en geloof hierop hebben of gehad hebben. Dat ik zo'n thema oppak heeft natuurlijk nu te maken met wat ik zie en belangrijk vind en met hoe ik zelf bezig ben. Ik geloof in zo'n manier van werken. Je kunt, zeker als je zó met vrouwen werkt aan haar eigen persoonlijke groei, niet buiten schot blijven. Ik merk dat ook aan mijn manier van werken. Ik heb het gevoel, dat ik steeds beter ga zien waar het toch uiteindelijk allemaal om gaat, namelijk om de vraag: wie ben ik als vrouw, als mens; hoe wil ik leven, hoe ga ik om met mijzelf en mijn leven? Met deze vragen bezig zijn is moeilijk en soms bedreigend voor mensen zelf. Maar ik ben ervan overtuigd, dat mensen, als je je op deze vragen richt, verder komen dan wanneer ik ze ga trainen in sociale vaardigheden of in een handige manier om je staande te houden in de maatschappij. Het gaat er om je eigen kern te vinden, en dan komt de rest ook wel.'